
EX LIBRIS
44/II.

AUSZTRIA ÉS MAGYARORSZÁG

A TIZENKILENCZEDIK SZÁZAD ELSŐ TIZEDÉBEN.

KIADATLAN FORRÁSOK ALAPJÁN

IRTA

WERTHEIMER EDE.

MÁSODIK KÖTET.

A POZSONYI BÉKEKÖTÉSTŐL A SCHÖNBRUNNI BÉKEKÖTÉSIG.

BUDAPEST.

KIADJA RÁTH MÓR.

1892.

HORNYÁNSZKY VIKTOR KÖNYVNYOMDÁJA.

ELŐSZÓ.

Midőn e mű első kötetét közzétettem, kilátásom nyilt nagy kiterjedésű levéltári anyag gyűjtésére. Ez volt az ok, mely miatt a második kötet megjelenése tovább késett, mint a hogy előre tervezém.

Mig az 1801—1805-ig terjedő idő benső állapotainak föltüntetésénél inkább idegen szemlélők tudósításaira valék szorítva, addig az 1806—1809-beli viszonyok vázolása kizárólag magyar és ausztriai forrásokon alapul. Ez csak az által válhatott lehetségessé, hogy Ő Felsége, legkegyelmesebb apostoli királyunk jóváhagyni méltóztatott, hogy a korábbi államtanácsi okmányok a m. kir. államlevéltárba kebleztessenek be. Ezzel első rangu forrás nyilt meg a kutatás részére. Hálás köszönetre kötelezett Arneth lovag ő nagyméltósága, ő Felsége val. b. t. tanácsosa, megengedvén nekem,

hogy az említett forrásból meríthessek. Nyilvánosan is köszönetet kell mondanom továbbá dr. Schrauf Károly államlevéltárnok urnak, ki amaz okmányok fölhasználásánál ritka szeretetreméltósággal volt segítségemre.

Az államtanács okmányai sok értékes kiegészítést nyertek a közös pénzügy- és az osztrák cs. k. belügyminiszterium levéltáraiból. Mind a két levéltárban készséges támogatásra találtam dr. Thallóczy Lajos kormánytanácsos ur, továbbá Ratky csász. tanácsos és Kreyczi valamint dr. Fellner urak részéről.

Az első kötetben fölemlített levéltárak, a mint ez természetes, a jelen kötetben vázolt események kidomborításánál is kellő figyelemben részesültek. Szerencsés valék azonban kutatásaimat még néhány más levéltárra is kiterjeszthetni. Nagy értékű vala reám nézve Ő Szentsége XIII. Leo pápa engedélye, melynek alapján a bécsi nuntiusnak a vaticáni levéltárban föllelhető sürgönyleveleit is felhasználhattam. Ő Eminencziája Hergenröther bibornok és főtisztelendő Denifle atya tevékenyen előmozdíták arra irányuló törekvésemet, hogy a pápai levéltárba bejuthassak.

További jelentékeny forrás nyilt meg a hannoverai követ, Hardenberg gr. sürgönyeiben, melyeket Berlinben dr. Sybel H. főkormánytanácsos úr szivessége alapján vált lehetségessé fölhasználnom.

Károly főherczegnek már más alkalommal fölemlített levelei és följegyzései mellett, élénk fényt vetett

az 1809-diki év hadi eseményeire a cs. és kir. hadi levéltár, melynek átkutatását Wetzler ezredes levéltári igazgató úr a legelőzékenyebb módon volt szives megengedni.

Meleg köszönettel tartozom Pálffy-Daun Vilmos gr. tábornok urnak, ki szíves volt stübingi magánleveltárát rendelkezésemre bocsátani.

Ime átadom tehát a nyilvánosságnak ezt a kötetet is, mely befejezi annak az emlékezetes időszaknak leirását, mely alatt Napoleon hatalma tetőpontjára jutott, és melynek folyamában monarchiánk bár sulyos vereségeket szenvedett, de kiváló bizonyitékát adá erejének és életrevalóságának.

I. FEJEZET.

AUSZTRIA BELSŐ VISZONYAI.

«A birodalom meg van rendülve» — igy szólt Károly az austerlitzi nap után testvéréhez, a császárhoz — «összes alkotó részei kiszakadtak kapcsaikból, a rend helyébe zűrzavar lépett, az oszlopok ledőléssel fenyegetnek, hacsak a Gondviselés szelleme nem őrködik fölötted és nem vezérli elhatározásaidat.» [1]) E szavakkal jellemezte Károly azt a veszedelmes helyzetet, melybe monarchiánk az 1805-iki év balsikerei után jutott. De ezúttal sem maradt a panasznál. Valamint az előbbi években, most is fölemeli szavát a reformok érdekében. «Az idők szellemének» megfelelő közigazgatást követel.[2]) Csakhogy nem akarja azt, mint eddig történt, képtelen emberek kezére bizni. «Mindaddig, mig a birodalom kórágyát bárgyú falusi orvosok veszik körül» — e szavakkal fejezé ki véleményét — «a menekülés végső reménye is ki van zárva,

[1]) Károly főherczeg Ferencz császárhoz, 1805. deczember 22-én. Albrecht főherczeg levéltára.

[2]) U. o.

az állam sorvadásban hal el, vagy pedig a trónt az erőszakos fölforgatás forró láza fogja megsemmisíteni.»[1]) Az akkori Ausztria legkiválóbb férfiait jelölé ki az új kormány tagjaiul. Wrbna grófra kivánta a kabinet vezetését bízni; Zinzendorf Károly grófot a belügyminiszteri, Chotek Rudolf grófot pedig a pénzügyminiszteri állásra szemelé ki. Károly reformjainak szellemére nézve jellemző az is, hogy a rendőrséget nem akarta többé önálló udvari hatóságnak tekinteni. Ennek kizárólagos vezetésére, javaslata szerint egyedül Rotenhan gróf, az igazságügyminiszter lehet hivatva, «kit a nép képtelennek tart arra, hogy a kémkedés aláváló eszközeihez folyamodván a családok szentélyébe behatoljon és igy, saját becsületessége árán, a hiven őrködő tisztviselő tekintélyére tegyen szert uralkodója előtt».[2])

Mind e javaslatok közül azonban, Ausztria szerencsétlenségére, csakis egy fogadtatott el, mely a külügyminiszteri állás betöltésére vonatkozott. A külügyek vezetésével csakugyan Stadion Fülöp gróf bizatott meg. Summeraut rendőri, Zichy Károly grófot pénzügyi miniszterré nevezték ki. Kolowrat gróf pedig tovább is megmaradt belügyminiszternek.

Pillanatnyira úgy látszott, hogy Károly főherczegnek a hadügy szervezetére vonatkozó eszméi is el fognak ejtetni. E kérdés körül közte és Ferencz császár között élénk szóváltás támadt. A császár Károlyt főhadvezérnek (generalissimus) akará kinevezni, de úgy, hogy az udvari hadi tanács ne tartozzék Károly hatáskörébe; a császár ez udvari tanácsot közvet-

[1]) Károly Ferenczhez 1806 január 4-én. Albrecht főherczeg levélt.
[2]) U. o.

lenül a Felség alatt álló független hatósággá kivánta tenni. A főherczeg föladata ez új állásában az volt, hogy az összes katonai ügyek fölött a főellenőrzést gyakorolja. Hivatása köréhez tartozott továbbá, hogy béke idejében a császár tanácsadója, háború esetében pedig a haza védelmezője legyen.[1])

Ferencz császár úgy vélekedett, hogy ily módon mindent eltávolít, mi közte és a főherczeg között félreértésekre adhatna alkalmat. Ezért is több izben igyekezett a főherczeget követelései elfogadására birni. Károly azonban semmit sem akart hallani az önálló udvari hadi tanácsról. Nézete szerint, az 1805-iki hadjárat szomorú eseményei eléggé kimutatták, hogy végzetes következményekkel jár, ha a hadi tanács túllépi hatáskörét — a gazdasági ügyek kezelését.[2]) A hadi erő csak *egy* személynek lehet felelős. És szigorú kárhoztatást érdemel minden olyan törekvés, mely a császárt ez alapelv elfogadására nézve ingadozóvá teszi. «Hogyan tehetnék bármi jót» — irja Károly a császárnak — «hogyan őrködhetném parancsaid megtartása fölött, hogyan emelhetném a csapatok szellemét, miképen szolgálhatnálak Téged, mint hadvezéred, ha

[1]) Ferencz császár Károly főherczeghez, Holitsch. 1806 jan. 11-én. Albrecht főherczeg levélt. «Weil ich dich in den wichtigsten Angelegenheiten als meinen besten Freund und Rathgeber gebrauchen will, setze ich den grössten Werth darauf, alles zu entfernen, was zu Irrungen zwischen uns Anlass geben könnte. Um in dieser traurigen Periode Rath und Hilfe zu verschaffen, wünsche ich, dass mein Herz von dem Kummer frey werde, mit welchem es beyspiellos widrige Ereignisse erfüllt haben. Du kannst dazu wesentlich beytragen, wenn du mir in deiner Person einen Feldherrn, einen Wiederhersteller der Armee und einen treuen patriotischen Rathgeber erhältst.»

[2]) Károly főherczeg Ferencz császárhoz. 1806 január 4-én. Albrecht főherczeg levélt.

tőlem minden végrehajtó hatalmat elvonsz, ha semmit sem tehetek és ha valamely tőlem független hatóság intézkedéseimet meghiusítja, szétforgácsolja és azokat nem rendelkezéseim szellemében hajtja végre».[1]) Ilyen ékesen szóló okok előtt utoljára Ferencz is meghajolt. Testvérét február 10-én a legnagyobb elismerés kifejezése mellett nevezé ki főhadvezérré.[2])

Ezzel a legfőbb állomások be voltak töltve, habár Ferencz császár választása nem is esett a legalkalmasabb emberekre. Ugyde a császár még csak egyik részét oldá meg a még elintézetlen föladatoknak. Mert ép úgy, mint Károly, most már József főherczeg is sürgeté a közigazgatás reformját, melynek végrehajtásánál még rendkivüli, sőt erőszakos eszközök alkalmazásától sem riadt volna vissza. «Most» — e szavakkal fordul József a császárhoz — «most még helyén való ilyen eszközökhöz folyamodnunk; Fölséged országai a béke első örömeit élvezik és borzadva gondolnak vissza az ellenség itt létére, sok mindenfélét készségesen elviselnek tehát, mit máskülönben terhesnek tartanának, mihelyt meg vannak győződve, hogy az jövőbeli nyugalmuk biztosítása végett szükséges. De ha késlekedünk, a nagyobb változtatások és élesebb eszközök elégedetlenséget szülnének, a nélkül azonban, hogy alkalmazásba vételüket nagyobb siker koronázná.»[3]) Jóllehet Ferencz császár kerülni szerette a gyökeresen segítő s erőteljes eljárást, mégis át volt hatva a meg-

[1]) Károly főherczeg Ferenczhez, Sopron, 1806 január 14-én. U. o.

[2]) A császár legf. kézjegye Károlyhoz, 1806 febr. 10-éről. Albrecht főherczeg levélt.

[3]) József főherczeg a császárhoz. Budán, 1806 január 20-án. Bécsi áll. levélt.

győződéstől, hogy a testvérei által sürgetett reformok továbbra már nem halaszthatók. Nemsokára a pozsonyi béke megkötése után csakugyan ki is jelenté, hogy a példaadásra hivatott udvari hivataloknál «gyors, rendes és alapos ügykezelést» kiván.[1]) Persze igen nagy tévedés volt a rendszer megváltoztatását a személyek kicserélése nélkül eszközölni. Igen nagy tévedés, melynek kárhozatos következményei nem is maradhattak el. Ámde Ferencz abban a hitben élt, hogy az «utasítás», mely a hivatalnokokat «általános és különös kötelezettségeikre nézve» kellő oktatásban részesíti, egymagában is elegendő a kitűzött czél elérésére. «Lehetetlenséget» — ezek a császár szavai [2]) — «senkitől sem kiván az utasítás. Sőt inkább félreismerhetetlen azon szándékom, hogy az elvégzendő teendők terhei arányosabban osztassanak föl, mint az eddig történt, s hogy mindenki oly helyzetbe jusson, hogy föladatait és kötelezettségeit ereje túlfeszítése nélkül teljesíthesse.» Ez uton akart Ferencz az elharapódzott bajok nagy részének véget vetni. És különösen érdekessé válik az utasítás az által, hogy bizonyos tekintetben a jövő programmját is felöleli. Ki van mondva abban, hogy a kereskedelmet, ipart, mezőgazdaságot, bányászatot, a közoktatást a tökély elérhető fokára kell emelni.[3]) Mindezeknek az ügyeknek legfelsőbb vezetését a csá-

[1]) A császár közigazgatási alapelveire nézve l. Max Büdinger: «Zu den Verwaltungsgrundsätzen des Kaisers Franz» cz. ért. az «Österreichisch-ung. Revue» cz. folyóirat IV. k. (1888) 257. s köv. l.

[2]) A cs. kir. belügyminiszterium levéltára, Bécsben. Legf. kézirat Ugarte grófhoz, 1806 deczember 30-áról szó szerint közölve dr. Hermann Meynert «Kaiser Franz I» cz. m. 58—61. l.

[3]) Legf. kézirat Ugartehoz. 1806 decz. 30-áról. Belügyminiszt.

szár, ki programmja hű követéséhez egy boldogabb jövő reményét fűzé, az államtanácsra ruházta át. «Elvárom a legszigorúbb éberséget legfőképen» — igy nyilatkozik e kérdésre nézve Ferencz — «az én államtanácsomtól, hogy az udvari hivatalok rendeleteimet lelkiismeretesen és pontosan végrehajtsák és hogy semmi mulasztás ne maradjon megtorlás nélkül; a tapasztalat eléggé mutatja, hogy mihelyt megkezdődik a szabályzatok elmellőzése a lényeges pontoknál lassanként átterjed az a fontosabbakra is.» [1]) Kolowrat gróf, a belügyminiszter egyszersmind a tulajdonképen csak névleg fönnálló állami és tanácskozási miniszterium (Staats- und Conferenzministerium) elnöke is volt, melynek szervezete az 1803-ban kibocsátott utasitáson alapult. De bár a szervezet változatlan maradt, mégis történtek némely változások a személyeket illetőleg, mi a hivatalos teendők új fölosztását is maga után vonta.[2]) Ferencz császár mindenesetre tévedett, ha azt hitte, hogy rendelkezéseivel sikerült maradandó állapotokat teremtenie. Az új szervezet hiányai, gyöngeségei korán mutatkoztak és már egyetlen esztendő elteltével nem forgott fenn kétely az iránt, hogy az változatlanul többé meg nem maradhat.

Különösen Rainer és János [3]) főherczegek voltak azok, kik, behatóan foglalkozva a monarchia belső viszonyaival, most kiemelték a létező hiányokat. Ha a pénz-

[1]) Ferencz Kolowrathoz, 1807 január 4-én. Áll. levélt. Habár a régi államtanács (Staats-Rath) csak 1808-ban állíttatott helyre (L. Hock-Biedermann 661. l.), az említett kéziratban mégis az államtanács kifejezés fordul elő

[2]) L. erre nézve Hock-Biedermann: Der österr. Staatsrath 660. l.

[3]) Lásd János emlékiratát 1807 február 15-éről Kronesnél: Zur Geschichte Österreichs 1792—1816. a 69. s köv. l.

ügyek rendben vannak, valószinűleg minden a már megszokott uton haladhatott volna. Ámde azok állapota mind kétségbeejtőbbé vált és sürgőssé tette olyan intézkedések foganatba vételét, melyek a fenyegető veszély föltartóztatására alkalmasak. A pénzügyek ez időszakban igen nagy befolyást gyakoroltak a monarchia belső és külső életére. Minden reformkisérletnek hajótörést kellett szenvednie, mig Ausztria ki nem szabadult a mindinkább sulyosbodó pénzzavarokból. Mit ért a legkomolyabb törekvés: a gyorsan működő közigazgatás, a jó igazságszolgáltatás s a sikeres közoktatás helyreállítására, ha az állampénztár üres volt s a szükséges követelményeknek megfelelni nem tudott? Legelső sorban e bajon kellett segíteni.

Ausztria pénzügyi viszonyai már az 1805-iki háború kitörése előtt a lehető legszomorúbbak voltak. Csakis a birodalom gazdag segélyforrásaiba vetett hit tartá még fönn a jobb jövő reményét.[1]) A szerencsétlen hadjárat után mindennek még rosszabbra kellett fordulnia. A birodalom el volt árasztva papirpénzzel, melyet még a napszámos és a paraszt is vonakodtak elfogadni.[2]) Felényivel több bankjegy és rézpénz volt

[1]) Stahl előterjesztése 1805 augusztus 30-áról. Államtanács aktái (Staats-Raths-Akten). «Ja, man kann, ohne zu übertreiben, mit voller Überzeugung behaupten, wir würden schon längst in Finanzhinsicht bey allen aufgeklärten und fachkundigen Männern des In- und Auslandes allen Kredit verloren haben, wenn man nicht von dem Daseyn der ungeheueren Hilfsquellen, die unsere Monarchie darbiethet, überzeugt wäre, und dass es nur einiger geschickter Hände bedürfe, um alle jene grossen Finanzübel zu heilen, an denen wir beyläufig seit 6—7 Jahren leiden.»

[2]) Gróf Zinzendorf Károly 1806 máj. 21. az 1805 október 31-iki előterjesztéshez. «Ein Numerair, welches sogar der Landmann und der Taglöhner ungern annimmt, ja sich weigert anzunehmen, ist allerdings

forgalomban, mint a mennyire szükség volt. Aranyt és ezüstöt sehol sem lehetett látni. Zinzendorf gr. tehát jogosan mondhatta, hogy: «Európa azon egyetlen monarchiája, melynek számot tevő arany- és ezüstbányái vannak, oly szégyenletes helyzetre van kárhoztatva, hogy örök időkig csak papirt és nyomorult rézpénzt hoz forgalomba.» [1]) A papirgazdaság, az osztrák hitelen «rágódó féreg» [2]) pusztításai nemsokára mutatkoztak. Az értékében napról-napra csökkenő papirpénz nem mérője többé a különböző árúk értékének. Az üzérkedők nem az árfolyam tényleges csökkenését, hanem a bankjegynek jövőben bekövetkezendő még nagyobb elértéktelenedését tarták szem előtt. A minek következtében sokan elhalaszták árúik eladását, oly reményben, hogy azokat még is drágábban fogják elárúsítani. Ez a viszonyok fölforgatására vezetett. Senki sem állíthatá elő készítményeit azon az áron, mely előbb megállapíttatott.[3]) Csak természetes kisérője volt ez állapotoknak a fokozódó drágaság. A korábbi években — igy 1794-ben még igen olcsón lehetett élni. Sőt még 1801-ben is Bécsben 8 krajczárért öt meszely sört és öt krajczárért egy rántott halat lehetett kapni.[4]) Minden rohamosan megváltozott a papirpénz elérték-

kein Seegen für einen Staat und kein Mittel, den innern sowohl als den äussern Verkehr zu befördern.» Államtanács aktái.

[1]) Zinzendorf az 1807. szeptember 24-iki előterjesztéshez. Államtanács aktái.

[2]) Zinzendorf 1806 febr. 28. Államtanács aktái.

[3]) Pellenc emlékirata 1806. «On ne vend que pour les besoins d'argent les plus pressans mais les riches qui vendent, ont peu de besoins. Les marchés ne sont donc pas approvisionnés et dès lors, voilà les élémens inévitables d'une disette permanente.» Államtanács aktái.

[4]) Castelli emlékiratai. I. k. 88. l.

telenedése következtében. «Mindenki tudja» — igy szól egy 1806-iki emlékirat — «sőt a legtöbben maguk is érzik, hogy manap 2500—3000 frtnyi bevételből sokkal rosszabbúl lehet megélni, mint 20, sőt még 10 év előtt is 1000 frtból.[1]) De a rossz papirpénzt mindinkább kezdék semmibe venni, minek következtében a tékozlás általánosabbá vált. A legfelsőbb osztályoktól a legalsóbbakig mindenki sietett az értéktelen papirpénzt értékesebbnek látszó dolgokkal fölcserélni.[2]) A vagyonosaknál nagy lakások,[3]) a cselédeknél és parasztoknál drága ruhák jöttek divatba.[4]) A ki csak tehette, üzérkedett, agiotage-t folytatott, s hajhászta a nyereséget,[5]) melynek gyors elérése alkalmat és eszközöket szolgáltatott, főképen az iparüző osztályoknak,

[1]) Kézirat a bécsi városi levéltárban.

[2]) Rainer főherczeg Ferencz császárhoz, 1808 aug. 20-án. Államtanács aktái. «Sowie es auch am Tage liegt, dass dieses Papiergeld den Bauer luxuriös macht, weil er, um sich dieses Papier, sobald er seine Abgaben entrichtet, sogleich vom Halse zu schaffen, entweder nach Art der guten Wirte Gold und Silbergeschmeide als etwas das einen Werth hat, kauft oder nach Art der schlechten, dieses Papiergeld blos zur Befriedigung seiner mannichfaltigen Gelüste nach Weichlichkeit und Unmässigkeit und andere den Städtern eigenen Üppigkeiten verwendet.»

[3]) Zinzendorf Summerau előterjesztéséhez 1808 julius hóról. Államtanács aktái. «Unter die Gattungen des durch die immer zunehmende Herabwürdigung des Numerärs veranlassten und angefeuerten Luxus gehört auch der Luxus der Wohnungen».

[4]) Kolowrat. 1806. A «Commerzhof-Commission» előterjesztéséhez 1806. jul. 28-áról. Államtanács aktái. «Der Luxus hat ausserordentlich zugenommen und jetzt sieht man die Dienstboten und das Bauernvolk in Seide gekleidet.»

[5]) Pellenc emlékirata. «L'influence de ce papier étend aussi ses ravages sur les moeurs publiques. Le peuple accapare, spécule, devient avide et agioteur. Les moeurs se corrompent par un papier qui détruit l'ancien équilibre entre le travail et l'argent, entre le service et le salaire, entre la marchandise et son prix. Il n'y a plus de gain illicite parce qu'il n'y en a plus de suffisant.» Államtanács aktái.

a pazarlásra. De mig a társadalom ez osztályai egy ideig látszólagos előnyökben részesültek, addig a szigorúan kimért jövedelméből élni kénytelen hivatalnoki osztály a papirpénz pusztító hatása alatt teljesen kétségbeejtő helyzetbe jutott.[1]) A hatóságoknál egymást érték a hivatalnokok folyamodványai, melyekben hetenként egyszer-kétszer, a hivatalos órák aluli fölmentetésüket kérték, hogy mellékkeresetek utján — például mint a szinpadi próbáknál alkalmazott zenészek — legsürgősebb életszükségleteik fedezéséről gondoskodhassanak.[2]) A rossz papirpénz okozta drágaság a magasabb állású hivatalnokokat is sújtotta. Még 1783-ban igen kellemesen élhetett, teszem, egy udvari tanácsos 4000 frtnyi fizetéséből; de már 1808-ban e jövedelem távolról sem volt elegendő.

Az egészségtelen állapotokra mutató jelenségek nem kerülhették el a kormány figyelmét. Ha az irányadó férfiak nem akarták az állam összeomlását megérni, mulhatatlanul segíteniök kellett a létező bajokon. A béke helyreállítása után tényleg hozzá is fogtak a munkához. Ferencz császár 1806 április 26-án utasítá Kolowrat grófot, hogy a pénzügyek javítására szolgáló eszközök fölött, saját elnöklete alatt bizottsági tanácskozásokat kezdjen meg.[3]) A császár kivánsága az volt,

[1]) Stahl véleménye a számvevőségi főigazgató előterjesztéséhez, 1808 junius 30-án. Államtanács aktái.

[2]) U. o. Lásd mint nyilatkozott ezekről az állapotokról Baldacci 1816-ban: Krones «Freiherr von Baldacci über die inneren Zustände Österreichs» cz. ért. 151. l. az Archiv für österr. Geschichte 74. köt.

[3]) A császár kézjegye Kolowrathoz 1806 április 26-áról. Államtanács aktái. «Da ich sobald nur immer möglich ein ordentliches System in Ansehung der Finanzen meiner Monarchie, sowie den zerrütteten Zustand derselben herzustellen wünsche . . . so trage ich Ihnen hiermit auf.

hogy ez mentől hamarább megtörténjék. «Szigorú kötelességévé teszem önnek» — igy írt május 16-kán Kolowrathoz — «a pénzügyek jelenlegi helyzetének javítását s a mennyire lehetséges az állandó rendszer behozataláról folyó tanácskozások gyors befejezését, hogy a kidolgozandó munkálat hozzám mielőbb fölterjeszthető legyen.»[1]) Julius 6-án megkezdődtek a tanácskozások. A bizottság tagjai első sorban arra törekedtek, hogy elkerülhetővé tegyék a bankjegyek további kibocsátását s hogy a papirpénz kibocsátott tömegét is lehetően csökkentsék vagy épen törleszszék. E két tárgy körül forogtak legfőképen a viták. Lehetetlen volt a bizottság jövő megállapodásainak nagy fontosságát már eleve be nem látni. Talán a monarchia jövője függött azoktól s Chotek gróf bizonyára nem tévedett, mikor azt állítá, hogy ő Felsége összes alattvalóinak, sőt egész Európának tekintete e tanácskozások felé van irányozva.[2]) De a bizottság tagjai távol állottak az egyértelműségtől. Sőt inkább mindjárt kezdetben mélyreható véleményeltérések mutatkoztak. Némelyek, igy Chotek, Zinzendorf és Stahl, a papirpénz devalvácziója mellett nyilatkoztak. Tanácskozásuk főczélját abban látták, hogy mihamarabb megint teljes értékű ércz-pénzt lehessen forgalomba bocsátani, a mi csak úgy érhető el, ha a bankjegyek óriási — mintegy 500

sogleich zur Bearbeitung dieses Gegenstandes ordentliche Zusammentretungen . . . unter Ihrem Vorsitze zu halten und mir die Protocolle davon zur Schlussfassung vorzulegen.»

[1]) A császár kézjegye Kolowrathoz 1806 május 16. Államtanács aktái.

[2]) Chotek véleménye a tanácskozmányok jegyzőkönyveihez 1806 jul. Államtanács aktái.

milliónyi [1]) — tömege 40—50 millióra, tehát arra az összegre apasztatik le mely 1796-ban volt forgalomban, a mikor a papir és az érczpénz még egyenlő értékkel birt.[2]) «A közönség» — igy nyilatkoztak — «meg van győződve, hogy az állam nem képes a papirpénzt realizálni és sovárogva lesi a pillanatot, melyben e csapástól, a drágaság ezen ősforrásától megszabadítják. Nem szabad tehát visszariadni oly rendszabálytól, mely a legnagyobb bajt elhárítja, a monarchiát a gyöngeség állapotából kiragadja és valójában is csak azt eredményezné, mi az árfolyam szerint, tényleg amúgy is fönnáll. Most még van idő a mentésre, holott később a bankjegyek a franczia assignáták sorsára juthatnának s akkor minden veszve lesz.»[3]) A többség azonban ellenszegült az erőszakos rendszabályok alkalmazásának. Attól tartott, hogy ezek csak aggodalmat és félelmet fognak előidézni, a nélkül, hogy a kivánt eredményre vezetnének. «Az elégületlenség, nyomor és rendetlenség» — ezek valának szavaik — «a legnagyobb fokot érnék el és senki sem kezeskedhetik azért, hogy vajjon a nagy városokban s oly helyeken, hol a vélet-lenség nagyon fölszaporítja az elégedetlenek számát, nem fog-e nyugtalanságra, sőt fölkelésekre kerülni a sor.» A többség sulyos beteghez hasonlított, kin csak műtétellel lehet segíteni, de ki ettől való félelmében baját veszélytelennek s a mentő lépést fölösleges-

[1]) Beer: Die Finanzen Österreichs stb. 25. l. Baldacci az 1806-ban forgalomban volt papirpénz mennyiségét körülbelül 450 millióra teszi. L. az ő emlékiratát, kiadta Krones az Archiv für österr. Gesch. folyóirat 74. k. 36. l.

[2]) Beer i. m. 14. l.

[3]) A tanácskozmányok jegyzőkönyvei 1806 jul. Államtanács aktái.

nek jelenti ki. Mert a többség tagjai azt állíták, hogy egyáltalában nem szükséges oly gyökeres eszközhöz folyamodni, mint a devalváczió. [1])

Azok a sebek, melyeket a háború a birodalom pénzügyein ütött, szerintük, nem voltak orvosolhatatlanok. A fődolog csak az, hogy új segélyforrások nyittassanak meg, az állami igazgatás iránti bizalom megszilárdíttassék s a hadügyi kiadások korlátoztassanak.[2]) E vélemény győzött. S most már olyan eszközökről kellett gondoskodni, melyek a nélkül, hogy nagyobb rázkódtatásokkal járnának, a bajt kiméletesebb módon is elhárítani képesek. A mi pedig korántsem volt könnyű dolog. A német tartományok már is szerfölött meg voltak terhelve. E nyomor közepette minden szem Magyarország felé fordult; hazánk őserejében vélték föllelhetőnek a létező bajok orvosságát. A hitelügyi bizottság javaslata szerint meg kellett volna kisérteni a magyar országgyülésen a contributió emelését és ezzel együtt rá kellett volna birni a gazdag magyar nemességet, hogy a papirpénz apasztásához önkénytes adományokkal is járuljon. Magyarország önkénytes adományának megfelelőleg aztán az örökös tartományok törzsvagyonára is adót kellett volna kiróvni. De e pontra nézve sem tudtak egyértelmű megállapodáshoz jutni. A kisebbség az említett adó ellen nyilatkozott Sőt a többség is, mely eleinte hevesen sikra szállott ama rendszabály érdekében, kénytelen volt azt elejteni, midőn kitünt, hogy annak keresztülvitele igen nagy nehézségekbe fog

---

[1]) A tanácskozmányok jegyzőkönyvei 1806 jul. Államtanács aktái.
[2]) A hitelügyi bizottság előterjesztése 1806 márcz. 3-áról. Államtanács aktái.

ütközni. Az érintett adó helyett tehát a létező köztartozások fölemelését hozák javaslatba s 50%-os pótlék kirovásában állapodtak meg. E mellett egy 75 millió forintnyi részint kényszerű, részint önkénytes kölcsön kiirását határozák el.[1]) Még egy más segélyforrásra is gondoltak. A papirpénz ellen uralkodó nagyfokú bizalmatlanság miatt ugyanis, igen sokan arany- és ezüstszerekbe fektették tőkéiket. Eképen nagy mennyiségű arany és ezüst hevert a tehetősebbek szekrényeiben. Zichy gróf oly értelmű nyilt parancs kibocsátását kivánta, mely szerint minden arany és ezüst készlet új fémjelzési kényszernek lett volna alávetendő. Ez alapon több milliónyi bevétel elérését remélték az állam javára. Chotek gróf azonban azt kivánta, hogy ez a rendelkezés Magyarországra is kiterjesztessék. A legtöbb földolgozott arany és ezüst, úgy mondá, a magyarok között lelhető föl; az előkelők és gazdagok ruhái ki vannak rakva drágaságokkal. E mellett a gazdag osztrákok Magyarországot oly menhelynek tekintik, hol kincseiket taksák fizetése nélkül könynyen elrejthetik.[2])

E tanácskozások folyama alatt a pénzügyek állapota mind rosszabbra és rosszabbra fordult. A váltóárfolyam rohamosan sülyedett és korántsem volt alaptalan az aggodalom, hogy a papirpénz legközelebbről már nem fog értéket képviselni a forgalomban.[3]) Zichy

[1]) Kolowrat Ferencz császárhoz 1806 jul. 21. «Dieses Mittel fand sich in der Erhöhung aller directen und indirecten Abgaben um 50% für 5 Jahre, dann in der Ausschreibung eines theils gezwungenen, theils freiwilligen Darlehens.» Államtanács aktái.

[2]) A tanácskozmányok jegyzőkönyvei 1806 julius. Államtanács aktái.

[3]) Gróf Hardenberg. Bécs. 1806 április 6. Hannoveri kir. államlevélt. «La crise en est au point que déjà les principaux banquiers de la capi-

gróf, a pénzügyminiszter, az által törekedett e bajt ellensulyozni, hogy egyrészt új bankjegyeket bocsátott ki, másfelől azonban a már csak kis mértékben meglevő ércztartalékok segélyével az árfolyamot is javítani igyekezett. De mindezek csak ideig-óráig ható álgyógyszerek valának, melyek alkalmazása minden szakavatott férfiú rosszalásával találkozott.[1]) Ferencz császár is kénytelen volt bevallani, hogy pénzügyminisztere csak «palliativumokból» él, melyek valójában «káros és a jövőben meghatározandó állandó pénzügyi rendszer ellen is irányuló orvosszerek jellegével birnak.»[2]) Az árfolyam folytonos csökkenése még inkább meggyőzé a császárt arról, mily kevés haszonnal járnak e pillanatnyi intézkedések. Ismételten sürgette a pénzügyi terv megállapítását, hogy ez ügy «oly óhajtva várt s oly kivánatos végczéljához eljuthasson».[3]) De a császár sürgetései hiábavalók voltak. A bizottság, mely mint említve volt, kezdettől fogva nem tudott egyértelműségre jutni, a tanácskozások folyamában még inkább meghasonlott. Többség és kisebbség, mint két ellenséges tábor állottak egymással szemközt. Néha heves összeütközésekre került a sor. A többség tagjai,

tale ont delibéré entre eux si, vu le peu de sûreté et le danger qui en résulte pour leur commerce, ils ne feroient mieux de fermer leurs bureaux pour le moment.»

[1]) Zinzendorf az 1806. junius 3-iki jegyzőkönyvhez. Államtanács aktái. «Wenn die ganzen — dem Vernehmen nach — vorhandenen 19 Millionen vollwichtige Münze kleinweise auf jedesmaligen Wink der Wechsler zu dem Palliative einer kurz dauernden Verbesserung der Kurse versplittert werden, so stehe dennoch nichts anders bevor als dass über kurz oder lang unsre Bankozettel das Schicksal der französischen Assignaten erleben.»

[2]) A császár kézjegye Kolowrathoz, 1806 május 30. Államtan. aktái.

[3]) Ferencz Kolowrathoz. Baden 1806 julius 20. Államtanács aktái.

kik számuknál fogva uralkodó állást foglaltak el, gúnynyal illették ellenfeleiket, s nem egyszer szóhoz jutni sem hagyák őket.[1]) Ezek pedig azzal kárpótolák magukat, hogy a másik párt eljárását éles kifejezésekkel ostorozák, azt remélvén, hogy azok a császár füléig is el fognak jutni. «Váltók eladatását a tőzsdén» — igy nyilatkozék egy izben elkeseredésében Zinzendorf — hogy az árfolyammal egy-két napig vagy hétig kicsinyes és haszontalan játékot lehessen űzni, nem szabad pénzügyminiszteri politikának tekinteni. Hisz ezt minden üzleti segéd, sőt még a legkisebb váltóházak bolti szolgái is értik».[2]) És ez éles birálat nem volt alaptalan. Mert legalább eddigelé semmi esetre sem lehetett állítani, hogy a bizottsági többség működése szerencsével járt volna. A papirpénz folyvást szaporodott, az adók egyre növekedtek, de mind ezzel a deficit elharapódzása is lépést tartott, miáltal az állam is mindinkább közeledett az örvény széléhez.[3])

Az a férfiú, ki, mint nemsokára látni fogjuk, e téren kiváló szerepet játszott és a kinek alkalma volt

[1]) Rainer főherczeg a császárhoz. Exped. 1807 szept. 28-án. Államtanács aktái.

[2]) Zinzendorf a hitelügyi bizottság előterjesztéséhez. 1807 október 9-én. Államtanács aktái.

[3]) Rainer Ferencz császárhoz. exped. 1807 szept. 28-án. Államtanács aktái. «Diese (t. i. Zichy, Kolowrat stb.) führen nun das Ruder der Finanzen. Ew. Majestät sehen es am besten ein, mit welchem Glücke. Im Frieden steigt die Masse unseres Papiergeldes auf eine fürchterliche Höhe, die Steuern nehmen von allen Seiten zu und das Defizit steigt dennoch in noch grösserem Maasse. Ein Missgriff wird nach dem Anderen gemacht, blos aus Eigensinn wird immer dem alten System gefolgt. . . Der Erfolg zeigt, wie nichtig die Handlungsart dieser Männer ist, die uns immer näher an den Abgrund führen, von der uns bis itzt noch blos die physische Kraft der Monarchie errettete.»

az uralkodó párt férfiait közvetlen szemlélet alapján megismerni, úgy jellemzi őket, mint a zűrzavarok és a rombolás előidézőit. «Egyiküknek sincs» — igy nyilatkozik Rainer főherczeg — «alapos pénzügytani ismerete. Egyikük sem tanulmányozta behatóbban e fontos tudományt. Mindössze némi gyakorlati ismeretekkel birnak, melyek elegendők lehetnek arra, hogy valaki, békés időkben, jó állapotban levő pénzügyeket rendben tarthasson, de távolról sem tesznek valakit képessé, hogy pénzügyeink halálos sebét meggyógyítsa».[1]) És kik is valának ezek a férfiak? Élükön gróf Zichy Károly, a pénzügyminiszter állott, ki szeretett azzal dicsekedni, hogy empirikus s hogy az elmélethez semmit sem ért.[2]) S mint rendesen azok, kik az üres és nem tudományos gyakorlatiasság szempontjait követik, Zichy is makacsul ragaszkodott a saját tapasztalataihoz, melyekből rendszerét megalkotá. Az elmélet bármily kipróbált tétele által sem engedé magát zavartatni. Vakon ellenszegült mások ellentétes irányú tapasztalatainak és nem akarta belátni, hogy palliativumai az állam megmentése helyett ennek romlását idézik elő. Az álszégyen befolyása alá került és a régi, hibás rendszerhez még akkor is ragaszkodott, mikor annak már minden bűnét fölismerte. Mert tévedése nyilt bevallására nem tudta magát elszánni. Egyetlen ellenvetés elég volt, hogy örökösen forrongó vére föllázadjon. Ilyenkor aztán a tanácskozások alatt kiáltozni kezdett, beszédei telve voltak heves

---

[1]) Rainer főherczeg a császárhoz, 1807 szeptember 28-án. Államtanács aktái.

[2]) Ugyanott.

kifakadásokkal, melyek kifárasztták s gyakran megfélemlíték hallgatóit, de álláspontja helyességéről senkit sem győztek meg. Bizonyára csodálatos, hogy e férfiú, kinek vezetése alatt a pénzügyek a legnagyobb zavarba jutottak, oly hosszú ideig maradt urának kegyéből állásának birtokában.[1]) Ugy gondoljuk, hogy Zichy lankadatlan tevékenységével,[2]) mely mindent föl akart ölelni, de mélyebbre soha sem hatolt.[3]) imponálni tudott a császárnak. De módját lelte Zichy a császárt arra a mindenesetre téves föltevésre is vezetni, hogy az ellentábor hivei meggondolatlanul az állami tönk felé vitorláznak.[4]) S mindezek mellett birtokában volt annak a művészetnek, mely némi tökélylyel gyakorolva, ritkán téveszti el hatását. A hizelgés nagy mestere volt. S mesterségét sikerrel űzte. A máskülönben annyira gőgös, a legkisebb ellenmondást kemény szavakkal visszautasító főúr, Ferencz császárral szemben, maga a megtestesült alázatosság volt. Minden alkalommal megcsókolá ura kezét,[5]) és különösen kedveltté tudta tenni magát a bécsi szójárás használatá-

---

[1]) Hardenberg sürgönye. Bécs. 1807 április 6-án. Hannoveri kir. áll. levélt. «Tout le monde crie contre l'administration des finances, et il faut avouer que ce n'est pas sans raison, car jamais l'on n'a vu aussi peu de stabilité et de conséquence ni dans les principes ni dans l'éxécution des plans.»

[2]) Rainer főherczeg a császárhoz. Exp. 1807 szept. 28-án. Államtanács aktái. Baldacci igy nyilatkozik Zichyről: «Da seine Thätigkeit und Fertigkeit Ew. Majestät bekannt sind.» Baldacci véleménye 1807 április 30-áról. Államtanács aktái.

[3]) Rainer Ferencz császárhoz. 1807 szept. 28. U. o.

[4]) Pellenc emlékirata 1809. Arch. nat. A. F. IV. 1677. . . en accusant ses adversaires de vouloir faire la banqueroute.

[5]) Igy nyilatkozik egy jól értesült kortárs hátrahagyott naplójában. E férfiút azonban e részben elvállalt kötelezettségünk miatt nem nevezhetjük meg. Nyilatkozatait az alábbiakban «Egy névtelen naplója» czím alatt fogjuk idézni.

val,[1]) mely Ferencz korában az udvar nyelve volt. Befolyásos szövetségese volt Zichynek Kolowrat gróf, ki a pénzügyekhez talán még annyit sem értett, mint ő,[2]) és a kit Rainer főherczeg, a nélkül, hogy szándéka becsületességét kétségbe vonta volna, a nyomorúságos pénzügyi helyzet egyik főokozójának tartott.[3]) Most, mikor már életpályája végéhez közeledett, még kevésbbé lehetett alkalmas arra, hogy a zürzavarba rendet hozzon. Mint a legtöbb öreg ember, ő is visszaijedt minden uj eszme fölmerültétől. Magas életkora, s ennek elmaradhatatlan kisérői: az apathia és erőtlenség már régen képtelenné tevék valóban reformátori szellemű rendszabályok fölfogására. Ámde testi gyöngesége még az állam java iránt azelőtt táplált élénk érdeklődését is megbénítá. A beavatottak előtt már régóta nem volt titok, hogy a belügyminiszter leghőbb vágya volt végső éveit családjának szentelhetni.[4]) Ugyan ki is csodálkozhatnék azon, ha egy beteg és elgyöngült aggastyán, ki már olvasni sem tudott, s mindenben fogalmazójától függött, az ügyek folyását alig zavarta és csupán a nyugalom után vágyódott.[5])

---

[1]) «Névtelen naplója.»

[2]) Pellenc emlékirata. Arch. nat.

[3]) Rainer főherczeg a császárhoz. Exp. 1807 szept. 28-án. Államtanács aktái. «Kolowrat, der Beste aus ihnen, ist alt, wankelmüthig, nicht mehr selbständig, schon ohne eigene Kraft und ist selbst eine der Hauptursachen unsres zerrütteten Finanzzustandes.»

[4]) Rainer főherczeg az államtanácsról szóló emlékiratának második fejezete. Államtanács aktái. Minthogy a császár az első fejezet átvétele után, 1808 április 29-én fölszólítá a főherczeget, hogy a második részt is sürgősen készítse el, ez utóbbi hihetőleg 1808 májusában készült el.

[5]) Rainer emlékirata az államtanácsról. Az utolsó években maga Kolowrat azt mondja magáról: «Wo meine Kräfte nicht mehr meinen Wünschen das Gleichgewicht hielten.» Kolowrat jegyzéke a császárhoz 1808 junius 11-én. Államtanács aktái.

E két nagy befolyású férfiú mellett mások sem hagyhatók figyelmen kivül, kik ugyan alárendeltebb állásokban működtek, de mint a többség tagjai mégis segítő kezet nyujtottak minden behatóbb reform megbuktatására. Ide sorozandó mindenek előtt Pergen gróf, derék, nagy olvasottsággal biró és rendkivül tevékeny hivatalnok, de nem elég világos fő. A sok irkálást szerette. Ezzel iparkodott folyvást változó nézeteit elburkolni, mi azonban korántsem gátolá meg abban, hogy minden ujítással szemben határozottan állást foglaljon.[1]) Önállótlan itéletével a dolgok magasabb felfogására nem birt emelkedni.[2]) Vele együtt működött Schittlersberg udvari tanácsos, ki mint kitünő számviteli hivatalnok nagyon jól megállotta helyét. E hatáskörében mintaszerű rendet tudott tartani. De merőben elhibázott dolog volt, oly teendőket rábizni, melyekhez semmit sem értett, mert azok látkörét messze túlhaladák. Irányadó körök nemcsak a szakértelem hiányát, de azt is szemére lobbantják, hogy őt, véleményei kimondásánál, gyakran melléktekintetek vezérlék.[3]) Valamint Schittlersberg, ép úgy Barbier udvari tanácsos is legfölebb jó számvevő volt, ki magasabb pénzügyi tudományokkal soha sem foglalkozott.[4]) De ez utóbbit fáradhatatlan munkaerő és a föladatok gyors összefoglalásának képessége jellemzé. Igen dicsérik munkálatainak nagy szabatosságát.[5]) Mint mások közege, kiválóan betölté helyét;

[1]) Rainer főherczeg a császárhoz. Exp. 1807 szept. 28-án. Államtanács aktái

[2]) Emlékirat a bécsi udvarról. 1809 A. E. (Affaires étrangères.)

[3]) Rainer emlékirata. 1808 május. Második fejezet. Államtan. aktái.

[4]) Rainer Ferenczhez. 1807 szept. 28. és annak emlékirata az államtanácsról. U. o.

[5]) Emlékirat a bécsi udvarról. 1809 A. E.

önálló itélőképességről azonban szó sem volt nála.[1]) Ily elemekből álló többség ellen jóformán egészen hiába küzdött a kisebbség, hogy saját nézeteit diadalra juttassa. E párt az akkori Ausztria legnagyobb pénzügyi capacitásait s mindazokat a férfiakat egyesíté magában, kik József császár alatt dicséretesen működtek és — egy szakférfiú nyilatkozata szerint — «alapos elméleti ismereteket becsületükre váló gyakorlattal»[2]) egyesítének; oly férfiakat, kik az akkori legelőkelőbb bankárok legteljesebb elismerésében részesültek.[3]) Chotek, Zinzendorf, Stahl s Bartenstein nevei diszíték e befolyás tekintetében gyönge, de tekintély és ismeretek dolgában annál erősebb pártot.

Chotek Rudolf gróf, ki ifjuságában kitünő nevelésben részesült s az elmélettel ép úgy, mint a gyakorlati viszonyokkal korán megismerkedett, 22 éves korában lépett az állami szolgálatba. József császár, ki elismerését bizonyára nem pazarolta jelentéktelen emberekre, korán fölismerte a gróf tehetségét. Choteket nemsokára kiváló állásokban látjuk működni. Ismeretei, helyes itélete, erélye és élénk kötelességérzete miatt egyenesen számot is tarthatott azokra. Mint tetemes vagyonnal rendelkező főúr mindig megtudta óvni jelleme függetlenségét. Ha valamely összeütközés alkalmával nem sikerült meggyőződését érvényesítnie, visszavonult a falusi élet csöndjébe, átvéve uradalmai igazgatását. Ilyenkor aztán, mint az igazi nagy szellemek, azon idők emlékezetének élt, melyeket kiváló férfiakkal töltött el.

[1]) Emlékirat a bécsi udvarról, A. E.
[2]) Rainer a császárhoz. Exp. 1807 szept. 28. Államtanács aktái.
[3]) U. o.

Magánya napjait a művészet és tudomány ápolásával szépítette. Mindez csak fokozá ellenszenvét minden álság ellen. Ugy nyilatkozott egy izben, hogy az igazság hirdetése az állam nyugalmának és a vallásnak legbiztosabb támasza.[1])

Habár tanulmányai az állami közigazgatás minden ágára kiterjedtek, legnagyobb mértékben mégis a pénzügyek terén volt otthonos. A monarchia legkiválóbb férfiai a bajok orvoslatát tőle várták, sőt Rainer főherczeg őt jelölé ki, mint «az egyedülit, ki minden követelménynek megfelel».[2]) Chotekkel szövetkezve működött a fáradhatatlan Zinzendorf gróf, ki majdnem ideje felét a Kolowrat-féle közigazgatás ostromlásával tölté el, melyet keserű kifakadásokkal és maró gúnynyal illetett.[3]) Kolowrat a védelem, ellenben Zinzendorf a támadás embere volt.[4]) Kiméletlenül, az élcz és gúny fegyvereivel ostorozta a mások hibáit.[5]) Ez annyival meglepőbb, mivel maga Zinzendorf azt beszéli magáról, hogy durva és barátságtalan nevelése okozta félénkségét és emberkerülését s hogy ez inkább szemlélődő életirányba terelé.[6]) Föl kell tennünk, hogy a félelmet és tartózkodást, melyek lelkületén korábbi éveiben ural-

[1]) «Wahrheit gehörig vorgetragen und im Zusammenhange gefasst, so dass schiefe Zwischenbegriffe ausgeschlossen werden, kann nie gefährlich sein, sie wird für die Ruhe des Staates wie für die Religion festeste Stütze werden.» Chotek gróf egyik emlékiratából 1806 márczius 2-áról keltezve. Közölte Wolf A. a bécsi tudományos akadémia értesítőjében. (Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften) IX. k. 1853.

[2]) Rainer Ferenczhez. Exp. 1807 szept. 28-án. Államtanács aktái.

[3]) Beer: Erzherzog Carl als Finanzpolitiker. Österr.-ung. Revue 1887 áprilisi füzet.

[4]) U. o.

[5]) U. o.

[6]) Zinzendorf K. gr. önéletirása, kiadta gróf Petenegg 165. l.

kodtak, sikerült későbbi állásaiban és sokféle utazásai segélyével, melyek őt a legkülönbözőbb emberekkel és viszonyokkal hozák érintkezésbe, teljesen legyőznie. Hihetőleg e tényezők hatása alatt fejlődött ki a jellemében rejlő üdeség és fogékonyság, melyek hosszú időn át természetellenesen vissza valának fojtva. Már gúnyos mosolyra hajló ajkai minden egyébre, mint szemlélődő természetre vallottak; sokszor csakugyan oly eszmékkel lépett föl, melyeket, Károly főherczeg szavai szerint, csak Robespierre tudott volna végrehajtani.[1]) De a magas homlok, az arczot megélénkítő nagy, kifejezésteli szemek alkotásra és üdvös tevékenységre hivatott szellemre mutattak. S hogy ő csakugyan ilyen volt, ezt bizonyítja, bár még méltánylásra váró igazgatásának minden részlete. Tevékenysége az osztrák történelmet szebb lapokkal gyarapítja. Valódi élvezet nagyszámú emlékiratait, véleményeit átolvasni, melyeket világosság és az áttekintést megkönnyítő szerkezet jellemez. A tudomány minden terére kiterjedő ismeretei csak fokozák s élesíték azt a természetes, gyors felfogást, melylyel a legszövevényesebb föladatokat megbirálta. E férfiú önképzésre fordított határtalan szorgalmának örök bizonyítékai maradnak azok az általa hátrahagyott, nagyszámú kötetek, melyek az átolvasott művek kivonatait tartalmazzák.[2]) De a mit tudott, azt mind az állam szolgálatának szentelé, melynek javáért oly hő érdeklődést tanusított. S a mig Kolowratot magas életkora már ekkor megtöré, a szintén előrehaladt korú Zin-

---

[1]) Beer: Erzherzog Carl als Finanzpolitiker id. h.

[2]) Föllelhetők a német lovagrend levéltárában.

zendorf éveihez képest még mindig ritka erőt és mozgékonyságot birt kifejteni, melyek a legnehezebb földatok elvállalására is képessé tevék.[1]) Chotek és Zinzendorf erős támaszt birtak Bartenstein, de különösen Stahl udvari tanácsos személyében, ki, mint kitünő szakférfiú, nagyon jó hirnévnek örvendett a pénzvilág körében.[2])

Könnyű átlátni, hogy két oly különböző tábor, mint az a többség és ez a kisebbség, sehogy sem juthatott egyértelmű megállapodásra. Ez már azért is nagyon sajnos volt, mivel a pénzügyi válság mind rohamosabban növekedett. A fölemelt hadügyi költségvetés födözésének ürügye alatt, a bankóprést mindinkább felhasználták, s a pénzpiaczot újabb papirjegyekkel árasztták el. E körülmény a rézpénz további fogyását vonta maga után, úgy hogy már csak a majdnem teljesen értéktelen 15 és 30 krajczáros darabok maradtak a forgalomban.[3]) A segítség e neme ellen a kisebbség 1807-ben erélyesebben kikelt, mint valaha. Ujra sürgeté a bajok gyökeres orvoslását és az a kérdés, ha nem kell-e a papirpénz dolgában valamely erőszakos rendszabályhoz folyamodni, megint ellenségeskedést szült. A mélyreható reformok ellenségei határozottan a devalváczió megkisértése ellen nyilatkoztak.[4]) Ezzel szemben oly férfiak, mint Chotek és Zinzendorf elérkezettnek látták az időt, hogy végre-

[1]) Rainer emlékirata az államtanácsról. 2-ik fej. 1808 május. Államtanács aktái.

[2]) Emlékirat a bécsi udvarról, 1809 A. E.

[3]) Zinzendorf véleménye a titkos hitelügyi bizottság előterjesztéséhez. 1807 szept. 24. Államtanács aktái.

[4]) Kolowrat 1807 nov. 17-iki véleménye a titkos hitelügyi bizottság 1807 okt. 9-éről keltezett előterjesztéséhez. Államtanács aktái.

valahára a fölösleges papirpénz kiirtassék. Ugy vélekedtek, hogy az 1807-iki orosz-franczia háború leginkább biztosítá a monarchia részére azt a szükséges nyugalmat, mely ily mélyreható intézkedések keresztülvitelére nélkülözhetetlen. «Európa két tulsúlyban levő hatalmassága» — ugymond Zinzendorf — «Francziaés Oroszország, önmaguk gyöngíték meg egymást; több hónapon keresztül egyikük sem lesz képes bennünket, akaratunk ellenére, háborúba sodorni. A leghathatósabb eszköz, a teljes értékű érczpénz szabad forgalmának rövid nehány hónap alatt való biztosítására, az lenne, ha a következő hat, vagy talán több hónapra terjedő boldog időközt, mely egyhamar, vagy talán soha sem fog többé visszatérni, arra használnók, hogy teljesen tönkrement hitelünket, végkép elakadott belső- és külső forgalmunkat, a jelenlegi papirpénz tökéletes kiküszöbölése által helyreállítsuk». [1]) Zinzendorf gróf idevonatkozó befolyásos köröktől is helyeselt és támogatott [2]) terveit a császár elé terjeszté. Ez emlékirat, mely a kisebbség reformtörekvéseinek legteljesebb megvilágítására volna alkalmas, fájdalom, ránk nézve ismeretlen maradt. De az

[1]) Zinzendorf véleménye Zichy elnöki előterjesztéséhez, 1807 márcz. 11-én. Államtanács aktái.

[2]) Zinzendorf a titkos hitelügyi bizottság előterjesztéséhez adott 1808 okt. 3-iki véleményében (Államtanács aktái) igy nyilatkozik a kényszerkölcsönről: «Ein solches Darlehen kam zum Theile bereits vor 6 Jahren, nämlich im Jahre 1802 in Antrag, ausführlicher aber und deutlicher auseinandergesetzt im October 1807. Die Bestimmung dieses Zwanganlehens wäre gewesen, den ganzen Schwall des gegenwärtigen Papiergeldes nach einem nicht allzulangen Zeitraume dazu zu verwenden, den wahren Werth in vollwichtiger Münze dieser ungeheuren, unverzinslichen Staatsschuld gegen dem Eigenthümer einzuhändigende öffentliche Obligationen zu 2% Zinsen in Conv. Münze zahlbar, auszuwechslen.»

emlékirat alapeszméjét, vagyis a papirpénznek valódi értékére való leszállítását, magának az uralkodó háznak egyik tagja is melegen pártolta. Rainer főherczeg, ki testvére kivánságára hosszabb idő óta behatóan foglalkozott a monarchia pénzügyi viszonyaival[1]), élénken hangsulyozta, különösen az 1807-dik évre szóló költségvetés előirányzása alkalmával, annak szükségét, hogy a pénzügyi nyomoruság «egy csapással» elháríttassék. «A devalváczió» — ugymond — «az egyedüli mód, melylyel az államon gyorsan segíteni lehet.»[2]) Már régebben kinyilatkoztatá, hogy elkerülhetetlen eme rendszabály, melynek gyors és erélyes keresztülvitelét egy esetleges háború körülményei is sürgetik. «Minél gyorsabb a hatás» — ezek szavai — «annál jobb az államra nézve, még ha jelentékeny áldozatokkal járna is.»[3]) De még mielőtt az e téren nélkülözhetetlen reformok iránt megállapodás jönne létre, szükségesnek mondá Rainer a belső igazgatás nemrég megállapított legfőbb vezetésének gyökeres átalakítását. Némelyek azt állítják,[4]) hogy Rainer csekély befolyást gyakorolt a közügyek vezetésére, pedig

[1]) Rainer főherczeg Ferenczhez. Exp. 1807 szept. 28-án. Államtanács aktái. «Schon lange und vorzüglich seitdem Ew. Majestät die Gnade hatten, mich durch mehrere Jahre in der Finanzwissenschaft unterrichten zu lassen, ging mein Studium fortan dahin, auf Mittel zu sinnen, unsere grössten Schäden zu heilen, welches mich auch immerfort beschäftigt.»

[2]) Rainer véleménye az 1807-iki költségvetési előirányzathoz. 1807 márcz. 14. Államtanács aktái.

[3]) Rainer véleménye 1807 április 1-én. Államtanács aktái. «Auch darum ist es äusserst dringend, weil wenn uns ein Krieg in dem nunmehrigen zerrütteten Finanzzustande überrascht, der Untergang des Staates nahe ist.»

[4]) Krones. Zur Geschichte Österreichs. 1792—1816, 55. l.

ez legalább a most tárgyalt időszakra nézve egyenes ellentétben áll a valósággal. Ferencz császár oly nagy bizalmat helyezett fivére belátásába, hogy itéletének az egész közigazgatást alávetette. S azok a mélyre nyuló átalakulások, melyek a bel- és pénzügyek terén nemsokára végrehajtattak, majdnem kizárólag Rainer fáradozásaira vezethetők vissza. A főherczeg megfontolt, józan számítású férfiú volt. Ifjú korában nyert kitünő nevelése csak élesíté megfigyelő- és itélőképességét. Ezekhez járult ritka emberismerete, melynek segélyével gyorsan meg tudá itélni mindazon személyek szándékait és képességeit, a kikkel érintkezésbe jutott. Az a sok, világos és megnyerő modorban irt emlékirat, melyek tőle ránk maradtak, ékesen szóló tanui a biztosságnak, melylyel mindenkinek, az ismereteinél és tehetségénél fogva őt megillető helyet kijelölni tudta. Személyes hajlamai inkább a birodalom belügyeivel való foglalkozásra ösztönzék. Mint mérsékelt gondolkozású s az állam gyöngeségeit jól ismerő férfiú, mindig a béke védelmezője volt. Jól tudta, hogy Ausztria csakis annak áldásos légkörében nyerheti vissza egészségét s erejét. E czél érdekében lázas tevékenységet fejtett ki, mely korántsem szorul háttérbe testvérei: Károly, József és János főherczegek tevékenysége mellett. A trónt azon időkben egyáltalában a legtehetségesebb főherczegek vevék körül, kik minden pillanatban készen állottak a császárt tanácsukkal és tapasztalataikkal gyámolítani. Ferencz gyakran fordult hozzájuk, kiméletlen nyiltságot követelve tőlük. A főherczegeknek becsületükre válik, hogy engedve a fölhivásnak, az igazságot tartózkodás nélkül ki is jelenték, ép úgy

a császárnak is dicsőségére válik, hogy elég lelki ereje volt őket meghallgatni. Ausztria történelmében kevés oly emlékiratra fogunk találni, mely valamely uralkodó eddigi kormányzatának hibáit sötétebb szinekkel festené, mint a milyet Rainer, a császár kivánságára 1808-ban nyujtott be. Látva ezt a viszonyt az uralkodó és testvérei között, önkénytelenül vetődik föl a kérdés, miképen történhetett, hogy az nem volt üdvösebb és maradandóbb hatással az államra nézve? A rejtély kulcsa kizárólag a császár jellemében rejlik. Bármily nyugalommal fogadta is a legridegebb valóságot, mégis híjával volt annak a kisebb tehetségeknél nem szokatlan tulajdonságnak, hogy kérlelhetetlenül ragaszkodjék ahhoz, mit helyesnek fölismert. Ferencz a testvérei részéről ajánlt javításokat mindig jóvá szokta hagyni, hogy aztán azokat jóval kisebb belátással megáldott ellenfeleik sürgetésére megint vagy teljesen elejtse, vagy pedig csak részlegesen vigye keresztül.

Igy jutott örökös uralomra a félintézkedések rendszere. A legüdvösebb javítások nem a császár jóakaratán, hanem jellemének csekély állhatatosságán szenvedtek hajótörést. Ezt volt most kénytelen Rainer főherczeg is tapasztalni, midőn császári bátyja előtt a kormányzat eddigi szervezetének káros következményeit kifejté.

Rainer főherczeg már 1808 április havában fölhivatott, tenne előterjesztést «egy czélszerű központi igazgatás» behozatalára nézve. Az uralkodó ebbeli elhatározása valószinűleg Károly főherczeg javaslatára vezethető vissza, ki ép most nagyon elitélőleg nyilatkozott

a belső ügyek vezetéséről.[1]) Rainer főherczeg megkapván a császári fölhivást azonnal munkához látott. Rövid időre egy minden izében átgondolt munkálattal járult a trón elé. «Fölséged határozott parancsára» — igy szól a császárhoz — «bátor vagyok oly ügygyel foglalkozni, mely rendkivül fontos, általában érzett szükséget pótol és a legsürgősebbnek mondható. Lelke az az állami szervezetnek, s igy a legbehatóbb figyelemre méltó. Ez az ügy az államgépezet vezetésének módja».[2]) A főherczeg át van hatva a meggyőződéstől, hogy az alantasabb hatóságok csak úgy működhetnek helyesen és pontosan, ha az állami igazgatás felsőbb körei betöltik helyöket. De az ügyek kezelésének eddigi módja mellett szó sem lehet arról. A főherczeg páratlan élességgel jellemzi a hiányokat. «A legnagyobb bajok» — ugymond — «melyeket a közönség a jelenlegi kormányzati rendszer szemére lobbant, a rendszertelenség, az ügyek egyenlőtlen kezelése, az egyoldalúság, a kicsinyesség, a huza-vona, a bizalmatlanság minden oldalról; a határozatlanság, az erőtlenség, a jutalom és büntetés hiánya, ezzel karöltve a hivatalnokok nagyfokú erkölcstelensége, az ármánykodások, továbbá a nyereséghajhászó tisztviselők, a csuszó-mászó álszenteskedők és szemtelen tolakodók, valamint a többi nagy-

[1]) Károly főherczeg Ferenczhez. 1807. Albrecht főherczeg levélt. «Die Staatsräthe stehen isolirt, kennen die grosse Maschine nur fragmentarisch. — Deine Minister, wie sie jetzt sind, haben beynahe nur den Namen. Bedenke wie schwer es Dir oft wird, Dich aus dem verwickelten Chaos herauszufinden.» Károly főherczeg ez iratában kijelenti, hogy szándékában van a beligazgatás szervezetéről javaslatot kidolgozni. Ez az előterjesztés azonban, fájdalom, nem lelhető föl a levéltárban.

[2]) Rainer főherczeg emlékirata az államtanácsról. I-ső fejezet. 1808 április. Államtanács aktái.

számú, megvetendő önzők, tervezgetők. áskálódók és tintafogyasztók részére engedett szabad tér.»[1]) Hol kell tehát e nagy hiányok és bajok kútforrását keresnünk. minőket Rainer főherczeg még igen nagy számban említ föl?[2]) A felelősség mindenekelőtt az államtanácsosok külön referálásának rendszerét terheli, melyről maga a császár is elismeré, hogy nem nyujt részére elég biztosságot, s hogy az igen gyakran oly elhatározásokra birja, melyek, ha ugyan vissza nem vonattak. életbeléptetésük esetében, a legszomorúbb következményekkel jártak. Mily gyakran megtörtént. hogy a császár ép e miatt nem is mert határozni, az előterjesztéseket heverteté. hogy lelkiismerete megnyugtatása végett újabb fölvilágosításokat kérjen. Csak igy válik érthetővé, mi módon lehetett az államtanácsot olyan «veremnek» nevezni, «melyben minden megakad».[3]) Nem tekintve azt, hogy a külön referálás rendszere minden államtanácsost igen könnyen kisértetbe hozott, hogy saját véleményét tartsa az egyedül helyesnek és jónak; az ily «magántanácskozások» már azért is károsak voltak, mert a fejedelem tekintélyét csökkentették alattvalói előtt. Hisz gyakran hallható volt ily itélet: «A császár ez vagy amaz államtanácsos által megint tévútra vezetteté magát;» vagy pedig: «az állam sorsa majd az egyik, majd a másik embertől függ»[4]) A császár soha sem tette volna ki

---

[1]) Rainer emlékirata az államtanácsról. I-ső fejezet. A kormányzati rendszer e hibáira nézve l. még br. Pillersdorff kézirati hagyatékát a 7. lap.

[2]) Rainer emlékirata, I. fej. Államtanács aktái.

[3]) János főherczeg szavai. L. Krones: Zur Geschichte Österreichs 1792—1816, a 73-ik lapon.

[4]) Rainer emlékirata az államtanácsról. I. fej. Államtanács aktái.

magát ilyen megszólásoknak, s nem lett volna kénytelen mindig más és más emberek tanácsához folyamodni, ha közös tanácskozások tartattak volna, melyekben az ügyek hivatott szakférfiak szavazata által döntetnek el. Ezért kivánta Rainer az «állandó államtanácsi gremium» behozatalát. Nézete szerint, e testületet általános bizalmat élvező, tehetség, ismeretek és szigorú becsületesség tekintetében oly kiváló férfiaknak kellett volna alkotniok, kik nem tartózkodnak «az igazságot, ha még oly keserű is volna, nyiltan kimondani és az álszenteskedőket és csuszómászó hizelgőket habozás nélkül leálczázni».[1]) Óhajtása volt azonban a főherczegnek, hogy az új államtanács hatásköre egyik irányban kiszélesíttessék. Eddigelé ugyanis a külügyi politika soha sem került az államtanács elé, sőt a külügyminiszter befolyása messze fölülmulta összes tiszttársaiét.[2]) A főherczeg már most azt kivánta, hogy a külügyi kérdések, ép úgy, mint a többiek, közös ülésekben vitattassanak meg.[3]) Ily módon akará elejét venni azon, sok osztrák miniszter által elkövetett hibának, mely abból állott, hogy a külügyi politika irányát a belső viszonyok mélyebb ismerete nélkül állapíták meg.[4]) Már pedig minél fontosabb ügyek

---

[1]) Rainer emlékirata az államtanácsról. I. fej. Államtanács aktái.

[2]) Károly főherczeg emlékirata 1801—1809. Albrecht főherczeg levélt. «Allein der Einfluss von jenem des Auswärtigen erhob sich gebietherisch über alle anderen. Es war dies ein Vermächtniss der Zeit.»

[3]) Rainer emlékirata az államtanácsról, I. fej. Államtanács aktái.

[4]) Zinzendorf véleménye a hitelügyi bizottság előterjesztéséhez. 1808 okt. 3. «Dass bey gänzlich erschöpften Finanzen die Postulate einer glänzenden Politik nicht zum Massstabe oder Richtschnur zur der Verhandlungen angenommen werden können, sondern dass die Massregeln unserer Politik in Absicht auf die auswärtigen Verhältnisse sich vielmehr nach

jutottak az államtanács hatáskörébe, annál inkább kellett azt a nehézkességnek még látszatától is megóvni. A főherczeg tehát czélszerűbb és egyszerűbb ügykezelést kivánt meghonosítni, hogy érvényesüljön az ügyek komoly mérlegelése és véget érjen az utasítások örökös kibocsátásának eddigi szokása. Hisz amaz utasítások sorsa mindig csak az volt, hogy nem szerintök jártak el. Az új rend az uralkodóra nézve is lehetségessé teszi az ügyek gyors elintézését. Nem szabad, a mint ez eddigelé történt, a fejedelem minden idejét a folyó ügyekkel igénybe venni. S mint már János főherczeg is kijelenté egyik emlékiratában,[1]) az uralkodónak szabad óráit üdítő olvasmányokra, elmélkedésre és művelt emberekkel való érintkezésre kell föntartania.[2])

Büszkén és az igazság ismeretének öntudatával terjeszté Rainer javaslatát a császár elé. «Legbensőbb meggyőződésem szerint» — ezek valának szavai — «biztosítani fogja az itt előadott szervezet Fölséged részére a legteljesebb *lelkiismereti megnyugvást* és egyúttal azt a meggyőződést is, hogy ez ügykezelési módszer az egyetlen, mely az emberi tökéletlenséghez képest leginkább módot nyujt az államczélnak megfelelő kormányzatra. S igy elérhető lesz az egész nép körében elterjedt panaszok elenyésztése is, az egyedüli valódi gyógyszer által, mely nem csak lát-

---

den Kräften unsrer Finanzen richten müssen, ist eine unleugbare Wahrheit.» Államtanács aktái.

[1]) Krones: Zur Geschichte Österreichs 1792—1816. 73. l.

[2]) Rainer emlékirata az államtanácsról. I. fej.

szólag állandó, s nem csak ideig-óráig tartó segedelmet nyujt.»[1])

Ferencz megelégedése kijelentésével fogadá a létező hiányok és bajok e szabad szellemű kifejtését. Sőt fölkérte testvérét munkálata gyors folytatására, «hogy aztán» — mint mondá — «haladék nélkül e fontos ügy megoldásához foghasson».[2]) A főherczeg késedelem nélkül eleget tett a fölszólításnak. És emlékiratának második része is különös figyelmet érdemel. Mig eddigi fejtegetései folyamában tisztán tárgyi szempontokból indult ki, s a hiányokat a létező közigazgatás szerkezetéből igyekezett kimagyarázni, most már egy lépéssel tovább megy s birálatát az ügyek élén álló személyiségek ellen irányozza, kik ép úgy elősegíték az államgépezet megakadását, mint maga az uralkodó rendszer. Abban a meggyőződésben élvén, hogy mindaddig, mig azok a férfiak a működés terén maradnak, minden új, még oly kiváló rendszer is romlásra fog vezetni, sürgősen követeli eltávolíttatásukat. Mindenekelőtt az aggkora miatt amúgy is munkaképtelen Kolowrat grófot kell nyugalomba küldeni. Utódjául a főherczeg Zinzendorf Károly grófot óhajtja. Az államtanácsnál működő tiz tanácsos közül egyetlen egyben sem bizik. Sőt némelyiköket egyenesen képteleneknek mond, másokról ismét úgy nyilatkozik, hogy tevékenységük fölötte káros a közszolgálatra nézve. Lássuk csak kissé közelebbről e személyiségek közül a befolyásosabbakat.

---

[1]) Rainer emlékirata az államtanácsról. I. fejezet.

[2]) A császár kézjegye Rainerhez. Bécs, 1808 április 29. Államtanács aktái.

Grohmann államtanácsos ugyan becsületes, alapos tisztviselő volt. De szörnyű lassan dolgozott s az iratok visszatartásával éveken át késlelteté az ügyek eldöntését. Ha pedig gyorsabb elintézésre hivták föl, ez oly káros következményekkel járt egészségére nézve, hogy e miatt az ügymenet még inkább szenvedett.[1]) Lorenz államtanácsos, mint vallás- és közoktatásügyi előadó, szabad szellemű férfiú hirében állott, s mint ilyent nem nagyon kedvelték a római Curiánál.[2]) Gyors fölfogása és helyes itélőképessége lévén sokat és hamar tudott dolgozni. Szemére vetették azonban az alaposság hiányát és hogy elhamarkodása miatt itéletében gyakran egyoldaluvá lesz.[3])

Valamint Grohmann, ép úgy a magyar ügyek előadója: Somogyi is lassan dolgozott. E mellett azonban felületes is volt, s állítólag melléktekintetek is befolyásolák. Egyébiránt azon gyönge jellemek közé tartozott, kik biztos vezetés alatt gyakran kitünő eredményeket képesek fölmutatni.[4])

Pfleger, kinek ügykörébe a rendőrség és igazságügy tartozott, a közszolgálatban megőszült s ismeretei miatt nagyrabecsült férfiú volt. Csakhogy hivatalát nem volt képes betölteni. Bizonyos tulajdonságai akadályozták

[1]) Rainer emlékirata az államtanácsról, II. fej.

[2]) A nuntius Lorenz államtanácsosról, ennek visszalépése alkalmából igy ir: «La remozione dell'abbate Lorenz che sarebbe stata santissima se si fosse con lui rovesciato il sistema di Giuseppe, non serve che a togliere gli affari ecclesiastici dallemani di un libero muratore, vecchio, stanco di vivere e condiscendente coi vescovi per affidarli ad altri liberi muratori illuminati, inflessibili e fieri nel loro sistema.» A nuntius sürgönye. Bécs, 1808 augusztus 18. Vaticani levélt.

[3]) Rainer emlékirata az államtanácsról. II. fej. Államtanács aktái.

[4]) U. o.

ebben. Igazságügyi s rendőrségi kérdésekben nem a mérsékelt és méltányosan gondolkozó politikus felfogása volt irányadó előtte. Nem tudván méltányosság és szigor között különbséget tenni, vajmi veszedelmes tanácsadóvá lett. Mily könnyen birta a kormányt kemény és egyoldalú rendszabályok kibocsátására, melyek a fejedelmet visszás helyzetbe hozták.[1]) Chorinsky gróf, ki a kereskedelmi, ipari s az ezekkel egybefüggő ügyekben volt hivatva véleményt adni, kitünő ismeretekkel birt. Az irodalommal és művészettel való foglalkozás fokozta lelkesedését a haladás iránt és mi azon időkben ritkaság volt — a szabadelvű irányt követé. Élénken bizonyítják ezt államtanácsosi minőségében adott véleményei.[2]) E nemes gondolkozásmód kiváló tehetséggel párosult nála, mely számára szép jövőt helyezett kilátásba. Rainer főherczeg véleménye szerint azonban hivatala betöltésére még nem volt elég érett és tapasztalt.[3]) Ratschky az irodalom lelkes tisztelője volt. De a nagy gondolkozók műveinek ismerete szellemét meg nem nemesíté. Sőt inkább sok részt azon korlátolt fölfogásnak hódolt, mely minden fej-

[1]) Rainer emlékirata az államtanácsról, II. fej. János főherczeg kedvezőtlenül itél róla, gáncsolja makacsságát és rabulisticáját. L. Krones, id. m. 195. l.

[2]) Igy az udvari cancellaria 1807 febr. 26-iki előterjesztéséhez adott véleményében ekként nyilatkozik: «Es ist der Cultur des menschlichen Geistes in allen Fächern, in allen Künsten und Wissenschaften eigen, dass sie nur unter dem Schutze der Freyheit zunimmt und in den Fesseln eines noch so gut gemeinten Zwanges erstickt oder verkrüppelt. Übergrosse Sorgfalt bringt also nicht selten statt des bezweckten Nutzens vielmehr Schaden.» Államtanács aktái.

[3]) L. az id. emlékiratot. Chotek és Zinzendorf a legnagyobb elismeréssel adóznak Chorinsky tehetségeinek. Véleményük Zichy előterjesztéséhez. 1806 jul. 7. Államtanács aktái.

lődést csakis a gondviselés szerepére vállalkozó gyámkodás alatt tart lehetségesnek. Különben is, daczára buzgalmának és szorgalmának, híjával volt azon nélkülözhetetlen tulajdonságoknak, melyeket magas állása megkövetelt.[1]) Korlátlan dicséretben, az összes államtanácsosok közül, Rainer főherczeg csupán Bedekovicsot részesíti, ki mint Somogyi, a magyar ügyekben adott véleményt. A főherczeg állítása szerint, alapos és széleskörű ismeretek jellemzik e férfiút, kinél nagy szorgalom független itélőképességgel és pártatlansággal egyesül.[2])

Az egyes államtanácsosok képességeinek mérlegelése s az ügyvitel egyszerűsítésére irányuló törekvés arra ösztönzék a főherczeget, hogy a teendők egészen új beosztásának szószólójaként lépjen föl. A valóságos államtanácsosok számát négyre akará leapasztani s ennek megfelelőleg az összes államtanácsosi teendőket is négy osztályba kivánta csoportosítani. A politikai és rendőri természetű ügyeket Grohmannak szánta, Stahlnak pedig a pénzügyeket és az udvari kamara összes teendőit kivánta volna kiosztani. Pflegert az igazságügyi, közoktatási és vallásügyekre szemelte ki. A Magyarországra vonatkozó összes intézkedéseket az általa oly nagyrabecsült Bedekovics kezébe kivánta volna adni. E négy államtanácsos négy állami tanácsként működő miniszter alatt lett volna hivatva működni. Ez utóbbi állásokra a főherczeg Zinzendorf mellett, kit az államtanács élére óhajtott volna állítani,

---

[1]) Rainer emlékirata az államtanácsról. II. fej.
[2]) U. o.

Mailáthot, Choteket és Rotenhan grófot hozta javaslatba; ez utóbbinak képességeit s ismereteit a politika és igazságügy minden terén nem győzte eléggé dicsérni.[1]) Szükségesnek tartván a rend föntartása és az ügyek gyors elintézése érdekében az államtanács mellett az irodaigazgatónak alkalmazását is, erre legalkalmasabb személyiségnek Ratschkyt tartotta.

Ámde jól tudta a főherczeg, hogy az általa oly gondosan megállapitott szervezet a levegőben függ mindaddig, mig Baldacci, ki a császár föltétlen bizalmát birja, az ő titkos cabinetjében dolgozik, hol tág tere nyilik az ármánykodásra az államtanács minden határozata ellen.[2]) Ismerve e férfiú korlátlan befolyását a császárra,[3]) kivel órákat együtt töltött,[4]) minden áron el akarta őt távolítani Rainer főherczeg az államtanács köréből, és különösen a császár közvetlen közelségéből. Kevés férfiú gyakorolt ez időben oly óriási befolyást a monarchia sorsának alakulására, mint épen Baldacci.[5]) De kevés, ily hatalom birtokában állott személyről beszéltek annyi rosszat, mint róla. Már a cabinetbe lépése első napjaiban azt mondá Károly főher-

---

[1]) Rainer emlékirata az államtanácsról. II. fej. Államtanács aktái.

[2]) Rainer főherczeg Ferencz császárhoz. Kelet nélkül. A főherczeg ezen irata mindenesetre az 1808 aug. 1-seje előtti időre tehető, a mikor is az új államtanács életbe lépett. Államtanács aktái.

[3]) A nuntius sürgönye. Bécs. 1807 máj. 3. Vaticani levélt. «Certo é ch'egli ha grande ascendente sull'animo di sua majestà. Pillersdorff kézirati hagyatéka 75. l.

[4]) Névtelen naplója.

[5]) Kolowrat azt mondja 1806 márczius 23-iki előterjesztésében. (Államtanács aktái): «weil Ew. Majestät ihn auch ausserdem (t. i. az államtanácsban teljesített előadói tisztén kivül) zu anderen sehr wichtigen Geschäften verwenden.»

czeg: «nem hogy jobban, de még sokkal rosszabbul fognak a dolgok menni, mint eddig mentek».[1]) Mindazok, kik működését közelebbről figyelemmel kisérhették, egyértelműleg azt állították, hogy sürű összejöveteleit a császárral arra használta föl, hogy mindenkiről rosszat beszéljen.[2]) A nuntius az egyház esküdt ellenségét látja benne.[3]) Még hivei sem tudtak jót beszélni róla.[4]) A leghevesebben nyilatkozott ellene azonban a közvélemény, különösen Galicziában.[5]) Általában őt tartották a rossz tanácsok kútforrásának, minden hibás intézkedés okozójának és tartózkodás nélkül, nyiltan hirdették, hogy a méltatlan tisztviselőket pártfogolja, holott azokat, kik neki hizelegni nem tudnak, elüldözi. Szóval őt azon a helyen, melyet betölt, az állam veszedelmének tartotta a közvélemény.[6]) Baldacci csakugyan heves, szenvedélyes természetű volt és könnyen engedé magát erőszakos rendszabályokra ragadtatni.[7]) Mint olyan

[1]) Károly főhg. János főherczeghez. 1806 jan. 5-én, Kronesnél a 86. l.

[2]) Névtelen naplója.

[3]) A nuntius sürgönye. Bécs, 1807 máj. 3. Vaticani levélt. «I buoni inculpano generalmente il consigliere Baldacci di cui meco si sono lagnati vari vescovi, arrivando quest' arcivescovo (t. i. a bécsi) a dire de lui, ch'é nemico accerrimo dei preti egualmente che dei Giudei.»

[4]) Rainer emlékirata az államtanácsról. II. fej. Egyedül Pillersdorff szól dicsérőleg róla a «kézirati hagyatékban» 5. l.

[5]) Rainer főherczeg Ferenczhez. 1808 junius — — «indem die Galizier wohl wissen, dass die meisten Mängel, Gebrechen und Übel, welche sie von Seite der Landesverwaltung erleiden, mittel- oder unmittelbar vom Baldacci herrühren; auch haben sich die letzthin hier befindlichen galizischen Deputirten laut geäussert, sie könnten sich keine Abhilfe versprechen, so lang Baldacci auf Galizien Einfluss habe.» Államtanács aktái.

[6]) Rainer emlékirata az államtanácsról. II. fej. «Es ist nur beynahe eine Stimme, dass dieser Mann auf dem Platze, welchen er gegenwärtig einnimt, Ew. Majestät und dem Staate den empfindlichsten Schaden zuziehe.»

[7]) Finkenstein. Bécs, 1807 junius 17-én. Por. kir. áll. levélt. «Ce

ember, kiben gyors előmenetel a nagyzási hóbortot érlelé meg, semmiféle ellenmondást sem tudott tűrni. Mint ember kiállhatatlan és a legnagyobb mértékben egyoldalú volt, s igy épen nem volt föltalálható benne ama tulajdonság, melylyel a korona tanácsadójának mindenek fölött birnia kell, hogy t. i. az ügyeket a személyektől, kik azokat képviselék, elválasztani birja. Az ügyek elbirálásában személyes tekintetek vezérelték. Ily férfiúnál kétszeresen káros volt, hogy szilárd alapelvek nélkül véleményét gyakran változtatá. Mily gyakran szólalt föl az ifjú emberek gyors előléptetése ellen.[1]) Holott ép ő volt az, ki kegyenczei érdekében a helyes alapelvet föláldozá.[2]) Talán nézetei gyors változtatásával függött össze, hogy minden pillanatban új közigazgatási rendszerek behozatalán törte fejét.[3]) Habár nagyon sok

---

conseiller d'état jouissant de la confiance particulière de son maître est haï du public d'ici à cause de son caractère énergique mais haineux.» L. még Krones id. m. 193. l. János főherczeg szavai szerint. Baldacci «violent in seinen Ansichten und Massregeln». Andréossy Talleyrandhoz. Bécs. 1807 jan. 24. Arch. nat. A. F. IV. 1675. Baldacci — c'est un homme fier et hautain, d'un caractère dur et impérieux.» Mériage Soulthoz. Bécs. 1807 jan. 24. Arch. nat. A. F. IV. 1675. M. Baldacci passe pour honnête homme, mais violent, ambitieux et surtout ennemi du gouvernement francais.»

[1]) Rainer emlékirata az államtanácsról. II. fej. «Die zu frühe Beförderung hat nach der allgemeinen Meinung die verborgenen Keime von Unverträglichkeit, Leidenschaftlichkeit, Eigendünkel und Herrschsucht bey ihm geweckt und so genährt, dass man sie, als dem allgemeinen Besten höchst zuwieder, allgemein fürchtet. Selbst die von ihm Begünstigten, machen ihm den Vorwurf, dass er sich nie an dem, in einer hohen Charge ganz besonders fest zu haltenden Grundsatz amicus personae, inimicus causae halte, sondern nur nach Leidenschaft handle und den Werth oder Unwerth einer Sache nur nach der Meinung beurtheile, die er von dem Menschen, welcher diese Sache unternimmt oder wie immer nur in solche verflochten ist oder sie nur gar vorträgt, hat.»

[2]) U. o.

[3]) U. o.

káros intézkedést neki tulajdonítottak,[1]) mind ez még sem gátolá a figyelmes szemlélőket annak elismerésében, hogy Baldacci veszélyes tulajdonságai daczára, nem közönséges tehetségekkel megáldott férfiú, ki a tollat is jól forgatja.[2]) De abban az egyben mindenki egyetértett, hogy magas állását, az állam szerencsétlenségére, igen korán érte el. Rainer főherczeg, ki Baldacci jellemét nagyon rideg vonásokkal vázolja, holott szavai szerint, nagyon enyhén akart eljárni, kijelenti, hogy Baldacci magasabb vezetés alatt, esetleg mint valamely más hatóság alelnöke, nagyon jó szolgálatokat tehetne.[3]) Eddig homályban maradt, hogy miképen sikerült e férfiúnak, úgyszólván egy ugrással, oly befolyásos állásba jutni. Baldacci — kinek származását illetőleg a legkülönbözőbb hirek voltak elterjedve [4]) — eleintén bank ügyekkel foglalkozott alárendelt állásban, majd rövid ideig Lembergben szolgált, mint Mailáth gróf

---

[1]) Rainer emlékirata az államtanácsról. II. fejezet.

[2]) U. o. János főherczeg Baldaccira vonatkozó itéletét l. Krones id. m. 193. l. Irói képességéről magas fogalmat nyujt 1816-iki emlékirata, kiadta Krones az Arch. f. österr. Geschichte cz. folyóirat 74. kötetében.

[3]) Rainer emlékirata az államtanácsról. II. fej. Államtanács aktái. — «dermalen nur zur Dienstleistung als Vicepräsident bey einer Hofstelle unter höherer Leitung geeignet sey.»

[4]) A bécsi udvar jellemzésében 1809 szept. Arch. nat. A. F. IV. 1677 fölemlíttetik, hogy Baldacci egy magyar nemesnek egy szép leánytól született törvénytelen gyermeke volt. Ez a nő «egy bizonyos» Baldaccihoz ment férjhez, ki corsicai eredetű volt. Nősülése jutalmául hadnagynak neveztetett ki. A nő előbbi viszonyából származó gyermek új atyja nevét kapta, és a mint forrásunk mondja, Baldacci «ne se torgue pas mal de porter un nom corse». Károly főherczeg őt szintén törvénytelen gyermeknek tartja. Károly főherczeg Alberthez. 1808 január 11. Albrecht főherczeg levélt. A névtelen naplója szerint: «Le père de Baldacci etait réellement corse, un homme vif comme le salpètre. La mère etait belle» 1809 május 5. Krones őt Baldacci József fiának nevezi. (Emlékirat az 1816. évből). L. id. m. 4. l.

elnöki titkára és hivatalos küldetésben beutazta Galicziát; [1]) 1803-ban már mint udvari tanácsost látjuk őt az állami és tanácskozási miniszterium belügyi osztályában. De még ekkor sem képzelte volna senki, hogy már legközelebbről, mindjárt a pozsonyi béke megkötése után, döntő állást fog elfoglalni a császár titkos cabinetjében. Gyors emelkedése ép oly rejtélyes volt, mint az a mód, melynek segélyével rohamosan, majdnem daemoninak nevezhető befolyást tudott magának a császár személyére kivívni. Mert dictatori hatalomra tett szert,[2]) mely elriasztá a jobb érzésű embereket.[3]) S ez annyival föltünőbb, mivel Baldacci korántsem volt oly szeretetreméltó tulajdonságok birtokában, melyekkel az udvaronczok fejedelmük kegyét ép oly könnyen, mint gyorsan szokták megnyerni. Sőt egész egyénisége inkább elijesztő, mint megnyerő volt. Egy spanyol baráthoz hasonlított s a jezsuita izlésével, egy főinquisitor hajlamait egyesíté,[4]) mint

---

[1]) A relatiót erre nézve l. Kronesnél id. m. 13. l. A dicséret, mely Baldacci e jelentéséről az említett műben olvasható, nagyon is ellentétben áll Rainer főherczeg arra vonatkozó kicsinylő itéletével: «Baldacci, welcher seine Diensteslaufbahn im Bancalfache betrat, von dort zum hungarischen Kammeralfache befördert wurde, nie weder bey einem Kreisamte, noch bey einem Gubernium gedient hat, hat die nöthigen praktischen Vorkenntnisse nicht, ohne welche man im politischen Fache mit Verlässlichkeit nichts anzurathen, nichts zu verfügen vermag. Dieser Mangel durch langjährigen Dienst nur zu erwerbender Kenntnisse kann weder durch dessen eilfmonatlichen Aufenthalt als Präsidialsecretär des St. u. K. Ministers Gr. Mailáth noch weniger durch die flüchtige Bereisung West-Galiziens ersetzt worden seyn.»

[2]) Károly főherczeg Albertihez, 1806 jan. 4. Albrecht főhg levélt.

[3]) Ugyanaz ugyanahhoz. 1806 január 11. U. o.

[4]) A bécsi udvar jellemzése. 1809 szept. Arch. nat. A. F. IV. 1677. «Avec l'air d'un moine espagnol et les goûts d'un jésuite, il a la trempe d'esprit d'un grand-inquisiteur.»

tényleg szemére is hányták neki, hogy az ügyeket inquisitor módjára kezeli.[1]) Lehet-e képzelni, hogy Baldacci ily tulajdonságokkal nyeré meg maga részére a császárt? Állítják, hogy — más oldalról persze kétségbe vont — megvesztegethetlensége [2]) imponált volna a császárnak. Hogy továbbá, mint annak idejében Thugut, ő is nemcsak fáradhatatlan munkaképességével, hanem azzal is nélkülözhetetlenné tudta a császár előtt tenni, hogy a legbonyolultabb kérdéseket is könnyen fölfogható módon terjeszté elő.[3]) Bármint álljon a dolog, tény, hogy Baldaccinak minden eszköz jó volt, melylyel a császárra gyakorolt befolyását megszilárdíthatá,[4]) s hogy az uralkodó, mások minden ellenigyekezete daczára, sem volt képes tőle szabadulni. Mert csakis Baldacci személye állotta utját annak, hogy az új szervezet véglegessé váljék. A császár nem akarta őt nélkülözni. Rainer főherczeg azonban annál élénkebben követelte Baldacci

---

[1]) Rainer főherczeg emlékirata az államtanácsról. II. fej. Államtanács aktái.

[2]) Erre utal Rainer főherczeg, midőn azt mondja: «Die Data, welche über sein Betragen als Geschäfts- und Privatmann stattkundig sind, glaube ich hier nicht anführen zu dürfen, da sie Ew. Majestät nicht unbekannt seyn können.» Rainer Ferenczhez, Schönbrunn 1808 jun. 14. Államtanács aktái.

[3]) A bécsi udvar jellemzése. 1809 szept. Arch. nat. A. F. IV. 1677 «à qui (Ferencz) il impose par son incorruptibilité, par la vie toute en privation à laquelle il s'assujetit, par son amour pour le travail, par son dévouement, ses connaissances peu étendues, mais sûres et l'esprit d'analyse qu'il possède et qui lui fait simplifier et réduire à un petit nombre de proposition les affaires les plus compliquées.»

[4]) U. o. «Rien ne lui coute pour se maintenir dans l'esprit de François II.» Pillersdorff megjegyzi («kézirati hagyaték» 5. l.), hogy a Napoleon elleni közös gyűlölet csak bensőbbé tevé Baldacci és Ferencz császár viszonyát.

áthelyeztetését. «Ha ő» — e szavakat intézte a főherczeg a császárhoz — «jelenlegi helyén megmaradna, akkor az egyetértés, a gyorsabb ügykezelés előttünk lebegő szép czéljai teljesen megsemmisülnének.» [1]) Könnyen elképzelhető, hogy Baldaccinak, ki a császár osztatlan bizalmával dicsekedett, tudomása volt a személye ellen intézett támadásokról. S ezért nem jogosulatlan a föltevés, hogy ő is egyike volt ama befolyásos ellenfeleknek, kik, mint Rainer főherczeg panaszolja, semmiféle eszköztől sem riadtak vissza, csakhogy megbuktathassák az új államtanácsi szervezetet.[2]) E czélból terjeszték például a közönség körében, ennek megijesztése végett, azt a nézetet, hogy az államtanács új szervezete csak előhirnöke a küszöbön álló nyomasztó pénzügyi műveleteknek.[3]) Ily álhirekkel csakugyan sikerült is a kedélyeket megfélemlíteni, mi az árfolyamok nagy fokú csökkenésében jutott kifejezésre.[4]) Ez okból Rainer főherczeg szükségesnek tartá a császárt javaslata keresztülvitelére fölkérni, nehogy a helyzet még rosszabbá váljék.[5]) Végre elszánta magát Ferencz testvére kivánságának teljesítésére, persze más alakban, mint a hogy az utóbbi óhajtá. Mert bár föl is menté Baldaccit mindenféle államtanácsi teendők vitelétől, de azért ez mégis a császár környezetében maradt s itt

---

[1]) Rainer Ferenczhez. Kelet nélkül. Mindenesetre az 1808 augusztus 1-seje előtti időből való. Államtanács aktái.

[2]) Baldacci 1816-ban megint a mellett kardoskodik, hogy az államtanács úgy állíttassék vissza, a mint 1807 elején fönnállott. L. emlékiratát, kiadta Krones, az id. m. 137. l.

[3]) Rainer Ferenczhez. Kelet nélkül. Tartalma után itélve körülbelül 1808 junius közepére tehető. Államtanács aktái.

[4]) U. o.

[5]) U. o.

mint régebben, most is a legtitkosabb ügyek elintézésével foglalkozott. De azért nem csekély volt a főherczeg öröme, midőn Zinzendorf gróf, az ő javaslata szellemében, az ujonnan szervezett államtanács vezérlő miniszterévé nevezteték ki. Erre nézve a következőket irta a császárnak: «Az általános hangulat, mely a kinevezés közzétételét fogadá, az árfolyam emelkedése, minden a mellett tanuskodik, hogy az emberek mennyire elégültek és mily sokat várnak attól».[1])

Rainer főherczeg az államtanács újjászervezését tekinté az első lépésnek a monarchia fölélesztésére.[2]) De ép e miatt kellett neki a második lépés megtételét is sürgetnie. Ez pedig a pénzügyek rendbe szedése volt. Már 1807-ben megbizást nyer a jövőben követendő pénzügyi terv kidolgozására. S hogy az ügy titokban maradhasson, a főherczeg e végből csak oly férfiakkal lépett összeköttetésbe, kik, mint Chotek, Zinzendorf, Stahl, a nagy föladat által megkivánt képességek birtokában voltak. Ily munkatársakkal igyekezett az új pénzügyi terv alapvonalait megállapitani, melyet a legrövidebb idő alatt a császár elé terjeszthetni remélt. Ennek elfogadása esetére szándékában volt, a közigazgatás minden ágából vett szakférfiak segélyével oly kormányzati rendszert megállapitani, mely, meggyőződése szerint, gyorsan, alaposan és biztosan véget vet a létező bajoknak.[3]) De mivel e tervet Zichy gróf, a

---

[1]) Rainer Ferenczhez. Kelet nélkül. Államtanács aktái.

[2]) U. o.

[3]) Rainer főherczeg Ferencz császárhoz. Exp. 1807 szept. 28. Mellékelve az 1807 szept. 26-iki tanácskozmány jegyzőkönyvéhez. Államtanács aktái.

pénzügyminiszter háta mögött kellett végrehajtani, a főherczegnek mindenek előtt arról kellett gondoskodnia, hogy Zichy a pénzügyek legfőbb vezetésétől eltávolíttassék. Leghőbb vágya tényleg arra irányult, hogy az államtanács új szervezésével együtt az említett változás is végbe menjen.[1]) Ismételten sürgeté Rainer bátyját, a császárt, hogy Zichyt alkalmasabb utóddal váltsa föl. «Végezetül» — igy irt 1808 juniusában — «ismétlem a pénzügyi igazgatás sürgős megváltoztatására irányuló kérésemet, mert máskülönben, részint a jelenleg működő igazgatás, részint pedig az e mellett nyerészkedő és tulságos hitelükkel visszaélő bankárok némely machinatiói miatt helyzetünk czélzatosan olyannyira megrontatnék, hogy az új pénzügyi kormányzat, legjobb akarata és buzgalma daczára minden eszköztől megfosztva, hitelét tökéletesen elvesztené, a mit az állami tönk követne az ezzel egybekötött válságokkal.»[2])

Ily heves ostrommal szemben késznek mutatkozott a császár, «mivel mást nem tehetett», Zichyt elejteni és helyébe a Rainer főherczeg által ajánlt Chotek grófot kinevezni. De ekkor a császár még mindig azon hiszemben volt, hogy Chotek nem lesz az általa károsnak és kivihetetlennek tartott devalváczió hive.[3]) Magához

---

[1]) Rainer Ferenczhez. Kelet nélkül. «Da eben jetzt in jeder Rücksicht die Regeneration der Finanzen zweckmässig vorgenommen werden kann, so wäre es von der grössten Wichtigkeit, dass Ew. Majestät den Tausch zwischen Gr. Chotek u. Zichy, von dem ich anderswo Erwähnung machte, genehmigten.» Államtanács aktái.

[2]) Rainer véleménye a hitelügyi bizottság előterjesztéséhez. 1808 jun. 20. Államtanács aktái.

[3]) Ferencz Károly főherczeghez. Laxenburg. 1808 jun. 20. Albrecht főherczeg levélt.

hivatá tehát Choteket, hogy véleményét meghallgassa.[1]) A gróf ismeretes gondolkozásmódja miatt előrelátható volt, hogy e kihallgatás nem fog az óhajtott eredményre vezetni. Chotek nem olyan ember volt, ki hivatal fejében nézeteit változtatná.[2]) Kineveztetése tehát elmaradt. Zichy tovább gazdálkodott, úgy, mint eddig. Meg kellett tehát az ostromot ujítani az ő állása ellen. Be kellett megint bizonyítani, hogy a papirpénz további hanyatlásának föltartóztatására irányuló törekvése «az ókori elkárhoztatottak munkájára emlékeztet, kiknek a szitát vizzel kellett megtölteniök.»[3]) Azon ajánlatot, hogy az örökös tartományokban a létező sok adó mellé még új adó hozassék be, Rainer, a monarchia jelen helyzetében, «a legvakmerőbb és legaggályosabb lépésnek» jelenté ki. «Uj adókiirás» — úgymond — «nem fog a szándékolt végczélhoz vezetni, hanem inkább a pénzügyi források kiapadását fogja előidézni. Az a népet oda juttatja, hogy nem lévén több elveszteni valója, kivándorláshoz, vagy vakmerő és a belső békét földuló lépésekhez folyamodik és élete veszélyez-

[1]) Ferencz Károly főherczeghez. Laxenburg, 1808 jun. 20. Albrecht főherczeg levélt.

[2]) Még rövid idő előtt Chotek ekképen nyilatkozott: «So schreitet also in *Friedensjahren* der Staat stufenweise zu seiner gänzlichen Ohnmacht hinab. Wie und wann jene drei einzigen Radical-Mittel, über welche ich freymüthig meine geringe Meinung nach Pflichten niedergeschrieben habe, ergriffen werden wollen, und wie höchst dringend und unausweichlich nothwendig solches sey, darüber muss ich dermalen Ew. Majestät höchst eigenes Urtheil zwar sehnsuchtsvoll, doch auch mit Vertrauen erwarten und glaube also mich heute aller andern Bemerkungen enthalten zu dürfen.» Chotek véleménye a titkos hitelügyi bizottság előterjesztéséhez. 1808 május 6. Államtanács aktái.

[3]) Stahl véleménye Zichy előterjesztéséhez. 1808 julius 2-áról. Államtanács aktái.

tetésétől sem fog többé visszariadni.»[1]) És mert napról-napra mindinkább bebizonyult, hogy merő lehetetlenség az eddigi úton a bankjegyek tökéletes elértéktelenítését megakadályozni,[2]) Rainer főherczeg ujra sürgeté a legfőbb vezetés megváltoztatását, «mert különben félő, hogy a sok palliativum segélyével az állami tönk széléhez fogunk eljutni».[3]) Most tehát már ott állottak, hol, mint Károly főherczeg megjósolá, minden «bölcseségük» elfogyott.[4]) Végre tehát Ferencz császár is belátta, hogy Zichyt a legjobb akarattal sem lehet tartani. De kit lehessen utódjául meghivni, tekintve, hogy a Chotekkel folytatott tárgyalások meghiusultak? Ez volt a nehéz kérdés, melynek megoldásával a monarchia jóléte függött össze. Egyszerre fölmerül ekkor Odonell neve. Vajjon ki ajánlá? Ki utalt rá, mint megmentőre? Ha hinni lehet Andréossy, a franczia követ jelentésének, Odonell kineveztetése csakis heves küzdelem eredménye volt.

Sőt azt is beszéli Andréossy, hogy Odonell csak akkor nyilatkozott késznek a pénzügyminiszterium átvételére, mikor megnyugtató biztosítást kapott, hogy a

---

[1]) Rainer főherczeg Ferencz császárhoz, Schönbrunn 1808 aug. 20. Államtanács aktái.

[2]) Napoleon megtevé a magáét, hogy az osztrák pénzügyeket jelentékenyen megkárosítsa. Napoleon Champagnyhoz, Bayonne. 1808 jul. 19. (A Correspondence-ban nincs közölve). A. E. «Il est convenable de faire mettre dans les journaux quelques articles sur les affaires inférieures de la monarchie Autrichienne pour la décréditer d'avantage et faire sentir les vices et les malheurs de ses finances.»

[3]) Rainer véleménye Zichy egyik, kelet nélküli előterjesztéséhez, mely kétségkivül ebből az időszakból való. Államtanács aktái.

[4]) Károly főherczeg Albrecht herczeghez. 1808 jul. 20. Albrecht főherczeg levélt.

kormány minden háborús szándéktól eláll.[1]) E szerint Odonell kineveztetését a pénzügyminiszter nagyfontosságú állására, a békepárt hozta volna javaslatba. Bármint álljon a dolog, csak az bizonyos, hogy Zichynek a közvélemény által rég óhajtott bukását a bankjegyek árfolyamának emelkedése követte.[2]) Mindenki örvendett Zichy távozásán, jóllehet utódja képességeiről mit sem tudtak. És ez utóbbi körülmény nagyon természetes, ha tekintetbe veszszük, hogy Odonell gróf, ki 1784-ben Karinthia tartományi főnöke (Landeshauptmann) és 1794-ben vezérhadbiztos (Generalfeldkriegscommissär) volt, több év óta teljes visszavonultságban élt galicziai birtokain.[3]) Andréossy oly keveset tudott róla, hogy egészen ismeretlen embernek tartja.[4]) Jobban ismerik őt a porosz és a hannoveri követek. Az előbbi szerint, Odonell szellemes, tehetséges ember,[5]) az utóbbi egyenesen azt állítja, hogy «pénzügyi téren igen sok ismerettel bir».[6]) Odonell kétségtelenül kiválóbb férfiú volt, mint Zichy. Középutat látszott tartani elődjének csak a pillanat szükségeivel számoló rendszere és azon teljes átalakulásra irányzott kisérletek között, melyek mellett Rainer főherczeg, Chotek és Zinzendorf kardoskodtak. Odonell egész lénye bizalmat gerjesztő volt. Korán kitünt, hogy higgadt, megfontolt

---

[1]) Andréossy sürgönye. Ugyanő a következő tudósítást küldé 1808 aug. 24-én. A. E. «Tout est incertitude et fluctuation et le sera bien d'avantage si le parti qui soutient le comte Odonell triomphe».

[2]) Finkenstein, Bécs, 1808 aug. 13-án. Porosz áll. levélt.

[3]) Hardenberg sürgönye. Bécs, 1808 aug. 13. Hannoveri áll. levélt.

[4]) Andréossy sürgönye. 1808 julius 16-ikáról. A. E.

[5]) Finkenstein. 1808 aug. 13. Porosz áll. levélt.

[6]) Hardenberg. Bécs, 1808 aug. 13. Hannoveri áll. levélt.

férfiú, kitől sohasem lehetett könnyelmű intézkedéseket várni. Az sem maradhatott elrejtve, hogy föladatainak teljes odaadással élt és hogy a pénzügyeket az állami szervezet szivének tartá, melynek erőteljes lüktetése nélkül az soha sem nyerheti vissza egészségét.[1]) Odonell különben is olyan férfiú volt, kinek értéke csak közelebbi érintkezés után volt fölismerhető. Ez a máskülönben nyugodt, csendes, a hivatalos érintkezésben fölötte tartózkodó férfiú bizalmas körben mindenkit elragadott élénk társalgásával és sziporkázó szellemével. Ilyenkor, rendesen komor tekintetű szemeiből, vidámság és benső megelégedés sugarai törtek elő. Ily, rendszerint csak a családi, vagy baráti körben fölismerhető természetével külső megjelenése is bizonyos összefüggésben állott. A középtermetű, zömök alak mély gondolkozás közben előrehajlott fővel beszélt, mi által még kisebbnek tünt föl, mint a milyen tényleg volt. De mihelyt tüzbe jött, azonnal kiegyenesedett, úgy hogy most már nagyobbnak is látszott. Az éjt nappallá tevő lázas tevékenysége korán aláásta a különben erős férfiú egészségét és elvonta az állam ügyeitől.[2]) Odonell sokkal rövidebb ideig kezelé a pénzügyeket, hogysem végső czéljairól biztos itéletet lehetne alkotni. A mindinkább fenyegető szakítás Francziaországgal nem engedett neki időt arra, hogy erős gyógyszerekről gondoskodjék.[3]) A kedvező pillanatot

---

[1]) Gentz, Tagebuch I. köt. 248. l. Il a beaucoup d'esprit beaucoup de sagacité, un vrai talent politique, le travail infatiguable, un attachement sérieux (et très-rare à Vienne) aux devoirs de sa place.

[2]) Collin összes művei. V. köt. 318. s köv. l.

[3]) Rövid tevékenységére nézve, a háború befejezése után l. Beer id. m. 48. és 64. l.

elszalasztták[1]) és most, midőn a monarchia rohamos fölfegyverzéséről és védelméről kellett gondoskodni, Odonell is olyan eszközökhez volt kénytelen folyamodni, mint a milyenekkel elődje élt. Mit tehetett ő is egyebet, mint hogy Zichy példájára újabb bankjegyeket bocsásson ki.[2])

Ilyen állapotok, melyek az idegenek előtt sem maradhattak titokban,[3]) bizonyára legkevésbbé voltak alkalmasak arra, hogy Ausztriát a külföld előtt tekintélyessé tegyék, vagy pedig nagyobb szabású vállalatokra képesítsék. És miként állottak a többi viszonyok? Ferencz császár törekedett ugyan alapelvéhez hiven — justitia regnorum fundamentum — a polgári törvénykönyv megalkotása és az eddigelé kibocsátott rendeletek összegyűjtése utján, az igazságszolgáltatás szinvonalát emelni.[4]) De sulyosan nehezedett ezalatt a szellem min-

---

[1]) Rainer véleménye a titkos hitelügyi bizottság 1808 okt. 3-iki előterjesztéséhez. Államtanács aktái. «Hätte man hingegen bey Zeiten andere Wege eingeschlagen, wären im Jahre 1806 oder 1807 die auf Ew. Majestät Befehl von den wenigen Finanzkundigen gemachten Vorschläge, statt so lang damit zu zögern, angenommen worden, so wäre itzt schon, da die Operation nur sechs Monathe erfordert hätte, das Gleichgewicht und die Circulation des C. Geldes hergestellt und der Staat befände sich in der Annäherung zu einem blühenden Zustande; statt diesem wird es durch Fortsetzung der Missgriffe, immer übler und der Staat in die nunmehrige üble Lage gebracht.»

[2]) Rainer véleménye Odonell előterjesztéséhez. 1808 szept. 3. Államtanács aktái. «So schmerzlich es mir wie jedem guten Patrioten fallen muss, zu einer solchen Massregel einzurathen, wodurch der Hauptschaden der Monarchie statt vermindert zu werden noch vergrössert wird, so scheint es mir doch für den Augenblick ein nothwendiges Übel».

[3]) Andréossy, Bécs, 1808 máj. 20. A. E «Le crédit public baisse et le papier monnaye se détériore tous les jours»

[4]) Meynert: Kaiser Franz I cz. művében a «Rechtspflege» cz. fejezet.

den szabadabb szárnyalására a cenzura nyomása. Ennek áldatlan működése okozá az akkori Ausztriában a kiválóbb szellemi élet hiányát.[1]) A cenzura, a mint ezt akkoron nyiltan kiemelték, «olyan politikai intézmény», mely «bizonyos mértékben a rendőrséget helyettesíti az irodalom terén».[2]) S mint ilyen szigorúan őrködött arra, hogy az országban valami meg ne jelenjék, vagy pedig külföldről be ne hatoljon, mi az autocraticus módon kormányzott állam irányeszméivel ellentétben van. A cenzornak nem volt könnyű tiszte betöltése. S tényleg nagy követelésekkel léptek föl vele szemben. Nemcsak mélyreható tudományos műveltséget, hanem a monarchia belső és külső viszonyainak alapos ismeretét is megkövetelték tőle. Megkivánták, hogy ne csak tudós, de előkelő államférfiú is legyen.[3]) De legfőbb kötelessége volt a cenzoroknak arra őrködni, hogy a monarchiába könyvek be ne csempésztessenek.[4]) Bármily

---

L. Harras von Harrasowsky: Geschichte der Codification des österr. Civilrechtes.» — Alphons von Domin: «Neuere österr. Rechtsgeschichte.»

[1]) Freymüthige Gedanken eines ungarischen Edelmannes über das österr. Staatssystem, Austerlitz 1806 p. 204. «Man hält bey uns eine eigene Cerberus-Wache, damit uns ja jenes vorenthalten bleibe, was in den übrigen Theilen der Welt zu Gunsten der Aufklärung geschieht.»

[2]) Aczél véleménye a m. udv. cancellária 1809 jul. 23-iki előterjesztéséhez. Államtanács aktái.

[3]) Summerau jegyzéke. 1806 decz. 12. és 1808 jul. 11-éről. Államtanács aktái.

[4]) Summerau előterjesztése 1807 okt. 24-éről. Államtanács aktái. «— dass die Geschäfte eines Bücherrevisors, besonders in einem Gränzlande unter die wichtigsten Dienstkategorien gehören, welche vielseitige Kenntnisse, rastlose Thätigkeit und unbestechliche Rechtlichkeit voraussetzen, ausserdem aber mit diesem Amte eine grosse Verantwortlichkeit

szigorúan vigyáztak azonban, még sem akadályozhatták meg, hogy a kitiltott könyvek a határon be ne vándoroljanak. Tényleg nagy számban keringtek azok a belföldön[1]) és már attól lehetett tartani, hogy a cenzurai jegyzőkönyvek, melyek az előtt a tiltott művek hosszú sorozatait tartalmazák, «sorvadásban» fognak elpusztulni.[2]) Minthogy a rendőrség kijelentése szerint lehetetlen volt a könyvcsempészetet tökéletesen megakadályozni, a leleményes cenzura más módot gondolt ki a tiltott könyvek elkobzására. Életbe léptették a szerfölött költséges recenzura tisztségét, mely jogosítva volt a már megengedett könyveket is, államveszélyes mivoltuk megállapítása czéljából, ujabban átvizsgálni. Igy akarák azokat a «nagy és műveletlen tömeg» kezeiből örökre kivenni.[3]) A recenzura nagyon veszélyes fegyver volt az illető hatóságok kezében. Mert azt, ki nem kedvelt személyiség volt, egy csapással könnyen tönkre lehetett tenni. Nem kellett egyéb, mint a kiadó valamely nevezetesebb kiadványát eltiltani — igy járt Krotz könyvkiadó Wieland és Pfeffel költeményeivel — és az illető könyvárus tönkre jutott.[4]) A cenzura legnyomasztóbb terhe abból állott, hogy senki sem tudta biztosan, hogy nincs-e eltiltva a könyv, melyet

verbinden.» Ehhez megjegyzi Lorenz: «Dieser Posten fordert stets, besonders aber gegenwärtig geschickte, gutdenkende und unbestechliche Beamte.»

[1]) Summerau jegyzéke 1808 máj. 9. Államtanács aktái. «Der Grund dazu mag zum Theil in der Stockung des Buchhandels und zum Theil in der immer mehr über Hand zu nehmen scheinenden Einschwärzung unerlaubter Bücher zu finden sein.»

[2]) U. o.

[3]) Summerau jegyzéke 1807 máj. 6. Államtanács aktái.

[4]) Az udv. rendőri hatóság előterjesztése 1807 szept. 12-éről. Államtanács aktái.

olvas. Mert az államveszélyesség elve nagyon ruganyos volt. Clementi, a zeneszerző is kénytelen volt erről meggyőződni, midőn engedélyt kért arra, hogy Kotzebue «liefland utazási emlékeit» olvashassa. Kérése elutasíttatott, mert nem tudható biztosan, hogy ő, mint zeneköltő, nem fogja-e a tilos könyvet ártalmasan fölhasználni».[1]) S a ki eddig Ovid Metamorphosisait és Heroidjait olvasta, alig sejthette, hogy e remekművek okozta szellemi gyönyör nemsokára tiltott gyümölcs lészen. Nem tudható, ki hivta föl a császár figyelmét e művekre, mint erkölcsrontó költeményekre. Tény, hogy az uralkodó lefordításukat eltiltá, s az eredetiek olvasását is szigorú föltételekhez kötötte. Ily intézkedés még a cenzorok lelkiismeretét is felindítá. E tilalmat a múzsák és a klasszikus irodalom minden barátjára nézve csapásnak tekinték. Nem tagadhaták, hogy Ovid műve sikamlós helyeket is tartalmaz. De ezzel szemben arra hivatkoztak, hogy az ó-kor emberei más képet alkottak maguknak a szerelemről, mint a jelenkoriak. És különösen nyomatékosnak tünt föl előttük a körülmény, hogy az antik mezbe burkolt ledér szinezetű helyek, nagyfokú műveltség nélkül meg sem érthetők. Csakhogy ez érvekkel nem lehetett a fordítást is védelmezniök. Hasztalanul állították a cenzorok, hogy a latin nyelvet nem ismerő művészek meg nem érthetik az ó-kori műremekeket, ha nem szabad a classicusok műveit fordításban olvasniok? Mindezek daczára határozatba ment, hogy Ovid műveiből csakis «eine castigirte lateinische Ausgabe» kerülhet nyilvá-

[1]) Haager előterjesztése 1809 április 13-áról. Államtanács aktái.

nosságra».[1]) Ily szellem hatotta át az akkori cenzurát, s habár a pozsonyi békekötés után az a hir terjedt el, hogy a könyvek s egyéb efélék tekintetében addig gyakorolt szigor enyhülni fog,[2]) a fölhozott példák mégis a mellett tanuskodnak, hogy az intéző körök vajmi messze maradtak az említett állásponttól. Sőt inkább a cenzurát még szigorúbban kezelték, mert igy remélték a szabad gondolkozásmódot és a vélt hitetlenséget korlátok közé szorítani. Napról-napra megujulnak ugyanis az újkori szellem miatti panaszok: «Az idők szelleme» — igy szól egy 1800-beli hivatalos okmány — «politikai és erkölcsi tekintetben egyaránt hibás irányt vett: a szabadabb gondolkozásmóddal szabadabb életmód is párosult és az ifjuságon mindenfelé a vallás és erkölcsiség valódi alapelveinek hiánya észlelhető».[3]) A közerkölcsök romlása ellen irányuló panasz, figyelembevéve a korábbi idők állapotait, midőn például lady Montagu Ausztriát beutazta, merőben alaptalan volt. Ellenkezőleg, bizvást állíthatni, hogy a közerkölcsiség századunkban erősödött. S valójában nem is az erkölcsi sülyedés, hanem a franczia forradalom hatásától való félelem volt az, mely minden szabadabb irányú mozgalomban erkölcstelenséget vélt fölfedezni. Ferencz császár elrendelte a cenzurát és a templomok látogatását a félelmes baj ellenszerei gya-

---

[1]) Summerau előterjesztése 1808 január 31-éről. Államtanács aktái.

[2]) A nuntius jegyzéke. Bécs, 1806 febr. 15-éről. Vaticani levéltár. «Parlasi parimente di addolcire la severità della censura». Arról is beszéltek, hogy gróf Wrbna javaslatára, a költséges titkos rendőrség is föl fog oszlattatni.

[3]) Saurau gróf rendőrminiszter jegyzéke. Bécs, 1800 szept. 15. A cs. k. belügyminiszterium levélt. Bécsben.

nánt. Szigorúan megparancsolta, hogy az utóbbi irányban, a hivatalnokokra, s a népre a lehető legnagyobb mértékben kell hatni.[1]) A hivatalnokokat szigorú büntetésekkel való fenyegetés utján arra szorították, hogy jó példával járjanak elől és rendesen látogassák a vasárnapi és ünnepnapi istentiszteletet.[2]) A templomba járás mellett a vallási oktatásra is szigorúan felügyeltek.[3]) De ez intézkedés majdnem kivihetetlennek mutatkozott. Mert mindenütt, s Magyarországon is — nagy hiány volt papokban.[4]) E jelenség oka részint a csekély javadalmazásban, részint a nem igen kecsegtető előmenetelben rejlett.[5]) A katholikus papság e miatt csak felületesen fogta föl föladatát és elhanyagolta kötelességeit, minek következményei a protestantismusra való sürű áttérésekben mutatkoztak.[6]) A brünni püspök

---

[1]) A császár sajátkezű resolutiója az udv cancellária 1809 február 3-iki előterjesztésére «Der Kanzley mache ich es zur Pflicht für die Religiosität und Sittlichkeit der Geistlichkeit. Beamten und meiner Unterthanen nach allen Kräften sowohl selbst als auch durch die betreffenden Behörden zu sorgen.» Államtanács aktái.

[2]) A császár kézirata az udv. cancelláriához. 1808 jul. 9. Államtanács aktái.

[3]) A császár kézirata Ugartehoz. 1807 április 3. Államtanács aktái.

[4]) Lorenz véleménye Summerau jegyzékéhez, 1806 április 14. Államtanács aktái.

[5]) Stahl. 1808 jul. 21. «Die Hauptursach des Mangels an Geistlichkeit besteht in der schlechten Aussicht und in dem geringen. fast elenden Auskommen, die dem grösseren Theil der Seelsorger zu Theil wird.» Államtanács aktái.

[6]) Az udv. cancellária előterjesztése, 1808 április 21. Államtanács aktái. «Dieser Kummer würde auch um so grösser seyn, nachdem Ew. Majestät hiebey finden würden, dass selten der Pastor, niemals die Ortsobrigkeit, das Kreisamt oder die Landesstelle, aber häufig die katholischen Seelsorger selbst an dem Übertritte eines von ihnen verwahrloseten Schäfeins Schuld tragen.»

fölszólalására aztán, ki erélyesen kikelt[1]) az áttérések ellen, tanácskozni kezdettek a kath. egyháztól való elszakadás gátlásának módjairól. Lorenz államtanácsos és a brünni püspök a szigorúbb rendszabályok mellett nyilatkoztak. Lorenz szavai szerint: Ausztriában lehető ugyan politikai, de nem egyházi türelmesség.[2]) Szelidebben gondolkoztak a császár többi tanácsosai, első sorban pedig Chorinsky. Ő minden vallási kényszer ellensége volt, mert az csak képmutatást szül, erkölcstelenségre s végre magának a trónnak fölforgatására vezet.[3]) S mert az udvari cancellária is az alattvalók nyugalmát földuló kényszer-rendszabályok ellen nyilatkozott, az áttérés ellen irányzott új törvények kibocsátása elmaradt.[4]) Az ily fölfogások azonban korántsem nyugtaták meg a nuntiust, ki úgy az uralkodó vallási állapotokkal, mint ezek vezetésével szerfölött elégedetlen volt.[5]) Az ő felfogása szerint még Lorenz is, ki a vallási türelmességet nem volt hajlandó elismerni, veszedelmes ujító volt. Teljes rokonszenvét csak oly emberek bir-

[1]) L. levelét a császárhoz, mellékelve az udv. cancellária előbbi előterjesztéséhez. Államtanács aktái.

[2]) Lorenz véleménye az udv. cancellária előbbi előterjesztéséhez. Államtanács aktái. «In den österreichischen Kaiserstaaten gibt es nur eine *politische*, nicht aber auch *theologische* Toleranz, die es als etwas gleichgültiges für das Heil der katholischen Unterthanen ansicht, ob sie die wahre und vollständige Religionslehre *beibehalten* oder *verlassen*, und daher muss der kath. Religion nicht deswegen *einiger Vorzug* gebühren, weil sie die Religion des Landesregentens, sondern weil sie die wahre ist.»

[3]) Chorinsky véleménye az udv. cancellária előterjesztéséhez. 1808 ápr. 21. Államtanács aktái.

[4]) U. o.

[5]) A nuntius jelentése, 1807 máj. 3. Vat. levélt. «Gli affari ecclesiastici rimangono regolati sempre da un comitato che di ecclesiastico non ha forse che il nome.»

ták, mint Summerau. Majláth, Kolowrat, kik ugy látszik támogatói voltak azon törekvésének, hogy az egyház uralma az állam fölött megszilárduljon.[1]) De e nemű szándékai őt még magával a császárral is ellentétbe hozták. Ferencz ragaszkodását az egyházhoz bizonyára senki sem fogja kétségbe vonni. De bármily szigorúan is gondolkozott e tekintetben, sokkal inkább autocrata volt, semhogy az egyház bármiféle beavatkozását az állam féltékenyen őrzött jogaiba eltűrte volna. És a nuntius bizonyára tévedésben volt, midőn azt az ellenmondást, melyet ő más tulbuzgókkal egyetemben tapasztalt, kizárólag Baldacci egyházellenes érzületére vezeté vissza. A valóság az, hogy nagyon is nehéz volt a nuntiust, mint Róma képviselőjét, kielégíteni. Ő mindenben a legszigorúbb irányt óhajtá érvényre juttatni, mi pedig a XIX. században már meg nem történhetett, s igy természetes, hogy mindennel elégedetlen volt. Az egyetemeket szerinte acatholicus szellem tölti el.[2]) Legjogosabbak voltak a közoktatásra vonatkozó panaszai. Nem, mintha itt egyházellenes irányt követtek volna. Sőt inkább Ferencz alatt előszeretettel alkalmazák az egyházi férfiakat tanárokul.[3]) Mindazáltal csodálatos módon, oly alapelvek honosíttattak meg, melyek a szigoru cenzurával és a szellemi

---

[1]) A nuntius jelentése Bécs, 1808 aug. 18. Vat. levélt «Fra i danni della religione possiamo anche annoverare la rimozione del b. Summerau dal posto di primo ministrodella polizia e l'allontanamento dei conti Mailath e Collowrath dal gabineto di S. Mtà uomini savij religiosissimi, tanto più che tra le persone che ora acquistano autorità, molte sono in grave sospette d'illuminatismo »

[2]) Ugyanaz Bécs, 1806 okt. 22. Vat. levélt. «Tutte le università austriache professano una dottrina che assolutamente non è cattolica.»

[3]) Ficker: Bericht über österr. Unterrichtswesen, 7. l.

szabadság elnyomásának czéljaival nem fértek össze. Azon meggyőződésből indulva ki, hogy az eddigi tanrendszer többé meg nem felelő, az oktatás javítása érdekében új tantervet tettek közzé. Az oktatásügyet ugyanezen czélból elkülöníték az egyházi ügyek osztályától és mindenikre nézve külön előadót alkalmaztak.[1]) Midőn pedig fölismerték, hogy *egy* előadó meg nem felelhet ilyen föladatnak, tanügyi bizottságot alakítottak, melynek elnökéül a mindenkori udv. cancellár volt hivatva működni.[2]) Az összes rendelkezéseket az oktatás és tudomány emelésére irányuló komoly törekvés vezérlé. Maga Summerau, ki bizonyára legkevésbbé sem állott a szabadelvűség hirében, úgy nyilatkozott akkoron, hogy: «államférfiaknak, tudósoknak s a művelt osztályoknak egyaránt szivükön kellene hordaniok a tudományok haladását».[3]) Némelyek igen helyesen vélekedtek az egyetemek hivatásáról, mondván, hogy azok a tudományszomjas ifjú vezetésére és azon eszközök megadására vannak hivatva, melyek segélyével az további kiképzését egész életén át folytathatja.[4]) De az ily fölfogások mégis csak szórványosan mutatkoztak. Nagyjában véve az irányadó

---

[1]) A császár kézjegye Ugartehoz, 1806 decz. 31. Államtanács aktái.

[2]) A császár sajátkezü resolutiója Ugarte udv. cancellár 1808 január 30-iki előterjesztésére. «Was das Studienwesen anbelangt, welches Mir so sehr am Herzen liegt und bei welchem nicht jene Fortschritte gemacht werden und Mangel der nicht hinlänglichen und eifrigen Befolgung meiner in dieser Sache gegebenen Vorschriften und geäusserten Gesinnungen, so hat von nun an, zumal von einem Mann nicht alle gehörigen Kenntnisse in diesem Fache gefordert werden können, der dafür bestandene Studienreferent aufzuhören». Államtanács aktái.

[3]) Summerau jegyzéke 1806 febr. 4. Államtanács aktái.

[4]) Zinzendorf, 1808 aug. 20. Államtanács aktái.

körök ama kicsinyes szellem uralma alatt állottak, mely minden föllendülést lehetetlenné tett. Hiányzott a buzdítás, a versengés. A tanárok körében bizonyos önelégültség volt észlelhető, mely minden előretörekvésnek esküdt ellensége.[1]) Ily körülmények között az Ausztriában egyébként virágzó orvosi tudomány is hanyatlásnak indult.[2]) És természetes, hogy a bölcsészet és történelem sem vehetett lendületet. Nem a mult megismerésére, hanem gyakorlati szempontokra fektették a történettanítás czélját. «Meggyőződése szerint» — ugymond az oktatásügyi bizottság egyik tagja — «leginkább a történelem tanítója működhetik a kor ábrándozásai ellen; az ifjaknak álbölcselmek által kiforgatott fogalmait kiigazíthatja és igy az állam részére önmagukkal és a kormánynyal elégedett, tehát csöndes és hasznavehető polgárokat nevelhet. A férfiú, ki a történelmet ily szellemben tanítja és a közoktatás főczélját emberismerettel és hazája alkotmányához való hő ragaszkodással igyekszik előmozdítani, különös mértékben megérdemli a kormány figyelmét és támogatá-

---

[1]) Stahl, 1808 jun. 9. Államtanács aktái. «Die hierländischen Professoren und Lehrer werden, weil sie Bannprofessoren und Bannlehrer sind, fasst alle träge. Man hob den Mühlzwang auf, und der wissenschaftliche Zwang dauert fort, und hier ist er sicher am schädlichsten. Dass auf vielen auswärtigen Universitäten die Gelehrsamkeit und Bildung grössere Fortschritte macht, liegt sicher in der freyeren Konkurrenz der Lehrer.»

[2]) Chorinsky véleménye az udv. cancellária előterjesztéséhez, 1807 máj. 24. «Auch ist das medizinische Studium, ich nehme keinen Anstand meine Überzeugung freymüthig an den Tag zu legen, in den österreichischen Staaten überhaupt noch bey weitem nicht auf jener hohen Stufe von Ausbildung, welche alle Nacheiferung überflüssig macht: ja man kann wohl mit Grund behaupten, dass dasselbe in den neuesten Zeiten sogar gesunken sey». Államtanács aktái.

sát, még ha neve nem is diszlenék az irók között».[1]) A tudós és iró képességeinek megitélésénél, mint eddig[2]) most is az volt a döntő, hogy olyat ne mondjon és ne tanítson, mi az uralkodó doctrinával ellentétben van.

Ezt kénytelen volt Schlegel Frigyes is tapasztalni, ki, miután testvére Vilmos 1808-ban nagy tetszés mellett tartott Bécsben előadásokat, egy évvel ezután hasonló szándékkal szintén Bécsbe ment. Ha ő még mindig mint a «Lucinde» szerzője lép föl, nem is kapott volna Ausztriában engedélyt nyilvános előadások tartására.[3]) De előbb a hatóságok személyéről részletes értesüléseket szereztek és igyekeztek meggyőződni arról, hogy szánja-bánja ifjukori bűneit — ide értve természetesen «Lucinde»-et is s hogy jó érzülettel viseltetik Ausztria iránt; csak ezután engedték meg neki a szószékre való föllépést.[4]) Még ezt az engedélyt is bizo-

---

[1]) Schilling véleménye gr. Rotenhan államminiszter jegyzékéhez (ki a «Studienrevisionscommission» elnöke volt) 1800 ápr. 15. Államtanács aktái.

[2]) Meynert, Franz I 221. l. «Was mir besonders am Herzen liegt» — ezt irá a császár 1796 márczius 10-én — «ist die baldige Zustandebringung einer Schulpolizei, welche nicht nur auf die Aufsicht über das sittliche und ordentliche Benehmen der studierenden Jugend an höheren und niederen Schulen, sondern auch vorzüglich über die Lehrer sich zu erstrecken hat».

[3]) Chotek véleménye a tanügyi bizottság 1809 febr. 27-iki előterjesztéséhez. «Jugendsünden wie Lucinde kann man vergessen, wenn bessere Arbeiten und ein mehrjähriger sittlicher Lebenswandel den reifern Gelehrten bewiesen hat». Államtanács aktái.

[4]) A tanügyi bizottság 1809 febr. 27-iki előterjesztése fölemlíti, hogy a rendőrség relatiója szerint Schlegel «als ein solider und für Österreich gut gesinnter Mann bekannt sey, dass er sich selbst seiner jugendlichen Arbeiten schäme und sich längst zum Bessern und Solideren gewendet habe, wovon auch sein öffentlicher unter den Gelehrten mit vielem Aufsehen verbundener Übertritt zur katholischen Religion ein Beweis sey, der bey einem Manne von seiner Art nicht den mindesten Verdacht einer auf Nebenabsichten gestützten Heucheley Platz greifen lasse». Államtanács aktái.

nyos föltételekhez kötötték. Köteles volt ugyanis nyolcz naponként előadásai vázlatát a cenzura rendelkezésére bocsátani, hogy ez azok irányát megvizsgálhassa. E mellett az előadásokon is megjelent a kormány képviselője, nehogy oly szavak röpüljenek ki az előadó ajkain, melyek az előlegesen benyujtott vázlatot megmásítják.[1]) Természetes, hogy a tudomány szabadságának korlátozása hiú törekvéssé tette a magasabb műveltség emelésére irányuló minden fáradozást.

Az akkori Ausztriában még nem nyilt tér a szellem föllendülésére, mit csak meleg, szeretetteljes ápolás és nem egypár jóakaratú rendelkezés idézhet elő. Akkoriban azt hitték, hogy a tudományok fölvirágzását ép úgy el lehet rendelni, mint például valamely gyár fölállítását. A régi Ausztria iránya nem kedvezett a szellemi fejlődésnek és ezért, figyelmen kivül hagyva néhány, ma már majdnem teljesen feledésbe ment nevet, az nem is foglal el valami díszes helyet a tudomány és irodalom történetében. Sokáig tartott, mig egy Grillparzernek sikerült a szellemét lenyügöző bilincseket széttépni és még tovább tartott, mig az őt megillető elismerés tényleg osztályrészéül is jutott. Az egyetlen, a mi azon idők Ausztriájában akadálytalanul virágozhatott, a zene volt, melyet a közönségnek iránta fogékony érzéke meleg ápolásban részesített. A zeneművészet, mert attól a cenzura mit sem tarthatott, minden elképzelhető támogatásban részesült. Ezen a téren Haydnt nemsokára egy Mozart és Beethoven követhették, kik — kárpótlásul az irodalmi hanyatlásért — Ausztria

---

[1]) A császár resolutiója 1809 febr. 27. Államtanács aktái.

dicsőségének csarnokában örökre ragyogó jelenségekként fognak tündökölni. Az eszményi élet ezen oldala szabadon fejlődhetett, mert arra nem nehezedett a gyámkodás szellemének mindenfelé érezhető nyomása. Mert ez a gyámkodási rendszer nem mint különálló jelenség volt észlelhető, például az oktatás, az irodalom, a tudomány terén. Az áthatotta az egész életet. Hatása minden pillanatban szemlélhető, akár a táplálkozási, akár a lakási viszonyokkal, akár pedig az ipar és kereskedelem fejlődésével foglalkozzunk. Az állam legelső gondjai közé számítja a lakosság ellátását a megélhetés olcsó eszközeivel.[1]) Ezt a húsra, kenyérre és egyéb élelmi szerekre nézve kiszabott árjegyzésekkel akarták elérni.[2]) Többen[3]) föl is szólaltak az ellen, fölismerve a tapasztalat eredményei alapján, hogy szabad forgalom és verseny az olcsóbb árak legbiztosabb megteremtői. Mint rendesen történni szokott, ennél a kérdésnél is heves küzdelem támadt a különböző rendszerek hivei között. De ép e vita a szabadság hivei és ellenfelei között teszi érdekessé e

[1]) A császár resolutiói 1806 ápr. 24. és aug. 16. Államtan. aktái.

[2]) Kolowrat véleménye az udv. cancellária előterjesztéséhez. 1806 márczius 27-éről. «Ob Satzungen in einer grossen Residenzstadt nothwendig sind? Diese Frage ist schon oft überlegt worden und man hat sich stets überzeugt, dass sie bei den Artikeln, welche zu den ersten Lebensbedürfnissen, besonders jenen des gemeinen Mannes gehören, unumgänglich nothwendig sind». Államtanács aktái.

[3]) Igy Zinzendorf: «Je mehr die öffentliche Finanzverwaltung Millionen bei dem Bestreben einbüsste, die Volksmenge der Stadt Wien mit Rindfleisch um den wohlfeilsten Preis zu versorgen, je mehr nahm, wie in dem alten Rom, auf einer Seite die Üppigkeit, der Luxus unter den mittlern Klassen, auch noch tiefer herunter, auf der andern Seite aber die Anzahl der Müssiggänger und Bettler zu». Zinzendorf véleménye a hússzállítási bizottság előterjesztéséhez. 1806 ápr. 14-éről. Államtanács aktái.

korszakot. A nézetek e küzdelme igen sok ingadozást okoz.[1])

Majd az egyik, majd ismét a másik vélemény kerekedik felül. Igy láthatjuk, hogy mig a kenyérre és a húsra vonatkozó árszabást továbbra is föntarták, addig a sajtra vonatkozót hatályon kivül helyezék. S a következmény tényleg megmutatta, hogy ez utóbbi intézkedés a legolcsóbb árak keletkezését vonta maga után.[2]) De az ezen lépésben rejlő előrehaladást nemsokára ellentétes intézkedések váltják föl, midőn például azt hivék, hogy az építkezések korlátozása olcsóbbá teendi Bécsben a lakásokat és élelmi szereket. Meggátolni a terjeszkedést, a népesség beözönlését, ez volt a kormány többségének jelszava. Attól tartottak, hogy a lakosság szaporodása mindent drágábbá fog tenni. S a helyett, hogy a létező lakáshiányon és a magas lakásbéreken az építkezés szabaddá tétele utján segítettek volna, ép az ellenkező irányba csaptak át és építkezési tilalmakat bocsátottak ki. «Az összes telkek önkényes beépítése a vonalakon belül» — ugymond az udvari cancellária — «nemcsak a külvárosok rossz viszonyaira van hatással, hanem sok új lakost csá-

[1]) Nagyon érdekes, hogy mint riad vissza Chorinsky, ki az árszabások meleg szószólója volt, a végső lépés megtételétől. Azt mondja: «Ich sehe daher auch wohl ein, dass es einen ganz ungewöhnlichen Muth erfordere, gegen die allgemeine unter allen Classen herschende Meinung zu Feld zu ziehen und trotz der Verwünschungen, die man sich anfangs von allen Seiten auf den Hals ziehen würde, weil eine gänzliche Umwälzung der Grundsätze eine kurze Crisis hervorbringen müsste — auf dem noch ungebahnten Wege fortzuschreiten». Chorinsky véleménye a hússzállítási bizottság előterjesztéséhez. 1807 május 24-éről. Államtanács aktái.

[2]) Az udv. cancellária előterjesztése, 1809 február 16-áról. Államtanács aktái.

bítván ide, ellátásukat és foglalkoztatásukat is megnehezíti és egyáltalán azon kellemetlen következményekkel fog járni, melyek valamely nagy főváros túlnépesedésével elválaszthatatlanul összefüggnek».[1]) A kormány szabadelvübb elemei megtámadák ezt a fölfogást. Nagyon is kétséges, igy vélekedék az alkanczellár, gróf Dietrichstein, ha vajjon a nagy számú népesség káros-e a fővárosra nézve.[2]) S valamint a városok, azonképen az ipar és gyárak fejlődését is el akarták nyomni. Ennek az iránynak főképviselője Ratschky államtanácsos volt.[3]) Ellene, mint a teljes szabadság hive, Chorinsky lépett föl «mert» — mint mondá — «a közjólét csak úgy fejlődhetik, ha mindenkinek korlátlanul megengedtetik tőkéjét, idejét, képességeit és erejét, a viszonyainak legmegfelelőbb módon értékesíteni».[4]) De még itt sem állapodtak meg. Nemsokára már azon kérdés körül tört ki a vita, ha vajjon egyáltalában kivánatos-e Ausztriában a kereskedelem fejlesztése.

S itt ismét Ratschky volt az, a ki a haladás ellenségeként lépett föl. «Anglia példája» — igy hangzanak az ő jellemző szavai — «mely kereskedelme óriási tulsúlyával az egész világot adófizetőjévé tette, nem alkalmazható Ausztriára; mert az utóbbi földmüvelő állam s igy nincs abban a helyzetben, hogy némi jelentő-

---

[1]) Jegyzőkönyv 1807 január 31-éről. Államtanács aktái.

[2]) U. o.

[3]) Ratschky véleménye Zichy előterjesztéséhez, 1806 aug. 2. Államtanács aktái.

[4]) Chorinsky gr. véleménye (ez időben ő még az alsó-ausztriai kormány tagja volt) a kereskedelmi bizottság előterjesztéséről, 1806 febr. 24. Államtanács aktái.

séggel biró kereskedő állammá válhassék. De még ha lehetséges is volna ezt föltételezni, nagyon kérdéses, ha vajjon kell-e azt kivánnunk, mert ahol a gazdagság, fényüzés és erkölcsi romlottsággal karöltve járó üzleti szellem kerekedik felül, ott a nemzeti jellem, — mint a hollandiak példája mutatja és talán Anglia tanúságát is meg fogjuk e részben még érni — megromlik, és a csupán nyereség után futó, a tunya életmód és ülő munka által elpuhított nép, utoljára még a fegyveres szolgálatra is alkalmatlan lesz».[1]) Más véleményben volt a kereskedelmi bizottság, mely ép most, midőn az államot a vereségek kimeríték, sürgősebbnek tartá, mint valaha, a kereskedelmi szellemet minden elképzelhető támogatásban részesíteni, hogy ez által, a nemzeti vagyonosság gyarapítása végett, új keresetforrásokat nyisson meg.[2]) «Az ipar- és kereskedelem emelése» — mond egy másik helyen Herberstein gróf, az előadó — «képezhetik a monarchia jelen helyzetében a pénzügyek legjobb támaszát».[3]) De a

---

[1]) Ratschky véleménye a kereskedelmi ügyi bizottság előterjesztéséhez. 1806 október 20. Államtanács aktái.

[2]) Igen érdekes. mint vitázik Chorinsky a Ratschky által használt kifejezések: a «nemzeti jellem elpuhulása» ellen. «Will man» — igy nyilatkozik ő — «auf eine höhere Stufe der Kultur und zugleich auf eine höhere moralische Ausbildung, die nur an der Hand der Künste und Wissenschaften und in Begleitung der Verfeinerung unserer Genüsse gedacht. Verzicht leisten, will man uns auf Kosten der Kultur zu einem blos kriegerischen Volke umbilden, was man jedoch aus vielen Ursachen nie erreichen wird, so hätte man auch nicht so weit fortschreiten sollen als wir schon gekommen sind. so hätten schon unsere Vorältern den Fabriken den Eingang versperren sollen, so müssten wir aber auch drakonische und lykurgische Gesetze einführen». A kereskedelmi bizottság előterjesztése, 1806 október 20. Államtanács aktái.

[3]) Herberstein előadványa, 1807 aug. 4. Bir. pénzügyi levélt.

virágzó kereskedelem előföltételei nagyon is hiányoztak az akkori Ausztriában. A posta, hajózás és közutak ügye igen fejletlen állapotban volt.[1]) Sőt még a némileg virágzó [2]) legfontosabb kereskedelmi hely — Triest — sem részesült a monarchia érdeke által megkövetelt támogatásban. A francziák, kik minden pillanatban készek voltak kezüket az osztrák tengerpart vidékére kiterjeszteni, nagyon helyesen fölismerték annak jelentőségét. Ők Triestet az adriai tenger tulajdonképeni főhelyének nevezék és tudták, hogy ez a kikötő egymagában is elegendő arra, hogy Ausztriának ne csak pénzügyei helyreállítására, de még hódításokra is módot nyujtson.[3]) Habár Zinzendorf Triestet minden lehető támogatásban akarta részesíteni,[4]) mégis ellene volt annak, hogy ez a kikötő egy önálló osztrák tengeri hajózás központjává tétessék. Ilyesmire már csak gondolni is, az ő fel-

---

[1]) A császár resolutiója Zichy előterjesztésére, 1806 jan. 12. Államtanács aktái. «Endlich gewärtige ich ehestens einen gründlichen Vorschlag, wie der so sehr herabgesunkene Postdienst wieder in die gehörige Ordnung gebracht und sodann in selber fortan erhalten werden könne». De mint Chotek véleményéből, melyet az udv. kamara 1808 okt. 25-iki előterjesztéséhez adott, (Államtanács aktái) kivehető, a postaszolgálat nem lett jobb.

[2]) Lovacz jegyzéke Summerauhoz. Trieszt, 1806 szept. 16. Bir. p. ü. levéltár.

[3]) Aperçu de la situation politique de l'Europe pour l'empereur. Paris, 1807 decz. 18. A. E. France et divers états, vol. 291. «Trieste est la véritable capitale de la mer adriatique. — — Si les Hongrois se chargent de payer une partie de la dette publique et si l'Autriche conserve le port de Trieste, les finances de cette monarchie peuvent donc lui donner les moyens de réparer toutes ses pertes, d'augmenter ses forces et de faire un jour des grandes conquêtes».

[4]) Zinzendorf, Károly főherczeg előterjesztéséhez, 1806 okt. 26. Államtanács aktái. «Triest ist und wird bleiben der vornehmste Seehafen der österr. Monarchie. Wegen seines blühenden Zustandes verdient Triest von Rechtswegen alle mögliche Unterstützung».

fogása szerint, üres idővesztegetés volt. «A monarchiának» — ugymond — «soha sem lesz szabad azzal a hóbortos gondolattal foglalkoznia, hogy katonai, vagyis hadi tengerészetet állíthat föl és hogy az ehhez szükséges óriási kiadásokat elviselheti».[1])

Hol ipar és kereskedelem ennyire fejletlen volt, hol még a nagy kereskedelmi házak szaporítását is rossz szemmel nézték,[2]) ott természetesen vagyonos s ennek megfelelőleg öntudatos polgári osztályról sem lehetett szó. Ez tényleg minden politikai befolyást nélkülözött s a harmadik osztály, mint irányadó factor az állami életben, teljesen ismeretlen volt akkoron Ausztriában. Azok, kik jelentékenyebb vagyonhoz, avagy a hivatalnoki pályán magasabb álláshoz jutottak, a nemesség körébe igyekeztek jutni, mely elkülönített és előjogokat élvező osztályt képezett. Mert még mindig ragaszkodtak ahhoz az alapelvhez, melynek értelmében föltétlenül szükséges a társadalmi fokozatok föntartása.[3]) Termé-

---

[1]) Zinzendorf véleménye az udv. cancellária előterjesztéséhez, 1808 nov. 8. Államtanács aktái.

[2]) Ratschky véleménye a bank-bizottság előterjesztéséhez. 1807 nov. 24. «Überhaupt ist die Vervielfältigung der Grosshandlungen und zumal — — der jüdischen nicht erwünschlich». Államtanács aktái.

[3]) Az udv. cancellária előterjesztése, 1806 jan. 30. Államtanács aktái. «Weil in einem monarchischem Staate der Adel nothwendig und nützlich ist und durch Entziehung der demselben zukommenden Prärogativen eine nachtheilige Vermengung aller Stände entstehen würde, wodurch das Band der guten Ordnung zerriessen, das so nöthige Ansehen der Obrigkeiten um die Masse des Pöbels in Zaum zu halten, gelähmet und durch Zerstückung der Güter die öffentliche Aufsicht unendlich erschweret werden dürfte». Zinzendorf előterjesztése az udv. cancellária előterjesztéséhez. 1808 julius 9. «Zuverlässig ist es in einer monarchischen Verfassung unumgänglich nothwendig, die Abstufungen zwischen dem Throne und der Bauerhütte unverlezt beizubehalten». Államtanács aktái.

szetes, hogy ilyen fokozatok a nemesség körében is léteztek. A legbefolyásosabb helyzetet az aristocratia foglalá el. De még ennek keretében is mintegy 10—12 család volt a hangadó.[1]) De ha e kiváltságos társaság szellemi értékét vizsgáljuk, az itélet nem valami kedvezően üt ki. Ridegen s megsemmisítőleg nyilatkozott János főherczeg a főnemesség tagjairól, kikkel, kivévén a szinházat, mulatságokat és egyéb nem dicséretes dolgokat «egyetlen okos szót sem lehet váltani».[2]) Valóban az előkelő társaság csakis ilyen élvezeteknek élt. A Francziaországban honos, szellemileg üdítő társalgás iránt nem volt érzéke. Madame de Staël, szokva lévén szellemes honfitársai elmés ötletektől sziporkázó társalgásához, sehogy sem találta föl magát a bécsi szalonokban, melyeket a szellemet ölő sivatagokhoz hasonlította. «Lehetetlen» — ugymond — «e nagy számu társaságban valamit hallani, mi az elkoptatott frázisok körét tulszárnyalná. Az ilyen társalgás egyetlen eszme kifejtését sem engedi meg és a beszédet olyan csicsergéssé változtatja, mely inkább a madarak mint az emberek sajátja».[3]) «Az ausztriai társaság» — igy folytatja — «nem alkalmas, mint a franczia, a szellem fölélénkítésére és megtermékenyítésére, és az ember elméjében csakis az üresség érzetét hagyja hátra».[4]) A szellemes nő abban látja az említett jelenség okát, hogy Ausztriában nem olvad az előkelők

[1]) «On peut juger les moyens et les projets de ce pays d'après l'opinion des douze ou quinze premières familles de l'ètat. 1809. A. E

[2]) L. Krones: Zur Geschichte Österreichs. 1792—1816, 81. l. jegyz.

[3]) Madame de Staël, De l'Allemagne. I. 55. l.

[4]) U. o. I. 57. l.

osztálya az irókkal egy egészszé össze, és hogy ott egyáltalában igen keveset olvasnak.[1]) S tény, hogy Bécsben nem létezett egy Hôtel Rambouillet sem, hol a ritka szellemű házinő, a marquise a születés és szellem aristocratiáját, a franczia irodalom javára, oly harmonicus összeköttetésbe tudta hozni. De az osztrák székvárosban nagy hiány volt oly nevezetes irókban is, kik szavuk hatalmával és személyiségük sulyával képesek lehettek volna a válaszfalat lerombolni· Az egyetlen iró, ki Bécsben nagy tekintélynek örvendett és a kit mindenütt fogadtak, t. i. Gentz Frigyes, nem irói, hanem hivatalnoki minőségénél fogva tartozott a legelőkelőbb körökhöz.

De az aristocratia ezen, csakis egymással érintkező tagjai, legalább egy ideig, az udvarral sem állottak bensőbb viszonyban. Igy volt ez Ferencz császár második neje, Mária Terézia idejében, ki a legszűkebb családi körben szeretett élni.

Lényeges változás állott be azonban e részben, miután Ferencz császár harmadik nejének Mária Ludovicának esküdött örök hüséget. Az új császárné korának egyik legszellemesebb hölgye volt. Megjelenését mindenütt elragadtatással és lelkesedéssel fogadták. Vele a bécsi udvari élet új korszaka nyilt meg. Előtte az udvar hibái pillanatig sem maradhattak elrejtve. Mária Ludovica az udvar fényét a főnemesség utján

---

[1]) Mme de Staël. De l'Allemagne 55. l. Voltak azonban kivételek is. Tudjuk, hogy például gr. Cobenzl Fülöp, kit a XVIII. század szellemében neveltek. tökéletesen ismeré a XVIII. század irodalmát. L. Arneth: «Graf Philipp Cobenzl und seine Memoiren» cz. ért. Arch. für österr. Geschichte. 67. köt.

akará emelni és e végből helyes ösztönnel ragadá meg mindazon eszközöket, melyek oly okos, szép és szeretetreméltó asszony kezében mindig czélra vezetnek. Az azelőtt elhagyatott udvar, az ő élénkítő befolyása alatt, az ország első családjainak gyülekező helyévé változott át. Csakis igy mutatkozhatott az későbben, a bécsi congressus idejében olyan fényben, milyenben már régóta nem volt szemlélhető.

Ha már a nemesség mellett, még a polgári osztálynak sem jutott politikai befolyás osztályrészül, könnyen elképzelhető, hogy a parasztnak épen semmi része sem volt az állam sorsának intézésében. De azért jogi helyzete mégis sokkal kedvezőbb volt, mint Magyarországban. A II. József korában megszüntetett «jobbágyság» ekkor már ismeretlen szó volt Ausztriában. Az urbériség és robot nagyon mérsékelt volt. Csehországban szabad telepesek voltak. Tirolban legközelebb állott a paraszt az uri rendhez. Felső-Ausztriában olyan parasztokat lehetett találni, kiknek 10—20 ezer forintnyi vagyonuk volt. Egy kortárs úgy nyilatkozik, hogy «ha valaki az osztrák paraszt mostani helyzetét figyelmesen és pártatlanul szemléli, meg fog győződni, hogy Európa összes parasztjai közül az osztrák van a legkevésbbé elnyomott helyzetben és hogy az tulajdona teljes biztosságát élvezi».[1]) Már terjednek is a panaszok nyakasságuk,[2]) fényüzési hajla-

---

[1]) Luca, Hist.-statistisches Lesebuch zur Kenntniss des österr. Staates. II. köt. 24. l.

[2]) Kolowrat az udv. cancellária előterjesztésében. 1806 április 12. «Die Stützigkeit hat unter den Bauern in Böhmen fast allgemein über Hand genommen. Sie erscheinen selten zur rechten Zeit bei der Feldarbeit und der Feldbau wird dadurch sehr zurückgesetzt». Államtanács aktái.

maik és a miatt, hogy selyem ruhákban szeretnek járni.[1])

Legkevesebb oltalomban részesültek akkoriban a zsidók Ausztriában. Hitvallásukat csak hallgatólag és a törvény oltalmának biztosítása nélkül türték.[2]) Az állam irányokban azt a nézetet vallotta, hogy a keresztény polgárság velük közösségben nem élhet.[3]) Ezért irányadó alapelvnek tekinték, a zsidók szaporodását, a mennyire csak lehet, megakadályozni.[4]) A «sötét középkor e türelmetlensége» ellen élénken kikelt Chorinsky gróf. Elitélte a zsidók kiüzetését a polgári élet köréből és nyomatékosan hangsulyozta, hogy az állam érdekében volna «a zsidókból jó állampolgárokat csinálni és őket a keresztények foglalkozásaira szoktatni».[5]) A figyelmeztetés elhangzott

---

[1]) L. Kolowrat már említett véleményét a kereskedelmi bizottság előterjesztéséhez, 1806 jul. 28. Államtanács aktái.

[2]) Az udv. cancellária előterjesztése, 1807 április 16 «— — nachdem der Staat bisher von der jüdischen Religion keine Kenntniss genommen und dieses Bekenntniss immer nur stillschweigend und ohne gesetzliche Authorität stehen geblieben ist». Államtanács aktái.

[3]) Ratschky véleménye a cancellária 1806 május 22-iki előterjesztéséhez. Államtanács aktái. Grohmann véleménye gróf Wrbna főkamarás, 1808 január 30-iki előadványához. U. o.

[4]) Az udv. cancellária előterjesztése, 1806 febr. 13. Államtanács aktái. «— — so sehr sie (a cancellária) sonst jeder Vermehrung der hiesigen jüdischen Familien widerstrebt».

[5]) Chorinsky gr. Wrbna főkamarás előterjesztéséhez, 1808 jan. 30. Figyelembe véve az akkori uralkodók ellenszenves érzületét szemben a zsidókkal, bizonyára érdemes Chorinsky ép oly humanus, mint bölcs nyilatkozatát e helyen egész terjedelmében közölni: «Dass der gemeine Jude auf einer niedrigern Stufe der moralischen Bildung steht als der gemeine Christ unterliegt auch keinem Zweifel; daher der allgemeine Wunsch einer Juden-Reform, daher die Tendenz der Gesetzgebung, sie in die Rechte der christlichen Staatsbürger einzusetzen. Doch kann man sich nicht verhehlen, dass der Grund, warum diese Absicht noch immer miss-

és minden a réginél maradt. A zsidóktól nem ugyan véres üldözés és kinpad, de más szigorú rendelkezések segélyével ezentul is elvonák a polgári kötelékbe való belépés lehetőségét.

Ha a vázolt állapotokat összefüggően áttekintjük, az egész kép legsötétebb pontjaként a pénzügyi helyzet tűnik föl. Az 1809-iki háború — miként már előbb kifejtettük, — csak sulyosabbá tevé azt és a meglevő erők bölcsebb kihasználására képtelen kormány működése vajmi kevés kilátást nyujtott jobb jövő iránt. Az 1809-iki vereség után ujból fölemelé szavait Rainer főherczeg azon mélyebbre ható reformok érdekében, melyek életbeléptetése végett már a háboru előtt is oly odaadással küzdött. «A hadi erő leszállítása, a pénzügyek helyreállítása, a tartományok öszpontosítása, az állami igazgatás minden ágának egyszerűsítése, az ipar és kereskedelem fölélénkítése, tehetséges férfiak

lang, eben so sehr an den christlichen Mitbürgern und an der Inconsequenz der Staatsverwaltung, als an den Juden selbst liegt. So lange auch der gemeinste Christ mit Verachtung auf den Juden hinabsieht und ihm den gesellschaftlichen Umgang versagt, so lange er in ihm nicht den Mitbürger sondern ein eigenes zur Strafe seiner Vorgänger seit der zweyten Zerstörung von Jerusalem zur ewigen Sklaverey verdammtes und zerstreutes fremdes Volk betrachtet, und so lange die Staatsverwaltung durch Verbannuung der Juden aus jenen Provinzen und Orten, wo sie nach althergebrachter Verfassung nicht geduldet werden dürfen, und durch Beschränkung ihrer Ehen auf eine bestimmte Zahl von Familien, da wo sie geduldet sind, und durch gesetzliche Absonderung ihrer Wohnungen und durch eine ganz eigene noch viel drückendere Besteuerung derselben ihr eigenes Werk der Assimilirung der Juden an die übrigen Staatsbürger wieder einreisst, so lange wird der Religions-Hass der Juden gegen die Christen als ihre Unterdrücker immer genähret werden und alle Bemühungen durch eine höhere Bildung ihrer Lehrer, die den Druck mitfühlen und den Hass gegen die Urheber derselben eben so sehr mit der Muttermilch einsaugen, werden fruchtlos bleiben». Chorinsky, Haager rendőrségi elnök előterjesztéséhez, 1808 aug. 29. Államtanács aktái.

alkalmazása»[1]) — igy irt ő 1809 október 20-án a császárhoz — «ezek a főeszközök, melyek segélyével Ausztria jólléte állandóan megalapitható s a romboló háboru káros hatásai gyorsan elenyésztethetők». Valamint kevéssel utóbb fivére József,[2]) ugy Rainer főherczeg is a monarchia ujjáalkotását vevé tervbe. A birodalom különböző részeit szorosabb és bensőbb összeköttetésbe óhajtá hozni.[3]) Az ilyen eszmék akkoriban a levegőben voltak.[4]) De bármily nagy terveken is törték fejöket, még sem történt semmi. Lehetséges, hogy a monarchia egységes szervezésének eszméjét a Magyarország ellentállásától való félelem miatt ejték el. De nagyobb szabásu reformok keresztülvitelét még nem is kezdeményezték.[5]) Igy azután megérte a monarchia az állami tönköt, mely természetes következménye volt az 1809-iki háboru által követelt nagy áldozatoknak, de még inkább a hanyagságnak, melylyel azon férfiak tanácsait fogadák, kik

---

[1]) Rainer véleménye. Kelt Budán 1809 okt. 20. Ugarte előterjesztéséhez. 1809 szept. 28-áról. Államtanács aktái.

[2]) L. József nádor eszméi Magyarország és Ausztria regenerálásáról 1810-ben. Budapesti Szemle 1881. 26. köt.

[3]) Rainer Ferenczhez, Budán, 1809 nov. 7. Államtanács aktái. «Übrigens aber kann ich bey dieser Gelegenheit den Wunsch, der jeden gutdenkenden Unterthan bey unserer gegenwärtigen Lage ergreifen muss, nicht unterdrücken, nämlich, dass nun mit Ernst an Vereinigung aller Provinzen, an Gleichstellung ihrer Verfassung, an Radicalverbesserungen aller Art durch talentvolle Männer Hand angelegt werde, indem nur dadurch die Monarchie wieder Wohlstand und Macht erhalten kann».

[4]) Igy Maret franczia államférfi gróf Montgelas előtt a következőleg nyilatkozott: «Magyarország alávetése a legfontosabb előny, melyet Ausztria Francziaországgal való új összeköttetéséből levonhatna». Montgelas emlékiratai 225. l.

[5]) Pillersdorf «kézirati hagyatéka» 8. l. «Das Wort «Reform» weckte aber schon zu jener Zeit grosse Bedenken und misstrauischen Widerstand».

már 1807-ben sürgeték — fájdalom, miden eredmény nélkül — az erélylyel párosult rend meghonosítását. De a későbbi, szomoru eseményeket követő idő sem hozta meg az olyannyira szükséges reformokat. A Napoleon bukása utáni időszakot sem használták föl mélyebbre ható változtatások eszközlésére. Egy új nemzedékre volt szükség, hogy a régi állam senyvedését új, s friss élet váltsa föl.

II. FEJEZET.

Magyarország belső viszonyai.

Midőn Ferencz 1804-ben az osztrák császári czímet fölvevé, Magyarországot ünnepélyesen biztosítá arról, hogy jogai épségben fognak tartatni.[1]) Magyarország jövőben is csak a magyar király, de nem az osztrák császár uralma alatt álland. Hazánk önállóságának tudata az összes köröket áthatotta, képviselve volt az a császár környezetében, mint azon kivül. E tekintetben Somogyi[2]) államtanácsos ép ugy gondolkozott,

[1]) Somogyi véleménye az állami cancellária előterjesztéséhez. 1806 szept. 6. Államtanács aktái «— — besonders da Ew. Majestät bei Gelegenheit der angenommenen österr. Kayserwürde dem Königreiche Ungarn die solenne Erklärung zu machen geruheten, dass dies keinen Einfluss auf die Rechte von Ungarn haben würde».

[2]) U. o. «Denn es ist schon vor Allem sicher, dass Ew. Majestät das Königreich Ungarn nicht als Kaiser von Österreich, sondern als König von Ungarn besitzen. Ungarn stehet mit keinem andern Reiche und ebenso wenig mit andern Nationen in Verbindung, sondern hat seine eigene Verfassung und hängt nur von seinem Könige, nähmlich Ew. Majestät ab. endlich gehört Ungarn vermög der Pragmaticae-Sanction zwar zum Concretum der ganzen Monarchie, kann aber desswegen doch nicht nach Art der übrigen Erbländer regiert werden».

mint Dessewffy József gróf, ki a következőket irá[1]) Kazinczynak: «A sanctio pragmatica nemzeti függetlenségünket megerősíti; Magyarország, mely különös polgári alkotmánynyal, sőt constitutióval is bir, nem Ausztriához van kapcsolva ugy, mint Horvátország Magyarországhoz, hanem az ausztriai fejedelemhez».

De ilyesmiről a német tanácsosok mit sem akartak tudni. És különösen korlátozva érezék magukat azok, kik Ausztria külső képviseletére voltak hivatva és az erélyesebb föllépés érdekében, a monarchia összes erejét egyesíteni szerették volna. Ez volt a czél, mely az osztrák császári czím fölvételekor előttük lebegett. «Az osztrák császári czím» — úgymond Stadion gróf — «azt a kettős czélt fogja elérhetővé tenni, hogy a legdicsőségesebb uralkodóház *külső fényéről* gondoskodhatunk, de e mellett egy új, az összes államokra nézve közös kapocs, egyesülési pont, az egység egy eddig hiányzott jelképe teremtessék meg».[2]) Bármily erős is volt azonban az az áramlat, mely nem akarta megengedni, hogy az új osztrák császári méltóság «üres hanggá és haszontalan czimmé» váljék,[3]) még sem volt az elég hatalmas arra, hogy Magyarország önállóságát megtámadni merje. Chotek gróf, államtanácsos, azzal vigasztalá magát, hogy: «sok minden

---

[1]) Gróf Dessewffy József bizodalmas levelezése Kazinczy Ferenczczel. I. k. 50. l. 1808 junius 8. — Baldacci véleménye a m. udv. cancellária előterjesztéséhez. 1809 január 7. Államtanács aktái «— — weil man in Ungarn durch das Gelingen so mancher Wünsche und Forderungen schon gar sehr verwöhnt ist; weil man sich ferner nur gar zu gerne als einen isolirten Körper zu betrachten pflegt».

[2]) Az áll. cancellária előterjesztése, 1806 szept. 6. Államtan. aktái.

[3]) Az áll. cancellária előterjesztése, 1806 szept. 3. U. o.

kivánatos e földön, mi nem kivihető».[1]) Igy hát minden központosítási törekvés meghiusult.[2])

Csakis a belügyi igazgatás egyetlen pontjában látszott érvényesülni az Ausztriával való összetartozás. A magyar ügyek ugyanis, ép ugy mint az uralkodó egyéb országainak ügyei, az államtanács foruma elé kerültek. De ez nem ártott Magyarország függetlenségének. Mert az államtanács nem volt végrehajtó hatalommal fölruházott legfőbb központi hatóság, hanem csak mint tanácsadó testület működött, melynek véleményét Ferencz, mielőtt határozatot hozott, mint császár, vagy mint király meghallgatá.[3])

Ferencz, mint magyar király, az országgyülés közreműködéséhez volt kötve, melynek hozzájárulása nélkül semmiféle subsidiumot és egyetlen ujonczot sem lehetett szedni.[4]) Habár az engedelmes főrendiház, ép ugy mint a karok és rendek házában ülő apátok, prépostok és kanonokok, valamint a városi követek jelentékeny befolyást biztosítottak a királynak az országgyülés elhatározásaira, ennek tanácskozásai mégis a királyi és rendi hatalom szüntelen versengését tüntetik föl, mely utóbbi legfőbb támaszát a vármegyék követeiben birta.[5]) Kétségtelen, hogy ez a szakadatlan

[1]) Az áll. cancellária előterjesztése, 1806. szept. 3. Államtan. aktái.

[2]) Az áll. cancellária előterjesztése, 1806 szept. 6. U. o.

[3]) Chorinsky gróf véleménye az áll. cancellária előterjesztéséhez, 1806 szept 3. «— — indem das Staatsministerium und der Staatsrath in inneren Angelegenheiten eine bloss rathgebende und keine im eigenen Namen sprechende Behörde ist». Államtanács aktái.

[4]) Érdekes meghallgatnunk Knesebeck egy 1809-iki emlékiratának ide vonatkozó megjegyzéseit. Porosz kir. áll. levélt. «Kein Schanzgräber, keine Metze Korn kann hier ohne Zustimmung der Stände ausgeschrieben werden».

[5]) Magazin für Geschichte, Statistik etc. I. k. 71. l.

küzdelem sok üdvös rendszabály keresztülvitelét tartóztatá föl. «A kormány» — igy nyilatkozik egy idegen szemlélő — «mindenben ellenzésre és akadékoskodásra talál s ezért minden lassan és lomhán megy». E jelenség legfőbb oka amaz ellentétben rejlik, melyben Magyarország a királyhoz állott, kit, egyidejűleg elfoglalt európai állása miatt, idegen czélokra törő fejedelemnek tekintett. Miután nem élt az ország határai közt, nem is tekintették őt nemzeti fejedelemnek. A magyarok leghőbb kivánsága volt, vajha Ferencz az ő körükben időzne.[2]) És ez a kivánság az 1809-iki fölkelő sereg egyik ezredesét arra a fölkiáltásra ragadá: «Adja Isten, hogy királyunk Bécset elveszítse és ez által kényszerítve legyen székhelyét Budára áttenni».[3]) A nemzet és a király közt idegenszerű lévén a viszony, természetes volt, hogy az uralkodó minden intézkedését a legnagyobb bizalmatlansággal fogadák. Erre az egyenetlenségre alapíták az Ausztria ellen hadat viselő idegen hatalmak azt a reménységüket, hogy sikerülni fog Magyarországot uralkodója elleni lázadásra csábítaniok. E szünet nélküli küzdelemben fecsérli el Magyarország minden erejét és meggátolja mindazon reformok megkisérlését, melyek keresztülvitele a korona érdekében állana.[4])

---

[1]) Knesebeck emlékirata. 1809. Por. kir. áll. levélt.

[2]) A bécsi porosz követ, egy kelet nélküli iratában, az 1807-iki magyar országgyülés rendeinek következő kivánságáról ad hirt: «Ils (a magyarok) finissent par prier S. Mté de vouloir bien rémedier à leurs plaintes et établir sa résidence en Hongrie après s'être dechargé du fardean de la couronne impériale d'Allemagne». Por. kir. áll. levélt.

[3]) Notes sur la Hongrie par Camille de Tournon, auditeur au conseil d'état. Bécs, 1809 aug. 24. Arch. nat. A. F IV. 1677. Tournon, mint hadi fogoly egyideig Munkácson tartózkodott.

[4]) A királyi hatalomra nézve l. Grünwald Béla: «A régi Magyar-

Némelyek a királyi hatalom erősödésétől várták ez állapot javulását. «Forrón óhajtom» — igy szól egy akkori férfiu — «a királyi hatalom gyarapítását Magyarországon, mert meg vagyok győződve, hogy hazám csak igy emelkedhetik és csak igy menthető meg azoktól a fenyegető veszélyektől, melyek körülveszik».[1])

De más nézetnek hódoltak azok, kik ép a bécsi kormány központosítási szándékai iránt táplált bizalmatlanságuk miatt, a királyi előjogokat minden eszközzel korlátolni igyekeztek[2]) és a kiknek eljárása ezért, — persze egy osztrák államférfiu kifejezése szerint — valódi «bitorlási rendszernek» felelt meg.[3]) Bármily félelmet is gerjesztett azonban Bécsben a korona jogkörének megszorítására irányuló törekvés, még is távol állottak hazánkban attól, hogy a királyság életerét támadják meg. Csakis a rendi hatalomnak jogait akarák biztosítani szemben a királyi hata-

ország» cz. műve IV. fejezetét. Grünwald ellen irt Mocsáry: «A régi magyar nemes» 1889.

[1]) Über das ungarische Militair-System. Ein Versuch, 1806. A m. nemz. muzeum kéziratai.

[2]) Igy nyilatkozik az akkori kamarai elnök Zichy Károly gróf, 1807 junius 25-iki előterjesztésében. Államtanács aktái.

[3]) Baldacci véleménye a m. udv. cancellária előterjesztéséhez, 1809 január 7. «Allein Ew. Majestät können noch unmöglich sich der Überzeugung entschlagen, wie nothwendig es sey, sich durch unstatthafte Vorstellungen des Erzh. Palatins und der Statthalterey in der Ausführung desjenigen, was zum Wohl der Monarchie und zur Abwendung bedeutender Übel nothwendig ist, nicht irre machen zu lassen, und Landtäge künftig a nicht mehr zwischen Sturm und Drang, wo man dem Usurpationssysteme der Stände und ihrer Führer endlich einmal mit Nachdruck begegnen und durch kraftvolle Hintanweisung grundloser Beschwerden dem ewigen Antasten der Regierung und der unbilligen Begünstigung Ungarns auf Kosten der übrigen Theile der Monarchie ein Ende machen kann» Államtanács aktái.

lommal; továbbmenő, talán forradalmi vagy köztársasági irányzatok egyenesen ki voltak zárva. Erre merőben hiányzott hazánkban az alkalmas talaj. E tekintetben a franczia forradalomnak csekély hatása volt. Jellemző azonban azon időkre nézve, mit az akkori Magyarország egyik legkiválóbb férfia, Kazinczy Ferencz önmagáról ir: «Volt olyan idő» — ugymond — midőn szivvel-lélekkel republikánus valék. Ha tisztán elméleti alapelvek büntetést érdemeltek volna, úgy az engemet, mint egyikét a *legbűnösebbeknek* kellett volna, hogy sujtson. De az eszmét itt *megvalósítani*, ez soha! soha! sem jutott eszembe. Köztársaságnak csak egészséges állam, csak angyalokból és nem emberekből álló nemzet való, a mienk pedig nem az, mint a hogy az új világ többi államai sem azok. Most szivből királypárti vagyok és azzal a hires istentelen alapelvvel tartok, hogy az uralkodó népét, ennek jólléte érdekében, meg is csalhatja, a mint az orvosnak is szabad betegét, ez utóbbi érdekében, megcsalni. Csakhogy, igy gondolom, az orvos bölcs és philantropikus orvos kell, hogy legyen, nem pedig kontár».[1])

Ámde akár a korona erősítése mellett, akár az ellen küzdöttek légyen az egyes pártok, abban a törekvésben mindannyian egyek voltak, hogy az ország alkotmányát meg kell őrizni. Ennek biztosítása az ő eszményük, melyért minden áldozatra készek.[2])

---

[1]) Kazinczy Rumyhoz, 1809 ápr. 10. A m. tud. Akadémia kéziratai.

[2]) Finkenstein. Bécs, 1807 ápril 22. «Les Hongrois continuent en attendant de se prononcer pour la guerre (1807-iki porosz-franczia háboru) et seront disposés à soutenir leur roi de tous leurs moyens, pourvu qu'on ne veuille rien changer à leur constitution.» Por. kir. áll. levélt.

Az értelmesebbek azonban tudták, hogy hazájuk alkotmánya javításra szorul.[1]) S bizonyos, hogy leginkább az udvar központosítási törekvéseitől való félelemben keresendő annak oka, hogy a bécsi kormány által tervezett reformok, hazánkban oly makacs ellentállásra találtak. E nélkül jóval kisebb akadályokkal kellett volna szembeszállani. Igy azonban minden javítással szemben majdnem legyőzhetetlen gát volt a rendeknek saját bizalmatlanságuk által fokozott ragaszkodása a régi alkotmányhoz. Ehhez aztán lassanként, a mint ez minden kiváltságos osztálynál előfordulni szokott, önző indokok is járultak, s az országos jogok védelmével a saját előjogaik sértetlen föntartására irányuló törekvés is párosult.

Ilyképen a magyar rendek is nagyon hajlandók voltak minden ujításban azon előjogok ellen intézett merényletet látni, melyeknek megóvása szerintük egyértelmű volt nemzetiségük föntartásával.[2]) A bécsi kormánykörök jól ismerték az önzés ama rugóját. Tudták, hogy némelyik főúr hűsége csakis annak fölismeréséből ered, hogy minden kormányváltozás egyjelentőségű az alkotmány fölforgatásával s a kiváltságok eltörlésével.[3])

---

[1]) Stahl véleménye Rainer főherczeg előterjesztéséhez. Budán, 1809 nov. 7. Államtanács aktái «— — und die klügsten Staatsmänner von ihnen, die jedermann kennt, mit Recht in der Ausbesserung ihrer, in sehr wesentlichen Punkten guten Verfassung die Regeneration und das Wiederaufblühen der ganzen Monarchie erblicken und auch erwarten.»

[2]) Gróf Dessewffy Kazinczyhoz. «Non barbaries, non deffectus culturae apud nationem Hungaram impedit tales propositiones fieri et executioni mandari, sed commodi proprii studium.» Dessewffy bizodalmas levelei. I. 79. l.

[3]) A nádor előterjesztése. A hangulat Magyarországon. 1806. Magyar áll. levélt.

De bármily bizalmatlansággal is fogadtak a rendek minden olyan kisérletet, mely mélyebbreható változtatásra irányult, mégis leginkább ez időben vették meg az alkotmány későbbi átalakításának alapját. A politikai s ezzel kapcsolatos socialis viszonyok következtében minden társadalmi osztályon erőt vett a létező állapotokkal való elégedetlenség érzete: legbiztosabb jele a reformok szükségességének. Senki sem volt helyzetével megelégedve.[1]) József főherczeg nádor átható értelme igen helyesen itélte meg a helyzetet s mint valódi államférfiú, ki a kor szükségleteit egyes jelenségekből ismeri föl, idejekorán életbe léptetendő javításokat sürgetett, mert ezekben látta a legalkalmasabb eszközöket a fenyegető veszély elhárítására. Kivánta a közigazgatás, a pénzügyek, a közoktatás és kereskedelem javítását s sok más hiány orvoslatát.[2]) «Ha — igy szól a nádor — az itt, részint általánosságban, részint pedig egyenként javaslatba hozott eszközök csakugyan alkalmazásba vétetnek, akkor azon káros meggyőződés, mely azt tartja, hogy az osztrák államon és ennek egyes részein többé már nem lehet segíteni s hogy annak fölforgatása elkerülhetetlen, önmagától el fog enyészni, s az állampolgárok minden egyes osztályát a jobb jövő reménye fogja áthatni; kedvezőbb hangulat által vezéreltetve mindannyian a közös

---

[1]) A nádor előterjesztése. Hangulat Magyarországon 1806. «Aus diesen einzelnen Daten kann man nun das Resultat der allgemeinen Stimmung ziehen und mit Grunde behaupten, dass selbe grösstentheils nicht gut und nur einzelne, meist die kleinste Zahl ausmachende Klassen der Staatsbürger mit ihrer gegenwärtigen Lage zufrieden sind.»

[2]) U. o.

czél elérésén fognak közremunkálni és igy elősegítik az állam jólétét».[1])

Az 1805-iki vereség után következő nyugalmat Ferencz, a nádor ösztönzésére, csakugyan arra akarta fölhasználni, hogy a reformkisérletek iránt legalább jóakaratot tanusítson. De a változtatások keresztülvitelére nagyobb hatalommal rendelkezett az örökös tartományokban, mint Magyarországban, hol mindaz, a mit tenni akart, megszabott törvényekhez volt kötve, melyeknek első sorban ő volt kénytelen eleget tenni, a mi nem mindig volt könnyű dolog. Nagyobb szabású javításokhoz azonban hosszabb tartamú nyugalomra is lett volna szüksége, mint a milyent Napoleon 1806 és 1809 között engedett. Mindazonáltal a régihez való ragaszkodás mellett, már ez időben is találkozunk az ujításra irányuló törekvések nyomaival, melyek eredményei azonban csak később voltak érezhetők.

Az idegenek előtt, kik akkor csak vajmi ritkán jöttek hazánkba,[2]) Magyarország úgy tünt föl, mint egy még minden tekintetben középkori állam.[3]) Hiányzott

[1]) A nádor előterjesztése. Hangulat Magyarországon. 1806.

[2]) Champagny utasítása Mr. Tbiard részére, Páris, 1810 aug. 15. A. E. «La Hongrie est un pays que même peu de Hongrois ont visité. Les voyageurs étrangers, hormis sur la route qui conduit en Turquie, y sont très-rares. Le gouvernement autrichien a toujours regardé la Hongrie avec un oeil jaloux.»

[3]) Knesebeck emlékirata, 1809. Por. kir. áll. levélt. «Die Ungarn selbst muss man sich dabey immer noch als eine halbasiatische und nur halb europäische Nation denken, in dem Sklavenstande sowohl der hohen Magnaten als des unzähligen kleinen Adels lebend, als eine Nation, wo der Industriegeist noch gar nicht geweckt ist, und Ungarn muss man sich als ein Land denken, das von der Fülle seiner eigenen Säfte erstickt wird, voller Menschen (?) Vieh und Produkte aller Art, weil es Alles hat, nur nicht Ordnung und eine gute Verfassung, über dessen Kräfte daher Niemand gebietet.»

mindenekelőtt a korszerű követelményeknek megfelelő közigazgatás. Maguk a nemesek kis zsarnokok voltak, kik mindenkin uralkodni akartak, de maguk mások uralma alatt állani nem szerettek.[1]) A hatóságok igen gyakran nagyon nehéz helyzetbe kerültek az ilyen kis despoták irányában. De mennyire aláásta azok tekintélyét azon körűlmény is, — mi gyakran előfordult — hogy egyik hivatal a másik hitelét minden áron csökkenteni törekedett. Első sorban ugyanis az udvari cancellária volt hivatva a közigazgatás minden ágára őrködni.[2]) De az elsőségért a hétszemélyes tábla, mint legfőbb igazságszolgáltatási hatóság, küzdött vele. Ez az utóbbi megtámadá az udvari cancelláriát, és e surlódás legközelebbi következménye volt az a kicsinylés, sőt ellenszegülés, melylyel a megyék a cancellária rendeleteit fogadák.[3]) A megyék pedig gátolták a közigazgatás gyorsaságát. Valahányszor olyasminek életbeléptetése került sorra, mi a megyei nemesek gyakran szerfölött zavargó gyülekezete előtt nem volt kedves, kölcsönös iratváltásokkal buzdíták egymást a terhes rendszabály megakadályozására. Ez a nagyon hatásos eljárás, melynek segélyével a megyék szorosan egymás mellé sorakoztak úgy, hogy a baj és

[1]) Dessewffy bizodalmas levelezése. I. 64.

[2]) A m. udv. cancellária előterjesztése, 1806 márcz. 10. Államtanács aktái. «Die Oberaufsicht über alle Theile der öffentlichen Verwaltung üben Ew. Majestät mittelst ihrer Hofkanzlei aus.»

[3]) U. o. «Wie würde sie (az udv. cancellária) aber in ihrem Berufe mit Erfolg wirken, wenn man sich nicht scheuet, ihr Ansehen allenthalben herabzusetzen: daher die Geringschätzung der Hofkanzley-Verordnungen bey den Komitaten, und daher die unzähligen mit vieler Vermessenheit abgefassten Gegenvorstellungen und Wiederspänstigkeit.»

szükség pillanatában mindig a nemzeti lét és a hazai alkotmány hatalmas védő oszlopainak bizonyultak, a bécsi köröket, nagyon kellemetlenül érinté. A megyék iratváltásaiban valóságos összeesküvéseket láttak és ezért Ferencz császár igen éles rendeleteket bocsátott ki 1809-ben, és pedig a magyar udvari cancellária javaslatára, ama szokás ellen.[1]) A legnagyobb baj az volt, hogy a megyék, noha azoktól függött minden, legtöbbnyire vezetés nélkül maradtak. Voltak ugyan régibb törvényeink, melyek több méltóságnak egy személyben való egyesítését eltilták. De a törvénynél sokszor hatalmasabb hagyomány azt a szokást szentesítette, hogy a főispán más hivatalokat is viselhessen.[2]) Mivel azonban a főispáni méltóság nem volt puszta czím, hanem tényleges szolgálatokra is kötelezett,[3]) helytelen volt valamely püspököt[4]) vagy pedig az udvari cancellária avagy a hétszemélyes tábla valamelyik udvari tanácsosát egyik vagy másik megye legfőbb vezetésével is megbízni. Az ilyen eljárás káros hatása szembeötlő volt. Ha ugyanis a főispán például a vezető és ellenőrző tevékenységre hivatott udvari

---

[1]) A m. udv. cancellária előterjesztése, 1809 aug. 25. A császár kézjegye Somogyihoz 1809 jan 21. Államtanács aktái.

[2]) Bedekovics véleménye a m. udv. cancellária előterjesztéséhez, 1809 máj. 29. Államtanács aktái.

[3]) U. o. «Ich muss den Dienst eines Obergespanns für aktiv ansehen nach allem, was die Landesverfassung und die allerh. Verordnungen von einem jeweiligen Vorgesetzten eines Bezirkes verlangen und erwarten».

[4]) Eger államtanácsos véleménye a nádor előterjesztéséhez. 1800 febr. 8. «— — Ein im höchsten Grade würdiger Bischoff könnte ganz wohl in eben dem Grade zu dem Amte eines Obergespanns nicht taugen. Ursache genug, um selbes weder der bischöflichen Dignität zuzueignen, weder es erblich zu machen».

cancellária tagja is volt, igen gyakran jutott abba a helyzetbe, hogy az alája rendelt megye hibáit takargassa és eltüntesse. A legfőbb kormánykörök tehát belátták annak szükségét, hogy a főispánok kizárólag szolgálatuknak szenteljék magukat és megyéjükben éljenek. Mindnyájan egyetértettek abban, hogy mig ez meg nem történik, addig soha sem lesz rendezett ügymenet Magyarországon.[1]) Ezért elengedhetetlennek látszott ezen «középhatóságok» czélszerű szervezése. «Ennek helyes kivitele» — így nyilatkozik egyik udv. tanácsos — «a legjobb eszköz e nagy királyság országos közigazgatásának fejlesztésére, óriási ember- és pénzerejének czélszerű kihasználására».[2]) Világos volt azonban, hogy a fontos hivatalra csak úgy volt található alkalmas ember, ha az eddigi fizetést is fölemelik. Némely főispán illetménye nem ment többre 6—800

---

[1]) Somogyi véleménye a m. udv. cancellária előterjesztéséhez. 1808 jan. 29. Államtanács aktái. «Wie dienstbeförderlich die öftere Gegenwart der Obergespäne in den Comitaten sey, kann nicht berechnet werden und geruhe Ew. Majestät allerh. überzeugt zu seyn, dass dieses das einzige und wirksamste Mittel sey, um die Geschäfte in den Komitaten des Königreichs Hungarn schnell und gehörig zu führen». — Bedekovics véleménye a m. udvari cancellária előterjesztéséhez. 1808 jan. 8. U. o.

[2]) Chotek véleménye a m. udv. cancellária előterjesztéséhez. 1809 febr. 17. Államtanács aktái. Chotek igy folytatja: «und — ohne die Constitution in ihrer ächten Grundlage zu verletzen, dem pouvoir éxécutif jenen Spielraum, jene Wirksamkeit zu verschaffen, ohne welche der österr. Staat nie die nöthige Spannkraft erlangen, und sich zuletzt nicht in der Reihe der Staaten der ersten Ordnung wird erhalten können. Dieses grosse Ziel zu erreichen, sollte keine Gelegenheit verabsäumt und kein gutes Mittel unbenützt gelassen werden. Ew. Majestät haben auch in dieser Nation getreue Rathgeber und warme, aufgeklärte Männer, welchen höchstdieselben die Bearbeitung dieser Gegenstände anvertrauen könnten».

forintnál.[1]) Joggal irányozták tehát a császár figyelmét erre a körülményre.[2])

A megye e legfőbb hivatalnoka mellett az alispánnak volt nagy befolyása. De igen gyakran ez sem volt szakember, mivel Magyarországban egyáltalában nagy hiány volt szakavatott tisztviselőkben.[3]) Ily körülmények között sokszor szörnyű gazdálkodás folyt. Vasmegye volt a legrosszabb állapotban; sehol sem lehet — úgymond Somogyi — egykönnyen annyi rendetlenséget és oly gyarló közigazgatást találni.[4]) A belátóbb férfiak előtt tehát sürgős követelménynek tünt föl a megyék gyökeres reformja. «Csak akkor» — úgymond Chotek gróf — «ha jó érzelmű és szakavatott fő- és alispánok képesek lesznek hivatalnokaikkal egyetemben maguknak befolyást, bizalmat és tiszteletet kivívni megyéikben, csak akkor lesz lehetséges az elavult előítéletek és a rosszúl fölfogott önzés félre dobásával, valóban jó törvényeket és hazafias áldozatkészséget teremteni és az országgyülésen kívül is, legalább ideiglenesen, hasznos intézkedéseket gyámolítani és keresztül-

---

[1]) Bedekovics véleménye a m. udv. cancellária előterjesztéséhez, 1808 máj. 29. Államtanács aktái.

[2]) Zinzendorf véleménye a m. udv. cancellária előterjesztéséhez, 1808 jan. 8. Államtanács aktái.

[3]) Baldacci véleménye a m. udv. cancellária előterjesztéséhez, 1808 május 3. Államtanács aktái. — — «nicht sehr zahlreicher Nachzügel für höhere Bedienstungen in Ungarn». Chotek azt mondja: «da in keinem Lande es wichtiger und fruchtbringender als in Hungarn ist, gutgesinnte Beamte zu belohnen und zu befördern und für jeden Platz den wahren Mann zu finden». Vélemény a m. udv. cancellária előterjesztéséhez, 1808 jun. 10. Államtanács aktái.

[4]) Somogyi véleménye a m. udv. cancellária előterjesztéséhez, 1806 okt. 24. Államtanács aktái.

vinni.»[1]) De a mig ez meg nem történt, másnemű befolyások is érvényesültek a megyékben, melyeket nem lehetett figyelmen kívül hagyni, valahányszor valaminek keresztülvitelén fáradoztak. A megyék sajátságos szerkezete hozta ugyanis magával, hogy a gyüléseken egyes férfiak, kik hivatalt sem viseltek, nagy vagyonuk és független állásuk alapján nagyobb tekintélylyel birtak és nagyobb számú követőkkel rendelkeztek, mint a fő- vagy az alispán.[2])

Az a körülmény, hogy egyes főispánok a hétszemélyes táblának is ülnökei voltak, részleges oka volt az igazságszolgáltatás állapota elhanyagoltságának is. Ha e főispánoknak eszükbe jutott megyéikbe leutazni, ebbeli elhatározásuk miatt a törvénykezés menete is fönnakadást szenvedett. Egy izben megtörtént, hogy birák hiányában — mert egy részük a megyékben volt, a másik pedig kiküldetésekben vett részt — a hétszemélyes tábla tevékenysége tökéletesen szünetelt.[3]) Bizonyára az sem volt előnyös, hogy egy-egy országgyülés vagy insurrectio folyama alatt a biróságok működése félbeszakadt.[4]) S e biróságok működésében sem jutottak

[1]) Chotek véleménye a m. udv. cancellária előterjesztéséhez. 1809 febr. 17. Államtanács aktái.

[2]) Aczél véleménye a m udv. cancellária előterjesztéséhez. 1809 márcz. 4. Államtanács aktái. «In der hungarischen Verfassung bei den Verhandlungen der Comitate sehr oft ist wirksamer der gar in keinen Dienst stehet, weil er wegen sein Vermögen und beliebsamen Charakter stärkeren Anhang hat als selbst der Vicegespan». Aczél tört németséggel beszélt s úgy is irt.

[3]) Aczél véleménye a m. udv. cancellária előterjesztéséhez. 1809 febr. 17. Államtanács aktái.

[4]) Rainer főherczeg véleménye. 1809 okt. 24. Államtanács aktái. «Es wäre sehr zu wünschen, dass jenes Gesetz, welches die Systirung

mindig érvényre a jog szigorú alapelvei. Maga Ferencz császár is tapasztalá egyik magyarországi útja alkalmával, hogy a foglyokkal való elbánásnál különbséget tesznek a vagyonosak és vagyontalanok között. Ő tehát oly rendelet kibocsátását sürgeté, mely véget vet ama visszaélésnek.[1]) Itt-ott pedig a biróságok tagjai és a nép körében a legképtelenebb fogalmak uralkodtak az igazságra nézve. Pécsett egy nőn, ki férjét meggyilkolá, a halálos itéletet kellett volna végrehajtani. Ekkor a káptalannál egy protestáns férfiú jelentkezett, késznek nyilatkozván áttérni a katholikus hitre és nőül venni az elitéltet, ha ennek megkegyelmeznek. A káptalan tényleg kieszközölte a biróságnál a halálos itélet végrehajtásának elhalasztását és kegyelmi kérvényt intézett egyenesen a királyhoz. Az udv. cancellária igen természetesen nem helyeselte ez eljárást, de nem lehet Choteket sem igaztalansággal vádolni, midőn a fölhozottakra megjegyzi, hogy: ez a történet nagyon kevéssé épületes fogalmat ad az ottani igazságügyi és vallásos viszonyokról.[2])

Habár az akkori Magyarország a leghatározottabban aristokratikus szinezetű volt, mégis különös, hogy ép a főrendűek nagyon keveset törődtek az országgal és ennek dolgaival. A hol csak lehetett, mindenütt

---

aller Gerichtsverhandlungen während der Insurrection anbefiehlt, als äusserst nachtheilig für schnelle Handhabung der Justiz und schädlich für viele Partheyen bald aufgehoben würde». A m. udv. cancellária előterjesztése. 1808 jan. 15. Államtanács aktái.

[1]) Ferencz császár kézjegye a m. udv. cancelláriához, 1807 jul. 12. Államtanács aktái.

[2]) Chotek véleménye a m. udv. cancellária előterjesztéséhez, 1806 márcz. 28. Államtanács aktái.

kivonták magukat azon kötelezettségek alól, melyeket magasabb állásuk rájuk rótt. A gazdag főurak elhanyagolták fiaik nevelését és igy képtelenekké tették őket állami hivatalok elvállalására. «Köztudomású dolog» — igy hangzik Baldacci itélete — hogy mennyire hiányzanak a magyar főrendek ifjabb tagjai között oly egyének, kiknek volna annyi akaratuk és képzettségük, hogy magukat az állami szolgálatnak szentelhessék».[1]) Nemcsak idegenek, de benszülöttek is hangoztatják panaszaikat az aristokratia hanyatlása miatt. «Egyáltalában napról-napra szaporodik nálunk minden szegletben a szemtelen hizelkedők száma, a szerint, a mint kevesedik érdemes nagy uraink csoportja», igy szól egy magyar mágnás, gr. Dessewffy József.[2]) A nádor megerősíti, hogy az aristokraták csak névleg magyarok.[3]) Könnyen érthető tehát, ha oly férfiak, kiknek legfőbb eszménye volt a nemzetiség ápolása, még sokkal élesebben nyilatkoznak és a mágnásokat szolgai szellemmel, kapzsisággal és önzéssel vádolják.[4]) Az aristokratia majdnem teljesen elnémetesedett. Oly gavallérok, mint Esterházy és Pálffy a legbuzgóbb támogatói voltak a bécsi szinháznak, mig Pesten a magyar szinjátszó társaság, pártolás hiánya miatt, a legnagyobb

---

[1]) Baldacci véleménye. 1808 febr. 5. Államtanács aktái.

[2]) Dessewffy bizodalmas levelezése I. 41. Kazinczy következőleg nyilatkozik egy aristokratáról: «Seine Sitten waren von dem Magnatenton unserer Laffen angesteckt». Kazinczy Rumyhoz. 1807 május 16. Magyar tud. Akadémia kéziratai.

[3]) Nádor. Általános hangulat, 1806. Magy. áll. levélt.

[4]) Horvát István naplója, 1809 jul. 8. «És ezek mind nyilvános jelei annak, a mit én sokszor gondoltam, hogy t. i. a mi nagyjainknak nintsen állandó és fenekes charakterök, hogy szolgai félelemmel teljes szivök, hogy a hazafiui lelket elnyomja bennök a haszon és jószágkeresés».

nyomorban tengődött.[1]) Annyira ment a dolog, hogy Ürményi, az országbiró, midőn neki egy izben magyar üdvözlő iratot nyujtottak át, mérgesen fölkiáltott: «Még ezek is ide jönnek magyar bolondságaikkal».[2]) A nemzeti nyelv ismerete nagyon kevéssé volt az előkelő körökben elterjedve s még azok is, kik annak birtokában valának, megkönnyebbülve lélekzettek föl, ha már nem voltak kénytelenek magyarul beszélni. Az előkelő hölgyek nem tudtak jobban magyarul a férfiaknál.[3]) Némelyek a német, mások ismét a franczia nyelv iránt tanusítottak érdeklődést; legnagyobb részt azonban a franczia nyelvnek és divatnak hódoltak. Mondhatni, rabjai voltak a franczia divatlapoknak. 1809-ben alig volt olyan előkelőbb hölgy, ki ne viselt volna «Amitié» vagy «Souvenir» fölirással ellátott gyürüt. Horvát István panaszosan kiáltott föl akkoron: «Sok nagy házból eredő fehér személyeket ismerek, kiknél semmi szép nem lehet, a mi nem franczia izlésű».[4]) Ha pedig valaki közülök a nemzeti nyelvet ápolta, ezzel csak feltünést keltett.[5]) Az ily kivételekről úgy nyilatkozik egy kor-

---

[1]) Bayer József: «A nemzeti játékszin története». I. 355—378.

[2]) Horvát István naplója, 1807 jan. 5. A m. nemz. muzeum kéziratai.

[3]) L. «Zur Geschichte der ungarischen Frauen» cz. czikkemet, a «Pester Lloyd» 1887 febr. 9-iki számában.

[4]) Horvát István naplója, 1809 jul. 1. L. Horvát István naplójából Berkeszi Istvántól. «Budapesti Szemle» 46. köt.

[5]) Jellemző erre nézve a következő történet: Midőn gróf Csáky János második neje, férje halála után, kevéssel 1805 előtt, ügyei rendezése végett, kénytelen volt Erdélybe utazni, ott meglátogatta a kormányzót: gr. Bánffy Györgyőt is. A kormányzó azon föltevésből indulva ki, hogy Csáky grófné nem ért magyarul, őt németül szólítá meg. A grófné azonban magyarul felelt. «Mit hallok» — kiált föl bámulva a kormányzó — «egy magyarországi nő magyarul és nem németül beszél».

társ, hogy azok a magyar égen üstökösök, melyek nagy fénynyel világítanak, de ritkán jelennek meg.[1]) De nem csak az előkelő nők, hanem az aristokratia férfitagjai között is voltak ilyen «üstökösök», kik kitünő műveltség birtokában, nemzetiségük ápolásának szentelték magokat. A már említett Dessewffy József gróf nemcsak nagy műveltségű férfiú volt, hanem a hazafiak között is a legjobbak közé tartozott.

A magyar nemzeti múzeum megalapításánál való közreműködése által, Széchényi Ferencz gróf, ki mindig «kiváló hűséggel és ügyességgel» szolgált,[2]) elévülhetetlen érdemeket szerzett magának. Az ifjabb főurak közül Batthyány Vincze grófot kell kiemelnünk, ki kiképeztetése érdekében — és ez akkoriban még nagy ritkaság volt — Olaszországba akart utazni. Mindenki jeles s nemes törekvésű embernek jellemzi őt.[3]) Midőn Varnhagen 1809-ben Pozsonyba érkezett, gr. Szapáry Vinczében eszes és széleskörű műveltséggel biró főurra talált.[4]) Szapáry grófban és az őt körülvevők körében találjuk föl azt a műveltséget és fölfogást, mely az akkori időkben a főrendűek jobb részét jellemzi. Bizonyos tősgyökeres természetességgel használta ő társaival együtt a finom és durva nyilatkozatok oly

[1]) Horvát István naplója.

[2]) A m. udv. cancellária előterjesztése, 1806 okt. 3. Államtanács aktái. E helyen meg akarom jegyezni, hogy a pesti nemzeti múzeum megalapításának első eszméjét a nádor magának tulajdonítja. Ez elhatározás 1804-ben Prágában fogamzott volna meg. A múzeummal oly intézet alapítását czélozta, mely eszközéül szolgáljon: «Der mehreren Verbreitung der Kenntnisse und der Industrie für Ungarn». A nádor előterjesztése. 1808 nov. 11. Államtanács aktái.

[3]) A m. udv. cancellária előterjesztése, 1807 jul. 10. Államtan. aktái.

[4]) Varnhagen, Denkwürdigkeiten, 8 k. Ungarn. 1809.

sajátságos vegyülékét, mely az idegent nem kis mértékben lepte meg, de ennek mégis nagyon megtetszett. Az előkelő urak e körében nagy véleményszabadság uralkodott. Mindenki tartózkodás nélkül megmondhatá, a mit gondolt. Némelyek a franczia forradalom lelkes tisztelői voltak, s ép e miatt gyűlölték Napoleont. Mások ismét dicsérték a franczia császárt, mert legyőzte a forradalmat. Sőt egyikök egyenesen dicsőité őt, és azon nézetét fejezé ki, hogy valóságos gyönyörűség lehet ilyen vezér alatt háborúba vonulni.[1])

De a közügyek iránt tanusított élénk érdeklődés csak az aristokratia csekély részénél volt tapasztalható. A mit a nádor már régebben kifogásolt, az most is a régi maradt. A főurak tétlenek voltak, idejüket és pénzüket mindenféle ostobaságokra fecsérlék és gőgös magaviseletükkel gyűlöletesekké tevék magukat.[2]) Ifjuságuk néha súlyosan nehezedett ez urakra és legjobb szándékaikat is rossz színben tüntette föl.[3])

A dolgok ilyetén állása mellett csak természetes

---

[1]) Varnhagen id. m. 5. l.

[2]) A nádor jegyzéke, 1801 jun. 17. L. I k. 123 l.

[3]) Midőn a tékozlásáról és adósságairól ismeretes gróf Batthyány Antal Olaszországba tervezett utazása engedélyezéseért folyamodott, Somogyi következőleg nyilatkozott az államtanácsban: «Für meinen Theil wünschte ich in der That, dass sich Leute dieser Klasse lieber zu Hause mit nützlichen Wissenschaften und Unternehmungen abgeben, um dem Staate dienen und nöthigenfalls zu den Staatsbedürfnissen beitragen zu können, anstatt mit solchen zwecklosen Herumirrungen, die ohnehin selten zu etwas reellem führen, Geld und Zeit zu versplittern». Ferencz császár erre a következő resolutiót adta: «Graf A. B. soll sich lieber in seinem Vaterlande mit nützlichen Wissenschaften und Industrie beschäftigen und die kostspielige Reise nach Italien bei Seite lassen.» A m. udv. cancellária előterjesztéséhez, 1806 jul. 4. Államtanács aktái.

hogy a legfontosabbb hivatalok a köznemesség kezébe kerültek.[1]) Habár a főrendüek mit sem tettek, hogy a köznemesség fölülkerekedését meggátolják, mégis benső boszusággal szemlélték ennek hatalmát, mint általában nagyon féltékenyek voltak a köznemességre.[2]) Ez osztály pedig, mint a nádor is megjegyzi, magában foglalta mindazokat a férfiakat, kik műveltség, tehetség és szakismeret dolgában kiválók. Túlsúlyban volt közöttük a protestáns elem, melynek köréből az akkori Magyarország legtehetségesebb férfiai tüntek ki.[3]) Különösen kitünteté őket független szellemök. E férfiak néha a kormány oldala mellett, néha pedig mint az ellenzék leglelkesebb szószólói tüntek ki. Némelyikétől, mint Péchy Imrétől, féltek «hirhedtsége» miatt. Teljes bizalmat csak kevesen élveztek még akkor is, ha buzgón működtek a bécsi kormány szolgálatában. Ez utóbbi mindig attól tartott, hogy az uj hívek megint elszakadnak.[4]) Ez a mindig ujonnan táplált gyanu sok kiváló férfiú mellőzésére vezetett.[5]) De bármit is hozhattak föl e férfiak ellen, az egészen kétségtelen, hogy a legőszintébb és legmelegebb érzelemmel viseltettek nemzetük és ennek becsülete iránt.[6]) Nagyon előnyösen különböztek az alsóbb nemességhez tartozó társaiktól, kik közül némelyiknek «csak annyi

[1]) Magyarország hangulata, 1806. M. áll. levélt.

[2]) U. o.

[3]) U. o.

[4]) Baldacci véleménye a m. udv. cancellária előterjesztéséhez, 1808 febr. 5. Államtanács aktái «— — wo nach der bisher gemachten Erfahrung ein Neubekehrter, wie der Vicegespan Lónyay ist, leicht wieder straucheln könnte».

[5]) Nádor. Hangulat, 1806. Magy. áll. levélt.

[6]) U. o.

vagy még kevesebb birtoka volt, mint egy parasztnak».[1]) Ezek, hijával lévén minden műveltségnek és tanultságnak, előjogaikra talán még büszkébbek voltak, mint a mágnások vagy a középnemesség tagjai. És ép ezért a nemesi kiváltságok korlátlan föntartásában keresték legfőbb üdvöket.[2]) Valószinűleg e körhöz tartoztak azon nemesi családbeli leányok, kiket Varnhagen magyarországi utja alkalmával látott s a kikről azt mondja, hogy bár ép oly durvák és piszkosak, mint a paraszt leányok, magaviseletük mégis páratlanul nagyzó és fönhéjázó.[3])

Oly országban, hol, mint az akkori Magyarországban, a társadalom minden rendjét még a hűbéri eszmék hatották át, sokkal több figyelmet érdemel az egyes rendek élete és működése, mint ott, hol a központosított államhatalom már minden hatalmat kezébe ragadott. Így hazánkban a nemesség mellett a kath. papság birt igen nagy befolyással. Elmult ugyan már az idő, midőn a clerus volt az ismeretek kizárólagos birtokosa, mi által az ország ügyeire is döntő befolyással birt. Sőt a clerus hatalma nagyon is meggyöngült, a mióta Batthyány primás elhalálozásával vezérét elvesztė. És nemcsak a vezetőben volt hiány. Majdnem az ország felerészének nem volt főpásztora.[4]) Azok a püspökök, kik még egyházmegyéik élén állottak, elaggott, beteges emberek voltak. Ugy az alsóbb papságra, mint a nép erkölcsiségére nézve igen fontos volt az alkalmas

[1]) Kazinczy Rumyhoz, 1809 máj. 30. A m. tud. Akadémia kéziratai.
[2]) Nádor. Hangulat, 1806. Magy. áll. levélt.
[3]) Varnhagen, id. m. 8 k. 8. l.
[4]) A nádor jegyzéke, 1806. Államtanács aktái.

püspökök kiválasztása.[1]) A nádor ismételten sürgeté a püspöki székek betöltését.[2]) Az ő kivánságához képest néhány, jellem és tudományos ismeretek tekintetében kiváló férfiú csakugyan kineveztetett.[3]) Végül a magyar egyház legfőbb méltóságát is betöltötték Estei Károly főherczeggel. E fejedelmi sarj kinevezése, ki a köztiszteletben álló császárné testvére volt, nagyon szerencsésnek volt nevezhető. A szép külsejű, erélyes, tehetséges [4]) és szeretetreméltó férfiú, ki mindenek fölött a szellemes emberekkel való érintkezésben lelte föl örömét,[5]) gyorsan meghódítá mindenkinek rokonszenvét. E mellett nagyon ájtatos volt, kerülte a világi örömöket, hogy annál háborítatlanabbul szentelhesse magát egyházi tanulmányainak.[6]) A nuntius annyira

---

[1]) Izdenczy véleménye: «Was nicht die gute Verwendung der Pfarrer bey ihren Pfarrkindern Gutes wirken kann? und von wem hängt sowohl die Anstellung guter Seelsorger ab? Sonder Zweifel von Bischöfen. Es ist daher die Ernennung guter Bischöfe von der grössten Wichtigkeit und hat einen sehr wesentlichen Einfluss in das Beste des Staates». A m. udv. cancellária előterjesztéséhez, 1800 április 11. Államtanács aktái.

[2]) A nádor jegyzéke, 1806. Államtanács aktái. Ugyanaz. Hangulat, 1806. M. áll. levélt.

[3]) A m. udv. cancellária előterjesztése, 1809 febr. 17. Államtanács aktái. Kőszeghy Lászlóról, a csanádi püspökről azt mondja Aczél: «Wegen seiner Gelehrsamkeit und tugendhaftesten Lebenswandel verehrungswürdiger Bischof». A m. udv. cancellária előterjesztése, 1808 decz. 23. Államtanács aktái.

[4]) Kazinczy Rumyhoz, 1809 szept. 13. A m. tud. Akadémia kéziratai. «Er war ein schöner, feuriger, talentvoller Mann».

[5]) A bécsi nuntius jelentése, 1806 április 1. «— — riguardo alla persona di lui posso, senza timore d'ingannarmi, rendere a V. Em. le piú solenni testimonianze agli angelici suoi costumi e alla sua applicazione scientifica». U. a. 1806 febr. 16. «È questo real principe giovine di 20 anni, di costumi angelici, che non conosce mondo, bene istruito nella sana filosofia e in una filosofia, che puó dirsi sacra». Vaticani levéltár.

[6]) U. a. 1808 jan. 30. Vaticani levélt.

el van ragadtatva általa, hogy őt «Magyarország diszének és példányképének» nevezi. De az új primás nem tartá magát csupán egyházfőnek. Mint minden olasz, ő is vonzódott a politikához. Magyarország egyházi hierarchiájának legmagasabb fokát azon eltökélt szándékkal foglalá el, hogy császári sógora czéljait és kivánságait itt előmozdítsa. A bécsi udvar ép ez okból támogatá az ő kineveztetését a primási székre, jól ismerve azt a jelentőséget, melylyel Magyarországon egy főherczegprimás bir.[1]) Ha a főherczeget korai halála már nehány évre beigtatása után el nem ragadja, bizonyára örökre emlékezetes nevet hagyott volna hátra a magyar egyház történelmében.[2])

Valamint a primással, ép úgy az ujonnan kinevezett püspökökkel is nagyon meg volt elégedve a nuntius. Nem győzi őket eléggé dicsérni.[3]) De nagyon csalatkoznék, ki azt hinné, hogy az uralkodó vallási viszonyokkal is meg volt elégedve. A nuntius Estei Károlyt mindjárt az ország primásává történt kineveztetése után arra buzdítá, hogy latba vesse egész tekintélyét a katholikus egyház szilárdítása érdekében. A nuntiust nagyon elszomorítá a protestánsok folytonos szaporodása, kikhez — állítása szerint, az ország

---

[1]) A nuntius jelentése. Bécs, 1808 febr. 13. Vaticani levélt. «Esta (a bécsi udvar) ha nella traslazione dell'arciduca Carlo molte viste religiose e politiche».

[2]) Kazinczy Rumyhoz. 1809 szept. 13. A m. tud. Akadémia kéziratai «— — der mit reifern Jahren und in ruhigern, glücklichern Zeiten viel gutes hätte schaffen können».

[3]) A nuntius jelentése. Bécs, 1808 szept. 17. Vaticani levélt. «Posso assecurare V. Emmza che la loro esemplarità, virtù e dottrina è grande ed è oggetto di edificazione anche agli eterodossi».

lakóinak több mint fele tartozik.[1]) Ez állapotok ellen a legbiztosabb orvosszer volt szerinte a jezsuita rend helyreállítása, melynek nagyszombati működésétől a legdicséretesebb eredményt várja.[2]) Egész csöndben valóságos keresztes hadjáratot tervez Hudelist udvari tanácsossal a vallásos érzület lanyhasága ellen.[3]) De vajjon tényleg alapos volt-e a panasz, hogy oly sok katholikus tért volna át a protestáns vallásra? Az egyik államtanácsos, ki az ügyek állását nagyon jól ismerte, ép az ellenkezőt állítja.[4]) Mindenesetre sokan szakadtak el a katholiczismustól, s tanulságos az okokkal megismerkednünk, melyek ez elszakadásra vezettek. A hol, mint Trencsénmegyében, a katholikus vallást a nem katholikusokra erőszakolták, ott ez utóbbiak az első kedvező alkalommal tömegesen visszatértek előbbi egy-

---

[1]) A nuntius naplója. 1809 (A nuntius a háború folyama alatt hazánkban tartózkodott). Vaticani levélt. Május 29-én értekezett Hudelist udv. tanácsossal, és erre nézve a következőket jegyzi meg: «Si parlò primamente degli scismatici ed eretici enormamente accresciuti in questo regno apostolico. Essi oltrepassano la metà della populazione».

[2]) A nuntius naplója. 1810 jan. 23. «È incredibile a dirsi il ben sommo che qui essi faccano coll'istruzione, predicazione e edizione de buoni libri. Può dirsi che di qui si spargea in tutta l'Ungaria il ben sommo de loro sacro istituto».

[3]) U. o. 1809 máj. 29. «Il sgr consigliere (Hudelist) convenne meco della necessità di ristabilire le missioni dè Gesuiti, di riunire gli ordini regolari ai loro capi e alla S. Sede e di abbraciare le dottrine di Roma, maestra e madre di tutte le chiese. Mi fece sperare, che finita la presente tribulazione coll'appoggio del conte Stadion si sarebbe sicuramente proveduto à tutto.

[4]) Majláth államtanácsos véleménye Pálffy udv. cancellár jegyzékéhez. 1806 nov. 21. Államtanács aktái. »Indessen ist es zuverlässig, dass doch jährlich mehr Protestanten zum katholischen Glauben übertreten als von selbem abfallen».

házukba.[1]) Gyakran a vegyes házasságok szolgáltattak okot az áttérésekre.[2]) Abban azonban mindenki egyetértett, hogy a kath. egyház elhagyása a legtöbbször a lelkészek gondtalanságának volt tulajdonítható. A hol például vegyes házasságok fordultak elő, ott a kath. lelkész csak akkor törődött «báránykájával, ha gyapjut adott, azaz stoladíjat kellett fizetnie».[3]) De már ekkor késő volt. Közben a protestáns befolyás érvényesíté magát. Ez okból rendelé el Ferencz császár 1808-ban, hogy vegyes házasságoknál, hol az atya katholikus, a gyermekeket már zsenge korukban az atya hitében kell nevelni.[4]) A tulbuzgóság, mint mindenütt, itt is szigorú rendszabályok megragadására késztetett, s ez bizonyos visszatetszést szült.[5])

Ha akkoriban az alsóbb papságot kötelességmulasztással vádolták, a vád helyett mindenekelőtt azon okokat kellett volna eltávolítani, melyek azt hivatása teljesítésében lanyhává és hanyaggá tevék. Ezt pedig legfőképen a javadalmazás elégtelensége okozta. Ma már elképzelhetetlen az alsóbb papság akkori nyomasztó helyzete. A legtöbb lelkész oly nyomorult viszo-

---

[1]) A m. udv. cancellária előterjesztése, 1806 aug. 1. Államtan. aktái.

[2]) Majláth véleménye a m. udv. cancellária előterjesztéséhez, 1806 nov. 21. U. o.

[3]) Lorenz államtanácsos véleménye a m. udv. cancellária előterjesztéséhez, 1806 nov. 21. U. o.

[4]) A császár resolutiója a m. udv. cancellár jegyzékéhez, 1808 nov. 18. U. o.

[5]) Eger államtanácsos véleménye a m. udv. cancellária előterjesztéséhez, 1800 jan. 17. Államtanács aktái. «Was ist unserer Religion mit solchen Zwangsproseliten geholfen, die es uns supplicando freimüthig erklären, dass sie nicht animum profitendi, wohl aber abnegandi catholicismum in ihren Herzen herumtragen?»

nyok között élt, hogy a megélhetésért kellett küzdenie. Mily lesujtóan hatott ez azokra, kik egykoron a papnöveldékben jobban és mindenesetre gondtalanul éltek. E lelkészek, mint a nádor mondja «már állásuknál fogva is kizárva lévén a társas élet soknemű élvezetéből, önfentartásuk érdekében kénytelenek vagy a gondjaikra bizott hiveket örökös kérésekkel, a lelkészi illetékek behajtásával zaklatni, mi által tekintélyük csorbul és hiveik szeretetét eljátszhatják, vagy pedig kénytelenek a hivek és a földesurak szeszélye előtt meghajolni, úgy hogy a rosszúl javadalmazott lelkészkedő papság mostanában sajnálatra méltó helyzetben nyomorog.»[1]) Nem sokkal jobb dolguk volt a szerzetes rendek tagjainak, a kegyesrendieknek, az Orsolya- és Erzsébetrendi apáczáknak. A szegénység gyakran zsarolásokra és egyéb meg nem engedhető cselekvényekre kényszeríté őket, s mi a fegyelem lazulásával együtt szokott járni; a klastromokban nagyfokú erkölcstelenség harapódzott el. Azok, kik a gondnélküli élet reményében léptek az egyházi pályára, várakozásaikban keserűen csalatkoztak. E csalatkozás többeket a klastromok elhagyására ösztönzött. Kik szivökre vették e csalódást, búskomorságba estek, és nyomoruk miatt kétségbeesésükben eszüket veszték el.[2]) És mert az emberek nem azon vallásos lelkesültséggel törekedtek az egyházi pályára, mely a magas czélért minden nyomort elviselhetővé tesz, a vázolt viszonyok nagyon visszariasztóan hatottak. Nemsokára nagy hiány volt lelkészekben.

---

[1]) Nádor. Hangulat. 1806. Magy. áll. levélt.
[2]) U. o.

A kormány segíteni akart e bajon. Ferencz igyekezett azon szerzetes rendeket is jobb viszonyok közé juttatni, kik az ifjúság nevelésével foglalkoztak, de eszközeik elégtelen volta miatt föladatuknak már nem voltak képesek megfelelni. Ide tartozott mindenekelőtt a piaristák rendje, mely Magyarországon a jezsuita-rend föloszlatása után jutott kiválóbb helyzetbe. Mintegy 30 év óta azonban a rendetlenség és tisztességtelen életmód föltünő jelei mutatkoztak e rend kebléhen. A kegyesrendi szerzetesekre károsan hatott, hogy megengedték nekik a nevelősködést gazdag főurak házaiban. Itt megismerkedvén az élvezetek minden nemével, az élvhajhászó szokások a klastrom komor falai közé is elhatottak. Ismételten fölhangzik a panasz a fegyelem hanyatlása miatt.[1]) De mert a rendre, «mely az ifjúság nevelése és kiművelése érdekében dicséretes tevékenységet fejt ki,» nagy súlyt helyeztek, komolyan elhatározták a reformok életbe léptetését. A székesfehérvári custodiatus adományozása által oly helyzetbe jutott a rend, hogy kizárólag az ifjúság nevelésének szentelhette magát.[2])

Mindezek oly intézkedések voltak, melyek csak a jövőben gyümölcsözhettek. Egyelőre az alsó papság a műveltségnek oly fokán állott, hogy körében nagy nehezen lehetett volna valakit találni, ki a tudományos foglalkozásnál nem becsülte volna többre valamely gazdag javadalom kecsegtető reményét.[3]) Ez

---

[1]) A nádor jegyzéke. 1807 jan. 10. Államtanács aktái. A m. udv. cancellária előterjesztése, 1806 nov. 21. U. o.

[2]) A császár kézirata Pálffyhoz, 1807 jul. 12. U. o.

[3]) A m. udv. cancellária előterjesztése, 1809. U. o.

a papság tehát nem is volt alkalmas arra, hogy vegyes felekezetű lakosság közt fölvegye a küzdelmet a sokkal alaposabban képzett protestáns lelkészekkel. Az ország ilyen részeiben a két felekezet küzdött egymással és üldözé egymást. Még besugásoktól és a legcsúfosabb rágalmazásoktól sem riadtak vissza. Mindent megtettek, hogy egymás életét kölcsönösen elkeserítsék. A buzgóbb protestánsok igyekeztek katholikus cselédjeiket a katholikus ünnepnapokon nagyobb bér segélyével munkára csábítani és őket igy a templomtól távol tartani. A kath. hivők bosszantására, ünnepeken nyilvános árveréseket rendeztek a köztereken. És gyakran megtörtént, hogy a protestánsok által látogatott vendéglőkben, a tilalom ellenére, még az isteni tisztelet alatt megkezdették a zenét és a tánczot.[1]) Mily távol voltak még a kölcsönös tisztelettől és a türelemtől! Somogyi ugyan büszkén kiált föl: «Magyarországon nem akadály a vallás a hivatalok betöltésénél, itt egyedül az érdem dönt.»[2]) Tényleg azonban még sem volt igy.[3]) A vallásos gyülölködés meg nem szünt. Mélyen lehangolta ez Kazinczyt, e magas műveltségű protestáns férfiút. Szivének óhajtása volt, hogy minden

---

[1]) A császár kézjegye Erdődyhez, 1808 szept. és okt. 19. Államtanács aktái.

[2]) Somogyi véleménye a m. udv. cancellária előterjesztéséhez, 1806 április 17. Államtanács aktái. «Dass Joseph Bernáth, durch dessen Tod diese Stelle (a hétszemélyes táblánál) erlediget wurde, ein Protestant war, thut hier nichts zur Sache, weil in Ungarn kein Amt irgend einer Religion anklebt, sondern nur Verdienst allein, ohne Religionsunterschied, den Ausschlag bei Ämterverleihung geben.»

[3]) L. Berzeviczy Gergelynek olvasásra nagyon méltó könyvecskéjét: «Nachrichten über den jetzigen Zustand der Evangelischen in Ungarn.» Lipcse, 1822.

vallási vita a templom négy fala közé szoruljon.[1]) Még saját hitsorsosai jogos panaszait is kinos érzéssel fogadta, mert azok mindig a vallási gyűlöletre emlékeztettek. Lelke elborult, szemlélve a mindennapi életben tapasztalható vallási gyűlölséget. Átlátja ő — mint egy barátjának irja, — a protestánsok panaszainak jogosságát. De elszomorító ez örökös panasz és gyűlölet.[2]) Kétségtelen, hogy a katholikusok túlkapásai a protestánsokkal szemben nemcsak törvényellenesek, hanem az utóbbiakra nézve igen terhesek is voltak. Hogy is ne zúdultak volna föl azon kijelentés ellen, hogy «a szent katholikus földet tisztátalanná teszi egy evangelikus hulla?»[3])

De az ilyen üldözéseknek, a mint ez hasonló körülmények között mindig történni szokott, csupán az volt a következése, hogy a protestáns papság buzgalma annál inkább fokozódott.[4]) Sőt még a világiaké is, kiket egyházuk ügyei mindig mélyen érdekeltek. Az evangelikus lelki pásztorok nem kapnak segélyt az államtól, hanem hiveik alapítványaiból és járulékaiból

---

[1]) Kazinczy Rumyhoz. Széphalom, 1808 május 6. A m. tud. Akadémia kéziratai. «Gäbe Gott, dass alle Streitigkeiten über Religionen etc. ganz aus der Mode kämen, und dass man über das systema rerum credendarum nur zwischen den vier Mauern der Kirche und des Katechismusunterrichtes spräche, sonst aber ignoriren könnte, welche Farbe ein anderer trägt.»

[2]) Ugyanaz ugyanahhoz, 1809 jan. 30. U. o. «Mir wird beym Anblick des Religionshasses, der sich im gemeinen Leben noch immer fort äussert, ganz übel. Dass wir Protestanten die gerechtesten Klagen führen, wer läugnet das? Aber immer Klagen und immer Hass und nichts als Hass!»

[3]) Berzeviczy id. m. 75. l.

[4]) Nádor. Magyarország hangulata, 1806. Magy. áll. levélt.

élnek. E javadalmazás egyszerű, de biztos életmódhoz segíti őket. Panaszokat ritkán hallani. Mert a hol valóban baj van, ott az akatholikusok között uralkodó összetartozás közérzete haladéktalan segélyről gondoskodik.[1]) Mint az akkori protestáns nemesség magasabb műveltsége túlszárnyalá a katholikusokét, ép úgy a protestáns papságot is nagyobb tanultság tünteté ki.[2]) A lelkészi pályára készülő evangelikusok, ősi szokás szerint, német egyetemeken folytatták tanulmányaikat. Onnan az új német bölcsészet elveitől áthatva tértek vissza hazájukba. Minthogy a jenai egyetem abban a hirben állott, hogy ott Fichte az atheismust hirdeti, ez egyetem látogatása 1799-ben eltiltatott. Az egyetem fölszólalt e rendelet ellen és hivatkozva Fichte eltávolíttatására, annak visszavonását kérte.[3]) Bár elismerték, hogy Kant és különösen Fichte iskolájának befolyása csökkenőben van,[4]) mégis rossz szemmel

---

[1]) Nádor. Magyarország hangulata. 1806. Magy. áll. levélt.

[2]) Lorenz véleménye a m. udv. cancellária előterjesztéséhez. 1806. Államtanács aktái.

[3]) «Sollte» — igy hangzik az egyetem előterjesztése — «etwa der Ruf des dort eine Zeitlang gestandenen Professors Fichte, der durch unbehutsame Ausdrücke und Missdeutung in den Verdacht kam den Atheismus zu lehren, zur Ausschliessung der Universität Gelegenheit gegeben haben, so würde dieser Grund schon dadurch gehoben, dass dieser Mann nachher seine Entlassung erhalten und nach Berlin abgegangen ist». Mellékelve Izdenczy államtanácsos jegyzékéhez, 1800 máj. 28. Államtanács aktái. Most már csak Lipcse, Wittenberg, Göttingen és Tübingen látogatása volt megengedve.

[4]) Rotenhan véleménye Izdenczy államtanácsos jegyzékéhez, 1800 május 28. Államtanács aktái. «Dass Fichte von Jena entfernt worden ist, ist wahr, noch hat er aber dort manche Anhänger, hauptsächlich den Prof. Schlegel, aber die derbe Zurechtweisung, die die Entusiasten der kantischen Philosophie und besonders der Fichteschen Schule durch Schlosser, Wieland, Herder und Nicolai erhalten haben, scheinen ihren Credit bey dem gelehrten Publico sehr geschwächt zu haben.»

nézték a protestáns ifjúság folytonos vándorlását a német egyetemekre. Az államveszélyes vélemények terjedését a német főiskolák befolyásának tulajdonították.[1]) És ezért ismételten javasolták, hogy a hazai felsőbb akatholikus tanintézetek segélyével vessenek véget a német egyetemek tömeges látogatásának. Ferencz el is rendelte az erre vonatkozó javaslat előterjesztését.[2])

A protestáns papság tanultságával ellentétben alig képzelhető tudatlanság jellemzé a gör. nem egyesült felekezet lelkészeit. Sok pap sem irni, sem olvasni nem tudott. Egy-két liturgiát megtanultak ugyan könyv nélkül, hogy az isteni tiszteletet valahogy elvégezhessék. A gör. nem egyesült püspökök tudván azt, hogy a tudatlanság a legjobb eszköz az alárendeltek függésének és engedelmességének biztosítására, azt minden tekintetben előmozdítani igyekeztek. Kapzsiságból igen gyakran gazdag parasztok fiait nevezték ki lelkészekké, kik ugyan semmit sem tanultak, de állásukat jól megfizették. E durva és neveletlen emberek kényelmesen és tétlenül éltek, semmit sem törődve egyházuk híveivel.[3]) Nevelő-intézetek, vagy papnöveldék, melyek ily hallatlan visszaéléseknek véget vethettek volna, nem

---

[1]) Chotek véleménye az udvari rendőri hivatal előterjesztéséhez. 1808 május 20. Államtanács aktái. «Diese sich nennende österr. Gelehrte mögen eifrige Zöglinge der deutschen protestantischen Universitäten seyn, deren Einfluss man in Ungarn gewaltig spürt nnd wohin der fernere Zug der Jünglinge einmal doch untersagt werden sollte.»

[2]) A császár resolutiója a m. udv. cancellária előterjesztéséhez, 1806 márcz. 28. Államtanács aktái. «Dicat mihi cancellaria, qua ratione studium Theologicum Debrecini quidem pro Helv., Posonii vero pro Aug. conf. allumnis rite coordinandum, constituendumque fore censeat?»

[3]) Nádor. Hangulat, 1806. Magy. áll. levélt.

léteztek.[1]) Természetes, hogy ez állapotok a nép társadalmi viszonyait is befolyásolák. «Kétségtelen» — igy hangzik egy vélemény — «hogy a gör. nem egyesült nép erkölcstelenségét leginkább papjainak tudatlansága okozza.»[2]) Biharmegyében, hol a gör. nem egyesült lakosság igen nagy számú volt, alig 50 gyermek látogatta az iskolákat, mert maguk az egyházi és iskolai elöljárók igyekeztek az iskolalátogatást megakadályozni.[3]) Ha pedig akadt a papok között néhány olyan egyén is, kik képességgel és ismeretekkel birtak, ezeket önérdekük korán megtanítá arra, hogy a püspökökkel egy követ fújjanak, kiknek hatalmas oltalma jobban előmozdítá hasznukat, mint a nép jóllétе.[4]) Mindezek a viszonyok megérlelék azt a meggyőződést, hogy az államot veszély fenyegeti, ha nem igyekeznek ideje korán e szörnyű állapotot gyökeresen orvosolni.[5]) Egyelőre azonban palliativ szerekkel törekedtek a bajon segíteni.[6])

Hagyjuk most a durvaság és elhanyagoltság komor képét, mely egy hazai néptörzs állapotát föltünteté. Forduljunk az oktatás és nevelés ügyéhez. Ha nem is felelt az meg a legszigorúbb követelményeknek, e korszakban már mégis a jobb fejlődés és haladás csirái mutatkoznak. A ratio educationis megjelenéséig (1777)

[1]) A m. udv. cancellária előterjesztése. 1809 február 3. Államtanács aktái.

[2]) Aczél véleménye a m. udv. cancellária előterjesztéséhez, 1809 febr. 3. U. o.

[3]) A császár kézjegye Erdődyhez, 1808 okt. 9. U. o.

[4]) Nádor, Magyarország hangulata, 1806. Magy. áll. levélt.

[5]) A m. udv. cancellária előterjesztése, 1809 febr. 3. Államtan. aktái.

[6]) U. o.

a jezsuita tanrendszer uralkodott, melynek legelőkelőbb czélja a formalismus ápolása volt. Ennek megfelelően a legnagyobb súlyt helyezték az emlékező tehetség gyakorlására. Az ismeretek megszerzése nem arra szolgált, hogy önálló gondolkozásra serkentsen. Az általános ismeretek minden önállóságot nélkülöző elsajátítása volt az oktatás főczélja. Ehhez viszonyítva, a ratio educationis [1]) haladást jelzett. Ellentétben a theologiai tudományok eddigi, majdnem kizárólagos ápolásával számolt a kor igényeivel, mely a jogi, történelmi és természettudományi szakok behatóbb tanítását követelte. De annyira még sem mentek, hogy a bölcsészeti tanulmányok részére a előadás szabadságát biztosítsák. Az, ki elég merész volt Kant tanait hazánkban először előadni — Deling tanár — hivatalától fölmentetett és Kant bölcseletének, mint «veszélyesnek» terjesztése egyáltalában eltiltatott.[2]) Talán az ily jelenségek, — Veszprémmegye csakugyan az ifjúság erkölcseinek elvadulása miatt panaszkodott [3]) — birták 1799-ben az udvari cancelláriát arra, hogy egy jobb nevelési rendszer behozatala iránt tegyen javaslatot.[4]) Az eddigi oktatás rendszerének eredményei amúgy sem voltak

---

[1]) A ratio educationis egyebek mellett, a következőket mondá: «Institutio vero ejusdem (universitatis) huc potissimum collineat, ut juventus hungara, comparatis litterarum subsidiis, solidaque et multiplici eruditione non administrandae solum sacrae et profanae reipublicae, sed etiam excolendis scientiis et optimis artibus in patria propagandis universe idonea efficiatur.» L. Pauler: A budapesti egyetem története. I. 143.

[2]) U. o. 351 l.

[3]) U. o. 350. l.

[4]) A m. udv. cancellária előterjesztése, 1800 márcz. 28. Államtanács aktái.

kielégítők.[1]) A nádor e miatt 1806-ban a tanrendszer szabályozását sürgette, mert «máskülönben a legroszszabbtól lehet tartani.»[2]) 1806-ban a ratio educationisnak új kiadása jelent meg, mely még nagyobb súlyt helyezett a realis és gyakorlati ismeretek terjesztésére.[3]) Sajátságos azonban, hogy akkoron a pesti egyetemen külön tanszék fölállítása terveztetett a katonai tudományok számára.[4]) Ezzel kapcsolatosan lovagló iskolát is akartak berendezni, mivel szükséges, «hogy a magyar ifjúság, a fölkelési kötelezettség miatt, a lovaglóművészetben is oktatást nyerjen.»[5])

Igy tehát dicséretes, noha nem tudományos szempontok voltak befolyással az oktatás ujjászervezésére, és a legjobb szándékot nem lehet megtagadni a kezdeményezőktől. Csakhogy könnyebb volt a reformok elhatározása, mint azok kivitele. Hiányoztak ahhoz a szükséges erők. Az a csekély fizetés, mely még a nélkülözhetetlen életszükségletek födözésére is alig volt elegendő, vajmi kevéssé tette kivánatossá a tanári pályát.[6]) Innen magyarázható meg az a jelenség, hogy

---

[1]) Izdenczy államtanácsos véleménye a m. udv. cancellária előterjesztéséhez, 1800 márcz. 14. U. o. «Die bessere Bildung der Jugend im juridischen Fach ist eine der dringlichsten Nothwendigkeiten. Die Herausgabe der hung. Staatsgeschichte wird die unwiderleglichen Beweise davon liefern.»

[2]) L. az I. kötetet.

[3]) Ortvay Tivadar: Száz év egy hazai főiskola életéből. 25. l.

[4]) Károly főherczeg előterjesztése, 1807 márcz. 29. Államtan. aktái.

[5]) A m. udv. cancellária előterjesztése, 1807 febr. 6. U. o.

[6]) Lorenz véleménye a m. udv. cancellária előterjesztéséhez, 1807 május 15. Államtanács aktái. «Dass der gegenwärtige Gehalt der öffentlichen Lehrer in Ungarn ebenso wie anderwärts mit dem inmittelst so hoch gestiegenen Preise aller und gerade der ersten Lebensbedürfnisse in keinem Verhältnisse mehr stehe, bedarf als eine allgemein anerkannte Wahrheit wohl keines weiteren Beweises.»

Magyarországban évről-évre érezhetőbb lett a tanerők hiánya.[1]) Ez azonnal kitünt, midőn az új tanterv egy újabb rendelkezését kellett életbeléptetni. Az új tanterv a jogakadémiáknak a gymnasiumokkal való összeköttetését megszünteté és azokat önálló jogi karokká emelé. De mivel a jogi tanulmányok legfontosabb szakaira sem lehetett tanárokat találni, kénytelen volt az udv. cancellária azt javasolni, hogy a jogakadémiák új tantervének életbeléptetése jobb időkre halasztassék.[2]) Nem sokkal kedvezőbben állott a dolog, midőn a pesti egyetemen és az akadémiákon a görög nyelv tanszékét kellett betölteni. Félig-meddig sem feleltek meg a pályázók a követelményeknek, úgy hogy Lorenz államtanácsos véleménye szerint: «majdnem jobb lenne ezeket a tanszékeket betöltetlenül hagyni, semmint ily nyomorult pályázókkal betölteni, kik közül egyik sem volt jártas szaktudományában.»[3])

De nemcsak tanerőkben volt hiány. Még a tudományos szellem megalapítására irányuló törekvést is ellenezték a tanárok, kik minden ujítás ellenségei voltak. Mások ismét azért itélték el az új rendszert, mert «universalistákat» akar képezni «és e miatt kevés alapos embert képez.»[4]) Viszont azok, kik hazájukat a kultura magas fokán óhajtották volna látni, nagyon

[1]) Lorenz véleménye a m. udv. cancellária előterjesztéséhez. 1807 decz. 24. Államtanács aktái. «Der Mangel an tauglichen Professoren wird in Ungarn mit jedem Jahre grösser.»

[2]) A m. udv. cancellária előterjesztése, 1807 okt. 16. U. o.

[3]) Lorenz véleménye a m. udv. cancellária előterjesztéséhez, 1806 aug. 1. Államtanács aktái.

[4]) Aczél véleménye a m. udv. cancellária előterjesztéséhez, 1809 április 22-éről. U, o.

elégületlenek voltak a tanítás eredményeivel, annyival is inkább, mert nézetük szerint, tekintettel a magyarok tehetségére, többet is lehetett volna elérni. Mély szomorúság tölté el e hazafiak lelkét, midőn kénytelenek voltak bevallani, hogy hazájuk egy félszázaddal elmaradt Ausztria és egy egész századdal Európa mögött.[1]) «Olyan állapotunk mindenben — ugymond Horvát — «mint az idétlen gyermeké. Élünk, de csak alig élünk s úgy élünk majdnem, mint a fák és csemeték, melyeknek eszök nincsen.»[2]) Hasonlíthatatlanul kedvezőbben itél Müller János, ki a tudós Kovachich műveinek megpillantásakor a következőleg nyilatkozik: «Midőn» — igy ir Nicolai Frigyeshez — «e czímeket [3]) leirom, mély meghatottsággal vesz rajtam erőt a dicső Magyarországra való visszaemlékezés, mely ép oly termékeny nemes lelkekben, mint Ceres és Bacchus minden adományában. Mily csodálatos annak történelme! És mik lehetnének ezek a férfiak! De már mik ők most is! Én mindig barátjuk és bámulójuk leszek.»[4]) A svájczi történetirót ép oly túlhajtott dicséretre ragadja lelkesedése, mint a mily méltánytalan megrovást mondat Horvát Istvánnal sötét pessimismusa. Igaz, hogy a csekély támogatás, melyben nálunk a tudósok és irók részesültek,[5]) elkeserítheté a lelkes hazafit. De

[1]) Horvát István naplója, 1809 jan. 19. A nemz. muzeum kéziratai.

[2]) Horvát naplója, 1809 febr. 19.

[3]) T. i. a Kovachich műveinek czímeit.

[4]) Müller János Nicolai Frigyeshez, 1806 jun. 13. A m. nemzeti muzeum kéziratai.

[5]) Ferenczy naplója, 1805—1806. M. nemz. muzeum. «Jobb lelkű iróink nem csak megvettetnek, hanem üldöztetnek is, élelmökre elegendő eszközöket allig nyerhetnek.»

kevésbbé elkeseredett hangulatban el kellett volna ismernie, hogy a kultura terén nevezetes haladás jelei mutatkoztak. Az iskolalátogatás a század eleje óta növekedett, mi Zichyt, a pénzügyminisztert azon, mindenesetre kissé korai kijelentésre ragadta: «nehogy az iskolalátogatás által más fontos foglalkozásoktól és különösen a véderőtől igen sokan vonassanak el.»[1]) 1806-ban néhány kitünő pesti egyetemi tanár egyesült, hogy a természetrajz, a gazdasági és orvosi tudományok ápolása végett társaságot alapítsanak.[2]) Mindazáltal a nemzet szellemi mozgékonyságának legélénkebb bizonyítékát ez időben annak irodalma adja meg. Nem tudományos alkotásokkal, hanem egyedül a nemzeti nyelv ápolásával bizonyítá be Magyarország életképességét és abbeli akaratát, hogy az európai népek között tiszteletet érdemlő helyet vívjon ki magának. Olyan nevek, mint az akkori irodalom legkiválóbb képviselőié: Kazinczy Ferenczé, Kisfaludy Sándoré, jogosan tarthatnak többre igényt a puszta helyi jelentőségnél. De a nemzeti nyelv csak a legnagyobb akadályok legyőzésével juthatott lassanként érvényre.

Fenyegeté azt egyfelől a Mária Terézia napjai óta űzött germanizátió, másfelől a politikai és társadalmi életben uralkodó latin nyelv. Ez utóbbi volt az ország hivatalos nyelve. Az országgyülés tagjai latin beszé-

---

[1]) Zichy K. gr. véleménye a m. udv. cancellária előterjesztéséhez, 1808 nov. 4-éről. Államtanács aktái.

[2]) A m. udv. cancellária előterjesztése, 1806 nov. 25. U. o. 1808-ban Ferencz császár ezt a társaságot, az udv. cancellária javaslatára, mégis csak azon föltétel mellett erősíti meg, hogy az ahhoz szükséges alapok meg legyenek. A m. udv. cancellária előterjesztése, 1808 márcz. 11. Államtanács aktái.

deket tartottak; latinul érintkeztek egymással a hatóságok, sőt a jobb társaság tagjai is. Egyes körök a német s a franczia irodalmat is ápolták. A latin nyelvet azonban sokan «nemzeti nyelvnek» mondották.[1]) És jellemző, hogy a művelt magyarnak inkább elnézték kortársai, ha a német nyelvet hibásan beszélte, mintha rossz latinsággal fejezé ki magát. De valamint a germanizáczió ellen, melynek fészke a városokban volt, úgy a latin nyelv uralma ellen is heves mozgalom keletkezett. Átérezték, mily nevetséges a társaságban, vagy az országgyülésen oly nyelvvel élni, mely hajdan az ó-kori Róma disze volt, de Magyarországban a sok mindenféle új képződés fölvételével, mint hivatalos nyelv, olyan vegyülékké vált, melyet még meghatározni sem lehetett.[2]) Mindenkire kegyetlenül nehezedett a kényszer, hogy saját gondolatait idegen népek kifejezésmódjaiba burkolja.[3]) A nemzeti ügy iránti érdeklődés, melyet Mária Terézia idejében csak egy kis sereg, élén Bessenyei Györgygyel ápolt, mind hatalmasabb lendületet vett. «Magyar, légy igaz magyar, becsüld nyelvedet,»[4]) ez volt most mindazok jelszava, kik lelkesülten csatlakoztak az új áramlathoz. Ennek befolyása alatt a legkülönbözőbb iskolák keletkeztek. Bármily eltérők is valának ezek a követendő út meg-

---

[1]) Lorenz véleménye a m. udv. cancellária előterjesztéséhez, 1807 decz. 24. Államtanács aktái.

[2]) Dessewffy gr. bizodalmas levelezése, I. 49. «A mostani hivatalos deák nyelv valami olyan heterogenum, vegyített, abajdocz, melyet még keresztelni sem lehet.»

[3]) U. o. 49 l. «Nincs nemtelenebb kegyetlenség, mint valamely országot honnyai nyelvétől lassan-lassan megfosztani akarni».

[4]) Ez volt a czíme egy akkor megjelent röpiratnak.

választásában; mindannyit *egy* czél vezérlé és lelkesíté, a nemzeti nyelv és irodalom ápolása és továbbfejlesztése. Minden e czél szolgálatába lépett. Az akkoron Pesten nyomorgó nemzeti színjátszó társaságot az a meggyőződés lelkesíté, hogy hivatása a magyar szót ápolni és azt a színpadról terjeszteni.[1]) E föladatot tűzték az alapítandó magyar tudományos akadémia elé is, melynek létesítését már Bessenyei megpendíté, melynek fölállítását most újabban sürgették; [2]) de az eszme csak későbbi időkben testesült meg.

Azonban a nagy czélt, melyért annyi derék hazafi harczolt, csak részben érték el, mert a magyar nyelv azontúl is csak a költészet nyelve maradt, a hatósági és országgyülési tárgyalások tovább is latin nyelven folytak. Mégis igen nagy jelentőségű fordulat volt az, hogy az irodalmi mozgalom a gyakorlati térre is átcsapott.

Már az 1790-iki országgyülés a magyar nyelv mellett nyilatkozott. Még hatalmasabb érdeklődést tanusítottak iránta az 1805-iki és 1807-iki országgyülések. Az előbbi elrendelé (4-dik törvényczikk), hogy a törvényhatóságoknak szabadságukban áll hivatalos érintkezéseikben a magyar nyelvet használni. Megengedtetett, hogy az udvari kamara kivételével, a helytartótanácscsal, az udvari cancelláriával és a királyi kuriával magyar nyelven folytathassák tárgyalásaikat. Határozottan kimondották azonban, hogy senki sem kényszeríthető a nemzeti nyelv használatára. De már

[1]) Bayer József, a nemzeti játékszín története.
[2]) Dessewffy bizodalmas levelezése. I. 46.

most Mármarosmegye a 4-ik t.-cz. olyan magyarázatát követelé. melynek értelmében az úri székek kényszerítve legyenek tárgyalásaikat magyarul vezetni, és továbbá meg legyen engedve az udvari kamarához is magyar nyelvű hivatalos átiratokat intézni. Az udvari kamara e kivánság ellen, mely szerinte nem alapszik a törvényen, óvást emelt. Tiltakozásában különösen azt hangsulyozta, hogy ama kivánság tekintetbe vételével, «sok, máskülönben derék, de a magyar nyelvben kellően nem jártas kamarai tisztviselő nem szolgálhatna tovább.» [1]) Az udvari cancellária, mely még annak látszatát is elkerülni óhajtá, hogy a nemzeti nyelv diadalra jutását ellenséges szemekkel nézi, a fölmerült vita eldöntése végett a középutat ajánlotta. E szerint ugyanis az udvari kamara kötelezendő volna, minden tőle nem függő törvényhatóságtól magyar nyelvű átiratot is elfogadni, a válasz azonban az eddig szokásban volt nyelven adható ki.[2]) Ámde a megyék, az akkori nemzeti mozgalom e legelőkelőbb központjai, nem nyugodtak. Azok a magyar nyelv uralmát a közélet minden ágára ki akarták terjeszteni. Legtovább ment a követelések terén Békésmegye, mely még az egyes ezredekkel is csak a hazai nyelven akart érintkezni. De e követelést sem az udvari cancellária, sem a helytartótanács többsége nem fogadta el.[3])

---

[1]) A m. udv. cancellária előterjesztése. 1806 április 4. Államtanács aktái.

[2]) U. o.

[3]) A m. udv. cancellária előterjesztése. 1807 febr. 13. U. o. A helytartótanács többségének határozata igy szól: «Zudem würde es der bürgerlichen Freyheit zu widerlaufen, wenn man ohne Unterschied auch jene, die der hung. Sprache nicht kundig sind, den Gebrauch derselben vor

A leghatározottabban azonban a korona tanácsában Baldacci államtanácsos nyilatkozott a tervezett ujítás ellen, ki «azon ismeretes czélzatokról» is megemlékezik, «melyek a magyar nyelvnek a többi rovására történő kiterjesztésére irányulnak».[1]) Ő, kinek véleményét a megyék mindennemű követeléseire nézve kikérték, mit sem akart tudni az engedékenységről, «mivel» — mint mondá — «nagyon kivánatos, hogy az 1805. évi IV. t.-cz. korlátait ne lépjük át».[2]) Valamint az udvari kamara, ő is arra hivatkozik, hogy az udvari cancellária több tagja nem birja a magyar nyelvet; s hogy ennek használata az államtanács föladatát is lényegesen megnehezítené. Ferencz ez értelemben és az udv. cancellária javaslatai szerint határozott.[3])

Ezzel egyelőre gátat vetettek annak a kisérletnek, mely gyakorlati téren a magyar nyelv nagyobb fokú kiterjesztésére irányult. Akkoriban még nem voltak meg hazánkban a közvéleménynek ama hatalmas eszközei, melyek által az ilynemű követelés köztudatra jutván, az általános megbeszélés tárgyává lesz. Hirlap nagyon kevés létezett és csak rövid idő — 1806 — óta sike-

Gericht auferlegen wollte, wo es doch nach dem Gesetze jedem erlaubt ist, seine Rechte in der bei den Gerichten üblichen lat. Sprache, selbst in eigener Person zu vertheidigen; endlich würde es unzählige Nachtheile hervorbringen, wenn man die Rechtsfreunde bei Vertretung der ihnen anvertrauten Streitsachen zu der ihnen ungewohnten hung. Sprache verhalten wollte.»

[1]) Baldacci véleménye a m. udv. cancellária előterjesztéséhez, 1807 okt. 30. Államtanács aktái.

[2]) Baldacci véleménye, 1808 febr. 22-éről a m. udv. cancellária 1806 április 4-iki előterjesztéséhez. U. o.

[3]) Baldacci véleménye 1808 febr. 22-éről a m. udv. cancellária 1806 aug. 22-iki előterjesztéséhez. Államtanács aktái.

rült, nem csekély akadályok legyőzése után, egy Pesten megjelenő magyar nyelvű ujság engedélyezése.[1]) A Bécsben megjelenő magyar ujság [2]) kiadói féltékeny szemekkel kisérték a pesti új vállalatot. A hatóságokat azon követeléssel ostromolták, hogy tiltassék meg a pesti ujságnak a külföldi hirek közlése. E kivánságuk persze nem teljesült.[3]) De azért úgy ennek, mint a többi ujságnak nagyon korlátolt hatásköre volt. A cenzura, melyet Magyarországon mindenesetre enyhébben kezeltek, mint Ausztriában,[4]) eléggé ügyelt arra, hogy e lapok utján olyasmi ne kerüljön nyilvánosságra, mi a kormánynak kellemetlenségeket okozhatott volna. Az ujságiró köteles volt minden «okoskodástól» gondosan tartózkodni és egyes egyedül a tényekre kellett szorítkoznia. S még e tények kiválogatását is a cenzura ellenőrizte.[5]) Ma már alig lehet elképzelni, mily szük

---

[1]) Az ujság czíme: «Hazai tudósítások» volt; kiadója Kulcsár István. L. erre nézve a m. udv. cancellária előterjesztését, 1807 január 16-áról. Államtanács aktái.

[2]) Bécs vala az akkori magyar ujságok központja. L. a m. udv. cancellária előbb id. előterjesztését.

[3]) Gróf Chotek véleménye a m. udv. cancellária előterjesztéséhez, 1807 jan. 6-áról. Államtanács aktái. «Eine im guten Geiste geschriebene Nationalzeitung, welche die fremden Weltbegebenheiten mit klugen, treffenden, leicht fasslichen Bemerkungen darstellet und sich den Begriffsfähigkeiten des Volkes anschmieget, kann äusserst nützlich seyn, weit entfernt, dass sie schädlich wäre.»

[4]) A m. udv. cancellária előterjesztése, 1807 jan. 16. U. o. «Der Hauptanstand wegen der Kultsár'schen Zeitung bestehe ferner darin, dass die Zensur in Ungarn — wie es Beyspiele bewiesen haben — öfters zu wenig genau fürgehe.»

[5]) Bedekovics véleménye a m. udv. cancellária előterjesztéséhez, 1807 jan 16. Államtanács aktái. «Wenn die Zeitungsschreiber nur *ad facta* beschränket, von jedem Raisonnement sorgfältigst entfernet und überdies selbst die Auswahl und Bestimmung der factischen Thatsachen

körben mozgott az akkori hirlap.[1]) Midőn a «Hazai tudósítások» czímü lap 1807-ben az országgyülésről értesítést hozott s az eddigi szokás ellenére nehány követet nemcsak névleg említett föl, hanem magatartásukat még dicséretben is részesíté, a szerkesztő e hibáját «sértőnek» és «megtorlásra méltónak» nevezték. A hirlapiró ily merészsége valóságos vihart idézett elő. Az udvari cancelláriának előterjesztést kellett tennie az iránt, mikép volna lehetséges jövőre az ilyen visszaéléseket megakadályozni. Az egyik tag abban a véleményben volt, hogy ezentúl csakis az engedtessék meg a szerkesztőnek, hogy az országgyülés megnyitásának ünnepélyességeiről tudósítson s hogy e mellett legfeljebb az ülések tartásának idejéről emlékezhessék meg. Bármily véleményben voltak máskülönben a többi tanácsosok, abban mindnyájan megegyeztek, hogy semmi esetre sem engedhető meg a hirlapoknak az állami ügyek birálata, vagy pedig az országgyülés egyes tagjainak dicsérete.[2]) Ily ujságoktól, melyek irányában a cenzura is ismételten a legszigorúbb elővigyázatra volt utasítva,[3]) egyelőre legalább nem volt mit tartani

---

durch eine kluge Censur vorsichtig immer geleitet wird, so können wohl manche Besorgnisse mit voller Beruhigung zerstreuet werden.»

[1]) Ballagi Géza, A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig. L. az utolsó fejezetet, 1792—1825. Ferenczy: A magyar hirlapirodalom története 1780—1867, 92 s köv. l.

[2]) Gróf Erdődy alkancellár elnöki előterjesztése, 1807 aug. 17. Államtanács aktái. Horváth, Magyarország története VIII. 315.

[3]) A császár resolutiója, Pálffy gr. magyar udv. cancellár 1806 nov. 8-iki előterjesztésére. E szerint megengedtetik Kulcsárnak külföldi hireket is hozni, «jedoch mache ich es» — úgy rendeli a császár — «den betreffenden Behörden zur genauen Pflicht, darauf zu wachen, dass nichts in die hung. Zeitungen aufgenommen werde, was gegen die Zenzursvor-

és aggodalom nélkül lehetett követni, mint az most a megyék kéréseivel történt — az elaltatás taktikáját.[1])

Tévedés volna azonban azt hinni, hogy a cenzura csak a bécsi kormánynak szolgált engedelmes eszközéül a nékie nem tetsző nézetek elfojtására. A cenzura, mely hazánkban is sulyosan nehezedett az irodalmi életre,[2]) a magyar hatóságok által is igénybe volt véve a reájuk nézve kellemetlen nyilatkozatok mellőzése czéljából. Igy kitiltá a m. udv. cancellária a «Magazin für Geschichte, Statistik und Staatsrecht der österreichischen Monarchie» czímü művet, mert az a kiváltságolt rendek előjogaira nézve ártalmas dolgozatokat közölt. És most bekövetkezett az a jellemző állapot, hogy a bécsi hatóságok, kárhoztatván az említett intézkedést, a magyar kormányhivatal által tilalommal sujtott mű fölszabadítását pártolták. Summerau rendőrminiszter az említett művet, mint Magyarországra nézve kiválóan fontos irodalmi terméket dicsőiti, mert ez ország történelmét és alkotmányát egészen új világításba helyezi, [3]) mihez ő még a következő megjegyzéseket

schriften auf was immer für eine Weise anstösst oder zur Kenntniss des Publicums in politischer Hinsicht nicht geeignet oder anstössig ist.» Államtanács aktái.

[1]) A m. udv. cancellária előterjesztése. 1806 április 4. U. o.

[2]) Ferenczy naplója, 1805—1806. M. nemzeti múzeum. «Ha valaki munkájában legcsekélyebb okoskodást mutogat, munkája a gonosz visgálás által rútul megszagattatván, gyakorta nyomtatásra sem botsajtatik, igy a magyar könyvek bölsöket elvesztvén, a nyelv is előbeni kedves ugyan, de gyenge gyermekségében marad.»

[3]) Summerau jegyzéke. 1806 január 26. Államtanács aktái. «Allergnädigster Herr! Grellmans statistische Aufklärungen ist ein Werk, das eine Sammlung der wichtigsten und brauchbarsten Notizen enthält, die nicht allein den Gelehrten des In- und Auslandes interessiren, sondern

fűzi: «Bátor vagyok azonban ez alkalommal Fölséged előtt oly észrevételt ismételni, melyet kifejteni egy izben már kötelességemnek tekintettem, hogy t. i. ily kérdések megitélése, melyek magasabb szempontot kivánnak és magasabb állami érdeket érintenek, csakis oly hatóságra bizassék, mely nemcsak egyes tartományoknak a körülmények szerint az összeség érdekeivel összeütköző előjogaira, hanem az egésznek jóllétére is van hivatva őrködni.»[1]) Ép e körülmény birta rá Chotek grófot, hogy az államtanácsban egy «központi cenzurahatóság» fölállítását hozza javaslatba, mely a magyar cenzura határozatait még egyszer felülvizsgálhassa. E központi hatóság legelőkelőbb föladatát oly művek közzétételének elősegítésében látták, melyek a Magyarországban uralkodó előitéletek ellen küzdvén, a nemzet zöménél a kormány reformtörekvéseinek utját megegyengessék.[2]) Érdekes, hogy a bécsi kormány a városokban látta a legalkalmasabb eszközöket az általa óhajtott javítások és reformok kivitelére. S a bécsi kormány magyarországi organuma, a nádor, a városokat ép a leghathatósabb tényezőnek tartá arra, hogy a nemesség túlkapásaival szemben az egyensúly föntartható legyen.[3]) Mióta a városok tekintélye emel-

---

auch dem Staatsbeamten, dem es um höhere Einsicht zu thun ist, von grossem Belang sind. Besonders findet man in diesem Werke die hungarische Geschichte und Staatsverfassung auf eine Art beleuchtet, wie sie meines Erachtens bey der gegenwärtigen Lage und Verfassung dieses Landes nicht genug beleuchtet werden kann.»

[1]) Summerau jegyzéke, 1806 jan. 26. Államtanács aktái.

[2]) Chotek véleménye Haager rendészeti alelnök előterjesztésére, 1809 márcz. 2. U. o.

[3]) A hangulat Magyarországon. 1806. Magy. áll. levélt.

kedett, az államra nézve nagyon üdvösnek tünt föl, azokat erőik kifejlesztésében tevékenyen gyámolítani. «Minél inkább törekszik Magyarországon» — úgymond Baldacci — «a nemesség mindent magához vonni, annál kivánatosabb a polgári osztály erősbítése és a kormány iránt való jó érzületének megóvása.»[1]) A városoknak azonban nemcsak hűségük és ragaszkodásuk miatt, hanem azért is kedveztek,[2]) mert bőven csörgedező segélyforrásai voltak az állam pénzügyeinek.[3])

De a rossz közállapotok ép úgy megrontották a városok szellemét, mint az egész országét; igy különösen a Magyarországon és az örökös tartományokban egyaránt uralkodó drágaság, továbbá a majdnem értéktelenné vált papirpénz által előidézett agiotage, mely ujból üzérkedésre csábítá az embereket. Főképen ez utóbbi körülmény szolgáltatott alkalmat arra, hogy becsületes és szorgalmas polgárok, iparukkal fölhagyva, az üzérkedésnek és a gyors nyereség hajhászatának éljenek. E hajsza, mely az előbbi időkben ismeretlen volt, minden polgári házban fölkelté a fényüzés vágyát, mely sehogy sem állott arányban a vagyoni állapottal. Az erkölcsi romlás, a tétlenség, a pörölés hajlama egyre terjedett.[4]) Csakis a szepességiekről emelik ki dicsérőleg,

---

[1]) Baldacci véleménye, 1808 febr. 18-áról a m. udv. cancellária előterjesztéséhez, 1806 febr. 26. Államtanács aktái. Baldacci nem irta nevét e vélemény alá, de ezt egészen sajátkezűleg irta.

[2]) U. o. «Ew. Majestät ist zwar allergnädigst bekannt, dass die Pester Bürgerschaft sowie überhaupt die meisten Bürgerschaften in den ungarischen Freystädten sich durch Anhänglichkeit auszeichnen.»

[3]) A m. udv. cancellária előterjesztése, 1809. aug. 11. Államtanács aktái.

[4]) Nádor. Hangulat. 1806. Magy. áll. levélt.

hogy ragaszkodásuk a régi szokásokhoz, megvédik a fényüzés s az ezzel együtt járó káros szokások elharapódzása ellen [1]) A legszomorúbb jelenség volt azonban a közérzület hanyatlása és az állam sorsa iránt tanusított közöny. Sőt sokan az uralkodó drágaság csökkenését, mint általában az általános helyzet javulását a létező állapotok fölforgatásától várták. A városi hatóságok magatartása sem volt arra alkalmas, hogy a polgárságot jobb életmódra serkentse. A maguk között meghasonlott magistratusok vezetése alatt gyarló volt a közigazgatás. A rosszul fizetett tisztviselőknek semmi kedvük sem volt a munkára és a közszolgálat ügye vajmi lassan mozgott.[2])

Kiváló városok voltak akkor Pozsony, Pest és Buda testvérvárosok. Pozsony jelentősége már ekkor inkább hanyatló félben volt, főleg mióta a helytartóságot innen Budára tették át, s általánossá vált az óhaj, hogy az országgyülés is Pesten tartassék. E körülményt a házak értékének rohamos hanyatlása is tanusítá.[3]) Ezzel szemben Pest gyorsan emelkedett. Lakossága napról napra szaporodott.[4]) De mily kevéssé gondoskodtak

[1]) Nádor. Hangulat. 1806. Magy. áll. levélt.

[2]) A nádor előterjesztése. Hangulat, 1806. Magy. áll. levélt. Grohmann véleménye a m. udv. cancellária előterjesztéséhez. 1806 aug. 30. Államtanács aktái. «Dass es in der Gerechtigkeits-Verwaltung beim Pester Magistrate handgreifliche Gebrechen gab, wurde bis zur vollsten Überzeugung erwiesen.» Sokkal kedvezőbben nyilatkozik a magyar városokról Broglie, ki 1809-ben hazánkban tartózkodott. Broglie, Souvenirs. I. k. 79. l.

[3]) A m. udv. cancellária előterjesztése. 1807 junius 12. Államtanács aktái.

[4]) A m. udv. cancellária előterjesztése, 1806 aug. 30. Államtanács aktái.

még itt a lakosság érdekeiről[1]) és mily távol állott Pest a modern városoktól. Külsejére nézve inkább faluhoz hasonlított. Az utczák nem voltak világítva és ha valaki a szinházba akart menni, lámpást hordozott magával. Ez állapotok épen nem kedveztek a közbiztosságnak,[2]) mely a miatt is nagyban szenvedett, hogy a bejelentési intézmény Pesten ép úgy, mint a többi magyar városokban ismeretlen volt.[3])

Pest emelése érdekében már II. József és II. Lipót tettek egyetmást. De a legnagyobb érdem József főherczeg nádort illeti, ki a város szépítése érdekében tervet készíttetett,[4]) és erre nézve már 1805-ben előterjesztést tett.[5]) Az ő ajánlata folytán egy szépítési bizottság alakult. Ha valaki építtetni akart, kötelezve volt az épület tervét bemutatni; csunya homlokzatokat többé nem akartak türni. A nádor szabályos utczákat akart alkotni és tervbe vették a csatornázást, valamint a Dunapart szabályozását is. De József főherczeg a magyar fővárosnak nemcsak szépülését kivánta. Lakhatóbbá és egészségesebbé akarta tenni, mint a milyen azelőtt volt.[6]) A nádor javaslatait Bécsben nagy tet-

---

[1]) A m. udv. cancellária előterjesztése. 1806 április 25. Államtanács aktái.

[2]) A császár kézjegye Pálffyhoz. 1807 febr. 15. U. o. «Dem Vernehmen nach soll zu Pest die Unsicherheit sehr überhand nehmen und mehrmal zur Nachtzeit gewaltsame Anfälle verübt werden.»

[3]) Haager előterjesztése, 1809 május 1. U. o.

[4]) A m. udv. cancellária és az udv. kamara közös bizottságának 1807 július 29. jegyzőkönyve. U. o. Kazinczy igy szól: «Mivé leve Pest három fejedelmeink József, Leopold, Ferencz alatt s mit köszönhet a nádor gondjainak, védelmének és mi lesz eggy század alatt!» Kazinczy följegyzései, 1828. A m. tud. Akadémia kéziratai.

[5]) Az id. közös jegyzőkönyv. 1807 július 29-éről. Államtan. aktái.

[6]) U. o.

széssel fogadták. «Kivánatos lenne» — úgymond Chotek gróf — «hogy a tartományok fővárosaiban, és különösen Bécsben már 50 év előtt ilyen szabályozási terveket készítettek volna, mert ekkor már messze lehetnénk.»[1]) E szépítési tervekkel egy nagy és új szinház épitése is kapcsolatban volt, melynek szükségét nagyon érezték.[2]) De ennek hivatásául nem azt tűzték ki, hogy a magyar szinművészet otthonául szolgáljon, mely akkoriban egy nyomorult, még a szél ellen sem védett kunyhóban huzta meg magát.[3]) Mivel Pest akkori lakossága csakis németül beszélt s az utczákon csak nagy ritkán lehetett egy-egy magyar szót hallani, az új épületet a német szinművészet ápolására szánták. Az úgynevezett «német, szláv, franczia magyarokból» igazi magyarokat csinálni, ez akkor csak vágya volt a lelkes hazafiaknak. De ettől vajmi távol állottak, hisz a főváros jelleme és ennek megfelelően annak kulturája kizárólag német volt. «Magyarország fővárosában» — igy ir egy utazó 1804 körül — «kevés polgári leányt találhatni, kik Klopstock, Gessner, Kleist, Göthe, Gellert, Stolberg és mások neveit ne ismernék.»[4]) E megjegyzés arra is enged következtetni

---

[1]) Chotek véleménye az id. közös jegyzőkönyvhez, 1807 július 29-éről. Államtanács aktái.

[2]) A m. udv. cancellária előterjesztése, 1806 április 11. U. o. «Sicher ist dass der Bau eines neuen Theaters zu Pest wirklich nöthig sey und Ew. Majestät hielten bey Vorlegung des ersten Plans mit allerh. Ihrer Genehmigung nur darum zurück, weil das Theater nebst den angetragenen Neugebäuden sowie z. B. Redoutensaal, Gewölber etc. auf 300,000 fl. angeschlagen war.»

[3]) Horvát naplója. De ha a játék heléről gondolkodom, szomorú képek futják el szivemet.

[4]) «Beyträge zur Topographie des Königreichs Ungarn.» Kiadta Bredetzky Sámuel. III. k. 7. l.

hogy a magyar városokban akkor aránylag nagyobb értelmiség lakott, mint a hogy ezt közönségesen föltenni szokás. S ez így állott bizonyos fokig Pestre, Sopronra, Pozsonyra és Kassára nézve. Mert csakis itt részesülhettek a nők előkelőbb nevelésben. Csak a nevezett városok rendelkeztek az akkor már fokozott kivánalmaknak megfelelő intézetekkel.[1]) Csakhogy a műveltség központjaiul e városok sem szolgáltak. Erre nézve minden föltétel hiányzott. Sőt némely városban vajmi rosszul állott a dolog. Nagyváradon, a püspök és a jogakadémia székhelyén teljes lehetetlenség lett volna valamely irodalmi lapot fölhajhászni.[2]) Csakis a kiskereskedéssel foglalkozott a zsidóság, mely akkoriban a magyar városokban föltünővé vált. Habár a Leopold-féle oklevél tiltá letelepedésüket, mégis gyorsan szaporodtak. A magyar hatóságok elnézők voltak és még a szomszédos tartományokból való betelepülést is megengedték.[3]) Igy növekedett lassanként a zsidók száma. 1808-ban 417 zsidócsalád volt Pesten.[4]) E «mértéktelen fölszaporodás» ellen már most a pesti polgárok óvást emeltek és beadványukban panaszkodtak, «hogy ha e részben a hatóság nem segít, a zsidók nemsokára minden keresetágat magukhoz ragadnak és a keresztény lakosság kénytelen lesz helyét a zsidóknak átadni.»[5]) Az idők szelleme tiltakozott a mult száza-

---

[1]) L. «Zur Geschichte der ung. Frauen» cz. czikkem id. h.

[2]) Kazinczy Rumyhoz, 1811 decz. 25. A m. tud. Akadémia kéziratai

[3]) A m. udv. cancellária előterjesztése. 1808 június 10. Államtanács aktái.

[4]) U. o.

[5]) U. o.

dokban szokásos kegyetlen üldözések ellen, de mert a zsidókat még sem akarták megtűrni, az «üdvös korlátozás» [1]) kisegítő eszközéhez folyamodtak. A zsidók elterjedésének az eltürés megtagadásával és a házasságok számának minimalis megállapításával akartak véget vetni. De mert a legközelebbi időre amúgy is általános «zsidószabályozás» volt kilátásba véve, a szigorúbb intézkedéseket egyelőre mellőzték.[2])

Magyarország lakosságának legmegterheltebb osztályát nem a papság, nem a főnemesség, de nem is a közép vagy alsó nemesség, avagy a városok polgársága képezte. A parasztság alkotta az ország népességének túlnyomó többségét. De ez a legnagyobb számú néposztály egyúttal a legelnyomottabb és majdnem jog nélküli volt.[3]) A paraszt jövedelme nem volt elegendő a rá rótt terhek födözésére. A városi polgár mellett, kinek azonban aránylag keveset kellett fizetnie, egyedül őt terhelék az állami és megyei adók. A nemesség megszavazta az adókat, a paraszt fizette. A hadi szolgálat, a katonaellátás és beszállásolás, mindez súlyosan nehezedett vállaira.[4])

Hogy a paraszt sorsán könnyítve legyen, Mária

[1]) A m. udv. cancellária előterjesztése, 1808. jun. 10. Grohmann véleménye. U. o.

[2]) U. o. — Diarum 1807. Etiam Judaei homines sunt, civilisque societatis nostrae membra.

[3]) «Über das ungarische Militär-System. Ein Versuch», 1806. A m. nemz. múzeum kéziratai. «Diese so sehr belastete, zahlreichste, gedrückteste Gattung Einwohner ist die Grundfeste des Reichs, die den Adel und den König erhält, sie hat gar keine Vorrechte, keine Vortheile und trägt alle Lasten.»

[4]) U. o. «Die zahlreiche Classe der contribuirenden unadelichen Einwohner Ungarns trägt so grosse Lasten, dass ihr nicht mehr aufgebürdet werden kann.»

Terézia 1767-ben az urbariumot bocsátá ki, melyről azt mondja a nádor, hogy ha azt a törvény értelmében végrehajtották volna, a paraszt «jó, becsült és nyugalmas» életet élhetne.[1]) De ezt a törvényt az idők folyamában ép a parasztság rovására használták ki,[2]) és az előitélettől ment emberek kivétel nélkül megegyeznek abban, hogy a magyar paraszt helyzete a lehető legrosszabb.[3]) «Minden országban» — igy nyilatkozik egy hazafi — «a humanizmus terjedése javára van ez osztálynak, csak nálunk nyomorog némely vidéken az önkény igája alatt.»[4]) A nemes földesúr e viszonya jognélküli jobbágyához hazai történelmünk egyik legsötétebb fejezete. Nem szerettek ilyen kérdésekkel foglalkozni,[5]) habár ezek — egy kortárs nyilatkozata szerint — alkalmat adhatnának oly tárgyalásokra, melyek a magyar országgyülésnek dicsőségére válnának.[6]) E kérdéseket nem akar-

[1]) Nádor. Hangulat, 1806. Magy. áll. levélt.

[2]) Somogyi véleménye a nádor jegyzékéhez, 1807 május 15. Államtanács aktái. «Das Urbarium haben weil. Ihre Majestät die Kaiserin-Königin Maria Theresia zur Aufrechthaltung des Kontribuenten eingeführt, welches aber jetzt leider auch in Hungarn meistens zu dessen Nachtheil angewendet wird, welches unumstösslichen Beweis liefert, dass die Gesetze weder für alle Zeiten noch für jeden Ort dienlich sind und welche im vorigen Jahrhundert heilsam waren jetzt nachtheilig seyn können.»

[3]) Summerau jegyzéke. 1807 jan. 20. Államtanács aktái. Summerau a magyar parasztról a «Magazin für Geschichte etc.» czímü folyóiratban megjelent czikkre nézve azt mondja, hogy «wenn auch das Gemälde eines hungarischen Bauern höchst beklagenswürdig ausfalle, es doch mit Wahrhaftigkeit und ohne beissende Anmerkungen gezeichnet sey, dass der Publizität dieses Aufsatzes in Zensursrücksichten gar nichts entgegenstehe, sie vielmehr in höheren Staatsrücksichten zu wünschen sey.»

[4]) Ferenczy jegyzőkönyve, 1806. A m. nemz. múzeum kéziratai.

[5]) Kazinczy és Berzsenyi levelezése. 6. és 10-dik levél (1809).

[6]) Zinzendorf véleménye a m. udv. cancellária előterjesztéséhez,

ták bolygatni sem az országgyülésen, sem az irodalom terén. E tekintetben az udvari cancellária és a helytartótanács a nemesség korlátolt pártérdekének álláspontját foglalá el.[1]) Sőt az udvari cancellária azért nem akarta Pesten egy magyar hirlap megjelenését türni, mert az könnyen elterjesztheté a parasztok között a fölvilágosodás mérgét.[2]) De bármily szigorral is járt el a cenzura, a jobbágyok helyzetével ép ez időben mégis komolyan foglalkoztak. A kérdést ép a nemesség azon tagjai hozták szóba, kik a méltatlan állapotot szégyenletesnek is tartották.[3]) «Nem azért vannak» — igy ir Berzeviczy — «Magyarországon nemeseink, kiket alkotmányunk nagy előjogokkal ruház föl, hogy a népre mind több és több terhet rakjunk, ezt mindenféle ürügy alatt mindinkább kihasználjuk, hanem azért, hogy valóban *nemesen* cselekedjünk, hogy igazán *atyái legyünk a népnek.*»[4]) Ha már Berzeviczy mérsékelt nézetét is «a harmadik rend apologiájának»[5]) tarták, vajjon mit szólottak volna egy olyan, persze a titok leple alatt tett javaslathoz, mely a parasztság részére is képviseletet kivánt az országgyülésen,[6]) «hogy az egész nép

---

1807 nov. 20. Államtanács aktái. «Dergleichen gravamina abzustellen, wären freylich die rühmlichsten Verhandlungen eines ungarischen Landtags.»

[1]) Summerau előterjesztése. 1806 jan. 27. Államtanács aktái.

[2]) A m. udv. cancellária előterjesztése, 1807 jan. 16. U. o. «weil sich diese (az ujságok) die Bauern verschaffen und hierüber ihre Glossen machen, welches bey Gegenständen, die auf Exemplificationen hinführen, nicht gut sey.»

[3]) Berzeviczy Gergely: «Über den Zustand der Bauern in Ungarn,» Magazin für Geschichte stb. I. köt. L. őt. illetőleg I. k.

[4]) Berzeviczy. Über den Zustand der Bauern, Magazin stb. I. k. 3 l.

[5]) Kazinczy Rumyhoz. 1809 febr. 2. A m. tud. Akadémia kéziratai.

[6]) «Über das ungarische Militärsystem. Ein Versuch 1806. A m. nemz. múzeum kéziratai. «Diese Tutelkraft (t. i. a nemességé) welcher

közreműködése által a nemzeti akarat annál erőteljesebben nyilvánuljon.»[1]) Egyelőre azonban a nemeseknek nem kellett tartaniok az ilyféle elméletek gyakorlati kivitelétől. Minden a réginél maradt. Lehet, hogy egyes földbirtokosok jobbágyaikat kevésbbé nyomták, mint meg is történt, hogy egy különben durva bihari földbirtokos, ki sétabot helyett mindig csákányt szokott magával hordozni, azt a jellemző nyilatkozatot tevé, hogy «a parasztot kimélni kell; sok teher nehezedik rá; és végre ő is csak ember.»[2]) Csakhogy általában véve nem ilyen alapelvek vezérlék a földbirtokosokat. A legtöbben közülök a parasztnak csak életét hagyták meg s élelmi eszközeit «sáfrán módjára mérték ki» neki.[3]) Az ily eljárás meg is termé gyümölcsét a jobbágyoknak uraik elleni gyülöletében, kik 1809-ben, midőn a bosszú nyilvánulására alkalom nyilt, seregestül siettek falvaikból a városokba, hogy ott oltalmat keressenek.[4]) Az igy elnyomott parasztok közül a legjobb helyzetben még azok voltak, kik oly vidékeken laktak, hol a kereskedelem virágzott és az uralkodó drágaság miatt terményeiket igen nagy áron adhatták el.[5]) A parasztok az eladott áruikért kapott bankóczédulákat, mint megtakarított összeget félretevék.

man immer de misera plebe contribuente spricht und sie noch immer mehr belastet, könnte allerdings für überflüssig angesehen und mithin dem zahlreichen Theil der unadelichen ungrischen Einwohner das Recht auf dem Reichstag für sich zu sprechen, zum grossen Nutzen des Staats erlaubt werden.»

[1]) U. o.

[2]) Kazinczy Rumyhoz, 1809 febr. 24. A m. tud. Akadémia kéziratai.

[3]) Berzeviczy. Über den Zustand der Bauern. Magazin stb. I. k. 32. l.

[4]) Horvát István naplója, 1809. A nemz. múzeum kéziratai Bpesten.

[5]) Nádor. Hangulat, 1806. Magy. áll. levélt.

Midőn azonban a papirpénz értéke azon időkben mindinkább hanyatlott, a paraszt is sietett rajta túladni és helyette értékesebb dolgokat beszerezni. Hihetőleg ez a bankjegy-tékozlás volt első oka a parasztok körében a fényüzés elterjedésének. Ily oknak tekinték akkor, egyebek mellett, a marhahús fogyasztását is, mi most a könnyebben megélő jobbágynak is részéül juthatott. De nemcsak ezek, hanem a többi munkás osztályok, a szolgák, béresek és napszámosok is most már naponta húst akartak enni. Bedekovics államtanácsos beszéli, hogy Pesten olyan napszámosokat látott, kik délre nem egy, hanem több rendbeli húsételt ettek, s midőn kérdezé, hogy mi módon jutottak ahhoz, azt felelék, hogy: ők nem csak azért dolgoznak, hogy éljenek, hanem hogy jól éljenek. Az akkori idők gondolkozásmódjának felel meg, ha ugyancsak Bedekovics a marhahús mindennapos élvezését az alsóbb osztályok körében, rosszul alkalmazott philantropikus alapelvek elterjedésének következményeként jelöli meg.[1])

Az olyan nemességről, mely jogaira a nem nemesekkel szemben, mint említettük, féltékenyen őrködött, és azok korlátlan föntartása érdekében még a hasznos reformoknak is ellensége volt, valószinüséggel föl-

---

[1]) Bedekovics véleménye a nádor jegyzékéhez, 1808 május 14. Államtanács aktái. «Vorher kaum in den grössten Örtern war der Genuss des Rindfleisches allgemein, jetzt ist (er es) auch in den mittleren Ortschaften, der Bediente, der Knecht fordern täglich Fleisch, und diese Forderungen werden aus den übel angewendeten philantropischen Grundsätzen noch unterstützt. Der Bauer, der Grund und Boden besitzt, der Gelegenheit hat mit Fuhren zu verdienen, hat die Bancozettel aufgehäuft; hernach fieng er sie an gering (zu) schätzen, also ergab (er) sich dem ausgedehnten Genuss.»

tehetjük, hogy a kereskedelemnek és iparnak is ellensége volt. Csodálatos módon azonban a nemesség már Mária Terézia ideje óta fölszólalt a kereskedelem és ipar érdekében. Ez ügyet minden országgyűlésen ujból és nyomatékosan megbeszélték és pártolták. A rendek emlékiratokban fejték ki azokat a nagy előnyöket, melyek ezen ügy kedvező elintézéséből nemcsak Magyarországra, hanem az egész monarchiára nézve származnának. Valamint az udvari cancellária «a magyar kereskedelem szilárd és rendszeres megalapítását»[1]) mint egyik legfontosabb kérdést emelé ki, azonképen a nádor, József főherczeg, is magáévá tevé ezt a kérdést. Megragadó szavakkal ecsetelé ő is a császár előtt, mily kiszámíthatatlan haszon érné az összállamot, ha Magyarország még szunnyadozó erői a kereskedelem utján értékesíttetnének. De Bécsben mitsem akartak ilyesmiről hallani. Itt a kiváltságolt osztályok adómentessége volt a legfőbb ok, mely miatt a magyar kereskedelmet nem akarták a kivánt kedvezésben részesíteni. «Mindaddig» — úgymond a belügyminiszter — «mig a földbirtokosok között Magyarországon és a többi örökös tartományokban oly nagy különbség létezik, lehetetlen a magyarokat a kereskedelmi és vámügy tekintetében a németekkel egyenlően kedvező bánásmódban részesíteni.»[2]) A bécsi kormánykörök megállapított alapelve volt, hogy az adókkal tényleg sokkal jobban terhelt örökös tartományok

---

[1]) Pálffy az udvari kamarához. Bécs, 1803 január 14. A cs. k. belügyminiszterium levéltára Bécsben.

[2]) L. «Adalékok a kereskedelem és ipar újabb történelméhez Magyarországon» czímü czikkemet a Budapesti Szemlében, 1888 53. köt.

kereskedelmét kedvezményben kell részesíteni Magyarországgal szemben, hol az ország gazdagabb része minden köztartozásoktól mentve volt. Tagadhatatlan, hogy a magyar nemesek adómentességének kényelmetlenűl kellett hatnia az állam erősen megszorult pénzügyeire és közel fekvő volt inkább azok erejét fejleszteni, kik az állampénztár gyarapításához járultak. Csakhogy messzebb látó politikusok a helyzet ily fölfogását már akkor is rövidlátónak és csak a pillanat szükségeivel számolónak nevezték. Ők ép a Magyarország részére megadandó kereskedelmi szabadságban látták a legalkalmasabb eszközt arra, hogy a nemesség kényelmetlen adómentessége idővel eltávolítható legyen. E férfiak a virágzó kereskedelemtől várták a vagyonosodás terjedését és ennek nyomában azt a nagyobb műveltséget, mely maga fogja a kiváltságolt osztályokat jogaikról való lemondásra birni. «Szilárd meggyőződésem» — igy szól az egyik államtanácsos — «hogy a rendek kivánalmainak teljesítése a legkorábban fog az adóteher ezen egyenetlen fölosztásának véget vetni, Magyarország adóképességét a német tartományokéval egyenlővé tévén. Mert ez ország ily módon gyorsan emelkednék föl a kultura tekintélyes fokára, mely mellett a jelenlegi, még a középkori durvaság fokán maradt hűbéri rendszer tovább fön nem tartható.»[1]) Habár más nyomatékos felszólalások is ajánlották az ily kereskedelmi politika követését, — így Zinzendorf is a mellett szólalt föl, — mégis az eddigi hagyományos rendszerhez ragaszkodtak. Csak midőn Ausztriát az 1809-iki

---

[1]) L. id. értekezésemet a «Budapesti Szemle» 1888. évf.

szerencsétlenség sujtotta, mely a monarchiát összes erői megfeszítésére kényszeríté, akkor mutatott újra az uralkodó ház egy mély belátású tagja — Rainer főherczeg — Magyarország szabad kereskedelmére, mint a legbővebb segélyforrásra, a maga részéről is hangsulyozván azt, hogy ez az egyedüli mód az adóktól mentes osztályokat előjogaik önkénytes föladására birni.[1])

E közben azonban kevés, vagy épen semmi sem történt a kereskedelem és ipar érdekében. «A magyar királyság» — úgymond a nádor — «melynek oly áldott földje, oly enyhe éghajlata, és belső iparának fölvirágoztatására, a termelés gyarapítására, virágzó kereskedelem folytatására oly természetes képessége van, részint kevésbé kedvező fekvése, részint pedig azon korlátozások miatt, melyeknek kereskedelme a német örökös tartományok érdekében alávettetik, a kereskedelemnek legalsó fokán áll és még mindig csupán nyers anyagokat termelő ország maradt.»[2]) Az ipar is ép oly fejletlen volt, mint a kereskedelem. «Általában ismeretes» — így hangzik egy államtanácsos itélete — «hogy Magyarországon csak a legnagyobb ritkaságképen födözhető föl valamely jelentékenyebb kézműtelep.»[3]) Hol a kereskedelem és ipar hiányzik, ott a nemzet jóllétéről sem lehet szó. Állították ugyan akkoriban némelyek, hogy Magyarország inkább megkiméltetvén a franczia háboruktól, mint Ausztria, jóllét és

[1]) L. id. ért. a «Budapesti Szemle» czímü folyóirat 1888. évfolyamában.

[2]) A nádor előterjesztése. Buda, 1807 május 24. Államtanács aktái.

[3]) Bedekovics véleménye, 1807 febr. 7. Államtanács aktái.

vagyonosság tekintetében «mód fölött» gyarapodott.[1]) Téves volt azonban egyesek gazdagságáról összes jólétre következtetni, a melyről a hazai termelés értékesítésére szolgáló eszközök hiányában szó sem lehetett. Egyes kisérleteket ugyan kedvezményekben részesítettek, de mindig csak a szomszédos tartományok kedveért. Igy kényszerültek Magyarország selyemtermelését előmozdítani Tirol és a velenczei terület elvesztése után, melyek eddig Ausztriát nyers selyemmel látták el.[2]) Hasonló okokból a magyar dohánytermesztés is buzgó gyámolításban részesült.[3]) Egészben véve azonban a virágzó kereskedelem minden előföltétele hiányzott. A szárazföldi és vizi utak még szabályozatlan állapotban voltak. Maga a posta is oly nyomorúságos állapotban volt, hogy néha két-három heti időre volt szükség, mig egy levél rendeltetése helyére jutott.[4]) De ép ez az időszak mutat föl a jelzett viszonyok megváltoztatására irányuló törekvéseket. A forgalom előmozdítása érdekében hajózási,[5]) az ország termelésének emelésére pedig gazdasági társulat létesül.[6]) Tervbe vették sok

[1]) Zinzendorf véleménye gr. Zichy kamarai elnök előterjesztéséhez. 1807 márcz. 5. U. o.

[2]) Ratschky véleménye az udv. kamara előterjesztéséhez, 1807 decz. 17. Államtanács aktái. «Seit dem Verluste Tyrols und des venez. Gebietes ist die Emporbringung der Seidencultur in Ungarn ein Gegenstand von der höchsten Wichtigkeit geworden.» Hazánkban azonban csak a selyem előállítását, de nem annak elkészítését is akarák elősegíteni. Ratschky véleménye az udv. kamara előterjesztéséhez, 1807 július 31. Államtanács aktái.

[3]) Baldacci véleménye a m. udv. cancellária előterjesztéséhez, 1809 jan. 7. U. o.

[4]) A császár kézjegye Erdődy grófhoz, 1809 jan. 10. U. o.

[5]) A m. udv. cancellária előterjesztése, 1806 márcz. 21. U. o.

[6]) A m. udv. cancellária előterjesztése, 1808 április 16. U. o.

más üdvös intézkedés mellett a közutak szabályozását is.[1]) Mindezen törekvések daczára azonban az akkori Magyarország messze elmaradt attól a fejlődési foktól, melyen azt buzgó hazafiak látni szerették volna. Iparnak és kereskedelemnek jobb időkre kellett várniok,[2]) és mindenesetre elhamarkodott volt Kazinczy aggodalma, melynél fogva Berzeviczynek az az állítólagos eszméje, hogy cserében a virágzó kereskedelemért még az alkotmány is föláldozandó, teljesedésbe mehet.[3]) Magyarország egyelőre, menten minden befolyástól, alkotmánya háborítatlan birtokában marad. Csak lazán függ össze a monarchia többi országaival, melyeknek összesége e korszakban épen nem teszi az idegenre a szoros egység benyomását. «Az idegenszerű részek» — igy tudósítja Knesebeck a porosz királyt — «melyekből az (t. i. a monarchia) össze van rakva, még mindig nem alkotnak egy oly egészet, mely egységes uralom alatt élne s melynek a császár ura volna. Még a német tartományok egymás között sem hozzák azt létre, annál kevésbbé Magyarország Csehországgal. Az egész monarchiában még nagy befolyása van a magas

---

[1]) A m. udv. cancellária előterjesztése, 1806 márcz. 14. Államt. aktái.

[2]) Jellemző Baldacci véleménye a m. udv. cancellária előterjesztéséhez, 1809 jan. 7-éről. Államtanács aktái. Ő azt mondja: «weil man von der Freyheit im Handel und Wandl und ihren Einfluss auf die Produkzion viel zu weit ausgedehnte und unstatthafte Begriffe hegt.»

[3]) Kazinczy Rumyhoz, 1809 jan. 12. A m. tud. Akadémia kéziratai: «Sie erriethen, was mich in Berzeviczy's Abhandlung beleidigte. Auch ich zittere für *Auflösung*, und sehe, dass diese nicht *unmöglich* ist. Aber ganz anders ist es, wenn man davon mit ruhigem Geist, sogar wegen *Gold* und *Commerz*, wie von etwas wünschenswerthem spricht. — — Umänderung der Constitution à la bonne heure, wenn ihr nicht mehr auszuweichen ist: aber politischer Mord — Auflösung — und das wegen Gold — Weg! Weg!»

aristokratiának és sajátságos az uralkodó fejedelmi ház és a mágnások szervezete, s valamint a cseh nem szereti a magyart, a magyar pedig a csehet és németet megveti, ép úgy különleges érdekeket is ápolnak, melyek fölött a császár csak többé-kevésbbé úr, ha az egyes államok alkotmányai megengednek ilyesmit. Tartózkodás nélkül ki lehet azonban mondani, hogy a császár Magyarországon épen nem úr.»[1]) Csakis az 1809-iki év balvégzetei mondatnak a nádorral és Rainer főherczeggel oly szavakat, melyeknek értelmében az egész monarchia érdekében szükséges volna, hogy Magyarország alkotmánya elvétessék és hogy hazánk Ausztriával egy egységes állammá olvasztassék össze.

[1]) Knesebeck jelentése, 1809. Porosz kir. áll. levélt.

III. FEJEZET.

Cattaro és a német birodalom föloszlása.

A pozsonyi béke Francziaországot a kedvező békekötés minden előnyével eláraszta.[1]) Csakis annak segélyével érte el Napoleon hatalma tetőpontját. Dicsőségének fénye most már mindenfelé kisugárzott. Rövid s dicső hadjárat után halálosan megsebesítette Ausztriát, mely a continensen gyakorolt felsősége ellen feltámadt. Oly békét kényszerített Ausztriára, mely megadást jelentett [2]) s a melylyel monarchiánkat majdnem megfosztá

[1]) Mémoires et documens d'Allemagne 1797—1806. vol. 115. A. E. [A franczia államlevéltárt itt is mindenütt A. E. (= Affaires etrangères) betűkkel jelölöm meg.] Statistique du traité de Presbourg le 25 Janvier 1806. Le traité de Presbourg est un inappréciable bienfait politique. Il fixe le rang que la France doit occuper parmi les puissances continentales de l'Europe. Il restreint dans les bornes convenables la puissance de la maison d'Autriche. Il assure l'indépendance et la sécurité de l'Italie et de la Suisse. Il relève l'Allemagne qui s'approchait de sa décadence plenière et lui donne un nouveau ressort d'existence politique et de vigueur. — Metternich gróf emlékirata, 1808 deczember 4. Közölve Beernél «Zehn Jahre etc.» 516. l.

[2]) Stadion Starhemberghez, 1806 márcz. 6. Bécsi áll. levélt. «La négociation de la paix est devenue une capitulation».

politikai önállóságától.[1]) Mert ép azokat a tartományokat ragadta el, melyek kereskedelmi vagy katonai fontosságuknál fogva igen nagy értékűek voltak. Tirolnak Bajorországhoz csatolásával oly ellenfelet ékelt Napoleon Ausztria területébe, kinek egyetlen czélja volt az utóbbi rovására meggazdagodni. Hasonló czélt ért el Velenczének Olaszországgal való egyesítésével. De bármily kellemetlenül is hatott Tirol és Velencze elvesztése, semmi sem volt annyira fájdalmas, mint Dalmáczia és Cattaro birtokbavétele, mi által Napoleon közvetlen utat egyengetett magának a török tartományok felé.[2]) Igy hát Ausztria a bajor határtól kezdve egész Belgrádig mindenütt ellenséges államokkal volt körülvéve. S ezt a helyzetet még fenyegetőbbé tevé az a körülmény, hogy Bajorország és Olaszország bizonyos tekintetben előőrsei voltak azon férfiúnak,[3]) kinek hatalmas kezeibe most Európa sorsa volt letéve. Vajjon nem kelthetett-e ily békekötés a jövőre nézve komor sejtelmeket a hazafias államférfiu lelkében?[4]) Mikor a béke is már magában hordá a jövő bonyodalmak

---

[1]) Stadion előterjesztése, 1806 márcz. 6. Bécsi áll. levélt. «So wie der unglückliche kurze Krieg, der durch den Pressburger Frieden beendigt worden ist, die inneren Staatskräfte der Monarchie auf lange hin erschüttert und gelähmt hat, so hat der Friede selbst auch ihre geografischen Verhältnisse äusserst verschlimmert».

[2]) Stadion Starhemberghez. Bécs, 1806 márcz. 11. Bécsi áll. levélt. «Dans les mains d'un conquérant dont les vues ne sont bornées par aucune considération que celle de sa puissance physique, la possession de ces provinces semble prédire le renversement de l'empire Ottoman et une extension considérable de la monarchie de Napoléon dans le midi et dans l'Orient».

[3]) Stadion előterjesztése, 1806 márcz. 6. Bécsi áll. levélt.

[4]) Metternich II. 102.

csiráit,[1]) sőt mikor előre látható volt, hogy Napoleon a megfélemlítés minden eszközét és az ármánykodás minden fogását föl fogja használni, hogy a monarchiát a védtelenség állapotára és vele szemben föltétlen engedelmességre kárhoztassa. Minden pillanatban készen kellett tehát állani arra, hogy ő a belső szilárdulásra irányuló minden törekvést bizalmatlan szemekkel fog kisérni és hogy viszont minden gyöngeséget a saját czéljaira fog kiaknázni. Oly állapot vala ez, mely az államhajó vezetésére a legtapasztaltabb, legokosabb és legügyesebb kormányost kivánta meg. A monarchia egész jövője annak a férfiunak képességétől függött, ki hivatva volt e pillanatban Ausztria sorsának intézésére.

Azokat a férfiakat, kiknek főrészük volt az 1805-iki háboru által okozott szerencsétlenség előidézésében, még az austerlitzi vereség közvetlen benyomása alatt eltávolíták az ügyek vezetésétől. Uj erőket kellett a legfontosabb állásokra megnyerni. Károly főherczeg volt az, ki most legnagyobb befolyással lévén császári bátyjára, a megbukott Cobenzl utódjául Stadion Fülöp grófot, az eddigi pétervári nagykövetet hozá javaslatba.[2]) Igy került Stadion a miniszterium élére, a nélkül, hogy ezt az állást, saját nyilatkozata szerint,[3]) egyáltalában kereste volna.

Stadion a legválságosabb korszakok egyikében

---

[1]) Finkenstein a porosz királyhoz. Bécs, 1806 febr. 15. Porosz kir. áll. levélt. «Le traité de Presbourg contient déjà le germe d'une nouvelle guerre».

[2]) L. az első kötet 16. fejezetét.

[3]) Igy beszélte ezt el Stadion Fülöp gróf fia Rudolfnak, ki az egykori miniszter nyilatkozatát velem közlé.

ragadá kezébe a kormány gyeplőjét. A bécsi értesítések könnyen kelthették föl Párisban azon benyomást, hogy monarchiánk sorsának intézését egy kezdő emberre bizták, ki csak nehezen tudja magát állásában tájékozni.[1]) Valójában azonban igazán higgadt férfiu került most az ügyek élére, ki tisztában volt azzal, a mit akart és a kit az az egyetlen igyekezet töltött el, hogy a gondjaira bizott államot hatalmassá tegye. A franczia diplomata, ki az új minisztert csakis hiusággal eltelt államférfiunak tartá,[2]) teljességgel félreismeré e büszke birodalmi lovag valódi jellemét, kinek eszményképe Ausztria és Németország függetlensége vala. A franczia nem is sejté, hogy mily erős erkölcsi érzés hatja át e férfiút. Mivel Stadion szivesen mulatott hölgyek társaságában[3]) s örömest vett részt a társas élet szórakozásaiban — a késő éjszakáig együttmaradó társaságokból mindig mint utolsó távozott[4]) — a franczia nagykövet el nem képzelte, hogy a gondtalan világfi külsője alatt mindazon tulajdonságok rejtőznek, melyek valakit nagy tettekre képesítenek. Igaz ugyan,

---

[1]) La Rochefoucauld, 1806 márcz. 22. A. E. «Dans cette première visite Mr. Stadion a été entièrement decontenancé, aucune suite ni dans ses discours ni même dans ses phrases; enfin l'attitude d'un homme fort mal à son aise, peu sûr de son affaire et si V. E. me permet cette comparaison d'un jeune homme qui apprenant à monter à cheval n'est pas en selle et cherche alternativement ses étriers».

[2]) U. a. 1806 április 2. A. E.

[3]) Károly főherczeg emlékirata. 1801—1809. Albrecht főherczeg levélt. «Graf Philipp Stadion, seit dem Anfang von 1806 Minister der auswärtigen Angelegenheiten, verband mit viel Geist und Bildung einen Leichtsinn, genährt durch die Sucht bei Frauen und leichtfertigen Menschen seiner Kaste zu glänzen».

[4]) Reichardt, Vertraute Briefe, I. 218. l.

hogy saját háztartásában a legnagyobb pénzbeli rendetlenség uralkodott, úgy hogy valaki igy nyilatkozék egy izben róla: «nem szeretem az olyan minisztereket, kik nem birják saját gazdaságokat rendben tartani».[1]) De Napoleon ellen érzett mély gyűlölete tisztító eleme volt jellemének és megóvá őt attól, hogy a könnyelműségnek áldozatul essék. Ez a szenvedélylyé vált gyűlölet hevíté őt, edzé munkaerejét és megadta neki azt a kitartást és komolyságot, melyeket emlékiratai és előterjesztései oly nagy mértékben visszatükröztetnek. Kétségtelen, hogy ő volt az akkori Ausztria legkiválóbb államférfia. Sok szellemmel kiváló műveltséget egyesített magában. Modora rendkívül megnyerő volt.[2]) Nála nem kellett úgy, mint Zichynél heves kitörésektől tartani, midőn valaki tartózkodás nélkül az övével egyenesen ellenkező nézetet mert jelenlétében előadni.[3]) Egész lényét megnemesíté az, hogy mint ő ment volt minden csuszó-mászó hajlamtól, azonképen másokban is becsülte a férfiúi büszkeséget és élesen elitélte a rendőri üldözés módjait.[4]) Károly

---

[1]) Pellenc, Mémoire sur la cour d'Autriche, 1809. Arch. nat. A. F. IV. 1677.

[2]) Knesebeck emlékirata. 1809. Por. kir. áll. levélt. «Stadion, den man als den besten Kopf erachtete, und auch unstreitig ein Mann von Kenntnissen, Feinheit und Talent, viel und leicht und selbst arbeitend, dabey angenehm im Umgange». Hogy mily előnyösen nyilatkozott már Kaunitz is az ifju Stadionról, l. Beer id. m. 210. l. jegyz. — Mériage emlékirata. Bécs, 1806 febr. 5. Arch. nat. A. F. IV. 1675. Stadion, courtisan, plein de grâces, a d'affabilité.

[3]) Pillersdorff, Kézirati hagyatéka 12. l.

[4]) Stadion előterjesztése, 1808 jun. 8. Bécsi áll. levélt. «Das Aufmachen der Briefe ist dem Lauschen an der Thüre ähnlich; und nicht nur unbillig, sondern völlig ungerecht würde es seyn, von den Nachrichten, die man durch dieses Mittel bekömmt, gegen die Person, die es

főherczegen kívül, ő volt kora egyetlen minisztere, ki az állami erők szabad fejlesztéseért küzdött. De azért mégis tévedne az, ki őt mai értelemben vett szabadelvűnek tartaná. Az volt, mit az angol «szélső-tory»-nak nevez, lelke mélyéig áthatva a birodalmi lovagok legnemesbjeinek gondolkodásmódjától.[1]) Bizalommal tekinthetett az új erőre a birodalom, mert oly practikus volt Stadion pillantása a politikában, mint kevés kortársáé.[2]) Az volt hibája s ebben talán része volt életmódjának is, hogy a dolgokat sokkal könnyebben vette, semmint azt a viszonyok megengedék,[3]) s hogy a baj és szerencsétlenség beálltával bizalmát és bátorságát igen hamar elveszítette: oly hiba, mely később csakugyan végzetesnek bizonyult. Alig foglalta el Stadion a pozsonyi békekötés után külügyminiszteri állását, a diplomácziai érintkezés Ausztria és Francziaország között azonnal helyreállott. A kezdeményezést e részben Napoleon ragadta meg, követéül La Rochefoucauld-t, tehát ugyanazon férfiút nevezvén ki, a ki Francziaországot az 1805-iki háboru kitörése előtt már képviselte Bécsben.[4]) A bécsi kormánynak is el kellett küldenie bizalmi férfiát Párisba, mely most — inkább mint valaha — központja volt az európai ügyeknek.[5])

---

betrifft in irgend einem Falle Gebrauch zu machen, der nicht direkt das Wohl und Wehe des Staates betrifft».

[1]) Pillersdorff, id. m. 12. l.

[2]) Vitrolles, Mémoires I. 86. l.

[3]) Knesebeck emlékirata, 1809. kir. Por. áll. levélt. «Man thut ihm nicht zu viel, wenn man sagt: Er hat Alles, auch sich selbst zu leicht genommen».

[4]) Talleyrand La Rochefoucauldhoz. 1806 jan. 31. A. E.

[5]) Stadion előterjesztése, 1806 febr. 3. Bécsi áll. levélt. «Il en devient d'autant essentiel de ne point perdre à présent de tems pour suppléer au plutôt à ce qu'exige à cet égard la situation des affaires».

De egyelőre még nem tudtak azon férfiu személyére nézve megegyezni, ki a párisi udvarnál mint Ausztria állandó képviselője lett volna hivatva működni. Ez okból más módhoz folyamodtak és br. Vincent tábornokot bizták meg ama föladattal. A vezérlő miniszter a nevezett tábornokot gondolta a legalkalmasabb személyiségnek oly föladat teljesítésére, mely leginkább bizonyos általános megfigyelésből és személyes összeköttetések létesítéséből állott.[1])

Vincent sok, különös ügyességet igénylő megbizatás végrehajtásával már eddigelé is nagy mértékben megszerzé a kormány bizalmát. A porosz követ, gróf Finkenstein, dicséri katonai tehetségét, szellemét és erélyét.[2]) Habár sokkal büszkébb volt, semhogy Napoleon legkisebb kihivó szavát is hallgatva tűrte volna el,[3]) mégis azon emberek közé tartozott, kik előkelő és lekötelező modoruk által s kellő simulékonyságukkal az összeütközéseket, minden esetleg fölmerülő alkalommal, elkerülhették. Ez a hajlékonyság persze Andréossyban azt a hitet keltette, hogy Vincent

---

[1]) Stadion előterjesztése, 1806 febr. 3. «Cet officier paraît sentir toute l'importance de l'objet confié à ses soins et par là même s'y montre trés-propre. Sans doute la partie de l'observation générale ainsi que celle de la ligne de conduite à établir entre les deux cours sera on ne peut pas mieux entre ses mains».

[2]) Finkenstein, 1806 febr. 26. Por. kir. áll. levélt. «Ce général autrichien qui est connu comme un militaire de talent et comme un homme d'esprit et d'énérgie dans le caractère a, en attendant, tout fait pour éviter sa mission, dont il ne pouvait se cacher les écueils». Senfft is, Mémoires, 9. l. dicséri okos és szilárd szellemét: «esprit à la fois sage et ferme».

[3]) U. o. «D'après le jugement de toutes les personnes de sa connaissance il est homme à ne point souffrir de propos outrageants de la part de l'empereur Napoléon».

minden miniszternek, a ki szerencséje szekerét előre tolja — legyen az Thugut vagy Stadion — szolgálatkész creaturája.[1]) E lealacsonyító megitélés daczára Vincent később mégis oly nagy tekintélyt tudott szerezni Andréossy előtt, hogy az utóbbi egy izben nyiltan mondá: «jó lesz, ha Francziaországban vigyázni fognak Vincent miatt.»[2])

Vincent mindjárt kezdetben viharos időket volt kénytelen Párisban átélni. Korántsem talált ott barátságos fogadtatásra. Napoleon ugyanis mindjárt azon csekély számú csapatok visszahivását követelte, melyeket Ausztria Würzburgba küldött, hogy e tartományt az új választó fejedelem, Ferdinánd főherczeg részére birtokba vegye. Napoleon itt egyetlen idegen katonát sem akart tűrni.[3]) Azzal a fenyegető hanggal, mely már második természetévé vált, így nyilatkozott: «Ideje végre, hogy Ausztria békében hagyjon».[4]) Természetes, hogy Ferencz császár kénytelen volt engedni és csapatait Würzburgból hazaszólítani, hová Ferdinánd főherczeg csak kedvetlenül költözött át. A választó fejedelmet fájdalommal tölté el, hogy Salzburgot, melyet a lunevillei békekötés értelmében Toscanáért cserében kapott és a melyben otthonosan is érzi magát, most, a pozsonyi béke értelmében, megint elhagyni volt kénytelen. «Látom, — igy irt január 5-ikén a császárhoz — hogy az Isten még mindig meg akar látogatni; legyen meg az

[1]) Andréossy, 1808 máj. 6. A. E.

[2]) U. o. Ezt irta Andréossy 1808-ban, midőn Vincent másodizben küldetett Napoleonhoz.

[3]) Talleyrand Dodunhez, chargé d'affaires Bécsben. Kelet nélkül.

[4]) Corresp. de Napoléon jer XII. k. 52. l.

ő szent akarata, én azt lelkemre veszem. — — De te kénytelen lész velem együtt bevallani, hogy igen fájdalmas három gyermek atyjára nézve magát, saját hibája nélkül, háza szerencsétlenségébe bonyolítva látni»[1]).

Alig hogy a würzburgi kérdés elintézést nyert, már egy másik merült föl, mely a Bécs és Páris közötti viszonyt komolyan fenyegeté. A pozsonyi békekötés Dalmácziát az olasz királyságnak biztosítá. Ez az ország támpontja volt Napoleonnak, hogy Törökországot az oroszok ellen megoltalmazhassa.[2]) Azért Ausztriától szabad átkelést kért csapatai számára. Egyenesen nevetségesnek jelenté ki, hogy Dalmácziát átengedték neki a nélkül, hogy ez országgal a szükséges összeköttetést megengedjék neki.[3]) Ez okból egyesség útján, melyhez egyenes jogot formált és a melyet világért sem volt hajlandó kedvezménynek tekinteni,[4]) örök időkre biztosítani akarta a franczia csapatok részére a dalmácziai átvonulást. Napoleon nagyon komoly hangon

---

[1]) Ferdinand Ferenczhez, Budán, 1806 jan. 5. Bécsi áll. levélt. Január 14-én így irt ő Ferencznek: Bey dieser Gelegenheit empfehle ich Dir von ganzer Seele die armen Salzburger und Berchtesgadener. Du bekömmst gute Unterthanen, allein welche bei jetzigen Umständen gänzlich auf mehrere Jahre zu Grunde gerichtet sind. Ehrliche und geschikte Leute wirst Du auch unter denen angestellten finden und alle Stände werden gewiss alles anwenden um deine Gnade zu verdienen.» — Würzburgra nézve l. Valentin Langmantel: Die äussere Politik des Grossherzogthums Würzburg. München, 1878.

[2]) Corresp. de Napoléon XII. 189. l. «La Turquie a été constamment sous l'oppression de la Russie, et l'empereur, en acquérant la Dalmatie, a eu principalement pour but de se trouver à portée de protéger le plus ancien de nous alliés, et de le mettre en état de se maintenir dans son indépendance à laquelle la France est intéressée plus que toute antre puissance.»

[3]) U. o. XII. 226. l.

[4]) Talleyrand La Rochefoucauldhoz, 1806. márcz. 25. A. E.

kezdett beszélni. Semmiféle fenyegetéstől sem riadt vissza, hogy Ausztriát engedékenynyé tegye. A Braunauban maradt franczia csapatok által félelmet akart terjeszteni. Vincent elfogadását megtagadá mindaddig, míg a conventió alá nem iratik [1]) és a Bécsbe imént érkezett La Rochefoucauld szigorú utasítást kapott útlevelei kikérésére. [2]) A franczia császár kezét megint kardjára tevé. «Többre becsülöm a háborút és meg is fogom azt izenni — így írt Talleyrandhoz — ha ezt a nyomorúságos vitát még tovább folytatják.» [3]) Saját állítása szerint azért használt Napoleon ily fölötte ingerült hangot, mert az átkelés megtagadásában Thugut részéről bosszantást látott, s úgy hitte, hogy Thugut a bécsi kabinetben megint uralkodó állást foglal el. [4]) Thugut akkoriban csakugyan néhány napot Bécsben töltött, hol megjelenése az egész világot foglalkoztatá. Sokan már Stadion utódját látták benne. [5]) Sőt Soult tábornagy tudósítá Napoleont, hogy Thugut éjjel és titokban találkozott Colloredoval és Stadionnal. [6])

---

[1]) Corresp. de Napoléon. XII. 243. l.

[2]) Talleyrand La Rochefoucauldhoz. Kelet nélkül. Tartalma után itélve ez az irat márczius 18-án kelt. A. E.

[3]) Corresp. de Napoléon. XII. 243. l.

[4]) U. o. A márczius 27-iki előterjesztésben fölemlíti Stadion, hogy Vincent jelentése szerint, ez utóbbit Napoleon nem akarta elfogadni, mert azt hivé, hogy Thugut külügyminiszterré neveztetett ki.

[5]) Finkenstein. Bécs, 1806 febr. 19. Porosz kir. áll. levélt. «Le comte Stadion au moins, dont le caractère est connu et qui ne tient nullement à son poste et très-tranquille à l'égard du baron de Thugut, a déclaré hautement et à plusieurs reprises qu'il ne garderait pas un moment sa place si l'on consultait qui ce fut sur des affaires qui regardaient son poste.»

[6]) Soult Napoleonhoz. Linz, 1806 febr. 17. Arch. nat. A. F. IV. 1675. Soult Bécsből való elutazása előtt megismerkedett egy Malter nevezetű

Kétségtelen azonban, hogy Thugut csakis magánügyei miatt tartózkodott Bécsben.[1]) Bármi volt Napoleon szerfölött fenyegető magatartásának oka, az bizonyos, hogy a szabad átvonulás követelése Ausztriát a legvészesebb helyzetbe sodorta. Annak teljesítése aláásással fenyegeté a monarchia tekintélyét a külföld előtt. S ez által nem szolgáltatja-e ki magát Ausztria halálos ellenségének? Stadion kész lett volna ezúttal az átvonulásban megnyugodni, ha ezzel a jövőre nézve a monarchia önállóságát is megmentheti. «Önök — így szólt Andréossyhoz, ki mint biztos Ausztria részéről akkoron még Bécsben tartózkodott — használják ezt a közlekedési vonalat; de mi nem szeretnők, ha a használat engedélyezésére szerződés útján kényszerítenének bennünket.»[2]) Csakhogy erről Napoleon mit sem akart tudni. Oly egyezményt kivánt, mely az átkelést örök időkre biztosítja. De miközben Andréossy e czél elérése végett a császárra és Stadionra több befolyásos személyiség által is hatni igyekezett,[3]) oly esemény merült föl, mely a fenyegető veszélyhez képest az egyezmény

---

lengyellel, ki Kaunitz ideje óta a külügyminiszteriumban volt hivatalnok. Ez a lengyel szakadatlanul szolgáltatta az adatokat, melyek a Bécsben visszamaradt Mériage nevű tiszt által rendeztettek. Mériageról mondja Soult: «Cet officier a de l'esprit, beaucoup de jugement et est un bon observateur».

[1]) A császár resolutiója az 1806 márczius 27-iki előterjesztésre. «Was Vincent — — — berichtet, ist zum Aergern, denn wenn Kayser Napoleon an solche Geschichten, wie jene der Verwendung des Baron Thugut ist, glaubt, so erscheinet es, dass er zu Fleiss Händel suchet.» Bécsi áll. levélt. Hardenberg kiemeli 1806 febr. 15-iki jelentésében, hogy a legmegbizhatóbb forrásból vett értesülés szerint Thugut csak magánügyei miatt tartózkodik Bécsben. Hannover. Áll. levélt.

[2]) Andréossy Champagnyhoz, 1806 márcz. 15. A. E.

[3]) Andréossy Talleyrandhoz. Kelet nélkül. A. E.

elfogadását csekélységnek tünteté fel. Még javában folytak az egyezmény fölött az alkudozások, midőn az a hir érkezett, hogy Ghisilieri osztrák tábornok a cattaroi tengeröblöt nem a francziáknak, mint ezt a pozsonyi béke szövege elrendelte, hanem az oroszoknak adta át. «Ez az árulás példa nélküli,» [1]) így kiáltott föl Talleyrand és e szavakkal jellemzé császári ura hangulatát. Stadion már régóta kénytelen volt önmaga előtt bevallani, hogy Ausztriának nincs ereje megtagadni a conventió elfogadását.[2]) A cattaroi esemény által előidézett bonyodalom után annál kevésbbé késhetett készségét kijelenteni a franczia követ előtt.[3]) A föltételekről még lehetett kis ideig alkudozni; kivánták,[4]) hogy Napoleon e szivesség fejében valamely viszontszolgálatot teljesítsen, de végre is az egyezményt alá kellett irni azon tudatban, hogy a szükség kényszerítő hatása alatt nem lehetett másként tenni.[5])

---

[1]) Talleyrand La Rochefoucauldhoz, 1806 márcz. 24. A. E. «Une trahison aussi manifeste n'a point d'exemple.»

[2]) Előterjesztés márcz. 28-áról. Bécsi áll. levélt.

[3]) Stadion Károly főhghez, 1806 márcz. 29. Mellékelve az előterjesztésekhez. Bécsi áll. levélt. «So wie ich von sicherer Hand erfahren habe, waren die Weisungen des Pariser Cabinets über diesen Gegenstand höchst drohend und sollten im Falle einer abschlägigen Antwort von unserer Seite, einen augenblicklichen Bruch nach sich ziehen, welcher besonders nach dem unglücklichen Ereigniss bei den Bocche di Cattaro sehr gefährlich oder vielmehr erniedrigend für uns hätte werden können.» Stadion Vincenthez, 1806 márcz. 19. Bécsi áll. levélt.

[4]) Ferencz császár kifejezése az 1806 márcz. 28-iki resolutióban. Bécsi áll. levélt.

[5]) Az egyezmény 1806 ápr. 16-án iratott alá Bellegarde és Andréossy által. Stadion erről következőleg irt a császárnak: «Eure Majestät wollen allergnädigst deren Inhalt nicht nach dem, was wir zu verlangen ein Recht hatten, sondern nach den sehr ungünstigen Umständen, unter welchen diese Convention geschlossen wurde, bemessen.» 1806 ápr. 17. Bécsi áll. levélt.

E veszedelmes helyzetbe, mely Ausztriát Francziaországgal és Oroszországgal egyszerre hozhatta volna éles ellentétbe, monarchiánk egyik tábornoka hamis túlbuzgósága és tudatlansága miatt jutott. Ma már kétségtelen, hogy Cattaro az orosz csapatoknak, a bécsi kabinet akarata ellenére adatott át.[1]) Ghisilieri tábornokot Francziaország elleni gyűlölete annyira elragadta, hogy Cattarot az oroszoknak minden ellentállás nélkül átadta, holott egyenes felhatalmazása oda utasította, hogy csak a fegyveres hatalomnak engedjen.[2]) Ghisilieri még tetézte hibáját, midőn a francziák által fölfogott leveleiben azt állítá, hogy parancsa szerint az oroszok ellen nem kell védekeznie.[3]) Nagyon kedvezőtlen szinben tűnik fel Ghisilieri képessége, midőn eljárását azzal igyekezik mentegetni, hogy leveleinek harmadik személy kezébe való jutásáról soha sejtelme sem volt.[4]) Ferencz császár azonnal elrendelé Ghisilieri elfogatását és a vizsgálat megindítását, hogy, a mint mondja, «e föl nem derített esemény alaposan megvizsgáltassék».[5])

---

[1]) Előterjesztés, 1806 máj. 8. Bécsi áll. levélt. «— — da weiter das Factum ausser allen Zweifel gesetzt ist, dass er (Ghisilieri) ohne Auftrag oder Befugniss die Provinz Albanien gegen den Sinn und die klaren Worte der von Ew. Majestät auf den eingetretenen Fall den Behörden ertheilten ausdrücklichen Befehle einer dritten Macht übergeben.» Érdekes, mint nyilatkozott Ghisilieri magatartásáról Stadion, egy magas állású egyéniség előtt: «Il (Ghisilieri) a été de son chef jusqu'á Cattaro, s'est aventuré seul à Castel-Nuovo au delà de la baye, a eu peur pour sa personne sur le vaisseau russe, ou il s'était encore aventuré et a livré Cattaro pour sauver sa chère personne pour laquelle il craignait». Az ismeretlen naplója. 1806 jun. 18.

[2]) Stadion előterjesztése, 1806 máj. 8. Bécsi áll. levélt.

[3]) U. o.

[4]) U. o.

[5]) A császár kézirata Stadionhoz, 1806. ápr. 23. Bécsi áll. levélt.

Cattaro birtokbavétele az oroszok által a legnagyobb fontosságú esemény volt. Nem azért, mert Napoleon abban sértést látott,[1]) hanem mert követelte, hogy Ausztria szerezze vissza e helyet az ő részére. E miatt Ausztria a legkínosabb helyzetbe jutott Oroszországgal szemben, noha életérdeke parancsolta a jó viszony föntartását ez országgal. Vajjon kikerülhető volt-e az összeütközés, ha Ausztria, Francziaország sürgetésére, fegyverrel akarta volna Cattarot visszaszerezni? Ha pedig vonakodik a bécsi kabinet Oroszországgal szemben így föllépni, el lehetett készülve arra, hogy Napoleon más területekkel fogja magát Cattaro birtokáért kárpótolni. Bécsben mindjárt az első hír hallatára attól tartottak, hogy ez esemény az osztrák tengerpartnak újabb megszállását fogja előidézni a franczia csapatok részéről.[2]) Napoleon nem sokáig hagyta a bécsi udvart kétségben szándékai iránt. A császár — ezt irta ápril 16-án Talleyrand La Rochefoucauldnak — híven fogja teljesíteni kötelezettségeit Ausztria iránt; de Ausztria is ugyanezt tegye és siessen Cattaro átszolgáltatásával.[3]) Ez azonban csak a bevezetés volt. A mi ezután következett, egész kiterjedésében föltünteté Napoleon czélzatát. Ha Oroszország — így nyilatkozik — nem akarja Cattarot kiadni és Ausztria nem hajlandó azt erőszakkal megszerezni, ám jól van, legyen úgy. De ez a látszólagos engedékenység drága árhoz volt kötve. Napoleon fékezhetetlen hatalomvágya Istria, Triest és Fiume után sovárgott. De még

[1]) Corresp. de Napoléon. XII. 342. l.
[2]) Stadion előterjesztése, 1806 ápr. 26. Bécsi áll. levélt.
[3]) Talleyrand La Rochefoucauldhoz, 1806 ápr. 16. A. E.

ezzel sem érte be. Mindenekelőtt azt követelte, hogy Ausztria zárja el kikötőit az összes angol és orosz hajók előtt, míg Oroszország önkényt le nem mond Cattaroról.[1]) Stadion tisztán átlátta az Ausztria kárára fordúlt helyzetet. «Nyilvánvaló ezen ajánlatból — ezt irta akkor Stadion Ferencz császárhoz — a párisi udvar azon kettős szándéka, hogy bennünket Európával összeveszítsen és hogy azután tartományainkat hatalmába kerítse, és biztosan fölismerhető Napoleon abbeli törekvése, hogy Ausztriát a jelen pillanat fölhasználásával a franczia iga alatt nyögő, alávetett országok közé sorozza.»[2]) Stadion azok nyomasztó helyzetében volt, kik a veszélyt tisztán fölismerik, de képtelenek az ellen védekezni. Világosan látta, hogy miután a monarchia csak két veszedelem között válogathat, nem marad más menedék hátra, mint azt választani, mely a legkevésbé hátrányos következményekkel van egybekötve. És e nézet szerint a kisebb veszély Cattaro visszafoglalásából állott, mi által Francziaország is kénytelen volna a tengerpart megszállására vonatkozó tervétől elállani. Igaz, hogy ezen eszköz elfogadása mellett sem tekinthetett azzal a biztossággal a jövőbe, melyet csakis az eredmény reménye nyujthat. «Nagyon félek, — mondá — hogy határozott szándéka Napoleonnak az adriai tenger egész partját birtokba venni s ha így áll a dolog, semmi gond és elővigyázat meg nem akadályozhatják ezt a foglalást, ha azt erőszakkal meg nem előzhetjük».[3])

---

[1]) Talleyrand La Rochefoucauldhoz. 1806 ápr. 16. A. E.
[2]) Előterjesztés 1806 ápr. 26-áról. Bécsi áll. levélt.
[3]) U. o.

Vajjon örömmel fogadá-e Napoleon a cattaroi esetet, mely Ausztriát oly nagy zavarokba sodorta? Ő maga szerette volna azt elhitetni, hogy ez esemény a világért sincs inyére, mivel elodázza a csapatok visszatérését Francziaországba.[1]) Vajjon ki bizonyíthatná e nyilatkozat őszinteségét? A franczia hadsereg csakugyan visszavágyódott hazájába dicsőséges hadjárata befejezése után. Berthier magán kívül volt, hogy most már hosszabb időre megint Németországba van száműzve. «Mennyire únom magamat ebben az átkozott Bajorországban,» mondá ingerülten Stutterheimnak. «Ép elutazni készültem. E nélkül a kárhozatos Cattaro nélkül már Párisban volnék. De az önök miniszteriuma[2]) okozta mindezt.» Ezen, Stadion bűnrészességére vonatkozó állítólagos hitben[3]) rejlik Napoleon további magatartásának magyarázata.

Ugy látszik, nem maradt e viszonyokra minden befolyás nélkül a szerbek fölkelése, kik Petrovič György vezetése alatt, hazájukat Törökországtól elszakítani akarták.[4])

---

[1]) Napoleon Talleyrandhoz, Paris, 1806 ápr. 1-én. Kiadatlan. Ez a levél nincs fölvéve a Correspondance-ba. «Vous ne manquerez pas de faire sentir à ce general (Vincent) que son silence et ses hésitations feront que je n'évacuerai pas Braunau; que cela est bien malheureux pour l'Autriche et pour moi; qu'il me faut les bouches du Cattaro, et qu'il ait enfin à traiter quelque chose.» A. E.-L. még Napoleon levəlét Berthierhez. Corresp. de Nap. XII. 270. l. «L'invasion des bouches de Cattaro me contrarie beaucoup, car il me tard bien que mes troupes rentrent en France.» Talán nem hagyható figyelmen kívül, hogy e levél nem tüntető szándékkal iratott, hanem inkább bizalmas nyilatkozatot foglal magában. Máskülönben sem lehet föltenni, hogy Napoleon mindig ellenkezőjét mondá annak, a mit gondolt.

[2]) Stutterheim Stadionhoz. Lettre particulière. München, ápr. 13. Mellékelve az 1806. évi előterjesztésekhez. Bécsi áll. levélt.

[3]) Corresp. de Nap. XII. 362. l.

[4]) Kállay, A szerbek története. I. k. IV. fej. A szerb fölkelés további lefolyására nézve l. Beer: Orientalische Politik Oesterreichs,

A bécsi udvart azzal gyanusíták, hogy érdekében lévőnek tartja a keleti bonyodalmak növelését, hogy továbbá a szerbeket Törökországtól, melylyel Napoleon barátságot kezdett tartani, elszakítani szeretné, szóval azon — a valóságnak persze meg nem felelő [1]) — váddal illették Ausztriát, hogy a szerb fölkelőket fölhivta arra, hogy helyezzék magukat a bécsi udvar oltalma alá.[2]) E körülménynyel hozzák kapcsolatba Cattaro átadását és a montenegróiak fölkelését. Kétségtelennek tünt föl Ausztria azon igyekezete, hogy megakadályozza Francziaországot Dalmáczia birtokbavételében.[3]) Csakis e föltevés indítható Napoleont az egész tengerpart elfoglalásával való fenyegetődzésre, a mennyiben a bécsi udvar tovább is késlekednék kikötőit az oroszok és angolok elől elzárni. Stadionnak La Rochefoucauld-al folytatott majdnem két órai beszélgetéséből nyilván kitünt a franczia császár azon határozott akarata, hogy Ausztria semlegességét nem tűri, hanem meghasonlást keltve a bécsi udvar és annak eddigi barátai között, igyekezni fog azt hatal-

---

4-ik fej. — Petrovič Györgyről ezeket irja a nádor Ferencz császárnak, (Budán, 1806 decz. 29.) Bécsi áll. levélt.: «Dieser Mann wird alle Täge unternehmender und verbreitet in der untern Gegend Hungarns viel Besorgniss, da man fürchtet, er möchte weiter greifen und auch im Lande Streifereyen machen, sobald er Belgrad erobert haben wird.» 1807 szeptember 23-án azt irta a nádor az uralkodónak, hogy az országra nézve veszélyes szerbiai nyugtalanságok végre mégis csak kényszeríteni fognak bennünket, saját biztosságunk megóvása czéljából a közbelépésre és azon állapotok megváltoztatására. Bécsi áll. levélt.

[1]) Beer, Orientalische Politik Österreichs. 189. l.

[2]) La Rochefoucauld, Bécs, 1806 ápr. 6. A. E. Kállay, id. m. 589. l. fölemlíti Sebastiani azon állítását, mely szerint Ausztria segédkezet nyujtott volna a szerbeknek Belgrád bevételénél.

[3]) La Rochefoucauld, Bécs, 1806 ápr. 6. A. E.

mának föltétlenül alávetni.[1]) A helyzet irtózatos volt. Háboru vagy engedékenység. De hát képes volt-e Ausztria Austerlitz után Napoleonnak ellenszegülni? «Szilárd meggyőződésem» — így szólt akkor Károly főherczeg Ferencz császár előtt — arra a vallomásra kényszerít, hogy egy újabb háború Francziaországgal és szövetségeseivel, az osztrák monarchia halálát jelenti.»[2]) Károly főherczeg Ferencz császárnak közvetlenül Napoleonhoz intézendő levelében látta a menekülésnek egyetlen fönmaradt módját. A főherczeg jól tudta, minő áldozatra készteti fivérét ez ajánlattal. De az önfentartás kötelessége minden aggodalmat elnémulásra kényszerített. «Ha — így irt Károly április 30-án Ferenczhez — bonyolult helyzetedet nyiltan és méltóságteljesen előadod, ha nem mentegetve dalmácziai ügynökeidet megérteted vele, hogy őt is rosszul szolgálták és hogy csapatai 14 nappal előbb érhettek volna oda; ha előzékenységet tanusítasz iránta, késznek nyilatkozván kötelezettségeidet lelkiismeretesen teljesíteni, sőt e miatt magadat még egy ujabb háboru veszedelmeinek is kitenni — ha végezetül nehány szivélyes szóval kijelentenéd előtte, hogy a közvetlen levéliráshoz csakis azért folyamodtál, hogy a szerencsésen helyreállított jó egyetértést megzavarható fellegeket eloszlassad, ha tehát őt a kölcsönös nyugalom föntartása és a lehetően tisztességes általános békének elérése végett, javaslatai kölcsönös közlésére kérnéd föl: az ilyen szavak talán még módot nyujthatnak arra,

---

[1]) Stadion előterjesztése 1806 ápr. 29-ikéről.

[2]) Károly főhg. előterjesztése, 1806 ápr. 29. Albr. főhg. levé . Kiadva Beernél, 503. l.

hogy legalább időt nyerjünk és hogy erre az uralomravágyó emberre a magunk érdekében hassunk.»[1]) A főherczeg a legélénkebben sürgeté császári testvérét, hogy egyetlen perczet se szalaszszon el, sőt még lehetőleg más napon küldené el e levelet, mert minden elvesztegetett óra egész tartományok elvesztését vonhatná maga után.[2]) Károly tanácsa nem talált süket fülekre. Ferencz levelet intézett Napoleonhoz. Május 12-én Vincent kihallgatásra ment St.-Cloudba. A hatalmas férfiú, kinek szavától most Ausztria sorsa függött, egész egyedül fogadta az osztrák tábornokot. Kezében a Vincenttől átadott levéllel járt föl és alá a teremben. A császár iratát egyetlen tekintetre sem méltatá. E helyett kifakadásokban tört ki Ausztria hűtlensége miatt. Átlépem az Innt — így kiáltott föl — ha Cattarot vagy pedig e helyett az egyenértékű Triestet és Fiumet meg nem kapom. Csak nagy nehezen tudta magát rászánni, hogy Vincent kérésére a császár levelét fölbontsa. Csakis ennek elolvasása után derült föl arcza. Semmire sem vágyom inkább — jegyzé most meg — mint Ausztriával jó egyetértésben élni. De a következetességet óhajtom, az osztrák minisztereknek nem szabad mindig ellenmondásba jönniök önmagukkal. «Francziaország — így fejezé be szavait — támogatóra szorul. — — — — Most minden új Európában. Egy-két év alatt — tevé hozzá nevetve — majd meglátjuk, ha vajjon tudunk-e jó egyetértésben élni egymással.»[3]) Tehát Károly éleslátását ujra igazolta a követ-

[1]) Károly Ferenczhez, 1806 ápril 30. Bécsi áll. levélt.
[2]) U. o.
[3]) Vincent Stadionhoz, Páris, 1806 máj. 12. Bécsi áll. levélt.

kezés. Helyesen számítá ki, hogy mint általában a szerencsésen fölülkerekedett emberek, Napoleon sem fog a hiuság csábítgatásának ellenállani.[1]) De ezzel a nehéz föladatnak még csak egyik része volt megoldva. Nem kellett-e Oroszországot is megnyerni? Vajjon nem e hatalom jóakaratától függött-e, hogy Cattaro önkénytes átadásával, Ausztriát megmentse kikötői kényszerű elzárásától? Stadion és La Rochefoucauld ugyanis megegyezének abban, hogy a kikötők legkésőbb május 12-én elzárandók, ha csak Oroszország e napig Cattarot ki nem adja.[2]) Károly főherczeg azt tanácsolá, hogy valamint Napoleonnal, ép úgy Oroszországgal szemben is nyiltságot kell tanusítani, meggyőzvén az utóbbit arról a kényszerhelyzetről, melybe Ausztriát az önfentartás kötelessége sodorta. Csakis nyilt, férfias szó — így vélekedék Károly — vezetheti Sándort annak fölismerésére, mint kényszerítették Ausztriát akarata és hajlamai ellenére erre az ellenséges tüntetésre. Csakis ennek határozott előadása kimélheti még meg Sándornak érzékenységét a megsértett barátság miatt.[3])

Ámde Oroszország, mely még mindig nem kötött békét Napoleonnal, nem viselte magát ez ügyben úgy, mint Ausztria barátja. Az első pillanatban gondolt ugyan Sándor arra, hogy a csapatai által megszállva tartott Cattarot Francziaországnak kiszolgáltassa. De ez ellen élénken fölszólalt Czartoryski, ki e kikötőnek

---

[1]) Stadion előterjesztése, 1806 máj. 22. Bécsi áll. levélt. Stadion fölemlíti, hogy ép sürgönyöket kapott Vincenttől Párisból, melyekből «Fölséged iratának jó hatása Napoleonra» kicsillámlik.

[2]) Corresp. de Nap. XII. 350. l.

[3]) Beer, Zehn Jahre, 504. l.

franczia kézbe jutását a legnagyobb szerencsétlenségnek tekinté, mely Oroszországot érhetné.[1]) Az attól való félelem, hogy Napoleon Oroszországgal ellentétben vihetné ki keleti terveit, uralkodott az orosz politikán és szabta meg ennek magatartását a cattaroi kérdésben. Konstantinápoly birtoka miatt örökös aggodalomban éltek. Készek voltak inkább Törökország földúlását azonnal megkezdeni, mint Francziaország túlsulyát a török fővárosban eltűrni,[2]) a hová ép most küldé Napoleon követül egy fiatal, becsvágyó és kiméletlen tábornokát.[3]) Ily körülmények közt Czartoryski semmi szín alatt sem volt hajlandó Francziaország befolyását Dalmácziában még Cattaro kiszolgáltatása által is növelni. De még más oka is volt az orosz politikának arra, hogy Cattaro kiadását megtagadja. Az oroszok ugyanis minden áron törekedtek a török birodalom görög hitű alattvalóinak bizalmát megszerezni, hogy bennük minden eshetőségre megbizható támogatókat szerezzenek maguknak.[4]) Mindaddig tehát, mig Oroszország megnyugtatást nem szerez Napoleonnak Törökországra vonatkozó szándékaira nézve, vagy pedig

---

[1]) Woronzov hg. levélt. XV. 414.

[2]) Merveldt 1806 márcz. 9/21. Bécsi áll. levélt.

[3]) Vincent következőleg jellemzi egyik tudósításában Sebastiani tábornokot: «C'est un homme d'esprit et qui a de l'instruction; quoique fort jeune encore il est rompu dans les affaires, il est d'un caractère entreprenant et audacieux, d'une grande ambition». Stadionhoz, Párizs, 1806 máj. 1. Bécsi áll. levélt.

[4]) Merveldt, 1806 $\frac{\text{máj. 31.}}{\text{jun. 12}}$ Bécsi áll. levélt. — — «et que c'est dans cette sollicitude de s'attacher les habitans de la réligion grecque dans les états du Grand-Seigneur à leur inspirer une grande confiance dans la protection de la Russie que gît la raison des retards et difficultés que nous avons rencontrés pour la restitution de Cattaro».

barátságosabb viszonyba nem lép Francziaországgal, nem is lehetett Cattaro visszaadására számítani. Igy fogták föl a helyzetet Angliában is.[1]) Az angol miniszterek egyáltalában nem akarták, hogy Oroszország lemondjon erről a fontos kikötőről, attól tartván, hogy Napoleon nyomban megvalósíthatná Törökországra vonatkozó terveit.[2])

Bármily kizárólagosan vezérelteté azonban magát Czartoryski, a helyzet mérlegelésénél egyedül Oroszország érdeke által, még sem maradhatott érzéketlen Ausztria fenyegetett helyzetével szemben, melytől Napoleon Cattaro átadását vagy megfelelő kárpótlást követelt. E rendkívül nehéz helyzetben oly eszközt vélt az orosz miniszter találni, mely szerinte ugy az orosz, mint az osztrák érdekeknek megfelelő volt. Azt remélte, hogy Napoleonnal közvetlenül alkudozván, időt nyer s nem lesz kénytelen Cattarot kiszolgáltatni; de másrészt Ausztriát is megmenti ez úton attól a veszélytől, hogy Francziaország által nyomban megtámadtassék.[3]) E politika magyarázza meg azon ingadozást,[4]) melyet Oroszország a szóban forgó ügyben

---

[1]) Adair, A mission to the court of Vienna, 18. l.

[2]) Starhemberg Stadionhoz, London, 1806 máj. 27. Bécsi áll. levélt. Starhemberg fölemlíti, hogy egyedül Fox kivánta Cattaro visszaadását.

[3]) Woronzov hg. levélt. XV. 414. Czartoryski Woronzovhoz. «Pour sortir de cet embarras, je saisis l'idée d'entamer à ce sujet des négociations directes avec la France dans l'espoir de ne pas rendre par ce moyen Cattaro, de gagner tout au moins du tems et de sauver l'Autriche d'une attaque immédiate de la part de Bonaparte.»

[4]) Hardenberg következőleg ír, Bécs, 1806 jun. 4-én. Hannov. áll. levélt.: «Jamais il ne s'est trouvée autant de variations dans la marche d'une affaire quelconque que dans celle de Cattaro».

úgy Francziaországgal, mint Ausztriával szemben tanusított és a melyre az orosz udvarnál az uralkodó befolyás elnyeréseért versengő pártok sem maradtak befolyás nélkül. I. Sándor nem olyan férfiu volt, ki szilárd elhatározással igyekszik czélja elérését megközelíteni. Minden udvarában érvényre jutott áramlat magával sodorta, hogy aztán nemsokára valamely erősebb áradat hatalmába kerüljön. 1806 elején még utálattal fordult el Napoleontól s a «béke» szó borzadályt gerjesztett benne.[1]) De kis idő mulva már rajong a békéért.[2]) Sőt az a nap sincs már messze, melyen Napoleon lelkes tisztelőjévé és hívévé fog átalakulni.[3]) Nem könnyíték-e meg ily nagy ugrások minden párt aknamunkáját, vajjon ily fejedelem közelében nem kellett-e az ármánykodásoknak szükségkép igen nagy tért hódítniok? Mint egy magikus kamarában, úgy látjuk a pártokat magunk előtt tovatünni. Az ó-orosz párt nem akar Európával tovább törődni, hogy Ázsiában és az európai Törökországban annál könnyebben folytathassa hódításait. E párt kivánsága szerint csak Konstantinápolyon át vezet Oroszország útja

---

[1]) Merveldt Stadionhoz 1806 febr. 13/25. «L'empereur insiste à ne pas vouloir de paix et son ministère est plus que jamais attaché à l'Angleterre.» Bécsi áll. levélt.

[2]) U. a. 1806 $\frac{\text{máj. 22.}}{\text{jun. 23.}}$ «La paix avec la France c'est le voeux secret de l'empereur et de son ministre.» Bécsi áll. levélt.

[3]) Merveldt gróf részére ki kell a bizonyítványt állítani, hogy ő már 1806 szeptemberében utalt erre az eshetőségre. «Et ce manque de caractère même dans l'exécution des idées les plus justes conduira à l'adoption des plans de Napoléon.» Ezeket irá Merveldt, 1806 $\frac{\text{aug. 21.}}{\text{szept. 2.}}$ -án Stadionhoz. Bécsi áll. levélt.

Európába.[1]) Ezzel szemben az ifjabb tiszteket a harcz vágya tölté el; rájuk nézve közönyös, hogy kivel verekednek. Ők csak a győzelmet óhajtják, mely az austerlitzi szégyenfoltot kitörülné. S a nemzet becsülete iránt oly érzékeny közvéleményben erős támaszra találnak.[2]) E pártok mellett egész sereg ember küzd a hatalomért és befolyásért, folyton lesve az ép hivatalban levő miniszter bukását. A féktelenség közepette persze olyanok is kerülnek fölszinre, kik I. Sándort I. Pál sorsával fenyegetik.[3])

Ily viszonyok és a hangulat ily gyors változása mellett, soha sem lehetett az orosz kormány egyes elhatározásait biztosan előre látni. Most, változatosság okáért, megint békés áramlat állott be. És ezt nagy örömmel üdvözlé a bécsi udvar, mert csakis attól lehetett Cattaro visszaadatását és legalább pillanatnyira a fenyegető helyzet enyhítését remélni.[4]) E mellett még azon aggodalom is háttérbe szorult, hogy Francziaország és Oroszország kibékülése nem valami kedvező kilátásokat nyujt a jövőre nézve.[5]) Stadion tehát kész volt

---

[1]) Merveldt 1806 jul. 11/23. «Pétersbourg et toutes les possessions sur la Baltique ne lui (Kaminsky tábornoknak, ki e nézetet a tanácsban képviselé) paraissent bon qu'à être brulés le plutôt possible et c'est par Constantinople que la Russie devroit reparaitre en Europe qu'en attendant elle abandonnerait à son sort.» Bécsi áll. levélt.

[2]) Merveldt, 1806 jun. 16/28. Bécsi áll. levélt.

[3]) U. o.

[4]) Stadion Vincenthez, 1806 jun. 21. Bécsi áll. levélt. «Les embarras du système politique sons tels et notre situation momentanée est si critique que nous ne pouvons pas être fachés de tout événement qui tend à un rapprochement entre les puissances en guerre.»

[5]) U. o. «Mais alors nous avons à appréhender que la conséquence en sera bientôt un rapprochement trop intime entre ces deux cours lequel encore ne pourrait tourner de toute façon qu'à notre desavantage.»

I. Sándor és I. Napoleon képviselőinek közeledését Bécsben közvetíteni. Párisban már május közepe óta ismerték az orosz udvar békés hajlamait. A bécsi követet előre utasították, hogy azon esetre, ha Razumovsky előtte e tárgyat érintené, jelentse ki, hogy Párisban minden ilynemű javaslatot bizonyára örömmel fogadnának, mert ismeretes Napoleon nagy tisztelete Sándor személye iránt. «Tökéletes feledése a multnak és békekötés — irta Talleyrand Rochefoucauldnak — ezekre, nyiltan kijelentheti ön, Francziaország mindig készen fog állani. De nem kiván Oroszországgal összeköttetésbe lépni és vele bármily idegen érdek fölött alkudozásokba bocsátkozni.» [1]) La Rochefoucauldnak rövid időn alkalma nyilt a kapott utasítással élni. Május 27-én Bécsbe érkezett d'Oubril, az orosz kabinet küldöttje, meghozva Razumovskynak a fölhatalmazást, hogy a franczia követtel béketárgyalásokba ereszkedjék. A hadviselő felek, mint semleges téren, gróf Stadion termeiben találkozának. Razumovsky kijelenté, hogy Oubril útján megkapta az alkudozásokhoz szükséges fölhatalmazást, sőt hogy Oubrilnak szabadság adatott, a hadi foglyok kicserélésének ürügye alatt, szükség esetén még Párisba is utazni. [2]) Stadion örömére Oubril a Cattaro átadására vonatkozó parancsot is magával hozta. Ez már csak azért is nagyon fontos volt, mivel a bécsi udvar néhány órával az orosz megérkezése előtt kiadá a kikötők elzárására vonatkozó utasítást, a mely rendszabály, az orosz udvar határozata után fölöslegessé vált. Május 31-én nyujtá át Razumovsky

[1]) Talleyrand La Rochefoucauldhoz, Páris, 1806 máj. 20. A. E.
[2]) La Rochefoucauld, Bécs, 1806 máj. 27. A. E.

azt a jegyzéket. mely Cattaro visszabocsátásának formális igéretét tartalmazá.[1]) Stadion föllélegzett. Végre megszabadult — azt hitte — ezen önmagában véve lényegtelen ügytől, melynek azonban következményei oly sok gonosz órát szereztek neki.[2]) Most már remélte, hogy a francziák Braunaut kiürítik, a monarchia határaitól, az Isonzo folyó partjaitól visszavonulnak és a hadifoglyokat hazájukba háborítlanul visszaeresztik.[3]) De vajjon beérhette-e ezzel Stadion? Kikerülheté-e éleselműségét, hogy a még mindig fegyverben álló Napoleon távolról sem győzte le ellenszenvét Ausztria iránt. Ennek a forrását kellett elzárni. Stadion a «bizalom»[4]) kifejezésben vélte azt a varázsszócskát föltalálhatni, melylyel az ellenfélt, ha nem is megbizható baráttá, de legalább csöndes szomszéddá lehetne átváltoztatni. A kikötő véglegesen megigért átadása által teremtett uj helyzet egyenesen megkövetelte a jelzett út követését. Elérkezett a pillanat, melyben Napoleont a bizalom tanusításával szintvallásra lehetett kényszeríteni. Most, midőn Cattaro átadása után — s ezt az ügyet befejezettnek lehetett tekinteni — semmi ürügye sem maradt többé a fenyegetődzésre, kénytelen volt végre nyilatkozni arra nézve, hogy Ausztriát föntartani, vagy pedig megsemmisíteni akarja-e? S a

---

[1]) Stadion Vincenthez, 1806 máj. 31. Bécsi áll. levélt.

[2]) Stadion Vincenthez, jun. 13. — — «qui moins par lui-même que par les conséquences qu'on y a données est devenue d'une haute importance».

[3]) Stadion Vincenthez, 1806 jun. 4. Bécsi áll. levélt.

[4]) U. a. ugyanahhoz. 1806 jun. 12. Bécsi áll. levélt. — — «et il me semble en tout cas trés-fort à sa place que nous lui en témoignons la confiance».

politikában már az is sikert jelent, ha az ellenfél szándéka bevallására kényszeríttetik. Erre törekedett Stadion. Rá nézve a mostani helyzet tűrhetetlen volt. Tudni akarta, mit várhat Ausztria a jövőtől,[1]) mely nem a legrózsásabb színben mutatkozott, mivel Napoleon még Ferencz császár május 1-éről kelt levelére sem válaszolt. De midőn Stadion br. Vincentet a franczia udvarhoz való közeledésre hatalmazta föl, még mindig nagyon távol állott attól, hogy határozott kijelentések által Napoleont is ép ily határozott nyilatkozatok tételére hivja ki. Stadion félt ugyan ajánlatai visszautasításától, de még sokkal inkább félt a Francziaországgal kötendő szövetségre való fölhivástól,[2]) melytől lelke mélyében iszonyodott. Vajjon az a férfiu volt-e Napoleon, kinek érzületét néhány tetszetős szólásmód által ki lehetett fürkészni? Még mielőtt Stadion az ellenkezőről győződhetett volna meg, összes számításai kártyavár módjára omlottak össze. Meghiusultak azok, mert Oroszország megint vonakodott Cattarot átadni. Az elmult napok összes ijedelmei és zavarai megint fölujultak. Most már minden attól függött, hogy Oubril,

---

[1]) Stadion Vincenthez, 1806 jun. 21. Bécsi áll. levéltár. «Il nous importe cependant de toute manière de faire cesser cet état de choses, ou du moins de nous éclaircir enfin sur ce que nous avons à attendre de l'avenir».

[2]) U. o. «Nous ne voulons aucunement que vous demandiez des explications précises sur les vues ultérieures de Napoléon, ni même que vous provoquiez des ouvertures détaillées à ce sujet; car nous sentons trop bien les inconvéniens et même les dangers auxquels une telle mesure nous exposerait, soit qu'elle donnat lien à un refus désobligeant soit qu'elle menat à une proposition de prendre une part active à ces projets.»

ki junius 23-án Párisba utazott, békét fog-e kötni, vagy pedig mit sem igazítva fog visszatérni.

A legnagyobb figyelemmel kisérték tehát Bécsben Oubril küldetését, ki akkor ért Párisba, midőn már Anglia Talleyranddal az általános béke iránt alkudozott. Anglia politikájában, Pitt halála óta, kinek szivét az austerlitzi vereség megtörte, fordulat állott be. Most Fox, ki mint a Pitt harczias politikája ellen irányuló ellenzék vezére, hazája egyik legnagyobb szónokának hirnevére tett szert, vevé át a külügyek vezetését. E férfiu belépése a kormányba sokak szerint egy uj béke-korszak megnyiltát jelenté. Tényleg nemsokára be is következtek az első lépések, melyek Anglia és Francziaország közeledését jelzék. De tévedés volt Francziaországban azt hinni, hogy Fox, mert a forradalom kezdetétől fogva soha sem titkolta rokonszenvét a XVIII-ik század e legnagyobb mozgalma iránt, most már a szajnaparti hatalmas úrral minden áron békét fog kötni. Kétségtelen, hogy Fox Európa összes hatalmait kibékíteni óhajtá, hogy türhetőbb állapotok keletkezzenek.[1]) De azért korántsem volt hajlandó Napoleon minden követelése előtt meghajolni. Ha egykor miniszter leszek — igy nyilatkozék egy izben Starhemberg előtt — akkor békét akarok csinálni; de ha nem tudnék az amiens-i békefeltételeknél jobbakat elérni, el vagyok határozva a háborút a legnagyobb nyomatékkal folytatni.[2]) Fox könnyen ki volt téve annak a veszedelemnek, hogy Napoleon és Talleyrand cselszövő politi-

[1]) Starhemberg Stadionhoz, 1806 febr. 11. Bécsi áll. levélt.
[2]) U. o.

kájának áldozatául esik, mert daczára nagy képességeinek,[1]) nagy hajlama volt bárkit gyorsan megajándékozni bizalmával. Mindezek olyan tulajdonságok, melyek mellett könnyen áldozatul eshetett Napoleon és Talleyrand ellenséges és egyúttal képmutató politikájának. Csakhogy erős érzéke volt hazája becsülete és érdekei iránt s ez, ingadozásai daczára is képessé tevé őt a csábítgatásokat igazi szinükben fölismerni és azokat visszautasítani. Ő tehát Oroszország nélkül nem akart külön békére lépni, de Sicziliát sem akarta Napoleon kezei között hagyni.

Nem ily erélyesen járt el Oubril, ki bécsi és párisi útját Anglia beleegyezésével tette meg.[2]) Őt ép azért szemelték ki erre a küldetésre, mert a diplomácziai világban nem foglalt el előkelő állást, és mert Angliában kedvelt ember volt.[3]) A franczia politika azonnal legelőkelőbb föladatának tekinté az orosz ügynököt mindenféle kedveskedés és fenyegetés segélyével az angol alkudozótól, Yarmouth lordtól elküléníteni és őt külön békeszerződés kötésére rábirni. Oubril valósággal elbujt Yarmouth elől. Csakis a béke aláirása előtt való napon jelenté ki előtte, hogy azt holnap alá fogja irni, de még ekkor sem említé föl a föltételeket.[4]) A napoleoni politika nagy sikert aratott. Ez a béke (julius 20-án) az utolsó szárazföldi szövetségest szakítá el Angliától. Poroszország és Ausztria sem szá-

---

[1]) Woronzov, London, 1806 6/8. febr. Fox — — homme de beaucoup d'esprit, homme de genie même. Woronzov hg. levélt. 15. k. 382. l.

[2]) Woronzov hg. levéltára 15. k. 417. l.

[3]) U. o. 416. l.

[4]) Starhemberg. 1806. jul. 27. Bécsi áll. levélt.

míthattak többé északi szomszéduk segélyére. Tekintve Oroszország rendkivüli engedékenységét, önkénytelenül merül föl a kérdés: vajjon Oubril, elkapatva az előkelő szereplés vágyától, önkényesen járt-e el, vagy pedig közvetlenül fel volt hatalmazva ily szégyenteljes béke megkötésére?

Czartoryski a leghatározottabban állítja, hogy Oubrilnak, a részére adott egyenes utasítás értelmében mit sem volt szabad tennie Anglia tudta nélkül, legkevésbbé volt azonban följogosítva ennek hozzájárulása nélkül valamely egyezményt aláirni.[1]) Ám megeshetik, hogy az orosz küldött, elutazása előtt olyan szavakat hallott a czár szájából — s ilyesmit látszik Czartoryski is sejteni[2]) — melyekből azt következtetheté, hogy ura minden áron a békét akarja.[3]) Ez a hit kapcsolatosan Napoleon folytonos hizelgéseivel, valamint Talleyrand abbeli kijelentése, hogy Ausztriát már csak ezen békeokmány aláirásával lehet megmenteni, mindezek együttvéve birhaták rá végül Oubrilt a julius 20-iki hirhedt békeegyezmény elfogadására. De bizonyos, hogy ő maga fölhatalmazása túllépésének tudatával cselekedett. «Elutazom, — irá Oubril Strogonovnak, a

[1]) Hg. Woronzov levéltára 15. k. — — de ne rien faire que de la connaissance et d'après le conseil du cabinet anglais et ne jamais rien conclure que de concert avec lui. Ez ellentétben áll Bernhardi (Geschichte Russlands. 2/2. k. 514. l.) előadásával. Czartoryskinak Woronzovhoz intézett levele (Woronzov levéltára, 15. k. 417. l.) is tagadja, hogy Oubrilnak esetleg megbizása lett volna — mint Bernhardi 515. l. állítja — egy orosz békekötéssel az angol békekötést megelőzni.

[2]) Woronzov hg. levéltára 15. k. 417. l.

[3]) Igy tudósít Merveldt 1806 szept. 2. Bécsi áll. levélt. L. Beer i. m. 226. l.

londoni orosz követnek — hogy kegyelemért esedezzem és fejemet uralkodóm lábaihoz vessem; tudom, hogy utasításom körét áthágtam. De — tevé mentegetődzve hozzá — megmentém Ausztriát.»[1]) Mennyire tévedett azonban Oubril, ha engedékenységével Ausztriát Napoleon csapásaitól vélé megmenteni, föltéve, hogy ez állítás nem puszta ürügy volt. Igaz, hogy Cattaro átadásával e sajnos ügy is véget ért, és Braunauból is távozniok kellett a francziáknak. De hát nem kellett-e Oubrilnak a német birodalom tökéletes átalakításából — a miből előtte a béke aláirását megelőző estvéig titkot csináltak[2]) — tisztán látni, hogy könnyenhivősége miatt áldozatul esett a napoleoni politikának és hogy a helyett, hogy Ausztriát megmentette volna, ezt még inkább ellenfele önkényének szolgáltatá ki? Most már mit sem kellett tartania Napoleonnak az elszigetelt Angliától és a békeegyezmény által megkötött Oroszországtól, hozzáláthatott egyik legmerészebb terve megvalósításához: a rajnai szövetség megalapításához és a német birodalom föloszlatásához, oly tervekhez, melyek közvetlenül Ausztria tekintélye és hatalma ellen voltak irányozva. Az egész tervet Ferencznek a német császári méltóságról való lemondása volt hivatva megkoronázni.

Már az 1802. deczember 26-iki egyezmény bevezeté a német birodalom föloszlatását.[3]) Bajorország és Würtemberg királysággá emelése volt a további lépés ezen

---

[1]) A Strogonovhoz intézett levél e részletét Starhemberg közli. Starhemberg Stadionhoz. 1806 jul. 28. Bécsi áll. levélt.

[2]) Lefebvre II. 310. l.

[3]) L. I. k. 5. fejezetet.

az uton. Nem szenvedhet kétséget, hogy Napoleon régóta teljes öntudatossággal fáradozott Ausztria kiszorításán Németországból. Sőt egy különben nagyon jól értesült kortárs tudni akarja, hogy Napoleon már a pozsonyi békekötés alkalmával követelé Ferencztől a német császári koronáról való lemondást.[1]) Akár igaz ez, akár nem, Napoleon eljárása minden esetre e föltevés mellett szól. Szembetünő módon igyekezett a birodalomtól ennek egyes tagjait elszakítani és ez által a császárt kényszeríteni, hogy ő maga mondjon le a német császári koronáról. A Németországban uralkodó állapotok csak elősegíték Napoleon czélzatait. Azok közt, kik meg voltak győződve, hogy a birodalom, legalább jelen alkotmányával, tarthatatlan, mindenekelőtt két vélemény merült föl: a hatalmasabb birodalmi rendek a teljes föloszlatást és Németországnak maguk között való fölosztását, a kisebbek ellenben a birodalmi szervezetnek franczia felsőség alatt való ujjáalkotását kivánták.[2]) Úgy látszik, minden megtörtént, hogy a kisebb fejedelmeknek a franczia oltalomra való vágya lehetőleg fokoztassék. «Németországnak — így szólott akkoron Otto franczia követ Münchenben — szabadabbnak és boldogabbnak, nem pedig elnyomottabbnak kell lennie, hogy legyen.[3]) Nagyon engedelmes eszközre talált

---

[1]) Hardenberg, Bécs, 1806 aug. 13. — «und soll es mehr als wahrscheinlich seyn, dass Bonaparte bei dem Pressburger Frieden dieses Ansinnen schon gemacht habe, wozu sich aber des Kaisers Majestät nicht eher habe verstehen wollen, bevor nicht die Stände selbst sich förmlich von dem Reich und dessen Oberhaupt sollten getrennt haben.» Hannov. áll. levélt.

[2]) Stadion Lothár Frigyes emlékirata. Bécs, 1806 jun. 12. Bécsi áll. levélt.

[3]) Egy Münchenben 1806 jul. 16-áról keltezett irat kivonata. A német rend levélt. Bécsben.

Napoleon, a birodalmi főkancellár: Dalberg Károly Tivadar személyében, ki maga szólítá őt föl, hogy a német alkotmány «ujjáalkotója» legyen. Érdek, félelem és a becsvágy, a kikerülhetetlennek tartott eseményt kezdeményezni, ez volt a rugó, mely elsővé tevé Dalberget azok sorában, kik a német birodalom sirját megásni segitettek. A franczia uralom alatt meg akará a maga részére menteni azt, a mi még megmenthető volt. Azon emberek módjára, kik önző czéljaikat eszményi jelszavak alá rejtegetik, ő is az «ideologia» köpenyébe igyekezett becsvágyó szándékait burkolni. S minthogy ezen eszköz hosszabb használata után maga is hinni kezdett saját becsületességében, azt is remélheté, hogy indító okai tisztaságáról másokat is meg fog győzni. De Stadion Lothár Frigyes keresztüllátott az ő szándékain.[1]) Egyetlen pillanatig sem kételkedett, hogy Dalberg csakis Napoleon akaratának tolmácsa lesz Németországban.[2]) Dalberg, kinek lelkületében a becsvágygyal kalandos tervek is megfértek, folyton ujabb reformeszmékkel lépett föl Napoleon előtt Németország ujjáalkotását illetőleg, persze mindig csak azon föltevésben, hogy azok az ő javára fognak eldőlni. Ámde Napoleon, ki föloszlatásra, nem pedig

---

[1]) Stadion L. Fr. emlékirata. Bécs, 1806 jun. 12. Bécsi áll. levélt. «Seyen auch Furcht und Interesse seine eigentlichen Motive, jene eben bemerkte Ansicht ist doch der glänzende Roman, in den er sich selbst versetzt, um seine Handlung in seinen Augen, und wenn er es könnte, auch in Augen Anderer zu veredeln.»

[2]) U. o. «Die Schritte, welche die Autorität seiner jetzt regierenden Majestät herabsetzen und das Reich in einen französischen Vasallen-Staat umwandeln sollen, werden dann von dem Herrn Kurfürsten Erzkanzler ausgeführt und zum Theil angegeben werden.»

ujjáalkotásra törekedett, csak gúnyolta a főkanczellár ötleteit, mihelyest ez neki hátat fordított.[1]) Mint Gentz mondja, Napoleon teremté meg «azon német fejedelmek istentelen confoederatióját,»[2]) kik ő benne látják urukat és parancsolójukat. Bajorország, Würtemberg, Baden, Cleve és Berg, Hessen-Darmstadt fejedelme, a főkanczellár és még nehány kisebb tartomány ura örökre elváltak a német birodalomtól és mint «rajnai szövetséges államok» Napoleon fönhatósága alatt egyesültek, hogy, a mint mondák, «Délnémetország belső és külső békéjét biztosítsák».[3]) A német birodalom kiszenvedett. Tényleg nem létezett többé a német császár. «A kinálkozó határozatok közül — így irt Talleyrand az új német alakulásokról La Rochefoucauldnak — azt választá a császár, mely nem ad a Habsburg-háznak több utódot a birodalomban.»[4]) Miután Napoleon az előidézett fejlemények által megfosztotta Ferenczet a német császári koronától, csak természetes, ha tőle már most az új állapotok jogi elismerését, tehát a német császári méltóságról való lemondást is követelé. Bécsben már régóta értesültek a franczia politika azon szándékáról, hogy megsemmisítő csapást akar mérni a német császári méltóság ellen. Jogosan kérdezhették tehát, ha vajjon a bécsi udvar csupa hallgatással s hideg közönynyel fogja-e fogadni amaz üzelmeket?[5])

---

[1]) Metternich, I. 61. l.

[2]) Gentz' Schriften. Kiadta Schlesier, IV. 242. l.

[3]) Häusser, Deutsche Geschichte II., 691. l.

[4]) Talleyrand, Páris, 1806 jul. 23. A. E.-L. mint nyilatkozik Talleyrand: «Lettres inédites de Talleyrand à Napoléon par Pierre Bertrand». 242. l.

[5]) Haugwitz Finkensteinhoz. Berlin, 1806 jul. 20. Por. kir. áll. levélt.

Bármennyire gyönge volt Ausztria, még sem akarták hinni, hogy az ellene irányzott csapást teljes önmegadással fogja elviselni. «Lehetetlen -- ezt irta julius 25-én Haugwitz Finkensteinnak Bécsbe — hogy a bécsi udvar észre ne vette volna a vihar közeledését. Hát semmit sem tett annak föltartóztatása és a fejedelmek maga köré gyüjtése végett? S most, miután a csapás bekövetkezett, békésen fogja azt eltűrni? Nyugodtan nézi-e végig a birodalom feje, tekintélye és a császári méltóság lehanyatlását?» [1]) Bizonyára ritka érdekkel bir figyelemmel kisérnünk, minő állást foglaltak el az irányadó körök ama világtörténelmi eseménynyel szemben. S minthogy az emberek értékét és jelentőségét leginkább nehéz helyzetben hozott határozatokból lehet megítélni, az a magatartás, melyet az intézkedésre hivatott személyiségek e perczben tanusítottak, nagy mértékben elősegíti jellemük fölismerését. Gróf Stadion Fülöp, a vezérlő miniszter, a német császári koronáról való önkénytes lemondás mellett volt. [2]) E tanácscsal bebizonyítá gyakorlati érzékét, mert nem engedé a birodalmi rendi előitélet által azt a határozatot meghiusulni, mely Napoleon zaklató sürgetése miatt az egyedül lehetséges volt. Egyetlen tapasztalt államférfiu sem adhatott más tanácsot a császárnak, hogy a javasolt tett általában önkénytes elhatározás és ne erőszakos nyomás eredményének tünjék föl. Az önkénytes lemondás itt már azért is nagyon ajánlatos volt, mert minden tisztán látó politikus kénytelen volt a viszonyok

---

[1]) Haugwitz Finkensteinhoz. Berlin, 1806 jul. 25. Por. kir. áll levélt.

[2]) L. Beer id. m. 229. s k. l., hol Stadion máj. 24-iki véleménye lényeges tartalma szerint közölve van.

helyzetéből meggyőződni arról, hogy ha nem sietnek, nemsokára késő lesz és az erőszak kényszerére kerül a sor. Csakhogy Stadion nagy hibát követett el. Nem vonta le tanácsa összes következményeit és ingadozó jellemű urának kibuvót hagyott. Mihelyt átlátta a leköszönés kényszerűségét, azonnal keresztül is kellett volna azt vinnie, nem pedig a kedvező pillanatra várni, melyben a lemondás fejében bizonyos állítólagos előnyöket lehetett volna várni. A leköszönésnek méltóságosan kellett volna történnie. A mint látszik, azt az álláspontot, mely a császárt a lealáztatás nyomasztó érzésétől önmaga és mások előtt is megóvta volna, Károly főherczeg képviselé. Midőn a német birodalom föloszlatását megtudta, leverten irta Albert herczegnek: «Ha emlékezik rá, még két hó előtt gondoltam, hogy udvarunknak a német császári méltóságról le kellett volna mondania. Igy ettől a szégyentől és lealázástól megóva maradtunk volna.»[1]) De csak kevés ember bir a határozottsággal, hogy kedvessé vált jogokról lemondani tudjon és legkevésbbé lehetett Ferencz császárról ily jellemszilárdságot föltételezni, ki örökösen habozva és ingadozva, soha sem tette a kellő időben, a mit tenni kellett. Bizonyára nagy önmegtagadásába került Ferencz császárnak, lemondani arról a koronáról, mely oly hosszú időn át ékíté ősei homlokát. És mert

---

[1]) Károly Alberthez, Bécs, 1806 aug. 6. Albr. főhg. levélt. «Je pensais, si vous vous rappelez, il y a deux mois, que notre cour aurait dû renoncer alors à la dignité de l'empereur d'Allemagne. Nous aurions évité cette insulte et cette humiliation.» Augusztus 9-én azt irá Károly Albertnek: «Deux mois plutôt cela aurait eu meilleure grâce.» Albr. főhg. levélt.

Stadion nem figyelmeztette a haladéktalan lemondás szükségére, Ferencz császár hihetőleg azok szavára hallgatott, kik csak fájdalommal tudták a császári méltóság elvesztését szemlélni s ezért ezt az elkerülhetetlen pillanatot, a míg csak lehetett, halogatni igyekeztek.[1]) Csakis az udvar körében érvényesült különböző áramlatok magyarázzák meg azt a késlekedést, melylyel a lemondáshoz fogtak, úgy hogy addig halogaták, mig Napoleon fenyegető követeléssel lépett föl.[2]) Ugy látszik — s fájdalom, ezen egész nagyfontosságú kérdésnél inkább sejtelmekre, mint adatokra vagyunk utalva, — hogy a párisi udvar augusztus 10-ét jelölte ki Ferencz császár elhatározásának végső határnapjául.[3]) De még akkor is csak nehéz lélekkel tudtak az elkerülhetetlenben megnyugodni. A lemondásból, egész a legvégső pillanatig — és ez hihetőleg Stadion befolyására

---

[1]) Szolgáljon az irányadó köröknél uralkodott hangulat bizonyítékául a névtelen naplójának következő helye (1806 aug. 8.) «L'empire d'Allemagne est partagé comme la Pologne. — — Qui m'eût dit pareille chose aujourd'hui un an à Mergentheim! Voilà une des nombreuses suites de cette fatale coalition, de cette imprudente guerre, bref, des sotises sans nombre politiques et militaires que nous avons accumulées, depuis qu'en 1791 nous avons commencé à nous mêler de cette malheureuse révolution, laquelle sans nous aurait fini brusquement comme tous les arrangemens provenant de la légerté française. De conseillers légers et aveugles ont suggéré à un jeune prince dont ils n'avaient point approfondi la faiblesse extrême de viser à faire des conquêtes. Les voilà ces conquêtes. Les voilà ces conquêtes, dont ce fou de Fugger m'entretient encore en 1794! Elles sont devenues négatives. Pourvu qu'on ait salué l'électeur de Saxe avant de prendre le parti d'abdiquer la couronne!»

[2]) Bailleu, Preussen und Frankreich, II. 492. l.

[3]) Ferencz Stadionhoz, 1806 aug. 1. Bécsi áll. levélt. «— — und die Zeit bis zum 10. August drängt, den ich mit so einem Mann wie Napoleon nicht gerne verstreichen liesse, ohne dass ihm mein Entschluss hierwegen bekannt ist.»

vezethető vissza,[1]) — minden lehető módon hasznot akartak húzni.[2]) Midőn pedig végül mégis kénytelenek voltak az erőszaknak engedni, azt a hirt terjeszték a székvárosban, hogy a császár önkénytesen köszönt le.[3]) Valójában azonban csak hosszas és heves vita után csikarta ki a franczia követ Stadiontól a beleegyező nyilatkozatot.[4]) Az osztrák miniszter persze azzal a gondolattal hizelgett magának, hogy ez ügy oly módon rendeztetett, mely ura méltóságának nem árt s — a mint ő mondá — «a monarchiára nézve nem fog kellemetlen következményekkel járni.»[5]) De mindjárt ezen esemény hirének első elterjedése után azon aggodalom merült föl, hogy Napoleon magát fogja német császárrá koronáztatni.[6]) Stadion ugyan meg-

---

[1]) Beer, Zehn Jahre, 230. l.

[2]) U. o. 232. l. A császár resolutiója.

[3]) Hardenberg tudósítása. Bécs, 1806 aug. 13. Hannov. kir. áll. levélt. «Diese Abdikation, wie im Vertrauen von sehr guter Hand zu erfahren gewesen, ist nicht blos, wie man hier glaubt, aus freiem Willen Sr. k. k. Majestät geschehen, sondern vielmehr von Frankreich verlangt worden.» Érdekes az a szempont, mely alatt a lemondást a hatóságok előtt kifejteni akarák: «dass Se. Majestät dadurch einer Krone entsagen, welche Ihre Erbstaaten mehrfältigen bedenklichen politischen Verwicklungen ausgesetzt und mehrere derselben in einem, den engsten Verhältnissen durchaus nicht entsprechenden, in einer ganz andern Zeit geschlungenen Verband gegen das deutsche Reich gehalten hatte und dass Allerhöchst dieselbe alle Ihre Aufmerksamkeit und väterliche Fürsorge von nun an desto ungehinderter und mit einziger Rücksicht auf das Interesse Ihres angestammten Kaiserthums, lediglich der Wohlfahrt Ihrer geliebten Völker zu weihen im Stande seyen.» Stadion Kolowrathoz, Bécs, 1806 aug. 7. Állami tanács aktái.

[4]) La Rochefoucauld, 1806 aug. 2. A. E.

[5]) Stadion előterjesztése, 1806 aug. 2. Bécsi áll. levélt.

[6]) A névtelen naplója. 1806 aug. 9. «Napoléon et sa race partageront-ils l'Europe avec la Russie ou quelle autre puissance intermédiaire succédera à l'ambition si longtems heureuse de la maison d'Autriche

nyugtatólag igyekezett hatni; azt mondá: hogy ha lehet Napoleon irásbeli kijelentésében bizni, nincs ok ilyesmi miatt aggódni. De ő maga sem bizott ebben egészen. Mert hozzáteve, hogy: Napoleonnak könnyű amaz irásbeli kijelentés kijátszására ürügyet találni.[1])

A német császári koronáról való lemondás az utolsó nyomot is eltünteté, mely a birodalom egykori fönnállására emlékeztetett. Maga Ferencz nem sokat veszített az által, hogy a császári koronáról lemondott. Hisz a német császári méltóság régóta üres czímmé zsugorodott össze és régi idők óta nem engedelmeskedett senki sem a német császár parancsainak. A német császári korona letétele egy már régóta fönnállott tényleges állapotot szentesített az egész világ előtt. Ellenben a birodalom tényleges megsemmisítése kemény csapás volt Bécsre nézve. Valamint Tyrol és Olaszország elvesztése sok idegent elvont az osztrák székvárostól, ugy most attól lehetett tartani, hogy a németek, kik eddig Bécset tekinték a német birodalom fővárosának s ott igyekeztek szerencséjüket megalapítani, jövőben kerülni fogják a dunaparti várost.[2])

S mégis! Épen ideje volt már, hogy Ferencz a német császári koronáról lemondjon. Juliusban minden oldalról hire jött, hogy a francziák a monarchia határa

---

Cest un problème que les siècles à venir ou bien le 19 ième sauront de résoudre.»

[1]) Hardenberg, Bécs, 1806 aug. 13. Hannov. kir. áll. levélt.

[2]) Névtelen naplója. 1806 aug. 13. «La ville de Vienne y perdra beaucoup. Elle a perdu les Italiens, les Tyroliens, elle va perdre les Allemands, tous les cliens du conseil aulique, les agens des princes de l'empire.»

felé nyomulnak előre.[1]) «Talán — így irt Ferencz julius 31-én testvérének Károlynak — nem lesz semmi sem belőle és ez csak tüntetés Napoleon részéről, hogy a birodalom beosztásához hozzájáruljunk és hogy én a császári méltóság letevésébe beleegyezzem; annál jobb.»[2]) De a helyzet mégis eléggé komoly volt arra, hogy esetleges hirtelen támadás visszaveréséről gondoskodjanak.»[3]) «Én is tánczolok — így hangzik Károly levele Albert herczeghez — de csak a térképen. Majd szétreped a fejem midőn tudni akarom, mi tevők legyünk rögtönös megrohanás esetében, majd ismét a birodalom fölosztására gondolok vissza, de mindezen fontolgatások bizony föl nem derítik kedélyemet.»[4]) A monarchia megrendült állapota és pénzügyeinek szánalmas helyzete mellett, a Francziaország ellen viselendő újabb háboru mindenkit komor aggodalommal töltött el. «Adja Isten — irta József főherczeg, kinek parancsa volt a nemesi fölkelést az első intésre elindítani, — hogy ez ne legyen szükséges.»[5]) Nem akarván a közönséget fölriasztani, oly színben tünteték föl a dolgot, mintha semmitől sem kellene tartani.[6]) De vajjon

---

[1]) Ferencz Károlyhoz, Baden, 1806 jul. 31. Albr. főhg. levélt. L. még Bailleu id. m. II. 488. és 503. l.

[2]) Ferencz Károlyhoz, Baden, 1806 jul. 31. Albr. főhg. levélt.

[3]) U. a. ugyanahhoz. 1806 jul. 25. és 31. Albr. főhg. levélt.

[4]) Károly Alberthez, 1806 aug. 2. Albr. főhg. levélt.

[5]) József Ferenczhez, 1806 aug. 24. Bécsi áll. levélt.

[6]) Hardenberg gr. jelentése, Bécs, 1806 aug. 6. Hannov. áll. levélt. «So gross auch die Besorgnisse seyn mögen, welche sich dem hiesigen Hofe von mehr als einer Seite klar vor Augen stellen, so suchet derselbe solche aufs möglichste zu verbergen, und die, welche nicht aus direkten Quellen schöpfen können, wissen wohl nicht, ob derselbe gegen die drohende Gefahr Vorkehrungen zu machen gesonnen sey, oder alles ruhig

sokáig meg fog-e maradni ez a színlett nyugalom? Vajjon nem fog-e végül az az idő bekövetkezni, midőn az álarcz eldobásával, kénytelenek lesznek az egész népet fegyverre szólítani? Augusztus végén majdnem elérkezettnek látszott ez idő. Napoleon ujból háborúval fenyegetődzött, ha tovább is vonakodnának testvérét, Józsefet Nápoly királyául elismerni. Ily körülmények között megint kénytelen volt a bécsi kormány védelmi intézkedésekre gondolni.[1]) Sőt kijelenté az uralkodó előtt, hogy meggondolandó, vajjon nem tanácsosabb-e Napoleonnal a végső küzdelemre kelni, mint újabb s a monarchia további gyöngítését czélzó követeléseket elfogadni.[2]) Ferencz császár véleményt kért Stadiontól Ausztria engedékenységének «non plus ultra»-jára nézve, Francziaország további esetleges igényeivel szemben.[3]) Ugy a császár, mint miniszterei előtt meg nem engedhetőnek tünt föl az állam minden további gyöngítése. Az engedékenység non plus ultrája immár éreretett.[4]) Károly is ellene nyilatkozott minden olyan engedménynek, mely a trón becsületével össze nem egyeztethető. De kétségbeesett minden ellenállás sikere miatt, míg csak mindent el nem követnek, hogy a

---

geschehen lassen wolle. Es scheint, dass man den fernern Gang der Sachen vorerst abzuwarten gedenke.»

[1]) Stadion Metternichhez, 1806 aug. 27. Bécsi áll. levélt. «— — qu'au moment ou l'empereur Napoléon avait fait à Mr le général de Vincent les menaces les plus décidées d'une attaque instantanée contre nous, il est devenu nécéssaire de prendre dès alors des mesures de précaution qui devenaient le résultat immédiat des déclarations françaises.»

[2]) Adair, aug. 16.

[3]) Ferencz Károlyhoz, Baden, 1806 aug. 24. Albr. főhg. levélt.

[4]) Károly előterjesztése, 1806 aug. 25-ről. Albr. főhg. levélt. Stadionnak e kérdésre vonatkozó előterjesztését, fájdalom, nem ismerem.

monarchia belsejében minden tetterőt kifejtsenek. Napoleon összes sikereinek kútforrását s az állam föloszlásának csiráját a közigazgatás hibáiban, a közszellem hiányában látja. «Ezeket (a hibákat) legyőzni és a trón elveszett tekintélyét a nép előtt visszahódítani — így szólt a császárhoz — ez az értelme azon tevékenységnek, szilárd akaratnak és elhatározásnak, melyet gr. Stadion önfentartásunk föltételéül tűz ki és a melyet hű ragaszkodásom öntudatában taglalni merészkedem. A míg ezt a magaslatot el nem érjük, melyet pedig vajmi könnyen érhetnénk el, engedékenység marad a mi sorsunk.»[1]) De a mikor a főherczeg e szavakat kimondá, már a veszély is elhárult.[2]) A császári korona letétele, valamint József elismertetése[3]) Párisban igen jó benyomást keltettek. Ép most jelenté ki Napoleon, hogy csapatai megkezdik a visszavonulást Francziaországba, egy titkos parancs ugyan megtiltá Braunau kiürítését mindaddig, míg bizonyossá nem válik, hogy Sándor czár a jul. 20-iki békeegyezményt jóváhagyta.[4]) Végre válaszolt Napoleon Ferencz császár május 1-éről keltezett levelére is. Ez a közeledés jele[5]) volt, melyet a francziák mind élénkebb bizalmassággá

---

[1]) Károly előterjesztése, 1806 aug. 25. Albr. főhg. levélt.

[2]) Károly egy második előterjesztése 1806 aug. 25-éről. Albr. főhg. levélt.

[3]) Corresp. de Nap. XIII., 67. l. Józsefhez. «L'Autriche vous a reconnu.»

[4]) Corresp. de Nap. XIII., 80. Berthierhez. «Vous pouvez annoncer que l'armée va se mettre en marche; mais, dans le fait, je ne veux rendre Braunau, que quand je saurai si le traité avec la Russie a été ratifié.

[5]) U. o. 124. l.

akartak fejleszteni. Igy akarták kivívni csak imént felvetett követelésöket az Isonzo jobb partja iránt, melyet Olaszország számára akartak megszerezni.[1]) E mellett a Poroszországgal szemben fölmerült fenyegető bonyodalmak, ép úgy mint Oroszország újabb ellenséges magatartása — ezen eseményekkel azonnal foglalkozni fogunk — Napoleont úgy is arra ösztönzék, hogy Ausztria irányában kevésbé ellenséges hangot használjon.[2])

---

[1]) U. o. 93. l. «Il est in dispensable pour éviter toute difficulté avec la cour de Vienne, de déterminer nos limites en Italie.»

[2]) Adair, A mission of the court of Vienna, 1806 sept. 332. l.

IV. FEJEZET.

POROSZORSZÁG VERESÉGE. A TILSITI BÉKE.

Majdnem ugyanazon időben, melyben Károly az Ausztriát fenyegető veszélyt elhárítottnak gondolá, heves ellenzék alakult a porosz kormány kebelében Francziaország ellen. A Párisban időző porosz követ, Lucchesini jelentései a franczia császár szándékairól és terveiről, kinyitották Haugwitz szemeit. E jelentésekből értesült arról, hogy Napoleon csak azon titkos szándékkal létesíté a februári egyezményt, hogy a békét, Poroszország rovására, Angliával megkösse.[1]) E mellett a franczia politika, titokban, a porosz vezetés alatt álló éjszak-német szövetség megalakítása ellen is dolgozott,[2]) mely utóbbi, természetesen a franczia vezetés alatt álló rajnai szövetséget volt hivatva ellensúlyozni. E hirek

[1]) Ranke, Hardenberg emlékiratai, I., 614. l. III. Frigyes Vilmos Sándorhoz, 1806 aug. 8. «J'ai des données presque certaines que Napoléon est prêt à acheter sa paix avec l'Angleterre en m'obligeant à restituer les pays de Hanovre sans équivalent.» Bailleunél: «Preussen und Frankreich» III. köt. 509. l. és 628. Lucchesini följegyzései.

[2]) Frigyes Vilmos Sándorhoz, 1806 aug. 8. Bailleu id. m. II. 509. l.

és Francziaország fenyegető túlsulyának[1]) hatása alatt Haugwitz a hadsereg mozgósítását ajánlotta királyának, mert attól féltek, hogy Napoleon Oroszországgal és Angliával kibékülvén, a védtelen Poroszországot könnyen leigázhatja. S minthogy Poroszország a mozgósítástól nem akart elállani és Napoleon sem volt hajlandó csapatait Németországból visszarendelni, a helyzet mindig veszélyesebbé alakult. A véres összeütközés elkerülhetetlenné lett.[2]) Alig hangzott még el az austerlitzi csatamező ágyudöreje és már ujabb háborútól kellett tartani. Vajjon készakarva keresé-e az ellenségeskedést Napoleon Poroszország ellen? Majdnem közvetlenül a háboru kitörése előtt határozottan visszautasított magától minden olyan szándékot, mely a szárazföld nyugalma ellen irányulna. «Semmiféle érdekem sincs — ezt irá Talleyrandnak szánt egyik jegyzékében — a continens békéjét megzavarni. Az osztrák ház képtelen valamire vállalkozni. Gyűlölet és versengés választja el Poroszországot Oroszországtól. Az austerlitzi sebek még mind vérzenek. — — Oroszország talán áldozatokat fog hozni, hogy a portát megtámadhassa. — — — Az a gondolat, hogy Poroszország merészkedjék ellenem föllépni, egymaga annyira nevetséges, hogy még figyelembe vételt sem érdemel.»[3]) Páratlan kicsinyléssel és megvetéssel nyilatkozik erről a hatalomról, mely e

---

[1]) Bailleu id. m. II. Bevezetés LXXVII.

[2]) Fr. Vilmos Sándorhoz, 1806 szept. 6. «Dès lors je n'ai plus de choix que la guerre.» Bailleu id. m. II. 552. l.

[3]) Note sur la situation actuelle de mes affaires pour Mr de Benevent. St. Cloud, 1806 szept. 12. A. E. (Hiányzik Napoleon leveleinek gyűjteményéből.)

pillanatban ellene a fegyveres támadásra készülődött, de a melynek erejét helyesebben itélé meg, mint a vezérlő férfiak. «Szövetségem Poroszországgal a félelmen alapszik. Ez a kabinet olyan megvetésre méltó, az uralkodó annyira jellem nélküli, az udvar ifjú, kalandokra vágyó tiszteknek olyannyira hatalma alatt áll, hogy erre az országra mit sem lehet adni. Az mindig úgy fog tenni, a hogy eddigelé tett. Fegyverkezni fog s azután megint lefegyverezi csapatait. Készülődni fog, lesbe áll, de vereséget szenved s a győztes féllel megállapodásra jut. Egész Európát bámulatba ejti Poroszország mostani fegyverkezése. A félelem, az egyetlen rugó, mely 12 év óta e kabinet tetteit irányozza, indítá azt a fegyver megragadására. Ha így áll a dolog, időt kell adni Poroszországnak, hogy megnyugodjék és hogy békében tegye le fegyvereit.»[1]) Ámde Napoleon minden eshetőségre gondol. Mint nagy emberismerő, jól tudja, hogy a félelem hatása alatt keletkezett elhatározások nem szokták nagy tények alapjait képezni. Másfelől attól tartott, hogy Poroszország, félrevezetve visszautasíttatása által, könnyen tévedésbe juthat saját erejére nézve, és a többi hatalmakkal ellene szövetségekre léphet. Ő ugyan nem fél ettől. De mint előrelátó férfiu intézkedéseket tesz, melyek őt váratlan meglepetés ellenében megvédeni képesek.[2]) Napoleon e bizalmas nyilatkozatai bizonyítani

---

[1]) Napoleon jegyzéke Talleyrand részére, 1806 szept. 12. A. E.

[2]) U o. «Cependant il serait possible que la Prusse, après avoir armé par peur, se rassurant par ma condescendance, se laissat abuser sur ses propres forces et contractat des alliances avec d'autres puissances de l'Europe. Ce lien serait fragile sans doute; mais je dois le prévoir et me mettre à convert.»

látszanak, hogy most nem kereste a háborut s meg lehet az is, hogy azokat jóhiszeműleg tevé. De vajjon el nem kerülte-e figyelmét, hogy magatartásával Poroszországot végre az utolsó erőfeszítésre fogja kényszeríteni s hogy az ő politikája okvetlenül háborúra vezet? Csakis Poroszország iránti határtalan megvetésének tulajdonítható azon elbizakodott balvéleménye, hogy e hatalommal szemben mindent merhet, a nélkül, hogy ellenállástól kelljen tartania. Igy hát a végső pillanatig kétségbe vonta annak lehetőségét, hogy Poroszországgal összeütközésbe jusson.[1])

E zavarok visszahatását Ausztriának is rögtön kellett éreznie. Meg volt ugyanis azon előnyük, hogy monarchiánkat Napoleon közvetlen csapásaitól megóvták. De ez előny csak rövid ideig tartott. Mert a helyzet mindjárt veszedelmessé vált Ausztriára nézve, mihelyt Francziaország és Poroszország fegyvert ragadtak. Hisz könnyen előre látható volt, hogy abban az esetben mind a két hatalmasság igyekezni fog Ausztriát magához lebilincselni. S csakugyan, úgy a berlini, mint a párisi kabinet kisérletet tettek — habár különböző irányokban — monarchiánk megnyerésére. De mert Poroszországot az egész időn át mindig Napoleon engedelmes szolgájának nézték, súlyos föladat volt a porosz politikára nézve, az osztrák államférfiak rokonszenvét kivívni. Mily áthidalhatatlan örvényt szakítottak az 1805 deczemberi és 1806 februári szerződések Ausztria és Poroszország között! S mégis nagy hibát követ el a berlini udvar, ha nyilt, bizalomból

---

[1]) Corresp. de Napoléon, XIII. 303. l.

fakadó és bizalmat követelő szavakkal idejekorán nem igyekszik Ausztria barátságát megnyerni. A bécsi és berlini kormány közti szövetségért még mindig lelkesedő bécsi porosz követ: Finkenstein gróf várni látszott ilynemű kisérleteket. Igaz örömmel tudatja, hogy Károly és János főherczegek Poroszország és Ausztria összeköttetését tartják Európa megmentése egyedüli eszközének.[1]) Hardenberg már a februári szerződés megkötése előtt akarta, hogy igyekezzenek azon indokok nyilt és tartózkodás nélküli kifejtésével, melyek Poroszországot Francziaországgal szövetségre lépni kényszeríték, Ausztria bizalmatlanságát eloszlatni.[2]) De ekkor Lombard volt az, ki sürgette Hardenberget, hogy álljon el kijelentett szándékaitól. «Ki kezeskedik nekünk — kérdezé ő — Ausztria loyalitásáért? Mekkora veszedelem ilyen tartalmú iratokat a «hóbortos» Finkensteinnak átengedni![3]) Lombard ellenvetései diadalmaskodtak. A bizalmas lépés elmaradt.[4]) Gróf Haugwitz, Hardenberg utódja, épen nem volt alkalmas arra, hogy Bécsben barátságos érzelmeket keltsen. Berlinben tehát nem volt ok a meglepetésre, midőn a veszély

---

[1]) Finkenstein, 1806 febr. 15. Por. kir. áll. levélt. «Tous les deux (Károly és János) m'ont dit sans retenue, qui'ls régardaient une réunion sincère entre l'Autriche et la Prusse comme l'unique moyen de sauver encore l'Europe, et l'arch. Jean a ajouté qu'on devra y arriver tôt ou tard comme à la seule ressource restante encore aux deux seules puissances qui constitutaient maintenant la nation allemande et situées entre la France et la Russie.»

[2]) Hardenberg Finkensteinhoz, 1806 márczius 25. Porosz kir. áll. levélt.

[3]) Lombard Hardenberghez, kelet nélkül. Minden esetre a márcz. 25-iki idő előttről való. Porosz kir. áll. levélt.

[4]) Hardenberg 25-iki sürgönye Finkensteinhoz, nem küldetett el.

pillanatában nem részesültek Ausztria részéről ama előzékenységben, melyre talán számítottak. Bécsben tökéletesen kétségbe vonták a porosz politikusok becsületességét. Pillanatnyira még a helyzet komolyságában sem akartak hinni. Míg Stadion azt a nézetet vallotta, hogy inkább Ausztriát mint Poroszországot fenyegeti a háboru Francziaország részéről,[1]) addig Károly főherczeg úgy vélekedett, hogy egyáltalában nem lesz háboru. «Mi mindent el nem követnek mind a két részről — irta még szept. 20-án Albert herczegnek — pedig azt hiszem, hogy egyetlen fegyver sem fog elsüttetni. Annál jobb. E pillanatban minden háboru, mely Európa politikai rendszerének megtámadását, vagy megváltoztatását vonja maga után, csakis szerencsétlenséget jelenthet részünkre.»[2]) De minden körülmények között szükséges volt az új viszonyokkal szemben állást foglalni. Stadion politikája egész általánosságban oda irányult, hogy kerüljenek minden bonyodalmat, míg Ausztria erejét a biztos csapásra összeszedheti.[3]) Ez már pillanatnyira az ő politikai magatartásának irányt adott egy oly hatalommal szemben, mely semmi bizalmat sem tudott kelteni. Hogy is merhetett volna

---

[1]) Beer, Zehn Jahre, 239. l.

[2]) Károly főhg. Alberthez, 1806 szept. 20. Albr. főhg. levélt.

[3]) Starhemberg Stadionhoz. London, 1806 okt. 10. Bécsi áll. levélt. «Sans avoir à cet égard rien d'articulé de V. E. je croirai de mon devoir d'y suppléer de mon mieux en agissant d'après notre plan politique qu'elle a eu la bonté de me confier souvent et dont il semble que l'esprit consiste à éviter tout ce qui pourrait nous exposer à la certitude de devenir immanquablement les victimes de la heine de l'ennemi déclaré de tous les trônes et à tâcher de nous préparer secrétement avec les secours de ceux qui ont un intérêt essentiel à notre conservation à pouvoir nous défendre et nous venger quand la nécessité l'exigera.»

valamit Poroszországért tenni, mikor még szeptemberben abban a meggyőződésben élt, hogy az Ausztriát csak saját védelmére akarja felhasználni Francziaország ellen,[1]) s hogy annak vezérlő minisztere, gróf Haugwitz, minden pillanatban készen állana Napoleon csábító ajánlatait elfogadni.[2]) Az erősödésre szoruló monarchia helyzetének tekintetbe vétele és a Poroszország ellen érzett bizalmatlanság vezérelték Stadion politikáját a veszedelmes körülmények közt. «Nem szabad udvarunkat — így nyilatkozott — kitenni annak az eshetőségnek, hogy idegen érdekekért áldozatot hozzon, vagy hogy — kivéve a végső szükséget — magát Francziaországgal szemben kompromittálja.»[3]) Ő tehát «a jól megfontolt önvédelem» rendezésének híve volt.[4]) S mivel Ferencz császár úgy vélekedett, hogy a monarchiát a hadviselő felek esetleges túlkapásaival szemben meg kell védelmezni,[5]) Károly főherczeg és Stadion kijelenték szeptember 20-án, hogy a semlegesség elismertetése végett elégségesek a Csehország határára elrendelt csapatösszevonások.[6])

A «jól megfontolt önvédelem» rendszere önkényt

---

[1]) Beer, Zehn Jahre, 239. l.

[2]) Stadion pontozatai, 1806 szept. 4-éről. Előterjesztések. Bécsi áll. levéltárban.

[3]) U. o.

[4]) Előterjesztés 1806 szept. 1-éről. Bécsi áll. levélt.

[5]) Ferencz császár Stadionhoz. 1806 szept. 18. Bécsi áll. levélt. Ferencz itt még a következőket irá: «Endlich werden wir alles thun müssen um zu hindern, dass nicht vielleicht gar Preussen und Frankreich zu unserem Schaden, so wie allenfalls auch Russland mit Frankreich sich vergleichen, worauf zu denken, alles anzuwenden und zu wachen, ich Ihnen besonders auftrage.»

[6]) Stadion előterjesztése, 1806 szept. 20. Bécsi áll. levélt.

érthetőleg teljesen kizárta Ausztria bárminő részvétét Napoleon küzdelmeiben. E politika következménye volt, hogy Stadion merőben tartózkodó állást foglalt el Finkenstein mind zaklatóbb sürgetéseivel szemben.[1]) De ha ő arról igyekezett a porosz követet meggyőzni, hogy Ausztria most egyáltalán nincs fenyegetve,[2]) ezzel oly nézetet vallott, melyben önmaga sem hitt, mint ez egyéb nyilatkozataiból is kitűnik. A porosz követ nyugtalanságát csak fokozhatá az Ausztria részéről kapott visszautasítás után az a hir, hogy a bécsi és párisi udvarok szövetségre készülnek. Stadion ugyan még őszintén biztosíthatá őt arról, hogy Francziaország még egyetlen szóval sem nyilvánítá ki [3]) ebbeli kivánságát. De már útban volt Talleyrand sürgönye, mely La Rochefoucauld-t tényleg barátságos viszony, sőt a szövetség megpendítésére utasítá.[4]) A Poroszországgal való szakítás első jelei arra birták Napoleont, hogy Ausztria iránt megváltoztassa érzületeit. «Minden nyugodt — irta Károly főherczeg Albert herczegnek — a béke és barátság szavait váltjuk a francziákkal.»[5]) «Ausztriát semmikép sem szabad nyugtalanítani, vagy fölriasztani» — így hangzik Napoleon ez időbeli utasítása Jenő her-

---

[1]) Stadion előterjesztése, 1806 szept. 26. Bécsi áll. levélt.

[2]) Finkenstein, 1806 szept. 26. Por. kir. áll. levélt.

[3]) U. o. «Le comte de Stadion m'a donné sa parole d'honneur que tout ce qu'on avait débité sur un arrangement quelconque avec la France était absolument faux, que cette puissance ne lui avait fait faire jusqu'ici aucune proposition de ce genre et en général rien de ce que avait rapport à la crise actuelle et que le Sr. La Rochefoucauld se trouvait encore dans une ignorance parfaite sur les intentions de son maître à l'égard de la Prusse.»

[4]) Talleyrand, 1806 szept. 20. A. E.

[5]) Károly Alberthez, 1806 szept. 10. Albr. főhg. levélt.

czeghez.[1]) — Minthogy a francziák császárja nem bizott a bécsi udvarban, a szövetség csalétkével akarta azt ártalmatlanná tenni. Stadion ez által csakugyan veszedelmes helyzetbe jutott. Sokkal könnyebb volt megtagadni a Napoleon elleni küzdelemben való részvételt, mint a hatalmas ellenfél baráti jobbját visszautasítani. Nem félhetett-e Stadion attól, hogy ezzel Napoleon egész haragját a monarchia ellen zudítja? Majdnem hallgatagon fogadta a franczia követ első fejtegetéseit, ki lelkes szavakkal ecsetelte azokat az előnyöket, melyek a francziák szövetségéből Ausztriára hárulnának.[2]) Stadion teljesen átérzé a súlyos felelősséget, mely e pillanatban vállaira nehezedék. Csak fokozá ezt az a körülmény, hogy Napoleon, most, miután Oroszország visszautasítá az Oubril-féle szerződést, Cattaro együttes bevételét sürgeté. Kétségtelen, hogy Napoleon ezzel ellenséges helyzetbe akarta hozni Ausztriát Oroszországhoz. Stadion e nehéz körülmények daczára el volt határozva a franczia szövetség visszautasítására, mert ettől csak rosszat várt a monarchiára nézve.[3]) Ő most ép oly kevéssé akart Francziaországgal, mint Poroszországgal tartani.[4]) Hogyan mertek volna ilyes-

[1]) Corresp. de Nap. XIII., 207. l.

[2]) La Rochefoucauld, 1806 szept. 28. A. E.

[3]) Stadion előterjesztése, 1806 szept. 24. Bécsi áll. levélt. «Frankreichs ernstlichste Absicht scheint einzig dahin zu gehen, uns fürs Erste durch ein förmliches Engagement zu paralysiren, um in der Folge über uns um so sicherer nach Umständen disponiren zu können.»

[4]) Előterjesztés 1806 sept. 25-éről. Bécsi áll. levélt. «Es bleibt somit meiner Meinung nach für jezo nur eine Partie zu nehmen übrig, diese nemlich, uns, ohne irgend eine Verbindung mit der einen oder andern Macht zu schliessen, in den gegenwärtigen Verwicklungen gegen beide Mächte neutral zu erklären und diese Neutralität mit gehöriger Kraft zu unterstützen.»

mihez fogni, midőn a főhadvezér, Károly főherczeg, a legcsekélyebb bizalommal sem volt az állam katonai ereje iránt.[1]) Ez okból Stadion ép úgy, mint Károly[2]) a hadviselő felek küzdelmét a monarchia megerősítésére akarta fölhasználni, hogy szükség esetében minden támadást erélyesen vissza lehessen utasítani.[3]) De e czél csak úgy volt elérhető, ha sem Poroszországot, sem Francziaországot nem fosztották meg teljesen Ausztria közreműködésének reményétől.[4]) Ehhez azonban az kellett, hogy a porosz-franczia háboru hosszúra nyúljék s hogy az ellenfelek a kölcsönös küzdelemben egymást gyengítsék. E ponton hajótörést is szenvedtek Stadion számításai. Poroszország védereje csakugyan oly nyomorúságos volt, mint a minőnek Napoleon

---

[1]) Károly főhg. Alberthez, 1806 szept. Albr. főhg. levélt. «— — je vois toujours en tremblant tout ce qui pourrait mener à une guerre quelconque.»

[2]) Károly főhg. Alberthez, 1806 szept. 17. Albr. főhg. levélt. «Je pense comme vous et je chante à tout moment l'air de l'abbé dans Félix : qu'on se batte, qu'on se déchire.»

[3]) Stadion előterjesztése, 1806 szept. 24. Bécsi áll. levélt. «Es kömmt hier besonders zu bemerken, dass so lange Frankreich in feindseligen Verhältnissen stehet, es weniger Mittel hat durch Gründe der Nothwendigkeit auf unsere Entschliessungen zu wirken, und dass wir also diesen Zeitpunkt aufs möglichste zur Begründung unserer politischen Independenz benützen müssen. Diese Bemerkung stellt jedoch zugleich die hohe Nothwendigkeit dar, diese augenblickliche Erleichterung mit Thätigkeit dahin anzuwenden, um sowohl unsere militärische Position nach den erlauchten Planen Sr. königl. Hoheit des Erzh. Generalissimus zu vollenden und zu befestigen als überhaupt eine Verbesserung unserer innern Lage zu bezwecken.»

[4]) Stadion előterjesztése, 1806 szept. 30. Bécsi áll. levélt. «Ich halte es um so nützlicher eine solche behutsame und nicht allzu bestimmte Sprache zu führen, als unser Interesse erheischt, jeder der in den gegenwärtigen Verwicklungen befangenen Mächte einige Aussicht auf unser zukünftiges Benehmen zu lassen, ohne uns gegen eine oder andere auf was immer für eine Art die Hände zu binden.»

mondotta. Minden alkatrésze korhadt volt. Egyetlen erőteljes csapásra volt szükség, hogy a porosz állam romba dőljön.[1]) Egyes fenkölt gondolkozású emberek, így különösen a nemes Lajos herczeg lelkesedése, mit sem változtattak a dolgok ily állásán. A tisztek hetvenkedtek és vezérük a braunschweigi herczeg, ki már az 1792-iki hadjáratban sem igen tüntette ki magát, most már aggastyán volt, ki épen nem küzdhetett Napoleonnal a győzelemért.[2]) Ez már hónapokkal előbb minden intézkedést megtett, hogy, a mint magát kifejezé, Poroszországot megleczkéztesse.[3]) Miközben Ferencz császár még kétségben volt az iránt, vajjon lesz-e egyáltalában háboru Francziaország és Poroszország között,[4]) Napoleon már döntő csapásokat mért a porosz haderőre Jenánál és Auerstädtnél. Nagy Frigyes birodalma szétzúzva hevert Napoleon lábainál, ki csak Berlinben

---

[1]) Clausewitz: Nachrichten über Preussen in seiner grossen Katastrophe. Herausgegeben vom grossen Generalstabe. Kriegsgeschichtliche Einzelschriften. 10. füz. 425. l. «Man weiss kaum, wo man anfangen soll, um den morschen Zustand dieses Gebäudes (t. i. a hadszervezeté) überall sichtbar zu machen.»

[2]) Genz nagyon lenézően ír a herczegről; említi határozatlanságát, lassúságát, félénkségét, kicsinyes féltékenységét, jesuitismusát, hamis s csuszómászó jellemét. L. Gentz egyik levelét, közli Wolf A. Sitzungsbericht der Wiener Akad. d. Wissenschaften. XXXII. 317. l. L. a herczeg jellemzését Clausewitznél is: id. m. 432. l. — Érdekes Goltz őrnagy irata: «Rossbach und Jena», ki «az 1806-iki hadászati állapotok enyhébb fölfogása» mellett száll síkra. Goltz úgy vélekedik, hogy a porosz hadsereg ugyanolyan színvonalon állott, mint II. Frigyes alatt, csakhogy nem birt megmérkőzni a francziákkal, kik a Saalenál tették próbára a porosz hadi erőt. (120. l.)

[3]) Corresp. de Nap. XIII. 198. l.

[4]) Ferencz császár resolutiója az 1806 okt. 11-iki előterjesztéséhez. Bécsi áll. levélt. «Ich bin begierig — — — ob es doch noch zu einem Krieg zwischen ihm (Napoleon) und Preussen kommen wird.»

volt hajlandó a békét aláirni.[1]) Leirhatatlan aggodalom és félelem fogta most el a kedélyeket. Mindenki reszketve gondolt a jövőre. «Tisztelem Isten oktatását — így irt akkoron Gentz — még akkor is, ha büntet. De Európára vonatkozó szándékát most egyetlen halandó sem találhatja el.»[2]) Mi történjék már most? kérdé Ferencz császár.[3]) Mint minden nehéz helyzet fölmerültekor, most is kikérte több személyiség irásbeli véleményét.[4]) Jogosan felelte Stadion, hogy: «itt nem a szavazatok többsége, hanem csak az lehet a döntő, a mit lelkiismeret és kötelesség a monarchia megmentése érdekében parancsolnak.»[5]) Lelkiismeretét pedig még éberebbé tevé a felelősség tudata, mely a veszély óráiban vállaira nehezedék s ez már egy lépés volt a javulás útjára. Egyetlen pillanatra sem kerülheté el figyelmét, hogy Napoleon a legújabb győzelmeket ki fogja zsákmányolni európai uralmának terjesztésére. Nem kétkedett abban, hogy Poroszország után Ausztriát fenyegeti a megsemmisülés.[6]) Vajjon a fegyver eldobásával a Francziaországhoz való csatlakozásban keresse ő már most a monarchia üdvét? Az a férfiu, ki még rövid idő előtt, midőn a viszonyok sokkal kedvezőbbek voltak, inkább ki akart lépni a miniszteriumból, semhogy Napoleonnal szövetséget kössön, most még határozottabban visszautasított min-

---

[1]) Corresp. de Nap. XIII. 381. l.
[2]) L. Gentz fönnebb id. levelét.
[3]) L. az előző lap 4. jegyzetében id. resolutioját.
[4]) Előterjesztés, 1806 okt. 23-áról. Bécsi áll. levélt.
[5]) Stadion előterjesztése, 1806 okt. 25-éről. Bécsi áll. levélt.
[6]) U. o.

den ilyen kisértést magától. Teljes épségben élt benne a régi birodalmi lovagok büszkesége. Iszonyodott attól, hogy most, Poroszország legyőzetése után, a diadalmas ellenfél karjaiba vesse magát. Még nem mondhatá meg bizonyosan, minő magatartást fog a jövőben tanusítani, hisz ez a további események fejlődésétől függött.[1]) De azzal már tisztában volt, hogy semmi esetre sem szabad Francziaország jóakaratában bízni, hanem folytatni kell a megkezdett intézkedéseket, hogy a monarchia aláigázását és földarabolását megakadályozzák.[2]) Minden káros huzavona elkerülésével a monarchia belső erejét szilárdítani és emelni — ez volt Stadion jelszava.[3]) S vele együtt e rendszerért maga Károly főherczeg is küzdött. A főherczeg ily válságos pillanatban minden testületi tanácskozást ellenzett. Most gyors elhatározásra s nem hosszadalmas tanácskozásokra volt szükség. «Hogyan mérkőzhetnék — kérdi ő — a mi ingadozó, határozatlan, összefüggéstelen és semmit mondó határozatok áldatlan körében bolyongó államigazgatásunk azon egyetlen férfiu lánglelkével, ki mennydörgésszerű szavával Európa sorsát dönti el? Miféle tanácsokat várhat Fölséged olyan férfiaktól, kik vagy messze elmaradtak a kor szelleme mögött, vagy rég elveszték viszonyaink fonalát, vagy azt épen soha sem tarták kezükben?» Valamint Stadion, úgy ő is ellene volt annak, hogy a háboruban most azonnal részt vegyenek Poroszország javára. De ép úgy ellenezte most a Napoleonnal való szövetséget is, mely csak

[1]) Előterjesztés, 1806 okt. 25-éről. Bécsi áll. levélt.
[2]) U. o.
[3]) U. o.

kölcsönös előnyök mellett köthető meg, de soha sem tekinthető végső mentő eszköznek. Érett megfontolás után ő is az önvédelem eddigi rendszere mellett nyilatkozik és kivánja a monarchia összes erejének fölhasználását. «Csak ez a rendszer — mondja a császárnak — marad fenn Felséged számára s ezt a szent igazságot semmiféle idegen beavatkozás sem ingathatja meg. Egyedül az állhatatos semlegesség, a belső viszonyok szilárdítása szerezhetik meg Felségednek à kellő biztosságot az események minden változásával szemben. Ez oltalom alatt a hadsereg is elérheti a mozgékonyság ama fokát, melytől a sok vereség miatt annyira eltávolodott. Új segélyforrásokat lehet nyitni, a kiapadtakat pedig fel kell frissíteni.»[1])

Mialatt azonban a kormány kebelében vitatkoztak a Napoleon irányában tanusítandó magatartásról, az már el is határozá győzelmi mámorában, hogy éreztetni fogja hatalmát Ausztriával. Míg Napoleon a poroszokkal volt kénytelen küzdeni, bécsi követe áradozott a baráti nyilatkozatoktól. La Rochefoucauldnak minden rábeszélő képességét össze kellett szednie, hogy Stadiont a szövetség megkötésére birja. Föl kellett előtte hoznia, hogy a császári ház tagjain kezdve mindenki óhajtja a szövetséget. Ha Stadion ezt mégis visszautasítja, Bécsben és Párisban őt tekintik majd az üdvös egyezmény egyetlen akadályának. Gondolja meg tehát, hogy mily felelősséget vesz nemcsak Ausztria, hanem Európa és az utókor előtt is magára.[2]) Vajjon

---

[1]) Károly emlékirata a császár részére, 1806 okt. 30. Közli Beer, Zehn Jahre, 505. l.

[2]) Talleyrand La Rochefoucauldhoz, Mainz, 1806 okt. 12. A. E.

föl volt-e hatalmazva a császár testvére, a würzburgi nagyherczeg, Párisban ugyanily hangon beszélni vagy pedig önhatalmúlag járt-e el, midőn most, a franczia fővárosban tartózkodva, nyomatékkal kiemelte azokat az előnyöket, melyekkel a szövetségi viszony Ausztriára nézve járna? Talán Stadion politikai rendszere tevé, időnyerés czéljából kivánatossá, hogy a nagyherczeg Jozefin császárné és Talleyrand előtt kijelentse, hogy az ő bátyja őszintén óhajtja a szövetséget?[1]) Ha meggondoljuk, hogy Stadion majdnem ugyanazon időben hasonlóan nyilatkozott La Rochefoucauld előtt,[2]) és ennek sürgönyeit megtekintve, örült, hogy sikerült a bécsi udvar valódi érzülete iránt csalódásokat kelteni,[3]) talán nem egész jogosulatlan a föltevés, hogy a würzburgi nagyherczeg küldetése ép Napoleon és miniszterei félrevezetésére irányult. És ez a föltevés annyival inkább jogosult, mivel Stadion La Rochefoucauld félrevezetésével csakugyan a párisi kabinetet is tévedésbe akarta ejteni.[4]) Méltán aggódott azonban az osztrák miniszter az ily politika sikere miatt. S tényleg a nagyherczeg nyilatkozatait Párisban mindenütt hidegen fogadták.[5]) Nagyon csodálatos diplomácziai játék fejlik ki itt szemeink előtt. Az egyik oldalon

---

[1]) Talleyrand La Rochefoucauldhoz, Mainz, 1806 okt. 18.

[2]) La Rochefoucauld Napoleonhoz, 1806 okt. 9. A. E. «L'avantage de l'alliance est sentie, et elle est même désirée.» U. a. 1806 okt. 18.

[3]) Stadion előterjesztése, 1806 okt. 14. Bécsi áll. levélt.

[4]) U. o. — Talleyrand Napoleonhoz, 1806 okt. 9. «L'Autriche sent le prix d'une alliance avec la France et la désire.» Pierre Bertrand: Lettres inédites de Talleyrand à Napoléon. 265. l.

[5]) Talleyrand La Rochefoucauldhoz, okt. 18. A. E. Napoleon Talleyrandhoz, Corresp. XIII. 307.

Napoleon igyekszik Ausztriát a szövetség csalétkével hálójába keríteni. A másik oldalon Stadion iparkodik, a franczia császár kivánságának szinleges elfogadásával, annak nyomasztó barátságától megszabadulni. S ez a játék mindkét részről egyideig még a jenai és auerstädti fényes sikerek után is tartott. Ezzel minden esetre ellentétben áll, hogy Ausztria semlegessége megóvása végett egy hadtestet akar Csehország határszélén fölállítani. «Megsemmisítem — így szólt Napoleon a hir első hallatára testvére József előtt — a porosz monarchiát. Szétzuzom az oroszokat, ha jönni találnának; ép ily kevéssé félek az osztrákoktól.»[1]) «Nevetséges — irja bécsi követének — a szomszéd tartományok közelében ekkora sereget tartani azon semlegesség megóvásának ürügye alatt, melyet senki sem akar megsérteni.»[2]) Ily szavak nem igen illettek a szövetség gondolatához, melyről eddig szó volt. Kétségtelen, hogy Napoleon nemsokára fenyegető arczczal fog Ausztria felé fordulni. Fölvethető azonban e helyen a kérdés: terheli-e felelősség Stadiont azért, hogy a dolgokat e pontig engedé fejlődni és hogy a szövetség fölajánlásakor kitért az ajánlat elől? Nem lett volna-e helyesebb az alkalmat hirtelen fölhasználni és Napoleon barátságát biztosítani? Még ha Stadion ily politika követésére szánja is el magát, nem boldogult volna. Napoleon nem vette komolyan saját javaslatait. «A continensen — irja 1806 szept. 12-én Talleyrandnak — Európa egyik nagyhatalmával sem léphetek

[1]) Corresp. de Nap. XIII., 410. l.
[2]) U. o. 415. l.

szövetségre.»[1]) S ezt akkor irta, midőn Ausztriát javaslatai részére megnyerni iparkodott. El nem ismerhette világosabban, hogy azok a javaslatok csakis Ausztria megbénítását czélozták. Igaz ugyan, hogy az 1805-iki háboru eléggé meggyőzhette a francziák uralkodóját arról, hogy a bécsi udvar soha sem volt őszinte szövetségese. A porosz háborutól ugyanezt a tanúságot merítheté Poroszországra nézve is. Oroszországgal az Oubril-féle szerződés ép most történt visszautasítása miatt szintén szakított. Napoleon tehát látszólag föl volt jogosítva arra a nyilatkozatra. De állításának végső oka mégis aggressiv politikájában rejlett, mely a hozzá való csatlakozást lehetetlenné tette. Stadion éleslátása előtt nem maradt rejtve Napoleon szándéka. Belátta, hogy a franczia császár Ausztriát csak eszközül akarta fölhasználni. Ezért kivánta Stadion megóvni a francziák és poroszok közti küzdelemben intézkedései szabadságát. De ép ezzel vonta magára a hatalmas ember egész haragját. Ennek első jelei La Rochefoucauld visszahivásában nyilatkoztak, kinek helyébe Andréossyt küldék Bécsbe. La Rochefoucauld-ra mint mennykőcsapás hatott e hir. Bécsi állomásán teljes biztosságban érzé magát. Hiában fürkészte okát az őt oly kinosan érintő[2]) rendszabálynak. Talleyrand igyekezett

[1]) Jegyzék Talleyrand részére, 1806 szept. 12. A. E. A «Correspondence»-ben nincs közölve. «Je ne puis avoir d'alliance réelle sur le continent avec aucune des grandes puissances de l'Europe.»

[2]) La Rochefoucauld Napoleonhoz. Berlin, 1806 nov. 29. (A követ már elhagyá Bécset.) «Je joigne celui de ne pouvoir apprendre de V. M. les motifs d'un rappel qui pour sa forme doit m'être extrêmement pénible. A. E.

őt megnyugtatni.[1]) De ha nem is jelenté e visszahivás a követ kegyvesztését, határozott fenyegetés volt az a bécsi udvar ellenében. Az által, hogy katonai személyiséget nevezett ki Napoleon követéül, a bécsi kormányt a helyzet komolyságára akarta emlékeztetni.[2]) Ezt Bécsben azonnal föl is fogták. Érezték, hogy Andréossy Ausztria és Francziaország érintkezésében új korszakot nyitott meg.[3]) Maga Andréossy bizonyos megelégedéssel jelenté, hogy megérkezése nyugtalanságot okozott, a mit a maga részéről az által is fokozni igyekezett, hogy minden látogatást került.[4]) Mi volt természetesebb, mint hogy mindenki hitt a háboru rögtöni kitörésében.[5]) E nyugtalanság a tőzsdére is hatott. A papirok árfolyama rohamosan hanyatlott.[6]) Magában a császári palotában tanácskozás tárgyává tevék, minő fogadtatásban részesítsék Andréossyt. Az új franczia követ azt beszéli, hogy reá a legjobb fogadtatás várt s hogy őt kéz alatt oly fölhivással értesíték erről, intézne első kihallgattatása alkalmával megnyugtató szavakat a császárhoz.[7]) De minő szavakat intézett Ferenczhez! Bizony ezek épen nem voltak csillapító hatással. Sőt

---

[1]) Talleyrand La Rochefoucauldhoz, 1806. nov. 7. A. E.

[2]) U. o. Corresp. de Nap. XIII., 491. l.

[3]) Finkenstein. Bécs, 1806 nov. 15. Por. kir. áll. levélt. «On regarde le rappel du Sr. La Rochefoucauld comme le signe que l'empereur Napoléon a échoué jusqu'à présent dans toutes ses tentatives de gagner la cour de Vienne et de la faire entrer dans ses vues et qu'il veut essayer si un autre y reussira mieux.»

[4]) Andréossy Talleyrandhoz, Bécs, 1806 nov. 25. A. E.

[5]) Andréossy, Bécs, 1806 nov. 25. A. E. — Meriage Soulthoz. Bécs 1806 nov. 25. A. E.

[6]) Meriage Soulthoz, Bécs, 1806 nov. 25. A. E.

[7]) Andréossy, 1806 nov. 25. A. E.

inkább félelemkeltés volt czéljok. «Látjuk — így szólítá meg a császárt — hogy eddig mindenki kénytelen volt korszakunk e nagy emberének ellenállhatatlansága előtt meghajolni. Ő, ki korszakunkat vezérli, csak azért dönti le és emeli föl a birodalmakat, hogy azokat szilárd és állandó alapra fektesse. Becsülni tudja a megbizhatóságot, de sem a nyilt, sem a titkos ellenségektől nem fél.»[1]) Vajjon nem kellett-e az új követ ilyetén föllépése után La Rochefoucauld eltávozását fájlalni, ki szeretetreméltó, megnyerő modorával egyszersmind bizonyos könnyenhivőséget egyesített, mely őt a bécsi udvarnál különösen ajánlá.[2]) Most azonban oly férfiut láttak maguk előtt, ki mihelyt czéljai követelték, az udvariasság minden tekintetét figyelmen kivül hagyta, a kormány minden mozdulatát Argus-szemekkel leste és a közvélemény minden jelenségét figyelemmel kisérte s igaz örömmel küldött izgató hireket hazájába. Andréossy tábornok szellemes férfiu volt, ki a pillanat szükségéhez képest — és e részben ura igazi tanítványa volt — előzékeny,[3]) vagy sértő tudott lenni. Előszeretettel tetszelgett azonban magának oly férfiu szerepében, ki már puszta megjelenésével félelmet terjeszt maga körül.[4])

---

[1]) Andréossy. 1806 nov. 25. A. E.

[2]) Könnyenhivőségét bizonyítják állításai. Lásd Pierre Bertrand: Lettres inédites de Talleyrand, 280. l.

[3]) Stadion Vincenthez, Bécs, 1806 márcz. 5. «Le général Andréossy, qui, comme vous le savez, a des formes assez coulantes.» Bécsi áll. levélt.

[4]) Andréossy Napoleonhoz, Bécs, 1806 decz. 21. A. E. «Ne pouvant ramener ce gouvernement par de bons procédés, il faut la contenir par la crainte, et c'est ce sentiment que je tâche d'inspirer en employant un ton, tout à la fois fier et digne, et tel qu'il convient à un ministre de V. M^{té}.» — Stadion ezt irá Andréossy első látogatásáról: «Der General war sehr steif, sprach sehr wenig, betrug sich jedoch sehr höflich.» Stadion előterjesztése, 1806 nov. 17. Bécsi áll. levélt.

Maga Napoleon egy izben «bujtogatónak» nevezé s ez nagyon találó kifejezés volt. Mert Andréossy inkább arra volt alkalmas, hogy előkészítse az összeütközést, semhogy már létező ellentéteket egyenlítsen ki.[1]) Ha neki valami nem tetszett, pillanatról-pillanatra keserűbb kifejezést használt és ilyenkor nehezen lehetett elejét venni annak, hogy a társalgás sértő hangba ne csapjon át.[2]) Hányszor volt kénytelen Stadion, Andréossy-val érintkezése alatt sértett büszkesége kitöréseit elfojtani, hogy szakításra ne adjon alkalmat! De ép ebben lelte a franczia követ igazi örömét. Jól esett neki a bécsi miniszterium előtt a megtestesült fenyegetésnek látszani s már puszta megjelenésével folyvást arra emlékeztetni, hogy őt már a következő pillanatban egy diadalmas hadsereg válthatja föl.[3]) Csakis mozgalmas időkben kielégíthető, becsvágyó természeténél fogva kitünően értette a tűz élesztését és azt is, hogy ura előtt magát bécsi állomásán nélkülözhetetlennek tüntesse föl. Minthogy Andréossy hol udvarias, hol goromba és visszataszító tudott lenni,

---

[1]) Corresp. de Nap. XIV., 528. l. Talleyrandhoz. «Vous savez sans doute que lorsqu'on donne des instructions à Andréossy, il faut plutôt les adoucir que les rembrunir, car il est plutôt porté a la menace.» Talleyrand így ír róla: «Mais le général Andréossy parait s'être arrangé pour trouver plausible tout ce qui peut nous faire suspecter d'une manière ou de l'autre les intentions de la cour de Vienne.» Bertrand id. m. 410. l.

[2]) Stadion előterjesztése, 1806 decz. 15. Bécsi áll. levélt. Talleyrand is fölismerte, hogy Andréossy nem viseltetik Stadion iránt bizalommal, sem pedig az utóbbi előbbi iránt. Bertrand id. m. 441. l.

[3]) Jenő Napoleonhoz, Milano, 1807 jun. 15. A. E. Jenő herczeget arról tudósíták, hogy Andréossyt úgy tekintik a bécsi udvarnál: «d'avoir l'air de lui rappeller qu'il peut d'un instant à l'autre être remplacé par une armée victorieuse.»

mindazok, kiknek alkalmuk volt őt mind a két irányban megfigyelni, kétes jellemű embert láttak benne.[1]) Az bizonyos, hogy a katona becsületes és első tekintetre megnyerő nyiltsága, mely még ott is engesztelően hat, hol sérteni kénytelen, teljesen hiányzott nála.

Mi alatt Napoleon a bécsi udvart Andréossy által megfélemlíteni törekedett, visszautasítá a porosz király a képviselője által Charlottenburgban (nov. 16.) aláirt békét, mely Poroszországot, mint egy capituláló ellenfélt Francziaország kényének szolgáltatá ki. Megint fegyveres eldöntésre került a sor és Napoleon ujból kénytelen volt Ausztria iránt barátságosabb magatartást tanusítani. Ezt a következményekben gazdag fordulatot a pétervári udvar idézte elő, mely Poroszországot a Napoleon elleni küzdelemben támogatni akará. Mindezeknek visszahatása monarchiánkra nézve is érezhetővé vált, ez okból szükséges a pétervári viszonyoknak is egy kis figyelmet szentelnünk.

A Czartoryski ellen dolgozó különböző pártoknak végre sikerült ennek megbuktatása. Némelyek a külföldit[2]) gyűlölték benne, mások ismét — így első sorban a fényt és pompát szerető anya-császárné — az eddigi miniszter hajthatatlan stoicismusát[3]) találták

---

[1]) Finkenstein, 1806 nov. 15. Porosz kir. áll. levélt. «Je n'ai jamais varié dans l'opinion que j'avais de son caractère, le régardant comme l'homme le plus faux qui cache des passions violentes sous le voile de la dissimulation la plus profonde et j'ai été confirmé dans cette opinion par toutes les personnes en état d'en juger et qui le connaissent depuis longtems.»

[2]) Merveldt, Pétervár, 1806 jun. 12/24. Bécsi áll. levélt.

[3]) U. o. — «Memoire sur la cour de Russie.» Berlin, 1807 deczember. Ez az emlékirat Chevalièr de Bray-től ered, ki jegyzeteit, állítása szerint, a Curlandi herczegnőtől kapta volna, a ki 1806 nyarán Pétervárott tar-

kiállhatatlannak. Bizonyos azonban, hogy Czartoryski bukását leginkább az 1805-iki háborúnak — melynek megindítását ő is tanácsolta — szerencsétlen kimenetele okozta. Ettől az időtől fogva ellentét keletkezett a czár és minisztere gondolkozásmódja között, mely miatt kivánatosnak látszott Sándorra nézve, hogy Czartoryskitól megszabaduljon.[1]) A czár eddigi kedvencz emberének bukása után, örömmel látta volna az anyacsászárné, ki most ujból befolyásra törekedett, kegyenczét, Kurakin herczeget az ügyek élén.[2]) Sándor czár némelyek felfogása szerint megfelelni akarván minden pártnak, egykori nevelőjét, Budberg bárót bizta volna meg a külügyek vezetésével.[3]) Ha csakugyan az volt a szándéka, bizonyára rosszul számított. Mert ép Budberg kiszemelése idézett elő oly ármánykodásokat, minők csak a pétervári udvarnál szoktak előfordulni.[4]) Kicsinyelték Budberg tehetségét, sokan azt állították, hogy kinevezése csak ideiglenes

---

tózkodott és Sándor kegyében állott. A. E. Russie, Mémoires et documens. 1800—1813. 32. köt.

[1]) Hg. Woroncov levéltára. 15. k. 413. l. Czartoryski Woroncovhoz 1806 aug. 25. Le fait est que l'empereur était fatigué et impatienté d'avoir un ministre dont les opinions ne cadraient pas alors avec les siennes et qui dans chaque occasion le lui manifestait; qu'il désirait le remplacer par une personne qui fut de son avis et qu'il put mener avec plus de facilité.

[2]) Bray lovag emlékirata. A. E. — Merveldt szerint az anyacsászárné Rumiancovot akarta volna miniszterré tenni. Merveldt jelentése 1806 jun. 12/24. Bécsi áll. levélt.

[3]) Bray emlékirata. A. E.

[4]) Merveldt jelentése, 1806 $\frac{\text{okt. 27.}}{\text{nov. 8.}}$ Bécsi áll. levélt. «On ne peut enfin se cacher que cette cour et ce gouvernement forment un foyer d'intrigue que celui de la cour des Tuileries ne surpasse que par le caractère et la suite de conduite des acteurs.»

s hogy azt a kellő pillanatban át fogja engedni Marcovnak vagy Panin-nak.[1]) De e részben tévedésben voltak. Budberg okos és finom ember volt, ki számolt a viszonyokkal. Hosszas külföldi tartózkodása alatt széles körű ismeretekre tett szert, melyek őt előitélet nélküli vizsgálatra és itéletre képesíték.[2]) Politikai dogmák le nem kötötték. Kezdetben ugyan a béke emberének, a Napoleon-féle politika nyugodt megfigyelőjének tartották, a ki csakis az orosz határok védelmére akar szorítkozni. E miatt az osztrák követ is szerencsétlenségnek tekinté kineveztetését Ausztriára nézve.[3]) Budberg azonban igen korán meggyőződött arról, hogy lehetetlen lesz Oroszországra nézve az európai ügyektől maradandóan visszavonulni. Az orosz miniszter megtérése, állítólag, angol befolyásra volna visszavezethető.[4]) Csakugyan most a harczias irányzatok kerekedtek felül. Az Oubril-féle szerződést elvetették. Poroszországnak, mely már a braunschweigi herczeg küldetése óta (1806. febr.) benső viszonyba lépett a pétervári udvarral, fegyveres segítséget biztosítottak a Franczia-országgal való küzdelem esetére. És Sándor, ki még rövid idő előtt a béke lelkes apostola volt, most, 1806 szeptemberében sajátos szenvedélyességgel buz-

---

[1]) Merveldt, 1806 jun. 12/24. Bécsi áll. levélt.

[2]) Merveldt, 1806 $\frac{\text{aug. 25.}}{\text{szept. 6.}}$ Bécsi áll. levélt. «Je le considère comme le ministre le moins prévenu et le plus prévoyant qu'ait eu la Russie depuis longtems.»

[3]) Merveldt. 1806 jun. 16/28. Bécsi áll. levélt. «— — malheureuse (t. i. a Budberg kineveztetésére vonatkozó hir) pour les affaires de l'Europe et en particulier pour l'Autriche.»

[4]) Bray emlékirata. A. E. — Merveldt. 1806 $\frac{\text{aug. 31.}}{\text{szept. 12.}}$ Bécsi áll. levélt.

gólkodott a háboru mellett. Ekkor már minden fejedelem és az egész világ szabadságát veszélyeztetve látta. «A mi engemet illet — mondá a czár Merveldtnek, az osztrák követnek — át vagyok hatva annak igazságától, hogy a jelen pillanatban minden uralkodónak el kell magát szánni arra, hogy vagy visszaszorítsa Francziaországot régi határai közé, vagy pedig kezében a fegyverrel meghaljon.»[1]) A poroszok veresége Jénánál és Auerstädtnél épen nem hűtötte le hevét; sőt csak ekkor jött vére igazán forrongásba. Most már nem is ismert többé oly áldozatot és erőfeszítést, melyre késznek ne nyilatkozott volna.[2]) Sőt becsületbeli dolognak tekinté Ausztriát is magával ragadni. De a czár harczi hevét nem kizárólag Európa függetlenségének eszméje táplálta. Bármennyire tetszelgett is magának Sándor czár a nemes szabadító szerepében, a continens szabadsága iránt lángoló lelkesedésének mindig megvolt a maga reális háttere. Napoleon az orosz politikát legsebezhetőbb oldalán találta. Gyöngíteni kivánta ennek befolyását Konstantinápolyban és semmivé akarta tenni lengyelországi sikereit, hol a francziák császárja önálló királyságot akart létesíteni. E tervek sikere egyjelentőségű lett volna az orosz hatalom megsemmisítésével. Ezért igyekezett Sándor Ausztriát is a háborunak megnyerni és ebbeli törekvésének biztos sikerére számított, mihelyt rámutat a bécsi udvar előtt Napoleon lengyelországi üzelmeire.[3]) A czár be nem érte Ferencz császárnak

---

[1]) Merveldt, 1806 szept. 11/23. Bécsi áll. levélt.
[2]) Häusser, Deutsche Geschichte, III., 58. l.
[3]) Martens, Receuil des traités. II., 505. l.

levélbeli fölszólításával. Napoleon legszenvedélyesebb ellenfelét, a corzicai Pozzo di Borgot[1]) Bécsbe küldötte, hogy ez, gyűlölete és elragadó rábeszélő képessége erejével Ausztria ellenállását megtörje. Pozzoval ama rendkívüli eseményekben gazdag idők egyik legérdekesebb személyisége lépett Bécs földjére. Habár ő a francziák császárjának földije sőt ifjúkori barátja volt, most mégis legengesztelhetetlenebb ellenségei közé tartozott. Gyűlölte Napoleont mint az emberiség ostorát s mint saját személyes ellenségét.[2]) A megvetés e két forrásából gyűlölete folyton újabb tápot nyert. S ép mert Napoleont nem kicsinyelte, hanem valódi értéke szerint méltatta, szedte össze szelleme s lelke minden erejét, hogy hatalmas ellenfelét legyőzhesse. Valódi szenvedélylyel ragadott meg minden alkalmat, hogy ellene a tüzet szítsa. Mint vándor apostol járt udvarról udvarra, hogy Napoleon ellen a keresztes háborut hirdesse. Kevés ember is volt e szerepre annyira alkalmas, mint Pozzo. Minden érzelmet, minden szenvedélyt, szelleme s déli képzelete minden erejét összpontosítá a gyűlölet szolgálatában. A ki e délvidéki szép arczú,[3]) magas homlokú, átható tekintetű férfiut, szenvedélytől izgatott beszéde közben

[1]) Czartoryski, Mémoires I. köt. 194. l.: «en vrai corse, passionné, vindicatif, il ne revaît que haine contre la France et les Bonaparte.

[2]) Schön Tivadar minister irataiból, II. k. 261. l. — Cobenzl Lajos Stadionhoz, 1804 nov. 17. «Doué de talents distingués, compatriote de Bonaparte, il est surtout jaloux de la fortune de ce dernier et du degré d'élévation où il est arrivé.» Bécsi áll. levélt. — Czartoryski (Memoires I., 195. l.) azt mondja róla: «quant à ses idées, elles n'étaient autre chose que le constant désir de s'élever et de s'enrichir.»

[3]) Broglie, Souvenirs, II., 218. l.

meghallgatá, nehezen tudott elragadó ékesszólásának ellenállani. Igaz, hogy Pozzo olykor nem birta magát fékezni, heves képzelő tehetsége gyakran elragadta, s lelkesedésében akárhányszor nem átallott oly eszközöket ajánlani, melyek a helyett, hogy a bajt kisebbítenék, inkább annak növelésére voltak alkalmasak.[1]) Nagy tehetségét és ritka ismereteit azonban, melyek olyanok voltak, hogy soha sem lehetett tőle megválni a nélkül, hogy valami ujat vagy hasznosat ne halljon tőle az ember,[2]) még azok is elismerték, kik nem voltak hajlandók őt azonnal követni.

Midőn Sándor Pozzot Bécsbe küldötte, itt nagy aggodalom uralkodott a pétervári udvar terveire és szándékaira nézve. Stadion panaszkodva emlékezett meg az orosz kabinet megfontolatlanságairól és könnyelműségéről.[3]) Az elbizakodottság, melylyel Oroszország saját erejét szemlélte, nagyon kevéssé fokozhatá az osztrák államférfiu bizalmát. Hisz még rövid idő előtt tapasztalható volt, hogy mily gyorsan csap át az orosz politika a legmerészebb önbizalomból a leghatártalanabb kishitűségbe. De hogy is lehetett Oroszország harczi buzgalmát komolyan venni, midőn ugyanazon időben, melyben Napoleont nyugaton és keleten legyőzni vállalkozott, Törökországtól is Moldvát és Oláhországot akarta elszakítani. Vajjon nem volt-e természetes, hogy a pétervári udvar aggressiv keleti politikája még nagyobb aggodalommal tölti el Ausztriát, mint a Franczia-

---

[1]) Cobenzl Lajos Stadionhoz, 1804 nov. 17. Bécsi áll. levélt.
[2]) U. o.
[3]) Stadion előterjesztése, 1806 nov. 18. Bécsi áll. levélt.

ország részéről fenyegető veszély?[1]) Oroszország nem követhetett volna el vaskosabb politikai hibát, mint a midőn egy végzetes pillanatban a török zsákmányra törekedett.[2]) Stadion mindjárt a legelső alkalommal, midőn Pozzoval találkozott, az orosz kabinet szerencsétlen politikájára mutatott,[3]) mely őt a semlegesség föntartásában csak megerősíteni látszott. Adair már deczember 30-án jelentheté udvarának, hogy Pozzo küldetése meghiusult.[4]) Hiába igyekezett Adair, az angol követ, Stadiont megtéríteni. Hiába törekedett őt arról meggyőzni, hogy ütött a küzdelem órája. Most már gróf Götzennek, III. Frigyes Vilmos hadsegédjének tervbe vett bécsi útját sem kivánták. Finkenstein gróf legnagyobb bámulatára, ki honfitársa részére a legbarátságosabb fogadtatást várta a bécsi udvari palotában, csakis egy osztrák tábornokot küldtek a porosz küldött elébe a határszélre, hogy ezek ott a kérdéseket megbeszéljék.[5]) Minden arra mutatott tehát, hogy Ausztria nem hajlandó föladni semlegességét. A bécsi udvar politikájáért első sorban Károly főherczeget tevék felelőssé.[6]) És ebben csakugyan nem is csalatkoztak.

---

[1]) Hardenberg, Bécs, 1806 decz. 31. Hannov. kir. áll. levélt. «La cour d'ici ne voit pas sans inquiétude cette aggression de la Russie et l'on croyait presque qu'elle y est plus sensible qu'au danger dont l'Europe est menacée par la France.»

[2]) Lásd erre nézve különösen Adair sürgönyét 1806 decz. 14-éről.

[3]) Előterjesztés, 1806 decz. 24. Bécsi áll. levélt.

[4]) Adair sürgönye, 1806 decz. 30.

[5]) Finkenstein, Bécs, 1806 decz. 22. Por. áll. levélt.

[6]) U. o. «— — je l'ai (Károlyt) trouvé dans le même état d'indécision et d'apathie qui malheureusement offusque toutes les belles qualités de ce prince, qui dans ce moment—ci a la plus grande influence et seroit en état de décider la question.» Adair id. h. Sürgöny 1807 ápr. 1-éről.

Maga Károly főherczeg bizonyítja, hogy csakis az ő határozott ellenmondása tartá vissza Stadiont a küzdelembe való avatkozástól, mert az osztrák miniszter most, midőn Oroszország Poroszország oldala mellett küzdött, elérkezettnek látta az időpontot, melyben a két hatalmassághoz csatlakozhatik.[1]) Károly ellenmondása kényszeríté Stadiont a Pozzonak adott válaszra. Az idegen követek, kik minderről tudomással birtak, nem a monarchia csekély véderejében, hanem a főherczeg legközelebbi bizalmas embereiben keresték e politika indító okát. Bár teljes elismeréssel voltak a főherczeg tehetsége iránt, mégis bizonyos gyöngeséggel és határozatlansággal vádolták, mely miatt állítólag egészen környezete befolyása alá került.[2]) Ők bizonyos jól kieszelt ármányról tudtak beszélni, mely a főherczeget minden harczias elhatározástól visszatartotta. Állítólag Landriani, egykori olasz vegyészeti tanár, most Albert szász-tescheni herczeg udvari marsallja, törekedett Andréossy zsoldjában a herczeget arra birni, hogy

---

[1]) Károly főhg. emlékirata 1801—1809. Albr. főhg. levélt. «Schon seit seinem Eintritte in das Ministerium richtete sich Stadions Augenmerk auf einen Bruch mit Frankreich. Der Winter von 1806 auf 1807, wo Napoleon mit den Russen an ihrer Grenze kämpfte, schien ihm dazu geeignet, doch fand er einen zu entschiedenen Widerspruch an dem Erzherzog Carl, der als Generalissimus dem ganzen Kriegswesen vorstand.»

[2]) Finkenstein, Bécs, 1807 márcz. 4. «— — qui (Károly) avec l'irrésolution et la paresse d'un physique faible qui influe chez lui beaucoup sur le moral et surtout depuis qu'il a perdu ses accès nerveux n'est que trop disposé a prêter l'oreille à ceux qui lui proposent de différer.» — Hardenberg, Bécs, 1806 decz. 14. Hannov. kir. áll. levélt.: «Avec cela l'arch. Charles, qui toujours est plus ou moins dirigé par ses entours, persiste dans son systême pacifique du quel il ne se départir que dans le cas de la dernière nécessité.»

ez viszont Károly főherczegnél érvényesítse befolyását.[1]) Károly környezetének legveszedelmesebb tagját azonban Grünne tábornokban vélték fölfedezni, ki minden katonai tehetséget nélkülözvén, boldogulását csak a békétől várhatta.[2]) A főherczeg e pártja dolgozott volna Stadion megbuktatásán és pedig annál sikeresebben, mert Stadion és Károly gyűlölték egymást.[3]) E két párt állítólag heves küzdelmet folytatott egymás ellen a királyi palotában.[4]) A mit Stadion akart, azt Károly ellenzé, a mit ez pártolt, azt a másik elvetette. Míg a hannoveri követ tudni akarta, hogy Stadion — kit állítólag Baldacci és a császár gyóntató atyja támogattak[5]) — kezdettől fogva a háborúban való részvétel mellett volt,[6]) addig a porosz követ arról biztosít, hogy az osztrák miniszter hirtelen mérsékelni kezdi harczi hevét, mert azt látja, hogy a főherczeg végre mégis némi kedvet mutat a háborúra.[7])

---

[1]) Finkenstein, Bécs, 1807 febr. 16. Por. kir. áll. levélt.

[2]) U. a. Bécs, 1807 márcz. 4. Lásd még ápr. 2-iki sürgönyét is.

[3]) U. a. Bécs, 1807 febr. 16. «— — dont (Károlyé) la brouillerie avec le comte Stadion est connue — — — — Il (Stadion) n'a donc rien à craindre du parti qui s'est formé contre lui, mais il en est bien tracassé »

[4]) Hardenberg, Bécs, 1807 ápr. 6. Hannov. kir. áll. levélt. «La lutte entre les deux partis susmentionnées paroît avoir été vive dans ces derniers tems.»

[5]) Finkenstein, Bécs, 1807 febr. 16. Por. kir. áll. levélt.

[6]) Hardenberg, 1807 máj. 2. Hannov. kir. áll. levélt. «Des personnes au fait des affaires m'assurent que l'intention du comte de Stadion a toujours été d'ammener une rupture avec la France.»

[7]) Finkenstein, Bécs, 1807 márcz 4. Por. kir. áll. levélt. «— — et je me suis aperçu clairement que depuis que l'archiduc s'était montré favorable à la guerre, le ministre était devenu plus roide et plus silencieux que jamais et paraissait pencher en apparence du côté pacifique

Mindezek némi képet nyujtanak ugyan a bécsi udvar diplomatáinak akkori hangulatáról, a való viszonyoknak azonban még sem felelnek meg. Mi sem igazolatlanabb, mint ezen idő körül Károly és Stadion gyülölködéséről beszélni. Károly volt az, ki Stadiont a kormány élére hozá és mindazon fejtegetései, melyek ezen időből származnak, azt tanusítják, hogy nagyra becsülte a minisztert.[1]) Mind a ketten teljesen egy nézeten voltak, mind a ketten nyomatékosan kiemelték a semlegesség szükségét. Ha Stadion egy pillanatig a háboru hive is lett volna, még ekkor is elég volt Károlynak a monarchia véderejére rámutatni, hogy a miniszter a semlegesség föntartásának nélkülözhetetlen voltát azonnal belássa. Nem tekintve tehát némi eltéréseket, Károly és Stadion e részben egy véleményen voltak. S a mily kevéssé volt meghasonlás a főherczeg s a miniszter között, ép oly kevéssé létezett oly párt, mely Stadion megbuktatására törekedett volna. De még az is, a mit Károly környezetének rossz befolyásáról beszélnek, nagy mértékben túlhajtottnak látszik. Mert azt, mit a porosz követ Grünneről mond, hogy ez összeköttetései miatt a francziák felé hajlik s a főherczegre is ez irányban akar hatni,[2])

ce qui doit être vu l'antipathie qui existe entre l'archiduc et le comte de Stadion et la connaissance que le second doit avoir des cabales par lesquelles le parti de ce prince ne cesse de préparer sa chute.»

[1]) 1806 okt. 2-án így irt Károly a császárnak: «Und können Ew. Majestät je dem Mann, dem Sie ausschliesslich Ihr Zutrauen in der Leitung der auswärtigen Geschäfte schenken, eine Verantwortlichkeit auferlegen. wenn seine *umfassenden Ansichten* durch einseitige oder kurzsichtige Urtheile gelähmt oder beirret werden?» Beer, Zehn Jahre. 506. l.

[2]) Finkenstein, 1806 márcz. 4. Por. kir. áll. levélt.

maga Andréossy bizonyítja tarthatatlannak. És ő vádolja Grünnet francziaellenes érzülettel.[1]) A követek abban hibáztak, hogy a bécsi politika kulcsát a személyekben s nem a viszonyokban keresték. Figyelmen kivül hagyták azt a bizalmatlanságot, melylyel a bécsi kormány Oroszország és Poroszország ereje iránt viseltetett és nem vették észre, vagy legalább nem eléggé méltányolták Ausztria készületlenségét. Ők azt hivék, hogy csak Károly nem bizott a monarchia véderejében, pedig meg kellett volna a nádort, József főherczeget, is hallgatniok, ki megrémülve a hadsereg csekély tüzérsége miatt, így irt akkor a császárnak: «Már ez egyetlen körülményből is meggyőződhetik Fölséged, mily kevéssé vagyunk képesek Bonaparteval megmérkőzni s mily kevéssé különböznék sorsunk, a háboru kitörésekor, a Poroszországétól. E meggyőződés, fájdalom, általában el van terjedve, gyöngíti a közhangulatot és megbénít minden erőfeszítést, melyet a döntő pillanatban tenni kellene.»[2]) De ha Stadion kénytelen is volt e viszonyok miatt a semlegességhez ragaszkodni, azért arra is el volt határozva, hogy minden az ellen, ép úgy mint a monarchia függetlensége ellen irányuló támadást, fegyveres kézzel fog visszaverni.[3]) És e részben Károly

---

[1]) Andréossy Talleyrandhoz, Bécs, 1806 decz. 14. A. E. «Le général Grünn, homme souple, adroit, qui n'est pas sans moyens, *mais dont l'opinion est contraire au système français*, jouit d'une grande faveur auprès de l'archiduc.»

[2]) József főhg. Ferencz császárhoz. Budán, 1806 decz. 20. Bécsi áll. levélt.

[3]) Stadion előterjesztése, 1806 aug. 23. Albr. főhg. levélt.

teljes támogatására számíthatott. Ha már nem is bizonyítaná a főherczeg egész multja, hogy ő e tekintetben a vezérlő miniszterrel egyetértett, saját irata tanuskodik a mellett, hogy semmiesetre sem volt hajlandó a monarchia határai ellen irányuló bármily ellenséges előnyomulást nyugodtan végignézni.[1]) Csak nem akarta a döntő küzdelmet előidézni kényszerítő ok nélkül. Mert attól félt, hogy Napoleon, mihelyt Ferencz császár tényleg a szövetségesek sorába lép, a harcztért azonnal Ausztria belsejébe teszi át s hogy Oroszország igen gyönge lesz a franczia erőt más ponton lekötni. Sőt Károly, ki mindig szem előtt tartá a legrosszabb eshetőséget is, attól tartott, hogy a monarchia központján szenvedhető vereség esetére, semmi segélyre sem lehetne Oroszország részéről számítani.[2]) De a mily kevéssé volt hajlandó a bécsi udvar Oroszországgal és Poroszországgal szövetkezni, ép oly kevéssé hallgatott ama csábító hangokra, melyekkel Napoleon saját terveinek megnyerni igyekezett azt. A franczia császár, ez időben, a legnagyobb súlyt helyezé Ausztria magatartására. Türelmetlenül leste a Bécsből érkező hireket,[3]) s hogy a kedélyeket fénynyel és pompával elvakítsa, meghagyta bécsi követének, hogy házát a legdíszesebben rendezze be és hogy igyekezzék, a mennyire csak lehet, a bécsi tár-

---

[1]) Károly titkos utasítása Baillet gr. altábornagy részére. Bécs, 1806 jul. 23. Albr. főhg. levélt.

[2]) Károly előterjesztése, Bécs, 1807 márcz. 29. Albr. főhg. levélt. Lásd Beer, Zehn Jahre, 282. l.

[3]) Talleyrand Andréossyhoz, Berlin, 1806 nov. 30. A. E.

saságot magánál egybegyűjteni.[1]) Oroszország aggressiv eljárását a keleten Napoleon kiválóan alkalmasnak tartá arra, hogy Ausztriát a pétervári udvartól elkülönítse és hogy a háboru folyamában a maga részére nyerje meg. Ez értelemben vázolta Andréossy a bécsi kabinet előtt, mily mulhatatlan veszélyek keletkezhetnek Oroszország nagyobbodásából, mely a porta rovására történnék. Napoleon úgy hitte, hogy nem lesz hatás nélkül, ha most az osztrák államférfiú előtt, szemben az orosz politikával, kiemeli Ausztria és Franczia-ország közös érdekét Törökország sértetlen föntartására nézve. Kétségkívül igen ügyes huzás volt, az osztrák udvart e legkönnyebben sebezhető oldalán támadni meg. De Napoleon még tovább ment. Segélyét a belső kérdések szabályozására s a pénzügyek helyreállítására is fölajánlá. «A császár — irja erre nézve Talleyrand Andréossynak — személyesen hajlandó mindezen pontokra nézve a bécsi udvarral megállapodásra jutni.»[2]) Mig ez eljárás Ausztria és Oroszország elkülönítésére volt irányozva, viszont Sziléziának Galicziáért való felajánlásával a bécsi és berlini udvar közt akartak egyenetlenséget szítni. Egyenesen ördögi politika volt Ausztriához oly csábító kisértéssel fordulni, hogy a legyőzött Poroszországtól a II. Frigyesnek jutott Sziléziát ragadja most vissza. Akár akart azonban Ausztria a fölajánlott cserébe egyezni, akár nem, Napoleon minden esetre elnémítani törekedett

[1]) Talleyrand Andréossyhoz, Posen, 1806 decz. 7. A. E. «L'intention de S. M. est que son ambassadeur à Vienne tienne un grand état de maison, quil voie et reçoive beaucoup de monde.»

[2]) U. a. ugyanahhoz, Posen, 1806 decz. 9. A. E.

Ausztriát, tekintettel saját Lengyelországra irányuló szándékaira. Ez állam fölujulását oly szükséges hadi rendszabály szinében igyekezett föltüntetni, mely a hadjárat befejezésével, minden további következmény nélkül fog maradni. Meg kell a bécsi udvart Lengyelország miatt nyugtatni, irta Talleyrand ismételten s nyomatékkal Andréossynak.[1]) Stadion sem bámulni, sem nyugtalankodni nem látszott, midőn a franczia követ a keleti bonyodalmak miatt aggodalmát fejezte ki előtte.[2]) Sőt inkább kijelenté a miniszter, hogy Oroszország részéről teljes megnyugtatást kapott, ehhez képest minden Törökország épségének föntartására irányuló szövetkezést visszautasított. Kijelenté, hogy ily kevéssé fontos ügy miatt nem érdemes az utóbbi hadjárat szerencsétlenségei után, újabb háborúba elegyedni.[3]) Könnyen érthető, hogy ezen nyilatkozatok nem gyakorolták az igazság benyomását Andréossyra, hanem még inkább megszilárdíták azon föltevését, hogy Ausztria minden áron inkább igyekszik kimélni Oroszországot, mint Poroszországot. Andréossy semmit sem tudott elérni.[4]) Ugy a keleten való közreműködés, mint a Galiczia kicserélésére vonatkozó ajánlat visszautasíttatott. Habár Stadion a csere hivatalos visszautasítását javasolta a császárnak, az mégis hajlandó volt bizalmas társalgás közben Andréossynak némi reményt adni ezen ügy későbbi sikerére nézve.[5])

---

[1]) Talleyrand Andréossyhoz, Posen, 1806 decz. 16. és 24. A. E.
[2]) Andréossy, Bécs, 1806 decz. 17. A. E.
[3]) U. o. 1806 decz. 23. A. E.
[4]) U. o.
[5]) Stadion előterjesztése, 1806 decz. 21. Bécsi áll. levélt.

Minthogy azonban a császár mitsem akart erről tudni,[1]) és maga Andréossy sem nyujtott bizalmas közlésre alkalmat, ez ügy nem került többé szóba.

A bécsi udvar tehát csak nagynehezen tudott a hadviselő feleknek a küzdelemben való részvételre vonatkozó ajánlatai elől kitérni. De ezt a látszólagos sikert is leszállítá az az aggodalom, hogy végre Oroszország és Francziaorszag, Ausztria közreműködése nélkül, és ennek kárával egyezhetnének ki. Hisz Pozzo is fenyegetődzött ilyesmivel.[2]) Vajjon közönyös maradhatott-e a bécsi udvar ily veszélylyel szemben? Ez okból érdekei megkövetelték, hogy Napoleon főhadiszállásán oly embere tartózkodjék, ki minden Ausztria romlására szolgáló combinátiót elég ügyes legyen meghiusítani. Ily czélja volt Vincent küldetésének.[3]) De vajjon eléri-e ez úton czélját a bécsi udvar, sikerülni fog-e neki a fenyegető veszélyt eltávolítani? A porosz követnek igaza volt, midőn ezen küldetésnek sikerét már akkor kétségbe vonta.[4]) Mert az események már

---

[1]) A császár fölötte érdekes resolutiója Stadion előterjesztésére ekképen hangzik: «Was Sie officiell dem Andréossy zu erklären antragen, genehmige ich, da ich aber von keinem Tausch Galiziens gegen andere Länder etwas wissen will, es seye denn, dass sich selber mit den Regeln der Redlichkeit vereinbaren lässt und meinem Staat dadurch ein beträchtlicher Nutzen zuwachset oder ein grösseres Übel von selben abgewendet wird, so werden Sie hievon mit Andréossy in kein näheres Detail eben so wenig wegen Okupirung der türkischen Festungen eingehen. Sollte er Ihnen in der Unterredung mit ihm selbst davon sprechen, so werden Sie ihn auszuholen trachten und meine ferneren Befehle einholen.»

[2]) Stadion előterjesztése, 1806 decz. 20. Bécsi áll. levélt.

[3]) Ferencz császár resolutiója az 1806 decz. 20-iki előterjesztéshez. Bécsi áll. levélt.

[4]) Finkenstein, 1806. decz. 22. Por. kir. áll. levélt. «Cet envoi est une de ces bassesses qui manquent ordinairement leur but et qui sont le

oly irányt vettek, hogy Ausztriának nem állott többé hatalmában azokra elhatározó befolyást gyakorolni. Lehetett-e remélni, hogy Vincent képes lesz egy hatalmas hadsereg támogatása nélkül Napoleon kiegyezését Oroszországgal megakadályozni, föltéve, hogy e kiegyezést a franczia császár csakugyan óhajtaná? Téves föltevésen alapult a bécsi udvar egész magatartása. Ausztria képtelen volt a megmérkőzésre, de még sem akart egyetlen eszközt felhasználatlanul hagyni, s a viszonyokat mindenkép a saját előnyére akarta kiaknázni. Habár Vincent küldetése nem is járt a kivánt sikerrel, az mégis érdekesebb epizódot képez és sokkal jobban össze van forrva e napok történetével, semhogy hallgatással volna mellőzhető.

Vincent ép egy hónappal a Porosz-Eylau melletti csata előtt érkezett Varsóba (1807 jan. 8.). Január 10-én fogadá őt Napoleon. A társalgást szokott modorában folytatá; sokat és hevesen beszélt. Igyekezete oda látszott irányulni, hogy az osztrák tábornokot megnyugtassa politikája czélja iránt. Ezért kijelenté, hogy Lengyelországra vonatkozólag semmiféle szándéka sincs s hogy Poroszországgal méltányos föltételek mellett hajlandó békét kötni. Kiméletlenül nyilatkozott azonban Oroszországról, melyet a legveszedelmesebb ellenségnek tüntetett föl. «Ezeknél az embereknél (t. i. az

---

plus souvent motivées par la timidité et le désir de gagner du tems et d'amadouer, outre celui d'avoir un homme de confiance auprès de la personne de l'empereur Napoléon, capable de donner des nouvelles sûres de l'état et des opérations des armées françaises et des changemens qui pourraient survenir dans les dispositions de l'empr. Napoléon vis-à-vis de la cour de Vienne.»

oroszoknál) — ugy mond — nem egy fejedelem szándéka, nem egy személy akarata uralkodik, a ki pillanatra Konstantinápoly felé tekint s a görög birodalom helyreállításáról álmodozik. Ez az oroszoknál általános nemzeti kivánság, mely nemzedékről nemzedékre száll át. Önök hibáznak, midőn nem részesítik nagyobb figyelemben azon üzelmeket, melyeket az oroszok az önök görög hitű alattvalói közt véghezvisznek, a kiknek önök megengedik, hogy az oroszok császárját patriarchájuknak tekintsék. — — — — Emlékezzék majd arra, a miket most mondok: eljön az idő, midőn én, kit oly gyűlöletesen legnagyobb ellenségüknek tekintenek, kénytelen leszek Bécs előtt 100.000 francziával megjelenni, hogy önöket az orosz vállalkozásokkal szemben megvédelmezzem.» Ez Oroszország ellen irányzott heves kifakadás után annál inkább dicsérte Ausztria loyalis magatartását és hozzátevé: «Küldetésében, Vincent ur, először nyílik alkalmam udvara jó szándékait fölismerni.»[1]) E meggyőződésének Ferencz császárhoz intézett levelében is kifejezést adott.[2]) De ép e levél adott alkalmat arra, hogy Talleyrand szemére lobbantsa Vincentnek, mily kevéssé őszintén jár el Ausztria Francziaország előzékeny magatartásával szemben. «Napoleon — mondá Talleyrand Vincentnek — két egymással szembe jövő ember helyzetébe hozott bennünket, olyformán, hogy az egyik alig mozdítja meg a fejét, a másik már két

[1]) Vincent jelentése 1807 jan. 12-éről. Bécsi áll. levélt. Lásd Beer. 267. l., a kihallgatásról.

[2]) Corresp. de Nap. XIV., 219. l. L. Bertrand. Lettres inédites de Talleyrand, 295. l.

lépést tett előre.[1]) Talleyrand gáncsolta Ausztria magaviseletét, mely, kiejtvén egyszer a szövetség szót, annak megkötése idejét a messze jövőbe tolja. A franczia miniszter folyvást ismételte, mennyire szivén hordja a baráti szövetkezést Ausztriával.[2])

Még nem ért el Vincent küldetése valami észrevehető eredményt, midőn Varsóban a porosz-eylaui szörnyű csata (1807 febr. 7. és 8.) hirét vevé, mely a hadviselő felek viszonyában határozott fordulatot jelentett. Nagy elszántsággal harczolt mind a két fél. A csata a küzdő felek kimerülésével végződött. A mint ily kétes esetekben történni szokott, mindenik fél magának tulajdonítá a győzelmet. Azonban az oroszok kénytelenek voltak visszavonulni, a mi mindenesetre példás rendben ment végbe. A győzelem jeléül Napoleon megszállva tartá a harczteret. De persze, ő is kénytelen volt beismerni, hogy ha az oroszok őt másnap újból megtámadják, könnyen le is győzhették volna.[3]) De ép a kétséges kimenetel miatt igyekezett mindenfelé a legteljesebb győzelmet kikürtölni. A porosz-eylaui csata mindig kiváló fontosságú marad a napoleoni hadjáratok történetében. A francziák császárja először talált itt olyan ellentállásra, milyenre eddig egyetlen ellenfele sem volt képes. Most már nem remélheté, hogy a háborút rohamos megsemmisítő csapásokkal fogja befejezni. Sőt inkább kivánatosnak mutatkozott Poroszországgal külön békét kötni s ezt az oroszoktól elválasztani. E részben a franczia császár egy véle-

---

[1]) Talleyrand Andréossyhoz, Varsó, 1807 jan. 26. A. E

[2]) U. o.

[3]) Rémusat, III., 314. l.

ményen volt miniszterével. Már február 11-én szót emelt Talleyrand a Poroszországgal kötendő külön béke érdekében. Nagyon jól sejté Talleyrand, hogy Poroszország kénytelen lesz Oroszország nélkül mindenbe egyezni, a mit Napoleon kiván, s hogy csak így érhető el az a fontos czél, hogy a franczia csapatok az Angliával kötendő békéig Németországban maradhassanak.[1]) Február 13-án Napoleon tényleg a porosz királyhoz küldé Bertrand tábornokot a külön békekötésre vonatkozó ajánlatokkal.[2]) Csakhogy a franczia javaslatok elfogadása vagy elvetése ügyében nehány nap mulva tartott tanácskozáson Hardenberg nézete győzött, ki az Oroszországtól való elválást e pillanatban igen veszedelmesnek nyilvánítá. A király is e véleményhez csatlakozott. Poroszország és Oroszország közössége föntartatott. Ausztria értéke megint azonnal emelkedett Napoleon előtt. A mint ő maga mondja, most már legelőkelőbb érdeke volt, Ausztriáról magának bizonyosságot szerezni.[3]) Talleyrandnak minden diplomácziai rábeszélő képességét össze kellett szednie, hogy Vincent bárót a franczia császárnak Ausztria iránt táplált barátságos érzelmeiről meggyőzze. Talleyrand utasítva volt minden módon kifejteni, mennyire

---

[1]) Talleyrand Napoleonhoz, Varsó, 1807 febr. 11. Arch. nat. Prusse A. F. IV. 1690. «— — faculté qui sert à une triple fin, à nourrir ces mêmes troupes sans rien conter à V. M.-té, à observer la Prusse, à s'assurer de la fidélité des alliés.» (Ez a levél hiányzik Bertrandnál, a Lettres inédites cz. műben).

[2]) Utasítás Bertrand részére; Corresp. de Nap. XIV., 301. l.

[3]) Corresp. de Nap. XIV. 366. l. Talleyrandhoz. «Faites-moi connaître votre opinion sur ce que veut la Maison d'Autriche, et ce qu'il faut faire pour se l'assurer. Ce doit être là mon premier intérêt.»

nélkülözhetetlen Francziaország szövetsége Oroszországgal vagy pedig Ausztriával, de egyuttal azt is kiemelni, hogy Napoleon inkább a bécsi kormánynyal szeretne megállapodásra jutni.[1]) Hogy ez a legnyomatékosabban bebizonyítva is legyen, fölhatalmazást kapott Talleyrand, hogy Vincentnek esetleg egy szerződés megkötését is fölajánlhassa.[2]) Napoleonra nézve, ki a porosz-eylaui harcztéren nem aratott kétségtelen győzelmet, a legnagyobb fontosságu volt, hogy Ausztria nyugodtan maradjon és hogy csatlakozása által az ellenfelek erejét ne növelje. Mert ép most érkezett híre Oroszország lázas gyorsasággal folytatott fegyverkezésének. Andréossy leirta sürgönyeiben, mily élénk a vágy Ausztriában, hogy Francziaország megveressék és a Rajnán visszaszoríttassék.[3]) Majd minden nap tudta az irányadó körök ellenséges érzületét rideg szinekben bemutatni és azt is jelenteni, mennyire uralkodó Bécsben az előszeretet Oroszország iránt, mint vezeti Razumovsky, az orosz követ Ausztriát kénye kedve szerint,[4]) s mint izgatnak az orosz párthoz tartozók, kezdve az előkelő házak asszonyain, egész a a cselédségig a Francziaország elleni gyűlöletre.[5])

---

[1]) Corresp. de Nap. XIV. 410. l. «La tranquillité de l'Europe ne sera stable que lorsque la France et l'Autriche, ou la France et la Russie marcheront ensemble. Je l'ai proposé plusieurs fois à l'Autriche; je le lui propose encore.»

[2]) U. o. 545. l.

[3]) Andréossy, 1807 febr. 1. A. E. «La seule chose que l'on désire c'est de nous voir battus et rechassés au delà du Rhin.» Lásd Bertrand. Lettres inédites de Talleyrand 339. és 341. l.

[4]) U. a. 1807 jan. 4. «Il (Razumovsky) menait ce pays-ci en cosaque et il faut être un peu cosaque ou affecter de l'être pour faire quelque sensation.»

[5]) U. a. 1807 febr. 20. A. E. Lásd Bertrand id. m. 311. l.

Andréossy mindenkit gyanusított. «Biztosíthatom Excellentiádat — ezt irá Talleyrandnak — a míg Stadion ur miniszter marad, addig politikai rendszere is orosz lesz.»[1]) Kétségtelennek hitte, hogy Napoleon csakis folytonos győzelmeivel lesz képes Ausztria erőszakos fölkelését meggátolni.[2]) Napoleon ugyan túlhajtottnak tartá bécsi követe értesítését és nem helyeselte, hogy az Ferencztől oly hatalom szeretetét követelte, mely a császárt nem rég legyőzte,[3]) de azért az osztrák hadi készülődésekről szóló tagadhatatlan hírek mégis gondot okoztak a franczia császárnak. Ám legyen. Hadd ingadozzék Ausztria Orosz- és Francziaország között. Ez a határozatlanság nem volt ellenére Napoleonnak.[4]) Csak most ne menjen át a bécsi udvar az ellenfelek oldalára. Napoleon tehát készséggel fogadta el Ausztria azon gondolatát, hogy ez mint a béke közvetítője lépjen föl a hadviselő hatalmasságok között.[5]) Jobb módot nem is kivánhatott Ausztria megbénítására, melynek csakis fehér pálczával kezében, mint békebiró volt szabad a közvetítést fölajánlania.[6]) A behálózás e föl-

---

[1]) Andréossy, 1807 febr. 20. A. E. «Je puis assurer Votre Excellence que tant que Mr. de Stadion sera en place le sistème de son gouvernement sera entièrement russe.»

[2]) Andréossy, 1807 febr. 23. A. E. L. még Bertrand id. m. 326. és 327. l.

[3]) Corresp. de Nap. XV. 69. l.

[4]) Talleyrand Napoleonhoz: «Si en effet elle (l'Autriche) attend les événements, il me semble que c'est là ce que nous désirons qu'elle fasse.» Bertrand id. m. 387. l.

[5]) Lásd az illető jegyzék tartalmát, Talleyrand előadása szerint, Bertrand id. művében. 419. l.

[6]) Corresp. de Nap. XIV., 482. l. «S'il est dans l'intention de la cour de Vienne de rétablir la paix entre la France et la Russie, elle doit se présenter un bâton blanc à la main, comme un juge de paix.» L. még Bertrand id, m. 376. l.

adata Talleyrandra várt. Ez pedig sokkal nagyobb mestere volt a diplomácziai művészetnek, semhogy ne sikerült volna neki Vincent bárót, az osztrák követet, tévutra vezetni. Talleyrand az ura által előirt politikai eszközöket alkalmazta, hogy Vincentre hasson. De itt még nem állott meg. Ausztria személyes barátjának tüntette föl magát, ki őszintén és szivből óhajt azzal szövetkezni és évek óta fáradozik ennek elérésén.[1]) Vázolta a küzdelmeket, melyek árán rendszerét kivihette és sürgeté az egyezmény megkötését, mert ha a jelen kedvező pillanat használatlanul tovarepül, többé nem is fog visszatérni. Éreztetni akarta, hogy Napoleon majdnem szivesebben szövetkeznék Oroszországgal s hogy csak ő, a miniszter, egyedüli támasza Ausztriának. «Kisértse ön meg — így szólt Vincenthez — a békét a császárral. Más ellenségtől nem kell félnie, csak tőle.»[2]) Talleyrand oly kitünően tudta az őszinteséget szinlelni, hogy Vincentet tökéletesen megnyeré. Ez ismételten kezességet vállalt sürgönyeiben a franczia miniszter őszinte érzületeiért.[3]) Stadionnak igaza volt, midőn Vincent könnyenhivőségét megrótta, mondván róla, hogy Talleyrand és czinkostársai által erősen be van hálózva.[4])

---

[1]) Vincent, Varsó, 1807 márcz. 12. Bécsi áll. levélt.

[2]) «Essayez donc de la paix avec l'empereur, vous n'avez d'autre ennemi à craindre que lui.» Vincent sürgönye, 1807 márcz. 12. Bécsi áll. levélt.

[3]) Talleyrand Napoleonhoz: «J'ai la certitude que les rapports de M. de Vincent à sa cour sont tous dans le sens et l'esprit que nous pouvons désirer.» Bertrand id. m. 392. l.

[4]) Stadion előterjesztése, 1807 ápr. 29. Bécsi áll. levélt. — Talleyrand Napoleonhoz: «Je mets de l'intérêt à le rapprocher de moi, j'ai pour lui des égards de politesse auxquels je me suis aperçu qu'il est sensible. Cela influe sur ces dispositions personelles.» Bertrand, id. m. 400. l.

Vajjon igaz-e, hogy Stadion hamisan itélte meg Talleyrand közeledését és hogy a franczia miniszter őszintén óhajtotta Ausztria szövetségét?[1]) Ha Talleyrand valójában már 1805 óta kárhoztatá ura kielégíthetetlen hódítási vágyát,[2]) most semmi esetre sem lépett még arra az útra, melyen haladva, kivánsága teljesüléséhez juthatott volna. Ha csakugyan szivén hordozza a kiegyezést Ausztriával, e pillanatban egészen más magatartást kellett volna Napoleon irányában tanusítania, mint a milyet tényleg tanusított. Mert Talleyrand gondolatait nem szabad azon szavak után megitélnünk, melyeket ő Vincenthez intézett. Persze, az osztrák küldött mindent elhitt, a mit a franczia miniszter szájából hallott[3]) és ily értelemben tudósítá is küldőit. Hasonlítsuk csak össze Napoleon utasításait[4]) Talleyrand nyilatkozataival. Első tekintetre fölismerhető, hogy a miniszter nem mondott többet, mint a mennyivel ura megbizta.[5]) A franczia császár politikából kivánta, hogy ki kell emelni jó érzelmeit Ausztria iránt, s ezt tevé, persze a szükséges változatokkal, Talleyrand is. Csakis a pillanat szüksége miatt látta jónak Talleyrand Vincenttel szemben azt is kiemelni, hogy ő évek óta mindent kénytelen elkövetni, csakhogy a császárt megnyerje az Ausztria iránt való békés politikának és a szövetség eszméjének.

---

[1]) Beer, 269. l.

[2]) Metternich, II. köt. 250. l.

[3]) M. de Vincent m'a paru sentir dans son entier tout ce que je lui disais. Bertrand id. m. 344. l.

[4]) Lásd a Correspondence-t.

[5]) «J'ai employé de mon mieux tous les raisonnements que V. M. m'a elle-même fournis.» Bertrand, id. m. 344. l.

Bizvást állíthatni, hogy Talleyrand, legalább e pillanatban, hajszálnyira sem volt több jóakarattal Ausztria iránt, mint Napoleon s hogy ők mindketten ugyanazon czél felé törekedtek: Ausztriát képmutató szavakkal s a szövetség csábító eszközével megbénítani. Ha az Ausztriával való összeköttetés csakugyan olyannyira szivén feküdt volna Talleyrandnak, mint a hogy ezt állítá, minden igyekezetének arra kellett volna irányulnia, hogy Ausztria közbenjárását érvényre juttassa. De ő csak nagyon korlátolt értelemben akart monarchiánk közvetítésének helyet adni. «Valóban — ezt irá Napoleonnak — el vagyok ragadtatva ama fordulat által, melyet Fölséged az ügyeknek ad: sokkal jobb, ha a hadviselők maguktól közelednek, mintha ezt egy harmadik hatalom közbenlépésére tennék. Ausztria szerepe megmérhetetlen sokat veszít ez által fontosságából.» [1]) Arra az esetre pedig, ha az ügyek rendezése végett congressusra kerülne Kopenhágában a sor, Talleyrand minden különösebb befolyástól meg akarta fosztani Ausztriát. Ez esetben sem volt hajlandó Ausztriának nagyobb hatáskört adni, mint a milyennel mindazok a többi nagyobb európai hatalmasságok birnak, melyeknek érdekében van a congressuson létrejövő megállapodásokhoz járulniok. [2]) Lehetséges-e

---

[1]) Talleyrand Napoleonhoz, Varsó, 1807 ápr. 26. Arch. nat. A. F. IV. 1690. «Je suis à la vérité charmé de la tournure que V. M. fait prendre aux affaires: il vaut beaucoup mieux que les belligerants se rapprochent de leur propre mouvement que par l'entremise d'untiers: l'importance du rôle de l'Autriche sera immensement di minuée.»

[2]) U. o. «— — mais elle (Ausztria) interviendra comme grande puissancee uropéenne, intéressée aux engagaments qui seront y pris, y donnaut son assentiment et les garantissant.»

még ezek után állítani, hogy így beszélhetett volna olyan miniszter, ki őszintén és szivből akarja a szövetkezést monarchiánkkal? Ha azonban Stadion egyrészt elég éleslátó volt e részben Talleyrand terveit kiismerni, más tekintetben mégis tévedett. Mert csakis tévedésnek vehető, ha egyetlen perczig is azt hitte, hogy Napoleon tényleg elfogadja a fölajánlt közvetítést. Persze, az adott viszonyok között e közvetítés lett volna — föltéve, hogy azt a hatalmak és Napoleon komolyan veszik — Ausztriára nézve a veszedelmes helyzetből való kiszabadulás leghatásosabb módja. Igaz, hogy ily eljárást nem lehet erőteljes politikának nevezni s a kortársak között is voltak némelyek, kik az osztrák kabinetet gyöngeséggel vádolták.[1]) Ámde ily vádakkal szemben elég ismét arra hivatkoznunk, hogy hiányoztak az eszközök, melyek az erélyesebb föllépést megengedhették volna. Stadion nem merhette a vezetésére bizott birodalmat új csalódásoknak és újabb vereségeknek kitenni. Ő kardcsapás nélkül igyekezett az államot az európai zürzavarok tömkelegéből kivezetni. Ez a törekvés magyarázza meg Poroszországgal és Oroszországgal szemben követett politikáját is, mely államok szövetségük ujabb megerősítése óta egyetlen perczig sem haboztak a kisérlettel, hogy a maguk részére Ausztria fegyveres erejét is megnyerjék. I. Sándor és III. Frigyes Vilmos barátságuk látható jelét adták a bartensteini szerződéssel (1807 ápril 26.). Uj erővel akarták most már Napoleon ellen a küzdelmet folytatni és Ausztriát a szövetségbe való belépésre birni. Poroszország és Oroszország azon határozott szándékkal irták alá a

[1]) Hardenberg, Bécs, 1807 jun. 5. Hannov. áll. levélt.

bartensteini szerződést, hogy egyezményükhöz végre Ausztria is hozzá fog járulni. De már a bartensteini szerződés aláirásakor s majdnem közvetlenül a porosz-eylaui csata előtt sürgeté a berlini kabinet a bécsi udvart, hogy az utóbbi Napoleon ellenfeleihez csatlakozzék. Gr. Götzen, kit előbb nem akartak Bécsben elfogadni, február első napjaiban ennek daczára az osztrák fővárosba érkezett.[1]) Czélja volt Stadiont meggyőzni arról, hogy végre elérkezett a legkedvezőbb pillanat a háboruban való részvételre.[2]) Götzen olyan ékesszóló volt, hogy Stadion alig juthatott szóhoz. Szivesen ragadta volna az osztrák minisztert oly nyilatkozatra, melyet valamikép beleegyezésnek lehetett volna magyarázni, de Stadion csak rövid és kimért válaszokat adott.[3]) Götzen kijelentése szerint ugyan Stadion nem tagadta meg egész határozottan Ausztria beavatkozását,[4]) sőt a porosz küldött elutazása előtt kijelentette volna, hogy hite szerint Ausztriának nemsokára alkalma lesz egy vagy más módon közreműködni.[5]) Azonban daczára a kitünő fogadtatásnak, melyben Götzen mindenfelé részesült, minden a réginél maradt. Ausztria nem lépett ki tartózkodó állásából. Márczius 31-én maga Frigyes Vilmos irt Ferencz császárnak.[6]) Egyidejűleg gr. Finkenstein is azon sze-

---

[1]) Ferencz császár resolutiója: «Die Ankunft des Gr. Götzen ist eben nicht angenehm, da er aber schon da ist, so müssen wir ihn anhören.» Stadion előterjesztése, 1807 febr. 18. Bécsi áll. levélt.

[2]) Götzen jelentése, 1807 márcz. 8. Por. kir. áll. levélt.

[3]) Stadion előterjesztése, 1807 márcz. 9. Bécsi áll. levélt.

[4]) Götzen jelentése, 1807 márcz. 8. Porosz kir. áll. levélt.

[5]) U. a. márcz. 18.

[6]) Por. kir. áll. levélt.

mélyiségek megbuktatására törekedett, kiket Ausztria harczias elhatározásainak utjában állani vélt. Nem kimélte a pénzt, csakhogy Grünnet Károly főherczegtől eltávolítsa és még nagyobb összegeket igért arra az esetre, ha sikerülne a bécsi udvart a szövetségbe lépésre rávenni.[1]) Finkenstein törekvéseit, ki buzgón dolgozott a hazája és Ausztria közötti szövetség létesítésén,[2]) Hardenberg báró is támogatá, ki a porosz-eylaui események óta megint átvevé a miniszterium vezetését.[3]) Bizonyára nagy örömére szolgálhatott tehát Finkensteinnak, midőn parancsot kapott, hogy Razumovskyval együttesen, jegyzékben szólítanák föl Ausztriát a bartensteini szerződés elfogadására. Utasítása szerint, a legnagyobb erélylyel kellett eljárnia.[4]) E jegyzék

[1]) Finkenstein, Bécs, 1807 ápr. 2. Por. kir. áll. levélt. «J'ai dû m'engager à faire le sacrifice de neuf à dix mille florins aussitôt et pas avant que le général-major Grünne ne soit culbuté, éloigné de l'archiduc et privé de toute son influence actuelle, mais j'ai dû faire entrevoir des récompenses bien plus considérables aussitôt qu'on serait parvenu à faire entrer l'Autriche dans la coalition contra la France.»

[2]) Finkenstein, 1807 máj. 19. Porosz kir. áll. levélt. «De tou tems j'ai regardé une alliance étroite et permanente entre la Prusse et l'Autriche comme l'incident le plus heureux dans le moment actuel, comme le seul qui puisse rendre une tranquillité stable à l'Europe et contrebalancer la puissance gigantesque de la France.»

[3]) Hardenberg Finkensteinhoz, Bartenstein, 1807 ápr. 20. Por. kir. áll. levélt. «Union, loyauté et persévérance, voilà le mot d'ordre pour nous tous (az egyesült hatalmak részére). Croyez, Mr. le comte, qu'en l'adoptant comme la règle invariable de ma conduite dans la carrière où je viens de renter et l'ayant envisagée comme la condition, sans laquelle je n'aurais su m'y résoudre, je me félicite de travailler avec un serviteur du roi aussi zélé pour la bonne cause et aussi animé d'un vrai patriotisme que vous.»

[4]) Finkensteinhoz, 1807 máj. 11. Porosz kir. áll. levélt. «Les démarches qui vous sont prescrites aujourd'hui ont pour but d'amener la cour de Vienne à une explication peremptoire. Vous devez par conséquent y mettre une grande énergie et les poursuivre avec persévérance.»

átnyujtása csak előjáték volt Knesebeck ezredes Bécsbe küldéséhez,[1]) a kire, Ausztria hozzájárulása esetében az a fontos hivatás várt, hogy az osztrák fővárosban a katonai ügyeket rendezze.[2]) Poroszország mindent megkisértett akkor, hogy a bécsi udvart magával ragadja. Még Knesebeck megérkezése előtt megjelent Bécsben Radziwill Antal herczeg, hogy a császárral s a főherczegekkel folytatott magánérintkezés útján kivigye a szövetség elfogadását.[3]) De minden sürgetés hiában való volt, míg a szövetségesek nem mutathattak fel Napoleon ellen kivivott nagyobb diadalokat.[4]) Ennek pedig ép az ellenkezője következett be. Danzig, melynek körülzárolását az egész világ osztatlan figyelemmel kiséré, megadta magát. E hir megsemmisítőleg hatott.[5]) Ez által a szövetségesek erejébe vetett bizalom teljesen lehanyatlott. Ez az újabb vereség nem valami előnyös ajánlat volt Knesebeck részére, ki ép Danzig eleste után érkezett Bécsbe.

---

[1]) Finkensteinhoz. 1807 máj. 11. Por. kir. áll. levélt.

[2]) Tervezet Knesebeck részére. Kelet nélkül. Por. kir. áll. levélt.

[3]) Berlinben attól tartottak, hogy Radziwill herczeg küldetése föl fogja kelteni Finkenstein féltékenységét. Ő ezt kétségbe vonja s erre nézve a következőket irá Hardenbergnek: «Mais nous avons à faire à des gens extrêmement timides ici qui ne craignent au possible d'être compromis avant le tems, qui ne vondroient se confier qu'à peu de personnes, qu'à des personnes connus et sûres; il serait par conse'quent bien dangereux de faire rémarquer au ministère d'ici qu'encore une personne de plus soit du secret.» Por. kir. áll. levélt.

[4]) Hardenberg, Bécs, 1807 máj. 30. Hannov. kir. áll. levélt. «Il est cependant à mon avis douteux qu'une mesure aussi pressante (fölhivás a belépésre) fasse l'effet désiré près d'une cour qui non seulement aime par systême à temporiser, mais qui pourrait encore s'y attacher d'avantage par un nouveau revers que probalement les cours alliées éprouveront au debut même des négociations.»

[5]) U. o. 1807 jun. 5.

A porosz ezredes ugyan azt a benyomást szerezte útközben, hogy minden előkészület megtörtént a háborúra.[1]) De mihelyt Bécsbe érkezett, azonnal észrevevé, hogy az ingadozás még egyre tart.[2]) Ennek daczára nem adott föl minden reményt.[3]) Persze, ha mélyebben pillanthatott volna a bécsi kormány szándékába, egyetlen pillanatig sem számított volna annak segítségére. Már Knesebeck küszöbön álló megérkezését fölhasználhatni vélte Stadion, hogy Finkenstein és Razumovsky határozott fölhivására kitérő választ adjon. Miután Oroszország és Poroszország képviselői kijelenték, hogy Knesebeck még fontosabb közléseket fog tenni udvaraik terveiről, az osztrák miniszter azt felelé, hogy: ez a tárgy sokkal nagyobb jelentőségű, semhogy azonnal nyilatkozhatni lehetne. Ő kénytelen az ügyről a császárnak, ki Budán a magyar országgyűlésen tartózkodik, jelentést tenni s mielőtt az egész ügyet át nem tekintheti, egyáltalán nem is akar uralkodója előtt javaslattal előállani. A közölt egyezmény — így nyilatkozék ő — a szövetséges udvaroknak csak a czélját irja körül, az eszközökre nézve pedig majd csak Knesebeck fog fölvilágosítást adni. Határozott választ tehát — így végzé Stadion fejtegetéseit — csakis Knesebeck megérkezése után fog mond-

---

[1]) Knesebeck, Bécs, 1807 jun. 6. Por. kir. áll. levélt. «So viel ich übrigens auf meiner Reise habe bemerken können, sind alle Vorbereitungen zum wirklichen Krieg bis auf die geringsten Kleinigkeiten jetzt vollendet und es fehlt nur an dem Ausspruch des höchsten Willens, um mit grossem Nachdruck und aller Wahrscheinlichkeit nach mit dem entscheidensten Erfolge auftreten zu können.»

[2]) U. o.

[3]) U. o.

hatni.[1]) Ez a körülmény s a császár távolléte megint lehetővé tevék az elhatározás időpontjának elhalasztását. Időközben megfontolhatták, hogy mitevők legyenek. Mert Stadion még semmi esetre sem volt tisztában azzal, hogy mit válaszoljon. «Egyáltalában képtelen vagyok — irta a császárnak — a két szövetséges udvar ajánlatára nézve már most határozott véleménynyel Fölséged legmagasabb szine elé járulni, mert az sokkal fontosabb és sokkal döntőbb a monarchia jó vagy rossz sorsára, hogysem az összes rá vonatkozó körülmények leggondosabb mérlegelése nélkül, bármiként végérvényes határozat volna hozható.[2]) Ferencz császár is átérezte a pillanat egész fontosságát, jól tudva, hogy a következő napok valamelyikén a monarchia egész sorsára nézve döntő határozatot kell majd hoznia. E tudattól áthatva mondá az uralkodó: «Ez egyike a legkényesebb pillanatoknak, melyek uralkodásom alatt előfordultak.»[3]) Időközben Ferencz Budáról Schönbrunnba utazott. Május 28-án Knesebeck is Bécsbe ért. Junius 9-én bemutatá őt Finkenstein a császárnak, ki csak e miatt jött schönbrunni nyaralójából a városba. A kihallgatás csak rövid ideig tartott, de azért Finkensteinban és Knesebeckben a legjobb reményeket kelté föl.[4]) Igaza volt azonban báró Hardenbergnek, a hannoveri követnek, ha e nézetben nem osztozott és semmi esetre sem látta a jövőt oly rózsás

[1]) Stadion előterjesztése, 1807 máj. 25. Bécsi áll. levélt.

[2]) Stadion előterjesztése, 1807 máj. 31. Bécsi áll. levélt.

[3]) Ferencz Stadionhoz, Budán, 1807 jun. 2. Mellékelve az 1807 előterjesztésekhez. Bécsi áll. levélt.

[4]) Knesebeck jelentése. Kelet nélkül. Finkenstein, 1807 jun. 9. Por. kir. áll. levélt.

szinben, mint amazok.[1]) Knesebeck könnyenhivőségét minden esetre kimenti az a körülmény, hogy igen is óhajtván küldetése sikerét, kezdetben minden barátságos szót készpénznek vett. Érezve a rá nehezedő terhes felelősség súlyát,[2]) talán ő maga is hizelgett magának a siker kilátásával. Nem is rajta mult, hogy nem ért el kedvező eredményt. Az orosz Thuyllal együtt emlékiratott dolgozott ki.[3]) Az ebben foglalt katonai kérdések megbeszélésére, Károly megbizottjaként Stutterheim bárót rendelék hozzájuk, ki mint Ausztria meghatalmazottja, már 1804-ben előkelő szerepet játszott Pétervárott. A még mindig reménylő Knesebeck Stutterheim közreműködését kezdetben közeledésnek tekinté.[4]) De már a vele folytatott első tanácskozás kiábrándítá a porosz ezredest. «Nem szabad — irta junius 18-án III. Frigyes Vilmosnak — királyi Fölséged előtt eltitkolnom, mi előttem mind világosabb lesz, hogy a főherczeg pártjának egész politikája csak időnyerésre irányul, míg oly döntő ütközetre nem kerül a sor, mely az ő helyzetüket könnyűvé teszi.»[5]) Mint minden, czélján egész lelkével csüggő ember, Knesebeck is mindent megkisértett, hogy a döntő köröket a maga részére megnyerje. Most már egy Károly előtt föl-

---

[1]) Hardenberg jelentése, 1807 jun. 10. Hannov. kir. áll. levélt.

[2]) Báró Hardenberg Knesebeckhez, 1807 máj. 30. Porosz kir. áll. levélt. «Tous les yeux sont fixés sur vous Monsieur, parceque tous voient de votre côté le secours le plus efficace que la patrie puisse souhaiter et obtenir.»

[3]) L. Oncken, Oesterreich und Preussen cz. m. I. 111. l.

[4]) Knesebeck Hardenberghez, Bécs, 1807 jun. 17. Por. kir. áll. levéltárban.

[5]) U. a. III. Frigyes Vilmoshoz, Bécs, 1807 jun. 18. Por. kir. áll. levélt.

mutatásra szánt magánlevelezéshez folyamodik, hogy a főherczegre hasson. «Ha — így nyilatkozik a király előtt — ez a kisérlet is sikertelen marad s a császár sem fog utazása közben váratlanul valamit szilárdul elhatározni, akkor minden rendelkezésünkre álló eszköz ki van merítve, és csak az a kivánság marad fön részünkre, kisértené meg királyi Fölséged és Ő Fölsége Sándor czár a senki tudománya által nem pótolható személyes közvetlen érintkezés és az élő szó erejével, az itteniek akaratát a Németországra és Európára nézve kivánatos irányba terelni.»[1]) Némi remények ébresztése végett az osztrák kabinet még egy második emlékiratot kért Knesebecktől, melyről Stadion azt mondja, hogy «egészben véve jobban és velősebben van irva», mint az első.[2]) De Knesebeck nem engedé magát többé félrevezettetni. Tisztán látta, hogy minden fáradozás egyetlen czélja az időnyerés. «Megfoghatatlan ugyan — irta ő erre nézve — az itteni udvarnak e politikája, de annak nincs más iránya s minden lépésük csak ezt czélozza. Az ok a személyiségek sajátságában és különösen Károly főherczegben rejlik. Nem is hiszem, hogy akár szerencsés, akár szerencsétlen események valamit változtatnának azon. Mind a két esetben azt fogják hinni, hogy az igazi időpont még nem érkezett el, és így fogják egyik hónapot a másik után elvesztegetni.»[3]) Knesebecknek most tökéletesen igaza van, midőn a bécsi politika czélját az időnyeréssel jellemzi. Maga Stadion ugy nyilatkozik a válaszról, melyet e

---

[1]) Knesebeck a királyhoz, Bécs, 1807 jun. 18. Por. kir. áll. levélt.
[2]) Stadion előterjesztése, 1807 jun. 22. Por. kir. áll. levélt.
[3]) Knesebeck a királyhoz, Bécs, 1807 jun. 25. Por. kir. áll. levélt.

napokban Oroszország és Poroszország részére kidolgozott, hogy az sok fáradságot és dolgot okoz neki, «mert kemény föladat ily diplomácziai iratban valami olyast nem mondani, a mi reményt nyujthatna, vagy minden reményt lerombolhatna, vagy bármit avagy bárkit compromittálhatna.»[1]) Ily körülmények között legtanácsosabb volt Knesebeckre nézve a visszahivatást kérelmezni.[2]) Mindent megtett s egyetlen lépéssel sem volt előbbre, mint megérkezése napján.[3]) Nehéz szivvel, de a buzgón teljesített kötelesség öntudatával hagyta el Bécset. «Ha — ezt irta báró Hardenbergnek — nem tudnám, hogy mindent megtettem a mit a körülmények megengedtek és hogy semmit sem mulasztottam el, nagyon szerencsétlennek érezném magamat.»[4])

E viszonyokban új fordulat állott be Napoleon friedlandi győzelme után (1807 jun. 14.). Most már ép oly kevéssé jöhetett szóba Ausztria belépése a szövetséges államok sorába, mint annak közvetítése, a mi, Napoleon örömére, Poroszország, Anglia és Oroszország nyilatkozatai következtében amugy is elesett.[5]) A helyzet teljes átalakulását senki sem ismeré fel gyorsabban, mint Stadion. Ő a friedlandi ütközetet «ép oly fontos, mint Európa helyzetére nézve döntő eseménynek» tekinté.[6]) Most már a végsőre is el kellett készülve lennie. «Isten tudja — így irt e napok alatt Ferencz

---

[1]) Stadion előterjesztése, Bécs, 1807 jun. 22. Bécsi áll. levélt.

[2]) Knesebeck a királyhoz, 1807 jun. 25. Por. kir. áll. levélt.

[3]) U. o.

[4]) Knesebeck Hardenberghez, 1807 jun. 25. Por. kir. áll. levélt.

[5]) Talleyrand Napoleonhoz, 1807 jun. 20. Bertrand id. m. 470. l.

[6]) Stadion előterjesztése, 1807.

császár miniszterének — mit fogunk még hallani s hogy vajjon nem a ránk nézve legszerencsétlenebb eset, t. i. a korábbi békekötés, avagy épen a hadviselő hatalmak kiegyezése fog-e a hallatlan módon viselt hadjáratnak véget vetni.»[1]) A félelem nagyon is alapos volt. Napoleon megtámadhatatlan győzőnek érezte magát, ki ellenfeleit — mint Marengonál és Auszterlitznél történt — egy csapással semmisítette meg.[2]) S valamint közvetlenül Auszterlitz után, Sándor most is teljesen meg volt törve. Az orosz czár, ki a porosz-eylaui ütközetig fővárosában tartózkodott, ez után a táborba utazott. De bár azt állítják, hogy ő már akkor békés szándékkal jött volna Memelbe, ugy hogy csak az orosz-porosz párt együttes fáradozásai s a porosz király és királyné beható fejtegetései nyerték őt meg a háború erélyes folytatásának, ama békés szándékok hatása, legalább kifelé, még sem mutatkozott. Sőt inkább megkötötték a bartensteini szerződést, mely élet-halál harczot határozott el Napoleon ellen. Ámde nemsokára a heilsbergi ütközet után (junius 10-én) a párt, melynek élén Constantin nagyherczeg állott, a béke és a Napoleonnal való kiengesztelődés érdekében kezdett dolgozni.[3]) A nagyherczeg, ki már 1799-ben, majd ismét 1805-ben is hasonló szerepet játszott, lefesté bátyja előtt a hadsereg nagy veszteségeit és irtózatos állapotát. Midőn Budberg miniszter a nemzeti szellemre hivatkozva, népfölkelést hozott javas-

---

[1]) A császár resolutiója, Stadion 1870 jul. 3-iki előterjesztéséhez, Bécsi áll. levélt.

[2]) Corresp. de Nap. XV. 354. l.

[3]) Bernhardi, Geschichte Russlands, 2/2. köt. 533. l.

latba, a nagyherczeg e szavakkal rivalt rá: «Ön higvelejű ember az ön népfölkelésével.»[1]) A nagyherczeg most már a legnyomatékosabb fejtegetésekkel fordult Sándorhoz, kit kellemetlenül érintvén testvére szenvedélyes hangja, e hang használatát kikérte magának. A helyett, hogy politikával foglalkoznál — mondá Sándor — jobb lett volna helyeden, a hadseregnél maradnod. A nagyherczeg azt válaszolá, hogy ő tud harczolni, ha a császár parancsolja, de mint első alattvaló, kötelességének tartá uralkodójának az igazságot, melyet előle rejtegetnek, föltárni. Nemsokára e jelenet után bekövetkezett a friedlandi ütközet. A már különben is ingadozó Sándort testvére rábirta e megsemmisítő csata után, hogy Napoleon karjai közé vesse magát. Kizárólag a nagyherczegnek tulajdonítják, hogy a czár minden további ingadozásának véget vetett.[2]) Junius 20-án kijelenté Bennigsen orosz hadvezér Napoleon udvari marsallja előtt, hogy Sándor békét kiván kötni.[3]) Időközben Ferencz császár Stutterheimot az orosz főhadiszállásra küldé, megakadályozni remélvén ez által a veszélyt, melylyel a Napoleon és Sándor között kötendő külön béke járna. Károly nem várt e küldetéstől semmi kedvező eredményt. «Félek — irja egyik bizalmas levelében Albert herczegnek — hogy a béke közbelépésünk nélkül s talán

---

[1]) Chevalier de Bray emlékirata. A kurlandi herczegné, ki ezt de Bray-vel közlé, azt állítja, hogy a leirt eseményt maga a nagyherczeg beszélé el előtte.

[2]) De Bray emlékirata. 1807. A. E. Arra nézve, hogy minő része volt ebben Bennigsennek l. Bernhardi, Geschichte Russlands, 2/2. köt. 533 stb. l.

[3]) Corresp. de Nap. XV. 352. l.

a mi rovásunkra fog létrejönni.[1]) A főherczeg tényleg nem is csalatkozott. Stutterheim különben is későn jött.[2]) Az események meglepő gyorsasággal követték egymást. Junius 21-én létrejött a fegyverszünet s junius 25-én a két császár a Niemen folyón egy tutajon találkozott, melyet pompás sátor diszített. A császárok hadseregei a folyam két partjáról szemlélték a nagyszerű látványt, melynek a történelemben mindig emlékezetes jelentősége lesz. E találkozást követé a tilsiti tartózkodás, a hol Napoleon egész szeretetreméltóságát kifejté, a melynek Sándor nem is tudott ellentállani. A bécsi udvar nem kételkedhetett többé Sándor érzületének változásában. Mindenfelől jöttek az erre vonatkozó jelentések. «Mindezen hirekből kitetszik — irta Stadion Ferencznek — hogy Napoleon tökéletesen megbabonázta Oroszország császárját és hogy e találkozás után a legrosszabbat lehet várni.»[3]) Csakugyan rosszabb nem is történhetett, mint Oroszország csatlakozása Napoleonhoz. Itt, Tilsitben, veték meg ama politikai rendszer alapját, melyet Napoleon kigondolt. Az északi hatalom szövetsége biztosítá neki az uralmat Európa fölött. Sándor elég gyönge volt ehhez kezet nyujtani, sőt arra csábíttatá magát, hogy eddigi szövetségesével, a porosz királylyal szemben ne csak hűtlenül járjon el, hanem még egyes

---

[1]) Károly Alberthez, Buda, 1807 (a kelet napja nincs megjelölve). Albr. főhg. levélt. «Je crains que la paix se fera sans notre intervention et peutêtre à nos depens».

[2]) Stutterheim nem volt fölhatalmazva, mint Bernhardi id. m. 542. l. állítja, hogy Ausztria hajlandóságát a küzdelemben való részvételre kijelentse.

[3]) Stadion előterjesztése, 1807 jul. 9. Bécsi áll. levélt.

területeket is elraboljon tőle a saját birodalma számára. Ily fosztogatás által gazdagítva, köté meg Sándor a tilsiti békét (1807 jul. 7.), mely tulajdonképen nyilt hadüzenet volt mindazon hatalmasságok ellen, kik e rendszerhez csatlakozni nem akarnának.[1]) Bécsben pillanatig sem titkolák el maguk előtt az új helyzet veszélyeit. Sándor és Napoleon — ezt mondák az udvarnál — közös dictaturát akarnak maguknak Európa fölött alapítani.[2]) De ekkor még nem tartá Napoleon czélszerűnek, hogy túlsúlyát Ausztriával éreztesse. Stutterheim előtt, ki az új helyzettel szemben üdvösebbnek tartá Sándor helyett Napoleonnál tisztelegni, a franczia császár barátságos módon nyilatkozott az osztrák kormány részéről tanusított semleges magatartásról. De Bécsben nem engedték magukat e szavak által félrevezettetni.[3]) Gondtól terhes lélekkel néztek a jövőbe. S míg csak Andréossy mint követ Bécsben tartózkodott, mindig várni lehetett egy rosszabb fordulatot. Mily könnyen találhattak ura előtt hitelre a franczia követ gyűlöletes értesítései,[4])

---

[1]) A titkos szerződés szó szerinti szövegét közli Fournier: Napoleon I. II. k. 250. l. Érdekes az orosz Woroncov következő nyilatkozata a tilsiti békéről: «Je suîs Russe de coeur et d'âme et je me sens plus Russe que jamais par le désespoir qui m'accable sur tout ce qui s'est fait.» Woroncov hg. levéltára. 17. k. 167. l. Hogy viszont más oldalról mily melegen óhajták a békét, bizonyítja Kočubej miniszter levele, melyet Richelieu herczeghez intézett. Ruskago Sbornik, 54. köt. 260. l.

[2]) Andréossy, 1807 aug. 2. Lefebvre III. 174. l.

[3]) Hardenberg, Bécs, 1807 jul. 25. Hannov. kir. áll. levélt.

[4]) Andréossy, Bécs, 1807 aug. 2. A. E. «Il faudrait, j'ose le dire, un prodige pour changer le cabinet de Vienne et surtout l'empereur; ce dernier s'enveloppera la tête et succombera plutôt que de céder. M. de Stadion a le même caractère, et l'un vaut l'autre pour les passions haineuses.»

ki ép e napokban megint kedvetlenül nyilatkozott Ausztriáról. Ily körülmények közt szükségesnek hitte a bécsi udvar, hogy a belső viszonyokat minden eshetőségre szilárdítván, készen álljon. S a megerősödés e munkájában kiváló szerepet szántak az 1807-ik évi magyar országgyűlésnek.

V. FEJEZET.

AZ 1807-IK ÉVI MAGYAR ORSZÁGGYŰLÉS.

Nemcsak a szomszédos örökös tartományok, hanem egész Európa feszült figyelemmel kisérte az 1807. évi magyar országgyűlést, melyet József főherczeg, a nádor, a Habsburg-ház uralkodása óta az összes országgyűlések között a legfontosabbak egyikének nevezett.[1]) S a körülmények, melyek között az megnyilt, csakugyan nagy jelentőséget adtak tanácskozásainak. Annak határozataitól függött a monarchia életképessége, mert a magyarok segélyével és nem, mint hibásan állíták,[2]) az ő közreműködésük nélkül, akarák a zilált pénzügyeket rendbe hozni[3]) és a véderőt tetemesen erősbíteni.[4]) Már igen korán azon kérdéssel fordult

[1]) A nádor előterjesztése, 1806 szept. 20. Államtanácsi okmányok. (Á. o.)

[2]) Horváth, Magyarország története, VIII. 295. l.

[3]) Somogyi véleménye Zichy jegyzékéhez, 1806 nov. 2-áról. Á. o. «Da die Banko-Zettel-Vertilgung einen Hauptgegenstand des künftigen Landtages abgeben wird, so muss man trachten, keinen Schritt zu thun, der schaden, so auch keinen zu versäumen, der nützen könnte.»

[4]) Relatio archiducis Caroli ad imp. Franciscum, Budae die 5-ta Maii 1807 (nyomtatványban). «Inter ea summi momenti negotia quae in praesentibus regni Hungariae comitiis pertractanda erunt, praecipuo certe loco digna sunt ea, quae defensionem imperii concernunt.»

tehát a bécsi udvar a nádorhoz: minő intézkedéseket kellene tenni, hogy a nemsokára egybehivandó rendeknél mind a két kérdés kedvező elintézésére számíthassanak.[1]) A főherczeg-nádor igen nehéz helyzetben volt, ha nézetét legjobb lelkiismerete szerint akarta közölni. Mert csak vajmi kevéssé vigasztaló kilátásokat nyujthatott. A nádor kimerítő emlékiratban vázolá az ország hangulatát.[2]) Az általa festett képek a lehető legsötétebbek voltak. S ezért leginkább arra törekedett, hogy megfelelő rendszabályokkal, az uralkodó hangulat javulására hasson.[3]) E végből kivánatosnak tartá azt is, hogy Ferencz önszántából s még az országgyűlés megnyitása előtt orvosolja a rendek nehány legfontosabb sérelmét. A nádor határozottan elitélte azt a szokást, hogy a rendek kivánalmainak teljesítését addig halogatják, míg ezek is készeknek nyilatkoznak az udvar óhajtásait megvalósítani. S midőn az országgyűlési ügyek ilyetén «kalmári» kezelését rosszalá, eképen szólott a császárhoz: «Egyáltalában nem tudom, miért kellene az olyan, alattvalói sorsát annyira szivén hordozó fejedelemnek, mint Fölséged, arra várni, hogy ezek (a rendek) kivánságaikat valamely országgyűlésen terjeszszék elő s hogy aztán kivánságaik csak annyiban teljesíttessenek, a mennyiben a rendek megadják a tőlök kivántakat.[4]) A fejedelem és a rendek közös eljárása, összhangzatos közreműködése lebegett óhaj-

[1]) Ferencz a nádorhoz, 1806 jul. 24. M. áll. levélt.

[2]) A nádor előterjesztése a magyarországi hangulatról. 1806. Magy. áll. levélt.

[3]) A nádor előterjesztése, 1806 jul. 31. Magy. áll. levélt.

[4]) U. o.

tandó czél gyanánt a főherczeg-nádor szemei előtt. Mert csakis a bizalmon alapuló egyetértés képes mindazt eltávolítani, mi gyanút és egyenetlenséget kelthet. «Ha — így kiált föl — e czél most elérhető volna, Fölséged is meggyőződhetnék, mily boldog lehetne Magyarország, királya szelid uralma alatt s mily könnyen és becsületes módon valósulhatnának Fölséged atyai szándékai.»[1]) Ámde a nádor nemcsak a rendek legfontosabb sérelmeinek orvoslását sürgeté. Ő az összes pártok legkiválóbb férfiainak meghivatását is kivánta, hogy az országgyűlés előtt teendő javaslatokról véleményeiket az uralkodó megismerhesse.[2]) Szeptember 15-én, a nádor kivánsága szerint, megtartották e tanácskozmányt, melyben Magyarország minden pártjának férfiai részt vettek. Ez alkalommal azonnal kitünt, mily helyesen itélt a nádor, midőn Ferencz azon kivánságát, hogy az országgyűlés még 1806 novemberében megtartassék,[3]) egyenesen kivihetetlennek mondá.[4]) A nádor, ismerve az uralkodó elégedetlenséget és a pártoskodást, a legrosszabb következményektől tartott, ha az országgyűlés az említett időpontra összehivatnék. Az idő novemberig sokkal rövidebb volt, semhogy a legczélszerűbb intézkedések esetére is a kedvező hangulat előállhatott volna. A nádor tehát a mellett volt, hogy az országgyűlés semmi esetre se üljön össze 1807 ápril 5-ike előtt. E nézetet támogatta Magyarország legelőkelőbb férfiainak értekezlete is,[5]) kikkel Ferencz

---

[1]) A nádor előterjesztése, 1806 jul. 31. Magy. áll. levélt.

[2]) U. o.

[3]) Ferencz a nádorhoz, 1806 jul. 24. Magy. áll. levélt.

[4]) A nádor előterjesztése, 1806 jun. 18. Magy. áll. levélt.

[5]) A nádor előterjesztése, 1806 szept. 20. M. áll. levélt.

személyesen érintkezvén, saját szavaikból is kiveheté az intelmet, hogy az országgyűlés 1806 novemberében még ne tartassék meg.[1]) Ferencz császár azonban, tekintettel a külföldi ügynökök izgatásainak félreismerhetetlen nyomaira, ragaszkodni akart mégis az általa választott időponthoz.[2]) Az értekezleti tagok és a nádor nyomatékos kifogásai azonban végre is győztek s az országgyűlés egybehivását 1807 ápril 5-ikére határozták el.

Ez ügy elintézése után a legsürgősebb feladat volt a rendek elé terjesztendő javaslatok megbeszélése. A nádor — s vele együtt Magyarország legelőkelőbb férfiainak értekezlete — azt akarták, hogy mindazok a fontos tárgyak, melyek az országgyűlés elé fognak kerülni, már a királyi meghivó levelekben fölemlíttessenek. Ez által József nádor a megyéket akarta abba a helyzetbe juttatni, hogy a királyi előterjesztésekre nézve haladék nélkül utasítást adhassanak követeiknek, mi az országgyűlési tárgyalások gyors lefolyását biztosította volna.[3]) A főherczeg javaslata ellen fölszólalt Somogyi államtanácsos, ki egyébiránt nem győzte eléggé dicsérni a nádort.[4]) Somogyi a leg-

---

[1]) Ferencz, Józsefhez, Laxenburg, 1806 szept. 19. Magy. áll. levélt.

[2]) U. o.

[3]) A nádor előterjesztése, 1806 szept. 20. Á. o.

[4]) Somogyi véleménye, a nádor 1806 szept. 20-iki előterjesztéséhez. Á. o. «Meines Orts finde ich es der besonderen Vorsehung zu danken, dass dieser Landtag eben in den Zeitraum fallet, wo Se. k. Hoheit die Palatinalwürde bekleiden, indem höchstdieselben so ausgebreitete Kenntnisse von Hungarn, eine solche Beurtheilungskraft und tiefe Einsichten besitzen, dass man unter höchstseinen Vorfahren bisher wenige von gleichen Eigenschaften finden wird; hiezu kommt dass seltene Ausharren in der Arbeit und was das Grösste ist, der Besitz des unbegränzten Zutrauens sämmtlicher Landeseinwohner.»

határozottabban ellenzé, hogy az előterjesztésekről már a királyi meghivó levelekben említés tétessék, mert azoknak benyujtása az országgyűlés kezdetére esik. Ő a megyék azon eljárását, mely szerint azok követeiket az egyes országgyűlési ügyek tárgyalásától eltiltják, vagy pedig megkövetelik, hogy az utóbbiak jelentést tévén, bevárják a további utasítást, csakis 1790 óta lábrakapott visszaélésnek nevezi. «Mintha bizony minden egyes megye vetóval léphetne föl az országgyűlés ellen» — úgy mond az államtanácsos fejtegetésében. «E visszaélés — folytatja ő — annyival kevésbbé engedhető meg, mert ellentétben áll az országgyűlés természetével, tág kaput nyitván a fejetlenségnek s megakadályozván minden üdvös szándék kivitelét.[1]) Somogyi véleményéhez az államtanács többi tagjai is csatlakoztak, sőt az egyik kifejezést adott aggályainak a rendek által is tiszteletben tartott régi szokás elhagyása miatt, «mert nagyon ismeretes dolog, mennyire hajlandók az emberek az előzékenységet lassankint kötelességnek tartani.»[2]) Hiában tiltakozott a nádor, hiában utalt arra, hogy már az 1796-iki és 1805-iki meghivó levelekben is a leghatározottabb tekintettel voltak az előterjesztésekre.[3]) Ferencz császár a mellett maradt, hogy a meghivókban csakis «előizét» kell adni az előterjesztéseknek és pedig csupán általános kifejezésekben, «mert — a mint megjegyzi —

[1]) Somogyi véleménye a nádor előterjesztéséhez, 1806 szeptember 20-áról. Á. o.

[2]) Schittlersberg véleménye a nádor 1806 nov. 30-iki jegyzékéhez. Á. o.

[3]) A nádor jegyzéke, 1806 nov. 30.

kedvessége amúgy sugalmazója lesz szándékaimnak azokkal szemben, kik ide meghivatnak.»[1])

Még mialatt az államtanács e kérdést vitatta, már azon követelések összeállításával is foglalkozott, melyeket az országgyűlés elé akartak terjeszteni. A kormányt leginkább a pénzbeli segély foglalkoztatá, mely az államháztartás rendezése végett Magyarország részéről várható volt. A tanácskozások alkalmával, melyeket 1806-ban a pénzügyi válság elkerülése czéljából tartottak, nagy szerepet játszott a hazánkra való hivatkozás. A hitelügyi bizottság minden tagja egyetértett abban, hogy Magyarország és Erdély jelentékeny segélylyel tartoznak. Ez országok magatartásától akarták az örökös tartományok számára készült adótörvény kihirdetését függővé tenni. Mert ha a rendek vonakodnának a német tartományok adóterhének megfelelő segélyt nyujtani, akkor más és pedig oly intézkedéseket kell foganatba venni, «melyek által Magyarország és Erdély is a terheknek egyenlő, méltányos és istennek tetsző viselésére szoríttatnak, és nem kiméltetnek meg jövőre is az örökös tartományok rovására, sőt ezek végleges és tökéletes romlására.»[2])

De mily módon járuljon Magyarország az államháztartás helyreállításához? A nádor azt kivánta, hogy a rendektől nehány milliónyi összeget követeljenek a törlesztési alaphoz, vagy pedig a folyó kiadások födözésére. A hitelügyi bizottság viszont oly nézetben volt, hogy az országgyűlés egyszer s mindenkorra és pedig

[1]) A császár resolutiója a nádor 1806 szept. 20-iki előterjesztése mellett lelhető föl. Á. o.

[2]) Az 1806 juliusi tanácskozmányok jegyzőkönyve. Á. o.

azonnal megszavazandó pénzbeli segély nyujtására hivassék föl.[1]) A főherczeg bízván az ország áldozatkészségében, kinyilvánítá, hogy a magyar rendek bizonyára semmi ellenvetést sem fognak tenni ily követeléssel szemben. De kötelességének tartá kijelenteni azt, hogy ily jelentékeny segélyösszegről lévén a szó, beható előterjesztés adassék a rendek elébe. A nádor hibáztatta a hitelügyi bizottság azon eljárását, hogy az utóbbi csak általános kifejezésekben szól a pénzügyi helyzetről. Mert József főherczeg azt tartá, hogy minden tartózkodás és határozatlanság a legfőbb pénzügyi hatóság terv nélküli eljárását árulják el s hogy az őszinteség hiánya a pénzügyi viszonyok kifejtésénél, oly föltevésre nyujthat alkalmat, hogy azok már nem orvosolhatók, a mi nagyon kedvezőtlen befolyással lehetne a rendek elhatározására. Ezekhez képest a nádor a létező bajok és ezek indító okainak nyilt, leplezetlen kifejtését kivánta. «Az ily őszinte beszéd, a pénzügyek állapotának, az évi hiány és a bankóczédulák mértéktelen felszaporodásának kiemelése — úgymond a nádor — annyival is inkább kedvezőbb hatást gyakorolhat a magyar rendek kedélyére, és annál inkább buzdíthatja azokat nagy áldozatokra, mivel ily beszédhez nem voltak eddig hozzászokva, tehát most sem számítanak arra.»[2]) József főherczeg határozottan kikel azon aggodalom ellen, hogy a létező bajok nyilvános megbeszélése veszélyes következményekkel járhatna az államra nézve. Valódi élvezet

---

[1]) Az 1806 juliusi tanácskozmányok jegyzőkönyve. Á. o.
[2]) A nádor előterjesztése, 1807 márcz. 28. Magy. áll. levélt.

szavait olvasni, melyekkel azon nézetét védelmezi, hogy a hiányokat föltáró nyilvánosság, mely az orvoslás módját is megmutatja, csak jó hatással lehet az állam hitelére. «Csakis azok, kik a baj valódi terjedelmét nem ismerik — irja Ferencz császárnak — s az állam zilált pénzügyi viszonyainak javítására nézve szilárd rendszer híjával vannak, csakis azok ellenségei a nyilvánosságnak.»[1]) Kijelenti, hogy ha a kormány egyáltalában meg akarja Magyarország segítségét nyerni a legnagyobb baj elhárítására, azaz a kamattalan adósság törlesztésére, akkor szilárd rendszerrel, és pedig olyannal kell a rendek elé lépnie, melyből azon bizalmat meríthetik, hogy a nagy áldozatok, melyek segélyével oly sok és súlyos bajt akarnak jóvá tenni, egyszer s mindenkorra szólanak. Ilyen beszéd a magyarokra a legjobb hatással lesz és áldozatkészségüket fokozni fogja. «Még egyszer ismétlem — tevé hozzá a nádor eddigi fejtegetéseinek mintegy megerősítése végett — hogy az állam pénzügyi tekintetben csak úgy veheti hasznát a jövő országgyűlésnek és csak akkor nem fog a rendek megnyerésére irányuló fáradság kárba veszni, ha a létező bajok őszinte föltárásával együtt az iránt is biztosíttatnak, hogy segélyük nemcsak az utolsó, de egyszersmind sikeres is lesz, s hogy e biztosítást Fölséged nem pusztán szavakkal, hanem egy jól megfontolt, szilárd és könnyen áttekinthető rendszer által nyujtott kezességgel képes megadni.»[2])

---

[1]) A nádor előterjesztése, 1807 márcz. 28. Magy. áll. levélt.
[2]) U. o.

Bécsben kellemetlenül hatott a nádor előterjesztése, mert a kormánykörök előtt sem maradhatott kezdettől fogva titokban, hogy ily lépéssel szemben a rendek is követelni fogják az igazság leplezetlen föltárását.[1]) Hisz amugy is el volt terjedve a hir, hogy a magyarok csak úgy hajlandók a közadósság egy részét elvállalni, ha a törlesztéshez szükséges alapok is kezelésükre bizatnak s hogy sohasem lesznek hajlandók a pénzügyi helyzet javítására szánt összeget a kormány kezei között hagyni, attól tartván, hogy ez utóbbi azt más czélokra fogja fordítani.[2]) A szomorú pénzügyi helyzet tehát a kormányzási rendszer változtatását is előidézni látszott. Mert eddig nem voltak Bécsben ahhoz szokva, hogy a megszavazott és fölhasznált segélypénzekről beszámoljanak, habár a jobb belátású megfigyelők már akkor is óhajtották volna a kormányt a monarchia érdekében, ily számadásokra szorítani.[3]) De ép gr. Zichy a pénzügyminiszter, ki bizonyára a legjobban ismerte tárczája ügyeit, leginkább tiltakozott a pénzügyi helyzet nyilvános megbeszélése ellen. Elég ügyes volt minden ilyféle újítást a királyi

---

[1]) A nádor előterjesztése, 1807 márcz. 28. Magy. áll. levélt.

[2]) Hardenberg, Bécs, 1807 ápr. 6. Hannov. kir. áll. levélt.

[3]) Hardenberg gróf, 1807 ápr. 6. Hannov. kir. áll. levélt. «Cette précaution paraît si naturelle dans un gouvernement qui n'est pas obligé par la constitution à rendre compte au public de l'emploi des ses deniers qu'il serait à désirer qu'il voulut non seulement condescendre à la demande de l'Hongrie, mais encore adopter le même système dans toutes les provinces de la monarchie en repartissant sur chacune d'elles une partie des dettes de l'état analogue à sa richesse et à ses moyens en leur laissant le soin de pourvoir à l'extinction du capital et des intérêts sauf á rendre compre annuellement au gouvernement.»

jogok megsértésének föltüntetni,[1]) oly érv, melyről jól tudta, hogy hatással lesz Ferenczre. Zichy csak annyit akart megengedni, hogy a hitelügyi bizottságnak a pénzügyekre vonatkozó fitogtató előterjesztése, a nádorral és — a mint ez egy ízben a monarchia külső viszonyai tekintetében is előfordult — a követek egy szűkebb körű bizottságával közöltessék. Ugy látszik, hogy ez is elmaradt, legalább semmi nyomra sem lehet akadni, mi ilyen eljárásra utalna. E közben fölvettetett a kormány kebelében a kérdés, hogy mennyi pénzt követelhetnek az országgyűléstől. Zichy azt kivánta, hogy 40 millió forintot követeljenek a rendektől. Schittlersberg túlságosan csekélynek tekinté ez összeget, viszonyítva azon 155 millióhoz, mely az örökös tartományokat terhelte; ő tehát 50 millió forintot tűzött ki minimumként.[2]) Gr. Chotek kijelenté, hogy Magyarországnak legalább is 75 millió forintot kell adnia.[3]) Tekintettel arra, hogy Magyarország jóléte az utóbbi időben, Zichy saját vallomása szerint is, szerfölött gyarapodott,[4])

---

[1]) Zichy jegyzéke, 1807 márcz. 5. Á. o. «— — und die Stände sich dadurch veranlasst finden dürften, sich in die Verwaltung der Staatsfinanzen mischen zu wollen, was mit den königlichen Rechten Ew. Majestät nicht vereinbarlich wäre.»

[2]) Schittlersberg véleménye Zichy előterjesztéséhez, 1807 márcz. 5-éről. Á. o. «Unter einer Volkszahl von mehr als 7 Millionen Menschen sollten sich wohl 100,000 Menschen von Adel-, Bürger-, Gewerbs- und Handelsstand befinden, wofon jeder im Durchschnitt jährlich 100 fl. durch 5 Jahre zu entrichten im Stande ist, dass folglich es nicht unmöglich seyn kann, blos von dieser Anzahl und Klassen jährlich 10 Millionen und in 5 Jahren 50 Mill. Gulden zu erhalten.»

[3]) Chotek véleménye Zichy 1807 márcz. 5-iki előterjesztéséhez. Á. o.

[4]) Zinzendorf véleménye Zichy 1807 márcz. 5-iki előterjesztéséhez. Á. o. «Der Vortrag (t. i. Zichyé) enthält das sehr merkwürdige Geständniss eines Ungarn, des Hofkammerpräsidenten, dass sein Vaterland Ungarn

gr. Zinzendorf is visszautasítá a pénzügyminiszter javaslatait. Mindig ragaszkodva az ő kedvencz eszméjéhez: a fölösleges papirpénz törlesztéséhez, a rendeket, mielőtt őket újabb adók megszavazására hívnák föl, a nagy pénzügyi reform munkájában való részvételre kivánta felszólítani,[1]) ezen az úton szorosabbra remélvén fűzni a kapcsot, mely Magyarország és az örökös tartományok között fönnáll.[2]) Mindezen javaslatokkal szemben, a nádor tisztán az uralkodó belátására kivánta bízni annak eldöntését, hogy figyelembe véve az általános viszonyokat, Zichy és a hitelügyi bizottság kivánsága értelmében egy haladéktalanúl nyujtandó nagyobb segélyösszeg megadására hivassék-e föl Magyarország, avagy nem jobb volna-e közreműködését későbbi időkre föntartani?[3]) Somogyi államtanácsosnak semmi esetre sem volt igaza, midőn azt állítá, hogy ez a javaslat cselszövő tanácsadóktól ered, kik a nádort is fölhasználván, különböző ürügyek alatt min-

---

durch die letzten Kriege und seit denselben an Reichthum und Wohlstand ganz ungemein zugenommen habe.»

[1]) Zinzendorf id. véleménye. «Wie, wenn man den nächst zu eröffnenden Landtag dazu nutzte, die Repräsentanten der ungarischen Nation durch kluge und deutliche Vorstellungen dazu zu vermögen, selbst bei Ew. Majestät um die Herabsetzung des Papiergeldes auf dessen wahren Zahlwerth in C. Münze und um die Erlaubniss anzusuchen, zu Bedeckung von niedrigen Zinsen und Kapitalsrückzahlung einer zu diesem Behufe neu zu creirenden fundirten oder verzinslichen Schuld, einen ergiebigen Beitrag zu leisten?»

[2]) U. o. «Würde nicht durch solch' eine einsichtsvolle patriotische Verhandlung der bevorstehende Landtag auf eine sehr rühmliche Weise ausgezeichnet werden, und ohne allen Zweifel die festere Verknüpfung des gemeinschaftlichen Bandes zwischen den ungarischen und deutschen Provinzen zur Folge haben?»

[3]) A nádor előterjesztése, 1807 márcz. 2. Á. o.

denféle segedelmet vissza akarnak utasítani.[1]) A nádor, kiről ismeretes, hogy csakis az állam javát óhajtotta s hogy csak akkor szólalt föl, midőn elhamarkodott lépésektől kellett tartania, sokkal önállóbb jellemű férfiu vala, semhogy becsvágyó és lelkiismeretlen ármánykodók eszközének használtassa fel magát. Ép így tévedt Somogyi, midőn azt merte állítani, hogy a nádort megfélemlítik azon állítólagos tanácsadók, kik viharos országgyűlési tanácskozásokkal fenyegetőznek.[2]) Az országgyűlés lefolyása bebizonyítá, hogy József nem illetéktelen harmadik személyek szavára hallgatott, hanem nagyon jól ismeré a nemzet érzületét, melynek keblében élt és a melylyel a legbensőbb érintkezésben állott, midőn a helytelen eljárás miatt viharos országgyűlési tanácskozásokat jósolt. Az országgyűléstől kérni szándékolt pénzbeli segély miatt még egy második nagyfontosságú ügy is foglalkoztatá az irányadó köröket, a mely szintén a rendek elé volt terjesztendő. E kérdés a következő: mi módon és mily terjedelemben járuljon hazánk a monarchia véderejének erősbítéséhez? Vajjon föntartassék-e a nemzeti fölkelés eredeti

[1]) Somogyi veleménye a nádor 1807 márcz. 2-iki előterjesztéséhez. Á. o. «Ueberhaupt scheint mir das Bestreben Jener, deren Rath Se k. k. Hoheit benützen, dahin zu gehen, dass so wie es ihnen gelang, beim letzten Landtag unter dem Vorwand einer ausserordentlichen Insurrection Subsidien und Rekrutenstellung abzulehnen, es auch diesmal gelingen möchte, unter dem Vorwand, damit Frankreich nicht etwa gereitzt, Ungarn aber für grössere Bedürfnisse bei Kräften erhalten werde, ohne alle Bürde durchzukommen.»

[2]) U. o. «— — sie (a tanácsadók) sind es, die bei den durchl. Erzherzog das Besorgniss eines stürmischen Landtags erregt haben dürften.»

alakjában?[1]) Maguk a magyarok is meg voltak győződve, hogy ez a középkori intézmény meg nem állhat a hadtudomány korszerű haladásaival szemben. Ez okból már az 1790-iki országgyűlés elé több ide vonatkozó javaslat került. Akkor azt akarták, hogy a nemesség évről évre gyakorolja magát a fegyverek használatában, hogy szükség esetén képes legyen kötelességét teljesíteni.[2]) Ez a javaslat azonban elutasíttatott. Időközben alkalma nyilt a nemesi fölkelésnek erejét a harcztéren kipróbálni. Ez annyira fölélénkíté a magyar nemesség harczi szellemét, hogy még arra az esetre is el volt határozva a nemesi fölkelés átalakítását foganatba venni, ha ezt maga a király nem is követelné.[3]) Ugy gondolták tehát, hogy a magyarok hajlandók lesznek a nemesi fölkelést rendes hadcsapatokká átalakítani, habár kétségesnek tünt föl, hogy vajjon készek lennének-e az insurrectiót a többi rendes hadsereggel minden tekintetben egyenlővé is tenni.[4]) A nádor úgy

---

[1]) Érdekes, mint nyilatkozott Chotek az insurrectióról: «Wegen Ungarn aber behalte ich mir vor bei Gelegenheit meine unterth. Meinung zu eröffnen, da vielleicht nun und nicht sobald wieder der wahre Zeitpunkt seyn wird, der aus dem rohen Mittelalter herstammenden, heute zu Tage, wie wiederholte blutige Erfahrungen es zeugen, unzulänglichen, ja zweckwidrigen Insurrection, über deren nutzlose Kosten der Adel selbst laute Klagen erhebt, eine vernünftigere, unserem Jahrhundert angemessenere Richtung zu geben, oder um mich richtiger auszudrücken, die Volksbewaffnung in eine ganz andere Gestalt zu bringen und wenn die Regierung ihren festen und zugleich gerechten Gang fortschritte, bei Loszählung von einer der beschwerlichsten ausschlüssigen Adelspflichten den Grundstein endlich zu einer besseren, ja der einzig guten Ordnung der Dinge zu legen.» Chotek véleménye az 1806-iki tanácskozások jegyzőkönyvéhez. Á. o.

[2]) A m. udv. canc. előterjesztése, 1806 aug. 9. Á. o.

[3]) A nádor előterjesztése, 1806 szept. 20. Á. o.

[4]) Hardenberg, Bécs, 1807 ápr. 6.

vélekedett, hogy e reformmunkálatot csak oly időben szabad elővenni, midőn a béke nincs fenyegetve. Egyébként pedig ő is attól félt, hogy e kérdés sok időt rabolhatna el és e mellett a rendeknek alkalmat adhatna, hogy az állandó magyar ezredek létszámának betöltésénél a kormányra nézve kedvező álláspontot foglaljanak el.[1]) De ép az insurrectió elégtelensége miatt nagy súlyt helyezett Károly főherczeg, kinek mint főhadvezérnek az egész rendes hadierő alá volt rendelve, a magyar ezredek hiányzó létszámának teljes kiegészítésére. Az 1802-iki országgyűlés beleegyezett abba, hogy a kiegészítés, mely addig toborzás által ment végbe, ezentúl hatósági ujonczállítás útján történjék. De csakis azon kikötéssel határoztatott ez el, hogy az uj módozat csupán három évre (ad triennium et non ultra) maradjon érvényben. Habár Károly tiltakozott ilyen határozat ellen, a császár azt mégis elfogadá, mert, a mint mondák, az úgy sem fog soha gyakorlati érvénynyel birni.[2]) A három évi határidő időközben eltelt és most mind fölismerhetőbbé vált, hogy sok megye nem fogja az ujonczállítást megszavazni, hanem a toborzáshoz való visszatérést fogja követelni. Már 1805 óta kijelenték sokan, hogy a sorozás a nemzet szellemével ellenkező, hogy ez a szolgálati kényszer ellenszenvet fog a hatóságok ellen kelteni s hogy nincs köszönet oly katonákban, kik nem önkénytesen léptek a hadi pályára. Ezen ellenvetésekről azonban Károly mit sem akart hallani. «A tárgy — irja Ferencz-

---

[1]) A nádor előterj. 1806 szept. 20. Á. o.

[2]) Károly véleménye, Bécs, 1807 febr. Magy. áll. levélt.

nek — sürgős, a kiegészítés elengedhetetlen; toborzásokkal a czél sohasem érhető el; Magyarországnak tehát el kell fogadnia a sorozást.»[1]) Károly el akarta kerülni a toborzás esetlegességeit, megbizható alapot kivánt a létszám hiányának pótlására, mint ezt az 1802-ik évi ujonczállítási kötelezettség biztosítá. Ha a magyarok arra hivatkoztak, hogy a népesség igen csekély ilyen, folyton ismétlődő kötelezettség elvállalására, viszont Károly bebizonyítani igyekezett, hogy Magyarország lakossága, daczára az utóbbi idők háborúinak, nem csökkent, sőt inkább szaporodott.[2]) Azt is törekedett kimutatni, hogy Magyarország sokkal kevésbé van igénybe véve, mint az örökös tartományok, hol, beszámítva a nemességet, minden 70 lélekre egy katona esik, holott Magyarországon még a nemesség kihagyásával is, csak 130 lakosra esik egy katona. A főherczeg már csak azért is ellenezte a toborzást, hogy a legnagyobb visszaéléseknek elejét vegye.[3]) Most, midőn a paraszt helyzete jobbra fordult, az ipar fejlődőben volt, senki sem akart többé a katonai pályára lépni. Ezért okvetetlenül szükséges, legfölebb talán a sorshuzás alkalmazásával, a törvényes ujonczállítás. A főherczeg ez ügyet melegen ajánlá a császár figyelmébe, egyúttal óva intvén őt a rendek azon vezetőitől,

[1]) Károly Ferenczhez, Bécs, 1807 febr. 17. Magy. áll. levélt.

[2]) Károly véleménye, Albr. főhg. levélt. Ebben úgy nyilatkozik a főherczeg, hogy a míg 1787-ben a 160,000 nemessel együtt csak 7.116,000 lakost irtak össze, 1805-ben a nemességen kivül 7.555,000-re rugott a lélekszám.

[3]) Relatio archiducis Caroli ad imp. Franciscum. 1807 máj. 5. 23. l. «Mutato vultu, mentitis vestimentis ficta amicitia decipiendos in sui alliciebant societatem conductores, improvidos vino obruebant, ad jurgia seducebant ut per tot indignas artes ita dicti spontanei conducerentur.»

kik csak saját befolyásuk öregbítésére törekednek, de a monarchia sorsával épen nem törődnek. «Egyáltalában — így hangzanak jellemző szavai — kezdettől fogva az volt a hiba, hogy az országgyűlés, a karok és a rendek egyes szónokaitól kapta az impulsust, hogy e szónokoknak alig volt fogalmuk az államgépezet nagyságáról és ezért az alkotmány lényegét abban keresték, hogy semmit se szavazzanak meg, semmit se fogadjanak el, a helyett, hogy az angol parlament példájára abba helyeznék az alkotmány lényegét, hogy mindazt, mi az állam föntartására nélkülözhetetlenül szükséges, a rendek és az uralkodó együttesen szentesítsék az országgyűlésen.»[1])

Előre lehetett látni, hogy e nehéz ügyek nem fognak a bécsi kormány által kivánt gyorsasággal elintéztetni. A nádor nem minden aggodalom nélkül nézett az országgyűlési tárgyalások elébe. «Nagy akadályok állanak — irja 1807 márcz. 15-én Ferencznek — a következő országgyűlés tanácskozásainak útjában és félrevezetném Fölségedet, ha annak a reményemnek adnék kifejezést, hogy azokat mind le fogom győzni.[2])

Ily előzményei voltak az ápril 5-én megnyilt országgyűlésnek. Károly főherczeg, ki a katonai ügyek sürgetése végett Budára ment, a rendekkel való érintkezés után oly benyomással távozott, hogy még semmi sincs elrontva s minden jól mehetne, ha egyáltalán valami megállapított terv léteznék és tisztában lennének

---

[1]) Károly főhg. véleménye, 1807. Albr. főhg. levélt.
[2]) József Ferenczhez, 1807 márcz. 15. Bécsi áll. levélt.

azzal, a mit akarnak. De ép ily terv hiánya miatt nagyon tartott a tanácskozások kedvezőtlen lefolyásától.[1]) Napról napra mindjobban meggyőződött a főherczeg, hogy a mindenesetre nem nagyon számos ellenzék mindent el fog követni, hogy az országgyűlés lehetőleg semmit, vagy nagyon keveset szavazzon meg.[2]) «Itt — ezt irta ő ápril 21-én Budáról Rainer főherczegnek — a többség jóérzelmű, ennek daczára az országgyűlés eredménye, ha ugyan nem rossz, de legalább is nagyon középszerű lesz.[3]) Tényleg korán kitünt, hogy nemcsak Károly aggodalmai, hanem a nádor jóslatai is teljesülni fognak. Mindjárt az első ülések viharosan folytak le és kevés reményt nyujtottak.[4]) Végül ápril 6-án, a hatodik országos gyűlésen, határozatba ment, hogy a király javaslataira néhány üres frázissal válaszoljanak. Károly főherczeg magán kívül volt e miatt. «Vannak emberek — irá kedvetlenségében Albert herczegnek — kik ezen eredménynyel, mint valami szerencsés eseménynyel büszkélkednek. A mi engem illet, én nagyon le vagyok hangolva, mert három heti idő kellett, hogy ily sürgős követelésekre minden eredmény helyett néhány üres bókot nyerjünk válaszul, melyek azt hangoztatják, hogy a császár javaslatai az állam érdekében állanak. A rendek megigérték válaszukban, hogy az előterjesztésekkel foglalkozni fognak — mennyi elveszett idő!»[5]) Károly kiváncsian lesi a döntő ülésekről szóló

---

[1]) Károly főhg. Albert herczeghez, 1807 ápril 8. Albr. főhg. levélt.
[2]) U. a. ugyanahhoz, Budán, 1807 ápril 20. Albr. főhg. levélt.
[3]) U. a. Rainerhez, Budán, 1807 ápr. 21-én. Albr. főhg. levélt.
[4]) U. a. Alberthez, Budán, 1807 máj. 1-én. Albr. főhg. levélt.
[5]) U. o.

hireket. Persze attól félt, hogy később is csak üres szavakat fog hallani, «üres szavakat, melyek — mint mondja — epével fognak engem elönteni».[1]) Természetes, hogy az irányadó körök elégedetlensége nem maradhatott titokban,[2]) habár igen nehéz volt Bécsben az országgyűlés lefolyásáról körülményesebb értesülést szerezni.[3]) E helyett azonban a legkülönbözőbb hírek jöttek forgalomba a barátságtalan hangulat okáról. Mindenekelőtt a franczia comissariusok bujtogatásaira gyanakodtak.[4]) Sőt a leghatározottabban tudni vélték, hogy a francziák minden erejüket összeszedik, nyujtani akarván az országgyűlés tárgyalásait, hogy ez által a kormány tevékenységét más oldalról is megbénítsák.[5]) Gróf Finkenstein, a porosz követ, állítólag megtudta, hogy Andréossy, kit nem engedtek Budára utazni, titkos ügynököket küldött oda, — oly tény, melyről a porosz követ állítása szerint, Stadion is tudomást szerzett volna.[6]) Hogy mennyire terjedt a franczia követ befolyása, ezt lehetetlen megállapitani. Bécsben már az országgyűlés megnyitása előtt beszéltek a francziák üzelmeiről. Maga Andréossy egyetlen szóval sem emlé-

---

[1]) Károly Albertbez, 1807 máj. 1. Albr. főhg. levélt.

[2]) Andréossy Talleyrandhoz, 1807 máj. 8. A. E.

[3]) Rheinfelder (Hardenberg helyettese), Bécs, 1807 aug. 12. Hannov. kir. áll. levélt. «Von keinem ungerschen Landtag hat man weniger erfahren, als von dem jetzigen, da von keiner der Verhandlungen daselbst etwas bekannt gemacht wird.»

[4]) Hardenberg, Bécs, 1807 máj. 2. Hannov. kir. áll. levélt.

[5]) Rheinfelder, Bécs, 1807 szept. 5. Hannov. kir. áll. levélt. «Es ist aus manchem ersichtlich, dass Frankreich alles im geheimen anwendet, die Beendigung des Landtages möglichst zu verhindern, um dem hiesigen Hof dadurch gleichsam die Hände zu binden, wenn er ja nach den Zeitumständen sollte etwas unternehmen wollen.»

[6]) Finkenstein, 1807 ápr. 2. Por. kir. áll. levélt.

kezik meg ilyféle törekvésekről sürgönyeiben; egy izben azonban nagy megelégedéssel irta kormányának, hogy: «közvélemény csak Magyarországon lelhető föl és hogy az eddig ellentétesnek mutatkozik a Habsburg-ház érdekeivel.[1]) Ha mindjárt örültek is Párisban a magyar országgyűlés barátságtalan magatartásának, mert ez szembetűnően akadályozá a bécsi kormány működését,[2]) még sem mutatható ki, hogy a rendek ellenzéke franczia befolyásra volna visszavezethető. E végből nem is volt szükség a francziák beavatkozására. Az ellenzék létrejött és jelentékeny túlsúlyra tett szert, mert elmulasztották azt, mit a nádor oly buzgón ajánlott, hogy t. i. az országgyűlés összejövetele előtt a rendek némely legfontosabb kivánalmait teljesítsék. Ez az országgyűlés azért is különös érdekű, mert itt találkozunk először határozott pártcsoportosulásokkal.[3]) Az alsó tábla ellenzékének elismert vezére Nagy Pál volt, ki ékesszólásával és vitatkozó képességével nagyon kitünt.[4]) Az ellenzék az egy idő óta divatos magánkörökben készíté elő támadásait és harczmodorát, melyek segélyével túlsúlyát a nyilvános ülésekben is biztosítani tudta.[5]) Az ellenzéket azzal a szándékkal gyanusíták,

---

[1]) Andréossy, 1807 ápril 4. A. E. «On ne trouve d'esprit public que chez les Hongrois et jusqu'à présent il se trouve en opposition avec l'intérêt de la maison d'Autriche.»

[2]) Talleyrand Andréossyhoz, 1807 máj. 26. A. E.

[3]) Bezerédy György jegyzetei. «Ezen országgyűlésében a követek három párthiát tettek.» E jegyzeteket dr. Marczali Henrik budapesti tanár úr volt szives velem közölni.

[4]) Csengeri Antal, Magyar szónokok és státusférfiak: felsőbüki Nagy Pál.

[5]) Minute d'une lettre sur la conduite que le gouvernement autriche, devait tenir dans la dernière diette de Hongrie. Arch. nat. A. F. IV. 1644. Ezt a levelet egy franczia részről tett megjegyzés szerint gr. Stadion Fülöp iratai között találták.

hogy a hadüzenés és békekötés jogát akarja magához ragadni, hogy a viszonyok állásának teljes áttekintése nélkül semmit sem akar megszavazni és így a császárt arra akarja kényszeríteni, hogy székhelyét Bécsből Budára tegye át.[1]) Ez ellenzéken kívül egy ugynevezett udvari vagy miniszteri párt is létezett, melyhez Lónyay, Rédey és Sümeghy tartoztak.[2]) A papság és a felső tábla mágnásai az utóbbi irányhoz csatlakoztak. De itt is voltak néhányan, kik titokban vagy nyiltan az ellenzéket támogatták. Nem volt titok, hogy gróf Illésházy, a kiváló tulajdonságainál és nagy vagyonánál fogva egyaránt kitünő főur,[3]) azoknak az élén állott, kik ellenzéki érzelműek voltak.[4]) Végül egy középpárt sem hiányzott, mely az ellentétek közvetítésében és kiegyenlítésében keresé hivatását.[5])

Az országgyűlés ilyetén összeállítása mellett előre látható volt, hogy az udvarnak nem lesz könnyű akaratát keresztülvinni. Nemsokára ki is tünt, hogy a rendek csak úgy hajlandók jelentékenyebb segélyösszeget megszavazni, ha Ferencz császár az ő május 23-án előterjesztett kivánalmaikat teljesíti. A rendek ugyanis azt kivánták, hogy a hazánk és az örökös tartományok között fönnálló vámok vagy teljesen

---

[1]) Hardenberg. 1807 máj. 2. Hannov. kir. áll. levélt.

[2]) Bezerédy György jegyzetei. «Az udvar részéről voltak Lónyay, Rédey, Sümeghy, több társaikkal.»

[3]) Suites de renseignemens sur la cour de Vienne, 1809 julius. A. E

[4]) Horváth, VIII. 297. l.

[5]) Bezerédy jegyzetei. «A középúton mentek és leginkább vezették az országgyűlést Vay József, Bezerédy Ignácz, Péchy Imre, Lánczy József, Szentkirályi László. Ezekkel voltam mindég én is, nem kevés hasznomra vált az, hogy mindenkor jelen lévén azon nagy férfiak társaságában, hallhattam tanácskozásaikat.»

eltöröltessenek, vagy pedig legalább a méltányosság elvei szerint törvényesen szabályoztassanak. Kivánták továbbá azon törvények kivitelét, melyek csak jó pénz verését engedik meg. E mellett jövőre is megtiltani kérték a nemes érczek kivitelét hazánkból, az uralkodó részéről pedig azt az igéretet követelték, hogy a létező papirpénzt a lehetőség szerint apasztani fogja. S még ezt a záradékokkal körülvett ajánlatot is csak sok küzdelem után lehetett kivinni.[1]) De mert a nádor nem volt azzal megelégedve, a tanácskozást mindig elülről kellett kezdeni.[2]) Még junius 13-án azt irta József főherczeg Ferencznek: «Bármennyire szeretnék most vagy legalább nemsokára a mi országgyűlésünk működéséről kedvező hireket közölni, eddig reményem meghiusult s törekvéseim meglehetős sikertelenek valának.»[3]) A különböző pártok ide s oda vitatkoztak. Az érdekek kereszteződtek. József főherczeg mindent elkövetett, hogy e küzdelemben közvetítőként szerepeljen és végre junius 20-án kedvező kilátásokról szólt Bécsbe küldött jelentésében. «Fölséged meg lehet győződve — irta ő az említett napon — mennyire fáj nekem a rendek késedelme, következetlensége és csekély egyetértése s a rendek józanabb része velem együtt érzi, mily káros és kevéssé illendő volt az országgyűlés eddigi magatartása. De mert ennek következményeit belátják, tűrhetőbbek kezdenek lenni és nyilvános tanácskozásaik alkalmával is csendesebben s illőbben

---

[1]) József nádor Ferenczhez, Buda, 1807 jun. 8. Bécsi áll. levélt.
[2]) U. a. ugyanahhoz, Budán, 1807 jun. 10. Bécsi áll. levélt.
[3]) U. a. ugyanahhoz, Budán, 1807 jun. 13. Bécsi áll. levélt.

kezdik magukat viselni. Talán legközelebbi levelemben kedvezőbb hírt közölhetek Fölségeddel.»[1])

De bármily kedvező volt a nádor jóslata a tárgyalások további folyamára nézve, Bécsben a lehető legkedvezőtlenebb benyomást kelté a rendek azon szándéka, melynél fogva segélyüket bizonyos föltételek teljesítésétől akarták függővé tenni. Mihelyt föltételekről van szó, mondá gr. Zichy a császárnak, még akkor sem szabad a segélyt elfogadni, ha az négyszer akkora is volna, mint a mekkora. Ő a királyi hatalom korlátolására és csorbítására irányuló szándékot látott amaz eljárásban.[2]) Ferencz császár azonnal leiratot intézett a nádorhoz, melyben fölhivta, igyekeznék «a rendek jobb gondolkozású részének, különösen a papságnak és főnemeseknek segélyével» oda hatni, hogy jobb határozat jöjjön létre s hogy általában az összes föltételeket elejtsék, nehogy «kénytelen legyek a rendek határozatára rájuk nézve kellemetlen módon válaszolni».[3]) A nádor el volt szánva inkább a végletekig menni, semhogy a rendeknek az udvarra nézve kellemetlen követeléseibe beleegyezzék.[4]) A felső tábla nem

---

[1]) József nádor Ferenczhez, 1807 jun. 20. Bécsi áll. levélt.

[2]) Zichy előterjesztése, 1807 jun. 25. Á. o. Szerinte az a szándék létezik: «einerseits dem allerhöchsten Hofe ein möglichst beschränktes Subsidium zu bewilligen, andererseits aber durch alle mögliche Mittel, gegen dieses Subsidium nicht allein vom Könige ausserordentlich grosse, ja sogar zum Theile nicht in seiner Gewalt stehende Vortheile zu erhalten, sondern auch seine königl. Prärogativen in manchen Punkten zu schmälern, welches vorzüglich durch Citationen von vorhin gemachten, aber immer sorgfältig abgelehnten Begehren indirekt bewirkt werden will.»

[3]) A császár kézirata a nádorhoz, 1807 jun. 27. Mellékelve Zichy jun 25-iki előterjesztéséhez. Á. o.

[4]) József nádor Ferenczhez, 1807 jul. 2. Bécsi áll. levélt.

akart az alsó tábla nézeteihez hozzájárulni s így közöttük feszült viszony jött létre. A két tábla között szakadatlan iratváltás folyt, mely szokás 1790 óta divott.[1]) Az országgyűlés magatartása mindenfelé feltünést keltett.[2]) Befolyást tulajdonítottak annak a kormány álláspontjára az európai kérdésekkel szemben. Köztudomásra jutott, hogy a rendek kérték királyukat, ragaszkodjék az ország érdekében a békéhez[3]) s hogy a leghatározottabban elleneztek minden olyan háborút, mely nem szorítkozik a monarchia védelmére.[4]) Észrevenni vélték tehát, hogy Stadion bizalma nagyon csökkent a magyarok nyilatkozata óta.[5]) Sőt a porosz követ egyenesen kimondta, hogy «e nélkül az átkozott országgyűlés nélkül» a bécsi kormány már határozottan Oroszország és Poroszország mellett nyilatkozott volna Napoleon ellen.[6]) E válságos pillanatban, midőn

---

[1]) Bedekovics véleménye a nádor 1807 nov. 28-iki jegyzékéhez. Á. o.

[2]) A nuntius sürgönye, Bécs, 1807 jun. 30. Vatican. «— — la cui (t. i. az országgyűlés) lentezza nelle resoluzioni dà bastantemente a conoscere lo spirito che vi regna.»

[3]) Andréossy Talleyrandhoz, 1807 máj. 8. A. e. «Pour venir au secours de la monarchie épuisée il est nécessaire que le roi ne s'écarte jamais des pensées pacifiques.»

[4]) A rendek e válaszát Finkenstein közli 1807 májusban küldött sürgönyeiben.

[5]) Hardenberg, 1807 máj. 30. Hannov. kir. áll. levélt.

[6]) Finkenstein magánlevele Hardenberghez, 1807 máj. 10. Por. kir. áll. levélt. «Les dispositions étoient si bonnes ici et promettoient tant une prompte décision en faveur de la bonne cause avant l'ouverture de cette maudite diette d'Hongrie. Il est vrai qu'au fond les dispositions sont les mêmes, que l'Autriche n'évitera pas la guerre, qu'elle y sera infalliblement entrainée par sa médiation, tout concourt à la rui rendre même désirable, mais ces maudites affaires de l'Hongrie absorbent toute son attention, on trainera, on vacillera et le beau moment passera, où seul on pouvait espérer d'écraser le serpent.»

a szenvedélyes és izgatott viták oly kevéssé mozdíták elő az udvar czéljait, sőt kifelé még annak tekintélyét is veszélyezteték, a nádor elkerülhetetlenül szükségesnek tartá az engesztelékenyebb hangulat előidézését. E czélból egészen szokatlan eszközhöz nyult. Titokban és minden feltünés nélkül mindkét tábla legmegbízhatóbb férfiait titkos tanácskozásra hivta össze, hogy közös megállapodásra jussanak. Jellemző az akkori országgyűlésen uralkodó szellemre nézve, hogy a férfiak csak mindenféle ürügyek alatt találkozhattak a legkülönbözőbb helyeken. Ily módon remélte a főherczeg, hogy miután a rendek egy nagy része kis idő óta amúgy is feléje hajlott, győzelmes többségre fog szert tenni.[1]) Ezen kívül Nagy Pált is «ad audiendum verbum regium» Bécsbe hivták.[2]) A császár intelmei mély benyomást tettek rá. Midőn a hires ellenzéki követ Budára visszatért, többé nem szólalt föl az udvar követelései ellen és ezzel minden további ellenzékeskedés elnémult.[3]) Igy sok küzdelem után, a királyi előterjesztések két legfontosabb pontja elintézést nyert. A rendek megszavaztak 12,000 ujonczot. A hadsereg további kiegészítésére nézve azonban, Károly kivánságának mellőzésével, föntartották a régi toborzási rendszert. Segélyként az országgyűlés, a földbirtok tiszta jövedelmének egy hatodrészét szavazá meg. Az ingó vagyon pedig becsértéke egy százalékával adóztatott meg. A nádor megjegyzé e határozatok átküldésekor, hogy szivesen látta volna a rendek nagyobb

---

[1]) József főhg. a császárhoz, 1807 jul. 4. Bécsi áll. levélt.
[2]) Csengeri Antal, Magyar szónokok és státusférfiak, 8. l.
[3]) József nádor Ferenczhez, 1807 jul. 29. Bécsi áll. levélt.

bőkezűségét; de az is fontossággal bir, hogy a megszavazásnál minden a királyi jogokra nézve kedvezőtlen magyarázat elejtetett. Ez Ferenczre nézve csakugyan nagy jelentőségű volt. Tévedés volna azonban hinni, hogy Bécsben a rendek engedményeit valami nagy megelégedéssel fogadták volna.[1]) Sőt ép ennek ellenkezője történt. «Magából e fölterjesztésből — így nyilatkozék gr. Stadion — az ottani vezetők leghatározottabb rosszakarata tünik ki a legmagasabb udvar s a monarchia ellen s már e fölterjesztés, magában véve is, szigorú rendszabályokat tenne Fölséged részéről szükségessé.[2]) A miniszter kivánatosnak tartá uralkodóját figyelmeztetni, mennyire általános ott a magyar főurak azon szándéka, hogy a nemesi fölkeléssel mint a lázadás valódi eszközével éljenek.[3]) Valamint Stadion, úgy Ferencz is, kit a rendek magatartása szintén nagyon lehangolt, kijelenté, hogy ő is elérkezettnek látja a pillanatot, midőn a kormány tekintélyét a jövőre nézve határozottsággal és állhatatossággal helyre kell állítani.[4]) De ugyanazon pillanatban, melyben az uralkodó e szavakat mondá, kormánya oly lépésre ragadtatá magát, mely ép annak ellenkezőjét okozhatta, mert szükségkép az egyenetlenség volt a következése. Midőn ugyanis a főrendek azt a kérdést fejtegeték, ha vajjon szabad-e egyeseknek, az udvar részére a megszavazott segélyen kívül önkénytes adományokat fölajánlani, báró Vay

---

[1]) Horváth, VIII., 317. l.

[2]) Stadion előterjesztése, 1807 aug. 8. Bécsi áll. levélt.

[3]) U. o.

[4]) U. o.

tábornok, az országgyűlés egyik legkiválóbb személyisége, oly beszédet tartott, mely, formájára nézve, heves sértéseket tartalmazott a korona ellen. «Attól tart — ezt mondotta volna ő — hogy a király, segély czíme alatt könnyen eladhatja készpénzért az ország legelső méltóságait.»[1]) A tábornok e nyilatkozatát azonnal hirül adták Bécsbe. A következmény az volt, hogy Vayt büntetésből kitörölték a hadsereg sorából. Némelyek azt állíták akkor, hogy Vay beszédjét Károly főherczeg közölte volna titokban az uralkodóval s hogy ugyanő követelte volna a tábornok letételét is.[2]) De e föltevést semmi sem támogatja. Bárki volt azonban, ki Vay szavait a királynak besúgta, az bizonyos, hogy az illető nagyon rossz szolgálatot tett az udvarnak. Mert az ügy nagy feltünést keltett. Az egész nemzet Vay pártját fogta.[3]) Hisz az alkotmány legszentebb palladiuma, a szólásszabadság látszott veszélyben forogni.[4]) De nemcsak az egész ország jött izgalomba. A nádor is, kinek előzetes meghallgatása és tudta nélkül fokozták le a tábornokot, mélyen sértve érzé magát. Szerinte mondott ugyan Vay néhány meggondolatlan szót, melyekért őt azonnal rendre is utasítá, de azok sem a királyt, sem az országot nem sértették. De mert Vayt magánföljelentés alapján büntetéssel sujták, ez oly szinben tünik föl, mintha ő, mint nádor, kötelességét elmulasztotta volna. József főherczeg nem

---

[1]) Ferencz Károlyhoz, 1807 aug. 5. Magy. áll. levélt.

[2]) Hardenberg, Bécs, 1807 szept. 5. Hannov. kir. áll. levélt.

[3]) Andréossy Champagnyhoz, Bécs, 1807 szept. 8. A. E.

[4]) Az 1807-iki napló 316. lapja így hangzik: «Quodsi in regni comitiis libere loqui non liceat, de libertate regni actum est.»

is titkolá el a császár előtt, hogy ez a rendszabály a magyarokat bizalmatlansággal tölti el a kormány ellen, mert az oly föltevésre ad alkalmat, hogy Bécsben el akarják törülni az alkotmányt. Hogy tehát minden rossz következmény még csirájában elfojtassék, szükségesnek tartá a nádor a tábornok letételének visszavonását. Tekintettel pedig arra a veszélyes izgalomra, melyet a kormánynak titkos följelentések következtében tett lépése előidézett, a nádor nem mulaszthatá el császári bátyját fölkérni, hogy jövőben bárminő és bárhonnan eredő titkos magánjelentésekre ne hallgasson, hanem a följelentőket büntesse meg, mert csakis e tény köztudomásra jutásával fogja az uralkodó alattvalói szivét megnyerni.[1]) Időközben még fokozódott a kedélyek izgalma. A nádor csak nagy bajjal tudta a rendeket visszatartani, hogy az alkotmány megsértése miatt a királyhoz fölterjesztést ne intézzenek. József főherczeg e napok alatt a képzelhető legnehezebb helyzetben volt. A míg egyfelől törekednie kellett a rendek nagy izgalmát lecsillapítani, másfelől meg kellett kisértenie a méltósága fenségétől oly teljesen áthatott uralkodót, mint a minő Ferencz volt, parancsa visszavonására birni. A nádor úgy segített magán, hogy az igazságot leplezetlenül feltárta bátyja előtt, egyszerű, de őszinte szavakkal vázolva ama következményeket, melyekkel a király további vonakodása járna. S a mit mondott, abból egyetlen szó sem volt túlhajtott. Kétségtelennek volt tekinthető, hogy a rendek nem fogják a büntetés visszavonása

---

[1]) József főhg. a császárhoz, Bécs. 1807 aug. 12. Magy. áll. levélt.

előtt tanácskozásukat folytatni. Egész bizonyosnak látszott, hogy az országgyűlés el volt határozva a szólásszabadságot újabb törvény meghozatala által biztosítani s ezen intézkedését a királyi hitlevélbe is fölvenni. Vajjon be akarja-e az uralkodó — kérdé a nádor — mindezt várni, hogy majd aztán a fenyegetés nyomása alatt engedjen? Ez növelné még igazán a rendek gőgjét és csökkentené egyúttal a kormány tekintélyét. S végre, ha a király tovább is ragaszkodnék elhatározásához, az országgyűlés akár az ő beleegyezésével, akár a nélkül föl fog oszlani s ezen esetben a kormány sem ujonczokat, sem pedig segélyt nem kap, hanem maga ellen hivja ki az egész nemzetet.[1]) Bármily nehezére is eshetett Ferencznek intézkedése visszavonása, a nádor fejtegetései nem maradhattak hatás nélkül. Az uralkodó elhatározását azonban maga Vay megkönnyíté, ki Bécsbe sietett s kérte a nádort, adna át részéről Ferencznek egy iratot, melyben kijelenté, hogy fejedelme kegyének elvesztése őt mélyen sujtja s hogy soha sem volt szándékában uralkodóját megsérteni.[2]) Most már kész volt Ferencz a tábornokot előbbi méltóságába visszahelyezni. De nem mulasztá el az alkalmat, a rendek hibáztatására, mivel oly fölterjesztést akartak tenni, melyet soha sem hallgatott volna meg. Mert a király joga, állami tisztségeket adományozni és elvenni. Semmi esetre sem tűrheti tehát,

---

[1]) Nádor, 1807 szept. 7. Magy. áll. levélt.

[2]) Vay irata, Bécs, 1807 szept. 9. Magy. áll. levélt. «Intempestive dictis improvido verborum selectu errare potui ; ast intentio mea semper pura et in emolumentum splendorem et utilitatem throni directa erat.»

hogy a rendek erre, vagy épen a hadsereg körében életbeléptetendő ujításokra befolyással legyenek.[1])

E közben elhatározá Ferencz a magyar országgyűlést, mihelyt lehetséges, bezárni. Kivánta, hogy a rendek álljanak el a további tárgyalásoktól és sérelmeiket országgyűlési intézkedés mellőzésével a kormányhoz küldjék be.[2]) De ezzel a magyarok nem értettek egyet. Hivatkoztak az 1791. évi XIII. t.-czikkre, mely elrendeli, hogy a királyi előterjesztések minden országgyűlésen végigtárgyalandók és az összes sérelmek és követelmények (gravamina et postulata) elintézendők.[3]) Hivatkoztak egyúttal Ferencznek 1805-ben tett nyilatkozatára is, mely szerint ő a békét arra fogja fölhasználni, hogy idejét egészen az ország törvényes kivánságainak teljesítésére fordítsa.[4]) A rendek kérték tehát az országgyűlés folytatását, melynek székhelyét most Pestre akarták át tenni. Hogy kivánságukat elérhessék, egy addig egészen szokatlan eljárásra is készek voltak. Az alkotmány értelmében ugyanis a rendeknek czikkekbe foglalt határozatai csak az országgyűlés bezárásakor emelkednek érvényre. A rendek hajlandók voltak ettől eltérni. Kijelenték, hogy a megszavazott ujonczokat és a segélyt a többi czikkek szentesítésének bevárása nélkül, már most rendelkezésére bocsátják az uralkodónak.[5]) De az országgyűlés

---

[1]) Resolutió a nádor 1807 szept. 9-iki előterjesztéséhez. M. áll. levélt.

[2]) A császár resolutiója a nádor 1807 szept. 12-iki előterjesztéséhez. Magy. áll. levélt.

[3]) A rendek előterjesztése, 1807 okt. 22. Á. o.

[4]) A m. udv. canc. előterjesztése, 1807 nov. 2. Á. o.

[5]) A rendek előterjesztése, 1807 okt. 22. — József nádor Ferenczhez, 1807 okt. 19. Bécsi áll. levélt.

bezárását óhajtó főrendek ellenezték ama javaslatot, mert azt törvényellenesnek tekintették s az abban foglalt ujítás által a rendi jogokat is veszélyeztetve látták.[1]) E kérdés heves összeütközést okozott a két tábla között.[2]) A nádor, ki a rendek ajánlatát a koronára és az országra nézve üdvös ujításnak tekinté, igyekezett azt támogatni.[3]) «Sajnálnám — irja ő a királynak — ha e javaslat, mely Fölségedre és utódjaira nézve oly előnyös lenne, a főrendek makacssága miatt megbuknék.»[4]) De ilynemű országgyűlési határozatra nem is kerülhetett a sor, mert Ferencz semmit sem akart az ülések meghosszabbításáról és Pestre leendő áthelyezéséről tudni.[5]) A nádorhoz intézett leiratában az okokra mutat, melyek az előbbi rendeletéhez való ragaszkodásra indítják. Határozottan kijelenti, hogy az országgyűlés által már megszavazott előterjesztések végrehajtása a törvényhozó testület föloszlatását követeli.[6]) Ez ok azonban teljesen elveszté erejét a rendek azon kijelentése után, hogy ők a császár kivánságának, a tanácskozások folytatása esetére is, eleget tesznek. Ámde úgy látszik, hogy nem annyira ez a körülmény, mint inkább politikai tekintetek voltak irányadók, a mennyiben az ellenzék magatartása nem igen kedvező hatást keltett a külföldön s így az természetesen a monarchia hitelét sem emelheté. «Ha már — így

---

[1]) A nádor Ferenczhez, Budán, 1807 okt. 14. Bécsi áll. levélt.

[2]) U. o. «Dabey sind Erbitterung und Personalitäten im höchsten Grade eingerissen.»

[3]) U. o.

[4]) U. o.

[5]) Ferencz József a nádorhoz, 1807 okt. 13. Magy. áll. levélt.

[6]) U. o.

nyilatkozik Stadion — az elmult szeptemberben fontos okok kivánták az országgyűlési tanácskozások gyors befejezését, a helyzet most semmit sem változott, sőt inkább a monarchia külviszonyai még jobban sürgetik az országgyűlés föloszlatását, mint valaha.»[1]) «Minél tovább tart — úgy mond Károly főherczeg — az országgyűlés, annál inkább kell félni azon, eddig még nem oly aggályos föltünéstől, melyet annak csekély eredménye a külföldön támaszt.»[2]) A bécsi körök a miatt is aggódtak, hogy a többség mostani hangulata mellett egyáltalán nem lehet a tanácskozások folytatásától valami kedvező eredményeket várni. «Vitatkozási hóbort — így vélekedék Károly — szállta meg a követeket s az, a mint nyolcz hó óta látható, útjában áll minden jobb elhatározásnak.»[3]) «Ez okból — így nyilatkozék Somogyi — akár azokat tekintsem, kik a rendek táblájánál a túlnyomó közvéleményre támaszkodnak, akár pedig a tárgyalás módját, mindenképen meg vagyok győződve, hogy e gyűléstől, ha az Pesten együtt is maradna, nagyon keveset várhat a legfelsőbb szolgálat és a haza.[4])

Ferencz tehát elhatározta, hogy deczember 15-én feloszlatja az országgyűlést. E rendszabály közzétételére valóságos vihar tört ki. Állítólag az a nyilatkozat is előfordult volna, hogy a rendek ugyan engedelmes-

[1]) Stadion Fülöp véleménye, m. udv. cancellária, 1807. nov. 2-iki előterjesztéséhez. Á. o.

[2]) Károly főhg. véleménye ugyanahhoz. Á. o.

[3]) Károly főhg. véleménye a nádor 1807 nov. 29-iki jegyzékéhez. Á. o.

[4]) Somogyi véleménye a m. udv. cancellária 1807 nov. 2-iki előterjesztéséhez. Á. o.

kednek a parancsnak, de mindazt, mit az ország-gyűlésen elhatároztak, érvénytelennek tekintik.[1]) A kedélyek izgalma oly aggályos szint öltött, hogy szükségesnek látszott a további eljárás szóbeli megbeszélése végett, a nádort Bécsbe hívni.[2]) József főherczeg, ki minden alkalommal a közvetítés valóságos művészének bizonyult, ez alkalommal is érvényesíté tehetségét, hogy az uralkodó ellentétet kiegyenlítse. Azonnal érintkezésbe lépett a legbefolyásosabb férfiakkal, mire nézve Somogyi dicsérőleg jegyzi meg, hogy helyes eljárás volt a nádor részéről: «ily méltó, elismert józanságú és tekintélyes egyének» tanácsát kikérni.[3]) Ez már azért is nagyon szükséges volt, mert úgy látszik, valóban létezett az a szándék, hogy a létrejött elhatározásokat kérdésesekké tegyék s a császárhoz tiszteletlen hangon tartott fölterjesztést intézzenek. A nádor kénytelen volt ez ellen egész befolyását latba vetni[4]) és megkönnyebbült lélekkel irhatá deczember 2-án az uralkodónak: «Minden elképzelhető módon arra törekedtem, hogy a fölterjesztés lehetőleg jól üssön ki és kénytelen vagyok őszintén megvallani, hogy az egész országgyűlés folyama alatt nem tapasztaltam, hogy a rendek ennyire igyekeztek volna minden Fölségednek visszatetsző kifejezést gondosan elkerülni.[5]) De Bécsben nagyon rossz

---

[1]) Finkenstein, 1807 nov. 27. Por. kir. áll. levélt. «Ils ont déclaré maintenant que si on les obligeoit maintenant de se séparer, ils obéiront à la vérité, mais en regardant toute la diète et tout ce qu'on y avait résolu comme non avenu.»

[2]) A nádor jegyzéke, 1807 nov. 14. Á. o.

[3]) Somogyi véleménye a nádor 1807 nov. 14-iki jegyzékéhez. Á. o.

[4]) A nádor jegyzéke 1807 nov. 17-éről. Á. o.

[5]) József főhg. Ferenczhez, 1807 decz. 2. Bécsi áll. levélt.

benyomást keltett az értesítés, hogy a rendeket csakis a nádor rábeszélései tartóztaták a tiszteletlen kifejezések használatától. «Messzire jutottunk — jegyzé meg Schittlersberg államtanácsos — ha már előkészíteni kell a kedélyeket arra, hogy a rendek *illendően* és sértő fordulatok *kerülésével* fejezzék ki magukat fölterjesztésükben.[1]) Végre is, vigasztalódtak azon megfontolással, hogy a magyarok, minden hevességük daczára megszavazták, a mit tőlük követeltek. És ugyanaz az államtanácsos, ki csak imént visszatetszését nyilvánítá a rendek tiszteletlen szándékai miatt, most a legelső volt, ki dicsérettel szólt róluk: «Ha a rendek — úgy mond ő — a 12,000 ujonczot és a pénzügyek érdekében kivánt segélyt megszavazzák, az országgyűlés magára az országra nézve is jelentékeny haszonnal végződött s mindenik követ, ki ezt a két pontot támogatá, bizalommal jelentheti küldőinek: hogy az ország javára működött s így küldetése czéljának, a legnevezetesebb pontok tekintetében megfelelt.»[2]) A császár is kötelezve érezé magát a nádor fáradozásaiért elismerését nyilvánítani.[3]) A köszönet valóban ki is volt érdemelve. Nagy föladat volt azt a vihart lecsendesíteni, melyet Ferencz császár határozata idézett elő, ki, minden eddigi szokás ellenére, egy általa kijelölt

[1]) Schittlersberg véleménye a nádor 1807 nov. 17-iki jegyzékéhez. Á. o.

[2]) Schittlersberg véleménye a nádor 1807 nov. 20-iki jegyzékéhez. Á. o.

[3]) A császár resolutiója a nádor 1807 nov. 20-iki jegyzékéhez. Á. o. «Die von Ew. Liebden getroffenen Einleitungen, welche zur Aufrechthaltung der Ehre und des Wohls der hung. Nation und zur Bewirkung meiner Absichten abzwecken, gereichen zu meiner besonderen Zufriedenheit.»

napon akart az országgyűlés működésének véget vetni.[1]) És vegyük hozzá, hogy a feloszlatás a rendek sérelmeinek és követeléseinek tárgyalását is megelőzte.[2]) Hisz ép az volt a rendek legfőbb panasza, hogy a belső reformokra vonatkozó fölterjesztéseik soha sem nyertek elintézést, hanem azok megvitatása egyik országgyűlésről a másikra halasztatott.[3]) Ezt akarta most is az udvar, mely a rendeket azon vigasztalással akarta hazaküldeni, hogy a jövő országgyűlésen minden sérelmük el fog intéztetni. Csakugyan bámulattal kell adóznunk a nádornak, hogy ily viszonyok között nemcsak megnyugtatta a kedélyeket, hanem a rendeket még a Ferenczhez küldendő hódolati nyilatkozatokra is képes volt rávenni. «Bizonyos — így hangzik a porosz követ tudósítása — hogy a magyar országgyűlés kedvezőbben végződött, mint a bécsi udvar remélheté s hogy a magyarok, különösen az utolsó ülésen, oly ragaszkodást tanusítottak a császár iránt, mely őt mélyen meghatotta.»[4]) Mindazonáltal a korona és a rendek között előfordult súrlódások kedvezőtlen benyomást okoztak. Mindjárt akkor a magyar alkotmány eltörlésére irányuló czélzatokról beszéltek és csodálatos módon Napoleonról hitték, hogy a bécsi udvart ily veszélyes kisérletekre akarja csábítgatni.[5]) Sehol sem találhatók azonban nyomai a bécsi kormány ilynemű szándékainak. Ott csak azt az eszmét

---

[1]) A nádor előterjesztése, 1807 decz. 2. Magy. áll. levélt.
[2]) A m. udv. canc. előterjesztése, 1807 decz. 5. Á. o.
[3]) A m. udv. canc. előterjesztése, 1807 nov. 18. Á. o.
[4]) Finkenstein, 1807 decz. 22. Por. kir. áll. levélt.
[5]) U. a. 1807 decz. 29. Por. kir. áll. levélt.

vetették föl, hogy a békésebb idők beállta előtt nem kell ujabb országgyűlést egybehívni, de ekkor mindenesetre meg kell annak szabályozását kezdeni.[1]) De még e szándék sem volt kivihető. Már a jövő évben újabb országgyűlés tartatott, mely sokkal kedvesebb emléket hagyott hátra a bécsi udvarnál, mint az 1807-iki.

Az 1807-iki országgyűlés azonban mindig emlékezetes marad, mert ehhez fűződik azon, az új Magyarországra nézve nagyfontosságú mozzanat, hogy akkor követelték a rendek, nagyobb nyomatékkal mint bármikor, a hazai nyelvnek államnyelvvé való emelését — oly követelés, melyet az akkori irányadó hatóságok még a leghatározottabban visszautasítottak.[2])

---

[1]) Somogyi véleménye a m. udv. canc. előterjesztéséhez, 1807 decz. 5. Á. o.

[2]) A magy. udv. canc. előterjesztése, 1807 nov. 28. Á. o. «In dem Anbetrachte, dass Ungarn so viele, verschiedene Nazionen mit eben so vielen verschiedenen Sprachen in sich begreife, dass darunter vorzüglich die von ihren Gebräuchen und Sprachen nicht so leicht abzubringenden Griechen durch die nun zur Verbreitung der ungarischen Sprache vorgeschlagenen Mittel gereitzet werden könnten; dass endlich alle ung. Landesgesetze, so wie auch alle Radical-Instrumente der Privaten seit erster Gründung dieses Königreichs immer in der lateinischen Sprache abgefasst wurden und auch gegenwärtig abgefasst werden, mithin die lateinische Sprache in Ungarn nicht vernachlässigt werden kann, erachtet die Kanzley, dass dieses Postulat, dessen viele Punkte ohnehin geringfügig und auch verwickelt sind, ganz beseitiget ... werden dürfte.» A császár resolutiója is e felterjesztés értelmében van szerkesztve.

VI. FEJEZET.

Ausztria viszonya Francziaországhoz az erfurti találkozásig.

A tilsiti békekötés, mely az európai viszonyokat oly mélyrehatóan átalakítá, Párist megint az európai ügyek központjává tevé. Mert a míg Napoleon és első minisztere a harcztéren tartózkodtak, egyetlen idegen követ részére sem nyilt tér a franczia fővárosban diplomatiai tevékenységre. Mindazonáltal Napoleon igen nagy súlyt helyezett arra, hogy Ausztria képviselője az ő távolléte alatt is Párisban tartózkodjék. Érdekében állott bebizonyítani a világ előtt, mily jó lábon áll Ausztriával.[1]) Monarchiánk képviselőjére a nyilvános emlékszobrok szerepe várt, hogy t. i. mindenki által messziről látható legyen.[2]) Ép ezért nagy haragra lobbant Napoleon, midőn meghallotta, hogy Metternich egy időre el akarja hagyni Párist.[3])

---

[1]) Metternich Stadionhoz, 1807 márcz. 31. Bécsi áll. levélt. Hiányzik Metternich «hátrahagyott irataiból».

[2]) U. o. «On me regarde ici comme *un monument public*, fait pour être vu sans faculté de voir.»

[3]) Napoleon Talleyrandhoz, Osterode, 1807 febr. 23. A. E. kiadatlan. «J'ai reçu votre lettre du 18 Février. Je n'en conçois pas bien le contenu.

Most már ép oly nyomatékosan követelték a követ maradását,[1]) mint a mily élénken sürgették nemrég, midőn báró Vincent rendkivüli küldetésben Párisban tartózkodott, az állandó képviselő kineveztetését.[2]) A bécsi kormány akkor, pillanatnyira, gr. Cobenzl Fülöpre gondolt, ki már az 1805-ki háború kitörése előtt nagyköveti minőségben működött a párisi udvarnál. De e tervet nyomban el kellett ejteni Napoleon heves ellenmondása miatt, ki a Francziaországra nézve oly gyűlöletes Cobenzl név említését sem tűrhette.[3]) Maga a franczia császár több izben, habár sikertelenül, az általa kegyelt Liechtenstein János herczegre irányzá a figyelmet.[4]) Végre, miután állítólag még az is szóba került, hogy Károly főherczeget vagy Schwarzenberg herczeget küldjék Párisba,[5]) Metternichre esett a választás, kit tulajdonképen az oroszországi nagyköveti állomásra szemeltek ki. Metternich, ki előszeretettel ragadott meg minden alkalmat, hogy személye nagy jelentőségét kiemelje, itt sem mulasztá el emlék-

---

Il me semble que cette demande de Mr. de Metternich ne peut être relative qu'à des affaires d'intrigues. Si vous croyez y voir quelque chose communiquez-le moi nettement.» Lásd Talleyrand idevonatkozó tudósításait Napoleonhoz, Bertrand-nál: «Lettres inédites etc.» 304., 310. és 318. lapokon.

[1]) Vincent tudósítása, 1807 febr. 18. Bécsi áll. levélt.

[2]) Vincent Stadionhoz. 1806 máj. 1. Bécsi áll. levélt. «Mais je crois qu'un ambassadeur qui saurait plaire ici, qui *seroit autorisé à* mettre à profit certaines dispositions pourrait applanir beaucoup de difficultés et prévenir beaucoup d'embarras que sans cela on ne manquera pas de nous susciter.»

[3]) Corresp. de Nap. XII., 220. l. Lásd mint nyilatkozik erre nézve Cobenzl Fülöp az ő emlékirataiban, kiadta Arneth az Arch. für österr. Geschichte cz. folyóirat 67. köt. 174. l.

[4]) Vincent tudósításai Stadionhoz, Páris, 1806 márcz. 13. és 14. Bécsi áll. levélt.

[5]) La Rochefoucauld Talleyrandhoz, 1806 ápr. 7. A. E.

irataiban utólagosan elbeszélni, hogy őt maga Napoleon szemelé ki Ausztria képviselőjéül.[1]) A valóság pedig az, hogy a franczia császár nem őt, hanem valamelyik Kaunitzot, ezen, mint Napoleon mondá, igazi osztrák ház egyik sarjadékát kivánta.[2]) Csak akkor merte az udvar Metternichet kinevezni, mikor meggyőződött arról, hogy a franczia uralkodót nem fogja kellemetlenül érinteni e választás.[3])

Ha Vincent oly követet kivánt Párisba küldeni, ki képes legyen sajátságaival mások tetszését megnyerni: a választás nem is eshetett volna alkalmasabb személyiségre, mint épen gróf Metternichre. A hol csak megjelent mint a bécsi udvar képviselője — Drezdában[4]) és Berlinben — mindenütt mindenkit megnyert előkelő külsejével, szellemes arczvonásaival[5]) és azon élénk, vonzó társalgásával, melynek képessége őt soha sem hagyta cserben.[6]) Egyaránt finom és méltóságos föllépése igen jól illett egy nagyhatalmasság született képviselőjéhez.[7]) De nemcsak ily képes-

---

[1]) Metternich hátrahagyott iratai, I., 53. l.

[2]) Corresp. de Nap. XII., 220. l.

[3]) La Rochefoucauld, 1806 ápr. 15. A. E.

[4]) Zinzendorf Frigyes Ágoston fivéréhez Bécsben, Drezda 1801 nov. 16. A ném. rend. levélt. «Mr. de Metternich qui nous est arrivé depuis peu est d'un commerce très-liant et agréable; son épouse a de beaux diamans.» U. o. 1802 febr. 3. U. o. «Le comte Metternich continue à se rendre ici très-agréable par ses manières polies et prévenantes.»

[5]) Müller Fr.: Erinnerungen aus Kriegszeiten. 1806—1813. 201. l.

[6]) U. o. 201. l. Marquis de Villeneuve, ki Metternichet 1835-ben látta, így ír róla az ő «Mémoires inédits»-je 15. lapján: «Mais il se jeta sur les généralités avec une abondance, une éloquence, une élégance d'expressions françaises qui excitèrent mon admiration.»

[7]) Müller Fr. id. m. 201. Knesebeck jelentése, 1809. Por. kir. áll. levélt. «Seine Liebenswürdigkeit im Äussern ist bekannt.»

ségei tevék őt új szerepére alkalmassá. Az elveihez oly hajthatatlanul ragaszkodó férfiú, mint Stadion, nem lett volna alkalmas követ Napoleon udvaránál. E hivatalhoz Metternich ruganyossága és simulékonysága kellett. S csakugyan e tulajdonságokkal oly bőven rendelkezett,[1]) mint azon emberek, kiknek minden fáradozása a saját előmenetelükre irányul; mert a látszólag könnyelmű külső alatt mértéktelen becsvágy rejlett, mely, bármennyire is igyekezzék Metternich tagadni, már korán a hivatali szervezet legmagasabb állásai felé irányozta vágyait. E becsvágyat nála nagyfokú önbizalom egészíté ki, mely miatt mindig vidám és boldog[2]) embernek látszott és mely megerősíté benne a hitet, hogy képes lesz bárminő viszonyokkal diadalmasan megküzdeni, — oly tulajdonság, mely a későbbi időkben rideg doctrinarismussá fajult. Ez időben, midőn Metternich mint osztrák követ Párisba ment, még nem volt az a férfiú, milyennek az 1815 utáni időszakban mutatkozik, midőn a nagy eredményekre fitogtató önelégültséggel tekint vissza és saját személyében a megrendíthetetlen politikai világrendszer mesterét bámulja. De már akkor sok jellemző sajátság csiráját vehetni észre rajta, melyek később az érettebb férfikorban teljes kifejlődésre jutottak. A nagy ravaszsággal párosuló emberismeret már ekkor is ép úgy jellemzé, mint a későbbi időkben. Mint a következő időszakban Bécsben, ugy most Párisban sem mulasztá el a szép

---

[1]) Károly főhg. emlékirata, 1801—1809. Albr. főhg. levélt.

[2]) Gentz azt mondja róla: «Il se croit heureux.» Tagebuch. I., 294. l. Göthére vidám benyomást gyakorolt. Güntzer, Göthes Verehrung der Kaiserin von Österreich. 63. l.

nőket, kiknek örömest és nem lankadó kitartással hódolt, a saját politikája tevékeny szövetségeseiül megnyerni. Azonban később merőben hiányzott nála, de most még teljes üdeségben megvolt azon rokonszenves képessége, hogy nemes czélokért lángoló odaadással lelkesedett. Egészen másnak tünik fel előttünk Metternich, mint a minőnek őt közönségesen ismerjük, midőn azt látjuk, hogy a ki később ugyancsak másféle húrokat pengetett, mily lelkes szavakkal száll síkra ekkor a népek fölkelése mellett s a zsarnok uralma ellen. E csodát csakis a Napoleon ellen érzett lángoló gyűlölet művelé, kiben, miként Stadion is, hazája halálos ellenségét gyűlölte. E gyűlöletből fakadt az ellenállhatatlan erő is, melylyel a párisi követsége idejéből származó sürgönyeiben és emlékirataiban a dölyfös hódító ellen valódi keresztes háborút hirdet. Talán sok évi tevékenysége egyetlen időpontjában sem mutatkozott az irály nagyobb mesterének, mint midőn még nem alkudott meg Napoleonnal és az ellene viselendő népháború volt ekkor élete jelszava.[1]) E végből behatóan tanulmányozni kezdé a hatalmas férfiút, kivel mostan készült érintkezésbe lépni. Nem volt kedvező benyomás, melyet Párisban nyert, hová augusztus 2-án érkezett meg. A franczia császárnak ép most sikerült Oubrilt elvakítani és őt a már említett július 20-iki szerződés aláirására rávenni. A franczia -kormánylap Metternich megjelenését Stadion ellen irányzott heves czikkekkel fogadta. Az osztrák követ helyzetét még inkább meg-

---

[1]) Hisz beszélik, hogy akkoriban valóságos ünnepe volt az államcancellariának, ha Metternichtől sürgöny érkezett Bécsbe. Preussische Jahrbücher, IV., 52.

nehezíté az a körülmény, hogy ő mint a német birodalom képviselője lépett föl, mely ellen épen most mérte Napoleon a halálos csapást. Igy hát könnyen érthető, ha monarchiánk képviselőjét az a szomorú meggyőződés hatotta át, hogy ő, ura érdekeire nézve nagyon válságos pillanatban ért Párisba.[1]) Csakugyan mindenfelé Ausztria és Francziaország kitörő félben lévő háborújáról hallott beszélni. Mindazáltal a fogadtatás, melyre előbb Talleyrandnál, majd a császárnál talált,[2]) jobb reményekre és szebb kilátásokra jogosítá.[3]) A porosz-franczia összeütközés ugyan gyakran ejtheté őt aggodalomba, de akkor egyáltalában nem volt alkalma a franczia kabinettel közelebbi érintkezésbe lépni. Ezt csak a tilsiti béke megkötése után tevé.

---

[1]) Metternich Stadionhoz, Páris, 1806 aug. 11. Bécsi áll. levélt. «— — nulle époque n'offrait moins de chances flatteuses au répresentant de l'empereur nôtre maître que celle de mon arrivée.» (Kiadatlan.)

[2]) Metternich önéletirásában (Nachgelassene Papiere I., 56. l.) ezeket irja: «Ich führte mich bei Napoleon ein, ohne bei der ersten Audienz in St.-Cloud eine Ansprache zu halten, wie es Sitte meiner Collegen war,» pedig 1806 augusztus 11-iki sürgönyéből (Bécsi áll. levélt., kiadatlan) ép az ellenkezőt vehetjük ki. E sürgöny szerint: «L'empereur (Napoléon) debout au milieu de la pièce écouta attentivement un petit discours que j'avais préparé et dans lequel je pris à tache d'appuyer sur le désir de l'empereur, notre auguste maître de rétablir des rélations d'amitié et de confiance réciproque». Minden alkalommal kitűnik, mily kevéssé megbizható Metternich önéletirása; csak akkor érdemel hitelt, ha előadását más egykorú okmányok is megerősítik.

[3]) Ulrich tudósítása, Páris, 1806 aug. 11. Fogalmazvány. A német rend. levélt. Bécsben. «Er (Metternich) versichert mich, dass er mit der Art, mit der ihn der Kaiser persönlich aufgenommen habe und so auch mit den gefälligen Formen und der Aufmerksamkeit die man allgemein seiner Person beweise, sehr zufrieden zu sein alle Ursache habe. Zugleich scheine es, dass man auch in Bezuge auf die Geschäfte dermalen einige gegründete Hoffnung schöpfen könne, dass in kurzer Zeit freundschaftlichere Verhältnisse eintreten dürften.»

Ekkor azonban változás állott be a franczia külügyek vezetésében. Talleyrand, ki Metternichet igen jól fogadta, visszalépett.

Talleyrandnak, a biztos itéletű férfiúnak, ki az alkalmas rendszabályokat mindig, még a legnehezebb helyzetekben is nyugalommal tudta alkalmazni, sikerült eddigi tevekenységével Európában uralkodó állásra szert tenni.[1])

Napoleon azon kevés számú emberei közé tartozott, kiket uralkodójuk ragyogó lángelméje el nem homályosított egészen és a kiknek szerencséjük volt magukat e rendkívüli férfiú mellett is érvényesíthetni. Bizvást elmondhatjuk, hogy az akkori Francziaországban Talleyrand volt az egyetlen államférfiú, ki iránt maga Napoleon is bizonyos tisztelettel viseltetett, a mint hogy — bármint is gondolkozott máskülönben róla — tényleg, bizonyos értelemben, félt is tőle.[2])

E miniszter, ki hazája legelső jelesei közé számítható, a Périgord nemzettségből származott, mely az ancien régime legfényesebb családjai közé tartozott.

Testi fogyatkozása az ifjú Talleyrandot az egyházi pályára kényszeríté. Csakhogy nem sokáig maradt e pályán. A forradalom, mely oly sok tehetséges férfiú

[1]) Broglie. Souvenirs, IV. köt. 56. l. — Müller, Erinnerungen. 169. l. «— — Die Leichtigkeit und Sicherheit, mit der Herr von Talleyrand selbst die wichtigsten Angelegenheiten mehr nur gesprechsweise, aber bei allem seinem Lakonismus stets mit entscheidenden Andeutungen behandelt hatte.»

[2]) Rapports secrets de Paris. 1803—4. Albr. főhg. levélt. «Talleyrand a beaucoup d'esprit et de moyens. Le premier consul a besoin de lui, mais foncièrement il ne l'aime pas ni ne l'estime à cause de sa grande immoralité.» Hogy mily becsmérlően nyilatkozott róla Napoleon később, Szt. Ilona szigetén, erre nézve l. Corresp. de Nap. XXXII. 320.

részére nyitott tért, előtte is — ki már ekkor püspök volt — megnyitotta a megfelelő pályát. Államférfiúi képességeit nemsokára a politikai mozgalmakban érvényesíté; a püspökre már csak a szükség pillanatában oly jól alkalmazott ájtatos és kenetteljes arczkifejezés emlékeztetett. Máskülönben bármi egyéb inkább volt, mint egyházi férfiú. Valamint Mirabeau, ő is képes volt egész éjszakán át a játékasztal mellett ülni, hogy aztán a következő éjt nehéz munkával elfoglalva, iróasztalánál töltse el. És valamint nagy kortársa, ő is szerette a nőket, kiket jellemzetes, majdnem vonzó rútságával, előkelő és nagyvilági, a született nagy-úrra valló [1]) modorával képes is volt lebilincselni. Pályafutását a nők védszárnyai alatt kezdé meg, kik Francziaországban többet tehetnek egy férfiú jövőjeért, mint a világ bármely más országában és mint okos és számító férfiú, vajmi gyakran nyerte meg őket élete későbbi folyamában, hogy érdekeit előmozdítsák. A különben csöndes, hideg és tartózkodó [2]) Talleyrand a nőkkel való érintkezése közben fejté ki azon képességét, melyet a régi Francziaországban művészetnek tartottak. Ama társalogni szerető időszaknak kevés olyan vonzó elbeszélője volt, mint ő.[3]) Ezért a társaságban

---

[1]) Mme Rémusat I. 195. — Broglie, Souvenirs IV. 51. «Talleyrand était grand-seigneur de nature plus encore que de naissance.» — Souvenirs de Mme Récamier, I. köt. 22. l. — Souvenirs de Mme Vigée Le Brun, 2. köt. 335. l. «— — quoiqu'il fut boiteux il n'en était pas moins fort élégant.»

[2]) Mme Rémusat, II. 188. «Fin, silencieux, mesuré dans ses discours.»

[3]) Gagern, Mein Antheil an der Politik, I. 105. «An Witz und einnehmender Artigkeit, wenn er wollte, Gabe zu sprechen und glücklichem Ausdruck, habe ich seines Gleichen in Frankreich nicht gesehen.» — Broglie, II. 113. «Il a une conversation de prince, c'est à dire une de ces conversations ou tout ce qu'on dit compte quelle qu'en soit la valeur.»

a jó izlés utánzásra méltó példányképének tekinték. Talleyrand, ki a társaság légkörében volt otthonos, korán belátta, hogy ott a szegény emberek nem érvényesülhetnek; azért gazdagodni akart. Korán elszokott az emberszeretettől [1]) és különben is vajmi távol volt tőle minden erkölcsi érzékenység, nem riadt vissza a megvesztegethetőség hirétől: és a mit kapott, két kézzel fogadta.[2]) Ily emberek készek minden rendszernek hódolni, mely hatalmat és tekintélyt nyujt nekik. Ma Napoleont szolgálja, mert ez oly Francziaországot alapított meg, melyben nem többé a Marat-k és Robespierre-k, hanem gazdagon öltözött grandseigneur-ök foglalják el az első helyeket; és holnap a legcsekélyebb aggodalmat nem ismerő könnyűséggel foglal helyet, mint a Bourbonok híve, XVIII. Lajos trónja mögött. Csak megszilárdult viszonyok között érzi jól magát és bárki legyen azok megteremtője — Bonapartida-e vagy Bourbon — ez rá nézve közönyös. Mi sem tévesebb tehát, mint Metternich azon állítása, mely szerint Talleyrand csupán az állandó állapotok megakadályozásához értett.[3]) Közzétett levelei [4]) ép az ellenkezőt bizonyítják. Ha Napoleon még idejekorán hallgat minisztere intő szavára, valószinűleg be nem következik bukása és képes lett volna állandó dynastiát alapítani. Talleyrand, ki előtt egy időben Napoleon

---

[1]) Ő maga egy izben ezt mondá Mme. Rémusatnak: «Je n'ai point assez aimé les autres» Mémoires de Mme. Rémusat. III. 327.

[2]) Charles de Loménie: «Mirabeau et Talleyrand», La Nouvelle-Revue czímű folyóiratban, 1886, 46. l.

[3]) Metternich, I. köt. 74. l.

[4]) Lettres inédites de Talleyrand 1800—1809 par Pierre Bertrand.

megmaradása Francziaországra nézve ezerszer értékesebbnek tünt föl, mint Németország és az egész világ meghódítása,[1]) lassanként félrevonul császárjától, mihelyt ez politikájában kalandos terveket kezdett követni. A minisztert és uralkodóját e miatt politikai nézeteik mély ellentéte választá el egymástól. De Talleyrand, sokkal hajlékonyabb jellem lévén, hogysem ura mértéktelen hódítási vágyát a világ előtt nyiltan elitélje, előnyösebbnek tartá az uralkodó rendszerhez alkalmazkodni, mig császárja dicsősége tetőpontján állott. A közvélemény mégsem tartotta őt Napoleon politikai tanácsadójának. Talleyrand helyett Champagny vette át az ügyek vezetését, kivel, mint bécsi követtel, már korábban találkoztunk.[2])

Most oly egyéniség vezette a franczia külügyi hivatalt, kinek volt ugyan itélőképessége és mélyebb ismerete, de akaratereje alig volt. Talleyrandnak néha volt bátorsága ura cselekvényeit megbirálni. Champagny soha sem gondolt ilyesmire. Neki bármit parancsolhatott volna Napoleon; mint engedelmes szolga, a legcsekélyebb ellenmondás nélkül kimerítette volna minden szellemi erejét, hogy a ráparancsolt intézkedést indokolja.[3]) Vajjon az okozta-e Talleyrand elbocsáttatását, hogy Napoleon ily akarat nélküli és mindenben engedelmes miniszter szükségét érzé? Mert bizonyára kétségbe

---

[1]) Lettres inédites de Talleyrand 1800—1809 par Pierre Bertrand. 149. l. «La conservation de V. M. est mille fois plus précieuse pour la France que la conquête de l'Allemagne et du monde.» (Levél 1805 okt. 11-éről keltezve.)

[2]) Lásd erre nézve e mű I. köt.

[3]) Találóan jellemzi Champagnyt Senfft: Mémoires du comte de Senfft. 44. l. — Müller, Erinnerungen, 162. és 169. l.

lehet vonni, hogy Talleyrand, ki később is nagy befolyással birt,[1]) csak azért hagyta volna el a külügyminiszteriumot, mert a hivatal terheit nem kedvelte vagy el nem birta.[2]) Nem a békésebb szándékok fitogtatásának czélzata,[3]) hanem ennél jóval fontosabb okoknak kellett e nagyfontosságú miniszterváltozást előidézniök. Mert az akkori Francziaországban nem a mindenkori miniszter, hanem kizárólag a császár szabta meg a politika irányát.[4]) A békés hajlamok fitogtatása tehát nem is tett szükségessé valami miniszterváltozást. Ugy látszik Napoleont kifárasztották Talleyrand folytonos ellenvetései, melyeket ez destructiv tervei ellen tett és ez volt az ok, mely miatt a franczia császár miniszterét a külügyek közvetlen vezetésétől elmozdította.[5]) Bármint álljon a dolog, annyi mindenesetre bizonyos, hogy Napoleon, legalább látszólag oly szándékkal tért vissza a tilsiti béke megkötése után Párisba, hogy kiegyenlítse az Ausztriával még függőben levő vitás kérdéseket. E miatt bizták meg Andréossyt, a

---

[1]) Metternich Stadionhoz, 1807 nov. 12. (Kiadatlan.) Bécsi áll. levélt.

[2]) Metternich, 1807 aug. 19. (Kiadatlan.) Bécsi áll. levélt.

[3]) Buol-Schauenstein jelentése, 1807 aug. 21. Bécsi áll. levélt.

[4]) Metternich Stadionhoz, 1807 aug. 19. (Kiadatlan.) Bécsi áll. levélt.

[5]) Metternich hátrahagyott iratai, II. 250. l. Érdekes az utolsó levél, melyet Talleyrand miniszteri minőségében Napoleonhoz intézett. L. Pierre Bertrand: Lettres inédites de Talleyrand à Napoleon, 476. l. — Nagyon erőltetett és irányzatosan elitélő magyarázatot fűzött később az elbocsátáshoz Napoleon Szt.-Ilona szigetén. Corresp. de Nap. XXXII. 321. E szerint azért fosztotta meg Talleyrandot tárczájától, mivel Würtemberg és Baden uralkodói hevesen panaszkodtak a miniszter bűnös zsarolásai miatt. Mintha Napoleon nem tudta volna már régóta, hogy Talleyrand ez úton óriási vagyonra tesz szert. S mintha a mások kárán táplálkozó kapzsiság valaha elég ok lett volna arra, hogy Napoleon eltávolítsa minisztereit és tábornagyait.

bécsi követet annak kijelentésével, hogy a császár Ausztria magatartásával a háború alatt nagyon meg volt elégedve és hogy a jövőre nézve is a két állam egyetértését óhajtja.[1]) Pillanatnyira úgy látszott, hogy Napoleon békés hangulata megint egyszerre az ellenkező végletbe fog átcsapni. Történt ez ugyanis akkor, midőn a bécsi kabinet hadi készülődéseinek hire megérkezett. Az e miatt Metternich ellen használt fenyegető hangot[2]) Bécsben ürügynek tekinték Braunau kiadásának elhalogatására és arra, hogy a franczia császár jelentékeny csapattömegeket összpontosíthasson az osztrák határon.[3]) Párisban azonban csakugyan hittek Ausztria hadikészülődésében, habár föltételezték, hogy e fegyverkezéseknek, tekintve az Ausztria részéről keresett jó barátságot, semmi határozott czélja nem volt, s hogy azok inkább valamely átmeneti, hibás rendszabályra vezethetők vissza.[4]) Csakis a bécsi kormány legbékésebb érzületének kiemelése nyugtatta meg Napoleont. E megnyugtatást hihetően a Párisban tartózkodó würzburgi nagyherczeg, Ferdinánd főherczeg is nagy mértékben előmozdítá, kit nem az osztrák udvar küldött oda közvetítőnek, hanem a kit maga Napoleon hivott meg fővárosa látogatására.[5]) A császári család s különösen Josefin császárné nagyon

---

[1]) Talleyrand, Páris, 1807 aug. 4. A. E. Corresp. de Nap. XV. 427. és 436. l.

[2]) Corresp. de Nap. XV., 491—492. l.

[3]) Stadion előterjesztése, 1807 aug. 27. Bécsi áll. levélt.

[4]) Champagny Napoleonhoz, 1807 aug. 31. Arch. nat. A. F. IV. 1706.

[5]) Buol-Schauenstein tudósítása, 1807 aug. 23. Bécsi áll. levélt. Mémoires du comte de Senfft, 29. l.

kitünteté a nagyherczeget;[1]) az utóbbi előtt tette Napoleon azt a nyilatkozatot, hogy semmit sem óhajt oly melegen, mint a jó viszonyt Ausztriával. Csakhogy a sok szóbeszéd, mely Bécs őszinteségét folyvást kétes világításba helyezi, egyszer s mindenkorra véget érjen.[2]) Tekintetbe véve a franczia császár ismeretes világuralmi czélzatát, könnyű volt elképzelni, hogy mit értett a jó viszony alatt. Korántsem volt hajlandó Ausztriának kedvében járni, ellenkezőleg, ez utóbbitól várta minden követelése teljesítését. Bécsben nagy félelem uralkodott. Külsőleg igyekeztek ugyan teljes nyugalmat mutatni, de titokban nagyon aggódtak a monarchia jövő sorsa miatt.[3]) Magában a városban a legkülönbözőbb hírek voltak elterjedve. Ma Trieszt és Fiume elvesztéséről beszéltek, holnap ismét az a hír került forgalomba, hogy az Inn-vidék és Salzburg Bajorországhoz kerül,[4]) mely akkor Ausztria legnagyobb ellensége volt Németországban.[5]) Ez aggodalom daczára Napoleon folyvást hangoztatá, hogy ő csak a békét s a létező ellentétek kiegyenlítését akarja. A fenforgó ellentétek elenyészésének látható jeléül az Ausztria és Olaszország közti határkiigazítást kezdte sürgetni, mely czélból külön egyezmény kötését indítványozta. Hosszas

---

[1]) Weissenberg tudósítása, 1807 okt. 1-én. Bécsi áll. levélt. Katalin westfáliai királyné levelezése. (Kiadta Schlossberger.) I. k. 61. «L'empereur paraît aimer le grand-duc, du moins il le traite parfaitement bien.» Memoires du comte de Senfft. 29. l.

[2]) A würzburgi nagyherczeg Ferencz császárhoz, 1807 szept. 15. Bécsi áll. levélt.

[3]) Finkenstein, 1807 okt. 23. Por. kir. áll. levélt.

[4]) U. a. okt. 31-én. U. o.

[5]) Stadion Lothar Frigyes, 1807 szept. 20. Lásd: Berichte des Grafen Lothar Stadion, cz. ért. az Archiv für österr. Gesch. 63. k. 178. l.

és fáradságos alkudozások után tényleg létrejött 1807 okt. 10-én Metternich és Champagny között a fontainebleau-i szerződés. «Több mint egy havi munka eredményét veszi Ön itt — irta a szerződés átküldésekor Metternich Stadionnak — mindenekelőtt pedig leirhatatlan kellemetlenségek eredményét. — — Kizárólag legbensőbb meggyőződésem szerint cselekedtem, mint oly férfiú, ki nem fél a megszégyenítéstől, mihelyt a monarchiát nagyobb veszteségektől kell megóvni. A rám bizott bonyolult tárgyalások közül egynél sem találkoztam annyi hamislelkűséggel és szemtelenséggel, mint ennél.»[1]) Az alkudozások időközben három izben megszakadtak. Ha Metternich utasítást akart kérni udvarától, Champagny fenyegető hangon mondá: «Ön útbaigazításokat fog kérni, de eközben haladnak az események és mi is haladunk velük.»[2]) Hiában igyekezett Metternich a franczia miniszter hangulatára hatni, annak fölemlítésével, hogy itt nem cseréről, hanem mi Ausztriát illeti, átengedésről van szó. Champagny mindig csak azzal felelt, hogy a bécsi udvar nagy előnyöket keres e szerződés által; ez előnyök: Braunau visszanyerése és Francziaország barátsága.[3]) Végre, Metternich megadta magát, abban a meggyőződésben, hogy minden további habozás csak uj áldozatokat kivánt volna.[4]) Elhatározták tehát, hogy jövőre

---

[1]) Metternich, II. 124. l.

[2]) U. o. 125. l.

[3]) U. o. 129. és 130. l.

[4]) Metternich Stadionhoz, 1807 okt. 16. Bécsi áll. levélt. (Kiadatlan.) «Je n'ai point voulu laisser échapper la seule occasion qui s'étoit offerte de traiter avec quelqu'espoir de terminer.»

az Isonzo völgye képezi majd az ennek balpartján levő osztrák tartományok és az olasz királyság határvonalát.[1]) Napoleon lemond mindenről, a mivel az Isonzo balpartján birt, viszont Ausztriának is át kell engednie a folyam jobb partján levő birtokait. E mellett megegyezés jött létre, hogy az olasz királysághoz tartozó tartományok és az Isonzo jobb partja közt, meg Istria és Dalmáczia felé katonai összekötő vonal huzassék.[2]) Az új egyezmény megrendítette Bécsben a kedélyeket. Stadion, a nélkül hogy a szerződésről egyetlen szóval is megemlékezett volna, így szólt a hannoverai követhez: A pozsonyi békét azon szándékkal kötötték, hogy a monarchia függetlensége biztosíttassék; rövid idő mulva megtudja azonban a világ, mily áldozatokra volt kénytelen magát Ausztria elszánni, hogy legalább megmentse létét, melynek megvédéséhez immár alig rendelkezik a szükséges erővel.[3]) A miniszter uralkodója előtt e szerződést «contractus leoninus»-nak nevezé, melynél a veszteség kizárólag csak az egyik félé. Tudván Stadion, hogy minden vonakodás a helyzetet még rosszabbá teszi, igyekezett császári urát a fontainebleau-i szerződés aláírására birni, megvigasztalva őt azon kilátással, hogy a legtöbb ember nem ismervén a térképet, az egyezményt kölcsönös cserének fogja tartani; e mellett Braunau kikötött visszaadása a közvéleményre és Bajorországra a legjobb benyomást

---

[1]) Neumann, Recueil des traités. II. 237. l.

[2]) U. o. Il y aura une route militaire pour la communication entre les provinces du royaume d'Italie à la droite de l'Isonzo. de l'Istrie et de la Dalmatie et réciproquement.

[3]) Hardenberg gróf. 1807 okt. 31. Hannov. kir. áll. levélt.

fogja tenni.[1]) E részben Stadion csakugyan nem csalatkozott. «A szerződést, — így hangzik egy würzburgi tudósítás — annak jeléül veszik, hogy a bécsi és párisi udvar közt a legjobb egyetértés uralkodik, a mit eddig hajlandók voltak minden még oly távoli alkalom fölmerültével is, kétségbevonni.»[2]) S a császár mégis nehéz szivvel szánta el magát, nevét oly okmány alá irni, mely őt ismét egész sereg alattvalótól fosztá meg.[3]) De miként merészkedett volna, elhagyatva egész Európától, a franczia túlsúly ellen föllázadni? Oroszország Napoleon szövetségese volt és Anglia majdnem ugy bánt Ausztriával, mint ellenségével.[4]) Ausztria kénytelen volt magát megadni. És sietett a hatalmas korzikai testvéreit elismerni, mint Hollandia, Westfalia és Nápoly királyait. Ez engedékenységet franczia részről Braunau visszaadásával viszonzák, melynek átadását Bécsben úgy fogadták, mintha egy megnyert ütközetről vettek volna hirt.[5]) De bármily kedvezően nyilatkozott a szajnaparti uralkodó és minisztere Ausztriáról,[6]) a bécsi franczia követ tovább is csak ellenséges érzületet tanusított. Ezentúl is gyűlöletet keltő tudósításokat küldött a bécsi udvarról Párisba. Stadionról, kivel udvariassági kérdések miatt is ellentétbe

[1]) Stadion előterjesztése, 1807 okt. 20. Bécsi áll. levélt.

[2]) Weissenberg tudósítása. Würzburg, 1807 nov. 23. Bécsi áll. levélt.

[3]) Beer, Zehn Jahre, 300. l.

[4]) Stadion Starhemberghez Londonban, 1807 okt. 30. U. a. ugyanahhoz, 1807 szept. 6. «dont (Canning) nous sommes loin de pouvoir nous tenir assurés». Bécsi áll. levélt.

[5]) Andréossy, 1807 nov. 16. A. E.

[6]) Champagny Andréossyhoz, 1807 decz. 7. «La France n'a sur out le continent que des alliées ou des amis.»

került,[1]) csak annyit tudott mondani, hogy az gyűlölettel van eltelve Francziaország iránt és hogy e gyűlöletét még rejtegetni sem törekszik.[2]) Stadiont ama bécsi társaságok lelkének jelölé meg, melyek keblében előkelő hölgyek és urak bizonyos szövetkezetté egyesültek, mely, ellentétben a császársággal, csakis a XIV. Lajos korabeli szokásokat és erkölcsöket dicsőíti.[3])

A kapott utasítások értelmében megigérte ugyan a franczia követ, hogy a bécsi körökkel való legjobb egyetértés helyreállítására mindent el fog követni, «de — tevé hozzá mindjárt mintegy önmagát kiigazítva — mit lehet oly emberektől várni, kik a rosszaságot szellemnek, az ármánykodást tehetségnek és a gőgöt fenkölt gondolkozásmódnak tartják?»[4]) A nagykövet ellenséges érzülete ellenére is úgy látszott, hogy most, a fontainebleau-i szerződés jóváhagyása után, először következett be a pillanat, melyben Ausztria és Francziaország teljesen kiegyenlített viszonyban állottak egymással szemben.[5]) Hisz maga Napoleon is kijelenté, Ferencz császárhoz intézett levelében, hogy az egyezmény által minden ellentét ki van egyenlítve.[6]) A Bécs és Páris között létesült új viszony külső kifejezést is nyert abban, hogy most már Ausztria vállalta magára a békeközvetítés szerepét Anglia és

---

[1]) Wertheimer: «Diplomatische Etiquettestreitigkeiten» cz. czikke a «Neue Freie Presse»-ben, 1885.

[2]) Andréossy, 1807 decz. 24. A. E.

[3]) U. a. 1807 decz. 30. A. E.

[4]) U. a. 1807 decz. 11. A. E.

[5]) Metternich hátrahagyott iratai, II. 131.

[6]) Corresp. de Nap. XVI. 185.

Francziaország között. A londoni osztrák követ, Starhemberg gróf, ennek megfelelő utasításokat kapott. De a siker elmaradt. Az akkori angol külügyminiszter Canning, kemény és sértő kifejezésekben szerkesztett jegyzékben felelt, mely minden siker reményét meghiusítá.[1]) Ámbár Stadion elismerte, hogy Starhemberg küldetésében nem fejtett ki elég tapintatot, még sem akart Metternich-chel abban egyetérteni — s e részben alig tévedhetett — hogy a tárgyalások, csupán a követ hibái miatt hiusultak meg. Mindenesetre valószinűbb volt az a föltevés, hogy Anglia egyáltalában nem akart most Francziaországgal alkudozni.[2]) Ennek legközelebbi következménye a teljes szakítás volt Angolországgal. Mert Napoleon háborúval fenyegetődzött, ha Ausztria közvetítése után is vonakodnék Francziaországgal szövetkezve eljárni. Ehhez képest kénytelen volt Starhemberg Londont (1808 január 20-án) és Adair, az angol követ, Bécset (1808 márczius 1-én) elhagyni; az utóbbi, mint Andréossy mondja, Stadion és bizalmas emberei által

[1]) Stadion előterjesztése, 1808 jan. 26. Bécsi áll. levélt. Ezzel egészen ellentétesen hangzanak Jacobi tudósításai a porosz királyhoz. Lásd Hassel: «Geschichte der preussischen Politik», 1807—1815. I. 355. s k. l. Lásd még Finkenstein sürgönyét is Bécsből u. o. 514 s k. l. Sajnos, hogy gr. Türkheim egyáltalában nem nyilatkozik e küldetéséről. «Ludwig Fürst Starhemberg» (1889.) cz. művében.

[2]) Stadion előterjesztése, 1808 jan. 26. Bécsi áll. levélt. Ugyanitt található a császár resolutiója: «Fürst Starhemberg hat sich gar nicht gut benommen; und sein Betragen in dieser Angelegenheit wirft ein böses und schädliches Licht auf meine Regierung, weil es die schlechte Auswahl der Individuen darstellt, deren ich mich zu Staatsgeschäften bediene.» — Corresp. de Nap. XVI. 500. l.: «qui (Starhemberg) n'a point exécuté les ordres qu'il avait reçus de sa cour et s'est permis de faire des ouvertures.»

«megsiratva és dédelgetve».[1]) Mert Bécsben nagy fájdalmat okozott oly hatalmasság képviselőjének elvesztése, melynek segélyére egy újabb fegyveres küzdelem esetén biztosan számítottak. Ez okból igyekezett Stadion a hannoverai követet, gr. Hardenberget megnyerni, hogy ez jövőre nézve az Angolország és Ausztria közti titkos összeköttetés közvetítője legyen.[2])

Ausztria közvetítésének meghiúsulása rendkívül fontos azon napok történelmére nézve. Ugy látszik, ez szolgáltatott Napoleonnak igazán alkalmat arra, hogy előtérbe tolja keleti terveit és hogy ez által az egész világot mozgásba hozza, a mi nem is maradt mély hatás nélkül az akkori eseményekre. Stadion sejtelme egészen helyes volt, midőn Anglia visszautasításának közlésekor kijelenté Ferencz császár előtt, hogy: «most már Törökországon a sor».[3]) Napoleon, örökösen a saját óriási terveivel foglalkozván, fel akarta használni Törökországot arra, hogy ennek segélyével egyfelől Ausztria és Oroszország között egyenetlenséget támaszszon, másfelől az utóbbi hatalmasságot mind szilárdabbul fűzze magához. Napoleon igen jól tudta, hogy a bécsi udvar legsürgősebb érdeke a török birodalom fölosztásának meggátlását parancsolja, míg viszont Oroszország mindent elkövet, hogy a dunai fejedelemségeket hatalmába kerítse. Ha még sikerül, a mire nézve igen jók voltak a kilátások, Porosz-

---

[1]) Andréossy, 1808 jan. 5. A. E. «— — plaint, regretté et carassé.»

[2]) Hardenberg, Bécs. 1808 márcz. 1. Hannov. kir. áll. levélt. U. a. 1808 febr. 13. Hassel id. m. 530. l.

[3]) Stadion előterjesztése, 1808 jan. 26. Bécsi áll. levélt. L. Metternich tudósítását, Beernél, id. m. 307. l.

országot egészen elszigetelni, a continensen egyedül Napoleon akarata lesz a döntő. Hatalmas, bár mindenesetre ravaszságra és ámításra is alapított politika volt az, melyet a franczia császár most végrehajtani szándékozott. Bécsben már egy idő óta várták Napoleon keleti terveinek előtérbe lépését.[1]) Károly főherczeg még 1807 augusztusában világosan megjelölte a pontokat, melyek megszerzésére Ausztriának föltétlen szüksége van, ha csakugyan Törökország fölosztására kerülne a sor. Nézete szerint semmi esetre sem engedhető meg, hogy Oroszország a Duna egyedüli urává váljék. Ez okból Ausztriának Belgrád, Orsova és a kis Oláhország birtoka segélyével egészen az Oltig kell eljutnia, e mellett a nagy Oláhország hegységeinek egy részét is meg kell szereznie, hogy így Oroszország befolyását Brassótól eltávolítsa.[2]) A császár és miniszterei előre látván a Törökország föloszlásával járó nagy veszélyeket, csak kedvetlenül foglalkoztak ily fölosztási tervekkel, melyekre őket csakis a czár és Napoleon benső szövetsége kényszeríté.[3]) Európa sorsa akkor Sándor czár kezében volt. A míg új barátjával egy úton haladt, addig a korzikai igájának lerázására

---

[1]) Hardenberg. Bécs, 1808 febr. 6. «L'on ne perd pas ici de vue la Porte Ottomanne et le sort qui la ménace.» Hannov. kir. áll. levélt.

[2]) Károly főhg. «Militärische Betrachtungen etc.» Albr. főhg. levélt. Beer, 306. l.

[3]) Hardenberg, 1808 febr. 13. Hannov. kir. áll. levélt. «Tous les partis, même la famille de l'impératrice quelque bien intentionnée qu'elle soit pour la bonne cause sont si convaincus de l'impossibilité de lutter dans ce moment contre la France et de la nécessité de se plier aux circonstances pour ne pas s'attirer de plus grands maux que ce serait peine perdue que de vouloir effectuer un changement de système avant que surtout le système politique de la Russie n'ait changé.»

irányuló minden remény hiába való volt. Bécsben egy ideig nem voltak egész pontosan tájékozva a tilsiti béke jelentőségéről. A Pétervártt és Párisban időző követeknek igen különböző nézetei voltak ez iránt. A mit Merveldt gróf állított, azt Metternich kétségbe vonta. Az utóbbi nem akarta elismerni, hogy Napoleon és Sándor, mint ezt Merveldt Pétervárról jelenté,[1]) egészen egy véleményen volnának. Metternich kétségbe vonta, hogy Tilsitben Törökország és Ausztria fölosztására nézve is megállapodásra jutottak.[2]) Föltevésében megerősítette a párisi új orosz követ, gr. Tolstoj magatartása is, kinek személyére nézve a párisi udvar nagy csalódásban volt. Tudva ugyanis azt, hogy ő kegyeltje Sándor czárnak, benne a tilsiti rendszer egyik oszlopát látták s így őt a Szajna partján tárt karokkal fogadták.[3]) De midőn kitünt, hogy az orosz követ nem nagy híve Napoleon politikájának, azzal vádolták, hogy gyűlöli Francziaországot.[4]) Alapjában véve azonban Tolstoj nyugodt, tartózkodó, de igen tisztán gondolkozó ember volt,[5]) kit Napoleon csábítgatásai meg nem tévesztettek; mert igazi politikai ösztönével már korán belátta, hogy Napoleon veszélybe akarja sodorni Orosz-

---

[1]) Metternich Stadionhoz, decz. 6. 1807 (kiadatlan). Bécsi áll. levélt.
[2]) U. a.
[3]) Corresp. de Nap. XVI. 54.
[4]) U. o. 498. l.
[5]) Metternich Stadionhoz, 1807 jan. 18. Bécsi áll. levélt. (Kiadatlan). «Cet homme qui je sais n'a jamais eu une réputation de faiseur chez lui, a le sens le plus droit, le moins de prévention et surtout le moins possible de cette morgue qui caractérise sa nation.» U. a. decz. 6. 1807. (Kiadatlan.) Bécsi áll. levélt. «Mr. de Tolstoj est un homme sans nulles formes diplomatiques; il est tout rond, très-peu communicatif, très-froid.» L. még Müller Fr. Erinnerungen, 208. l.

országot. Magatartásával, melyet Metternich megjegyzése szerint maga Metternich sem kivánhatott volna jobbnak, természetesen kiérdemelte a franczia császár rosszalását. Tolstoj mindenesetre igen messzire ment, midőn Metternich előtt azt állítá, hogy a tilsiti béke egyáltalában semmi ellenséges megállapodást sem tartalmaz Ausztria ellenében. S minthogy az orosz követ különös előszeretettel foglalkozott Ausztria és Oroszország összeköttetésének kérdésével, ez által sikerült Metternich-chel elhitetnie, hogy fejtegetéseivel ura legbensőbb gondolatait leplezi le.[1]) Stadion inkább Merveldt nézete felé hajlott. Kurakin herczeg kineveztetése bécsi nagykövetté, — ki a tilsiti békekötést az új diplomáczia legnagyobb ténye gyanánt dicsőíté[2]) és a ki mindjárt a császári székvárosba érkezése után, Andréossyval, Hardenberg szavai szerint, egyenesen «megbotránkoztató bizalmas viszonyban»[3]) élt, — Kurakin kineveztetése nem igen mutatta az orosz udvar barátságos érzületét. De azért mégis csalatkoztak, kik az új orosz követet Napoleon föltétlen hívének és Ausztria ellenségének tartották. Mert ő ép ellenkezőleg gondolkozott.[4]) De bár Kurakin szükségesnek tartotta Ausztria föntartását, még sem ismerte föl, hogy Napoleon hatalmának előmozdítása ép az ellenkező hatást fogja elő-

---

[1]) Metternich Stadionhoz, 1807 decz. 6. Bécsi áll. levélt. (Kiadatlan.)

[2]) Adair, A mission to the court of Vienna. 288. l. Hogy e miatt mily hevesen nyilatkozott felőle Woroncov herczeg, erre nézve l.: Woroncov herczeg levélt. 17. k. 167. l.

[3] Hardenberg, 1807 szept. 19. Hannov. kir. áll. levélt.

[4]) Kurakin Rumjancovhoz, 1808 jul. 4/16. Martensnél, Recueil. III. 13. «L'Autriche dans son intégrité est pour nous une digue utile et nécessaire.»

idézni. Itélőképességének korlátozottsága kitűnik azon egy ízben tett nyilatkozatából. mely szerint Oroszországnak nem kell Francziaország szövetségéről lemondania, habár egész politikája fordulópontját Ausztria barátságában kell keresnie.[1]) Ennél mi sem bizonyíthatja inkább, mily kevéssé volt ő képes az adott viszonyokat fölfogni. Hijjával volt az igazi államférfiu tulajdonságainak, ki nem képzeli, hogy a világot változhatatlan alapelvekkel lehet kormányozni. Kurakin ép ellenkezőleg, nagyon nehezen volt eltántorítható egyszer elfogadott nézetétől.[2]) Telve örökös kételyekkel, nélkülözve a gyors fölfogást, egyike volt az orosz követ azoknak, kikkel a legnehezebb föladat volt valamit megértetni.[3]) A vele való közlekedést, — nem is tekintve mértéktelen hiuságát és könnyenhivőségét,[4]) — szerfölött megnehezíté a körülmény, hogy a vele közlötteket vajmi könnyen félreérté s az ügyeket összetévesztette.[5]) E tulajdonságai miatt igen csekélybe vették mindazok, kik őt közelebbről ismerték. Mindazáltal az orosz diplomata előkelő külseje és finom fellépése mégis igen kedvező benyomást tettek. Mindig gyémántokkal diszített drága öltözetben jelent meg a hölgyek társaságában, kik minden idejét igénybe vették,

---

[1]) 1807 szept. 17/29-én így irt Kurakin: «L'amitié et l'alliance de l'Autriche sont deux poids que la politique ne doit jamais détacher de notre balance, et nos arrangements avec la France ne nous empêchent pas de nous livrer à ce système».

[2]) Merveldt sürgönye, 1806 márcz. 10/22. Bécsi áll. levélt.

[3]) U. o.

[4]) Stadion előterjesztése, 1808. jul. 17. Bécsi áll. levélt. Andréossy, Bécs, 1808 nov. 14. A. E.

[5]) Stadion id. előterjesztése: «welcher bekanntlich oft missversteht und confundirt».

melyet a zenével és a bohózatokkal való foglalkozása meghagyott.[1]) Bécsben korán meggyőződhettek, hogy Kurakin kineveztetése nem jelent ellenségeskedést. Ezzel szemben az eddigi miniszternek, a Francziaország iránt ellenséges érzülettel viseltető Budbergnek bukása, ép úgy mint gr. Rumjancovnak helyében való kineveztetése, komoly aggodalmakat ébresztettek. Valamint Kurakin, nagykövetünk fölszólalása ellenében, kineveztetését az anya-császárné pártfogásának köszönheté,[2]) ép úgy Rumjancovot is e befolyás emelte az orosz külügyminiszterium élére. Az anya-császárné, kinek több volt az akarata mint a képessége az uralkodásra, mindig oly férfiakat pártolt, a kikről föltette, hogy uralomvágyó czélzatait elősegíteni birják.[3]) E kiválasztott kegyenczek sorába tartozott gr. Rumjancov Miklós is. Már Czartoryski bukása után a külügyek vezetésére szemelte őt ki pártfogója, az anya-császárné; a gróf azt állítá, hogy e hivatalra teremtve érzi magát.[4]) Ez önhittség pártfogója méltó kegyenczévé tevé őt, kihez abban is hasonlított, hogy több volt benne a becsvágy, mint a képesség. Mert hogy mit lehetett e férfiutól új állásában várni, azt leginkább mutatja a beszéd, melyet mint korábbi kereskedelemügyi miniszter egy

---

[1]) L. Aus den Tagen Kaiser Pauls, 145. l. Notes recueillies en 1803 et 1804 sur quelques personnages de la cour de Russie par Remieu. Arch. nat. A. F. IV. 1696 Russie. «Ce seigneur est bon; il aime le faste et la représentation.» Rist: Lebenserinnerungen, I. köt. 189. l.: «eine von Glanz, Huld und Fett strahlende Persöhnlichkeit.» — Broglie, I. köt. 118. l. «Couvert de diamants».

[2] Merveldt, 1806 $\frac{\text{márcz. 27.}}{\text{ápril. 8.}}$, 1806 $\frac{\text{ápril. 21.}}{\text{máj. 3.}}$ Bécsi áll. levélt.

[3]) U. a. 1806 jun. 16/28. Bécsi áll. levélt.

[4]) U. o.

küldöttséghez intézett, mely őt az akkor Pétervárott uralkodó drágaság enyhítésére kérte. Az angol Smith — így felelt a küldöttségnek — azt tanítja, hogy a drágaság a nemzetek vagyonosságának a jele. Hogyan várhatják tehát tőlem, hogy a hazára nézve ily üdvös állapotok eltávolításán dolgozzam?[1]) Igy bizonyára csak oly ember beszélhetett ki soha sem itél saját belátása szerint, hanem mindig mások tapasztalatai után indul. De ő azon erőteljes jellemek közé sem tartozott, kik érzik magukban az erőt, saját akaratuk kizárólagos érvényesítésére. Mint a hozzá hasonló emberek, ő is beérte azzal az elvvel, hogy: «nem mi szabjuk meg az ügyek menetét, hanem a körülmények határozzák azt meg».[2]) S mivel az akkori körülmények kedveztek az orosz-franczia szövetségnek, nem sokat vizsgálgatá, hogy vajjon ez javára fog-e válni állandóan is az általa vezetett országnak. Túlszárnyalva és legyőzve Napoleon hatalmas szelleme által, észre sem vette az ellenzéket, mely rendszere ellen mindenfelől támadt. Sejtelme sem volt arról, hogy a franczia császár őt csak czéljaira használja ki. Sőt inkább abban a tévhitben élt, hogy ő használja föl szövetségesét a saját czéljaira. Mert Rumjancov ép oly csalódásban élt azon emberekről, a kikkel érintkezett, mint önmagára nézve. Abban a pillanatban, midőn a franczia császár a legelítélőbben nyilatkozott Rumjancov államférfiui képességeiről, ez azt mondá Metternichnek: «Napoleon már zsebemben van; azt hiszi ön, hogy elszalasztom őt?»[3])

[1]) Merveldt, 1806 jul. 11/23. Bécsi áll. levélt.
[2]) Merveldt, Pétervár, 1808 jun. 13/25. Bécsi áll. levélt.
[3]) Metternich, I. 64.

Valóságos szerencsétlenség volt, hogy ezen, monarchiánk sorsára nézve olyannyira fontos korszakban oly férfiu, mint Rumjancov állott az orosz külügyminiszterium élén, ki, mint az angolok ellensége, föltétlen híve volt a franczia szövetségnek.[1]) Nem is lehetett semmiféle változást remélni, míg ő helyén maradt.[2]) És mégis érthető, ha diplomatáink, ismerve a fontosságot, melylyel Ausztriára nézve Oroszország barátsága birt, mindent elkövettek Sándor megnyerése érdekében. E czélból vetették föl Katalin nagyherczegnő házasságának tervét János főherczeggel, ami azonban Bécsben, úgy látszik, nem talált visszhangra.[3]) Bárki miatt ejték el azonban e tervet, annyi bizonyos, hogy Ausztria külügyminisztere e napokban mit sem várt annak valósulásától, jóllehet máskülönben ő is igen nagy súlyt helyezett Sándor segítségére. Stadion, ki pillanatig sem kételkedett abban, hogy Napoleon a czárt teljesen behálózá, jól ismerte a pétervári udvar könnyelműségét és következetlenségét és így visszariadt mindennemű bizalmas közeledéstől.[4])

---

[1]) Kočubej Richelieuhez, 1807 szept. 2. «On dit que le comte Nicolaus déteste les Anglais.» Ruskago Sbornik, 54. köt. 265. l. — Adair, a mission to the court of Vienna, 406. l.

[2]) Merveldt, 1808 jun. 13/25. Bécsi áll. levélt. «Je dois avouer avec douleur qu'il ne me paraît guères rester d'espoir, qu'aussi longtems que Mr. le comte de Romanzoff restera à la tête du ministère des affaires étrangères on puisse jamais fonder l'espoir d'un rapprochement utile avec la cour de St.-Pétersbourg.»

[3]) Merveldt, Pétervár, 1808 $\frac{\text{márcz. 25.}}{\text{ápr. 6.}}$ és Binder, Pétervár, 1808 aug. 16/28. Bécsi áll. levélt. Igy hát az osztrák diplomaták is igazolják e terv létezését, melynek az osztrák források által való megerősítését Hassel id. m. 196. lapján még bevárandónak vélte.

[4]) Stadion előterjesztése, 1808 ápr. 13. Bécsi áll. levélt.

De miben állott valójában Sándor és Napoleon szövetsége, mely az akkori politikai helyzetre oly hatalmas befolyást gyakorolt? Kétségtelen, hogy a tilsiti szerződés, hivatalosan közzétett szövege szerint, a két császár legbensőbb barátságát mutatta. Annak értelmében mind a két császár kötelezve volt a másik terveinek megvalósításához a szükséges segítséget nyujtani. Sándor megigérte, hogy Francziaország gyarmati politikáját, még saját országa rovására is, minden hatalmával támogatni fogja és hogy mindenkit, ki Napoleont megtámadni merészli — Ausztriát sem véve ki — ellenségének fogja tekinteni. Viszont a franczia császár a Dunafejedelemségek megszerzéséről biztosítá orosz barátját. De midőn Napoleon nem sietett igéretét beváltani, a viszony meglazult s korántsem volt oly benső, aminőnek azt Bécsben 1808 elején hitték. Gróf Rumjancov ugyan kijelenté Caulincourt előtt, hogy: «a szövetségnek évszázadokra» kell szólnia, de hozzá tevé, hogy: «Napoleon császárnak is tennie kell valamit Sándorért s akkor az egész világ franczia érzelmű lesz. Erre mindenki számít. Ne hiusítsa meg ön e reményt.»[1]) A pétervári és párisi kabinet szövetségét kezdettől fogva gyöngíté az ellentét, mely a Napoleon iránt teljesen elfogult czár és az Anglia felé hajló orosz nemzet között létezett. E viszonyokra a porosz ügyek is nagy befolyást gyakoroltak. Nem csekély meglepetéssel értesültek Párisban arról, hogy Sándor nemcsak Törökországgal foglalkozik, hanem jelentékeny érdeklődést tanusít Poroszország sorsa

[1]) Caulaincourt sürgönye, Pétervár, 1808 jun. 13. A. E.

iránt is, mely utóbbiról azt tartá Napoleon, hogy az teljesen ki van szolgáltatva az ő tetszésének. Különösen megütköztek a Szajna partján Tolstoj nyilatkozatán, ki egyenesen kijelenté, hogy rá nézve Moldva és Oláhország semmit sem jelentenek, de annál inkább nyugtalankodik, midőn látja, hogy Poroszország egyes részeit még mindig megszállva tartó franczia katonák, oly közel jutottak Oroszország határához.[1]) Napoleon bármint nyilatkozott, még sem volt akkor hajlandó Poroszországot feladni. Fenn akarta tartani a létező állapotot. A Poroszország területén elért szilárd helyzet sokkal nagyobb előnyöket nyujtott neki, semhogy hajlandó lehetett volna azt oly hirtelen föladni. Anglia miatt kénytelen volt a continens uralmához ragaszkodni, de ezt csak addig tartható kezei között, míg csapatai Németországban voltak.[2]) Igy képes volt Ausztriát, melynek nem nagyon barátságos magatartását élénk figyelemmel kisérte, mozdulatlanságra kárhoztatni és Törökország fölosztását is az általa legkedvezőbbnek tartott pillanatig elhalasztani.[3]) Alkalmas ürügyet keresve, kijelenté Napoleon, hogy ő mindenesetre kész Poroszországot kiüríteni, ha Oroszország is fölszabadítja a Dunafejedelemségeket.[4]) De kész volt e föltételt is elejteni, ha kárpótlásul átengedik Sziléziát.[5]) Ilyesmiről

---

[1]) Champagny Caulaincourthoz, 1808 jan. 14. A. E.

[2]) Lefebvre id. m. III. 365.

[3]) Champagny Caulaincourthoz, 1808 jun. 14. A. E. «— — — — mesure (Törökország fölosztása) que l'empereur veut éloigner parce que dans la circonstance actuelle il ne pourrait se faire avec avantage pour lui.»

[4]) Champagny Caulaincourthoz 1808 jan. 14. A. E.

[5]) U. o.

azonban sem Sándor, sem miniszterei nem akartak hallani. Először Hannoverát, majd Csehországot ajánlották föl kárpótlásul, mely utóbbi esetben Olaszországban kellett volna pótolni Ausztria veszteségét.[1]) Ily alkudozások semmi esetre sem voltak alkalmasak az amúgy sem igen szilárd baráti viszony megerősítésére. Sándort kellemetlenül érinté, hogy Törökországot kimélni akarják s hogy Poroszországban őt tartják a megszállás okozójának.[2]) De bármennyire panaszkodott Sándor szövetségese miatt, az érintett ellentétek még sem voltak képesek megrendíteni odaadását Napoleon iránt és őt elszakítani attól a politikai rendszertől, melyet Tilsitben a franczia császárral együtt megállapított. Napoleon is megtette a magáét, hogy a czár hirtelen elszakadását meggátolja. Amint egykor I. Pált is a szép Chevalier asszony útján igyekeztek Franczia-országnak megnyerni, ép úgy a női bájak iránt minden időben igen fogékony Sándort is az inkább ragyogó szépségéről, mint tehetségéről hires szinésznő: Mlle Georges által törekedtek a franczia érdeknek megnyerni.[3]) Mind e föladatokból az oroszlánrész Caulaincourtnak, a pétervári franczia követnek jutott. Ez rövid idő alatt elhatározó befolyásra tett szert Sándornál, ki most, a többi diplomaták bosszúságára, majdnem

[1]) Caulaincourt, 1808 febr. 25. A. E. Lefebvre. III. 368.

[2]) U. a. 1808. febr. 17. A. E.

[3]) Merveldt, 1808 jun. 13/25. Bécsi áll. levélt. Finkenstein, 1808 máj. 22. Porosz kir. áll. levélt. Hardenberg, 1808 máj. 18. Hannov. kir. áll. levélt. Ez ugyanaz a Mlle. Georges, kibe előbb maga Napoleon is szerelmes volt. Rémusat, I. 207. — U. a. 202. «— — médiocre, mais d'une extrême beauté.

kizárólag csak a franczia követ szavára hallgatott.[1]) Caulaincourt még sem örvendett az orosz fővárosban való tartózkodásnak. Inkább harczos, mint diplomata lévén — habár Napoleon többször megbizta őt ilyen küldetésekkel — ismételten sürgeté hazájába való visszahivását, hol a kisebb állás őt boldogabbá teszi, mint a legbefolyásosabb a messze idegen földön.[2]) De persze nem is gondolhatott az orosz udvar elhagyására, míg Napoleonnak ott szüksége volt reá. S itt az a nehéz föladata volt, hogy a czárt, ha ez néha haragudott is szövetségesére, a franczia rendszer iránt a lehető legkedvezőbb hangulatba hozza.

Ilyen volt Francziaország és Oroszország viszonya, midőn Napoleon 1808-ban keleti terveivel Ausztria elé lépett. Bármily kevéssé akartak egy oly csendes szomszéd, mint Törökország megsemmisítéséhez segédkezet nyujtani s ez által a kevésbé megbízható szomszédoknak erősítését elősegíteni, mégis, tekintettel Ausztria elszigeteltségére czélszerűnek látszott az ajánlat tárgyalása. Sőt Stadion, ki Napoleon ellenséges szándékai

---

[1]) Binder Stadionhoz. Pétervár, 1808 jul. 5/17. Bécsi áll. levélt. «Es ist nur zu wahr, dass der Einfluss Frankreichs, entfernt sich zu vermindern, alle Tage zu wachsen scheint; dass der Credit des Herrn von Caulaincourt auf den Geist Alexanders absoluter als je ist; dass dieser Gesandte sich ihm sehr häufig nähert, dass er sich selbst auf einem Landhause niedergelassen, nahe dem Schlosse von Kamennoi-Ostroff, welches der Kaiser während der schönen Saison bewohnt; dass der Kaiser am Ende nur mehr ihn sieht, dem franz. System ergebene Minister und einige Höflinge, die einen sehr eifrig für dieselbe Partei, die andern zu schwach, zu wenig einflussreich und zu eifersüchtig auf Erhaltung ihrer Plätze, um sich eine entgegengesetzte Meinung zu erlauben.»

[2]) Caulaincourt Champagnyhoz, lettre particulière, Pétervár, 1809 febr. 6. A. E. «Mais le premier à Petersbourg après l'empereur et sa famille, j'aime mieux être le dernier dans mon pays.»

miatt mindig a legrosszabbtól tartott, Törökország tervbe vett felosztását még szerencsének tartá Ausztriára nézve. Ugy vélekedett, hogy azt alkalmul lehet fölhasználni újabb fegyverkezésekre, a nélkül, hogy föltünést keltenének, avagy Napoleont megharagítanák.[1])

Ekkor, midőn a bécsi udvart oly súlyos gondok terhelék, oly események merültek föl Spanyolországban, melyek nem maradhattak a keleti viszonyokra hatás nélkül, és a melyek egyáltalában arra látszottak hivatva, hogy Európa politikai helyzetében új alakulásokat okozzanak. Napoleon, ki continentalis rendszerét a legvégsőbb következményekig valósítani akarta, e czélját csak Portugál és Spanyolország birtokában érheté el. Midőn a portugáli regens-herczeg némi ellenállást tanusított Napoleonnal szemben, ki ép most egész nyíltan hirdeté, hogy a continens korlátlan ura akar lenni,[2]) Napoleon azonnal elrendelé Portugália katonai megszállását. Spanyolország semmi ellenvetést sem tett, sőt inkább mindenben a mindenható császár legengedelmesebb szolgájának mutatkozott. Pedig nem kevesebb forgott szóban, mint Portugálban a Braganza-ház, Spanyolországban pedig a Bourbonok uralmának megszünése. Spanyolországban akkor IV. Károly, egy gyönge király uralkodott;[3]) szerencsétlenségére hitvestársa oly romlott volt, hogy egyetlen vágya volt,

---

[1]) Stadion előterjesztése, 1808 ápr. 13. Bécsi áll. levélt.

[2]) Metternich, II. 133. «— — le moment etait venu où lui Napoléon voulait être le dominateur du continent.»

[3]) Napoleon ezeket irá róla Talleyrandnak: «La reine a son coeur et son histoire sur sa physionomie; c'est vous en dire assez.» Corresp. de Nap. XVII. 50.

kegyenczével találkozni, Godoy herczeggel, ez ép oly könnyelmű mint fényűző emberrel.[1]) A gyűlölet, melyre az utóbbi magaviselete elég okot szolgáltatott, lázadásra és a király úgynevezett «önkénytes» lemondására vezetett, fia, az asturiai herczeg javára, kinek trónra lépését a spanyol nép a legnagyobb örömmel üdvözlé. A királyi család kebelében duló visszavonást fölhasználta Napoleon, hogy végrehajtsa ravaszul kigondolt régi tervét, a spanyol Bourbonok elűzését.[2]) Sikerülvén neki, a békebirói szerepre való vállalkozás ürügye alatt, a spanyol királyi udvar összes tagjait franczia földre csalni, jelt ad a művészileg eljátszott komédia lebonyolítására.[3]) Az asturiai herczegnek le kellett királyságáról atyja javára mondania; ez pedig, dús jutalom fejében végleg átengedé ősei trónját, melyre most Bonaparte József, az eddigi nápolyi király lépett.[4]) Sokáig habozott Napoleon, mielőtt magát ez erőszak végrehajtására elszánta és elég sokszor megbánta, hogy ez esetben az értelem hideg számításán győzni engedé az uralomvágy szenvedélyét. Ez államcsinynyel lépett ama lejtőre, mely őt végromlása felé vezeté. E pillanattól kezdődik tekintélyének erkölcsi sülyedése.[5])

[1]) Lásd Godoyra nézve, Baumgarten, Geschichte Spaniens, I. 48. és k. l.

[2]) Lásd erre nézve: Bernhardi, Napoleons I. Politik in Spanien. Historische Zeitschrift, 40. és 41. köt.

[3]) Corresp. de Nap. XVII. 56. «Nous approchons du dénoûment.» U. o. 57. l. «Nos voeux sont remplis.»

[4]) L. az erre vonatkozó iratokat a Corresp. XVII. kötetében. Baumgarten, I., 181. s k. l.

[5]) Mémoires de Mme. de Rémusat. III. 362. «— — de ce funeste événement on peut dater la décadence morale de celui qui faisait alors trembler l'Europe entière.»

Ellentétbe helyezkedett most az alapelvvel, melyen tulajdonképeni hatalma nyugodott. Annak, ki úgy viselte magát, mint a nép választottja, soha sem lett volna szabad oly fejedelmet, ki, mint az asturiai herczeg, a nemzet örömrivalgása közepette lépett trónjára, koronájától megfosztani.[1]) A Bourbonoknak minden jog ellenére előidézett bukása az egész művelt világot a legnagyobb félelembe kellett ejtenie. Mi mindenre képesnek kellett tartani oly embert, ki barátai és szövetségesei ellen ily erőszakosságokra tud vetemedni? Nem lehetett és nem kellett-e Bécsben attól tartani, hogy közelebbről a Habsburg-házat is hasonló «föllázító» cselekvény — így nevezé Stadion Napoleon legújabb művét[2]) — fogja fenyegetni? «Sőt a hatalom azon fokán, melyre Napoleon eljutott — így nyilatkozott a miniszter a császárnak szánt egyik előterjesztésében — és azon kiterjedés mellett, melyet ő annak adott, politikájának arra kell törekednie, hogy aláássa az osztrák császári ház hatalmát, hogy szétdarabolja a monarchiát és ezt feloszsza rokonai és tábornokai között.»[3]) Ezt akarja Stadion megelőzni, a miért is a spanyolországi eseményeket, melyek nézete szerint, Napoleon figyelmét legalább két-három havi időre igénybe veszik, hadi készülődésekre szeretné fölhasz-

---

[1]) Mémoires de Mme. de Rémusat. III. 387. l. «Bonaparte, qui mettait sa vanité et sa sûreté à être l'élu des peuples, qui, dans son système, n'eût jamais dû faire la guerre qu'aux rois, se trouva en peu d'années hors du terrain politique sur lequel il avait fondé sa puissance et de voilà aux yeux de tous que c'était pour son profit seul qu'il exploitait le pouvoir.»

[2]) Stadion előterjesztése, 1808 ápr. 15. Bécsi áll. levélt.

[3]) U. o.

nálni. A kedvező pillanatot minden tekintetben ki akarja zsákmányolni és e czélra a monarchia minden erejét óhajtaná összeszedni. «Egyáltalában — így hangzanak szavai — megköveteli a jelen sürgős pillanat, hogy ne csak a monarchia hadserege, hanem annak minden ereje, minden segélyforrása egyetlen czélra összpontosuljon, t. i. arra, hogy most, a szükség idejére, a lehető leghamarább, minden elérhető hatalmat megszerezzünk.»[1]) A nem remélt ellenállás, melyet a József foglalása ellen hősiesen küzdő spanyol nép Napoleon seregei ellen tanusított, Stadion erélyét is fokozá és őt, ki a kormányra való lépése alkalmával is támadó háborúra gondolt, e gondolata megvalósítására ösztönzé. A spanyolok bátorsága nem maradt mély hatás nélkül.[2]) Először ébred a világ annak szemléletére, hogy a leghatalmasabb ember akarata ellenszegülésre talált és hogy seregeit legyőzi egy lenézett s minden harcziasságból kivetkőzött nép. A szabadság fuvallata érinté akkor egész Európát. Uj táplálékot nyert a remény, hogy még ki lehet szabadulni a zsarnok igája alól. Most már nem kellett örök időkre kétségbe esni. A spanyol események megbecsülhetetlen erkölcsi jelentősége ép abban rejlett, hogy a jövő láthatárán az első reménysugár mutatkozott. Persze nagyon tévedtek azok, kik a continens ura ellen való fölkelést oly könnyűnek tartották és azt hitték, hogy ő majd Spanyolországban fog elvérzeni. Ekkor Napoleon még mindig oly erős

---

[1]) Stadion előterjesztése, 1808 ápr. 15. Bécsi áll. levélt.

[2]) Baumgarten, I. 248. Champagny ezeket irá Napoleonnak (Páris, 1808 nov. 17.) «Toute l'Europe semble attendre dans le silence l'issue de l'entreprise d'Espagne.» Arch. nat. A. F. IV. 1671.

volt, hogy a spanyol háború sem volt képes erejét a többi államok szinvonalára lesülyeszteni.[1]) Ő, különösen a míg a czár szövetségére is számíthatott, még mindig képes volt egyszerre több ellenféllel síkra szállani. E szempont vezérlé, ellentétben Stadionnal, Károly főherczeget, ki a támadó háború gondolatát határozottan elvetette. A kérdés heves vitára adott okot a monarchiának akkor két legjelentékenyebb férfia között, kik a miatt, bár más tekintetben egy véleményen voltak, mindinkább eltávolodtak egymástól. Stadion a háboru kijelentett czéljából akart fegyverkezni, Károly viszont a haderő erősítését sürgeté, hogy monarchiánk Francziaország minden támadásával szemben vértezve legyen. Hogy Ausztria ellenálló képessége a lehető legmagasabb fokra emeltessék, Károly főherczeg is beleegyezett egy honvédsereg fölállításába, melynek szervezését János főherczegre és a császárné két testvérére: Miksa és Ferdinánd főherczegekre bizták. A birodalom minden 18 és 25 év közötti fegyverfogható férfiát, kik nem szolgáltak a hadseregben, a haza oltalmára fel akarták használni. Ekkor merült fel először a szerencsés gondolat, hogy magát a lakosságot kell a védelemre behívni, bevonni és így lekötni annak érdeklődését az állam fönmaradása iránt. Károly azonban rosszalta, hogy a főherczegek — különösen pedig Ferdinánd — a helyett, hogy nyugodtan és megfontolva fogtak volna föladatuk megoldásához, oly lázas türelmetlenséggel ragadták azt meg, mintha a háboru

---

[1]) Károly főhg. emlékir. 1801—1809. «Diese ausgedehnte Macht schwächte selbst sein Krieg mit Spanien nicht hinlänglich um sie zum Gleichgewichte mit der eines anderen Continentalstaates herabzusetzen.»

már a küszöbön állana.[1]) Az sem tetszett neki, hogy a főherczegek nem tekintették a milicziát a sorhad kiegészítőjének, hanem saját hadseregüknek és így figyelembe nem véve a rendes hadsereg szükségleteit, minden készletet lefoglaltak a maguk részére.[2]) «A hadsereg — így panaszkodék Károly — a legszükségesebb dolgokat nélkülözni fogja, mert ezeket oly csapat alakítására fordítják, mely hasznos lehet, ha egy mindennel ellátott hadseregünk van, de e nélkül semmit sem fog érni.»[3]) Kétségbeesve ez időszerűtlen buzgalom és, a mint ő mondja, «ördögi zűrzavar»[4]) miatt, már csak azt kivánta, hogy a spanyolok foglalnák el Napoleont 1809 tavaszáig, mely idő előtt a honvédsereg megalkotását, nézete szerint, nem lehetne befejezni.[5]) Kivánságát azonban túlszárnyalá az aggodalom, hogy a spanyol események nem fogják meggátolni Európa zsarnokát abban, hogy Németországban azt tegye, a mit épen akar.[6]) Csakugyan nemsokára ki is tűnt, hogy Napoleon, bár küzdött a spanyol nemzettel, még sem volt hajlandó az osztrák fegyverkezések nyugodt szemlélője maradni. Követe, ki a bécsi kormány iránt

[1]) Károly Albert hghez, 1808 jul. 20. Albr. főhg. levélt. — Albert szász-tescheni herczeg így nyilatkozik erre nézve: «Je ne voudrois pas soutenir ici que les archiducs chargés de la (a milicziát) diriger ne s'y soyent point pris d'une manière propre à produire un bruit et un éclat qu'on aurait peutêtre pu éviter ou rendre du moins peu nuisible.» Albert hg.: «Mémoires sur la guerre éclatée en 1809». Albr. főhg. levélt.

[2]) Károly Alberthez, 1808 jul. 20. Albr. főhg. levélt.

[3]) U. o.

[4]) U. o.

[5]) Károly Alberthez, 1808 jul. 13. «Il est à désirer que les Espagnols nous procurent du repos et de la tranquillité jusque à cette époque.»

[6]) Károly Alberthez, 1808 jul. 27. Albr. főhg. levélt.

mindig bizalmatlansággal viseltetett,[1]) amúgy sem küldött valami kedvező tudósításokat. «Nem lehet titkolni — irta hazájába — Ausztria a pozsonyi béke óta arra irányozza minden figyelmét, hogy ne csak veszteségeit pótolja, hanem olyan védelmi állapotba is jusson, melyet rettenetesnek is lehetne nevezni, ha a ráforditott áldozatok többet érnének.[2]) «A bécsi udvar ellenszenve (Francziaország ellen) legyőzhetetlen — irta egy más alkalommal — és gyűlölete nagyobb, mint minden más kormányé. — — Nézetem szerint, csakis valamely csuda birhatná Ausztriát e rendszer megváltoztatására. Kicsinyes szempontok, kicsinyes ármánykodások, kicsinyes eszközök, képtelen hirlelések, asszonyi pletyka, ezekből áll a bécsi udvar politikája oly időben, midőn előbb soha elő nem fordult események egész tömege megy végbe.»[3]) Andréossy, ki a bécsi udvarról ily hangon beszélt, egyúttal kötelezve érzé magát kormányát az iránt is biztosítani, hogy az osztrák kormány soha sem lesz elég merész támadólag föllépni. «E kormány — irta ő 1808 május 10-én Párisba — híjával van a határozottságnak, a mi összefügg a bizalmatlansággal, melylyel viseltetik saját, még oly jelentékeny ereje iránt is. Nincs egyetlen ember, ki képes volna e nagy gépezetet vezetni, nincs egyetlen tehetség a belső igazgatás számára. Igy nem is lesz Ausztria elég vakmerő, ő Felsége távollétével vissszaélni. A félelem fogva tartja azt és oly aggodalom

[1]) Andréossy, Bécs, 1808 máj. 10. A. E. «Cette puissance ne sera jamais de bonne foi.»

[2]) U. o.

[3]) U. o.

uralkodik, mintha a francziák már Bécs kapui előtt volnának.»[1]) De Napoleon nem látta a viszonyokat oly rózsás színben mint követe. Ő már 1808 elején — elégedetlen lévén Ausztria magatartásával — Andréossynak titokban megparancsolá Bécs elhagyását,[2]) majd ismét a viszonyok javulásával, Stadionnal szemben a legbarátságosabb hang használatára utasítá,[3]) most pedig el volt határozva, hogy semmi esetre sem engedi magát rászedetni. Bajorországból még jobb értesüléseket kapván[4]) az osztrák kormány valódi czélzatairól, mint Andréossytól, képesnek tartá azt arra, hogy spanyolországi zavarait Francziaország hatalmának megtámadására fogja fölhasználni.

«Nagyon fontos — irta Champagny a császár megbizásából Bécsbe — hogy Ausztria semmi esetre se előzzön meg bennünket. Ha szándékai ellenséges szint mutatnának, szükséges a császárt erről idejekorán értesíteni, hogy jelenleg több, egymástól távol fekvő ponton szétszórt seregeit egyesíthesse.»[5]) Nemsokára parancsot kapott Andréossy, hogy a fegyverkezések czéljairól, melyeket Napoleon maga ellen irányzottaknak állított, a legnyomatékosabban kérjen fölvilágosítást.[6]) Stadion csillapító nyilatkozatai a miliczia szervezéséről és Metternich biztosításai, melyek

---

[1]) Andréossy, 1808 máj. 10. A. E.

[2]) Champagny Andréossyhoz, 1808 jan. 25. A. E.

[3]) U. a. 1808 febr. 18. A. E. «Sa Majesté vous charge toujours de tenir une langage tout pacifique.»

[4]) U. a. 1808 jun. 24. A. E.

[5]) U. o.

[6]) Corresp. de Nap. XVII. 216. Később szelidebb hangon beszélt Napoleon. U. o. 360. l.

szerint Ausztria korántsem szándékozik Anglia czélzatait Triestben előmozdítani, legalább külsőleg, megnyugtatni látszottak Napoleon gyanakvó lelkületét. Károly főherczeget azonban még sem érinté kellemesen a mérsékelt hang, melylyel Andréossy kivánságát előadá és a megelégedés, melyet a nyert fölvilágosítások után mutatott. A főherczeg attól tartott, hogy az egyszer fölharagított Napoleon nyugodtan bevárja a perczet, melyben módja lesz az ellenszegülő bécsi udvart megfenyíteni.[1] Ez érzés őt annyival inkább nyugtalanítá, mert ép akkor nagyon elégedetlen volt az állam állapotával. «Monarchiánk — így irt ama napokban Albert herczegnek — egy aszkóros emberhez látszik hasonlítani. Bizonyos nyugtalanságot érez, szeretne tevékeny lenni, utazni s azt hiszi, hogy jó erőben van; a nagy tömeg piros és fölfuvódott arczát az egészség jelének tekinti; de az ahhoz értők tudják, hogy mindezek a nemsokára beálló halál jelei. Adja Isten, hogy csalatkozzam.»[2] Stadion ép úgy gondolkozott Napoleonról mint Károly, csakhogy ő jobban bizott az általa vezetett állam erejében. Nézete szerint a monarchia tekintélye és ereje nőtt az utóbbi fegyverkezések óta,[3] a mivel mindenesetre nagy ellentétben van még röviddel

---

[1]) Károly Alberthez, 1808 jul. 20. Albr. főhg. levélt.

[2]) U. a. «Notre monarchie me paraît semblable à un homme étique. Il sent de l'inquiétude en lui-même, il voudrait agir, voyager, il croit qu'il a des forces; le public regarde ses joues rouges et enflées comme un signe de santé; mais les gens instruits sçavent que se sont là les véritables symptomes de la mort prochaine.»

[3]) Stadion előterjesztése, 1808 jul. 26. Bécsi áll. levélt. «Man dürfte fast sagen, dass wir in diesem Betreffe gewonnen haben, sowie Frankreich an Vertrauen und Achtung verliert.»

azelőtt nyilvánított aggodalma a pénzügyi tönk miatt.[1]) Az oly hatalmas ellenfél ellen tervbe vett actió bevezetésére nézve mindenesetre kezdettől fogva végzetes jelentőségű volt a körülmény, hogy a miniszterium feje az államot igen nagy erőfeszítésre tartá képesnek és ebben bízva, a háborút tervezte; míg a hadsereg fővezére az ellenkező nézetből indulva ki, a háborút valóságos szerencsétlenségnek tartá. Ez ellentét daczára Stadion, ki akkor még mindig békéről beszélt,[2]) igyekezett a monarchiát harczképessé tenni. Ezen előkészületek nagy nyugtalanságot szültek. Bécsben[3]) és Párisban[4]) csakis az Ausztria és Francziaország között nemsokára kitörendő háborúról beszéltek. Egyes jelenségek arra is mutattak, hogy a közszellem immár veszedelmes irányzatot vett. Igy Triestben a lakosság a franczia consul háza előtt ezt kiáltotta: «Viva Francesco secondo, morte a Napoleone». Méltán félt attól Károly főherczeg, hogy az ilynemű kihágások Napoleont elkeserítik és hogy bosszúra ösztönzik.[5]) A nép nyilatkozatai Napoleont — ki minden eseményt amugy is nagy figyelemmel kísért — elég erélyesen inthették az óvatosságra. És mégis ő hosszú időn át csak nehezen tudta elhinni, hogy Ausztria csakugyan háborut akar.[6])

---

[1]) Stadion előterjesztése, 1808 jun. 24. «Geht dieser traurige Gang (t. i. a pénzügyeké) nur noch einige Tage fort, so ist die Staatsbanqueroute vollendet und der Bankzettel gar nichts mehr als leeres Papier.»

[2]) Károly Alberthez, 1808 jul. 20. Albr. főhg. levélt.

[3]) Stadion előterjesztése, 1808 jun. 21. Bécsi áll. levélt.

[4]) Metternich hátrahagyott iratai. II. köt. 178.

[5]) Károly Alberthez, 1808 jul. 16. Albr. főhg. levélt.

[6]) Champagny Andréossyhoz, Bayonne, 1808 jun. 30. A. E. «Je sais qu'on ne peut admettre que difficilement que l'Autriche ait le projet de faire la guerre à la France.»

A folytonos fegyverkezések elvégre kényszeríték arra, hogy a helyzet komolyságában higyen és hogy a maga részéről is előkészületeket tegyen. Elrendelte tehát a csapatok összpontosítását a Rajna mellett és fölhívta a rajnai szövetség fejedelmeit is, hogy hadi létszámukat készletben tartsák. Andréossy pedig utasítást kapott, hogy az érintett rendszabályokat a legnagyobb titokban tartsa[1]) és hogy békés nyilatkozatokat tegyen. «Használjon ön — ezt irá neki Champagny — különösen barátságos hangot, nehogy valamely izgalomra szolgáltasson okot; nyilatkozatai legyenek nyugodtak és kimértek, mint a hogy ez oly hatalmassághoz illő, mely távol áll attól, hogy a háborút kivánja, de kész ezt azonnal megkezdeni, mihelyt megtámadják, vagy fenyegetik.»[2]) Ugyanazon napon, melyen ez utasítások Bécsbe küldettek, Champagny, ki már julius 26-án a szóban forgó ügyre vonatkozó iratot intézett Metternichhez, az utóbbinak egy újabb s nagyon komoly hangon tartott jegyzéket nyujtott át. «Mit akar az ön kormánya? — kérdé ő ez iratban. — Miért háborgatja a continens békéjét?»[3]) Metternich részletes válaszában igyekezett megczáfolni az udvara ellen emelt vádakat. Megkisérté kimutatni, hogy a miliczia szervezése a franczia rendszer példáját követő rendszabály a hadsereg hiányának kiegészítésére s nélkülöz minden ellenséges czélzatot.[4]) Tagadhatatlan ügyességgel, a Poroszországban táborozó franczia csapatok tábornokait nevezte meg a

---

[1]) Champagny, 1808 jul. 27. A. E.

[2]) U. o.

[3]) U. o.

[4]) Metternich, 1808 jul. 22. L. Lefebvre IV. 30.

sok nyugtalanságot szülő háborús hírek terjesztőinek. S igaz is, hogy a nyugtalanító hírek Párisból származtak. A leghatározottabban visszautasítá azt a föltevést, hogy Bécsben engedni szándékoznak az angolok ama fölhívásának, hogy Károly főherczeget a királyi méltóság elfoglalása végett Spanyolországba küldjék. Fejtegetéseit a saját és udvara békeszeretetének erősítgetésével fejezé be,[1]) és azok nem is tévesztették el hatásukat Napoleonra. Champagnynak Andréossyhoz küldött tudósítása értelmében, Metternich nyilatkozatai kielégíték a császárt. Napoleon előtt nem tűnt föl hihetetlennek, hogy a franczia csapatok összpontosítása és a tábornokok meggondolatlan nyilatkozatai nyugtalanságot kelthettek Bécsben. Ez esetre, ha t. i. csakugyan egyedül az aggodalom lett volna a hadi készülődések oka, oda utasította Andréossyt, hogy folyvást békés magatartást tanusítson s minden gyanút eltávolítson.[2]) Míg Metternich augusztus elején újabban ékes kifejezést adott békeszeretetének és bizonyítgatá, hogy az osztrák nép gyűlöli a háborút,[3]) magában Bécsben mit sem akartak tudni a katonai rendszabályok abbanhagyásáról, melyeket a legnagyobb buzgalommal folytattak, úgy hogy Andréossy augusztus 8-án azt irhatá hazájába: «Azok után, a mik szemünk előtt végbemennek és a mindenfelől jövő hírek szerint, el lehet mondani, hogy Ausztria soha sem mutatott olyan harczias képet, mint most; és a bécsi kormány még

---

[1]) Metternich, 1808 jul. 22. L. Lefebvre IV. 30.

[2]) Utóirat Champagny 1808 jul. 27-iki utasításához. A. E.

[3]) Metternich Champagnyhoz, Párizs, 1808 aug. 3. A. E. «Le peuple autrichien déteste la guerre comme tout autre.»

soha sem volt képes a nemesség és polgári osztályok körében olyan lelkesedést ébreszteni, mint a jelen pillanatban. A Mária Terézia idejebeli «Moriamur» aránylag bizonyára nem szolgáltatott annyi harczost, mint a mennyi most a kormánybiztosok fölszólítására és a honvédelmi összeirásnál jelentkezik.[1]) Napoleon augusztus 14-én tért vissza Spanyolországból Párisba, Sándor azon újabb nyilatkozatával, hogy a franczia császár föltétlenül számíthat a czár segélyére, ha monarchiánkkal háborúba elegyednék.[2]) Itt találta Napolon követe tudósítását Ausztria harczias képéről. Könnyen elképzelhető, hogy e hírek mennyire fölforralták vérét. S ily előzmények után fogadta nevenapján — augusztus 15-én — a diplomácziai testületet. Ámde Napoleon sokkal jobban tudott magán uralkodni, hogysem szükség esetében, képes ne legyen érzelmeit elfojtani. S most nem akarta azon jelenetek egyikét végig játszani, melyekkel különböző alkalmakkor oly mesterileg tudta megfélemlíteni a jelenlevőket. Sőt inkább e napon az egybegyűlt diplomaták, tehát Európa színe előtt békeszeretetét akarta kimutatni, hangsúlyozván egyúttal azon elhatározását is, hogy ellenségei minden támadásával erélyesen szembe fog szállani. Miután a követeket rövid megszólításokra méltatá, visszafordult Metternichhez és azonnal fölemlíté, de a lehető legnyugodtabb hangon, Ausztria katonai rendszabályait. «Én nem akarom a háborút — mondá az osztrák

---

[1]) Andréossy. 1808 aug. 8. A. E.

[2]) Corresp. de Nap. XVII. 434. «— — l'empereur Alexandre me fait connaîte que, si j'ai la guerre avec l'Autriche, il fera cause commune avec moi.»

követnek — semmit sem kivánok önöktől.[1]) Ferencz császár, Stadion gróf, Metternich gróf, Champagny úr, szóval egyetlen értelmes ember sem óhajtja a fegyveres küzdelmet. De én, a ki az emberi dolgok folyását jól ismerem, azt mondom önnek, hogy mindezek daczára háborúnk lesz. Egy láthatatlan kéz űzi játékát, s ez az Angolországé.» Tovább mint óra hosszat tartó beszélgetésében[2]) kifejté Metternich előtt mindazokat a veszélyeket, melyekkel a háború Ausztriára nézve járna. Igyekezett a csalódásokra figyelmeztetni, különösen kiemelve benső viszonyát Oroszországhoz, mely miatt monarchiánk veresége egészen bizonyos.[3]) E kihallgatás akkor rendkívül nagy föltünést keltett. Kétségtelen, hogy a franczia császár azt bizonyos czélzattal rendezé s így fölmerül a kérdés, ha vajjon ő, mint a látszat mutatja, e kihallgatást kizárólag csak békeszeretete kijelentésére akarta-e fölhasználni? Nem vezérelték-e más okok is? Ha nem csalódunk, e napon döntő lépést akart tenni Ausztria valódi érzületének megismerésére. Erre őt a spanyol események kényszerítették.[4]) A dolgok itt nagyon rosszul állottak.

---

[1]) «Metternich hátrahagyott iratai, II. 203. «L'empereur n'éléva pas un seul moment la voix, il ne quitta jamais ni le son ni les expressions de la plus étonnante mesure.» Önéletirása I. 67. lapján ép ennek ellenkezőjét adja elő Metternich.

[2]) Az egyidejű sürgönyben azt mondja Metternich (II. 203.), hogy e kihallgatás 5/4-ed órát tartott. Önéletirásában úgy adja elő (I. 67.), hogy az egy fél óránál valamivel többet vett igénybe. A szász követ: Senfft gróf tudósítása szerint a kihallgatás 3/4 órát tartott. Oncken, Österreich und Preussen, II. 597.

[3]) Metternich, hátrahagyott iratai, II. 202.

[4]) Champagny Andréossyhoz, Páris, 1808 aug. 16. A. E. «Les choses ont bien changé en Espagne. — — C'est dans une telle position qu'il lui importe de savoir à quoi s'en tenir sur les dispositions de l'Autriche.»

A franczia csapatok vereséget szenvedtek. Napoleon dicsősége és tekintélye nem tűrheté el e szégyent. Spanyolországot, kerüljön bármibe, le kellett győzni. De lehetett-e a háborút egyidőben az Ausztria ellen viselt hadjárattal folytatni? E kérdéssel foglalkozott Napoleon folyvást ama napokban. Hadvezéri érzékét nyugtalanítá ez egyidejűség, mint ezt Metternich igen helyesen kitalálta.[1]) De minden áron fölvilágosítást akart szerezni az iránt, hogy meddig akar a bécsi kormány menni. Andréossy tehát utasíttatott az augusztus 15-iki kihallgatást Stadion előtt oly módon leirni, melyből kivehető, hogy ura kész volna a békét föntartani, de a háborúra is készen áll. «A császár — így hangzik Champagnynak Andréossyhoz intézett bizalmas irata — békében óhajt élni Ausztriával; de többre becsüli a háborút a hitszegő békénél.»[2]) Minthogy akkor még Stadion sem akarta eldobni az álarczot, mindkét oldalról megnyugtató nyilatkozatokat váltottak. A bécsi kabinet megigérte, hogy szeptember 1-éig hazabocsátja a tartalékosokat és föloszlatja a Krakkó mellett összegyűjtött öt ezredet. Viszont Napoleon is megnyugtatá a maga részéről Metternichet, késznek nyilatkozván csapatait Poroszországból és a varsói nagyherczegségből egész az Elbáig visszavonni. «Mondja meg urának — ezek valának végső szavai — hogy köztünk mindent befejezettnek tekintek.»[3]) De ezek

---

[1]) Metternich hátrahagyott iratai, II. 209.

[2]) Champagny Andréossyhoz. 1808 aug. 16. A. E. «L'empereur désire la paix avec elle, mais il préféreroit la guerre à une paix perfide.»

[3]) Metternich hátrahagyott iratai, II. 219. Napoleon Metternichhez az 1808 aug. 15-iki kihallgatás alkalmával: «— — et dites-lui (Ferencznek) bien que je regarde tout entre nous comme fini.»

csak üres szavak voltak. Befejezve valójában semmi sem volt, hanem csakis az eldöntés halasztódott későbbi napokra. Az augusztus 15-iki kihallgatással csak időt akart nyerni Napoleon, hogy Spanyolországgal szabadon elbánhasson. De Napoleonnak vállalatához még több biztosítékra volt szüksége. Hogy Spanyolország ellen bosszúművét háborítlanul megvalósíthassa, újból s meggyőzően ki kellett mutatni a világ előtt, mily benső és mily megrendíthetetlen szövetségben van Oroszországgal. Mi sem tanúsíthatá ezt inkább, mint a tilsiti találkozás ismétlése. E szándék okozta az erfurti találkozást, hová mind a két uralkodó oly végből ment, hogy elintézzék Európa jövőjét.

VII. FEJEZET.

Előkészületek a háborúra.

Napoleon nem rohanhatá meg Spanyolországot egész hadi erejével, hadserege megrendült tekintélyének helyreállítása végett mindaddig, míg Oroszország érzülete s így Ausztria további magatartása iránt megnyugvást nem szerzett. A kivánt biztosság pedig csakis a Sándorral való újabb személyes találkozás által volt elérhető, mely alkalommal a franczia császár a czárt tervei számára újra meg akarta nyerni. E czélból személyisége egész varázsával akart hatni Sándor könnyen megingatható jellemére.[1]) De még az utolsó pillanatban, mielőtt az uralkodók találkozásának terve megvalósult, egy intő hang a czár közvetlen környezetéből nyomatékosan kiemelte a francziák szövetségével egybekötött veszélyeket. Az a férfiú, ki a Napoleonnal való szövetség ellen fölszólalni merészelt, Czartoryski herczeg volt, az előbbi miniszter és Sándor barátja. Lelkes szavakban fejtegette, hogy Oroszország e szövetséggel nem a saját, hanem csakis Francziaország

[1]) Metternich hátrahagyott iratai, II. 227.

érdekeit mozdítja elő.[1]) Nyíltan kimondja, hogy Napoleon nem fog Spanyolország leverése után más czélt ismerni, mint a continentális terveit akadályozó Ausztria megsemmisítését.[2]) Ausztria eleste után, mely, magára hagyatva mindenesetre bukni fog, az elszigetelt Oroszország marad az egyetlen hatalom, melynek leigázása még hátra marad. «Azt hiszik — kérdi Czartoryski — hogy Napoleon ellenáll ez utolsó kisértésnek?» Soha; mert Ausztria legyőzetése és Törökország feldarabolása után Oroszország órája is ütni fog. Ismételten kiemelvén az egykori miniszter a spanyol eseményeket, melyek Sándor jövő sorsát is világosan kijelölik, így szólt urához: «Ugy hiszem, hogy mostani viszonya Francziaországhoz, a legszomorúbb módon fog végződni.»[3])

De a figyelmeztető szó elhangzott. Sándor nem hallgatott arra. Ő csak Napoleonnal vágyott találkozni, mert ez összejöveteltől a vitás kérdések végleges rendezését és a világbéke új korszakának megnyíltát várta.[4])

E találkozás eszméje tulajdonkép már a tilsiti béke alkalmával merült fel, melynek megkötésekor Sándor megigérte, hogy magas szövetségesét Párisban meg fogja látogatni.[5]) Ott, a franczia fővárosban kellett volna a tilsiti művet teljesen befejezni.[6]) De mert ez utazás elhalasztatott, Napoleon és nem Sándor, mint

---

[1]) Ruskago Sbornik, VI. 373. l.

[2]) U. o. 376. l.

[3]) U. o. 372. l.

[4]) Caulaincourt sürgönye, 1808 aug. 24. A. E.

[5]) Corresp. de Nap. XVI. 145.

[6]) U. o. 187. l.

állitották, volt az,[1]) ki a fenforgó kérdések rendezése czéljából a találkozást óhajtá.[2]) Ezt azonban, a spanyol események miatt, Napoleon legnagyobb sajnálatára, későbbi időre kellett halasztani.

A találkozás szándékának első hírét 1808 február közepe táján küldé meg gr. Merveldt Pétervárról Bécsbe.[3]) Kezdetben nem igen akartak a tudósításnak hitelt adni.[4]) Hisz Párisból egyáltalában nem nyert az megerősítést; sőt Metternich eleintén minden ilyes hír valódiságában kételkedett.[5]) Csakis ápril 19-én tudta ő meg Tolstojtól, hogy a terv valóban létezik.[6]) Szeptember 14-én aztán határozottan jelentheté, hogy a két császár találkozása a hónap végén fog végbemenni Erfurtban.[7])

A császártalálkozás híre az egész világon és így Bécsben is a legnagyobb föltünést kelté. Minő magatartást tanusítsanak e rendkívül fontos eseménynyel szemben? Valamint a párisi orosz követ, ép úgy Talleyrand is, ki ura nagyraláté terveivel ellentétes politikát kezdett most követni, igyekezett a bécsi udvart arra birni, menne el Ferencz császár is Erfurtba, hogy megérkezése által Napoleont és Sándort egyaránt meglepje. Ez ajánlatot Talleyrand először Metternich

---

[1]) Lefebvre IV. 33.

[2]) Corresp. de Nap. XVI. 498. «Mais l'intérêt réciproque de nos deux états doit être combiné et balancé. Cela ne peut se faire que dans une entrevue avec votre majesté.»

[3]) Merveldt, 1808 febr. 16/28. Bécsi áll. levélt.

[4]) Stadion Merveldthez, 1808 márcz. 19. Bécsi áll. levélt.

[5]) Metternich Stadionhoz, 1808 ápr. 5. (Kiadatlan.) Bécsi áll. levélt.

[6]) U. a. ugyanahhoz, 1808 ápr. 19. (Kiadatlan.) Bécsi áll. levélt.

[7]) Metternich hátrahagyott iratai, II. 222.

által tevé meg.[1]) De ezzel még be nem érte, hanem Dalberg báró közvetítését is fölhasználta, hogy az utóbbi Wessenbergre és másodsorban a két Stadionra is hasson. Dalberg által Talleyrand Napoleon egész tervét leleplezteté, mely állítólag Törökország földúlásából állott volna. E szerint a franczia császár Oroszországot néhány török tartomány átengedésével akarta megnyerni. E fosztogatásban Ausztriát is akarnák részeltetni, de csakis úgy, ha Galicziáról lemondana. Talleyrand e terveket veszélyeseknek tartván Európa nyugalmára nézve, igyekezett azokat Ferencz császár Erfurtban való személyes megjelenése útján lehetetlenné tenni.[2]) De már Stadion Frigyes oly rosszalóan nyilatkozott Talleyrand javaslatáról, hogy az egykori franczia miniszterben amúgy sem bizó[3]) testvérét, Fülöpöt is rábirta annak visszautasítására.[4]) Jogosan kérdezhetnők, minő fogadtatásban részesül Ferencz Erfurtban, ha Talleyrand tanácsát követve, ott tényleg megjelent volna? Hisz Napoleon, mint ez ma már tudvalevő, még azt sem tűrte, hogy őt a találkozás helyére Metternich is követhesse.[5]) Egyébiránt Talleyrand javaslata elkésett. Még mielőtt az Bécsbe ért volna,

---

[1]) Metternich, II. 222. és 229. (Sürgöny 1808 szept. 14-éről). Metternich e dolgokról először szeptember 3-iki sürgönyében emlékezik meg. (E sürgöny kiadatlan.)

[2]) Stadion Frigyes Stadion Fülöphöz. München, 1808 szept. 27. Bécsi áll. levélt.

[3]) L. Stadion Frigyes általam közzétett tudósításait. Archiv für österr. Geschichte. 63. köt. 155. l.

[4]) U. o. 156. l. «Und ich habe Ursache zu glauben, das Talleyrand uns gerne zu solchen Schritten verleiten möchte, welche zwar ihm, nicht aber uns gedeihlich sein dürften.»

[5]) Metternich, II. 230.

már elhatározák ott, hogy a két császár üdvözlésére — vagyis inkább a fölügyelet czéljából — Vincent bárót, kit ily kényes küldetésekre a legalkalmasabb embernek tartottak, Erfurtba küldjék.[1])

E közben mind a két uralkodó útra indult. Sándor alig tudta mérsékelni vágyát, hogy Napoleonnal minél hamarább találkozhassék. Lannes tábornagy előtt ismételten és lelkesen hangoztatta: «rendkívül szeretem Napoleon császárt és ezt minden alkalommal be is fogom bizonyítani.»[2]) Az erfurti tartózkodás ideje alatt szövetségese társaságát nem birta eléggé élvezni; innen Párisba akart menni, hogy ott hosszabb ideig vendége legyen a franczia császárnak.[3]) Ekkor még teljes odaadást érez a czár Napoleon iránt, mert még mindig keleti tervei előmozdítását várta a franczia császártól. De vajjon ép ily tartós marad-e a lelkesedés, ha Napoleon vonakodnék egyengetni a czár útját Konstantinápoly felé?[4]) Világtörténelmi fontosságú kérdés volt

---

[1]) Stadion előterjesztése, 1808 szept. 15. Bécsi áll. levélt. Utasítás Vincent báró részére, Pozsony, 1808 szept. 18. Bécsi áll. levélt. «Le but de la mission de M. le général de Vincent à Erfurt est celui de ne pas nous laisser dans l'entière ignorance de ce qui sera agité dans l'entrevue. — — L'activité de Mr. le général de Vincent doit être principalement dirigée si non à découvrir le détail de ce qui sera agité entre les deux souverains, du moins de s'assurer avec un degré de probabilité en combien les intérêts de l'Autriche sont plus ou moins immédiatement concernés dans l'objet de leur négociation mutuelle.» L. Schlossberger: Politische und milit. Correspondenz etc. 113. lapját, hol Vincent megbízó levele közöltetik.

[2]) Lannes Napoleonhoz, Friedberg, 1808 szept. 22. Arch. Nat. «Il m'a répété souvent et de coeur, j'aime beaucoup l'empereur Napoléon et je lui en donnerai des preuves dans toutes les occasions.»

[3]) U. o. «— — il désireroit infiniment voir cette capitale pour rester plus longtems avec l'empereur Napoléon.»

[4]) Lefebvre, IV. 43.

az, hogy a két uralkodó Erfurtban megegyezésre fog-e jutni és hogy terveik kölcsönös gyámolítását a jövőre nézve is meg fogják-e igérni? Bécsben főképen attól tartottak, hogy Napoleonnak sikerülni fog a czárt az Ausztria fönnállása ellen irányzott terve számára megnyerni.[1]) De Sándornak Napoleon iránt tanusított barátságától függött az is, hogy a gyönge Poroszország mer-e majd Ausztriához csatlakozni, föltéve, hogy ez utóbbi Napoleonnal háborúba bonyolódnék.[2]) Mivel a két császár legalább külsőleg a legbensőbb egyetértésben élt, Poroszország pillanatig sem gondolhatott arra, hogy akár egymagában, akár pedig valamely más hatalom szövetségében szabaduljon nyomasztó helyzetéből. Az Erfurtban kötött 1808 október 12-iki szerződés, mely a tilsiti szövetséget megújítá, tényleg elvágott minden reményt. Az új szerződés kimondá, hogy Sándornak szabadságában áll a Dunafejedelemségeket elfoglalni. S csak ha valamely hatalom megsegíti Törökországot Oroszország ellen, akkor lesz köteles Napoleon is Sándornak segélyt adni. Ellenben a czár elismerte mindazokat az átalakulásokat, melyeket Napoleon Spanyolországban és Olaszországban létrehozott. E mellett köteles volt a minden oroszok ura csapataival Napoleon segítségére sietni, mihelyt Ausztria Francziaországot megtámadná. Végül abban is meg-

---

[1]) Stadion előterjesztése, 1808 szept. 27. Bécsi áll. levélt. «Il est possible aussi et j'avouerai qu'il me paraît plus vraisemblable que Napoléon veuille profiter plus amplement de l'occasion qui s'offre à lui et qu'il réussisse à persuader l'empereur Alexandre à entrer avec lui dans des projets éventuels qui seraient dirigés directement contre l'Autriche.»

[2]) Hassel, Geschichte der preuss. Politik, 282. l.

állapodtak, hogy Angliának a fönálló viszonyokból indulván ki, békeajánlatokat fognak tenni, melyek visszautasítása esetében egy év multával közösen állapítják meg a tengeri hatalom ellen rendszabályaikat.[1]) «Az erfurti találkozás — irta ekkor Champagny Andréossynak — beváltá a hozzá fűzött összes reményeket. A két császár ismét megújítá a köztük fönállott baráti szövetség kötelékét. Európa javával foglalkoztak és mindketten óhajták a béke föntartását. A fejedelmei által képviselt egész Németország tanúja volt e fényes találkozásnak.»[2])

E nagyhangzású szavak daczára is kétséges, hogy az erfurti találkozás olyannyira teljesítette-e Napoleon kivánságait, mint azt Champagny állítja. A franczia császárnak mindenesetre súlyt kellett helyeznie arra, hogy a Sándorral való egyetértését tanusító szerződéssel nagy feltűnést keltsen. De titokban mégis oly jelenetek történtek a császárok között, melyek nem lehettek Napoleon inyére. Először is nem találta Sándort oly engedékenynek, mint a hogy várta. Vajjon áll-e csakugyan, a mit Montgelas jelez, valóban a jellembeli különbségek idegenítették volna el egymástól az uralkodókat a hosszas együttlét alatt?[3]) Avagy talán hatással lett volna Sándorra Talleyrand intelme, ki most uralkodóját «a római történelem civilizáczióját» öröklő férfiunak nevezé[4]) és a ki a czárt Napoleon

---

[1]) L. Convention d'alliance a Corresp. de Nap. XVII. 544. lapján. L. u. o. még az 547. l. is, Sándor levelét az angol királyhoz.

[2]) Champagny Andréossyhoz, Erfurt, 1808 okt. 12. A. E.

[3]) Montgelas emlékiratai, 172. l.

[4]) U. o.

romboló terveivel szemben óvatosságra inté.[1]) Bizonyos, hogy a francziák császárjának nem sikerült orosz szövetségesét Ausztria ellenében oly rendszabályokra birni, minőket ő a bécsi udvar teljes megfélemlítése végett kivánt volna. A két császár beszélgetése közben többször volt szó monarchiánk épségéről, melyet Napoleon, háború esetére nem akart elismerni. Mindenesetre Sándornak ez állapottal szemben tanusított ellenállását bizonyítja azon későbbi határozott állítása, hogy Erfurtban állapíták meg Ausztria sértetlen föntartását.[2]) Lehet, hogy Vincent igen rózsás szinekkel festé Sándor hangulatát Ausztria iránt,[3]) de semmi esetre sem tévedett annak fölvételében, hogy a czár most kevésbé ellenséges indulatú, mint a milyen eddig volt. Hisz maga a czár úgy nyilatkozott az október 1-én történt kihallgatáson az osztrák küldött előtt, hogy nagy súlyt helyez a bécsi udvarhoz való viszonyára. Az sem maradhatott észrevétlenül, hogy Sándor ez alkalommal egyetlen szóval sem rosszalá Ausztria hadi készülődéseit, sőt határozottan elismeré minden uralkodó ebbeli jogát, hogy házában tetszése szerint cselekedjék.[4]) A már érintett személyes elidegenülésen és Talleyrand figyelmeztetésein kívül még egy más, igen önző ok is hatott Sándor újabb magatartására. Ő csupán keleti terveinek élvén, Ausztria fegyverke-

[1]) Metternich, II. 254.

[2]) Champagny Napoleonhoz, 1808 decz. 11. Albr. főhg. levélt. Champagny e levelét fölfogák. Hasonlót állít az 1808 okt. 20-iki rescriptum is, l. Martens, Recueil, III. 30.

[3]) Vincent, 1808 okt. 13. Bécsi áll. levélt.

[4]) Vincent, 1808 okt. 1. Bécsi áll. levélt.

zését sikerrel vélte fölhasználhatni oly végből, hogy kivánságait Francziaország annál könnyebben végrehajtsa.[1]) De ily szempontból Ausztriának épen csak a készülődést akarta megengedni. Azt azonban semmi esetre sem szerette volna, hogy Ausztria így nyert erejét Napoleon megtámadására fordítsa. Ugy látszik az volt gondolata, hogy Ausztriát és Francziaországot mindaddig sakkban tartsa, míg ő zsákmányát megszerzi a keleten.[2])

Sándort azonban ellenállása még sem óvta meg attól, hogy Napoleon oly lépésre birja, mely Ausztriát a legnagyobb zavarba dönté. Szövetkezett ugyanis a franczia császárral, hogy a bécsi udvart Bonaparte Józsefnek, mint spanyol királynak elismerésére közösen kényszerítsék; Napoleonra nézve a legnagyobb jelentőséggel birt Sándor czár eme lépése. Mert kimutatá a világ előtt a császárok egyetértését; és Ausztria esetleges engedelmességének Angliát is elszigeteltsége felismerésére kellett birnia.[3]) Ez okból követelé Napoleon Ausztriától még augusztusban, az erfurti találkozás előtt, hogy barátságos érzülete kitüntetése végett ismerje el Józsefet spanyol királynak.[4]) Stadion különböző kibuvók segítségével kitért a kötelező nyilatkozat elől. Ez eljárás megharagítá Napoleont. Megragadá tehát a legelső alkalmat, hogy egy négy óra hosszat tartó kihallgatás alatt a leghevesebben nyilatkozzon Ausztriá-

---

[1]) Hassel, id. m. 280. l.

[2]) U. o. 282. l.

[3]) Vincent Stadionhoz, 1808 okt. 1. Bécsi áll. levélt. — Champagny, 1808 okt. 1. A. E.

[4]) Champagny, 1808 aug. 20. A. E.

ról.[1]) De Napoleon nem érte be az üres szavakkal. Kivitte, hogy az orosz és franczia követ együttesen újra követeljék József elismerését a bécsi udvartól.[2]) Mind a két nagykövet tényleg elment Stadionhoz. Ez a császár távollétének ürügye alatt, ki ekkor csakugyan Pozsonyban időzött, kerülni igyekezett minden döntő elhatározást.[3]) Kurakin azonban, ki hasonló választ nyert, ragaszkodott ahhoz, hogy Ferencz császárnál kihallgatást nyerjen. Pozsonyba ment tehát; de itt is csak kitérő feleletet nyert, mert Ferencz a döntő határozatot a legközelebbi napokra halasztá.[4]) Miként fog ez a határozat eldőlni? Nem lesz-e kénytelen Stadion urának oly választ javasolni, mely Oroszország s Francziaország előtt kellemesen hangzik? Andréossy ezt várta. De tévesen itélte meg a vezető miniszter jellemét, ha azt hivé, hogy ez, megijedve Francziaország és Oroszország együttes eljárásától, nem fog merészkedni az elismerést sokáig megtagadni.[5]) Mert ép azokon a napokon, melyek alatt Andréossy ily reményekben ringatá magát, Stadion a leghatározottabban ellene nyilatkozott a szövetséges császári udvarok minden efféle kivánságának. Könnyen érthető, hogy az erfurti császártalálkozás és az ennek nyomán támasztott követelések Bécsben a legnagyobb izgalmat okozták. Folyvást tanácskozásokat tartottak és min-

---

[1]) Vincent Stadionhoz, 1808 okt. 1. Bécsi áll. levélt.

[2]) Champagny Andréossyhoz, 1808. okt. 1. A. E.

[3]) Andréossy, 1808 okt. 8. A. E.

[4]) U. a. 1803 okt. 13. A. E.

[5]) U. a. 1808 okt. 8. A. E.

denfelé futárokat küldöztek.[1]) Mert érezték, hogy viszonyukban Francziaországhoz fordulóponthoz értek. Stadion át volt hatva a meggyőződéstől, hogy ez alkalmat nem szabad fölhasználatlanul elmulasztani, hanem hogy József elismertetésének folytonos halogatása által egész Európa előtt ki kell mutatni, hogy az osztrák kormány nem akar Napoleon terveinek bűntársa lenni. «A legmagasabb udvar érdekében áll — e szavakat mondá Stadion egyik előterjesztésében — hogy Fölséged ne tüntesse föl magát az ily elhamarkodott elismerés által Európa és a saját alattvalói előtt Napoleon erőszakosságainak tevékeny részeséül.»[2])

De midőn Stadion a visszautasításra határozta el magát, a két császári udvar követeléseit jóknak találta arra, hogy az erfurti megállapodásokra nézve többé-kevésbbé erélyes módon fölvilágosítást kérjen. Már arra eléggé erősnek érzé magát, hogy a két császár előtt feltétlenül meg ne hajoljon.[3]) El volt határozva minden fenyegetést határozottan visszautasítani; sőt a legvégsőre is el volt szánva. «Nem tudok —

---

[1]) A nuntius tudósítása, Bécs, 1808 okt. 14. Vat. levélt. Rómában. «Solo può dirsi con verità che i movimenti politici di questa corte sono sommi. Corrieri, consigli di stato et di guerra, spedizioni segrete, misure, ecco il tutto che si vede et che si sà.»

[2]) Stadion előterjesztése, 1808 okt. 12. Bécsi áll. levélt. Martens téved, (id. m. III. 30) midőn József elismertetésének megtagadását Károly főhg. «influence décisive»-jére vezeti vissza.

[3]) Stadion előterjesztése, 1808 okt. 12. Bécsi áll. levélt. «Auch finden wir uns glücklicher Weise in eine solche Lage gesetzt, welche uns nicht mehr die eiserne Nothwendigkeit aufbürdet, die Unabhängigkeit des österreichischen Kaiserthrones und seine zukünftigen politischen Verhältnisse aus Furcht, Frankreich oder Russland zu missfallen, auf das Spiel zu setzen.»

ezt irja a császárnak — más módot a monarchia megmentésére és jövő sorsának biztosítására, mint azt, hogy a veszélyt idejekorán megelőzzük és be nem várva Napoleon ellenséges terveinek valósítását, mi válaszszuk meg a legkedvezőbb pillanatot, hogy Francziaországgal szemben feszült viszonyunkat gyorsan és örökre tisztába hozzuk.»[1]) Időközben Vincent visszatért Erfurtból oly jelentéssel, hogy Sándor és Napoleon kedvezőtlen benyomásokkal váltak el egymástól, Vincent még arról is értesült, hogy a czár örömmel szemléli Ausztria hadi készülődéseit;[2]) mindez még inkább ösztönzé Stadiont arra, hogy határozott magatartást tanusítson és a harczra kész állapot megteremtését sürgesse. Szerinte most minden habozás szerencsétlenség és minden lépés, mely *előbbre* nem vitt, hátralépés volt.[3])

A vezető miniszter ily követelései Bécsben válságot okoztak. Most már meg kellett mutatni, hogy a béke avagy a háború pártja fog-e a császár környezetében uralomra jutni. Mert azok, kik Francziaországgal szakítani akartak, erélyesebben mint valaha az eldöntést sürgették.

Stadion és Baldacci mellett, kik a legnagyobb buzgalommal a háborút követelték, e párt legkiválóbb tagjának még a császárnét, Mária Ludovikát lehet tekinteni. Ő azon korszak legtehetségesebbjei és a Habsburg-ház azon kevés számú nőtagjai közé tar-

---

[1]) Stadion előterjesztése, 1808 okt. 12. Bécsi áll. levélt.
[2]) U. a. 1808 okt. 22. Bécsi áll. levélt.
[3]) U. a.

tozott, kik monarchiánk politikai életében is befolyásos szerepet játszottak. Bizonyára érdemes ezen uralkodóné jellemét közelebbről is megismernünk. Az ifjú herczegnő ragyogó tehetségeinek sokoldalú kiképzését ama kitünő nevelésnek köszönhette, melyben őt anyja, Este Beatrix herczegnő, e nagy míveltségű és ritka képességekkel megáldott hölgy[1]) részesíté. Mária Ludovikát azonban szülői a kolostornak szánták és valószinűleg mint apátnő végezi be életét, ha 1807-ben Mária Terézia, Ferencz második neje hibás orvosi kezelés miatt gyermekágyban el nem halt volna. Habár Ferenczet a gyászeset mélyen megrendíté, úgy hogy csak erőszakkal lehetett elhalt neje ágyától eltávolítani,[2]) még sem maradt sokáig özvegy.[3]) Ekkor a bécsi udvar egyik pártja — állítólag Károly főherczegé — egy szász herczegnővel akarta Ferenczet összeházasítani, mi végből már meg is indították a szükséges tárgyalásokat. Alig értesült azonban erről Napoleon, már is kényszeríté a szász herczegnőt arra, hogy császári kérőjét utasítsa vissza oly ürügy alatt, hogy sohasem szándékozik férjhez menni.[4]) Csak most irányozta a bécsi udvar egy másik pártja a császár figyelmét Mária Ludovikára, ki Bécsujhelyen a legnagyobb visszavonultságban élt.

---

[1]) Finkenstein, Bécs, 1807 aug. 12. Por. kir. áll. levélt. «— — princesse qui joint à beaucoup de sagacité et d'esprit tout autant de prudence et de caractère énergique.»

[2]) A nuntius tudósítása, Bécs, 1807 ápr. 18. Vat. levélt. Rómában. «L'imperatore dopo aver detto che quello era il più infelice istante de giorni suoi cadde in deliquio e fu dal'arciduca Carlo strappato dal letto di morte.»

[3]) Finkenstein, 1807 aug. 12. Por. kir. áll. levélt. «— — dont le tempérament ne paraît pas pouvoir supporter le veuvage.»

[4]) U. o.

Egy különben igen jól értesült diplomata állítása szerint, Andréossy tábornok, a bécsi franczia követ úgy nyilatkozott volna, hogy Napoleon nem fogja e házasságot tűrni, mert Ludovika főherczegnő egész családja francziaellenes érzelmű.[1]) De e nyilatkozat, föltéve, hogy megtörtént, teljesen alaptalan volt. Mert midőn a császár 1807 augusztus 22-én a főherczegnő kezét megkérte és elnyerte, Napoleon semmiféle kifogást sem emelt és az udvar sem tűrt volna el ily hallatlan beavatkozást a császár magánéletébe. Az akkori követek sürgönyei e házasságot a háborúpárt művének tüntetik föl, mely a Károly főherczeg által vezetett békepártot ez úton akarta megbuktatni. Sőt a porosz követ, Finkenstein gróf, e házasságot «halálos döfésnek» nevezte Károly befolyására nézve[2]) és kifejezte ama nézetét, hogy az viszálykodásokat fog előidézni a császári család körében, mi által Napoleonnak Ausztria ellen irányuló végzetes tervei még nagyobb súlyt nyernek.[3]) Míg a politikusok így gondolkoztak a császár újabb házasságáról, a lakosság abban a hitben élt, hogy a két magas személyiséget szivük vonzalma kötötte egymáshoz, mit az ifjú Eipeldauer levelei is kiemelnek.[4]) Az új házasokat csakugyan a szerelem köteléke fűzte össze. Valamint Mária Ludovika istenítéː

---

[1]) Hardenberg, Bécs, 1807 decz. 2. Hannov. kir. áll. levélt.

[2]) Finkenstein, 1807 aug. 12. Por. kir. áll. levélt.

[3]) U. o. «Cet événement qui aurait donc pu avoir les suites les plus heureuses pour l'Europe entière s'il avait eu lieu un an plutôt peut en avoir maintenant d'assez funestes pour l'Autriche en mettant de la disharmonie dans la famille impériale et favoriser ainsi les projets que l'empereur Napoléon nourrit probablement contre la cour de Vienne.»

[4]) Briefe des jungen Eipeldauers, 1808, 2-ik füzet 46. l.

a császárt — bizonyítják ezt levelei[1]) — ép úgy ez is szenvedélyesen szerette nejét. Hisz a kortársak tanúsága szerint a császárné oly tulajdonságokkal dicsekedhetett, melyek egy férfiút lekötni és boldoggá tenni képesek.[2]) Viruló egészségével nagy szépség párosult, ragyogó szemeinek okos és igéző tekintetével mindenkit elbájolt.[3]) Anyja olasz származására emlékeztető, kissé

---

[1]) Mária Ludovika a császárhoz, Bécs, 1808 máj. 29. Bécsi áll. levélt. «Ich wollte, dass du immer mit mir befehlest und die schwersten Sachen fordern thäst, damit ich so glücklich seyn könnte, Dir zu gehorchen, für Dich zu handeln, Dir zu bezeugen, was ich fühle. Worte werden nie jene zärtliche Liebe ausdrücken, die meine Seele bewegt, ich kann nichts anders sagen, als schaff mit mir in Leben und Tod, Dein bin ich und bleibe ich bis in letzten Augenblick meines Daseyn, könnte ich Dich nur so lieben wie Du es verdienst. Wenn Du mich sehest in diesem Augenblick, wärest Du nicht zufrieden, aber ich kann unmöglich mit Dir bester, liebster Schaz mich beschäftigen, ohne gerührt zu seyn, mein Herz hängt an Dir allein; aber sey ruhig, diese Rührung schadet mir nicht, sie ist ein Genuss für meine Seele; ja, Schaz, ohne Dir kann ich nicht seyn» — — Ugyanaz ugyanahhoz. Bécs, 1808 máj. 30. «Meine Gedanken sind immer bei Dir. Dein Brief hat mich mehr gefreut, als wenn ich alle Reichthümer der Welt bekommen hätte. Ich las ihn wohl schon zehnmal und küsste ihn eben so oft, wie glücklich Du mich machst durch die Versicherung, dass du oft an mich denkst. O, bester, gütiger Schaz, wenn Du auch gar keine Freude häst, so bleibt Dir doch zeitlebens das Bewustseyn mich vollkommen erobert und glücklich gemacht zu haben. Ja, Schaz, kein Mann kann mehr geschäzt und geliebt werden, als wie Du, ich denke nur auf Dich, ich lebe nur für Dich, könnte ich nur Dir dienen, Dir in etwas meine Liebe bezeugen. Ich bin ein unnöthiges Geschöpf, wenn ich mich nicht für Dich aufopfere, hätte ich nur mehrere Leben, ich möchte sie alle meinem Herrn, meinem zärtlichen Schatz widmen, dann stürbe ich vergnügt.» Azt hiszszük, hogy e két levél, melyet sok hasonló közül kiválogattunk, eléggé jellemzi a császárnét és szerelmét férje iránt.

[2]) Finkenstein, 1807 aug. 12. Por. kir áll. levélt. «— — princesse qui brille autant par ses qualités personelles que par celles du coeur et de l'esprit». Stein báró Brühl grófnéhoz. Pertz, II. 436.

[3]) Düntzer Henrik: Goethes Verehrung der Kaiserin von Österreich. 50. l.

hajlott orra jól illett arczának nemes szabásához.[1]) E mellett oly kedves és vonzó volt, hogy senki sem tudott neki ellenállani; méltán állíták akkoriban róla, hogy nehezen lehet több bájt és szeretetreméltóságot nagyobb műveltséggel és itélőképességgel egyesíteni. Mint egyike a legbájosabb nőknek, mindenütt, a hol csak megjelent, lelkesedésre ragadta az embereket. Goethe, kinek alkalma volt a császárnét közelebbről megismerni, egész életén át nagy tisztelettel viseltetett iránta.[2]) A költőnő, Pichler Karolina, emlékirataiban nem győzi a császárné kiváló tulajdonságait eléggé dicsőíteni.[3]) A nuntius szerint irígylésre méltók azok, kik oly szerencsések, hogy alattvalói lehetnek,[4]) egy franczia pedig a szelídség és jóság «chef d'oeuvre»-jének nevezi. És mert ily tulajdonságok mellett még törekedett is magát általánosan megkedveltetni, természetes, hogy mindenfelé örömtől dobogó szivekre talált.

E nő, kinek minden nyilatkozata eredetiséget s vonzó szellemet[5]) mutatott, nagy tetterővel is birt. Egy izben azt mondá: «szeretném férfiú lenni, hogy az államot szolgálhassam».[6]) Ismeretes lévén e gondolkozásmódja, már korán emlegették, hogy szava nem

---

[1]) Helfert, Aus den Knabenjahren eines böhmischen Dynasten in der: «Heimat», 1877, I. 130.

[2]) Werner, Göthe und Gräfin O'Donell. 131. és 133. l.

[3]) Pichler Karolina emlékiratai, II. k. 121. l.

[4]) A nuntius sürgönye, Bécs, 1808 jan. 9. Vat. levélt. Rómában. «Certes, en considirant l'mpératrice Louise Beatrice au moment où elle fit le premier pas dans la carrière éminente, les étrangers ne purent s'empêcher de porter envie à ceux que le sort appelle à être ses sujets.»

[5]) Düntzer id. m. 20. l. Goethe nyilatkozata a császárnéról.

[6]) Krones id. m. 104. l.

hatástalan a korona tanácsában.[1]) Tény az, hogy kezdetben — ellentétben a porosz követ által kifejezett aggodalommal — erős pártot akart alakítani testvéreiből és sógoraiból.[2]) Nehéz pillanatokban, sikerrel közvetített a császár és Károly főherczeg között. De hogy mi módon és mikor közeledett a háború-párthoz, ezt nem lehet pontosan megállapítani. Vajjon csakugyan igaz-e, hogy anyja ösztönzésére csatlakozott a háború-párthoz, ki olaszországi birtokait akarta visszaszerezni.[3]) De ha nem is lehet háborús hajlamainak keletkezését megállapítani, mégis biztosan állíthatjuk, hogy 1808 végén már nem tartozott a béke hívei közé.[4]) Sőt inkább egyes tényekből arra lehet következtetni,[5]) hogy ő már ekkor kiváló tagja volt ama pártnak, mely a Napoleonnal való leszámolást sürgeté. És ama barátságos viszony mellett, mely őt Károly főherczeghez fűzé, nagyon valószínű, hogy Stadionnal együtt igyekezett, még mindig békés szándékú sógorát is más nézetre birni. Mert amíg Károly — kinek határozott ellenmondása

---

[1]) Andréossy, 1808 márcz. 25. A. E.

[2]) Pellenc emlékirata a bécsi udvarról, 1809 julius. Arch. nat. A. F. IV. 1677.

[3]) U. o. 1809 szept. «Le ressentiment qu'elle a conservé de l'abaissement de sa maison est une des causes de la guerre actuelle à laquelle elle n'eut jamais porté l'empereur si son ambition pour ses fils avait été satisfaite.»

[4]) Krones, id. m. 82. l. A mit e helyen János főhg. állít, már azért is kétséges, mivel Károlyt a háború-párthoz tartozónak tünteti föl.

[5]) L. mint tudósít Finkenstein a császárné befolyásáról már 1808 jul. 30-án. Hassel, id. m. 523. l. Augusztus 6-án a porosz követ őt már a háború-párthoz sorozá. Por. kir. áll. levélt. Montgelas, emlékirataiban a 186. lapon azt mondja: «sie (a császárné) erklärte sich von Anfang an gegen Frankreich und gewährte der kriegslustigen Partei grosse Unterstützung.»

Stadiont is visszatartá a porosz-orosz háborúban való részvételtől — meg nincs nyerve, addig a Napoleon ellen irányzott föllépésre sem lehetett gondolni. Mindenekelőtt e békeapostolt kellett megtéríteni, ki a miniszteriumnak minden háborúra vezethető lépését még mindig élesen elitélte. De minő okok birták a főherczeget a háborútól való tartózkodásra? Sokkal jobban ismerte a polgári hatóságok nehézkességét, lassúságát és a legcsekélyebb változásnak is ellenszegülő szellemét, semhogy nagyobb követelmények előfordulása esetére valami üdvös tevékenységet várt volna azoktól.[1]) De első sorban a hadsereg helyzete tevé őt a béke lelkes szószólójává.[2]) Az 1805—1809 közti időben minden esetre sok történt arra nézve, hogy az osztrák hadügy az új kor igényeinek megfelelő álláspontra emeltessék. A tisztek kiképzése, a szellem, fegyelem és a csapatok mozgékonysága sokkal tökéletesebb volt, mint az 1805-iki hadjárat balsikerei előtt.[3]) E mozgékonyság azonban inkább csak egyes ezredek és vezérek hatáskörére szorítkozott. A hadsereg nagyobb harczképességét még mindig megbénítá az alkalmas tábornokok elegendő számának hiánya. A legtöbben közűlök alig emelkedtek az ezred-parancsnokok színvonalára, kik képesek ugyan egyes ezredeket, de nem nagyobb csapattesteket vezetni. Egyrészt a pénzügyi helyzet, másrészt Napoleon bizalmatlan-

---

[1]) Károly emlékirata, 1801—1809. Albr. főhg. levélt.

[2]) U. o.

[3]) U. o. «Beym Ausbruche des Krieges im Frühjahr von 1809 befand sich nicht nur das Materielle der Armee in gutem Stande, sondern es beseelte sie auch der beste Geist. Sie besass Ordnung, Mannszucht, grössere Beweglichkeit als vorhin.»

ságának elkerülése miatt, nem lehetett a béke ideje alatt nagyobb csapattömegeket közös gyakorlatokra egyesíteni.[1]) S valamint a tábornokok, úgy a vezérkari tisztek is híjával voltak a nagyobb szellemi műveltségnek. A térképek fölvételénél tanusított képesség volt az egyedüli mérték tehetségük megitélésére. Nagy hátrány volt az is, hogy a tábornokok a vezérkari tiszteket nem segédeiknek tekinték, hanem tőlük várták a megmentést, mihelyt zavar támadt; hozzájuk folyamodtak minden esetben és kijelentéseik előtt minden birálat nélkül meghajoltak.[2]) Ily viszonyok között hosszú időre lett volna szükség, hogy a Károly részéről tervezett újítások a hadseregben gyökeret verhessenek. De nemcsak a tábornokok és tisztek voltak készületlen állapotban. Az egyes csapatosztályok, mint az aknászok, árkászok és hidászok nélkülözték a szükséges kiképzést. A hidászokat takarékossági szempontból folyvást fegyverszállításokra használták, a helyett, hogy őket — a mi szerfölött ritkán történt — hidveréseknél alkalmazták volna. Ha már aztán egyszer mégis erre került a sor, a gyakorlat mindig ugyanazon a helyen ment végbe, minek folytán sohasem tanulhatták meg, mivel kell a közönséges intézkedéseket rendellenes körülmények közt helyettesíteni.[3]) Egyébiránt azt is jól tudta Károly, hogy sok minden, mi az osztrák hadseregnél hiányzott, a francziáknál már régen meg volt és hogy ott kiváló hadtestparancsnokok erősen

---

[1]) Károly emlékirata, 1801—1809, Albr. főhg. levélt.
[2]) U. o.
[3]) U. o.

fejlesztették a hadügyet.[1]) Nem lett volna-e azonban Károlynak kötelessége, hogy belátva e hibákat, azokat orvosolni is törekedjék? A főherczegnek — így felelt ő maga e kérdésre — mentségére szolgál, hogy az idő hiánya és a mindenfelől előforduló nagyszámú akadályok miatt, kénytelen volt több intézkedés egyidejű megkezdését és befejezését elhalasztani, és mindenekelőtt ahhoz fogott, a mit a legelső, legsürgősebb lépésnek és minden egyéb alapjának tekintett.[2])

Igy hát azon meggyőződésben, hogy sem az általános viszonyok, sem a két rendbeli haderő állapota nem kezeskednek a siker valószínűségéről, határozottan kikelt a főherczeg minden háborús törekvés ellen.[3]) 1808 vége felé azonban megbénult ellenszegülése. Mert midőn fölismerte, hogy Stadion politikai tekintetben azon végső pontig jutott, honnan nincs többé visszatérés és hogy a háború elkerülhetetlenné vált, ő is kijelenté végre beleegyezését.[4]) Tisztán látta, hogy minden további ellenszegülés hiába való marad s hogy végre a küzdelmet beleegyezése nélkül is meg-

---

[1]) Károly főhg. emlékirata, 1801—1809.

[2]) U. o.

[3]) Károly főhg. följegyzései az 1809-iki hadjáratról. Albr. főhg. levélt. L. mint nyilatkozik Radetzky is a hadsereg állapotáról: «Ein Mémoire Radetzky's das Heerwesen Österreichs beleuchtend», a Mittheilungen des Kriegs-Archiv (1884) 362. és 363. lapjain.

[4]) Károly főhg. emlékirata, 1801—1890. «Aber auch dieser Wiederspruch (a háború ellen) verschwand im Spätjahr 1808. Da erkannte der Erzherzog, das Ministerium habe die Sache auf einen Standpunkt gebracht, auf welchem der Krieg unvermeidlich sey und beschäftigte sich von nun an mit den nöthigen Rüstungen um zu dem Erfolg so viel beyzutragen als ihm möglich war.» (Albr. főhg. levélt.)

kezdik.[1]) E mellett ama titkos vágy is ösztönözte, hogy mint hadvezér, művészetét ismét próbára tegye.[2])

A többrendbeli megbeszélés, melyeket Albert szászteschenì herczeg unokaöcscsével, Károlylyal folytatott, világosan mutatja, mint barátkozott ez meg lassanként — habár nem készséggel — a háború gondolatával. Midőn ugyanis a herczeg őt, a közvetlenül az erfurti találkozás előtt mind sürűbben föllépett háborús hirek miatt kérdőre vonta, Károly azzal igyekezett Albert herczeget megnyugtatni, hogy az ellenségeskedések kitörését minden áron meg kell akadályozni, a mint ő is minden hatalmában állót meg fog e végből tenni.[3]) Egy időre azonban — a háborús hirek még mindig tartották magukat — ujból megkérdeztetvén a herczegtől, ennek nem csekély bámulatára egész szárazan azt felelte, hogy: «Ausztria Francziaországgal szemben oly helyzetben látszik lenni, melyben nincs mit kimélni és nincs mit nyerni.»[4]) Egy harmadik alkalommal pedig, midőn Albert herczeg megint a dolgok állásáról tudakozódott, egész nyíltan kijelenti neki Károly, hogy ő egyáltalában nem törődik többé a politikával, mert a háború föltartóztatására minden fáradság már hiábavaló.[5])

A kormány e titkos tanácskozásainak folyama alatt maga Metternich is Bécsbe érkezett. Ő még elutazása előtt megigérte, hogy udvarát barátságosabb

---

[1]) Károly főhg. följegyzései az 1809-iki hadjáratról. Albr. főhg. levélt.
[2]) U. o.
[3]) Albert hg., Mémoire sur la guerre éclatée en 1809. Albr. főhg. levélt
[4]) U. o.
[5]) U. o.

érzelmekre fogja birni Napoleon iránt.[1]) Mindjárt megérkezése után azonban két emlékiratot szerkesztett, — valódi remekművek a magok nemében — melyekben a legnagyobb hévvel szólalt föl a háború mellett.[2]) Legelőbb is Napoleon politikájának lényegét igyekezett jellemezni, melyet egész természeténél fogva hódításra vágyónak mondott. Kimutatni akarván, hogy a franczia császár hatalma nem épen megrendíthetetlen, utalt a spanyolok ellenállására és Talleyrand, valamint Fouché titkos üzelmeire. Ez indokok alapján oly eredményre jutott, hogy, habár Ausztria gyöngébb volt a spanyol fölkelés előtt Francziaországnál, most már megváltozott a viszony és a háború kitörésekor mind a két állam hadi ereje körülbelül egyenlő lenne.

E fejtegetések tökéletesen megnyerték a vezető miniszter tetszését, ki épúgy gondolkozott mint maga a nagykövet.[3]) E férfiak Németországból vándorolván be Ausztriába, gondolkozásmódjukkal még mindig annak légkörében éltek, s mint a német birodalom egykori tagjai, szivükből gyűlölték a vakmerő korzikait. Nem is volt nagyobb vágyuk, mint helyreállítani az előbbi állapotokat. Ők tehát bizonyos összeköttetésben állottak mindazokkal, kik bárhol az elégedetlenekhez tartoztak.

---

[1]) Champagny Napoleonhoz, 1808 nov. 4. Arch. nat. A. F. IV. 1671. «Il (Metternich) voudrait l'engager à prendre des formes plus amicales. Mais une vieille cour ne change pas facilement de manière. C'est le seul obstacle qu'il croit avoir à vaincre.»

[2]) Kiadva Metternich hátrahagyott irataiban, II., 246. s. k. l. és Beernél id. m. 516. s k. l.

[3]) Stadion előterjesztése, 1808 decz. 4. Bécsi áll. levélt. Károly főhg. emlékirata 1801—1809. Albr. főhg. levélt. «War es wohl ein Wunder, wenn des Botschafters in Paris Berichte und Benehmen mit den Ansichten und Gesinnungen des Ministers übereinstimmten?»

Metternich is nemsokára összeköttetésbe lépett a franczia frondeur-ökkel, kiknek élén most Talleyrand és Fouché állottak. E férfiakhoz való viszonya azonban még mindig sürű homályba van burkolva. Nem tudható, mennyire ereszkedett a közös tervek szövésébe e kiváló egyéniségekkel és hogy nevezetesen szövetkezett-e velök Napoleon megbuktatására. Metternichnek párisi követi minőségében kifejtett tevékenységéről csak akkor mondhatunk majd határozottabb itéletet, ha e dolgokra nézve további adatok birtokába jutunk. Annyit már most is állíthatni, hogy az elégedetlen osztályokkal való érintkezésre szorítkozván, oly gondolatra jutott, hogy Napoleon hatalma nem szilárd alapon nyugszik s hogy könnyen megingatható,[1]) — oly tévedés, melyben mindenesetre sok más kortársával osztozkodott.[2]) Valamint Stadion Fülöpnél, úgy Stadion Lothárnál is teljes visszhangra találtak hamis föltevésekből kiinduló és háborús hajlamoktól eltelt fejtegetései. Az utóbbi a nagyobb erély és határozottság erejénél fogva elhatározó befolyást gyakorolt ifjabb testvérére.[3]) Stadion Lothar, kit Stadion Fülöphöz azonos gondolkozásmód és törekvések köteléke fűzött és ki, ép úgy mint emez, Napoleont lelke mélyéből gyűlölé, bizonyára döntő hatással volt a háború megindítására. Habár Stadion Lothar Frigyes mint apát az egyházi rendhez tartozott, nem hiába nevezték

---

[1]) Károly főhg. emlékirata 1801—1809. Albr. főhg. levélt.

[2]) U. o.

[3]) U. o. «Gleichgesinnt mit seinem Bruder, übte er über selben, durch eine grössere Entschlossenheit, entschiedenen Einfluss aus.»

«abbé de l'épée»-nek,[1]) mégis a gyakorlati élet terén óhajtá tevékenységét érvényesíteni. Müncheni követségének, melyet 1807 márczius óta töltött be, köszönjük a bajor udvarról rajzolt életteljes, mesteri vázlatokat.[2]) Nagy szellemi képességekkel[3]) és ritka tudománynyal fölruházott férfiú volt, ki, ha czéljai megkövetelték, a legnagyobb jámborság szinében is tudott föllépni.[4]) Egyébiránt pedig ama szerencsés emberek közé tartozott, kik nyílt, nemes jellemökkel mindenkinek vonzalmát megnyerik, a kivel csak közelebbi érintkezésbe lépnek. Arnim Bettina őt mély és szabad belátású, nemes indulatú férfiúnak nevezi. Niebuhr pedig mint szellemes és lelkes emberről emlékezik meg róla.

E férfiak, kik a császárné, a császárné testvérei és Baldacci részéről nyomatékos támogatásban részesültek és a háború megkezdésére már eleve el voltak határozva, nem sokat hallgattak a főherczeg kifogásaira,[5]) kinek legelőkelőbb szövetségesei voltak József és Rainer főherczegek, valamint Zinzendorf államminiszter. Az

---

[1]) Andréossy Napoleonhoz, 1809 nov. 9. Arch. nat. A. F. IV. 1675.

[2]) L. Stadion Lothar Frigyesnek általam kiadott jelentéseit. Archiv für österr. Gesch. 63. köt.

[3]) Hardenberg, Bécs. 1809 márcz. 25. Hannov. kir. áll. levélt. «— — homme de grands moyens, zêlé, actif, et honnête.»

[4]) Montgelas emlékiratai, 175. l.

[5]) Érdekes, mint nyilatkozott erről később Károly főherczeg: «Derley Charaktere hängen besonders an vorgefassten Meynungen, vermeiden ernste Discussionen und stellen an den Platz von Gründen witzige Gedanken und Wendungen, mittelst welchen sie, durch ihre geglaubte Überlegenheit an Verstand, jeden Gegner niederschlagen wollen, um ungestört bey ihren Ansichten bleiben zu können.» Károly főhg. emlékirata 1801—1809. Albr. főhg. levélt.

előbbiek sokat vártak a német és franczia elégedetlenektől és bizalommal számítottak a Napoleon igája alatt sinylődő népek fölkelésére.[1])

Minthogy abból a föltevésből indultak ki, hogy Napoleon Ausztriát lealacsonyítani akarja és ezt a legelső alkalommal meg is fogja támadni, a Károly részéről a szakítás ellen fölhozott indokokat, mint tarthatatlanokat, elvetették. Ha ő Oroszország magatartására hivatkozott, akkor ellene veték, hogy a czár az első siker beálltával bizonyára Ausztria fegyveres erejéhez fog csatlakozni. Ha ismét a háborút meg nem engedő nyomasztó pénzügyi helyzetről beszélt, arra hivatkoztak, hogy ép az követeli a mielőbbi fegyveres eldöntést.[2]) Stadion, áthatva a meggyőződéstől, hogy Napoleon a monarchia létét veszélyezteti,[3]) mit sem akart arról hallani, hogy védelmi helyzetben várják be Napoleon támadását, a mikor aztán az összes alattvalók nyomban fegyvert ragadnának. «Nem — kiált föl a miniszter — bizonyára nem úgy lesz. Az alattvaló uralkodójának szemére fogja lobbantani, hogy az ellenséges megrohanás megakadályozása helyett, a tartományok kapuit úgyszólván föltárta ellensége előtt. Meg fog szünni a bizalom a kormány iránt; s ennek helyébe bátortalanság és buta önmegadás fog lépni.»[4]) Ő tehát folyvást sürgeté a szük-

---

[1]) Károly főhg. emlékirata 1801—1809. Albr. főhg. levélt.

[2]) U. o.

[3]) Stadion előterjesztése, 1808 decz. 4. Bécsi áll. levélt. «Napoleons allgewaltige Übermacht kann nicht mit der gegenwärtigen Existenz Österreichs bestehen.»

[4]) U. a. 1808 decz. 10. u. o.

séges intézkedések megtételét, hogy a hadjárat a következő év kezdetével megindítható legyen.[1])

Igy hát a háború már Metternich elutazásakor, ki bécsi tartózkodása alatt egyáltalában nem érintkezett a franczia követtel,[2]) elhatározott tény volt. A bécsi udvarra nézve most már a legfontosabb föladat az volt, hogy a küszöbön álló harczhoz szövetségeseket szerezzen. Orosz részről azt állítják, hogy Stadion még a Dunafejedelemségek átengedésének árán is igyekezett 1808 juliusának vége felé Sándor segélyét megnyerni, hogy azonban ez a kisérlet meghiusult.[3]) Ha már a tapasztalat tanúsága szerint egyáltalában nem lehetett a czár szövetségére számítani, mindent el kellett követni, hogy Oroszország legalább ellenségesen meg ne támadja Ausztriát. De még az ily törekvések sem kecsegtettek a siker kilátásával. Bármily elégedetlenül hagyta el Sándor Erfurtot,[4]) folyvást ismételte abbeli kijelentését, hogy Francziaországot az igért segélyben fogja részesíteni, ha Ausztria támadóan lépne föl az ellen.[5]) Vajon igaz lehet-e Caulaincourt azon állítása, hogy Sándor haragszik Ausztriára, mert ez visszautasítván tan ácsait,

---

[1]) Stadion előterjesztése, 1808 decz. 4.

[2]) Andréossy Champagnyhoz, 1808 decz. 24. A. E. «Nous avons échangé beaucoup de cartes de visite pendant son séjour, du reste aucune conversation particulière sur nos gouvernemens respectifs.»

[3]) Martens, Recueil, III., 21.

[4]) Lettre particulière de Vincent à Stadion. Erfurt, 1808 okt. 12. Bécsi áll. levélt. «V. E. peut croire que notre situation en général a *beaucoup* gagné par l'entrevue d'Erfurt. — — Je crois que l'empereur Alexandre est resté ferme à son opinion et a résisté à tout.»

[5]) Caulaincourt, Pétervár, 1808 nov. 23. A. E. Sándor már 1808 augusztus 14-én ilyen nyilatkozatok megtételére utasítá Kurakin herczeget. Martens, Recueil, III. 27. l.

ez által hiuságát megsérté?[1]) Ugy látszik, hogy e sértett hiuság, kapcsolatban még más körülményekkel is, nemcsak Sándort, hanem Rumjancov tetteit is befolyásolta,[2]) ki most Párisban Napoleon alázatos szolgájának mutatkozott és mindenfelé nagyon nevetséges szerepet játszott.[3]) Az orosz miniszter nem tudta elviselni, hogy a bécsi udvar Bonaparte József elismertetését megtagadta, miután e követelést ő maga az ő legsajátosabb művének tüntette föl.[4]) És valamint a miniszter, azonképen császári ura is kijelenté, hogy az Ausztriától követelt elismerést csak kiméletből kivánták, hogy ez által a bécsi udvar a hadereje óriási szaporításáról követelhető fölvilágosításoktól meg legyen mentve. A bécsi kormány nem csekély bámulatára, mely Vincent utolsó tudósításai után távolról sem volt ilyesmire elkészülve, Sándor, Kurakinhoz intézett rendeletében — ki időközben Bécset cserélte föl Párissal — nagyon fenyegető hangon beszélt. Határozott szavakkal figyelmezteti Ausztriát, hogy kerülje a «coalitio» esztelen tervét. Ő el van szánva ennek ellene szegülni és Napoleonnal egyesülve könnyen szét fog verni olyan ligát, mely Ausztria teljes megsemmisítésére adhatna okot.[5]) «Az a kivánság vezérelt engem

---

[1]) Caulaincourt, Pétervár, 1808 nov. 23. A. E. «La Russie est le pays de la vanité comme de l'amour propre, l'Autriche n'a pas eu de déﬀerence pour les conseils qu'on lui donnoit, on ne le lui pardonne pas.»

[2]) Lásd mint nyilatkozott erre nézve Rumjancov 1809 május 5-én. Ruskago Sbornik 54. köt. 281. l.

[3]) Memoires du comte de Senfft, 61. l.

[4]) Metternich hátrahagyott iratai, II. 266.

[5]) Champagny Napoleonhoz, Páris, 1808 decz. 11. Albr. főhg. levélt. «— — il (Sándor) déclare si elle (Ausztria) avait formé le projet insensé d'ourdir une nouvelle coalition en se liguant avec l'Angleterre, la Turquie

Erfurtba — így végzi Sándor rendeletét — és az ösztönöz most e levél irására is, hogy Európát nyugodtnak lássam.»[1]) E levél, melyről Ferencz is azt jegyzé meg, hogy: «Sándor császár, mintha Napoleon styljét utánozná»,[2]) bizonyára nem igen nagy reményeket ébreszthetett Oroszország részéről. Mindazonáltal Bécsben még el nem csüggedtek. Még mindig számítottak arra, hogy Schwarzenberg herczegnek, ki most különös küldetésben Pétervárra utazott, végre csak sikerülni fog a czár gondolkozásmódját megváltoztatni. Sándor ekkor a legellentétesebb érzelmek között ingadozott. Egyrészt át volt hatva Ausztria föntartásának szükségességéről, mely czélra ő maga egy hármas szövetség kötését ajánlá,[3]) másrészt nagyon aggódott Napoleon további sikerei miatt,[4]) kinek a bécsi udvarral támadható összeütközése esetére köteles volt tényleges segélyt nyujtani. Az utóbbi kényszerűségtől

---

et les insurgés d'Espagne, il était en mesure de s'y opposer et qu'uni avec l'empereur Napoléon il écraserait facilement cette ligue nouvelle qui serait pour l'Autriche une cause de désastre si ce n'est d'une ruine entière.» Champagny tudósítása az eredeti császári rendeleten alapszik, melyet ő maga is látott. A rendelet 1808 $\frac{\text{okt. 26.}}{\text{nov. 7.}}$-éről van keltezve.

[1]) «Le désir de voir l'Europe tranquille a guidé mon travail à Erfurt et a dicté cette lettre.» Sándor rescriptumából, 1808 $\frac{\text{okt. 26.}}{\text{nov. 7.}}$ Mellékelve Stadionnak Binder részére Szt.-Pétervárra küldött utasításához, 1808 decz. 3-áról. Bécsi áll. levélt.

[2]) Ferencz császár resolutiója Stadion előterjesztéséhez. 1808 nov. 24-éről.

[3]) Schwarzenberg. 1809 febr. 16/28. Bécsi áll. levélt.

[4]) U. a. 1809 ápr. 3/5. Bécsi áll. levélt. «Il (Sándor) ajouta que sa position était si étrange que quoique nous nous trouvassions sur une ligne opposée, il ne pouvait s'empêcher de faire des voeux en faveure de nos succès.»

remélt megmenekülhetni, midőn folyvást hangoztatta, hogy Napoleonnak adott szavát bármily körülmények között be fogja váltani.[1]) Schwarzenberg azonban, ki Sándor tulajdonképeni szándékát nem találta ki, tévesen hitte, hogy a czár ismételt fenyegetődzései csak azt bizonyítják, hogy mit sem fog Ausztria ellen tenni.[2]) Határozott megnyugtatást Oroszország jövő magatartására nézve nem tudott szerezni; és valamint ő, úgy az udvar is további elhatározásait, könnyen tarthatatlanoknak bizonyulható sejtelmekre volt kénytelen alapítani.

Valamint Oroszországgal, ép úgy Poroszországgal is igyekezett az udvar megegyezni. Ez országot Stadion még 1808 ápril havában, mivel annak «sem hadereje, sem bevételei nem voltak, sőt területe is alig volt» egészen tehetetlennek gondolta.[3]) Ennek daczára szükségesnek tartották Bécsben képviselőt küldeni a baráti érzelmek tanusítása végett Königsbergbe, a porosz király akkori székhelyére.[4]) Ezzel, szükség esetére, a közelebbi összeköttetés útja meg volt egyengetve. Hrubi lovag, az osztrák képviselő, a legjobb fogadtatásban részesült

---

[1]) Schwarzenberg. Pétervár, 1808 $\frac{\text{febr. 19.}}{\text{márcz. 3.}}$ Bécsi áll. levélt. «Elle (sa majesté) finit par me déclarer que dans ces coniunctures, il lui était impossible de méconnaître les lois que lui imposaient ses engagements, le cas de l'agression n'étant pas douteux.»

[2]) U. o. La manière de laquelle l'empereur répète avec affectation à chaque moment les engagemens dont il nous ménace, me porte à en mettre la prompte exécution en doute.»

[3]) Stadion előterjesztése, Bécs, 1808 ápr. 13. Bécsi áll. levélt.

[4]) Utasítás Hrubi részére, 1808 ápr. 19. Bécsi áll. levélt. «Die Absendung des Herrn von Hrubi nach Königsberg hat zum Haupt- und fast zum einzigen Zwecke, dem dortigen Hofe ein Zeichen der Freundschaft und der Theilnahme Sr. Majestät des Kaisers zu geben.»

Poroszországban. És Goltz gróf, a porosz miniszter nem késett Stadionnak kijelenteni, hogy királya nagy súlyt helyez a bécsi udvarral való összeköttetésre s hogy neki a közeledés minden jele fölötte értékes.[1]) A franczia katonák jelenléte miatt folytonosan zaklatott Poroszországra nézve fontos következményekkel járhatott az osztrák udvarral való bensőbb egyetértés, ha e hatalom újból hajlandó volna fegyvert ragadni,[2]) mint akkor hire járt. A létében olyannyira fenyegetett porosz királyság attól az eshetőségtől várhatta a szabadulást, hogy Ausztria és Francziaország megint fölveszik a küzdelmet. Jól tudták ezt Königsbergben. Valódi örömmel üdvözlék ott a küszöbön álló összeütközés első hirét. Mint Goltz kijelenté, csakis a teljes kimerültség s a még súlyosabb következményektől való félelem tartá vissza Poroszországot attól, hogy a szorosabb szövetkezést fölajánlja a bécsi udvarnak.[3]) Sokkal határozottabban nyilatkozott Hrubi előtt báró Stein, kimondván, hogy Ausztria szilárd magatartása a nemtő, «mely még egyedül képes Németországot a rabszolgaságtól kiszabadítani.»[4]) Ékesszólásával meggyőzni igyekezett a követet, hogy Napoleon most Spanyolországgal küzdvén, Ausztriára nézve elérkezett a támadás ideje. Királya nevében még azt is hozzátevé, hogy a király bizonyára az első kedvező alkalommal tevékenyen részt fog

---

[1]) Goltz Stadionhoz, Königsberg, 1808 máj. 16. Bécsi áll. levélt. «Le roi attache toujours un très-grand prix à ses liaisons d'amitié avec la cour de Vienne et chaque preuve de reciprocité lui est infiniment agréable.»

[2]) Hrubi tudósítása, 1808 máj. 24. Bécsi áll. levélt.

[3]) Hrubi, 1808 jul. 31. Bécsi áll. levélt. Hassel id. m. 204.

[4]) U. a. 1808 szept. 15. Bécsi áll. levélt.

venni a nagy küzdelemben. «Meg lehet győződve — mondá Stein Hrubinak — hogy a míg az én tanácsom némi súlylyal fog birni, ez lesz Poroszország fölfogása; jobb és dicsőségesebb, ha a király mint magánember él, semhogy tovább tengődjék mostani rabszolgai helyzetében.»[1]) Scharnhorst[2]) és Gneisenau mellett csakugyan Stein volt az akkori porosz udvarban azon párt lelke, mely az Ausztria oldala mellett való küzdelemért kardoskodott. Őt csak Németország fölszabadításának gondolata lelkesíté. E gondolatért szólalt föl azzal a szenvedélylyel, mely egyedül a legtisztább lelkesedésből eredhetett. És még ma sem lehet azon szavait megindulás nélkül olvasni, melyekkel a Napoleon ellen való fölkelés szükségére hivatkozó meggyőződését fejezi ki. Valóságos szerencse volt az akkori Németországra nézve, hogy ily férfiút nevezhetett a magáénak. Mert ő azon minden időben ritka emberekhez tartozott, kik egy nemzet örömét és büszkeségét képezik. A ki látta, első tekintetre érezte, hogy oly egyéniséggel áll szemben, ki arczán hordozza a rendkívüliség bélyegét. A fejedelmi homlok, az erős szemöldökű, átható szemek, a széles, erős vállak, szóval az egész hatalmas testalkat mély benyomást keltettek s e külső alatt valóban oly lélek rejlett, melyet a körülmények kedvezőtlensége legyőzhetett ugyan, de a mely szégyenteljesen soha sem adhatta meg magát.[3]) E férfiút nemcsak bátor-

---

[1]) Hrubi, 1808 szept. 15. Bécsi áll. levélt.

[2]) L. Scharnhorstra nézve. Lehman: Scharnhorst 2. köt.

[3]) Aus den Papieren des Ministers von Schön, II. 273. Broglie, Souvenirs, I. 362.

sága, erkölcsi határozottsága, jellembeli tisztasága és nemes lelkesedése tüntették ki. Mert e szép tulajdonokhoz nagy szellemi tehetség, ritka tapasztalat és a legbonyolultabb viszonyoknak is csalhatatlanul helyes és «villámgyors» fölfogása is járultak.[1]) Volt még egy más képessége, mely őt ép az elnyomatás e korszakában ama jó ügy előharczosának szemelte ki, melynek minden gondolatát s minden érzelmét szentelte. Nemcsak maga szegődött az eszme szolgálatába, hanem szelleme túlsúlyával polgártársai legéltetőbb törekvéseit is képes volt annak javára egyesíteni. Ő, a főur, a titkos társulatok ellensége, eldobta magától az előitéleteket, midőn azokat egy nagy czél elérésére kellett fölhasználni. És az akkori viszonyok kedveztek a czél elérésének. Ha akkor Stein és Scharnhorst után indulnak, a szabadságharcz bizonyára már 1809-ben végbement volna. Egész Észak-Németország nyugtalanul várta a szabadulás pillanatát[2]) és Poroszországban is sokan voltak, kik többre becsülték a háború kitörését, mint az elnyomatás állapotát és az ez által előidézett kétségbeesést.[3]) Csakhogy Frigyes Vilmos nem volt oly

---

[1]) Aus den Papieren des Ministers von Schön. II. 272.

[2]) Stadion előterjesztése, 1808 szept. 27. Bécsi áll. levélt. Stadion erre nézve megjegyzi: «Die Zeit kann sehr nahe seyn, wo wir in dem Falle seyn werden eine solche Stimmung zu benützen, und das jetzt unter der Asche lodernde Feuer anzufachen; und ich beschäftige mich schon jetzt mit der Idee, bey einer solchen Voraussetzung geschickte Leute zu einem solchen Unternehmen aufzufinden.»

[3]) Hrubi, 1808 jun. 1. Bécsi áll. levélt. «La profonde misère qui règne dans ce pays et l'idée de se trouver dans un abyme sans moyen de s'en tirer, fait naître une tristesse extrême et un abattement général, mais en même tems l'acharnement le plus vif contre les auteurs de ces maux, on ne voit de salut que dans le récommencement de la guerre; les personnes du premier rang se prononcent dans ce sens.»

erélyes jellem, mint minisztere. A porosz király, óvatos, mindent fontolgató, habozó természetű férfiú volt, ki csak a biztos végeredmény reményében birta magát elhatározni. Az ily embereket már a legkisebb akadály is letereli a cselekvés útjáról. S ilyen akadály volt a czár személye, kinek közreműködése nélkül Frigyes Vilmos kilátás nélkülinek jelenté ki a Napoleon elleni küzdelmet.[1]) Sándor pedig ép e napokban visszatartani igyekezett porosz barátját az Ausztriához való csatlakozástól. Habozása közben a porosz király, mint minden ingadozó ember, szivesen folyamodott oly eszközökhöz, melyek ugyan nem voltak ellentétben rendszerével, de az eldöntést mégis későbbi időkre halasztották. Frigyes Vilmos arra határozta el magát, mit a háború elkerülése esetére Stein és Scharnhorst is tanácsoltak, hogy látszólagos szövetségre lép Franczia-országgal, mely lépés országát pillanatnyira megmenti a tönkremeneteltől és egyúttal titkos készülődésekre is módot ad.[2]) A király, Sándor befolyása alatt, minden engedékenységre késznek mutatkozott Napoleon irányában, sőt annyira ment, hogy az utóbbi őt rávehette Stein elbocsátására — ki egyik bizalmas levelében nem eléggé óvatosan nyilatkozott.[3]) De bár a király engedelmesnek mutatkozott, bár azt a titkos czikkelyt is aláirta, mely őt Ausztria ellen segély nyujtására

---

[1]) Pertz, Leben Steins II., 210.

[2]) Pertz, II., 198. és 203. l. Hassel, 214. l.

[3]) L. Stein levelét Sayn-Wittgenstein hghez, Pertz, II. 231. L. Stern: Der Sturz des Freiherrn von Stein, Abhandlungen und Aktenstücke zur Geschichte der preuss. Reformzeit 1807—1815.

kötelezte,[1]) bár közvetlen környezetéből Steint is eltávolította, a bécsi udvarral még sem szakított meg mindennemű összeköttetést. Sőt inkább kijelenté, hogy Poroszország igyekezni fog az érintett titkos igéret teljesítésétől megint magát felszabadítani és csak arra fog törekedni, hogy a legelső kedvező alkalommal Ausztriához csatlakozzék.[2]) Ezen felül Goltz őrnagyot titkos megbizatással Bécsbe küldék, hol a porosz kijelentéseket a legnagyobb előzékenységgel fogadták.[3]) A porosz küldött több izben tanácskozott Károly főherczeggel és Mayer altábornagygyal és a császárnál is kihallgatást nyert.[4]) Bécsi tartózkodása azonban mégis minden látható eredmény nélkül maradt, mert, mint Stadion azonnal észrevette, inkább monarchiánk hely-

---

[1]) Az 1808 szept. 8-iki conventio. Ugyanazon a napon, melyen a porosz meghatalmazottak azt aláirák, következőleg irt Champagny Napoleonnak: «Bien des gémissemens ont accompagné cet acte des plénipotentiaires prussiens qui se sont régardés comme entrainés par la force des circonstances à se dévouer pour leur patrie. Arch. nat. A. F. IV. 1690. Prusse.

[2]) Hrubi 1808 decz. 5, Beer id. m. 356. l. Lehmann, Scharnhorst, II. köt. 244. l. jegyz. ugy vélekedik, hogy a Hrubinál található szerkezet elvetendő és csakis az a szószerinti szöveg fogadható el, melyet ő a Goltz őrnagy részére készült utasítás nyomán ad. Figyelembe kell venni azonban, hogy Hrubi sürgönye decz. 5-éről, a Goltz részére kiállított utasítás pedig deczember 26-áról van keltezve. Vajon nem lehetséges-e, hogy a fölujított közeledés első pillanatában kissé melegebben nyilatkoztak élőszóval Hrubival szemben, később azonban a Goltz részére kiállított diplomácziai okmányban tartózkodóbb hangon kezdtek szólni? A kikötött hadi létszámot Francziaország részére ki nem állítani, oly gondolat volt, melyre a király későbben teljesen elszánta magát, (Lehmann, II., 225. l.) de hihető, hogy attól már ekkor sem idegenkedett.

[3]) Stadion Hrubihoz, 1808 decz. 24. Bécsi áll. levélt.

[4]) Beer, 357. l.

zetének kifürkészése, mint tulajdonképeni megbizások teljesítése végett jött Bécsbe.[1])

Ámde hiába számitottak ily előzmények után Poroszország közreműködésére.[2]) A király gondolkozás-módjában egész váratlanul nagy változás állott be. Ezt az átalakulást az orosz czár okozta,[3]) kihez a porosz királyi pár — a czári látogatás viszonzásául — Pétervárra utazott, a mit Párisban kezdetben nagyon rossz szemekkel néztek, de a mi végre is nem Francziaországra, hanem Ausztriára nézve érezteté káros hatását. Mert e percztől kezdve III. Frigyes Vilmos inkább hallgatott a czár szavára mint valaha, s amaz mindent elkövetett, hogy őt minden hadi actiótól visszatartsa.[4]) Mit használt Hrubi azon kijelentése, hogy az egész világ rosszalja a király magatartását?[5]) Nyilvánvaló volt, hogy Frigyes Vilmos még a látszatát is kerülni akarja az Ausztriához való közeledésnek, a mit nyíltan is kifejezésre juttatott azon kérésével, hogy ne küldjék br. Wessenberget, az új osztrák követet, Königsbergbe. Ezzel a francziák bizalmatlanságának akarták elejét venni.[6]) A porosz király újabb magatartásának hire annál leverőbb hatást gyakorolt Bécsben, mert a legutóbbi kijelentések és Goltz küldetése

---

[1]) Stadion Hrubihoz, 1808 jan. 31. Bécsi áll. levélt.

[2]) Hardenberg, 1809 márcz. 25. Hannov. kir. áll. levélt. «Avant le voyage du roi à Pétersbourg, il étoit décidé de se charger de la délibération du nord de l'Allemagne à en ouvrir les communications avec l'Angleterre et à assurer les flancs et les derrières de l'armée Autrichienne.»

[3]) U. o. Le séjour à Pétersbourg l'a à ce qui me dit le comte Stadion glacé d'effroi.

[4]) Hrubi, 1809 febr. 16. és 21. Bécsi áll. levélt.

[5]) U. o. 1809 febr. 21. Bécsi áll. levélt.

[6]) U. o. 1809 márcz. 6. Bécsi áll. levélt.

után pillanatig sem kételkedtek a király őszinteségében és azt hitték, hogy minden változás ki van zárva.[1]) Keserves tapasztalat érte a bécsi udvart az utolsó órában, közvetlenül a háború megkezdése előtt. Poroszország közreműködése, ép katonai szempontból, a legnagyobb jelentőséggel birt volna monarchiánkra nézve.[2]) Most már le kellett erről mondani. Stadion a váratlan csapás után azzal vigasztalódott, hogy Ausztria, fölmentve lévén a Poroszországra való tekintettől, most már minden összpontosított erejét egyetlen czélra fordíthatja.[3])

Mielőtt még a Poroszországgal folytatott tárgyalások ilyen kedvezőtlen eredményekre vezettek, Stadion Anglia támogatását is igyekezett biztosítani. Mert Oroszországon kivül a szigetbirodalom volt az egyetlen hatalom, melynek elég ereje volt arra, hogy ne hajoljon meg ellenmondás nélkül Napoleon világuralma előtt[4]) és a melyről föl is lehetett tenni, hogy minden Napoleon szándéka ellen irányuló törekvést tevékeny segítségben fog részesíteni.

A londoni kabinet 1808 nyarán megint megkisérté a közeledést, de mert a Napoleon elleni szövetségre nézve, közvetett úton tett javaslatai, túlságos általánosságban mozogtak, válasz nélkül maradtak. Csakis midőn meggyőződtek már a veszélyről, melylyel

---

[1]) Utasítás Wessenberg részére, 1809 febr. 20. Bécsi áll. levélt.

[2]) Beer, id. m. 358. l. Lehmann, II. 246. l.

[3]) Stadion Wessenberghez, 1809 márcz. 8. Bécsi áll. levélt.

[4]) Stadion előterjesztése, 1808 ápr. 13. Bécsi áll. levélt. «Ausser England und Russland ist keine Macht mehr in Europa zu finden, die gegen Frankreich gestellt werden könnte.»

Ausztriát az erfurti találkozás fenyegeti, határozá el a bécsi udvar, hogy az angol miniszteriumot a Francziaországgal való és semmiesetre sem barátságos viszonyra nézve behatóan és bizalmasan fogja értesíteni.[1]) Gróf Hardenberg, a hannoveri követ, ki Bécs és London között közvetített, azt állítja, hogy ama nyilatkozat kissé elkésett.[2]) Tényleg csakis 1808 október 11-én küldheté Londonba a sürgönyt, mely a bécsi kabinet részéről követelt pénzbeli segélyre nézve közelebbi részleteket tartalmazott és az csak deczember 1-én érkezett rendeltetése helyére.[3]) 1809 január vége felé még semmiféle választ sem kaptak Bécsben. A közvetlenül bekövetkezhető összeütközés folyvást fokozódó veszélye arra indítá Stadiont, hogy Wagner hadnagyot január 28-án a rövidebb, de kevésbé megbízható úton — Hollandián keresztül — Angliába küldje, míg egy nap mulva Wallmoden tábornok, a hosszabb, de biztos úton, Triesten át szintén odautazott. Míg Wagner utasítása csak arra terjedt ki, hogy az angol minisztert a bécsi udvar czélzatairól tájékoztassa, Wallmoden azon határozott küldetéssel indult útnak, hogy a lon-

---

[1]) Utasítás Wallmoden részére, Bécs 1809 jan. 29. Bécsi áll. levélt.

[2]) Hardenberg, Bécs, 1808 decz. 3. Hannov. kir. áll. levélt. «Mais je crains que le cabinet de Vienne ayant trop tardé à s'expliquer sur ses plans avec le gouvernement britannique de S. M. le roi et ignorant ainsi encore le degré d'assistance sur le quel il pourra compter ne cède encore au parti pacifique d'ici qui déjà fait sonner bien haut les prétendues victoires de l'armée francaise pour ne donner à l'Espagne qu'une réponse évasive.» Gr. Hardenberg mindig Stadion nevében küldé tudósításait gr. Münster, az angol királyi udvarnál tartózkodó hannoveri miniszter részére. Münster aztán átadta Hardenberg sürgönyeit az angol premierminiszternek.

[3]) Münster Hardenberghez, London, 1808 decz. 23. Bécsi áll. levélt.

doni kormánynyal valóságos egyezségre lépjen.[1]) Wallmoden Mr. Jean Simon álnév alatt indult el. Londoni tartózkodásának, az angol miniszterek kivételével, mindenki előtt titokban kellett maradni, mert a legkisebb indiskretió is elég lett volna arra, hogy Napoleon biztos tudomást szerezzen a bécsi udvar terveiről.[2]) A Wallmoden részére kiállított utasítások ép úgy, mint azon közlések, melyeket Stadion a tábornok küldetéséről Hardenberghez juttatott, rendkívül fontosak ama czélzatok jellemzésére, melyeket a bécsi udvar a Napoleon ellen tervezett küzdelem által elérni akart. Az osztrák kormány határozottan visszautasít magától minden hódító politikát. Ausztria csak egykori jogos tulajdonát akarja visszaszerezni, melyre európai helyzete biztosítása végett, föltétlen szüksége van.[3]) Kivánja tehát Istria és Dalmáczia visszaszerzését, a Pó déli torkolatának és a Chiesanak Olaszország határaiul való kitűzését, továbbá Tirolt és Vorarlberget, oly föntartással, hogy ha a viszonyok kedvező alakulása megengedi, a határ, egyes kisebb megállapodások segélyével, Németország felé is az eddigi állapotnál kedvezőbben határoztassék meg.[4]) Midőn a minisztérium kiemelte, hogy ily törekvést soha sem szabad.

---

[1]) Utasítás Wallmoden részére.

[2]) Stadion Canninghez, 1809 jan. 29. Bécsi áll. levélt. «Le succès de la guerre peut dépendre des précautions que l'on prendra à cet égard et je ne saurois assez appuyer sur leur importance.»

[3]) Utasítás Wallmoden részére. «Es verlangt nur so viel zu erwerben als ungefähr nothwendig ist, um sich wieder auf den Punkt von innerer Stärke und Konsistenz zu schwingen, auf welchem es nach den letzteren Friedensschlüssen vor dem Pressburger Frieden gestanden hatte.» Bécsi áll. levélt.

[4]) Utasítás Wallmoden részére.

fölfogása szerint, «hódítási rendszernek» nevezni,[1]) megigérte egyúttal, hogy a Bourbonok uralmát Spanyolországban helyreállítja, szintúgy a szardiniai királyt is visszahelyezi, sőt ennek hatalmát még növelni is fogja, hogy tartománya védgát legyen Francziaország ellenében. Ezek mellett Nápolyt is kényszeríteni kell, hogy törvényes királyához visszatérjen; a pápa világi uralma pedig helyreállíttassék. Németországot abba az állapotba akarták visszahelyezni, melyben Napoleon hódításai előtt volt.[2]) Anglia részére különösen Hannovera birtokát biztosíták és ez ország kikerekítését is megigérték, a mennyiben ez valamely jogos birtoklás megsértése nélkül lehetséges volna.[3]) Nyomatékosan követelte azonban Stadion rögtöni kijelentését annak, hogy nem Francziaország, hanem csakis Napoleon ellen szállnak síkra, a mi azonban nem gátolja meg a szándékot, hogy az ország is régi természetes határai közé szoríttassék, melyek az utóbbi idők hódító hadjáratai előtt körülfogták.[4]) E tervekről ismételten beszélt Stadion Hardenberggel, mindannyiszor ismételve, hogy Ausztria el van szánva azok keresztülvitele érdekében utolsó emberét is harczba vinni.[5]) Az osztrák kormány, terve támogatása végett Anglia katonai diversióját kivánta

---

[1]) Utasítás Wallmoden részére. «Auch bei dem glücklichsten Ausgange des Krieges wird es sich immer von jedem Eroberungs-Systeme entfernt halten.» Hardenberg, Bécs, 1809 jan. 6. Hannov. kir. áll. levélt.

[2]) Utasítás Wallmoden részére. «Österreichs Wunsch ist — — jeden rechtmässigen Eigenthümer wieder in den Besitz der ihm vor der Zeit der Usurpationen Napoleons zugehörigen Länder zu sehen.»

[3]) Utasítás Wallmodon részére.

[4]) U. o. Hardenberg, 1809 jan. 27.

[5]) Hardenberg, 1809 jan. 27.

Észak-Németországban. Hardenberg abbeli megjegyzésére, hogy az angolok spanyolországi hadi műveletei is elegendők lesznek, Stadion azt követelte, hogy az angol haderő legalább Olaszországban működjék közre.[1]) Stadion nagyon fontosnak tartá, hogy ha már nem hajlandó az angol udvar, csapatjai tényleges beavatkozása által a franczia hadsereget Olaszország tengerpartjain elfoglalni, legalább kötelezze magát a szállítási eszközök megkönnyítése és hadi tengerészete segélyével ama műveleteket támogatni, melyek Sziciliából vagy Szardiniából kiindulva Olaszország tengerpartjai ellenében alighanem foganatba vétetnek.[2]) Utasítása szerint Wallmoden azt is követelte, hogy birja rá Anglia a törököket és svédeket az Oroszország elleni küzdelemre, nehogy az északi hatalom, föltéve, hogy ellenséges magatartásához továbbis ragaszkodik, képes legyen egész erejét Ausztria ellen fordítani.[3]) E tárgyalások közben oly hír érkezett Bécsbe, mely az utóbbi kivánságot legalább részben megvalósultnak tünteté föl, a miért is igen nagy örömet okozott és ugyancsak alkalmas volt Stadion erélyét fokozni. Anglia ugyanis időközben békét kötött Törökországgal, hogy e hatalmat Francziaország karjai közül kiragadja és azt azon esetre, ha Oroszország mint Napoleon szövetségese találna föllépni, ez utóbbi ellen fölhasználhassa.[4]) De a hir által okozott örömet igen korán a

---

[1]) Hardenberg, 1809 jan. 27.

[2]) Utasítás Wallmoden részére.

[3]) U. o.

[4]) Hardenberg, 1809 febr. 15. és márcz. 11. Hannov. kir. áll. levélt. Stadion 1808 szept. 27-iki előterjesztése így hangzik: «La Porte Ottomanne

legszomorúbb hangulat váltotta fel, midőn mindinkább kitűnt, hogy Anglia elhatározásait nem ama bölcs és nagyméretű alapokra fektetett politika parancsszava vezérli, mely fölülemelkedve minden kicsinyes tekinteten, egy magas czél elérése végett készséggel veti latba a birodalom erejét. Bátran hihető, hogy e hirek egyenesen lesujtóan hatottak Stadionra.[1]) Hisz csak rövid idő előtt sikerült neki a békepártot és különösen Károly főherczeget, ki készpénz nélkül képtelenségnek nyilvánítá a hadviselést,[2]) elnémítani azzal, hogy a háború kezdetére Anglia biztos pénzsegélyt igért.[3]) És most kénytelen volt annak tudomására ébredni, hogy az angol kormány vonakodik haladéktalan pénzsegélyt nyujtani. A londoni kabinet ugyanis azt állítá, hogy a bécsi kormány részéről kivánt segély messze meg-

---

devrait être engagée à pousser les préparatifs de guerre contre la Russie à un point qui occupat le cabinet de St.-Pétersbourg entièrement sur les rives du Danube.»

[1]) Hardenberg, 1809 márcz. 11. Hannov. kir. áll. levélt.

[2]) U. o. «C'est surtout l'archiduc Charles qui de crainte que les opérations militaires ne fussent entravées par le manque du numéraire, a toujours insisté sur ce qu'avant de se déclarer pour la guerre on lui assurat les frais d'une campagne en espèces.»

[3]) Hardenberg, 1809 márcz. 8. Hannov. kir. áll. levélt. «— — et que ce n'est que par cet espoir que l'on est parvenu à vaincre le parti de l'opposition qui appuiait principalement son système sur l'impossibilité absolue de faire la guerre à ses propres frais.» Stadion, ellentétben Odonellel, a mellett kardoskodik 1808 szept. 27-iki előterjesztésében, hogy tekintettel az angol pénzsegélyre, halasztassék a háború 1809 elejére. Ő azt mondja: «Mais nous aurions vraisemblablement de l'autre côté l'avantage de commencer alors la guerre avec des fonds étrangers tout prêts et déjà entre nos mains, tandis que si les hostilités éclataient avant la fin de l'année, il faudrait commencer les opérations avec nos propres fonds de finance et se ne serait qu'au bout d'un certain tems, peut-être de deux ou trois mois que nous pourrions faire usage de fonds étrangers.» Bécsi áll. levélt.

haladja Anglia erejét, különösen a Spanyolországban hozott áldozatok után, és hogy a felhozott követelés sokkal nagyobb, mint a milyent bármely angol miniszterium, hasonló körülmények között, valaha megszavazott. E követelésekről lehetetlen volna, Canning kijelentése szerint, a parlament elé bármely javaslatot beterjeszteni, míg Anglia és Ausztria szövetsége közhirré nincs téve és a háború tényleg kezdetét nem veszi.[1]) Erre azt felelte Stadion, hogy korántsem szokatlan az ellenségeskedések megkezdése előtt segélyösszegeket megszavazni, oly föltétel alatt azonban, hogy azokat csak a háború kitörése után lehessen fölhasználni. Ő tehát arra kérte az angol kormányt, hogy előlegezze a szükséges pénzt a szövetség végleges megkötéséig. Stadion az első készülődésekre $2\frac{1}{2}$ vagy legalább 2 millió font sterlinget, a háborús év folyama alatt pedig havonként 5—400,000 font sterlinget követelt.[2]) Egyidejűleg még más javaslatot is tett Ausztria haladéktalan támogatása érdekében. Kifejtette, hogy 4 bécsi bankház[3]) késznek nyilatkozott a kormányt havonkint 150,000 font sterlinggel csengő pénzben kisegíteni, ha ez összegért angol bankházra szóló váltókat kapnának. De ez csak úgy lehetséges, ha az angol kormány hajlandó volna a kiállítástól számított 45 nap alatt beváltandó váltók kifizetéseért kezességet vállalni.[4]) Ez volna az egyetlen mód, mely a háború

[1]) Münster Hardenberghez, London, 1808 decz. 23. Bécsi áll. levélt.

[2]) Utasítás Wallmoden részére.

[3]) E bankházak: Fries és társa, Steiner és társa, Geymüller és társa, Arnsteiner és Eskeles.

[4]) Stadion Wallmodenhez, 1808 márcz. 25. Bécsi áll. levélt. Hardenberg, 1809 márcz. 25. Hannov. kir. áll. levélt.

erélyes folytatását lehetségessé tenné. Ha, tevé hozzá, Anglia e módozatot visszautasítja, kénytelen lesz Ausztria egyedül a saját boldogulásával törődni és magát az egész ügyből, a mily hamar csak lehetséges, a rá nézve legkedvezőbb módon kivonni.[1]) Hardenberg meg volt győződve, hogy Stadion szavait nem lehet puszta fenyegetésnek nézni. Egészen bizonyosnak tartá, hogy ha egyszer Angolország Ausztriát elhagyja, ez kénytelen lesz Napoleonnak Oroszország által is támogatott csábításaira hallgatni, a ki, a háború elkerülése végett most Törökország rovására még területnagyobbodást is ajánl.[2]) Avagy van-e, szemben a teljes megsemmisülés fenyegető veszélyével, még más menekvés is? Ne hagyják figyelmen kívül, irja Hardenberg Londonba, hogy Ausztria, mely a háborut csak későbbi időre várta, de a spanyol események után már most akarja megindítani, a legóriásibb erőfeszítéseket tette és valóban hatalmas hadsereget hozott össze. De mindez Anglia rögtön nyujtandó pénzbeli segélyének reményében történt, mely nélkül Ausztria képtelen hadat viselni.[3])

Wallmoden barátságos fogadtatásra talált Angliá-

---

[1]) Hardenberg, 1809 márcz. 25. Hannov. kir. áll. levélt. «— — elle (Ausztria) se verroit dans ce cas cependant dans la nécessité de ne songer qu'à son salut et de se tirer d'affaire le mieux qu'elle pourroit et le plutôt possible.» Stadion Wallmodenhez 1809 márcz. 25. Bécsi áll. levélt. «— — de river dans une paix future elle-même les chaines de l'Europe qu'elle espérait rompre.»

[2]) Hardenberg, 1809 márcz. 25. Hannov. kir. áll levélt. «— — et j'ai lieu de croire que cet avantage lui seroit offert à prendre conjointement avec l'empereur de Russie sur la Porte Ottomane.»

[3]) Hardenberg, 1809 márcz. 25. Hannov. kir. áll. levélt.

ban.[1]) De azt is nyomban észreveheté, hogy az angolok nem hajlandók külön érdekeiket alárendelni a nagy czélnak, melyért küzdeni kellett. Az angol király hannoveri választó-fejedelemnek érzé magát. A hadműveleti tervben ugyanis Ausztria a vezérletet az Észak-Németországtól várható hadak fölött, az esetre, ha azt maga Anglia átvenni nem akarná, Poroszországnak szánta,[2]) melyet még mindig jövendőbeli szövetségesének tekintett. Ámde Anglia királya erről mit sem akart hallani. A leghatározottabban visszautasítá Poroszország mindennemű beavatkozását német tartományainak ügyeibe.[3]) Mert e hatalom ellen legyőzhetetlen volt bizalmatlansága.[4]) E nyilatkozatoknál, melyeket Wallmoden Münstertől vett, még kevésbbé kedvezőbbek voltak Canning kijelentései. A mit időközben Hardenberg által Bécsben is megtudtak, azt itt az osztrák küldött közvetlenül hallotta az angol minister ajkairól. Minden készpénzbeli segélyt a leghatározottabban meg-

---

[1]) Münster Wallmodenhez, Windsor, 1809 ápr. 3. Bécsi áll. levélt. «Nach Mr. Cannings und selbst nach des Königs Aüsserungen glaube ich, dass Sie bey den billigen und auf gesunde Politik gegründeten Planen Oesterreichs hier keine Schwierigkeit finden werden.»

[2]) Változtatások Grünne emlékiratában; mellékelve a Wallmodennek átadott haditervhez. Bécsi áll. levélt.

[3]) Münster Wallmodenhez, 1809 ápr. 3. Bécsi áll. levélt. «So sehr der König auch geneigt seyn mag das Betragen Preussens in diesem Kriege bey Seite zu setzen und zur Wiederauflebung der preussischen Monarchie mitzuwürken, so ist es doch unmöglich, dass seine teutschen Unterthanen die von Preussen erlittene Behandlung in dem Grade vergessen sollten um dieser Macht sich anzuvertrauen.»

[4]) U. o. «Vielmehr bleibt noch viel von den alten fehlerhaften Elementen zurück und nur Erfahrung wird uns belehren können, dass man Preussen ein volles Vertrauen wieder schenken darf.»

tagadott.[1]) Canning kijelenté, hogy az angol kincstár készpénzkészletét teljesen fölemészték azok a pénzküldemények, melyek az utóbbi 8 hónap alatt Spanyolországba vándoroltak.[2]) Minthogy pedig a continens nagy piaczaival a kereskedelmi összeköttetés teljesen megszakadt, másról, mint készpénzbeli segélyről szó sem lehet.[3])

Nehogy azonban Wallmoden minden reményét elveszítse és hogy Anglia áldozatkészsége is kitünjék, Canning nyomban hozzáteve, hogy Anglia, e kedvezőtlen körülmények daczára, mindent megtett Ausztriáért, a mit csak tehetett.[4]) De hát miben is állott Angliának Canning részéről oly nyomatékosan dicsőített áldozatkészsége? Abban, hogy a bécsi kormány részére Maltaban 250,000 font sterlinget tételményeztek le, melyet 1 millió font erejéig reméltek növelni.[5]) De Ausztriának nem volt szabad e pénzhez nyúlni addig, míg a háborút meg nem kezdi. E föltétel okát korántsem a parlamentre való tekintet magyarázza meg, hanem az, hogy az angol király

---

[1]) Canning Wallmodenhez, 1809 ápr. 20. Bécsi áll. levélt. «But that it is utterly and physically impossible to supply the demands of Austria to any think like the amouot stated in your note either by remittances in specie from this country or by the ordinary operations of exchange. J am under the necessity after the most anxions consideration and inquiry of assuring you in the most positive and solemn manner.»

[2]) U. o. Anglia a spanyoloknak több mint 9 millió piastert küldött, a svédek és szicziliaiak részére adott segély 1½ millió font sterlingre rugott. E mellett a 70,000 főnyi hadsereget is el kellett látni Spanyolországban és a középtengeren. A spanyolok újból 10 milliót kértek. Münster Hardenberghez, 1809 decz. 23. Bécsi áll. levélt.

[3]) Canning Wallmodenhez, 1809 ápr. 20. Bécsi áll. levélt.

[4]) U. o.

[5]) U. o.

kész volt ugyan a harczot Napoleon ellen a világ színe előtt támogatni, de nem akart úgy föltünni, mintha annak okozója és előidézője volna.[1]) Anglia mostani magatartása alig volt méltó oly nagyhatalomhoz, mely Napoleon legyőzésének szükségét folyton hirdeté és Ausztriát habozásáért szakadatlanúl szemrehányásokkal halmozá el.[2]) Nem vehető-e gúnynak, ha monarchiánkat, melynek pénzügyi nyomorúságait igen jól ismerték, arra ösztökélék, hogy a fenállása érdekében vívott harczra idegen segély nélkül vállalkozzék.[3]) És mit kell gondolnunk arról, hogy az angol miniszterium, a döntő pillanatban, midőn Bécsben a legnagyobb pénzzavar uralkodott és talán minden siker a pillanatnyi segélytől függött, oly követeléssel állott elő, hogy a király méltóságának megóvása végett föltétlenül szükséges a régi szövetséget, minden segély megszavazása előtt, annak rendje és módja szerint megújítani.[4])

Hogy minden ellenvetésnek eleje vétessék, Wallmoden ápril 24-én aláirt egy békeegyezményt, melyben általános kifejezésekkel mindkét hatalom megigérte,

---

[1]) Canning Wallmodenhez, 1809 ápr. 20. Bécsi áll. levélt. «His Majesty would not willingly furnish his assistance (limited as that assistance must necessarily be) in a shape in which it could be misinterpreted as an incitement to war instead of being considered as an aid to a war already begun.»

[2]) Münster Hardenberghez, London, 1808 decz. 23. Bécsi áll. levélt. «Mais comment ne pas craindre qu'on ne donne de nouveau dans l'erreur qui a perdu le continent qui est de ne pas saisir l'occasion favorable, mais de vouloir en attendre une plus favorable encore ; c'est ainsi qu'on voudroit rester tranquille jusqu'au printems et attendre une provocation de l'ennemi qui n'en sera pas avare après avoir asservi l'Espagne.»

[3]) Canning Wallmodenhez, 1809 ápr. 20. — Münster Hardenberghez, 1808 decz. 23.

[4]) Canning Wallmodenhez, 1809 ápr. 20.

hogy a Napoleon elleni küzdelemben, a mennyire épen lehetséges, egymást kölcsönösen támogatni fogja.[1]) Wallmoden a következő napon el is utazott.[2]) Ugy látszik, az a meggyőződés birta ez elhatározásra, hogy az ellenségeskedések kitöréséig, melyről még mit sem tudhatott, minden további lépés amúgy is sikertelen marad.[3]) Hisz neki magának nyiltan megmondották, hogy most sokkal nehezebb készpénzt szerezni, mint azelőtt, mivel jelenleg — persze az angol államférfiak kijelentése szerint — az állampénztár nemcsak ki van merítve, hanem még a spanyol-amerikai birtokokból várt ezüstrudak is a cadixi kikötőben tartatnak vissza.[4]) De alig lépett Wallmoden Yarmouthban hajóra, már megérkezett Stadionnak a bécsi bankárokkal kötött egyezségre vonatkozó utasítása, melynek kivitelére Londonban is meg volt a hajlandóság.[5]) A tábornok már útközben volt, midőn Bécsből újabb irat érkezett Londonba, mely őt a hadsereghez hívta,

---

[1]) Münster Hardenberghez. 1809 ápr. 29. Bécsi áll. levélt. «Ce traité ne contient rien sur les réponses qui ont été faites au comte de Wallmoden rélativement à la coopération de l'Angleterre dont il devoit s'assurer tant pour l'article des subsides que pour le plan de campagne, la raison en est que l'un et l'autre de ces objets est sujet à des modifications qui ne dépendent pas uniquement de la volonté manifestée par le gouvernement britannique.»

[2]) Münster Hardenberghez, 1809 ápr. 29.

[3]) E részben csupán föltevésekre vagyunk utalva, mert a bécsi állami levéltárban egyetlen tudósítás sincs Wallmoden küldetéséről. Minden idevonatkozó kutatás sikertelen maradt.

[4]) Münster Hardenberghez, 1809 ápr. 29. Bécsi áll. levélt.

[5]) U. a. ugyanahhoz, 1809 máj. 5. Bécsi áll. levélt. «Il n'y aura apparemment aucune difficulté relativement au payement et à l'acceptation des sommes tirées par les banquiers de Vienne sur ceux de Londres.»

a háboru idejére.[1]) Utódjául Starhemberg herczeg, a korábbi londoni követ neveztetett ki. Ez utasítva volt befejezni a Wallmoden részéről kezdett tárgyalásokat.[2]) E választás az egész világot meglepte. Mert Starhemberg korántsem volt kedvelt egyéniség az angol kormány előtt és Stadion is igen kevésre becsülte képességeit.[3]) Ferencz császár is nagyon ócsárolta, midőn röviddel azelőtt Londonból visszatért. Mindamellett maga az uralkodó volt az, ki Starhemberget e fontos küldetésre kiszemelé, mint beszélték, azért, hogy távozásával a békepártot gyengítse.[4]) Nehéz viszonyok között, zsidó kereskedőnek öltözve, Starhemberg egy drága pénzen vásárolt bárkára jutott, mely őt a Calais-i csatornában vitorlázó hajók egyikéhez szállítá.[5]) Starhemberg azonban csak a háború megkezdése után indult útra és mivel Anglia pénzbeli segedelme még mindig késett, Stadion reményei e részben sem teljesültek. E csalódás nem volt kisebb, mint az, mely őt Poroszország részéről érte. És mintha minden összeesküdött volna tervei kijátszására, ép ekkor Svédországban[6]) is forradalom tört ki, mely könnyen végzetessé válhatott volna. Attól lehetett ugyanis tartani, hogy Svédország hatalmának új bir-

---

[1]) Stadion Wallmodenhez, (valószinűleg márcz. 25-éről keltezve). Hardenberg, 1809 márcz. 25. Hannov. kir. áll. levélt.

[2]) U. o.

[3]) Hardenberg, 1809 ápr. 12. Hannov. kir. áll. levélt. «Le comte de Stadion n'a et je crois avec raison rien moins qu'une opinion avantageuse de se moyens et était résolu à ne plus l'employer dans les affaires.»

[4]) U. o.

[5]) Gr. Thürheim: Ludwig Fürst Starhemberg, 210. l.

[6]) Stadion előterjesztése, 1808 szept. 27. (Bécsi áll. levélt.) «La Suède devrait être mise en jeu moyennant le cabinet brittannique.»

tokosai azonnal békét kötnek az eddig ellenséges Oroszországgal. És ekkor a czár szabadon használhatta volna seregeit akár Ausztria, akár Törökország ellen, ha ugyan ez utóbbi csüggedten meg nem adja magát, be nem várva a támadást.[1])

De mind ez események meg nem törhették Stadion erélyét. Remélte, hogy a legelső hadi sikerek által meghiusítja ama csapás következéseit, a habozókat a maga részére hódítván.[2])

Valóban tevékenysége soha nem lankadt. Sürgette az utolsó készülődések bevégzését s a háborúért lelkesíté a lakosságot. Mert most az egész lakosságot fegyverre kellett szólítani Napoleon uralma ellen.[3]) A kormány mindent megtett, hogy a közszellem felbuzduljon. Mindenfelé emelkedett hangulat uralkodott.[4]) «Egyes körökben s társaságokban, kivált a nemesek közt — irja Andréossy Bécsből — az izgalom a legfelsőbb fokra hágott; már nem tartanak mértéket s jakobinus szinezetű nyelven beszélnek.» Előadásokat

---

[1]) Hardenberg gróf, 1809 ápr. 10. Hann. kir. áll. levélt.

[2]) Ibid. Mais la cour de Vienne ne reculera pas et elle croit que n'ayant certainement pas d'une armée russe à craindre dans les premiers trois mois, il n'y a que les prompts succès de ses propres armes qui pourront contre-balencer les effets que pourroit avoir cette malheureuse catastrophe.

[3]) Stadion előterjesztése, 1808 szept. 27. Bécsi áll. levélt. «Il me paraît tout aussi nécessaire de rendre cette guerre nationale non seulement à toutes les provinces autrichiennes, mais de même aux peuples de l'Allemagne et des autres pays conquis et écrasés par l'usurpation française.

[4]) Das Volk erzählte sich damals, die heilige Jungfrau sei Jemanden in der Stephanskirche erschienen und habe Sieg über die Franzosen prophezeit. Rühle von Lilienstern, Reise mit der Armee im Jahre 1809. 2. k. l. 189. l. (A nép akkor azt beszélte, hogy a szent szűz valakinek megjelent Szt.-István székesegyházában s a francziák ellen diadalt jósolt.)

rendeznek, melyekben a nép fölizgatása czéljából Collin csatadalait éneklik. A dalokat mindig megujrázzák és a jelenlevők is az előadókkal együtt énekelnek. Ilyen jelenetek a szinházban minden nap ismétlődnek. Egyebet alig lehet hallani, mint a fölkiáltást: «Inkább veszszünk, semhogy idegen jármot hordozzunk!» A kávéházakban ép oly nagy izgalom uralkodik, mint a hangversenyeken és a szinházakban. A törzsvendégek hangosan magyarázzák a legújabb híreket és esztelenség volna az itt előadott jóslatokban kételkedni. Ha az ember a kávéházból az utczára lép, itt is nagy csoportokat láthat, melyek egyes szónokok szavát lesik, kik hallgatóik előtt a nagy napi kérdéseket fejtegetik. «Alig tudom — irja Dodun Párizsba — e főváros mostani rendkívüli állapotát leirni. A glacis-n csak kocsikat és hátas lovakat; az előválrosokban pedig csupán szekeres parasztokat lehet látni. A városban bevásárlásaikat végző katonákra és tisztekre, a sorshuzás eredményét sapkáikon hordozó ifjakra esik az ember tekintete. A szinházakban csupán lelkesítő alkalmi darabokat játszanak. Az ujságok pedig Francziaországot gyalázó czikkekkel és egyes osztrák hősök tetteit dicsőítő, hazafias művek hirdetményeivel vannak telve.» [1])

A nagy előkészületek daczára azonban még a magasabb körökben is kételkedtek az iránt, ha csakugyan kitör-e a háború? «Azt mondották — így nyilatkozott 1809 febr. 6-án a bécsi udvar egy befolyásos személyisége — hogy sem Stadion, sem a császár

[1]) Dodun Champagnyhoz, 1809 márcz. 23. A. E.

nem akarják a háborút.»[1]) E kijelentés tehát oly időben történt, midőn Ferencz és minisztere már elhatározták a Francziaország elleni hadjárat megindítását. Nem akarták azonban a készülődések befejeztéig az álarczot eldobni. Ezért kerülték még mindig a végső, elhatározó szó kimondását és ezért kellett az időközben Párizsba visszatért Metternichnek ezentúl is a legbékésebb szavakat hangoztatni. Csak úgy áradoztak békés nyilatkozatai Champagny előtt, ki persze nem engedé magát a mézes szavak által félrevezetni.[2]) Hasonlóan viselkedett az ép Párizsban tartózkodó Rumjancov előtt is, ki azt mondá Champagnynak Metternichről: hogy «majd megesz csupa szeretetből.»[3])

De milyen volt mindez eseményekkel szemben Napoleon magatartása? Bármily kielégítők lettek volna Ausztria utolsó nyilatkozatai, a franczia császárt még sem nyugtatták volna meg a bécsi kormány szándékai. Gyanakvó és a Németországból jövő nyugtalanító hirek által még inkább fölizgatott szelleme, a legnagyobb óvatosságra inté őt, nehogy váratlanul meglepettessék. Hogy Ausztriát minden támadó lépéstől visszatartsa, megkisérté azt fenyegetésekkel megfélemlíteni, ezen,

---

[1]) Névtelen naplója, 1809 febr. 6. «On dit que ni Stadion ni l'empereur ne veulent la guerre (l'empereur a paru affligé de l'idée) ni l'archiduc Charles, ni l'archiduc Renier. ni même Jean, peut être Zichy. mais surtout les deux frères de l'impératrice.»

[2]) Champagny Napoleonhoz, Párizs. 1809 jan. 3. Arch. nat. — U. a. Napoleonhoz. 1809 jan. 10. A. E. — U. a. Caulaincourthoz. 1809 jan. 9. A. E.

[3]) Champagny Napoleonhoz. Párizs, 1809 jan. 4. «Il me mangeoit de caresses.» Arch. nat. A. F. IV. 1696. Russie.

nézete szerint legjobb módszerrel.[1]) Egyidejűleg azonban mindenfelé elhiresztelte, hogy mit sem akar Ausztriától és nem ismer okot, mely őt e hatalom ellen támadásra ösztönözné.[2]) Vajon igazat mondott-e? Hiányzik ez időből Napoleon oly nyilatkozata, mely az említett kijelentés ellenkezőjét igazolná. De azt határozottan tudjuk, hogy környezetében oly tervek merültek föl, melyek Ausztria teljes megsemmisítésére törtek. «Napról-napra — így hangzik egy emlékirat — szükségesebbé válik a napoleoni dynastia fönmaradása érdekében, hogy a bécsi udvar mondjon le a császári czímről, mely egykor még veszélyeztetheti a franczia birodalmat. Ausztriának le kell mondania déli tartományairól, melyek a Dráva eredetétől ennek torkolatáig, e folyó és az Adriai tenger között vannak; le kell mondania Németországról, azaz a souverainitásról és Gácsország és a cseh királyság birtokáról.[3]) Míg az osztrák házat nem kényszerítik e földarabolásra, addig — merjük állítani Fölséged előtt — a franczia császárság foederativ rendszere sem fog biztos alapon nyugodni.»[4]) Napoleon, kivel ez emlékiratot közlék, hihetően osztozkodott környezete fölfogásában. De ő, ki most előbb Spanyolországot akarta leigázni, még nem látta elér-

---

[1]) Schlossberger, Politische u. mil. Correspondenz König Friedrichs von Würtemberg mit Napoleon I. 103. l. s u. o. 115. l.

[2]) U. o. 106. és 115. l. — Corresp. de Nap. 17. köt. 465. l. — Lefebvre IV. 29. l.

[3]) France et divers états 1806—1808. Emlékirat 1808 aug. 1-éről. A. E. «— — qu'elle (a bécsi udvar) évacue entièrement l'Allemagne, c'est à dire qu'elle renonce à la souverainité et à la possession des Gallicies et du royaume de Bohême.»

[4]) U. o.

kezettnek az időt ily tervek valósítására. Ezért igyekezett monarchiánkkal minden összeütközést elkerülni. S ezért akarta Andréossynak valamely ürügy alatt végbemenendő elutazásával a bécsi kormányt még egy utolsó erélyes figyelmeztetésben részesíteni.[1]) Igy hát nem volt titok — Metternich gondoskodott, hogy ne maradjon az — hogy Napoleont a háború kellemetlenül érintené.[2]) És mégis Bécsben igen tévesen hitték, hogy Napoleon elfoglalva a spanyol események által, nem lesz elég erős a küzdelmet egyidejűleg Ausztriával is fölvenni.[3]) «Ausztriára nézve — irta még Spanyolországból Champagnynak — szükséges, hogy Caulaincourt úr eltalálja a kellő hangot és nyomatékosan kiemelje, hogy Ausztriától nem félek, még most sem, midőn Spanyolország ellen hadakozom. Caulaincourt sürgesse a császárt, hogy ez igyekezzék a dolognak véget vetni; tudassa vele, hogy figyelmen kívül hagyva nápolyi hadseregemet, 150,000 katonával rendelkezem Olaszországban; ugyanannyi emberem van, nem számítva a szövetség hadi erejét, Németországban, tehát készen vagyok Ausztriába 400,000 emberrel berontani; hogy még 80,000 katonát soroztatok be és hogy ezt az egész haderőt fölhasználhatom, a nélkül, hogy spanyol hadseregem egyetlen zászlóalját is igénybe

---

[1]) Champagny Andréossyhoz, 1809 jan. 25. A. E. «L'objet de votre rappel n'est pas de provoquer la guerre, que sa Majesté désire au contraire d'éviter, son seul but est de ramener l'Autriche à des idées plus saines.»

[2]) Metternich, II. 268. «L'intérêt bien entendu de Napoléon est en opposition si directe à toute complication avec l'Autriche, qu'il devrait chercher à les éviter plutôt qu'à les provoquer.»

[3]) Corresp. de Nap. XVIII. 168. l.

kellene vennem.»[1]) És ez nem volt csupán üres beszéd. Miután Napoleon nem volt hajlandó a darabban, melyet Ausztria vele eljátszatni akart, mint magát kifejezi, annak a bizonyos báránykának a szerepére vállalkozni, melyet a farkas fölfal,[2]) minden eshetőségre megtette előkészületeit. Még 1808 deczemberében kijelenté, hogy 1809 márcziusáig minden előkészület befejezendő,[3]) hogy, a mint az orosz császárral tudatá, az ő 400,000 emberével Ausztria ellen indulhasson, ha ugyan ez egyáltalában merészkednék őt kihívni.[4]) De ép úgy, mint a bécsi udvar, ő is czélszerűnek találta egyelőre békés hangon beszélni. A bécsi ügyvivő tehát megkapta a megfelelő utasítást.[5]) E mellett a háborús hírek elnémítását is megkísérték.[6])

De a világ félrevezetésére irányzott e kisérletek daczára mindinkább elfogta az embereket az a szorongató érzés, mely a kedélyeket valamely válság kitörése előtt hatalmába szokta ejteni. És ez érzést még fokozta a hir, hogy Napoleon visszatért Spanyolországból, hová a fölkelők leverése czéljából személyesen ment el. Jogosan tekinték a császár hazaérkezését komolyabb

[1]) Napoleon Champagnyhoz, 1809 jan. 7. L. «Ungedruckte Briefe Napoleon I.» cz. közleményemet a «Neue Freie Presse» cz. l. 1883 jul. 14-iki számában.

[2]) Corresp. de Nap. XVIII. 368. l. «Mon histoire avec la maison d'Autriche est celle du loup et de l'agneau, et V. M. trouvera qu'il serait trop plaisant qu'on voulut dans tout ceci nous faire jouer le rôle de l'agneau.»

[3]) U. o. 160.

[4]) U. o. 167

[5]) Champagny Dodunhez. 1809 febr. 25. A. E.

[6]) Corresp. de Nap. XVIII. 184.

bonyodalmak hirnökének.[1]) A levegő egyre tikkasztóbb lett. Már a futárok tettleges bántalmazására került a sor. Napoleon figyelembe sem vevé Metternichet és ez végre parancsot kapott annak kijelentésére, hogy a rajnai szövetség haderejének összevonása a bécsi udvart is kényszeríti, hogy hadseregét hadi lábra állitsa.[2]) Igy hát csakugyan bekövetkezett az, a mitől Károly főherczeg félt, hogy t. i. a békebiztosítások kimerítése után «nemsokára hajba kapnak.»[3]) Mindkét oldalon nagy zavarban voltak azonban, mikép lehessen a világ előtt az ellenfelet, mint a béke megzavaróját s mint támadót föltüntetni. A háborút kétségtelenül Ausztria akarta, hogy magát, a spanyol bonyodalmak fölhasználásával, Napoleon fenyegető hatalmától örökre megszabadítsa.[4]) Ily czélra nemcsak az örökös tartományok, hanem Magyarország támogatására is számított. Ezt jól tudták Bécsben és Párizsban és ezért mindenütt feszült figyelemmel lesték a magyar országgyűlés magatartását, melyet még a háború kitörése előtt összehívtak és a melynek lefolyását most akarjuk vázolni.

---

[1]) Champagny Napoleonhoz, Párizs, 1809 febr. 15. Arch. nat.

[2]) Schlossberger id. m. 133. l.

[3]) Albert hg. Mémoire sur la guerre éclatée en 1809. Albr. főhg. levélt. «— — que de politesse en politesse on finirait enfin par se prendre par les cheveux.»

[4]) Károly emlékirata, 1801—1809. Albr. főhg. levélt. «— — und doch war es von Wien aus, dass damals der Krieg ausging.»

VIII. FEJEZET.

AZ 1808-IKI MAGYAR KORONÁZÓ ORSZÁGGYŰLÉS.

Az 1807-iki országgyűlés nem teljesíté a bécsi kormány reményeit. A szenvedélyes küzdelmek, melyekre az alkalmul szolgált, erősödés helyett inkább az államhatalom gyöngítésére vezettek. Ezért rekeszték azt be a legnagyobb gyorsasággal, miért is Ferenczet azzal vádolták, hogy most már a rendek mellőzésével akar kormányozni. Most azonban oly esemény merült föl, mely remélni engedé, hogy az új országgyűlés eredményesebb lesz, mint az 1807-iki. A magyarok ismételten kinyilváníták abbeli kivánságukat, hogy Mária Ludovica, Ferencz harmadik neje, magyar királynévá is koronáztassék [1]) és ezzel összefüggött a gondolat, hogy ama körülményt a rendek egybehívására használják föl. A nádor volt e részben a kezdeményező, úgy gondolkozván, hogy a koronázás által okozott jó hangulatot föl lehetne használni Magyarország véd-

[1]) Ferencz levele Erdődyhez, Baden, 1808 jun. 25. Á. o. — József nádor előterjesztése, 1808 jun. 20. Magyar áll. levélt.

erejének átalakítására.[1]) Károly főherczeg, ki még híven emlékezett a legutóbbi országgyűlésen tett szomorú tapasztalatokra, nem fűzött e tervhez oly vérmes reményeket, mint József nádor. Mindjárt kezdetben, midőn a rendek összehívása szóba került, nem helyeselte a tervet. A császárt, úgymond, abban a reményben ringatják, hogy kivánságát könnyen elérheti a rendeknél. Holott a magyarok — nézete szerint — csakis azon terveik kivitelére fognak gondolni, melyek megvalósítását már 1807-ben hiába kisértették meg. Ide számítá a főherczeg első sorban a nemzeti hadsereg fölállítását és ép e miatt aggódott, hogy a rendek ülései majd oly viharosak lesznek, mint az előbbi országgyűlésen.[2])

Akármily sötét színben látta Károly a jövendőt, a kényszerűség erősebb volt mint a rendek heves tanácskozásaitól való félelem. Hogy a Francziaország ellen készülő háború csakugyan «nemzeti háború» legyen, Magyarországon, minden áron, ép olyan intézkedéseket kellett tenni, mint a milyeneket Ausztriában tettek.[3]) Ilyesmiről pedig itt a rendek közreműködése nélkül szó sem lehetett. Igy hát megbarátkoztak a nádor eszméjével. De el is várták tőle, hogy ő, ki a magyarok bizalmát oly nagy mértékben birja, az udvar részéről tervezett katonai reformok érdekében mindent el fog követni. «Minden bizalmamat — irta

---

[1]) A nádor előterjesztése, 1808 jun. 19. Magy. áll. levélt.

[2]) Károly főhg. Alberthez, 1808 jul. 20. Albr. főhg. levélt.

[3]) «Reserve-Anstalten und Landes-Bewaffnungen.» Mellékelve Ferencznek József főherczeghez intézett kéziratához, 1808 máj. 26-áról. Magy. áll. levélt.

Ferencz a nádornak — kedvességednek személyem iránt való ragaszkodásába és a magyar nemzetre gyakorolt befolyásába vetem.»[1])

A mit Ferencz Magyarországtól kivánt, nem volt egyéb, mint hazánk addigi katonai szervezetének teljes átalakítása. Valamint Ausztriában, úgy itt is meg akarták honosítani a tartalékos rendszert és egyúttal az insurrectiót, mely ősi szokás szerint csak időről-időre, a fenyegető veszély pillanatában sereglett össze, állandó intézménynyé óhajták tenni. E két követeléssel kapcsolatban azt is keresztül akarták vinni, mit az 1807-iki országgyűlés megtagadott: hogy t. i. a gyalog-ezredek toborzás helyett rendes sorozás útján egészíttessenek ki.[2])

A nádor, Ferencz kérdésére kijelenté, hogy a kormány reményli kivánságainak főbb pontjaikban való teljesítését, ha czélszerű előkészítés előzi meg a valószinűen hosszasabb tanácskozásokat.[3]) Nem mulasztá el azonban már ekkor kiemelni a két pontot, melyek bizonyára határozott ellenmondást fognak kelteni. A nádor ugyanis nagyon kétségesnek tartotta, hogy hajlandó lesz-e az országgyűlés a tartalékra nézve minden befolyásról lemondani. És ép ily kérdésesnek tekinté azt is, hogy vajon kibocsátják-e a

[1]) Ferencz a nádorhoz, 1808 máj. 28. Magy. áll. levélt.

[2]) U. o.

[3]) József előterjesztése, 1808 jun. 19. Magy. áll. levélt. — Zichy Károly gróf már 1807 novemberében következőleg nyilatkozott: «Wenn der künftige Landtag mit gutem Erfolg geführt werden solle, so glaube ich, dass allgemeine Ruhe in Europa, eine gut geordnete Wahl der Deputirten und eine zweckmässige Vorbereitung vorausgehen müsse.» Zichy véleménye a m. udv. canc. előterjesztéséhez, 1807 nov. 2-áról. Á. o.

rendek a határok megtámadtatása esetére a fölkelésre vonatkozó rendelkezést kezeik közül a nélkül, hogy ily esetben előzetes beleegyezésüket kellene kikérni.[1])

Abban a reményben, hogy legalább némely kivánság teljesedésbe fog menni, egybehívták az országgyűlést József javaslata szerint,[2]) 1808 augusztus 28-ik napjára Pozsonyba.[3]) Hivatalosan azt a hírt terjesztették, hogy a rendek egybehivásának egyedüli czélja Mária Ludovika császárnénak Magyarország királynéjává koronázása. E hírt azonban mindenütt kezdettől fogva kétségbe vonták és más elrejtett czélzatokra gondoltak. «Hogy ez országgyűlésnek — irta a hannoveri ügyvivő junius 29-én — nem a császárné koronázása, hanem fontosabb politikai kérdés lesz tárgya s hogy az előbbi csak ürügy, arról itt mindenki meg van győződve.»[4]) Ugyanazon államférfiú jul. 31-én már egész határozottan jelenté kormányának, hogy kizárólag katonai tekintetek szolgáltattak okot a rendek egybehivására.[5]) Könnyen érthető, hogy ez események még fokozottabb mértékben leköték a franczia kormány figyelmét. Napoleon föltette az osztrák udvarról, hogy ez őt, az alatt, míg a spanyol fölkeléssel van elfoglalva, megtámadni szándékozik. Természetes tehát,

[1]) József előterjesztése, 1808 jun. 19. Magy. áll. levélt.

[2]) U. o.

[3]) A császár kézjegye Erdődyhez, 1808 jun. 25. Á. o.

[4]) Sürgöny 1808 jun. 29-ről. Hannov. kir. áll. levélt.

[5]) Rheinfelder, 1808 jul. 31. Hannov. kir. áll. levélt. «Einer der vorzüglichsten Gegenstände, welche den ungarischen Landtag beschäftigen werden oder solchen vielmehr veranlasst haben, ist die Errichtung einer permanenten Insurrection auf die Art der in den übrigen Erblanden eingeführten Landwehr.»

hogy a magyar rendek egybehivását, mely nézete szerint csakis a monarchia véderejének erősítésére történhetett, a legnagyobb bizalmatlansággal fogadá. Mivel a bécsi kormány első sorban arra törekedett, hogy az országgyűlés nyugodtan fejezhesse be föladatát,[1]) Stadion azonnal igyekezett a franczia miniszteriumot megnyugtatni. Kijelenté, hogy az országgyűlés elé semmiféle javaslatokat sem fognak terjeszteni, mindazáltal valószinű, hogy a nemesi fölkelésnek az osztrák miliczia példája szerint való szabályozását maguk a rendek fogják fölvetni. A császár pedig teljességgel vissza nem utasíthat ilynemű határozatot — ezt irta Stadion Metternichnek — mert az tisztán védelmi jellemű és Napoleont legkevésbbé sem nyugtalaníthatja.[2]) Champagny, kit Metternich ily módon megnyugtatni igyekezett, megjegyzé, hogy szerinte kivánatos volna, ha az országgyűlésen fegyverkezésről és ilynemű dolgokról semmit se szólnának.[3])

Metternich, jól ismerve a franczia császár szerfölött izgatott hangulatát, sürgősen kérte Stadiont arra, hogy az országgyűlés irányadó férfiai, a Francziaországgal és különösen Napoleonnal fönnálló jó viszonyról is megemlékezzenek nyilatkozataikban; mert csak így lehet elkerülni Napoleonnál a kellemetlen magyarázatokba bocsátkozást.[4])

---

[1]) Rheinfelder, 1808 aug. 3. Hannov. kir. áll. levélt. «Man wünscht hier vor allem, dass der ungarische Landtag ungestört vorüber gehen möge.»

[2]) Stadion Metternichhez, 1808 aug. 16. Bécsi áll. levélt.

[3]) Metternich Stadionhoz, 1808 aug. 26. Bécsi áll. levélt. (Kiadatlan.)

[4]) U. o. «S'il y (az országgyűlésen) est question de mesures militaires qu'on ne se borne pas au simple ennoncé de bonnes relations

Mialatt a Szajna partján feszült figyelemmel lesték a magyar országgyűlés megnyitását, hazánkban mindent elkövettek, hogy a követválasztások kedvezően menjenek végbe. Az olyan követeket, kik magukra vonták régebben a bécsi kormány haragját, most egész egyszerűen meg sem választák.[1]) Mások ismét, mint például Nagy Pál, rábeszéltették magukat, hogy jelöltetésüket egyáltalában el sem fogadják.[2]) A bécsi kormány mind az egyes követekkel, mind a nekik adott utasításokkal meg lehetett elégedve.[3]) Habár e jelenségek nagy reményekre jogosították — egyedül Hevesmegye nem csatlakozott az áramlathoz[4]) — a nádor mégsem volt eltelve vérmes reményekkel. Sőt inkább szükségesnek látta a helyzet nehézségeit ismételten kiemelni. «A mostani országgyűlés — irta augusztus 10-én Ferencznek — mint erre Fölségedet már Bécsben emlékeztetém, mégis nehéz munkát fog adni és mi csak nagy óvatossággal és egy helyes rendszer következetes és pontos alkalmazásával fogunk boldogulhatni.»[5]) Már jóval nagyobb bizalommal tekintett a jövőbe a primás, Estei Károly főherczeg, ki a köve-

---

avec l'Europe *que l'on nomme la France;* chaque mot dans ce sens nous evitera de désagreables discussions; qu'on y nomme, si faire se peut, l'empereur lui-même d'une manière favorable et nous aurons gagné une bataille.»

[1]) József főhg. Ferenczhez, 1808 aug. 10. Bécsi áll. levélt.

[2]) Horváth, VIII. 346.

[3]) Példaképen fölemlítem Arad megye utasítását: «— — ut accedente mutua suae Mtis. sacratissimae et SS. et OO. coalitione tam per coordinationem insurrectionis quam et securam legionum hungaricarum completationem talis constabiliatur defensionis regni methodus, quaecunque ad casum externae hostilis aggressionis efficacissima sit.»

[4]) József Ferenczhez, 1808 aug. 10. Bécsi áll. levélt.

[5]) U. o.

tekkel való érintkezése alkalmával ezek érzületét kipuhatolni igyekezett és tapasztalataival nagyon meg volt elégedve. «Különböző emberekkel beszéltem — jelenté császári sógorának — és igazán mondhatom, hogy a haza javára való, tevékeny, közös munka szükségességét mindannyian belátják.»[1])

Ily előzmények után nyitotta meg Ferencz, ünnepélyes beszédjével, az országgyűlést. Ő — úgymond — többet vár neje megkoronáztatásánál. Habár nem is tesz előterjesztést, mégis reméli, hogy a rendek odaadással gondoskodnak az ország biztosságáról. «Az összes népek, egész Európa tekintete — így hangzanak a helyzethez mért királyi szavak — rátok, magyarokra van függesztve. Alkotmányotokban van a ti dicsőségtek és boldogságtok. Büszke vagyok, hogy királyotoknak nevezhetem magamat. Igyekezzetek jövőre is magyaroknak maradni és kitünő nemzeti tulajdonságaitokat megőrizni. Minden gondoskodástok arra irányuljon, hogy a haza örök időre s boldogul fenmaradhasson.»

E szavak, melyek a nemzet iránt való legnagyobb bizalomról tanúskodtak, a legjobb benyomást keltették.[2]) Hatásuk abban mutatkozott, hogy a rendek, nehány órával a király beszéde után, teljes számmal trónja körül gyülekeztek és kérték őt, engedné meg, hogy ők a koronázás után mindazon módokról és eszközökről tanácskozhassanak, melyek az ország biztossága és védelme végett szükségesnek mútatkoz-

---

[1]) Estei Károly főhg. Ferenczhez, 1808 aug. 19. Bécsi áll. levélt.
[2]) Finkenstein, 1808 szept. 10. Porosz kir. áll. levélt.

nak.[1]) Könnyen elképzelhető, mily örvendező szívvel fogadta Ferencz magyar rendei kérését.

Az áldozatkész hangulatot nem kis mértékben fokozta az országgyűlésen megkoronázandó királyné szeretetreméltósága. A franczia követ ugyan azt irta haza, hogy a királynét minden lelkesedés nélkül fogadták,[2]) de ennek ép az ellenkezője igaz. Mint mindenütt, a hol csak megjelent, itt is elragadta a sziveket. «De a hű és derék magyarok üdvkiáltásait — így ir az ifjú Eipeldauer — le sem tudom kedves urambátyámnak irni: a hangos vivát-kiáltásoktól még a várban elsütött ágyúkat sem lehetett hallani.»[3])

A koronázás szeptember 9-én ment végbe. Ferencz, Szent-István koronájával s köpenyével diszítve, a templom bejáratánál fogadá nejét. Midőn Mária Ludovika az oltár elé akart lépni, hirtelen rosszúl lett, de csakhamar magához tért. A szertartás így minden akadály nélkül megtörténhetett. A szentegyházból a primási épülethez vonultak. A király, a királyné és az uralkodó család többi jelenlevő tagjai itt nyilvánosan étkeztek. Ezután nagy díszebéd következett, melyen 600 meghivott vendég vett részt. Ferencz és neje a magyar nemzet javára üríték poharaikat. Viszonzásul az összes jelenlevők fölemelkedtek, hogy a királyi pár egészségére igyanak. Az ünnepélyességeket estve kivilágítás és tűzijáték fejezte be.[4])

---

[1]) Semsey véleménýe. 1808 okt. 17., a magyar udv. canc. 1808 okt. 5-iki előterjesztéséhez. Á. o.

[2]) Andréossy, 1808 szept. 13. A. E.

[3]) Az ifjú Eipeldauer levelei, 1808 11-ik füzet, 8. l.

[4]) A nuntius tudósítása, Pozsony, 1808 szept. 9. Vat. levélt.

Az egész világ kiváncsian várta ezen országgyűlés további lefolyását, mely a legkedvezőbbb viszonyok között nyílt meg. Az összes körök annyira érdeklődtek iránta, hogy egy időre még az oly fontos spanyol események is háttérbe szorultak.[1]) Az a lelkesedés, a mint ott Pozsonyban napról-napra fokozódott, Európa előtt csakugyan szokatlan látvány volt. Az 1807-iki heves viták után meg épen senki sem számíthatott ilyesmire. Most már a főczél e hangulat kihasználása volt és a spanyol események által hazánkban előidézett rossz benyomásnak minden áron való fokozása.[2]) Mióta Napoleon a spanyolokat megtámadta, azóta a magyarok hangulata is ellenségessé változott irányában. Most már nem az eddig ünnepelt szabadítót látták benne, hanem a népek zsarnokát, ki a nemzeteket is kényuralma alá akarja vetni.[3]) S e gyűlöletet csakugyan ügyesen tudták szítani. Igyekeztek a rendek előtt bebizonyítani, hogy saját hazájukat is a végenyészet fenyegeti, ha Napoleon hatalma akadálytalanul növekedni fog. A rendek áldozatkészségének fokozására fordított tevékenységből az oroszlánrész a nádort illeté meg. «Uraöcscse — e tudósítást küldé a primás a nádor tevékenységéről Ferencznek — egész nap

---

[1]) Finkenstein, 1808 szept. 10. Por. kir. áll. levélt. «— — qui (az országgyűlés) absorbe à Presbourg même tellement l'attention de tout le monde qu'on oublie pour le moment les affaires d'Espagne et de l'Europe en général pour ne s'occuper que de celles de Hongrie.»

[2]) Finkenstein, 1808 szept. 17. Por. kir. áll. levélt. «— — et si on ne laissait passer l'enthousiasme que les grands événemens de l'Espagne ont excité en Hongrie, enthousiasme qui est trés-visible à la diette où presque tous les députés se montrent contre l'ordinaire très-disposés à la guerre.»

[3]) Horváth, VIII. 349.

dolgozik és ir, és a mennyiben tőle függ, csakugyan mindent elkövet, hogy az országgyűlés jól sikerüljön.[1]) Érdemes a főherczeg tevékenységét vizsgálnunk, melylyel a rendeket czéljaira megnyerni törekszik. A király beleegyezésével egy iratot dolgoztatott ki, melyet a rendek között, az alkotmány egy barátjának neve alatt terjesztett. «Freymüthige Gedanken eines ungarischen Patrioten über die Verfassung des Defensiv-Systems seines Vaterlandes» ez a czíme a röpiratnak.[2]) Fejtegeti ez Ausztriának fenyegetett helyzetét a legutóbbi békekötések után, valamint azt is, hogy Magyarország határai mennyire védtelenekké váltak. Rámutat arra, hogy mily könnyen betörhetnek a franczia seregek az előttük nyitva álló országba. A főherczeg óva int mindenkit a balga gondolattól, mintha Magyarország Ausztriától elváltan is fönállhatna. Ha hazánk elszakadna, előjogait és alkotmányát azonnal elvesztené. E veszélyt csak Ausztriával egyesülve és czélszerűen szervezett védelmi rendszer birtokában lehet elkerülni. Persze, a túlhajtott és időszerűtlen követelések és a mértéktelen pártszenvedély eddig útjában állottak mindannak, mi az ország hatásos védelmére szolgált volna. A mit az 1802-iki országgyűlés elhatározott, azt az 1807-iki érvénytelennek nyilvánított. Vajon — ezt kérdezteti a nádor az ő hazafiával ennek honfitársaitól — vajon az Európában beállott legújabb átalakulások szemlélete nem ébresztette-e minden hazáját szerető férfiúban azt a gondolatot, hogy elérkezett az idő, talán a legvégső kedvező pillanat, Magyarország

[1]) Estei Károly főhg. Ferenczhez, 1808 aug. 7. Bécsi áll. levélt.
[2]) Magy. állami levélt.

védrendszerének javítására! Vajon megakadályozhatják-e ezt régi előitéletek, elavult intézményekhez való ragaszkodás és félénk aggodalmak? Egyedül Magyarország maradjon hátra, midőn az egész világ áldozatokat hoz? Félre az előitéletekkel, a kicsinyes tekintetekkel, félre a jogok miatt való túlhajtott aggodalommal — így kiált föl a hazafi — a ti kezetekben nyugszik az egész monarchia sorsa. Az egész nemzeti erő, vagy legalább egy részének szervezetével tartalékot kell teremteni a rendes hadsereg részére, mely kedvező szerencse esetében azt diadalában elősegíteni, vereség esetében pedig annak támpontjául szolgálni van hivatva. «A legközelebbi háborúnak — így fűződnek tovább a röpirat következtetései — ha a haza tönkre nem akar menni, a szó valódi értelme szerint nemzeti háborúvá kell lennie, a nemzet harczképes tömegének a maga egészében, vagy legalább részben küzdenie kell, hogy túlsúlyt szerezve, diadalt érjen el.» Lelkes szavakkal köti e röpiratban a nádor a magyarok szivére, hogy hozzák meg mindazon áldozatokat, melyeket tőlük, hazájuk és az egész monarchia érdekében, követelnek. Ha minden hiábavalónak fog mutatkozni, legalább meg lesz azon öntudatuk, hogy kötelességeiket híven teljesíték. «Ha — úgymond — a gondviselés úgy akarja, hogy Magyarország elessék, hadd borítsák legalább földét fiainak tetemei s vérük áztassa azt; essék el nagyszerűen, becsülettel alkotmánya és nemzeti dicsősége védelmében; érdemelje ki a kortársak tiszteletét és hagyjon dicső emlékezetet maga után az utókorra.[1])

---

[3]) Freymüthige Gedanken etc. Magy. áll. levélt.

E valóban kitűnően szerkesztett irat, mely a magyarok leggyöngébb érzelmeire — alkotmány- és hazaszeretetre — igyekezett hatni ép úgy, mint minden egyéb világosan mutatja, hogy a bécsi udvar rögtön fölismerte a czélra vezető utat. Az összes ez időbeli tudósítások kiemelik Magyarország kedvező hangulatát az udvar iránt.[1]) Maga Stadion, kit az 1807-iki országgyűlés befolyása valósággal kétségbeejtett, kénytelen most a rendek részére a legjobb bizonyítványt kiállítani.[2]) És ők ezt csakugyan meg is érdemelték.

Megnyervén Ferencz engedélyét, azonnal megkezdették a tanácskozást a nemesi fölkelés szabályozásáról. A legnagyobb jelentőségű volt, hogy a rendek királyukra, a királyné nevenapján — október 4-én — három év tartamára bizonyos dictatori hatalmat ruháztak. Ez más szavakkal azt jelenté: hogy a király jogosítva van az országgyűlés előzetes egybehivása nélkül összehívni a fölkelést. Jogosan jegyzi meg Semsey államtanácsos, hogy «e fölkelés egészen rendkívüli és egyetlen a maga nemében.»[3]) S ez újítás értékét valóban csak úgy lehet mérlegelni, ha meggondoljuk, hogy eddig a király a fölkelés megajánlását csakis

---

[1]) Igy pl. a nuntius ezeket irja (1808 szept. 17. Vat. levélt.): «— — et per quanto si sà non possono esser neglio disposti gli animi e più propensi a favorire le intenzioni della corte.» — Finkenstein, 1808 okt. 1. Por. kir. áll. levélt.

[2]) Stadion Metternichhez. Pozsony, 1808 szept. 15. Bécsi áll. levélt. «Je dois ajouter que ces séances ont présenté le spectacle touchant d'un peuple attaché à son maître avec enthousiasme.»

[3]) Semsey véleménye a m. udv. canc. előterjesztéséhez, 1808 okt. 5. Á. o.

egy egyenesen e czélra összehívott országgyűléstől kérheté.

Mint Andréossy beszéli, nehány követ kivánta volna azon mondat fölvételét, mely szerint «Magyarország megvetéssel viseltetik minden támadó háború iránt» s hogy az csak hosszas vita után hagyatott el.[1]) Annyi bizonyos, hogy a nemesi fölkelésnek az ország határain kívül való alkalmazását csak ellenséges támadás esetére engedték meg. A felkelő seregen kívül még 20,000 ujoncz szavaztatott meg az állandó hadsereg kiegészítésére, a rendek ama kijelentésével, hogy azon esetre, ha ez a háborúban nem bizonyulna elegendőnek, készek egy rövid idő mulva újabban egybehivandó országgyűlésen a további segítséget is megszavazni. Figyelemreméltó még az is, hogy az ujonczok megajánlásakor a helyettesítést kirekesztették, a mit a primás, örömtől eltelve, ekként tudatott az uralkodóval: «A jég meg van törve. A helyettesítés csak azon kevesekre nézve érvényes, kiknek javára kivételt állapítottak meg.»[2])

A rendek tehát többet adtak, mint a mennyit a nádor még a legkedvezőbb esetben is remélt. Előtte már az is nagy engedménynek tűnt föl, ha a tartalék és a fölkelés alkalmazását a háború kitörésétől számított egy évi időre megszavaznák.[3]) Most pedig sokkal többet értek el. A mi 1807-ben egyenes lehetetlenség volt, az most ténynyé vált. A rendek, attól tartva, hogy ha Ferencz a fölkelésre nézve szabad kezet

---

[1]) Andréossy, 1808 szept. 22. A. E.

[2]) Estei Károly főhg. Ferenczhez. Kelet nélkül. Bécsi áll. levélt.

[3]) A nádor előterjesztése, 1808 jun. 19. Bécsi áll. levélt.

nyer, nem is fogja többé az országgyűlés összehivását szükségesnek látni: mindig és így 1807-ben is vonakodtak a nemzeti haderő tekintetében bizonyos fokú dictaturát ráruházni.[1]) De most gondolkozás nélkül túltették magukat a különben féltékenyen őrzött elő-jogon és a fölkelést három havi időre föltétlenül a király rendelkezésére bocsátották, a nélkül, hogy e végből újabb országgyűlés egybehivása válnék szükségessé. A még egy év előtt oly ellenséges színben föltünő rendek eljárása mindenfelé mély benyomást keltett. A magyarok, mint ezt akkor mindjárt megjegyezték, a monarchia tekintélyét és erejét jelentékenyen emelték.[2]) E tudattól áthatva, Ferencz császár is jogosan nevezheté az 1808-iki országgyűlést «szép országgyűlésnek».[3]) Hisz az minden tekintetben kölcsönös megelégedéssel végződött! A rendek előzékenységét Ferencz is kivánságaik teljesítésével akarta viszonozni és megengedé a magyar katonai akadémia szervezését, mely azóta Ludoviceum név alatt fennáll. Megigérte továbbá, hogy mihelyt a viszonyok megengedik, az ország anyagi szükségleteiről és fölvirágoztatásáról is gondoskodni fog.

Ily hangulatban rekeszté be Ferencz november 5-én az országgyűlést, e szavakat intézvén ahhoz: «Egyek

[1]) A nádor előterjesztése, 1808 jun. 19. Bécsi áll. levélt.

[2]) Finkenstein, 1808 okt. 8. Por. kir. áll. levélt. — A nuntius sürgönye, 1808 szept. 17. Vat. levélt. «È certo che le forze di questa portenza non furono mai comme al presente in uno stato di maggiore attività, energia et ottima organisazione.»

[3]) Kazinczy Rumyhoz, 1808 okt. 27. A m. tud. akadémia kéziratai. — Egy érdekes gúnyiratot, melyet Szemere Antal írt az országgyűlés engedékeny magatartása ellen, Paszlavszky Sándor közölt a «Hazánk» cz. folyóirat VII. köt. 159. s k. lapjain.

voltunk, egyek vagyunk és maradunk, míg a halál elválaszt.»[1]) A király külsőleg is kifejezést adott a rendek magatartásával való elégültségének, midőn azon képviselőket, kiknek a jó siker előidézésében a legnagyobb részük volt, érdemjelekkel diszíté föl.[2]) És Metternich joggal mondhatá Stadionnak e jellemző szavakat: «A magyarok magánéletében mutatkozott jó szellem kétségtelenül a legszerencsésebb jelentőségű és betetőzi azon általános rendszabályokat, melyekhez Ő császári Fölsége bölcsességében nyúlt és a melyeket csak a rosszakarat magyarázhat félre.»[3])

---

[1]) A király szavai így hangzottak: «Cordi meo charissimi Hungari! Fecistis ea quae charactere vostro avito digna sunt. Videbit tota Europa regem vestrum vobiscum ita unum sentire, ut nec mihi nec vobis charius esse possit, quam antiquam constitutionem nostram usque ultimam guttam sanguinis defendere velle. Juncti fuimus, juncti sumus, juncti semper manebimus donec mors nos separabit.»

[2]) Ferencz Erdődyhez. Pozsony, 1808 nov. 4. Á. o.

[3]) Metternich Stadionhoz, 1808 szept 24. Bécsi áll. levélt. (Kiadatlan.)

IX. FEJEZET.

Aspern.

Károly főherczeg hiába fáradozott azon, hogy a Francziaország ellen viselendő háborút megakadályozza. De mielőtt ennek kitörésére került a sor, majdnem az utolsó órában, a legfőbb hadi vezetés körében fontos változás kivitelét kisértették meg. Valamint 1805-ben és 1806 kezdetén, úgy most — 1808 julius havában is — megint visszatért Ferencz kedvencz eszméjére: az önálló udvari hadi tanács fölállítására. Mária Ludovika mindent elkövetett, hogy ura tervének Károly főherczeget is megnyerje. «Kedves Károly — irja a főherczegnek — szeretetből a császár iránt, kit Ön bánata közben is, oly buzgón szolgál és szeret, szóljon vagy irjon Ön neki, ez a császárt valóban megvigasztalná.»[1]) A császárné jól tudta, hogy Ferencz el volt határozva az udvari hadi tanács önállóvá tételére és hogy ennek megvalósítását csakis azért halogatá, mivel Károlyt nem akarta megbántani. Ép azért óhajtotta Mária Ludovika, hogy férje ép Károly részéről kapjon ösz-

[1]) Mária Ludovika Károly főherczeghez. Baden, 1808 jul. 9. Albr. főhg. levélt.

tönzést legmelegebb kivánsága keresztülvitelére. Nem mint az uralkodó neje, hanem mint őszinte barátnő akart e kérdésekről Károlylyal beszélgetni. «Ha Ön úgy találja — így nyilatkozék e részben — hogy nincs igazam, hogy a dolgot hamis szempontból tekintem, akkor hallgatok, szomorúan visszavonulok s Ön iránt mindig egyenlő barátságot fogok érezni, és ezek legyenek az utolsó szavak, melyeket e tárgyról nyilvánítok.»[1]) Károly azonnal kijelenté válaszában, hogy eddig nincs oka arra gondolni, mintha az uralkodó a hadügy vezetésével elégedetlen volna. Hogy azonban a császárné irányában kimutassa áldozatkészségét, hajlandó Badenbe menni és a katonai ügyeket Ferenczczel megbeszélni. Mindamellett engedélyt kért arra, hogy a császár előtt szabad legyen nyiltan kiemelnie ő Felsége elégületlenségét a hadi szervezet mostani berendezésével, melyet a császárné nyilatkozatai tesznek nyilvánvalóvá.[2]) Mária Ludovika beleegyezett sógora kivánságába, ámbár jobban szerette volna, ha Károly nem él tőle nyert engedélyével. «Legjobb Károlyom — irja sógorának — még megmarad azon egy aggodalmam, hogy a dolog bántja Önt. Ön érzékeny s e miatt heves természetű, a császár is az, kérve-kérem Önt, győzze le indulatoskodását; Önök mind a ketten páratlanok, kölcsönösen szeretik egymást, ne zavarja meg semmi ezt a barátságot. Hozza meg Ön még ez utolsó áldozatot.»[3]) A főherczeg csakugyan beszélt az ural-

---

[1]) Mária Ludovika Károlyhoz, 1808 jul. 9. Albr. főhg. levélt.
[2]) Károly a császárnéhoz, 1808 jul. 10. Albr. főhg. levélt.
[3]) Mária Ludovika Károlyhoz, 1808 jul. 10. Albr. főhg. levélt.

kodóval és az utóbbi julius 26-án irásban közlé vele az önálló udvari tanácsra vonatkozó gondolatait.[1]) Károly, az általa teljesített nagy szolgálatok tudatában s különösen arra gondolva, hogy egy tőle teljesen független katonai hatóság sohasem lesz képes a hadsereg azon önbizalmát, kiképeztetését és harczra termettségét biztosítani, melyek az ő vezetésének voltak köszönhetők,[2]) határozottan ellenezte bátyja kivánságát. Őt most is ugyanazon okok vezették, melyek már 1806-ban is arra ösztönzék, hogy az önálló udvari hadi tanács fölállítását ellenezze. Károly attól tartott, hogy őt megrögzött ellenfelei s különösen Baldacci, e terv megvalósítása által visszalépésre akarják kényszeríteni.[3]) Azt sem feledheté még el, hogy 1805-ben e katonai hatóság fölállítását egész Európa kegyvesztettsége következésének fogta föl. Mind e körülmények azon elhatározást érlelték meg a főherczeg lelkében, hogy inkább visszavonul a magánéletbe, semhogy megadja magát.[4]) A császár engedékenysége azonban szerencsésen eltávolítá a hadügyi válságot,[5]) és a hadsereg a háború kitörésekor megtarthatá eddigi vezérét.

Most már kisimulván ez ellentét és Károly sem ellenezvén a háború megindítását, Stadion lázas sietséggel láthatott a Metternichnek szánt utasítások kidolgozásához, hogy — mint magát Ferencz császár kifejezte — a kést Napoleon torkának szegezhessék.

---

[1]) Ferencz Károlyhoz, 1808 jul. 26. Albr. főhg. levélt.
[2]) Károly Ferenczhez, 1808 aug. 2. Albr. főhg. levélt.
[3]) Károly Albertbez, 1808 aug. 10. Albr. főhg. levélt.
[4]) Károly Ferenczhez, 1808 aug. 2. Albr. főhg. levélt. Alberthez 1808 aug. 10. Albr. főhg. levélt.
[5]) Károly Alberthez, 1808 aug. 13. Albr. főhg levélt.

De ha már egyszer a háború elhatároztatott, csakis annak gyors megkezdése vezethetett a kivánt czélhoz. A Németországban levő franczia csapatokat meg kellett semmisíteni, még mielőtt Napoleon, ki Spanyolországot immár elhagyta, nagyobb erővel léphetett volna föl.[1]) E viszonyok számbavételével szerkeszté meg Mayer tábornok a hadi tervet. Ennek értelmében — s ezt Károly főherczeg is helyeselte — az egész hadsereget egyetlen ponton kellett összpontosítani, a honnan az a legrövidebb idő alatt előtörve, munkásságát megkezdhesse. Az összpontosítás helyéül az Elba, Eger, Moldau és Wattawa közt fekvő tért jelölték ki.[2]) De midőn a hadműködést, az előkészületek elkésése miatt nem lehetett a kellő időben megkezdeni és időközben mindenfelőlről hire jött, hogy a francziák megerősödve a Duna völgye felé vonulnak, szükségesnek tartá Károly a Mayer által szerkesztett hadi tervet megváltoztatni. Ha ugyanis a monarchia északi részén elfoglalt hadállást továbbra is megtartják, Napoleon a Dunánál Károly elejébe kerülhetne és őt nemcsak a folyó partjaitól, hanem azon hadcsapatoktól is elvághatná, melyek egyidejűleg a nagy hadsereggel Olaszországban és Tirolban voltak hivatva működni.[3]) E hátrányok egyikétől sem lehetett tartani, ha a fölállítás a déli Dunavidéken megy végbe. Csakis ez okok s nem, mint állíták, a főherczeg és Mayer között

---

[1]) Hadműködési napló (Operations-Journal) 1809. Hadi levéltár.

[2]) U. o. Stutterheim, Der Krieg von 1809, német kiadás. Előszó 48. l.

[3]) Károly főhg. följegyzései az 1809-iki hadjáratról. Albr. főhg. levélt. — Hadműködési napló, 1809. Hadi levélt.

támadt összeütközések birták a főherczeget arra, hogy a Csehországban összegyűjtött hadsereget a Duna völgyébe vonva, innen indítsa meg a háborút.[1]) Itt Regensburgot választá ki Károly az Ausztriából és Csehországból fölvonuló csapatok gyűlhelyéül, mert ez a város volt az új harcztér első fontos hadászati helye.[2]) Napoleon hadereje még szét volt szórva, Károly teljes bizalommal várhatta, hogy hadseregét még a francziák megelőzésével egyesítheti.[3]) Mert Károly szilárdul el volt határozva arra, hogy meglepje az ellenséget és e czélt, szünetet nem ismerő harczászati mozdulatok segélyével akarta elérni.[4]) Ő maga is sietett a hadsereghez, hogy Rubiconját — így nevezte az Innt — ápril 10-én átléphesse.[5]) De a főherczeg nem haladhatott oly gyorsan, mint remélte. Az élelmezés hiánya miatt kénytelen volt Alt-Öttingnél

---

[1]) Montgelas egészen hibásan állítja (Denkwürdigkeiten 183. l.), hogy Albert szász-tescheni herczeg volt az, ki hazája, Szászország iránt való szeretetből kieszközölte, hogy a harcz szinterét Bajorországba helyezzék át. — Mayerre nézve lásd még Radetzky emlékezéseit: Mittheilungen des Kriegsarchives, 1887, 64. l. Stutterheim id. m. előszó 61. l.

[2]) Károly főherczeg följegyzései az 1809-iki hadjáratról. Albr. főhg. levélt. U. a. Emlékirat 1801—1809. «Es war dies eine gute Wahl — bey Regensburg kommen mehrere bisher divergente Verbindungslinien zusammen und die Ufer der Donau verändern ihren Karakter. Von Wien bis dahin sind sie nur an wenigen Stellen zugänglich — dann aber bis Ulm vollkommen frey.»

[3]) Károly emlékirata, 1801—1809. Albr. főhg. levélt.

[4]) U. o. «Der Feldherr wollte dies Ziel durch unaufgehaltene Bewegungen erreichen.» Albert hg. Mémoire sur la guerre éclatée en 1809. Albr. főhg. levélt.

[5]) Károly Alberthez, 1809 ápr. 8. Albr. főhg. levélt. «Je pars cet après-diner pour Althann, je serai demain au soir à Braunau et après demain avant le jour je passerai mon Rubicon si comme je l'espère les ponts de Braunau et Scharding n'auront pas été détruits.»

megállani, még mielőtt az Innt egészen áthaladta.[1]) S ez nem valami kopár, hanem minden tekintetben termékeny országban történt. Ám a csapatok ellátásáról gondoskodni hivatott katonai hatóságok oly nehézkesek voltak, hogy képteleneknek mutatkoztak a Csehország tekintetbe vételével megállapított intézkedéseket, rövid idő alatt, a Duna völgyére átvinni.[2]) Ehhez járult még a «pokoli időjárás» is, mely a hadsereg előrenyomulását szerfölött megnehezíté.[3]) Midőn aztán végre elhárult az ok, mely a csapatok önkénytelen megállapodását előidézte és az előnyomulást folytatni lehetett, nagyon korán kitűnt, mennyire csalódtak Bécsben Bajorország magatartására nézve. Stadion Lothár Frigyes, a korábbi müncheni követ, egyenesen reményt nyujtott arra, hogy Bajorországban Ausztria csapatait tárt karokkal fogják fogadni.[4]) Most pedig ennek ép az ellenkezője következett be. Katonáikat ellenség gyanánt fogadták.[5]) A bajorok, ha csak szerét ejthették, fölgyujtották a hidakat, hogy a főherczeg előrehaladását föltartóztassák.[6]) De ő nem veszté el bátorságát. Remélte, hogy a legközelebbi napokon, az Isar partján vagy azon túl csatára kerülvén a sor, hadserege

---

[1]) Károly emlékirata, 1801—1809. Albr. főhg. levélt. «— — und musste als er bey Altöttingen an den Inn eintraf, aus Mangel an Verpflegungen Halt machen.»

[2]) Károly főhg. följegyzései az 1809-iki hadjáratról. Albr. főhg. levélt.

[3]) Károly Alberthez, Alt-Öttingen, 1809 ápr. 12. Albr. főhg. levélt.

[4]) Stadion Lothár Frigyes jelentései, kiadva általam az Archiv für österr. Gesch. 63. k. 238. l. — Fournier, Historische Aufsätze.

[5]) Károly emlékirata, 1801—1809. Albr. főhg. levélt.

[6]) Károly Alberthez, Alt-Öttingen, 1809 ápr. 12. Albr. főhg. levélt.

kitünően fogja magát tartani.[1]) Ily hangulatban lépte át az Isart Landshutnál, honnan a Du Roy tábornok vezetése alatt álló bajorokat elűzte. Most csapatait Pettrach, Weihmichel és Weihenstephan között, össze akarta gyűjteni, hogy a Duna felé vonulhasson, hol a Regensburgnak tartó Bellegarde-dal egyesülni szándékozott. Igy akarta egész haderejével az ellenséget csatára kényszeríteni.[2]) Midőn a főherczeg ily tervekkel az Abens felé nyomult és ápril 18-án Rohrba ért, még csak nem is sejté, hogy számításai ellenfele állásának teljes nem ismerésén alapultak. Maga Károly beszéli, hogy Rohrba érkezéséig majdnem semmit sem tudott annak szándékairól és mozdulatairól.[3]) Az osztrák főhadiszállásnak semmiről sem volt megbízható hire és e körülmény volt a francziák legjobb szövetségese. Mennyire más volt a hírszerzés szolgálata Napoleon táborában. Ha csak pillanatnyira beletekintünk Davoutnak császárjával folytatott levelezésébe, nyomban meggyőződhetünk, mily rögtöni hireket kapott ez az osztrák ezredek minden mozdulatáról.[4]) Napoleon már jóval a háború kitörése előtt kitünően szervezett kémszolgálatot is léptetett életbe, melynél csupa értelmes embert alkalmazott, kiknek föladata volt kipuhatolni a birodalomban történteket és Párisba küldeni a

---

[1]) Károly Alberthez, Alt-Öttingen, 1809 ápr. 12. Albr. főhg. levélt. «Mais j'attends une bataille soit au passage de ce fleuve (Isar) soit après. — — Au reste je suis si content de l'état de notre armée, que je suis persuadé qu'elle se battra bien.»

[2]) Károly Alberthez, Landshut, 1809 ápr. 17. Albr. főhg. levélt.

[3]) Károly főhg. följegyzései az 1809-iki hadjáratról. Albr. főhg. levétt.

[4]) Correspondence du maréchal Davout, par Mazade, I. k.

hireket.[1]) Károly azon javaslatát, mely az osztrák hadvezérletnek is módot nyujtott volna arra, hogy az ellenség terveiről és szándékairól biztos értesüléseket szerezzen, pénzügyi tekintetekből, még a háború megkezdése előtt visszautasították.[2]) De mert a kedvezőtlen pénzügyi helyzet nem engedte meg, hogy ugyanoly eszközökkel dolgozzon mint Napoleon, igen veszedelmes dolog volt a háborút megkezdeni. Mivel azonban a monarchia föntartása érdekében mégis kénytelenek voltak azt megindítani, bizonyára igaza volt annak a kortársnak, ki a birodalmat egy nehéz bajban sinylődő beteghez hasonlítá. A beteg majdnem elkerülhetetlennek tartván a halálos kimenetelt, magát fájdalmas műtétre határozza el, mely halálát, de talán fölgyógyulását is okozhatja.[3])

E tökéletlen kémszolgálat menté meg a francziákat és dönté el a háború sorsát. Ha Károly főherczeg alapos értesüléseket szerez, a franczia csapatokat — melyeket Berthier, mint vezérkari főnök, félreértve ura parancsát, összevonásuk helyett, különböző pontokra osztott el [4]) — megverhette és megsemmisíthette volna. Napoleon távollétében a franczia hadvezérlet minden határozottságot nélkülözött. Az egyes hadtesteket majd előre, majd hátrafelé tolták,[5]) a mit maga Napoleon is később e szavakkal jellemzett: «Semmi

---

[1]) Napoleon Champagnyhoz. Páris, 1809 febr. 23. Közzétéve általam a «Neues Wiener Tagblatt» 1889 ápril 2-iki számában.

[2]) Károly emlékirata, 1801—1809. Albr. főhg. levélt.

[3]) Albert hg. Mémoire sur la guerre éclatée en 1809. Albr. főhg. levéltár.

[4]) Corresp. de Nap. XVIII. 472.

[5]) Montgelas emlékiratai, 182. l.

egyéb, mint merő rendetlenség.»[1]) Károly nem használván, vagy nem használhatván föl e kedvező pillanatot, a franczia császár lángelméjének alkalma nyílt azt a legfényesebb sikerrel a saját javára használni. Tudomást szerezvén vezérkari főnöke hibájáról, Párisból a legnagyobb sietséggel a harcz szinterére utazott és szigorú parancsokat bocsátott ki, hogy hadserege Regensburg, Ingolstadt és Augsburg között összpontosíttassék.[2]) Hadvezéri nagysága abban mutatkozik, hogy nemcsak alantasai hibáit javítja ki, hanem ugyanazon pillanatban már el is készíté az ellenfele megsemmisítésére irányzott tervet. Midőn több napi utazása után, alig hogy a kocsiról leszállott, ezt kérdezte: «Merre van az ellenség?» és azt felelték neki, hogy az útban van Regensburg felé, hitetlenül fejét rázta. «Nem, viszonzá, ez nem lehetséges, ez nem lehet így.» És e kijelentést minden újabb erősítgetésre ismétlé. Végül, midőn mégis kénytelen volt az állítást elhinni, örömében, melyet minden arczvonása és minden mozdulata elárult, így kiált föl: «Ugy hát az ellenség hatalmamban van. Ez már elveszett hadsereg. Egy hónap lefolyása alatt Bécsben vagyunk!»[3]) Hogy e czélt elérje, összes tábornokait a legnagyobb gyorsaságra serkenti. «Tevékenység, munkásság, sietség! Számítok önre!»[4]) irja Massénának, kit Augsburgból Pfaffenhofennek indít. Davout parancsot kap, hogy Augsburg-

---

[1]) Histoires et mémoires de Ségur, III. 321.

[2]) Corresp. de Nap. XVIII. 473. Berthierhez (ápril 16.). «— — se concentrer entre Ratisbonne, Ingolstadt et Augsburg; de sorte qu'il fallait faire juste le contraire de ce que vous avez fait.»

[3]) Ségur, III. k. 322. l.

[4]) Corresp. de Nap. XVIII. 484.

ból Neustadtba vonuljon s a bajorokkal egyesüljön. S míg Lefebvre az Abens mögött foglal állást, Napoleon maga főhadiszállását Ingolstadtba helyezi át. Mert terve az, hogy ellenfele balszárnyát megkerülje és elvágja ennek visszavonulási útját.[1]) Mindezekről Károly főherczegnek még csak sejtelme sem volt. Csak midőn Davout új rendeltetési helye felé sietett, szerzett erről tudomást. A főherczeg Davout ellen akart indulni, hogy a többi ellenséges csapatokkal való egyesülhetését meggátolja, mely utóbbiak közelségéről és erejéről még mit sem tudott. Pedig már ekkor maga Napoleon is az Alsó-Abensnél volt. Midőn tehát az osztrákok megindultak, egyik hadoszlopuk Hausennél Davout egész hadtestével találkozott, mely három egymáshoz tömörülő oszlopban a Saalhaupt és a Duna között levő egész tért elfoglalá. A francziákat nem lehetett állásukból kiszorítani, melynek védelme alatt legnagyobb részük folytathatta útját az Abens felé. Dinzlingenből, melyet egy másik osztrák hadoszlop ért el, tisztán kivehető volt a makacs és egy helyből mozdulni nem akaró küzdelem. De e hadoszlop vezére, ki föladatát az említett helység elfoglalásával befejezettnek gondolá, semmit sem tett, hogy megszorult szomszédja segítségére siessen.[2]) Ezzel a főherczegnek Davout előnyomulásának megakadályozására irányzott terve dugába dőlt.[3]) De még más, ennél súlyosabb csapás is érte őt, mert Napoleonnak sikerült balszárnyát elválasztani serege zömétől. Lajos főherczegnek ugyanis föladatává tették,

---

[1]) Corresp. de Nap. XVIII. 487.

[2]) Károly főhg. följegyzései az 1809-iki hadjáratról. Albr. főhg. levélt.

[3]) U. o.

hogy a fölvonulást Rohrtól az Abens felé a bal szárnyon födözze és hogy a francziákat elfoglalva tartsa, a nélkül, hogy magát esetleg a vereség veszélyének tegye ki. E nehéz föladatot, aránylag csekély számú csapatokkal, oly férfiúra bizták, ki eddig még a leglényegtelenebb vezérletben sem kisérté meg képességeit.[1]) És most az a szerencsétlenség érte őt, hogy magával Napoleonnal állott szemközt, ki gyorsan egyesített erejével rávetette magát és visszaszorítá Landshut mögé. Itt Lajos Hillerrel egyesülvén, vele közösen folytatá visszavonulását az Inn felé.[2]) Az ápril 20-án és 21-én végbement események miatt Lajos főherczeg s Hiller csapatai elvesztek a főhadseregre nézve. Károly azonban teljesen el lévén vágva e hadtestektől, mit sem tudott vereségükről. Ő csak a hauseni csata szerencsétlen kimenetéről értesült. Mivel tehát sem a Lajos főherczeg és a Hiller vezénylete alatt álló, sem pedig a Csehországból még kivonulandó két csapattal nem rendelkezett, csupán négy hadtesttel működhetett, és így, mint ő maga mondja, «nem nézhetett, saját egyesült haderejében bízva, nyugodtan a döntő pillanat elébe, nem volt képes, tekintettel az ellenség mostani hadállására, vállalkozni további műveletekre.[3]) Ennek daczára nem mondott le támadó tervéről; még mindig nagy súlyt helyezett a Duna völgyére, a miért

---

[1]) Károly emlékirata, 1801—1809. Albr. főhg. levélt.

[2]) Hillerről Károly kedvezőtlenül nyilatkozik. Hibáztatja őt, hogy nem közeledett, a mint kellett volna, kellő időben a hadsereghez. «Hiller — úgy mond Károly — war zwar ein fähiger Mann, jedoch von einem unbegränzten Ehrgeiz, zu dessen Befriedigung er Nebenwege nicht scheute.» Károly emlékirata, 1801—1809. Albr. főhg. levélt.

[3]) U. o.

is intézkedett, hogy seregének zöme általában Peising és Abach irányában vonuljon előre, míg a balszárny a Laber mocsaraira fog támaszkodni. Miután ápril 21-én, az egész napon át, sikertelenül küzdöttek Davout ellen,[1]) kinek Napoleon utasítása szerint Károly főherczeget kellett foglalkoztatnia, mig Napoleon Lajos főherczeget és Hillert támadja meg, Károly elhatározta, hogy támadóan fog föllépni. Ez elhatározás előbb nem volt foganatosítható, mivel be kellett várni, hogy a 2-ik hadtest a Duna balpartjától a jobb szárnynak kijelölt helyére érjen.[2]) E közben azonban Napoleon is elhatározta, hogy Károly ellen nagy erővel fog nyomulni, szerencsés sikerrel végződvén már ekkor a Lajos főherczeg és Hiller ellen tervezett támadás.[3]) Ő tehát összes fölvonulóban levő csapatait a Laberhez rendeli és gyors menetben maga is Landshutból Eggmühl felé nyomul. Itt állították föl az osztrák gyalogságot, abban a hitben, hogy a Laber mocsarain nincs más átjáró, mint csupán az, melyet az osztrák csapatok Eggmühlnél erősen megszállva tartottak. De a vezérkar hibás jelentést tett. Mert a francziák más gázló helyeket is födöztek föl, melyeket az egész franczia lovasság fölhasznált, hogy hirtelen

---

[1]) Delmotte (Károly hadsegédje) Albert herczeghez. Eglofsheim, 1809 ápr. 21. (éjjeli $^1/_2$12 órakor). «Mon auguste maître fatigué d'être depuis trois jours depuis la pointe du jour jusqu'au soir au combat m'ordonne de faire savoir à Votre Altesse Royale qu'il se porte assez bien, mais très-harassé de fatigue. Ce soir l'ennemi nous a attaqué, mais sans succès, nous sommes sans bagage, sans valet de chambre, sans cuisinier et nous ne souffrons point mal. Le succès se balance. — — La trouppe se bat bien, elle fut merveille, les généraux se sont distingués.»

[2]) Károly főhg. följegyzései az 1809-iki hadjáratról. Albr. főhg. levélt.

[3]) Corresp. de Nap. XVIII. 494. l.

az Eggmühlnél elhelyezett osztrák gyalogságra vesse magát.[1]) Ez utóbbi oldalról megtámadtatván, előbb kitérni, majd menekülni kezdett. Károly négy vértes-ezredet küldött a megtámadott csapatok támogatására, sőt balszárnya ingadozásainak hirére ő maga is elő-sietett. E közben azonban a gyalogság védelmére küldött lovas csapatok is visszaszoríttattak és futásnak eredvén, menekülésük közben igen nagy rendetlenséget okoztak. A véletlen Károly főherczeget ép a lovassághoz vivé, mely őt vad futása közben egész Regensburgig magával ragadta, a hová estve érkezett meg. Ez esemény végzetes jelentőségű volt. Mert a hadsereg döntő pillanatában elveszté vezérét. Károly később nem birta eléggé sajnálni a szerencsétlen véletlenséget, mely őt seregétől elválasztá.[2]) Csakis az éj beállta szakítá meg a küzdelmet, mely e napon (ápril 22-én) rendetlen futással végződött. A veszteség igen nagy volt. Az egyes ezredek félig megsemmisültek.[3]) A rá következő nap Napoleon megújította a támadást.[4]) De a főherczeg, mivel hadserege immár harczképtelen volt, reggeli nyolcz óra tájban elrendelte

---

[1]) Károly emlékirata. 1801—1809. Albr. főhg. levélt.

[2]) Károly emlékirata, 1801—1809. Albr. főhg. levélt. «Es hatte ihn (Károlyt) ein Zufall zu der Cavallerie geführt. Am Tage der Schlacht ist der Platz des Feldherrn nie bei jener Truppe, deren Schicksal von einem Augenblick abhängt und deren Sprengung schnell auf grosse Entfernungen fortführt. Trotz einer Niederlage der Cavallerie kann die Schlacht noch gewonnen oder manchem grösseren Nachtheil vorbeugt werden — allein ist der Feldherr auch nur auf einige Zeit ausser Thätigkeit, so fehlt der Schlussstein des Ganzen und entsteht die grösste Verwirrung mit allen ihren nicht zu berechnenden Folgen.»

[3]) Károly Albertbez, Pruck, 1809 ápr. 24. Albr. főhg. levélt.

[4]) Lásd e küzdelmek birálatát Yorknál: Napoleon als Feldherr. II. 53. s k. l.

az általános visszavonulást a Duna pal partjára. E visszavonulás, részint Regensburgnál, részint a város mögött vert hidon ment végbe. Regensburgot azután a francziák rohammal vették be. Előbb azonban a hidat lerombolták és a hajókat a folyón elindították, a mi persze Károly egész hidászkészletének elvesztését okozta. Közvetlenül ezen események után Károly ezt irta Albert herczegnek: «A hadsereget Chamnál egyesítem, azután majd meglátom quid consilii».[1]) E kevés szó jellemzi azt a kétségbeejtő helyzetet, melybe seregünket az alig néhány napig tartó szerencsétlen kimenetelű küzdelmek sodorták. És mennyire másként hangzottak Napoleon szavai! Mint dölyfös győző beszélt. «Ti — úgymond csapatainak — dicsőséggel kimutattátok, hogy mi a különbség Caesar katonái és Xerxes fölfegyverzett hordái között.»[2]) Napoleonhoz nem volt méltó a lenézés a főherczeg hadserege irányában, mely hősiesen küzdött és a sikert, az elkövetett hibák ellenére is, sokáig kétségessé tette. A balfogások nélkül a fölfegyverzett hordáknak nevezett katonák bátorságukkal, kitartásukkal és harczi kedvökkel könnyen megingathatták volna Caesar trónját. Határozatlanság és az erők túlságos szétforgácsolása ismételten megmenték a francziákat a majdnem biztos pusztulástól. A hadjárat első, de döntő felében elkövetett botlásokat senki sem rótta meg oly szigorúan, mint maga Károly főherczeg.[3]) Elismeri, hogy nagy

---

[1]) Károly Albertliez, 1809 ápr. 24. Albr. főhg. levélt. «Je rassemble l'armée à Cham et je verrai ensuite quid consilii.»

[2]) Corresp. de Nap. XVIII. 498. l.

[3]) Károly főhg. följegyzései az 1809-iki hadjáratról. Albr. főhg. levélt.

merészség volt a landshuti egyenes irányt elhagyni és e helyett Rohrból Augsburg felé nyomulni, mi által ő a tulajdonképeni hadműveleti vonaltól eltért, még mielőtt biztosan tudhatta volna, hogy a helyett mást nyer.[1]) Elismeri, hogy hiba volt részéről Davout-t 21-én meg nem rohanni, hanem e helyett ellenkező irányban egész a Dunáig terjeszkedni, hogy teljes tétlenségben várja be az ellenfél kezdeményének hírét.[2])

Midőn Albert szász-tescheni herczeg unokaöcscse visszavonulásának hírét vette, így kiáltott föl: «Most már Ausztria s a continens el van veszve és Napoleon akaratának van alávetve.»[3]) Nos, ennyire még nem jutott a dolog. Igaz ugyan, hogy az osztrák hadsereg sorai nagyon megritkultak. De helyesen fölhasználva az még mindig erős gátja volt Napoleon terjeszkedő törekvéseinek. De igen nagy jelentőségű körülmény volt az, hogy a főherczeg az ápril 19-iki események és még inkább a Dunán végbement visszavonulás óta, a támadó föllépést védelemre volt kénytelen átváltoztatni. Mióta megnyílt Napoleon előtt a monarchia szivéhez vezető egyenes út, azóta a hadjárat is egészen más jelleművé vált. Most már nem volt többé szó Európa szabadságharczáról a zsarnok ellen, most már az önfentartásért kellett küzdeni és mindenekelőtt arra kellett törekedni, hogy a győzelmes ellenfelet, kinek csapatai minden pillanatban az örökös tartományok területére léphettek, elűzzék a hazai földről. Most a hadsereget a lehető leghamarább újból harczképessé

---

[1]) Károly főhg. följegyzései az 1809-iki hadjáratról. Albr. főhg. levélt.
[2]) U. o.
[3]) Albert hg. emlékirata az 1809-iki hadjáratról. Albr. főhg. levélt.

kellett tenni. A főherczeg, kit további visszavonulása alatt a francziák többé nem üldöztek, e körülményből megint bátorságot merített, sőt újból a támadáshoz akart fogni. Megparancsolá Hillernek, ki csak a regensburgi visszavonulás után értesült a főhadsereg viszontagságairól, hogy ha az Innt elhagyni volna kénytelen, Linznek vonuljon s keljen ott át a Dunán «hogy — mint az utasítás mondja — szükség esetére Budweisnál vagy másutt valahol egyesülhessünk és az ellenséget megrohanhassuk.»[1]) Türelmetlen vágygyal várta Károly ezen egyesülés végbemenetelét «hogy megütközzem — a mint nagybátyjának, Albert herczegnek irta — akár midőn a Dunán újból átkelek, vagy midőn a cseh határszélen előre megyek.»[2]) «De tevé azonnal hozzá — egy ütközet kimenetele oly bizonytalan, hogy kivánnám a toll (diplomaták tolla) működésének megkezdését.»[3]) Tekintettel ugyanis a hadsereg teljesen hasznavehetetlen állapotára, Károly főherczeg még ápril 24-én fölveté az uralkodó előtt a kérdést, nem volna-e tanácsosabb a hadi szerencse újabb megkisértése helyett a békealkudozásokat megkezdeni. És e lépést a főherczeg óhaja szerint haladék nélkül meg kellett volna tenni, még mielőtt Napoleon a monarchia határait átléphette és a még mindig kétséges magatartású Oroszország ellenünk nyilatkozhatott volna.[4]) «Kedvességed — így hangzott Ferencz

---

[1]) Hadműveleti napló, 1809 ápr. 24. Hadi levélt.

[2]) U. o. «Je früher diese Vereinigung geschehen kann, je besser», irja Károly ápr. 29-én a császárnak.

[3]) Károly Alberthez, Neumarkt, 1809 ápr. 28. Albr. főhg. levélt.

[4]) Károly Ferenczhez, 1809 ápr. 24. Albr. főhg. levélt.

válasza — megkísértheti az alkudozásokat, melyeknél a János testvérem által Olaszországban kivívott előnyök és a csatlakozásra készeknek nyilatkozott hatalmak mozdulatai talán némi segítségére lehetnek.»[1]) E kézirat átadásával, melyben Ferencz császár minden lefegyverzésre és területátengedésre czélozó követelést határozottan visszautasított, Stadion Lothár Frigyes gróf, a vezető miniszter testvére volt megbízva. A szóbeli utasítások, melyeket ő hivatva volt a főhadvezérnek átadni, a világért sem voltak békeszeretők. Nincs-e még Ausztriának — ezt kellett neki a főherczeg előtt kijelenteni — 120,000 főnyi hadserege, mely ha Ferdinánd főherczeg lengyelországi csapatai is odahivatnak, könnnyen 150,000 emberre növelhető? Igaz, hogy a lovasság hiányzik, de ezt pótolni lehet a magyar fölkelő-hadsereg lovasságával. Különös súlyt helyeztek továbbá az Olaszországban elért előnyök kihasználására, mivel ezzel Napoleon legsebezhetőbb oldalát[2]) érintik. Kimutatván Stadion a főherczeg előtt a küzdő hadsereg megerősítésének lehetőségét, utasítása szerint egyúttal azt is fejtegette, hogy mily módon volna a közszellem újból fölélénkíthető. Ezt kiáltványokkal, lelkészek és más befolyásos férfiak segélyével igyekeztek élérni.[3]) Az uralkodó irata és Stadion szóbeli

---

[1]) Ferencz Károlyhoz, 1809 ápr. 24. Albr. főhg. levélt.

[2]) Hadműködési napló, 1809. Utasítás Stadion Ferencz részére. 1809. ápr. 24. Hadi levélt. «Durch Italien können wir uns an die Politik des englischen, sizilianischen, sardinischen Hofes, dann an die Successe der Spanier anreihen. Italien ist der vulnerabelste Punkt Napoleons und bietet uns schon jetzo gegen den französischen Kaiser ein Object der Compensation dar.»

[3]) Utasítás Stadion részére. Hadműveleti napló, 1809. Hadi levélt.

előterjesztései[1]) azt a benyomást tették Károlyra, hogy Ferencz császár nem akar határozottan nyilatkozni. «Bármily bizonytalanul is van mind a kettőben kifejezve a te akaratod — válaszolá Károly Ferencznek — intéseidből mégis azt véltem kiolvashatni, hogy nem követek el hibát, ha oly módon irnék Napoleonnak, mely bennünket semmi tekintetben sem kompromittálhatna, de mégis megnyithatná az alkudozások megkezdésének útját.»[2]) Azon igen határozatlan levélre, melyet Károly Napoleonhoz intézett s a melyben a hadi foglyok kicserélésére vonatkozó ajánlattal a béketárgyalások útját akará megegyengetni,[3]) franczia részről nem érkezett válasz. De kiemelendő e helyen, hogy Károly nem az egyedüli ember volt akkoriban, ki a monarchia megmentését csakis a gyors békekötéstől várta. Ezt Rainer főherczeg ép oly hőn óhajtá, mint a főhadvezér. De nem mert erről a császár előtt beszélni.[4]) Zinzendorf gróf is örült volna, ha Károly

---

[1]) Utasítás Stadion részére. Hadműveleti napló, 1809. Hadi levélt. Stadion utasítva volt a császár kéziratának átadásakor «nicht unnützlich zu erkennen zu geben, dass Se. Majestät dieses Handbillet an Se. kais. Hoheit nicht aus Überzeugung, sondern nur deswegen erlassen haben, damit ihnen nicht vorgeworfen werden könne, dass Sie irgend einen Vorschlag abgewiesen hätten, der auch nur auf die entfernteste Weise zu einem annehmbaren Frieden hätte führen können.»

[2]) Károly Ferenczhez, 1809 ápr. 28. Bécsi áll. levélt.

[3]) U. a. Alberthez, 1809 máj. 1. Albr. főhg. levélt. Május 19-én fölemlíti Károly Alberttel szemben, hogy a francziák nem csak nem felelnek, hanem — a mi addig szokatlan eljárás volt — még a parlamentairt sem küldék vissza. Albr. főhg. levélt.

[4]) Névtelen naplója. Elle (Rainer főhg.) convient combien il serait à désirer de faire à présent une paix qui pourroit peut-être tourner assez avantageusement pour nous, mais elle ne se croit point autorisée d'en toucher encore un mot à sa majesté.» 1809 máj. 1.

erélyesen ragaszkodik a háború gyors befejezéséhez.[1]) Erről azonban Baldacci és Stadion gróf mit sem akartak tudni. Sőt akkor beszélték, hogy az utóbbi megkísérlette a békés érzelmű hadvezérnek eltávolítását a hadseregtől[2]). Károly a hadjárat befejezése mellett volt, mert visszarettent a gondolattól, hogy a monarchia sorsa újból próbára legyen téve.[3]) Helytelen azonban azt állítani, hogy elveszté bátorságát és csak Stadion Frigyessel folytatott beszélgetése után nyeré azt újból vissza.[4]) Mert még mielőtt ez hozzáért, már kiadta Károly Hiller altábornagynak a parancsot, hogy közeledjék az egyesített támadás czéljából. S a főherczeg magán kívül volt a miatt, hogy Hiller, a helyett, hogy a kapott parancs értelmében a Dunán átkelt és főhadvezéréhez csatlakozott volna, a Traun mögött Ebelsbergnél foglalt állást s hogy így az egyesülés későbbre maradt.[5]) Károly nem tudván bizonyosan, hogy Hiller szétrombolta-e a Linz melletti hidat, azonnal aggódott, hogy a közös haderők egyesítése, ha ez még egyáltalában lehetséges, nem korábban, mint Bécs előtt fog végbe mehetni. Attól is félt Károly, hogy ő maga, egyes különítmények által meggyöngítve és Hiller hadteste nélkül nem lesz elég erős a nyomatékos ellenállásra Napoleon esetleges hadműveleteivel szemben. És képtelen lévén

---

[1]) Névtelen naplója, 1809 máj. 1.

[2]) Finkenstein emlékirata, 1809.

[3]) Károly Alberthez, 1809 máj. 1. Albr. főhg. levélt. «En 15 jours tout sera décidé, la monarchie autrichienne sera sauvée ou perdue pour jamais. C'est une terrible idée.»

[4]) Fournier, Napoleon I., II. k. 221. l.

[5]) Hadműködési napló, 1809. — Károly Ferenczhez, máj. 3. Hadi levéltár.

ellenfelével döntő ütközetbe bocsátkozni, lehetetlennek tartotta föltartóztatni a francziáknak Ausztria belseje ellen irányzott hadi működését.[1]) Megkisérték Hillert védelmezni és kimutatni, hogy ő kénytelen volt Linznél kikerülni a franczia túlerőt és a Traun vonalat föladni.[2]) Károly főherczeg más véleményen van. «Ha ő — irja Károly Albert herczegnek — a kapott parancs értelmében a Duna mögött foglalt volna állást, hogy velem egyesülhessen, semmi baja sem történik és mi ketten félemlítő hadsereget alkottunk volna, mely képes az ellenséget megtámadni, de így egyikünk sem lesz képes valami figyelemre méltót végrehajtani s Hiller Bécs elé egy oly csapat romjaival fog érkezni, mely teljesen föloszlik még mielőtt St.-Pöltenbe érne. Tetszésére biztam, hogy akár Linznél, akár pedig Malthausennél keljen át, a hol épen a hajóhid összeállítható. Ez az utolsó csapás vigasztalhatatlanná tesz engem, midőn látom, hogy még mindent jóvá lehetett volna tenni s most mindez egyetlen ember hibája miatt lehetetlenné válik.»[3]) E közben Napoleon, ki szerette a meglepő és vakító sikereket, a monarchia belseje felé sietett, hogy a legrövidebb úton Bécshez közeledjék és ezt hatalmába ejtse. Nem tekintve az erkölcsi benyomást, melyet a császári székhely eleste Európára fog tenni, e gyors menet még más előnynyel is járt, mely igen vonzotta Napoleont. Mert ez által kénytelen volt

[1]) Hadműködési napló, 1809. — Károly Ferenczhez, máj. 3. Hadi levéltár.

[2]) Igy pl. maga Albert hg. is az 1809-iki hadjáratról szóló emlékiratában. Albr. főhg. levélt.

[3]) Károly Alberthez. Budweis, 1809 máj. 4. Albr. főhg. levélt.

János főherczeg, ki Olaszországban diadalmasan nyomult előre a Piaveig, a visszavonulásra gondolni. Ennek következtében pedig a franczia császár megint közvetlenül érintkezhetnék olaszországi hadseregével, melyet Jenő herczeg, az alkirály vezérelt. Napoleon fokozatosan nyomult előre, hogy sikeresen védhesse magát a Duna balpartja felől várható támadások ellen. Ez az elővigyázat nagyon szükséges volt. Mert midőn a főherczeg Budweisba érkezett, hová a szakadatlan esőzések által teljesen elrontott utak vezettek,[1]) azonnal megfontolták a tervet, hogy nem volna-e jobb Ennsnél vagy Linznél a Duna jobb partjára átkelni és megtámadni a Bécs felé vonuló ellenség összekötő és visszavonuló vonalát. De ily szándék kivitelére hiányzottak a szükséges szerek, főleg miután a Regensburgnál teljesen elvesztett hidászkészletet sem pótolták még újjal.[2]) Az átkelést Ennsnél a polgári hatóságok bűnös mulasztása is lehetetlenné tette. Károly ugyanis még a háború kitörése előtt javasolta, hogy e helyen hidfőt építsenek. De még mielőtt a tartományi kormány kipuhatolta volna, honnan lehetne a szükséges szerszámokat, munkásokat stb. előteremteni, a francziák már Ennshez értek és ezzel az illető hatóságok minden további utánjárása véget ért.[3]) S még egy más ok is forgott fönn, mely miatt Károly nem mert az átkeléshez fogni.

---

[1] Károly Alberthez. Horasdiovitz, 1809 máj. 1. Albr. főhg. levélt. «Pendant que vous jouissez des délices de l'Augarten, je marche dans un pays affreux et froid, par des chemins exécrables, abymés encore par des pluyes à verse de deux jours qui ont fait beaucoup de mal à nos trouppes et à nos chevaux.»

[2]) Károly följegyzései az 1809-iki hadjáratról. Albr. főhg. levélt.

[3]) U. o.

Attól tartott, hogy Napoleon, kinek összeköttetése Németországgal, János főherczeg visszavonulása által fenyegetve volt, a Dunánál esetleg megtámadtatván, könnyen visszafordulhatna, miből aztán szorosan az osztrák határszélen, megfordított arczvonallal csatának kellett volna kifejlődnie. A győző mindent merészelhet. De a főherczeget, kinek nem volt szabad a hadsereg sorsát ily merészen koczkáztatni, balsiker esetében az a veszély fenyegeté, hogy a monarchia területéről egészen kiszorul, mi több, hogy összeköttetése teljesen el lesz vágva.[1]) Már pedig, mivel az összeütközést kerülnie kellett, siettetnie kellett előrehaladását, hogy Bécsbe még a francziák előtt érkezhessék meg, hogy aztán a székvárosból kirohanva megtámadhassa Napoleont.[2]) De ez nem volt könnyű. Először is Napoleon a legrövidebb úton érhette el Bécset, míg Károly csakis a cseh-erdő széleinek megkerülésével juthatott el a Dunához. Másfelől azonban a miatt is kénytelen volt Károly lemondani említett szándékáról, mert az utóbbi küzdelmek által igen megviselt hadsereg még nem volt rendbe hozva és annak jelentékeny veszteségei még nem voltak kipótolva.[3]) Károly nem volt képes menetét siettetni, de a francziák május 10-én megjelentek a székváros előtt, mely az ellenállásra készülődött.[4]) Már akkor, midőn az ápril 22-iki csata után közel volt a veszély, hogy Napoleon gyors menetben Bécs ellen

---

[1]) Károly emlékirata, 1801—1809. Albr. főhg. levélt.

[2]) U. o.

[3]) U. o.

[4]) Lásd «Zur Geschichte Wiens im Jahre 1809» cz. értekezésemet az «Archiv für österr. Geschichte» 74. kötetében.

fog sietni, Miksa főherczeg, Mária Ludovika császárné testvére, engedélyt kért arra, hogy Bécset Károly megérkezéséig védelmezhesse. Miksa főherczeg, ki kezében az uralkodó fölhatalmazásával, május első napjaiban érkezett Bécsbe, minden lehetőt megtett a város védelmére. Persze kérdéses volt, ha vajjon ezen, úgyszólván az ellenség szemei előtt épülő, hevenyészett erődítés csakugyan használható lesz-e. Alsó-Ausztria rendei és a városi tanács, tartván a védelemmel egybekötött következményektől, küldöttséget menesztettek az uralkodóhoz, hogy őt a Miksa részére kiállított fölhatalmazás visszavonására birják. A küldöttség kérését Rainer főherczeg, császári bátyja helyettese és a Bécsben időző miniszterek is támogatták.[1]) «Hiányzik a tágas térség, hiányzik minden — irta akkor Rainer Ferencznek — a mi egy megvédhető erődhöz szükséges. Ha a várost védelmezni akarnók, a külvárosokat el kellene hagynunk és a város ezen nagyobb, 150,000 lakossal biró része ki volna szolgáltatva az ellenségnek, mely azt bizonyára nem kimélné, hanem kifosztaná és elpusztítaná. A szép közintézetek mind tönkre mennének, sőt azok egy részét még a saját ágyuink is romba döntenék. Ha a várost — így folytatja Rainer — ostromnak teszszük ki, az egészen tönkre megy, a sok évszázad folyamában alkotott intézmények, az értékes épületek, a könyvtárak, gyűjtemények, tanintézetek, minthogy egy részök jobbára a földbástyákra van építve, egészen megsemmisíttetnének, mi által oly sok és nagy uralkodó fáradozásá-

[1]) Albert hg. emlékirata. Albr. főhg. levélt.

nak eredménye néhány nap alatt megsemmisülne. Nem szabad e képet tovább festenem, mert a fájdalom el fogja egész valómat.»[1]) Minden előterjesztés sikertelen maradt és Rainer főherczeg parancsot kapott, hogy tartsa magát Miksa főherczeg utasításaihoz. Ez valódi lángbuzgalommal fogott a munkához, kihirdettette, hogy Károly immár nincs messze és csakugyan sikerült is neki a bécsiekben az ügy iránt lelkesedést kelteni.[2]) A város nemsokára a pusztulás képét mutatta. A Ferencz-hidat lerombolták, a pompás timárhidat (Weissgärberbrücke) fölgyujtották. Ezer meg ezer ember dolgozott a tüzérraktárak szétrombolásán. A Rothenthurm mellett jobbról és balról levő épületeket és kunyhókat a föld szinével egyenlővé tevék. A menekülők kocsijai, összeelegyedve a védelmi szereket szállító szekerekkel, a forgalmat teljesen megakasztották és a gyalogjáró csak nagy küzdelemmel menekülhetett ki e tömkelegből. A zürzavart még fokozta a fölvonó kapuk fölvonása és az a körülmény, hogy hanyatthomlok siettek a bástyákon fölállított ütegeket ágyukkal és lőszerekkel ellátni.[3]) Mindezen intézkedéseknél Miksa nagyon önkényesen járt el és Rainerrel s Colloredoval szakadatlanul egyenetlenkedett.[4]) E közben a francziák — nem birván a nagy kiterjedésű vonalakat őrséggel ellátni — a külvárosokba nyomultak.

---

[1]) Rainer főhg. Ferencz császárhoz, 1809 máj. 3. Bécsi áll. levélt.

[2]) Albert hg. emlékirata. Albr. főhg. levélt.

[3]) Lásd id. ért. az Arch. für österr. Gesch. 74. k. 177. l.

[4]) Névtelen naplója, 1809 máj. 10. «Les militaires sont mécontens de l'archiduc Maximilien de ce qu'il n'assemble pas même un conseil de guerre. L'archiduc Renier a quitté Maximilien brouillé avec lui et le maréchal Colloredo jadis son instituteur est parti outré de son opiniâtreté.»

Bécset mindinkább körülzárták, úgy hogy a székvárost körülvevő hegyeken este mindenfelé tábori tűz lobogott, a mi meglepő szép látvány volt. Maga Napoleon Schönbrunnban tartózkodott és innen bocsátá ki hirhedt kiáltványát a Habsurgok ellen. Berthier, császárja parancsára egy külvárosi polgár által levelet küldött Miksa főherczeghez, melyben őt a város átadására szólítá föl. A főherczeg a levelet fölbontatlanul visszautasítá, kijelentvén, hogy az az elfogadott hadi szokások mellőzésével küldetett hozzá.[1]) Egyúttal azonban kiemelte azon elhatározását, hogy teljes erejéből fogja magát védeni, sőt el van szánva arra, hogy Bécs romjai alá temetteti magát. Erre irtózatos bombázással feleltek a francziák s ennek folyama alatt a Prater pavillonjánál egy hajóhidat vertek. Mihelyt Miksa ezt meghallotta, a Lipótvárosba sietett s itt Kienmayer, d'Aspre és Lichtenstein Móricz herczeg tábornokokkal hadi tanácsot tartott. Ezek kijelenték, hogy tekintve a Praterben levő sánczok tökéletlen mivoltát és azt a körülményt, hogy a csapatok legtöbbnyire ujonczokból állanak, le kell mondani a reményről, hogy Bécset még négy napig — tehát Károly megérkezéséig — tarthassák. És különösen attól féltek, hogy az ellenség támadásait, mihelyt megvirrad, a Táborhid ellen fogja irányozni és — a mit minden körülmények között elkerülni kellett — teljes erejéből annak elfoglalására fog törekedni. Ők tehát a hajnalhasadtáig terjedő rövid időt arra akarták fölhasználni,

---

[1]) Névtelen naplója, 1809 máj. 11. «Nous avons bientôt éprouvé l'effet de cette arrogance.» Névtelenünk a francziák Bécsben tartózkodása alatt szintén ott volt.

hogy a rendes csapatokat kivonják a városból, a Táborhidat fölgyujtsák és végül, miután ez is megtörtént, kijelentik majd Bécs kapitulatióját. Mielőtt azonban Miksa e tanácsot követte volna, úgy látszik, hogy szükségesnek tartá megnyugtatni lelkiismeretét a Praterhid megsemmisítésének végső kisérletével. Hajnali 3—4 óra között meghagyta d'Aspre tábornoknak, hogy három zászlóalj gránátossal és két zászlóalj bécsi önkénytessel nyomuljon előre. A tábornoknak a homály oltalma alatt, tüzelés nélkül kellett elérnie a hidat, hogy szétrombolja. D'Aspre tábornok csakugyan eljutott a pavillonig, de itt oly gyilkos ágyutűz fogadta, hogy 300 embere elvesztése után kénytelen volt visszavonulni. E végső meghiusult kisérlet után Miksa főherczeg minden további ellenállással fölhagyott és átvonult a Táborhidon, hogy ezt szétrombolja. Május 13-án hajnali két órakor aláirta Oreilly tábornok az átadás föltételeit. Az egész helyőrség hadi fogságba jutott. A tisztek közül csakis Oreilly tábornok mehetett Ferencz császárhoz. «Ily módon — ugymond egy kortárs — Bécs védelmének Gascognade-ja csak rövid ideig tartott.» Könnyen érthető, hogy a székváros hirtelen eleste, a védelmére tett oly nagyszabású előkészületek és a Miksa főherczeg által keltett vérmes várakozások után igen nagy meglepetést okozott. Ép ily könnyen érthető, hogy az egész történetet kigúnyolták s mindjárt az esemény után «bombázási bohózatról» kezdettek beszélni. Ily körülmények közt Károly főherczeg azt tanácsolta rokonának, hogy egy időre vonuljon vissza. És úgy látszik, hogy Ferencz császár is, ki sógorát Erdélybe, úgyszólván a száműzetésbe

küldé, nem valami kedvező fogadtatásban részesíté őt, midőn Wolkersdorfban találkozott vele. A főherczeg pedig keserűen meglakolt azért, hogy erején felül bizott magában. Nemes tettvágyában mindenre képesnek hitte magát és az akadályok legyőzésére csakugyan minden erélyét össze akarta szedni, de a veszély perczeiben lélekjelenlétét teljesen elveszté. Túlbuzgalmával és hirtelen elcsüggedésével Bécset egy meghódított város sorsára juttatá, melylyel az ellenség kénye-kedve szerint bánhatott.[1]) Csak akkor lett volna szabad a város erődítését megkezdenie, ha komolyan el volt szánva szembe szállani minden veszélylyel. Az olyan erőfeszítések után, milyeneket Miksa tett, érdemes lett volna némi kitartást mutatni, főleg ha tekintetbe veszszük azon állítást, mely szerint Bécs képes lett volna még néhány napig ellenállani. És mennyire fájlalhatta a főherczeg a küzdelem hirtelen föladását, midőn a Táborhidon átkelve Bubna gróffal találkozott, ki azt a parancsot hozta részére, hogy még két napig tartsa magát, mert a főhadsereg fölmentésére siet. Hiába kisértenők meg ma eldönteni azt, hogy csakugyan lehetséges lett volna-e Bécs elestét Károly megérkezéséig föltartóztatni? Károly mindenesetre határozottan számított arra, hogy a város még négy napig, vagyis az ő megjelenéséig tartani fogja magát. Az átadás ez előtte «megfoghatatlan esemény» hire tehát

---

[1]) A «Caractères de la maison d'Autriche». Bécs, 1809 aug. 8. Arch nat. A. F. IV. 1677. Miksa hibáinak nagy részét hadsegédjére vezeti vissza, «le plus méchant, le plus fourbe et le plus ignorant de tous les hommes», mint az irat mondja.

mély benyomást tett reá.[1]) És csakugyan igen nagy jelentőségű pillanat volt, midőn az első francziák — nem mint 1805-ben a kiváncsiaktól túltömött, hanem az emberektől teljesen elhagyott[2]) utczákon — bevonultak május 13-án a Habsburgok székhelyére. Mily hatással lehetett egész Európára a hir, hogy Napoleon immár másodszor üt tábort Schönbrunnban! Az erkölcsi hatásnál a valódi előny sem volt kisebb. A székváros birtoka nélkül Napoleon soha sem lehetett volna képes — hogy ezt már itt fölemlítsük — az asperni csata után majdnem éhen haló seregét helyreállítani és Lobau szigetét valóságos erőddé átalakítani. Csakis Bécsben lehetett a franczia sebesültek legnagyobb részét elhelyezni és csakis innen lehetett a táborozó hadsereget élelmezni. Az uraságok és papok pinczéi Lobau szigetét mindenféle italokkal ellátták. De mindazt, mi a hadsereg fölszerelésére és Lobau erődítésére szükséges volt, Bécsnek kellett szállítania. Egyszerűen elvették a kereskedők nagy vászon-, bőr- és posztókészleteit. Ezer meg ezer gyönyörű urasági lovat szolgáltatott Bécs a wagrami ütközethez. A Bécsben talált nagy mennyiségű épületfa nélkül lehetetlen lett volna a Dunán egymás mellett több hidat verni. Sőt a bécsi világító intézet is kénytelen volt közreműködni a hidak és a sziget éjjeli kivilágításánál.[3])

Míg Napoleon itt a monarchia szivében a Habsburgok megsemmisítésén fáradozott, az ellentáborban

---

[1]) Lásd e fejtegetésekre nézve már id. értekezésemet. Arch. für österr. Gesch. 74. k. 182. s k. l.

[2]) Weiss, Geschichte der Stadt Wien, II. k. 261. l.

[3]) Lásd id. ért. 187. l.

is újabb csapásra készülődtek. Károly hadseregével még Stammersdorfnál, a Duna balpartján tartózkodott, midőn elhatároztatott, hogy Napoleont, kit Miksa főherczeg volt hivatva Bécs előtt föltartóztatni, hátban fogják megtámadni. «A franczia hadsereg — irta Ferencz Károlylyal egyetértve János főherczegnek — sokat szenvedett az erőszakolt menetek és ütközetek miatt. Egyetlen közlekedő vonala, a német birodalommal és Francziaországgal, a Duna jobb partja. Ha ezt elzárjuk előle, a legveszedelmesebb helyzetbe kerül és keservesen bűnhödik azon vakmerőségeért, hogy tekintet nélkül visszavonulására és oldalára, előrehatolt államaim szivéig.»[1]) János tehát parancsot kapott, hogy útját ne folytassa Ausztria belseje felé, hanem Salzburgon keresztül az Inn mentén a Duna felé, vagy Bajorországba vonuljon és igyekezzék szétszórni az utólagosan érkező franczia erősítéseket. E végből utasították, hogy keressen összeköttetést Kolowrattal, ki köteles volt 24,000 emberével Linz felé menni, hogy a Duna jobb partján diversiót csináljon. Chasteler segítségére volt rendelve. «Ha e czél — így nyilatkozik Ferencz — eléretik, a franczia sereg rövid idő alatt annyira meggyöngül, hogy fontosabb lépésre nem vállalkozhatik.»[2]) János főherczeg azonban, kit Hiller visszavonulása, továbbá Salzburg elhagyása Jellachich által, végül az ellenség előnyomulása Tyrol felé arra kényszerített, hogy a lehető leggyorsabban Villachba

---

[1]) Ferencz Jánoshoz, 1809 máj. 15. Hadműködési napló 1809. Hadi levélt.

[2]) U. o.

menjen,[1]) és a ki máskülönben is egy ideig hír nélkül maradott, többé már nem működhetett közre e terv kiviteléinél a visszavonulás következtében igen meggyöngült haderejével.[2]) E közben Károly hadseregét május 16-án a Bisamberg mögött állítá föl. El akarta rejteni csapatait a Dunán túl lévő magaslatokon uralkodó ellenség elől, hogy azt, ha a folyón átkelni akarna, váratlanul megrohanhassa.[3]) A Dunán való átkelést hevesen ellenzé Wimpffen vezérőrnagy, a főherczeg vezérkari főnöke. «Az átkelés ily nagy folyamon — úgymond ő emlékiratában — egy merész hadvezér által vezetett és eddig le nem győzött hadsereg közelében, oly sereggel, mely, bár számra nézve valamivel erősebb, de a csapások miatt fegyelmében meglazult, igen vakmerő vállalkozás, melynek szerencsés keresztülvitelére sem erkölcsi, sem katonai tekintetben nem vagyunk előkészülve. Sikerrel annál kevésbbé kecsegtethetjük magunkat, mert a Duna jobb partjának természeti alkotása az ellenségnek majdnem mindenütt különböző előnyöket biztosít, de, Komárom kivételével, sehol sem nyújt valamely baleset fölmerülte esetében hidjaink részére biztosságot, minek következ-

---

[1]) János Károlyhoz, 1809 máj. 13. Hadműködési napló 1809. Hadi levéltár. «— — denn obgleich FML. Hiller von Sr. Majestät den Befehl hatte, mich von allem in die Kenntniss zu setzen, so liess er mich doch nie etwas von sich hören.»

[2]) Ferencz Károlyhoz. Hadműködési napló 1809. Hadi levélt. János főhg. erre nézve könyvében megjegyzi («Das Heer von Inner-Österreich», Lipcse, 1817. 134. l.) «In dem Augenblicke, wo dieser Befehl ankam, war er nicht mehr ausführbar, vielleicht 48 Stunden früher, als noch Villach nicht verloren war.»

[3]) Károly főhg. följegyzései az 1809-iki hadjáratról. Albr. főhg. levéltár.

tében a balsiker hadseregünk legnagyobb részének elvesztését okozná.»[1]) Azon nézetben volt, hogy nemsokára maga Napoleon is meg fogja kisérteni a Dunán való átkelést és hogy mindaddig, míg ez be nem következik, az időt, a gyalogság, a lovasság és tisztek tekintetében nagyon meggyöngült hadsereg helyreállítására kell fordítani.[2]) «Használjuk föl gyorsan — így kiált föl — e pásztorórát, hogy mindezt lázas tevékenységgel végrehajtsuk.»[3])

E közben Károly a Bisamberg magaslatairól nagy figyelemmel követte az ellenség minden mozdulatát. Ennek intézkedései világosan arra mutattak, hogy a Dunán való átkelésre készülődik. Napoleon, túlbecsülve azon befolyást, melyet a legutóbbi vereségek a főherczeg hadseregére gyakoroltak és áthatva a kivánságtól, hogy a sikerült hadműveleteket a lehető legnagyobb gyorsasággal folytathassa, szokása ellenére minden óvatosságot figyelmen kívül hagyott.[4]) Be sem várta tehát tervezett átkelésénél összes hadereje egyesítését. Egyes csapatok már május 13-án áthajóztak Nussdorfból a szigetre, mely «schwarze Lacke» nevet visel. Ámde Hiller, ki csak Bécs előtt egyesülhetett Károlylyal, a szigetet hősiesen védelmezte és mivel a csapatok

---

[1]) Hadműködési napló, 1809 máj. 17. Hadi levélt. V. ö. még Beer 383. l.

[2]) U. o. Wimpffen e helyen még így nyilatkozik: «Fabius rettete Rom, Daun Österreich nicht durch Eile, sondern durch Zaudern. Diese Beyspiele müssen wir nachahmen und den Krieg nach ihrem Muster führen, dass ganz für unsere dermalige Lage und die Verfassung unserer Armee passt.»

[3]) U. o.

[4]) Károly főhg. följegyzései az 1809-iki hadjáratról. Albr. főhg. levélt. Ezt állítja Károly főhg.

további átszállítása s a hidverés érdekében tett intézkedések amugy is tökéletlenek voltak, a Nussdorfnál megkísérlett átkelés, melylyel úgy látszik a Bisamberg elfoglalásának szándéka is összeköttetésben állott, balsikerrel végződött.[1]) Most elhatározta Napoleon, hogy a nagy folyamon Kaiser-Ebersdorfnál fog átkelni, — oly vállalat, melyet, szemben lévén az ellenfél, maga Napoleon is a hadjárat egyik legnehezebb műveletének nevezett.[2]) E helyen számos sziget van a Duna mentében. A legjelentékenyebb köztük Lobau szigete. Kiterjedése igen nagy, talaja többnyire növényzettel fedett és több más sziget veszi körül. Napoleon hidat veretett, hogy átkeljen e szigetre, mely előtt Aspern és Essling helységek terülnek el, a Marchfeldbe való előnyomulás támpontjai. A hid május 20-ikára készült el. Ekkor hozzáfogtak a másik, a Lobaut körülvevő Dunaág áthidalására szánt kisebb hid elkészítéséhez. Károly nem akarta ellenfelét az átkelésben megakadályozni. Csak a síkságon szándékolt támadni. Ezért az osztrák őrségek, a vett utasítás értelmében, mindenütt visszavonultak és a franczia csapatok háborítlanul megszállhatták Aspernt és Esslinget.[3]) Ez megtörténvén, a főherczeg elérkezettnek látta az időt terve keresztülvitelére. Május 21-én kilépett állásából,

---

[1]) Hadműködési napló 1809. Hadi levélt.

[2]) Corresp. de Nap. XIX. 34. l.

[3]) Ferencz a nádorhoz. Wolkersdorf, 1809 máj. 24. M. kir. áll. levélt. «Der Erzherzog-Generalissimus beschloss ihm mit der Armee entgegen zu gehen, seinen Uebergang nicht zu hindern, dann aber über ihn herzufallen, um ihm da, wo er mit so vieler Zuversicht einen vollständigen Sieg zu erringen hoffte, eine Niederlage beizubringen.»

hogy az ellenséget megrohanja.[1]) Míg a francziák az Aspern és Esslingen között minden irányban elterülő síkságon előrenyomulni igyekeztek, a főherczeg serege arra törekedett, hogy őket visszaszorítsa és elűzze a két faluból, melyek a jobb (Esslingnél) és a bal (Aspernnél) szárny támpontjaiul szolgáltak.[2]) E két helység birtokáért már most teljes erőből folyt a küzdelem.

Károly főherczeg május 21-én, virradtakor, hadirendbe állítá föl hadseregét. Ez öt hadoszlopból állott. A lovasság tartaléka a központot támogatta. A gránátos-hadtest Gerasdorfnál volt. Az egyes hadteseknél negyven üteg volt beosztva. Összesen 75,000 ember állott Károly rendelkezésére. De ő nagyon jól tudta, hogy Napoleon, kétszer annyi lovassága miatt a síkságon erősebb volt, mint ő. Ezért az említett hátrány ellensúlyozására megparancsolta, hogy a gyalogságnak csak nagy tömegekben szabad küzdelembe bocsátkoznia. «E síkságon — irta erről maga a főherczeg — úgy hadakoztam, mint a törökök ellen, hogy magamat az ellenséges lovasság túlsúlya ellen biztosítsam.»[3]) Délután 3 órakor megkezdődött az ütközet. Károly fő támadása Aspern ellen irányult. A francziák részén maga Napoleon vezette a hadsereg minden mozdulatát, melynek főtörekvése az volt, hogy a nagyszámú lovasság segélyével Károly centrumját áttörje. De a gyalog zászlóaljak nagy tömegekbe egyesültek, a lovasság rohanását hősies állhatatossággal fogadták és vissza-

---

[1]) Károly följegyzései az 1809-iki hadjáratról. Albr. főhg. levélt.

[2]) U. o.

[3]) Károly Albert herczeghez Breitenlee, 1809 máj. 24. Albr. főhg. levéltár.

verték. Hét izben támadta meg Károly serege Aspernt, mígnem azt hatalmába keríthette. Esslingent azonban már nem tudta a francziák kezéből kiragadni. A május 21-iki nap Napoleonra nézve kedvezőtlenül végződött. A helyett, hogy sikerült volna terve szerint az ellenséges centrumot áttörni és tovább előre nyomulni, elveszté balszárnya támpontját és Esslingnél sok bajjal kellett a másiknak megvédelmezéséhez fognia.

Károly főherczeg sokkal jobban ismerte ellenfelét, semhogy arra ne gondolt volna, hogy ez a harcztér birtokáért támadásait a következő napon meg fogja újítani. Ehhez mérten tevé meg a főherczeg intézkedéseit. És sejtelmében csakugyan nem csalatkozott. Mert Napoleon az éj folyamában újabb csapatokkal erősödött. E körülmény, valamint Aspern gyors visszaszerzése május 22-ének reggelén, győzelmi reménynyel tölté el a francziák császárját. Ámde ekkor egy rá nézve végzetes jelentőségű esemény történt. Károly főherczeg ugyanis kénytelen volt a Lobau szigetére vezető hidat szétromboltatni, hogy ez által Napoleont segélycsapataitól és készleteitől elvágja. Magdeburg vezérkari százados önkénytesen ajánlkozott arra, hogy égő tutajok, hajók és hajómalmok segélyével az ellenséges hajóhidat át fogja törni.[1]) Május 22-én reggeli 7 óra után vevé Károly a bisambergi megfigyelő állomásról a hirt, hogy Magdeburg százados műve sikerült, a híd át volt törve.[2]) De ép e körülmény kényszeríté

---

[1]) Hadműködési napló 1809. Hadi levélt.

[2]) Radetzky azt mondja, hogy Magdeburg kapitány e tettével elősegíté a győzelem befejezését. L. Radetzky önéletrajzát: Mittheilungen des Kriegs-Archives 1887, 66. l.

Napoleont a gyors eldöntésre. A rá nézve kedvező, sürű köd homályának fölhasználásával megalakítja csatasorát. Hirtelen megrohanja Aspern és Esslingen között a centrumot és azt már-már áttöri. A küzdelem még hevesebb volt, mint a megelőző napon. Támadás támadást ért. Mihelyt az egyik vissza volt verve, azonnal a másik következett.[1]) E küzdelem már egy óra hosszat tartott. Ekkor megparancsolja Károly az itt küzdő harmadik hadoszlop támogatása végett, a breitenleei gránátosok előnyomulását. De az ellenség előnyomul és mind több és több tért nyer. E perczben a főherczeg, fölismervén a döntő pillanat elérkeztét, leugrik lováról,[2]) megragadja a visszahúzódó Zach-ezred zászlaját és maga áll ennek élére. Ez esemény gyorsan hatott, mint a villám. A csapatok föllelkesítve vezérök hősiessége által, előre rohantak. A már szintén ingadozni kezdő lovasság is előre tör. Az ellenség minden további támadása sikertelen maradt. Aspernt a két napi küzdelem folyamában immár nyolczadszor foglalják el. Midőn a francziák már nem tudták többé magukat tartani, kartácsokkal kényszeríték a hessen-darmstadtiakat,[3]) hogy a falu megmentése végett, még egy végső, de sikertelen kisérletre vállalkozzanak. Napoleon, kinek tüzéri készlete a hid szétrombolása miatt, reggeli 10 óra óta elfogyott és a ki megerősítésül Davout hadtestét sem vonhatta magához

---

[1]) Ferencz a nádorhoz, Wolkersdorf, 1809. máj. 24. Magy. kir. áll. levélt.

[2]) Albert hg. emlékirata az 1809-iki hadjáratról. Albr. főhg. levélt.

[3]) Delmotte Albert herczeghez, 1809 máj. 23. Albr. főhg. levélt. Ferencz a nádorhoz, 1809 máj. 24. Magy. kir. áll. levélt.

a Duna jobb partjáról, visszavonulását Aspern és a közeli ligetek felől veszélyeztetve látja. Kénytelen volt tehát arra törekedni, hogy azt minden eshetőségre biztosítsa. Masséna, ki késő éjszakáig rendíthetetlenül a Duna bal partjánál marad, födözi a visszavonulást. «Isten megáldott bennünket» — e szavakkal jelenté Károly nagybátyjának az asperni győzelmet.[1]) A gyalogság és tüzérség bámulatos magatartása a küzdelmet Károly javára dönté el. Ennek makacsságát jellemzi Károly hadsegédjének nyilatkozata: «Ilyen csatát még sohasem láttam.»[2]) Mindenki igyekezett fölülmulni társát a hősiességben. «Olyan vitézi tetteket említhetnék — jelenté Károly Albert herczegnek — melyek engem könyekre indítottak».[3]) A diadalban kiváló, sőt döntő része volt Lichtenstein János herczegnek.[4])

Aspern és Essling falvak, melyekért az élet-halál harcz végbement, eltüntek a föld szinéről. A csata befejezése után egyetlen ház sem maradt meg. Minden

---

[1]) Károly Albertbez, Breitenlee, 1809 máj. 24. Albr. főhg. levélt. Delmotte máj. 23-án következőleg irt Albertnek: «Harrassé, mort de fatigue, sans pouvoir nous rémuer, nous étant battu depuis samedy sans rélache, j'exécute les ordres de mon auguste et cher maître qui est un Dieu, mais n'en pouvant plus, s'est couché et m'a ordonné de donner à son auguste et cher oncle de ses nouvelles, il se porte bien.» Albr. főhg. levélt.

[2]) Delmotte Albertbez, 1809 máj. 23. Albr. főhg. levélt. — Hardenberg, Budán, 1809 jun. 2-án. Hannov. kir. áll. levélt. «D'après le témoignage des plus anciens militaires l'on n'a jamais combattu avec plus d'acharnement des deux côtés, ni vu une bataille plus meurtrière.»

[3]) Károly Albertbez, 1809 máj. 24. Albr. főhg. levélt.

[4]) Ferencz a nádorhoz, 1809 máj. 24. M. kir. áll. levélt. «Der Erzherzog-Generalissimus hat sich den grössten Gefahren ausgesetzt und verdankt vorzüglich den erfochtenen Sieg dem General der Cavallerie Fürsten Lichtenstein.» L. Fournier, Napoleon I., II. 223. l. jegyz.

leégett.[1]) A harcztér pedig még az elpusztult falvaknál is inkább emlékeztetett a háború borzalmas jeleneteire. E látvány még a legedzettebb katonát is irtózattal tölté el.[2]) Több mint 2000 elhullott ló borítá a széles síkságot. Az ember tekintete mindenfelé hullákra esett és nem volt ki őket eltemesse. Ezért a Duna közelében elesetteket kénytelenek voltak a folyóba dobni.[3]) Maga Károly 15,000 halottra becsüli saját veszteségét. Ezenfelül 11 harczképtelenné lett tábornokot számlált, a törzstisztek pedig legtöbbnyire meg voltak sebesítve.[4]) De a míg Ferenczet a legnagyobb örömmel tölté el e nehezen kivívott diadal,[5]) addig a francziák császárján egészen másnemű érzelmek vettek erőt. Mondják, hogy katonái lelkesítése végett kijelenté az ütközet előtt, hogy az utolsó küzdelemre vezeti őket egy elcsüggedt, sokszor legyőzött hadsereg ellen,[6]) de a küzdelem végén azt mondotta volna, hogy még egyszer meg akar verekedni, mert a lefolyt csata hadseregének csak első föllépését jelenti.[7]) Akár igaz ez,

---

[1]) Delmotte Alberthez, 1809 máj. 22. Albr. főhg. levélt.

[2]) U. o.

[3]) U. a. ugyanahhoz, 1809 máj. 25. Albr. főhg. levélt.

[4]) Károly Alberthez. Breitenlee, 1809 máj. 24. Albr. főhg. levélt. Bubna gróf Pálffy Nándor grófnak következőket irá (Wolkersdorf, 1809 máj. 25.): «Lasse Dir von Blum den Armee-Befehl und die horrente Liste der blessirten Generale zeigen, dieses mag Dir zeigen qualem pugnam pugnaverunt Austriaci». Gr. Pálffy-féle levélt. Stübingben (Stájerország).

[5]) Ferencz a nádorhoz, 1809 máj. 24. M. kir. áll. levélt. «Um 7 Uhr Abends waren alle Angriffe abgeschlagen und der vollständigste Sieg krönte die Anstrengungen einer Armee, von der man kurz vorher der Welt verkündigt hatte, dass sie zertrümmert und aufgelösst sey.»

[6]) Albert emlékirata az 1809-iki hadjáratról. Albr. főhg. levél.

[7]) Delmotte Alberthez, 1809 máj. 23. Albr. főhg. levélt.

akár sem, annyi kétségtelen, hogy az asperni nap kemény csapást mért önérzetére, mert itt először láthatta a világ, hogy az eddig legyőzhetetlennek tartott férfiúval is meg lehet mérkőzni.[1]) Mit sem használt neki, hogy a világot jelentéseivel tévútra vezetni igyekezett és ennek tudata vehetett erőt lelkén, midőn május 22-ének estéjén kis csolnakjában a Duna jobb partjára érve, bágyadtan, kimerülten, könyes szemekkel, némán tekintett maga elé, a nélkül, hogy hosszan tartó merengéséből fölocsudva, gyorsan készített ebédjét érintette volna.[2]) Persze, nagyon fájhatott neki, hogy leghívebb barátja, «birodalma Rolandja»,[3]) Lannes tábornagy elesett. De még ennél is inkább bántotta az a körülmény, hogy ő, ki eddigelé mindig csak ellenfele üldözéséhez volt szokva, most először volt kénytelen azon kérdéssel hadi tanácsa elé lépni, hogy el kell-e hagyni Lobau szigetét? Berthier, Masséna és Davout — az utóbbi egy csolnakban viteté át magát Napoleonhoz — a jobb partra való visszavonulás mellett voltak. A császár, ki eddig nyugodtan hallgatta végig tábornokai fejtegetéseit, ez ajánlatot visszautasítá. Éles szeme, melynek pillantása a legnagyobb veszélyek óráiban sem zavarodott meg, azonnal átlátta a határozat káros következményeit. «Ép oly jogosan tanácsolhatnák neki azt — ugymond — hogy menjen Strassburgig vissza. A visszavonulás a Duna jobb partjára egy-

---

[1]) Blücher ekkor irá: «HErr Napoleon ist in der tinte und wird sich Schwehrlig heraussahrbeitten». Historische Zeitschrift, 54. k. 210. l.

[2]) Ségur, Histoires et mémoires, III. 359. l.

[3]) U. o. 361. l.

értelmű volna Bécs elhagyásával.[1])» Igy beszélt ama férfiú, ki e pillanatban a lehető legválságosabb helyzetben volt[2]) és kit ellenfele további üldözéssel minden eddigi sikerétől könnyen megfoszthatott volna. A főherczeget mindjárt akkor és később is igen erősen megrótták, hogy győzelme gyümölcseit nem szedte le és nem kísérté meg a döntő csapást mérni Napoleonra.[3]) Ha ezzel azt akarták mondani, hogy Károly nem ismerte a francziák veszedelmes helyzetét és egyáltalában nem is gondolt arra, hogy győzelmét kizsákmányolja, ebben bizonyára tévedtek. «Ha a Duna — irja Károly Albertnek — nem födözi az ellenség visszavonulását, ez igen rossz véget ért volna.»[4]) Mert bármily hűtlennek is mutatkozott e napokban Napoleon szerencséje, mégsem hagyta őt el egészen. Mert a Duna rohamos áradása miatt Károly további előrenyomulása lehetetlenné vált. Ez volt az ok, mely miatt Hiller kifogásokat tett Károly azon parancsa ellen, hogy Napoleont még 22-ikén este vegye üldözőbe.[5]) Sehol sem volt hajó az átkelés czéljaira és a Regensburgnál elveszett hidász-készlet még nem volt kipótolva.[6]) E miatt a későbbi kisérletnek is el kellett maradnia. «Ma éjjel — irja a főherczeg május 24-én Ferencz

---

[1]) Ségur, III. 355.

[2]) Marmont, Mémoires, III. 215—216. l.

[3]) U. o. 216. l. A kortársak sürgönyei keserű szemrehányásokkal telvék. Krones, 111. l. Beer, 387. l.

[4]) Károly Alberthez, Markgraf-Neusiedl, 1809 máj. 28. Albr. főhg. levélt. «Si le Danube n'avait couvert la retraite de l'ennemi, elle aurait eu des grandes suites.»

[5]) Károly följegyzései az 1809-iki hadjáratról. Albr. főhg. levélt.

[6]) U. o.

császárnak — Lobaut két dandárral meg akartam támadni, de a viz nagymérvű növekedése miatt kénytelen voltam erről lemondani.»[1]) De még ha a szükséges hajók a főherczeg rendelkezésére is állanak, a kimerülés és a nagy veszteségek még akkor is megakadályozták volna a tartós üldözést. A lőszer egészen elfogyott. Míg Napoleon a jobb partról minden pillanatban új készletet kaphatott és hozzá, rövid idővel az ütközet előtt, Davout is megérkezett 45,000 emberével, addig a főherczeg hosszabb ideig volt kénytelen várakozni, míg új csapatok segélyével megerősödhetik és magát a kellő készlettel elláthatja.[2]) De az is különös fontossággal bir e viszonyok megitélésénél, hogy Napoleont nem hozták zavarba s nem űzték futása közben, sőt visszavonulását a legnagyobb nyugalommal kezdheté meg. Üldözésre a hely sem volt alkalmas. Az erdős ligetek, a kis Dunaág és a Lobau-sziget bozótos talaja gátolták a lovasság gyors előrenyomulását.[3]) «Ily körülmények között — irja a főherczeg önmagáról — minden, az ellenség üldözésére irányzott kisérlet csak romlásra vezető és a kivívott győzelem előnyeit is megsemmisítő lett volna.»[4]) Ő tehát beérte

---

[1]) Károly Ferenczhez, 1809. máj. 24. Bécsi áll. levélt. — Historische Zeitschrift, N. F. 22. k. 555. l.

[2]) Károly följegyzései az 1809-iki hadjáratról. Albr. főhg. levélt. Wimpffen tábornok a császárhoz. Kelet nélkül. Albr. főhg. levélt. «Allein die Unmöglichkeit der Verfolgung des Feindes und die in Friedenszeiten vernachlässigte Erbauung mehrerer têtes de pont an der Donau hinderten der Schlacht von Aspern grössere Folge zu geben.»

[3]) Károly följegyzései az 1809-iki hadjáratról. Albr. főhg. levélt.

[4]) Károly főhg. emlékirata 1801—1809. Albr. főhg. levélt. Hardenberg, ki a viszonyokat igen jól ismeré, szintén így nyilatkozik Budán,

azzal, hogy a Duna bal partját Asperntől Enzersdorfig a hatodik hadtest, az Enzersdorftól egészen Mühlleitenen túl terjedő vidéket pedig Nordmann tábornok körülbelül ugyanolyan számú csapataival tartsa megszállva.[1]) Az összes többi csapatok Russbach mögé a Wagram és Markgraf-Neusiedl között elterülő magaslatokra húzódtak vissza. S míg Pozsonynál a jobb parton készült hidfő biztosításul szolgált, az 5-ik hadtest az átkelés megfigyelésével, egy kisebb hadosztály pedig Krems védelmezésével volt megbízva. Viszont Napoleon mindent megtett, hogy Lobau szigetét valóságos erőddé alakítsa át és hogy összes csapatait Bécs környékén egyesítse. Igy hát az asperni ütközet Napoleon rohamos győzelmi pályafutását pillanatnyira mindenesetre megakasztá, de Ausztria helyzetét alapjában véve még sem változtatá meg.[2]) E részben a főherczeg — ki egyáltalában inkább a pessimismus, mint az optimismus felé hajlott — meglehetősen sötét szinekben látta a helyzetet. Súlyosan terhelé őt a reá nehezedő felelősség. «Szükséges — irja

---

1809 jun. 14-én. Hannov. kir. áll. levélt. «Le réproche de ne pas avoir poussé d'avantage les succès remportés le 22 ne paroît pas être merité et si aussi l'on ne nie pas la possibilité qu'il n'eut pu amener de plus grands resultats, il auroit toujours joué le tout pour le tout, et un revers ne lui auroit non seulement enlevé tout le fruit de la victoire, la confiance et l'assurance en soi-même de l'armée, mais ce revers auroit eu des suites plus funestes que les avantages possibles n'eussent été grands; il exposoit évidemment le sort de la monarchie; en outre l'armée manquoit de munitions d'abord après la bataille ce qui aussi est excusable si l'on considère que l'on avait tiré dans les deux journées au delà de 50.000 coups de canon.»

[1]) Károly följegyzései az 1809-iki hadjáratról. Albr. főhg. levélt.

[2]) U. o.

május 28-án nagybátyjának — hogy császárunknak e már egyetlen hadseregével óvatosan bánjak. Mindazáltal Isten segélyével remélem, hogy még egy csapást mérek ellenfelemre — de ez nem könnyű dolog.»[1]) E csapás alatt Károly a Dunán való átkelést értette, melyet, közvetlen Aspern után e napokban akart megkisérteni.[2]) De valamint Napoleon, ő is azt tartá, hogy az átkelés egy nagy folyamon, szemben az ellenséggel, a legnehezebb hadműveletek közé tartozik és ép ellenfele balsikere a legnagyobb óvatosságra inté őt.[3]) «Megfigyelem Napoleont — így vélekedett — és várom, hogy valamely hibás lépést tegyen, vagy pedig nekem alkalmat adjon az előnyös támadásra — de ön számíthat reá, hogy vagy semmit, vagy a mennyire csak lehet, keveset fogok koczkáztatni.»[4]) Mivel a vezérkar főnöke is a Dunán való átkelés ellen nyilatkozott,[5]) a Napoleon ellen irányzott csapás tényleg elmaradt. De a franczia császár sem mert semmihez fogni. «Napoleon és én — jegyzi meg erre nézve Károly junius 1-én — kölcsönösen megfigyeljük egymást és lessük, melyik követ el közülünk oly hibát, melyet a másik hasznára fordíthat. E közben igyekszünk veszteségeinket helyrehozni. Ugy hiszem, hogy e tétlenség mindkettőnknek nehezére esik, mert egyikünk jellemének sem felel meg. De az okosság és a legközelebbi

---

[1]) Károly Albertliez, 1809 máj. 28. Albr. főhg. levélt.

[2]) Angeli: Wagram czímű értek. a «Mittheilungen des Kriegsarchives» 44. l.

[3]) Károly Albertliez, 1809 máj. 28. Albr. főhg. levélt.

[4]) U. o.

[5]) Angeli id. m. 44. és k. l.

ütközet elmaradhatatlan következményeinek mérlegelése egyenesen kényszerít arra bennünket.»[1]) E levelek, melyekben a főherczeg lelke legtitkosabb gondolatait tárja föl Albert előtt, megbecsülhetetlen értékűek az akkori helyzet helyes fölfogására nézve. Mert azok teljesen megczáfolják azt a gyanút, mintha Károly, beérve a győző öntudatával, a továbbiakkal mit sem törődött volna. Ez nem áll. Károly csak nem akart kellő előkészület nélkül, a jövőre nézve döntő természetű lépést tenni, a mire amúgy is mindig csak aggódva tudott gondolni.[2]) «Tervem kész — irta junius 7-én — és az ugyanolyan, a milyen Fabiusé volt Hannibal ellen, ki az államot késlekedésével menté meg. Mit sem akarok koczkáztatni, mert a rendelkezésemre bocsátott erő az utolsó, melylyel a monarchia bir, de a legnagyobb erélylyel meg fogok minden alkalmat ragadni, mely részemre a döntő csapásra kinálkozni fog.»[3]) De e végből szükséges volt, hogy a főherczeg minden oldalról segéderőket szerezzen. És még egyébre is szüksége volt. Arra t. i., hogy János és József főherczegek is olyan műveleteket vigyenek

---

[1]) Károly Alberthez, 1809 jun. 1. Albr. főhg. levélt.

[2]) U. a. ugyanahhoz, Wagram, 1809 jun. 7. U. o. «Il me reste encore un grand et pénible ouvrage.»

[3]) U. o. «Quant à moi, mon plan est fixé et tel que Fabius vis à vis d'Hannibal qui cunctando restituit rem ; je ne risquerai rien, car les forces que j'ai à présent à ma disposition sont les dernières de l'état, mais je profiterai avec la plus grande énergie de chaque occasion qui se présentera à moi pour frapper un coup décisif.» Fournier, ki egy kéziratból Károlynak Alberthez intézett néhány levelét átveheté, de az eredetieket nem látta, tévesen csinál Károly junius 1-sei és 7-iki leveleiből *egy* levelet ; Napoleon I., II. k. 226. l.

végbe, melyek alkalmasak volnának ama nagy czél előmozdítására. Míg ez meg nem történik, addig a főherczeg — mint maga mondja — Napoleonnal szemben «a qui vive-nél marad.»[1]) S mivel az említett műveletek a nagy hadsereg tevékenységére is befolyással voltak, szükséges azokat közelebbről vizsgálnunk.

---

[1]) Károly Alberthez, 1809 jun. 4. Albr. főhg. levélt.

X. FEJEZET.

A GYŐRI ÜTKÖZET.

(1809 jun. 14.)

Még mielőtt Németországban az ellenségeskedések megkezdődtek, Chasteler altábornagy, a tiroli népfölkelés segélyével, mely utóbbi Hofer András vezetése alatt állott, kiűzte a francziákat Tirolból.[1]) Ugyanez időben János főherczeg is sikereket ért el Olaszországban. De mióta Károly kénytelen volt a Duna bal partjára átkelni, ez előnyök további kihasználása véget ért. Ápril 29-én, ép s.-bonifacioi győzelme napján, értesült János főherczeg a főhadsereg szerencsétlenségeiről. Most már, mint említettük, nem mert tovább előrenyomulni. Bár maga is kénytelen volt visszavonulni, mégis remélte, hogy hódításának legalább egy részét meg fogja tarthatni. «Tirolt és Belső-Ausztriát — irja ápril 30-án Ferencz császárnak — ismerve e tartományok fontosságát és nem akarván azok népeit kiszolgáltatni, utolsó emberemig megvédelmezem és minden elképzelhetőt ki fogok találni, hogy erőmet

---

[1]) Lásd erre nézve: Egger, Geschichte Tirols czimű művét, III. köt.

fokozzam és az ellenségnek kárt tegyek.[1]) Ámde másként történt. János, folyvást szorongattatván ellenségétől, visszament Villachig. Itt megtudta, hogy Bécs május 13-án elesett s hogy Chasteler ugyanazon napon Söllnél és Wörglnél vereséget szenvedett. Chastelert János utasította, hogy maradjon, a míg csak lehet, Tirolban s csak a végső esetre szólt az a meghagyása, hogy a népfölkelés védelmére kellő számú csapatokat hagyván hátra, igyekezzék magát az ellenség sorain keresztülvágni. Mint állítják,[2]) Chasteler nem merte a végső esetet bevárni és Tirolból, Hofer András kérései ellenére, mindössze 3,000 ember hátrahagyásával, kivonult. Igy hát ez ország, melynek fővárosát a bajorok május 19-én elfoglalták, magára volt hagyatva. A hős tiroliaknak mindamellett másodizben is sikerült az ellenséget hegyeik közül kiűzni. E közben János tovább és pedig Klagenfurtba ment. E városban kapta azon már említett parancsot, hogy menjen Villachból Salzburgba és támadja meg hátban a francziákat, de kijelenté, hogy ez utasítást képtelen teljesíteni.[3]) E végből Villach visszahódítására lett volna szükség, mely most az olaszországi alkirály hatalmába jutott. János, kinek hadserege már előbb szánandó helyzetbe jutott, most teljességgel nem mert komolyabb küzdelembe bocsátkozni.[4]) Gráczba vonult, mert biztosan remélte, hogy itt a feléje közeledő Jellacich-csal egyesülni fog,

---

[1]) János főherczeg Ferenczhez, St.-Bonifacio, 1809 ápr. 30. Bécsi áll. levélt.

[2]) Knesebeck jelentése, 1809. Por. kir. áll. levélt.

[3]) Heer von Inner-Österreich, 1817-iki kiadás. 134. l.

[4]) U. o. 149. l.

kinek támogatásával, föltéve, hogy a francziák tovább is üldöznék, Magyarországba akart visszavonulni, hogy a nemesi fölkelő sereggel egyesülve, ismét támadólag lépjen föl. Jellacich azonban, május 25-én, St.-Michaelnél vereséget szenvedett — nagy fájdalmára János főherczegnek, ki ez által reményét megsemmisítve látta.[1]) Pedig ép most lett volna szükséges, hogy erősnek érezze magát. Mert Károly, ki viszont a tiroli eseményekről és Jellacich vereségéről nem birt tudomással, azt a föladatot ruházá az asperni győzelem után testvérére, hogy akadályozza meg Jenő olaszországi alkirály előrenyomulását és egyesülését Napoleonnal.[2]) Károly ennek elérésére igen nagy súlyt helyezett. Mert ha sikerül Napoleonnak, a legközelebbi napokra várt eldöntés előtt, mostoha fiával egyesülnie, ez által oly túlerőhöz jutott volna, mely a monarchiát végromlással fenyegetné.[3]) Ezért utasítá Károly János főherczeget, hogy kövessen el mindent Napoleon szándékának meghiusítására és egyúttal kilátásba helyezé, hogy e czél elérését ő maga is igyekezni fog demonstratiók segélyével tevékenyen előmozdítani.[4]) Néhány nap mulva azt a parancsot kapta János, hogy Magyarországba húzódjék, ha nem képes magát Stajerországban tartani s hogy itt a Győrnél és Körmendnél fölállított

---

[1]) Heer von Inner-Österreich, 1817-iki kiadás. 149. l.

[2]) Károly Jánoshoz, 1809 máj. 25. Hadműködési napló. Lásd még Angeli: Wagram czímű művét a «Mittheilungen des Kriegs-Archivs»-ban 43. l. — Jenő nejéhez a Mémoires du prince Eugène IV. k. 221. l.

[3]) Hadműködési napló; Károly Jánoshoz, 1809 máj. 25. Cs. és kir. hadi levélt.

[4]) U. o. Angeli: Wagram id. h.

magyar nemesi fölkelősereggel egyesüljön.[1]) János e végből junius 1-én Körmendre ért. Föladata az volt, hogy a nádorral, az insurrectio főparancsnokával együtt gyámolítsa a nagy hadsereg működését. De vajjon abban a helyzetben volt-e a nádor is, hogy a magyar nemesi fölkeléssel jelentékeny szolgálatokat tehessen? Tény, hogy őt, kinek hivatása volt hazánkban a védelmi intézkedések vezetése, hosszas bizonytalanságban hagyták a háború kitöréséről.[2]) E mellett azt a hibát is elkövették, hogy a fölkelő sereg egybehivását csak 1809 ápril havában határozták el. Ép ily megbocsáthatatlan hiba volt a bécsi udvari hadi tanács részéről, hogy bár előbb megigérte a nemesi fölkelésnek minden szükségessel való fölszerelését, csakis ápril 2-ikán tudatá a nádorral, hogy számításaiban tévedett és hogy a fegyverek, szövetek és más hasonló czikkek beszerzéséről nem képes gondoskodni. József főherczeg kényszerrendszabályokat sürgetett, követelte a tett igéret beváltását, «mivel — mint magát kifejezte — menthetetlen volna a vitéz magyar nemességet, oly pillanatban, midőn a monarchia föntartása forog szóban, a fölszerelés hiánya miatt, tétlenségben

---

[1]) Hadműködési napló, 1809. Cs. és kir. hadi levélt.

[2]) József főhg. Ferenczhez. Budán, 1809 febr. 1. Bécsi áll. levélt. «Bleibe ich in meiner jetzigen Unwissenheit, so muss ich nur nach eigenem Gutdünken fürgehen. werde durch solche unerwartete Befehle in meinen Anstalten beirrt und kann am Ende wohl gar in eine solche Lage versetzt werden, wie ich im Jahre 1805 war, kein Mittel zu Vertheidigung des Landes, aber alle Verantwortlichkeit auf mich zu haben. und wie es Ew. Majestät noch erinnerlich seyn wird, dann auf alle mögliche Art verschwärzt, ohne Vortheil des Staats, um meine Ehre kommen zu können.»

hagyni.»[1]) Hiába kért a nádor csapatai kiképeztetése czéljából sorhadi tiszteket is. Most már nem habozott többé József főherczeg és panaszával az uralkodó elé járult. «Hogy Fölséged jóérzelmű és ragaszkodó alattvalóinak e tömege — irta József főherczeg a királynak — még most is nélkülözi a legelső szükségleteket és kiképzésben sem részesült, az nem az én hibám, mert ez ügyet hét hónap óta szakadatlanul és sok bosszúsággal sürgetém és ezt maig is teszem.»[2]) Valóban érdemes lett volna a nádort, ki lehangolva és komoran tekintett a jövőbe,[3]) erőteljesebben gyámolítani. Az egész országban a legjobb hangulat uralkodott, némelyek ugyan azt állíták, hogy a magyarok áldozatkészségéhez fűzött nagy várakozások meghiusultak és még az ujonczokat is csak bajjal lehetett összehozni, pedig ennek ép az ellenkezője volt igaz. «Be kell vallanom — így hangzik a főherczeg-nádor egyik levele — hogy különösen azzal a móddal, melylyel a nemesek az ügyek mostani állását fölfogják, tökéletesen meg vagyok elégedve és hogy az általam beutazott vidéken az egy 1797-iki évet kivéve, sohasem

---

[1]) József főhg. Colloredohoz, 1809 ápr. 10. A Kisfaludy-társ. levélt. Budapesten.

[2]) József főhg. Ferenczhez. Kelet nélkül. A Kisfaludy-társ. levélt. Hogy mily elhagyott állapotban volt a nemesi fölkelés, azt Albert herczeg is bizonyítja: Mémoire sur la guerre de 1809. Albr. főhg. levélt. L. még Malcher id. m.

[3]) U. a. ugyanahhoz. 1809 febr. 1. Bécsi áll. levélt. «Mich werden Ew. Majestät immer auf dem Weg der Ehre finden, und ich werde mich glücklich schätzen, wenn ich für Sie mein Leben auf dem Schlachtfelde lassen, dadurch aber ausweichen kann, die Erfüllung meiner Besorgnisse. die Zerstörung der österreichischen Monarchie zu erleben.»

találtam a felfogásokat a legfelsőbb szándékokkal oly összhangzóknak, mint épen most.»[1]) Igy a nemesi fölkelés, Magyarország áldozatkészsége ellenére, készületlen állapotban volt, és pedig oly időben, midőn Károlyt már az első vereségek érték és Napoleon már Bécsbe vonult. A nádor készületlensége annál végzetesebb volt, mert hazánk most nyitva állott az ellenség előtt. És Napoleon ismeretes eljárása mellett, ki minden eszközt jónak tartott czéljai elérésére, előrelátható volt, hogy azonnal igyekezni fog a magyarokat, kiket előtte amúgy is békétlenkedő színben tüntettek föl, fölkelésre birni. Hisz ő maga ki is nyilvánítá mindjárt a Bécs bevételét követő napon, hogy: «Magyarország önállóvá teendő. A magyarok, ha úgy akarják, választani fognak oly férfiút, ki függetlenségüket és alkotmányukat biztosítani fogja.»[2]) A következő napon — május 15-én — csakugyan kibocsátá hirhedt kiáltványát, melyben hazánkat a Habsburgoktól való elszakadásra hívta föl.[3]) A franczia könnyű lovasság, mely az ország határszéléig kalandozott, igyekezett e kiáltványt

---

[1]) József főhg. Ferenczhez. Budán, 1809. márcz. 8. Bécsi áll. levélt. U. a. Budán, 1809 márcz. 19. Bécsi áll. levélt. «Ich habe Ew. Majestät bereits berichtet, wie günstig die Stimmung im allgemeinen hierlandes ist, dieses äussert sich in jedem Geschäfte, nie ging eine Rekrutenstellung vorzüglich in unserer Gegend so leicht von statten, als die gegenwärtige. — — All dieses vereinigt, kann Ew. Majestät von der hierlandes allgemein herrschenden guten Stimmung und von dem allgemeinen Wunsche, die allerhöchsten Absichten nach Möglichkett zu secundiren, überzeugen.» Kazinczy Ferencz az ujhelyi megye-gyűlésről következőleg ir; «Wir sprühten Hass und Rache wieder Napoleon.» Kazinczy Rumyhoz, 1809 márcz. 27. A m. t. akad. levélt.

[2]) Névtelen naplója, 1809 máj. 14.

[3]) Corresp. de Nap. XIX. 11. l.

a határon átcsempészni.[1]) Bizonyára nagyobb jelentőségű lett volna Napoleonra nézve, ha Magyarországon nyílt lázadás tör ki. Bármily nagy győzelem sem tett volna neki jobb szolgálatokat annál. Ez események nagy fontosságát tekintve, jogosan fölvethető e helyen a kérdés, ha csakugyan sikerült-e a francziáknak hazánkban tért nyernie és hogy remélhették-e további előnyomulásuk esetére a lázadás kitörését? Maig is homályba maradt burkolva, ki volt tulajdonképen ama kiáltvány magyar fordítója? Nyomós okok szólnak Batsányi költő ellen, kit eddig általában a kiáltvány fordítójának tartottak.[2]) De az már bizonyos, hogy Napoleon alig, vagy inkább épen nem talált kedvező talajt hazánkban tervei részére.[3]) Haager, a bécsi rendőrségi alelnök ugyan fölfedezni vélte itt az összeesküvés nyomait. Megtalálták bizonyos nagy-kállói Kállay György levelét is, ki a főizgató volt, és ki Wesselényi Miklós bárót fölszólítá, hogy Erdélyben ép

---

[1]) Lásd erre nézve «Napoleon viszonya Magyarországhoz» cz. értekezésemet a «Budapesti Szemlében» 1883.

[2]) A bizonyítékokra nézve l. előbb id. ért. Legújabban Széchy Károly is foglalkozott e kérdéssel: «Magyar költő idegen földön» cz. ért. Az erdélyi múzeum-egylet kiadványai, VI. k. 1889.

[3]) Kazinczy fölemlítvén e tényt, hozzá teszi: «*Einmal* ist dies nicht *erlaubt*, nicht *moralisch;* zweitens wäre es auch zu nichts anderem als *das Land ganz unglücklich zu machen.* Ungarn kann stolz seyn, dass wir Verkannte durch Österreicher, die uns viel zu danken haben, so oft Misshandelte, nichts gethan haben, was unsere Neider und Feinde vielleicht erwartet haben.» Kazinczy Rumyhoz, 1809 decz. 8. A m. t. Akad. levélt. Montbrun az istriai hghez: «Nous ne pouvons pas nous tromper sur l'esprit des habitants, ils sont contre nous et les bonnes intentions de Sa Majesté, exprimées dans sa proclamation, n'ont produit jusqu'à présent aucun effet. La noblesse a toujours gouverné ce pays. Elle a pris en entier les armes et parait décidée à se défendre contre nous.» Memoires du prince Eugène. V. 318. L. u. o. 322. és 324. l.

úgy hasson Napoleon szándékai érdekében, mint ő teszi azt Magyarországban és Horvátországban. De több nem is történt, mert a magyar nemzet azon része, mely kész lett volna a bécsi kormánynyal való elégületlensége miatt az elszakadásra, egyáltalában nem bizott Napoleon szép szavaiban. Attól tartottak, hogy a franczia császár kizsákmányolja Magyarországot czéljaira s azt, politikája követelményei szerint cserben fogja hagyni.[1]) A józanabb elemek visszariadtak olyan kalandoktól, melyek következményeitől tartani lehetett. Horvát István és Virág Benedek abban mindenesetre megegyeztek, hogy hazánkra nézve a legnagyobb szerencse volna, ha Napoleon által a Habsburgok uralmától megszabadíttatnék. Sőt Horvát azt gondolván, hogy a franczia császár készséggel segíteni fog ebben, küldöttséget kivánt ahhoz meneszteni, hogy tőle hazánk részére királyt kérjen. De bármennyire rajongott is e tervért, a hideg számítás mégis győzött, mert be kellett látnia, hogy Ausztria uralmától ennek teljes leveretése esetében sem volna lehetséges szabadulni. Mert, ugymond Horvát, Napoleon vagy politikából, vagy Oroszországra való tekintetből kibékül a Habsburg-házzal, vagy pedig maga Ferencz fogja magát, koronája megmentése végett, a franczia császár oltalma alá helyezni.[2]) Mindamellett kétségtelen, hogy a kiáltvány is kis mértékben terjedt el és még azokat sem elégíté ki, kik

---

[1]) Kazinczy Rumyhoz, 1809 máj. 30. A m. tud. Akad. levélt. «Die schlaue Proclamation des Feindes!! Alles schreckt! Wehe dem, der verblendet wird.»

[2]) Horváth István mindennapija. A m. nemz. múzeum kéziratai. 466 quart. hung.

tartalmával megismerkedtek. Különösen az alsóbb nemesség volt az, mely nem találta föl abban a mit várt.[1]) S mert Napoleon izgatásai terméketlen talajra találtak, a nádor menten minden belső mozgalomtól, szabadon teheté meg mindazon intézkedéseket az ország védelmére, melyeket Károly most sürgősen követelt. József főherczegnek utasítása szerint Körmendre ért testvérével, Jánossal együtt; nemcsak hazánkat kellett védelmeznie minden ellenséges támadással szemben, hanem a nagy hadsereg sikeres működését is elő kellett segítenie. Minden attól függött, hogy sikerülni fog-e a Jenő herczeg vezetése alatt álló olasz hadsereget, mely János főherczeget nyomról-nyomra követé, a Napoleon csapataival való egyesülésben megakadályozni. Mert erre törekedett a franczia császár, ki égett a vágytól, hogy az asperni vereséget egy fényes győzelem által örökre kitörülje az emberek emlékezetéből. Jól tudván ezt Károly főherczeg, junius 2-án parancsot adott Jánosnak, hogy egyesüljön a nagy hadsereggel Győrön felül, hol a nádor főhadiszállása volt. Ámde János más nézeten volt. Előbb Macdonaldot akarta megrohanni és ezt Karinthiába űzni, hogy Chastelerrel és a horvát bánnal egyesüljön. Erre Marmont ellen akart fordulni, hogy végül magát az olasz alkirályt támadja meg. Elég erősnek tartá magát arra, hogy belső Ausztriát az ellenségtől megtisztítsa és ellenfelével egymagára mérkőzzék meg. «Csapataim mostani fölállításával — irja Károlynak — föltartóztatám az ellenség előrenyomulását, a bár össze-

---

[1]) Narbonne Berthierhez. Kelet nélkül. A Kisfaludy-társaság levélt.

gyűjtött, de még gyakorlatlan nemesi fölkelés ellen, és ennek szárnyát födöztem. Oly helyzetben vagyok, hogy az első parancsszóra előrenyomulhatok és jogosan számítok kedvező eredményekre.»[1]) De ez nem felelt meg Károly czélzatainak, ki nagyon föl volt indulva a miatt, hogy parancsát mellőzték «előszeretetből a födözés egy veszélyes rendszere iránt.»[2]) Igen helytelennek találta, hogy János Macdonaldot, ki Graz mellett csakis a Marmonttal való egyesülésre várt, föl akarja tartóztatni, a mire őt túlságosan gyöngének tartotta és így szerinte a helyett, hogy János az egyesülést megakadályozná, önmagát teszi ki az elvágatás veszélyének, a mit pedig semmi szín alatt sem volt szabad koczkáztatni. A főherczeg azt is szemére lobbantá testvérének, hogy egyáltalában nem veszi észre, mint vezeti őt Napoleon tüntetésekkel tévútra, melyek csakis arra valók, hogy védelmük alatt János és a magyar fölkelősereg megtámadható és megsemmisíthető legyen. Károly tehát újból megparancsolta, hogy János csapatai gyorsított menetben Győrnek induljanak és egyúttal élénk sajnálatát fejezi ki, hogy János hosszas késlekedése miatt nem vehet többé részt a küszöbön levő döntő ütközetben. «Kedvességed — így hangzanak Károly erélyes szavai — be fogja látni, hogy a siker valószinűségéhez oly tengely kell, mely körül az összes hadtestek mozdulatai egy czélpont irányában forogjanak és ha minden hadtestparancsnok a saját, gyakran csupa

---

[1]) János Károlyhoz. Körmend, 1809 jun. 6. Hadműködési napló 1809.

[2]) Károly Jánoshoz. jun. 9. Hadműködési napló 1809. Lásd még «Heer von Inner-Österreich» 167. l., a hol Károly levele kivonatban közölve van.

egyéni előszereteten alapuló kedvencz eszméi és tervei szerint jár el, a nélkül, hogy a kapott parancsokat figyelembe vegye, minden veszendőbe megy és az idegen udvarok bizalma is abban az arányban fog csökkenni, mennél inkább látják, hogy a szétforgácsolt s külön működő erők nem tömörülnek össze egy szilárd középpontban.»[1]) János a császártól is szigorú parancsot kapván, hogy Károlynak most minden esetre föltétlenül engedelmeskedjék, végre elhagyta Körmendnél elfoglalt állását.[2])

Ámde Károly attól tartott, hogy János eddigi késlekedése már is káros következményekkel fog járni, mert az bizonytalan időre elhalasztá az összes haderő egyesülését és a támadás megújítását. És különösen attól tartott, hogy a Győrhöz mindinkább közeledő francziák, kik a Csalóközt folyvást megfigyelik és a pozsonyi hidfővel szemben erős sánczműveket építettek, meg fogják akadályozni Károly összes csapatainak oly hőn óhajtott összpontosítását.[3]) Károly egyfelől János azon fölfogása ellen volt kénytelen küzdeni, mely szerint ez elég erősnek tartá magát arra, hogy

---

[1]) Károly Jánoshoz, jun. 9. Hadműk. napló 1809. — Ferencz Jánoshoz. Kelet nélkül. U. o.

[2]) Lásd Krones id. m. mint nyilatkozik János a császárnéhoz intézett levelében Károly sértő szavairól.

[3]) Hadműködési napló 1809. Károly a nádorhoz, 1809 jun. 10. «Ich besorge nur, dass die hieraus entstandene grosse Verzögerung und Zurücksetzung des Zeitpunktes der Vereinigung unserer Gesammtkräfte und der Wiederergreifung der Offensive die nachtheiligsten Folgen nach sich ziehen könne, in dem der Feind in der Absicht, diese Vereinigung zu hindern, immer mehr und mehr gegen die Raab detachirt und ein sorgfältiges Augenmerk auf die Insel Schütt richtet, seine Verschanzungen aber dem tête de pont von Pressburg gegenüber zur Verhinderung des Debouchirens mit jedem Tag mehr consolidirt.»

Jenő és Macdonald ellen, a legelső parancsra, diadalmasan nyomuljon előre, másfelől pedig törekednie kellett legyőzni a nádor ellenszenvét is az Olaszországból visszatért csapatokkal való egyesülés ellen.[1]) József főherczeg abban a véleményben volt, hogy sokkal jobb a Dunán átkelni és Bécsnél az ellenség figyelmét tüntetésekkel lekötni, mint Magyarországba egy hadtestet kiküldeni. Mert az által időt nyernének az insurrectio kiképzésére és János főherczegnek is alkalma nyilnék megpihentetni erősen megviselt csapatait.[2]) A nádor csak kelletlenül tevé át főhadiszállását Győrbe.[3]) Mivel azonban itt bárminő mozdudulatra képtelennek érzé magát, várva-várta annak bekövetkezését, a mi ellen eddig erélyesen védekezett,

---

[1]) Károly Ferenczhez, jun. 11. Hadműködési napló 1809. Az akkori állapotok jellemzéséhez érdekes adalék az a rövid emlékirat, melyet gr. Pálffy Nándor 1809-ben Mária Ludovica császárnénak átnyujtott: «Im Hoflager befindet man sich in der traurigen Lage, bald dem Generalissimus, bald dem Palatin Befehle zu geben, die nicht befolgt werden und worüber man manchmal einige Tage später erst recht froh ist. Vom Generalissimus werden öfters 2—3 Tage gar keine Rapporte eingesendet, sehr vieles veranlasset, was Se. M. der Kaiser erst nach geschehener Sache erfahren. In einem Erzh. Quartier wird schrecklich gegen den andern geschimpft. Das Unglück will, dass sie nur, so lange sie klagen, Recht haben und nur dann Unrecht, wenn sie von ihren eigenen Handlungen sprechen. Die Umgebungen des K(aysers) fürchten jeden, der nur eine Viertelstunde mit demselben spricht und verhindern es. Die Übereinstimmung darzu ist sehr gross, aber nur für eine Provinz und gegen alle; sie wissen sich oft nicht zu helfen, wenn sie sehen, dass dem ungeachtet alles so schlecht gehet, dass sie nicht abzuhelfen im Stande sind, dass dennoch oft der Palatin, oft der Erzh. Carl recht haben, dass alle Geschäfte verzögert werden, dass nirgends ein Centrum ist, dass alles dem Verderben zueilet.» Kelet nélkül. Pálffy-féle levélt. Stübingben.

[2]) József főhg. Ferenczhez. Budán, 1809 máj. 28. Bécsi áll. levélt.

[3]) U. a. Győr, 1809 jun. 4. Bécsi áll. levélt.

hogy t. i. Jánossal egyesülhessen.[1]) Végre ez, mint mindig, úgy most is telve bizalommal, előrenyomult, hogy a magyar fölkelő sereghez érjen. «Reménylem — ezt irja junius 11-én a császárnak — hogy a nádor-főherczeggel való egyesülésemnek mi sem fog útjában állani. Ha az ellenség a Rába folyót átlépni merné, elég erősnek érzem magam megtámadására és visszaverésére.»[2]) A Jenő vezetése alatt álló olasz hadsereg, mely junius első napjaiban Sopronyból Kőszegbe és Szombathelyre ment, időközben csakugyan átlépte Sárvárnál a Rábát, hogy János és a nádor egyesülését meggátolja. Hihetőleg ez a terv is sikerült volna, ha József még idejekorán testvére elé nem küldi Mecséry tábornokot egész Gyarmathig.[3]) Mióta az ellenséges hadsereg a Rábán való átkelést erőszakolta, Jánosra nézve lehetetlenné vált Medvénél a Dunán átkelni. Most szakadatlanul harczolni kellett a francziákkal, vagy pedig, visszavonulás esetében, meg kellett kisérteni a Dunán való átkelést Komáromnál.[4]) De ép ennek akarta Napoleon elejét venni. A főherczeget Budára akarta visszaszorítani, hogy a Bécscsel való összeköttetéstől teljesen elvágja.[5]) Mivel Napoleon megparan-

---

[1]) József főhg. Ferenczhez. Győr, 1809 jun. 4. Bécsi áll. levélt. «So lange nicht der Erzherzog Johann zu uns stosst oder Ew. Majestät uns mit etwas regulären Truppen nicht unterstützen, können wir nichts offensives tentiren, ausser wir hätten für uns eine entscheidende Übermacht.»

[2]) Bécsi áll. levélt.

[3]) Az insurrectio történetéhez. A Kisfaludy-társaság levélt.

[4]) U. o. — Jenő Napoleonhoz: «Dautres disent que toute l'armée autrichienne se portera sur Comorn, comme le seul point d'appui qu'ils aient en ce moment.» Mémoires du prince Eugène. V. 373. l.

[5]) Corresp. de Nap. XIX. 110. l.

csolta az olasz alkirálynak Győr bevételét,[1]) hol a nádor tartózkodott, másfelől pedig János főherczeg is ép ezen pont felé ment, így elkerülhetetlenné vált itt az ellenfelek összeütközése.

Eközben Wolkersdorfban, Ferencz főhadiszállásán, nagy aggodalom uralkodott János főherczeg hadserege miatt. Attól féltek, hogy az ellenség őt Soprony felé fogja szorítani, hol Jenő könnyű szerrel megsemmisítheti. Ferencz császár nem is tudott János sorsa iránt mindaddig megnyugodni, míg csak biztos hírt nem kapott, hogy a főherczeg szerencsésen Győrbe ért. Most már minden reményüket János és József egyesülésébe helyezték. A nádor hadsegédje: Kisfaludy Sándor, több jelenség nyomán, már májusban arra a következtetésre jutott, hogy az uralkodó testvérei között egyenetlenség támadt s most azt tapasztaljuk, hogy Gentzet is hasonló balsejtelmek gyötrék. Gentz, ki ez időtájt a harcztér közvetlen közelében tartózkodott és sok mindenről igen jól volt értesülve, nagyon elszomorító jelenségeket láthatott és rossz hireket hallhatott, mert junius 7-én a két főherczegről szólva, így kiáltott föl: «Csakhogy igen aggódom ama nehézségek miatt, melyek a főherczegek együttműködésénél ki nem kerülhetők, most aligha fognak sokáig összeférni.»[2])

Junius 13-án János Győrhöz ért. S itt azonnal kitünt, mily csekély egyetértés volt a két főherczeg között. Már mindjárt arra nézve sem tudtak megegyezni, hogy hol foglaljanak állást az ellenséggel

---

[1]) Corresp. de Nap. XIX. 110. l.

[2]) Gentz Bubnához. Budán, 1809 jun. 13.

szemben. János főherczeg a nádor tiltakozása ellenére megengedte, hogy a francziák a győri hadállásra nézve oly fontos csanaki szőlőhegyeket hatalmukba kerítsék.[1]) Ez végzetes hiba volt. Mert míg a csanaki magaslatok az ellenség birtokában voltak, addig egyfelől az összeköttetés Komárommal és Budával, másfelől pedig minden előre teendő lépés nagy mértékben veszélyeztetve volt. Károly főherczeg tehát tudomást szerezvén erről, megparancsolta testvérének, hogy igyekezzék minden áron elűzni a francziákat a magaslatokról. «Kedvességed — irta Károly — oly nehezen volt rábírható Körmend elhagyására, mivel, mint ön mondá, ez által Magyarország egész Budáig az ellenségnek szolgáltatnék ki és most, midőn határozott parancsot kap, hogy Győrbe menjen, annyira összeszoríttatni engedi magát az ellenség által az ottani vidéken, hogy ez által Komárommal való összeköttetése is bizonytalanná válik.»[2]) Nem elég, hogy a csanaki fontos magaslatokat elfoglalni engedték, hanem hozzá még a francziák számerejére nézve is a legnagyobb fokú és megmagyarázhatatlan vakságra mutató tévedésben voltak. Teljesen bizván a saját erejükben, az ellenséget kevésre becsülték. Nugent, János tábor-

---

[1]) Hadműködési napló 1809.

[2]) Károly Jánoshoz. Kelet nélkül. Hadműködési napló 1809. «Es ist mir unmöglich, mich in meinen Befehlen an die Commandirenden verschiedener Corps in alle Details einzulassen; diese müssen Ihrer eigenen militairischen Beurtheilung überlassen werden, aber die Hauptabsicht ist im ganzen zu erfüllen. Gerade durch Ihre gegenwärtige Stellung bei Raab sind Sie im Stande den ganzen auf dem rechten Ufer der Donau liegenden Theil von Ungarn zu decken und den Feind en détail zu schlagen, wenn Sie den Vortheil, welchen Ihnen das Terrain darbietet, benutzen wollen.»

noka, sokáig ragaszkodott ahhoz, hogy az ellenség ereje egészen jelentéktelen.[1]) Maga a nádor, rövid idővel az összeütközés előtt azt irta, hogy nem becsüli ezt az egyesült haderőt 50,000 emberre,[2]) holott nemsokára kénytelen volt tudatni azt, hogy a francziák ép oly erősek, mint ők és e mellett egyes csapatosztályokat Veszprémbe is küldöttek, honnan ezek tetszés szerint Székesfehérvár és Buda ellen vonulhattak.[3]) Ily viszonyok között Gentz nemcsak felvetheté a kérdést: «Ki vezeti az egészet?» hanem egyúttal jogosan adhatta magának azt a kevéssé vigasztaló feleletet, hogy: «Senki».[4]) Az a mód, melylyel az olaszországi alkirály ellen a küzdelemre készülődtek, följogosítá Gentzet arra a nyilatkozatra: «Ötöt lehet egy ellen tenni, hogy a dolog rosszul megy.»[5]) Csakis abban nem volt igaza Gentznek, midőn a siker kilátásának minden hiányát azon föltevésével igazolta, hogy Gomez, a nádor adlatusa, ki, vélekedése szerint «egykoron irnok lett volna» Nugentnak nem fog engedelmeskedni.[6]) Gomez engedelmeskedett, csakhogy sokkal jobb lett volna, ha Nugent rendelkezéseit, ki nagyon zavaros fejű embernek bizonyult be,[7]) egyáltalában nem követik. A pár óra multával bekövetkezett győri

---

[1]) Az insurrectio történetéhez. Kisfaludy-társaság levélt.

[2]) Gentz Bubnához. Budán, 1809 jun. 15. Kiadatlan.

[3]) U. o.

[4]) U. o.

[5]) Gentz Bubnához, 1809 jun. 15. Közölve általam a «Neue Freie Presse» 1887 aug. 13. számában.

[6]) U. o.

[7]) Hormayr «Kaiser Franz und Metternich» cz. műve 164. lapján Nugent-t «Confusions-Grosshändler»-nek nevezi.

vereségért őt terheli a felelősség legnagyobb része. A császár környezetében azonban a tábornok bölcseségéhez fűzték a legnagyobb reményeket. Károly főherczeg is csalatkozott benne. Még rövid idővel az ütközet megkezdése előtt fölhivást kapott a nádor, hogy adja át a fölkelő sereg parancsnokságát Jánosnak és menjen néhány napra a császárhoz Wolkersdorfba, hogy azután újabb erők gyűjtése végett Magyarország belsejébe induljon. «Kedvességed — irja Ferencz Józsefnek — szivéskedjék tehát a fölkelő sereg parancsnokságát mindjárt János főherczeg megérkezése után ennek szabályszerűen átadni, a mi annál kivánatosabb, mivel az említett intézkedések megkövetelik kedvességed jelenlétét Budán és az ország belsejében és kedvességed befolyásával és tevékeny közreműködésével, melyekre én is számítok, minden elérhető a legrövidebb idő alatt és a kellő összhang biztosításával.»[1]) Ehhez képest Wimpffen tábornokot, a nagy hadsereg vezérkari főnökét csakis János főherczeghez küldötték az egyesült hadtestek részére kiállított parancsokkal.[2]) A nádor azonban nem teljesíté a vett utasítást, mert egyfelől alkotmányos érzülete visszatartá őt oly rendszabálytól, mely hazánk törvényeivel egyenesen ellentétben állott, másfelől pedig az uralkodó rendeletét ép abban a pillanatban vevé kézhez, midőn már a küzdelemre készülődtek.[3]) Méltán kelthet megütközést, hogy az uralkodó környezetében egyáltalában figyelmen

[1]) Ferencz Józsefhez, 1809 jun. 11. A Kisfaludy-társ. levélt.

[2]) E parancsokra nézve l. «Heer von Inner-Österreich» 172. l.

[3]) József Ferenczhez. Komárom, 1809 jun. 16. A Kisfaludy-társ. levélt. József Károlyhoz. Komárom, 1809 jun. 15. Albr. főhg. levélt.

kívül hagyták azt a törvényellenességet, melyet a nádorhoz intézett s a parancsnokság átadására vonatkozó fölhivás magában foglalt. Mert a magyar alkotmány értelmében csakis a király, vagy az ő távollétében a nádor lehet a nemesi fölkelés parancsnoka, de sohasem valamely más tábornok, legyen bár ez egyúttal az uralkodó ház tagja is. Mélyen sérté ama parancs magát a nádort is. «Fölséged határozott parancsára — irja az uralkodónak — vettem át a fölkelő sereg parancsnokságát, még mielőtt ez összegyülekezett volna, oly időben, midőn azzal magamnak kevés becsületet s az államnak csekély hasznot lehetett szereznem. Most, midőn e sereg az ellenséggel szemben áll, midőn nagyobb számban összegyűlve harczba indulni kész, most azt kivánja Fölséged, hogy hagyjam azt el és vonuljak mélyebben az országba. Fölséged saját itéletére bizom, hogy ezt az intézkedést nem vehetem-e nagyon sértőnek, hogy nem támadhatná-e meg jó hirnevemet ama csapatoktól való eltávolításom, melyek rám bizattak.» [1]) De ha nem is távozott el a nádor csapataitól, annyiban mégis megfelelt az uralkodó kivánságának, hogy a hadműveletek vezetését János főherczegnek engedé át — oly körülmény, melyet a junius 14-én végbement győri ütközet megitélésénél nem szabad figyelmen kívül hagyni. A magyar hadtörténelem egyetlen eseménye sem ártott annyit a magyar fegyverek hírnevének, mint ez a csata. Mert az nemzetünk becsületére a bel- és külföld közvéleményében súlyos csapást mért. Az ütközet elvesztését

[1]) József Ferenczhez, 1809 jun. 16. A Kisfaludy-társ. levélt.

ugyanis annak tulajdonítják, hogy a fölkelők egy része vad futásban egész Pestig menekült. A vereség kizárólagos okát akkor és egész napjainkig a fölkelő sereg tagjainak gyávaságában keresték. De bár ezt úgy hirdetik is, mint egy változhatatlan dogmát, ma már biztosan tudjuk, hogy ép azok a fölkelők, kik félelemtől üzetve szünet nélkül Pestig rohantak, a győri ütközetben egyáltalában nem is vettek részt. E rendetlen és alig fölfegyverzett csapat ép fölvonulóban volt, midőn az elveszett csata hirét vette, mire aztán csak a Dunán át való gyors visszavonulásban vélt menekvést találhatni.[1]) Senki sem fogja e szégyenteljes és gyáva menekülés szépítgetését megkísérteni. De azon körülményt is figyelembe kell vennünk, hogy e menekülő csapatok egyáltalában nem voltak az ütközetben s így tehát gyávaságukkal nem okozhatták a vereséget. Egészen más körülmények bélyegezték junius 14-ét szomoru emlékezetű nappá, oly körülmények, melyeket mindenesetre érdemes behatóbb vizsgálat tárgyává tenni.

János főherczeg junius 12-én Téthbe ért, hová József főherczeg is elment hadsegédjével, Beckers gróf ezredessel. A főherczegi fivérek megegyeztek abban, hogy János hadteste 13-án, az indulás előtt való főzés idejéig, Téthben maradjon, azután pedig Csanaknál

---

[1]) József főhg. a császárhoz. Böös, 1809 jun. 20. A Kisfaludy-társ. levélt. «Der Umstand, dass die zurückgewichene Trupp, unwissend wohin, auf die im Anmarsche begriffenen Theisser Insurgenten traf, bewog die letzteren auf dem Marsche umzukehren, und mit den übrigen nach Pesth zu gehen, welches den grössten Lärm verursachte. Von der ganzen Infanterie, von welcher der Feldmarschall Alvinczy in dem beyliegenden Verzeichniss der Rückkehr nach Pesth erwähnt, ist nicht ein einziger Mann, der von einer Trupp ist, die in Raab gewesen wäre.»

foglaljon ideiglenesen állást. A kétrendbeli vezérkar tiszteire várt a föladat, hogy e hadállást, melybe a Győrött levő fölkelő seregnek is be kellett vonulni. közelebbről meghatározzák. Csak ezután akarták a további rendszabályokat megbeszélni, hogy t. i. ütközetbe bocsátkozzanak-e, vagy pedig esetleg visszavonuljanak a Dunán át.[1]) Midőn József e megbeszélés után visszatért Győrbe — ekkor ép éjfélre járt az idő — azonnal magához hivatá Gomezt és megparancsolá neki, hogy tegye meg az ideiglenes hadállás meghatározása ügyében a szükséges intézkedéseket. E pillanatban érkezett meg az uralkodó már említett utasítása, hogy a parancsnokság adassék át Jánosnak. Mivel azonban a nádor a legveszélyesebb perczben nem birta magát a fölkelés zászlójának elhagyására elhatározni és János is kijelenté, hogy nem veszi át a főparancsnokságot, a főherczegek megállapodtak abban, hogy a hadműveleteket együttesen beszélik meg, de a szükséges rendelkezéseket külön-külön fogják csapatjaik körében kibocsátani.[2])

Ámde János hadserege a megegyezés ellenére elhagyta Csanaknál elfoglalt eddigi helyét, a nélkül, hogy az ellenség által üldöztetett volna és a nádor nem csekély bámulatára, egész Győr külvárosáig hatolt.[3])

---

[1]) Kivonat az insurrectio történetéből a császár részére, irta Kisfaludy Sándor őrnagy, a nádor szárnysegédje. A Kisfaludy-társ. levélt. Kisfaludynak a nádor rendeletére készült e dolgozatát az utóbbi maga is átnézte.

[2]) József főhg. Károlyhoz, 1809 jun. 15. Albr. főhg. levélt. «Mehr konnte ich, hohl mich Gott, nicht thun um die Willensmeynung des Kaysers zu erreichen.»

[3]) Az insurrectio történetének kivonata Kisfaludytól. Kisfaludy-társ. levélt.

Kis idő multával megjelent maga János főherczeg Nugenttól kisérve testvére lakásán. Itt kijelenté Nugent, hogy a kimerült csapatokkal nem volna tanácsos a következő reggelt Téthen bevárni. Ez okból még az éj folyamában intézkedett, hogy a hadsereg azonnal egyenesen Győrbe induljon, a hol a jobb szárny a Rába mentén, a bal pedig Kis-Megyer irányában megfelelő állást foglalhat el.[1]) A nádort ez az intézkedés annyira leverte, hogy a biztos fölállítás elrendezése végett haladéktalanul ki akart menni a térre. De Nugent ragaszkodott ahhoz, hogy most semmiféle intézkedést se tegyenek és a fáradt csapatoknak engedjenek időt a pihenésre és étkezésre.[2]) Hiában tiltakozott ez ellen a nádor. Hiában jósolta meg azt a szerencsétlenséget melytől ily gondatlanság mellett az egyesült hadsereg meg nem óvható.[3]) Mit sem használt arra való hivatkozása, hogy a francziák 40,000 embernyi erővel minden pillanatban meglephetik őket. Nugent ezt a leghatározottabban kétségbe vonta. Azt állította, hogy az alkirály serege nem erősebb 12,000 embernél és az egyesült hadsereg láttára nem fog támadást merészelni, mert ezt drágán fizethetné meg.[4]) Beckers ezredes nyilatkozatai szerint, János főhadiszállásán a maga erejének mértéktelen túlbecsülésével az ellenség számerejének könnyelmű kicsinylése párosult. A tisztek egyre azt mondották: nincs szükség előzetes

---

[1]) Az insurrectio történetének kivonata Kisfaludytól. Kisfaludy-társ. levélt.

[2]) U. o.

[3]) U. o.

[4]) U. o.

intézkedésekre, ilyenek az ütközet folyamában önként fognak kinálkozni.[1]) Végül a nádor sürgetéseinek volt mégis annyi foganatja, hogy az egy órára kitűzött ebéd után a mezőre akartak kilovagolni és ott intézkedni a hely szinén a csapatok fölállításáról és a további műveletekről. De az ellenség nem hagyott a főherczegeknek ennyi időt. Elég udvariatlan volt megzavarni ebédjüket váratlan ágyuzásával, mely Csanak felől mind hevesebben szólalt meg. A főherczegek azonnal talpon voltak.[2]) A francziа elővéd időközben Kis-Megyerig és a csanak-győri út közepéig, tehát az országúton levő vörös keresztig nyomult előre. Kezdetben sikerült ugyan az ellenséget Csanakig visszaszorítani. A körülsánczolt táborból folytatott heves ágyutűz segélyével sikerült föltartóztatni a Rába jobb partján előtörni akaró másik franczia hadoszlopot is. De már itt kitünt, mily megbocsáthatatlan hiba volt a csanaki magaslatokat meg nem szállani. Mert csakis ezekről lett volna lehetséges a francziák előrenyomulását megfigyelni és minden meglepetésnek elejét venni.[3]) Mivel azonban a magaslatokat nemcsak hogy el nem foglalták, hanem megengedték, hogy ellenfelük azokon 16 ágyut helyezzen el, ez urává lett a helyzetnek és junius 13-án János lovasságának minden további üldözését föltartóztatá.[4])

E kedvezőtlen állapotok ellenére sem végződött

---

[1]) Az insurrectio történetének kivonata Kisfaludytól. Kisfaludy-társ. levélt.

[2]) U. o.

[3]) U. o. Hogy mint nyilatkozott Jenő hg. a csanaki magaslatok jelentőségéről, erre nézve lásd az ő emlékiratai V. k. 375. l.

[4]) Welden, der Krieg von 1809, 115. l.

az első összeütközés minden előny nélkül. Most azonban József főherczeg, ki még este visszatért Győrbe, a legelső föladatnak tekinté elhatározni azt, hogy megtámadják-e a következő reggelen Ménfőnél az ellenséget, mely minden oldalról erősítést nyert, vagy pedig kitérjenek-e a küzdelem elől? De minden sürgetés hiába való volt. Gomez a junius 14-ére virradó éjszakán mit sem igazíthatott, mert Nugent lefeküdt aludni és sehol sem volt található.[1]) Igy virradt föl a végzetes junius 14-iki nap reggele. A főherczegek 7 órakor reggel találkoztak egymással a győri vár bécsi kapujánál. Minthogy még semmiféle intézkedés sem történt, kilovagoltak a csapatokhoz. Útközben találkoztak Nugenttal, ki megint úgy nyilatkozott, hogy a rendelkezések legczélszerűbben a helyszinén állapíthatók meg.[2]) Midőn a főherczegek a csapatokhoz kiértek, tényleg sem ezek fölállítására, sem az ordre de bataille kibocsátására nézve még semmi sem történt. Az ezredek ép a főzéshez készülődtek. János és József a kis-megyeri kápolna magaslatánál tartózkodtak. Itt csatlakoztak hozzájuk a legelőkelőbb tábornokok. Megkezdették a tanácskozást. Az ellenség őrtüzeiből, melyek az utolsó éjjelen Gyirmóth és Csanak között voltak láthatók, annak jelentékeny erejére vonhattak következtetést. A nádor is ilyféle hireket vett. Ennek ellenére Nugent megint a leghatározottabban és minden ellenmondással szemben is állhatatosan azt állítá, hogy az ellenség legfeljebb 10—12,000 emberrel rendelkezik. Igy hát Nugent-t

---

[1]) Az insurrectio történetének kivonata Kisfaludytól.

[2]) U. o.

semmiféle elhatározásra sem lehetett birni. Saját rendelkezéseit mindig csak az ellenség mozdulataihoz akarta mérni. A nádor ismételten kiemelte ez eljárás veszélyeit. A nádor nagy bánatára, ki a császári határozat következtében önállóan mit sem tehetett, minden ellenvetés sikertelen maradt.[1])

Végre reggeli 10 órakor elhelyezkedtek a csapatok úgy, hogy a fölkelőket a rendes hadseregbe osztották. A jobb szárny Frimont alatt, Szabadhegytől a Rábáig terjeszkedett. Jellachich Szabadhegyet és a magaslatot egész Kis-Megyerig tartá megszállva. Mellé csatlakozott Colloredo, ki a kis-megyeri kápolnáig terjedő téren táborozott. A völgyben a Panzsa-patak mögött helyezkedett el a fölkelő lovasság Mecséry altábornagy parancsnoksága alatt, ki a bal szárny élén állott. Igy voltak elhelyezve, még nem készülve a támadásra, melyet János 15-ére határozott el.[2]) De a francziák nem vártak ily hosszasan; 14-én délutáni 1 óra tájban, 5 hadoszlopban a Panzsa-patak felé nyomultak előre.[3]) Most már nem gondoltak többé a főherczegek támadó tervekre, hanem csakis a védelemre. Nugent tökéletesen elveszté fejét és nem volt további intézkedések elrendelésére birható. Csak most ismerték föl világosan, hogy az alkirály egész haderejével azon nyilvánvaló szándékkal nyomult előre, hogy elvágja csapataink visszavonulását Komárom felé. Montbrun tábornok, ki az ütközetet megnyitá, a fölkelő lovasságra rohant. Ez mindjárt az első támadás következtében szét-

---

[1]) Az insurrectio történetének kivonata Kisfaludytól.

[2]) Das Heer von Inner-Österreich, 1817-iki kiadás, 179. l.

[3]) Lásd Welden, 115. l.

ugrasztatott. A nádor mindent elkövetett, hogy azt összegyűjtse. Hadsegédjeivel együtt csak nehezen birta a huszárokat megállítani. Ekkor azonban az ellenség heves kartácstüzeléshez fogott és ennek a magyar lovasság nem tudott ellenállani. Kivévén nehány rendben maradt ezredet, a többi minden irányban fütásnak eredt.[1]) József főherczeg, kit a szerencsétlen küzdelem mély bánattal töltött el, mint mondják, mindig a legveszélyesebb helyeket kereste, hogy a csatatéren haljon meg.[2])

Mivel a francziák a balszárnyat visszaszorították, sikerrel támadták meg Kis-Megyernél a centrumot is. Jellachich kénytelen volt Szabadhegyet föladni; az ellenséges lovasság átkelve a Panzsa-patakon, ennek jobb partján helyezkedett el. Ettől kezdve a centrum sem tartható többé magát. A visszavonulást meg kellett kezdeni. Mert attól a nagy veszélytől lehetett tartani, hogy a Komárommal való összeköttetés — a merre a francziák is igyekeztek már — elvész. Ellentétben János azon állításával, hogy a visszavonulás tökéletes rendben ment volna végbe,[3]) a nádor határozottan azt mondja, hogy az egész hadsereg oly nagymérvű fölbomlásnak indult, mely mellett könnyen annak teljes szétveretése következhetett volna be, ha az ellenség 15-én reggel újból támadólag lép föl.[4]) János főherczeg,

---

[1]) József főhg. Károlyhoz. Komárom, 1809 jun. 15. Albr. főhg. levélt. «Ungeübtheit, Mangel an Erfahrung, dann das böse Beyspiel muss diese Leute, die sonst einzeln und vorgestern auch en troupe brav thaten, entschuldigen.»

[2]) Kisfaludy, Hátrahagyott munkái, IV. 79. l.

[3]) Heer von Inner-Österreich, 183. l.

[4]) József főhg. Károlyhoz, 1809 jun. 15. Albr. főhg. levélt.

ki még rövid idő előtt elég erősnek érezte magát nagy vállalatok keresztülvitelére, jónak látta a győri ütközet szerencsétlen kimenetele után, a balsiker felelősségét a gyakorlatlan és gyáva magyar nemesi fölkelésre hárítani.[1]) A nádor elismerte ugyan, Károlylyal szemben, a vereség miatt érzett első bánatában, lovassága kevéssé katonai magatartását.[2]) De már a császárhoz intézett iratában védelmezi az insurrectiót, sőt azt állítja, hogy az «Fölséged kegyére nem egészen méltatlan.»[3]) A későbbi napok alatt aztán maga János is, ki a fölkelő sereget eleintén oly keserű szemrehányásokkal illeté, elismerte, hogy a magyar csapatok hősiesen küzdöttek.»[4]) Bármint történt azonban a dolog, bizonyára nem katonáink bátorságának hiánya idézte elő a francziák győzelmét, hanem egyes-egyedül Nugent eszeveszett eljárása, ki a csanaki előnyös hadállást menthetetlen könnyelműséggel elhagyá — oly hiba, melyet Károly főherczeg és Wimpffen tábornok sem

---

[1]) Beer, id. m. 406. l. Angeli: Wagram, 87. l.

[2]) József Károlyhoz, 1809 jun. 15. Albr. főhg. levélt.

[3]) József főhg. Ferenczhez, 1809 jun. 20. A Kisfaludy-társ. levélt. «Aus dieser getreuen Schilderung geruhen Ew. Majestät allergnädigst zu entnehmen, dass die Insurrection in dem Zustand ihrer ersten Bildung der allerhöchsten Gnade Ew. Majestät nicht ganz unwürdig ist, da sie vorher und an diesem Tag viele Beweise von einzelner Tapferkeit gegeben und am 14-ten d. M. ohne diejenigen zu rechnen, die sich verlaufen haben und anjetzt häufig wieder sammeln, 7 Officiers todt, 19 Officiers blessirt und 765 todt, blessirt und Gefangene vom Feldwebel und Wachtmeister abwärts zählt, welches mehr als der 10. Theil des ausrückenden Standes ist.»

[4]) Gróf Széchen Antal: «Kisfaludy Sándor» a Budapesti Szemle 1881 márcziusi füzetében. — Jenő herczeg az ütközetről azt irta nejének: «L'affaire a été une des plus chaudes que j'aie vues de ma vie.» Mémoires du prince Eugène. V. 384.

késtek azonnal a megérdemelt megrovásban részesíteni.[1]) Hisz nemsokára Nugenten kívül csakugyan még Bianchi tábornokot is János főherczeg mellé rendelék, «mivel e hadtest harczászati és taktikai vezetésében sok minden történt, mi a legkárosabb következményekkel járt.»[2]) Napoleon méltán ujongott e győzelem miatt. A Marengo évfordulóján kivívott siker alkalmából e szavakkal üdvözlé mostoha fiát: «Szerencsét kivánok Önnek a győri ütközethez, mely unokája Marengonak és Friedlandnak.»[3]) Mennyire más hangulat uralkodott az ellentáborban. «Oh, az én látnoki lelkem! — irta Gentz Bubna grófnak. — Midőn így szólok Önhöz, az elveszett csata Jób-hire érkezett hozzám. Én el voltam erre készülve. Tehát előre Kassára. Dabit deus his quoque finem.»[4])

---

[1]) Károly Józsefhez, 1809 jun. 19. Albr. főhg. levélt. «Ich glaube dass es ihm (az ellenségnek) nicht gelungen hätte, wenn die Weinberge bei Csanak besetzt und vertheidiget worden wären.» Erre József jun. 23-án a következő választ küldé (Albr. főhg. levélt.): «Ich bin mit Dir ganz einverstanden, dass wenn wir bey Raab die Höhen von Csanak nicht verlassen hätten, es uns vielleicht nicht übel gegangen wäre, ich sagte es auch gleich als es noch Zeit war.» Kisfaludy ezeket mondja: «Die Ursach des Verlustes der Schlacht ist im *Allgemeinen*, im *Ganzen*, nicht *im Einzelnen* zu finden. Es ist natürlich, dass hernach das Unglück jenen zugeschrieben wird, von denen man nicht berechtiget war, Wunder zu erwarten. Es ist vielmehr zu wundern, dass die Insurrections-Neulinge das Nämliche thaten, was die kriegsgewohnten Soldaten des Corps des Erzh. Johann.» Az insurrectio történetének kivonata.

[2]) Hadműködési napló, 1809. Károly főhg. Bianchihoz, 1809 jun. 22.

[3]) Corresp. de Nap. XIX. 115.

[4]) Gentz Bubnához. Budán, 1809 jun. 15. Közölve általam a «Neue Freie Presse» 1809 augusztus 31. számában.

XI. FEJEZET.

WAGRAM.

Mily nagy lett volna jelentősége annak, ha zászlóinkat Győrnél győzelem koszorúzza. A diadalmas ütközet Napoleon minden óhaját megsemmisítette volna. Míg János és a nádor ugyancsak messze estek attól, hogy Károlylyal egyesüljenek, addig a franczia császár olasz hadseregét egészen magához vonhatta. Most már ezt is kizsákmányolhatá Bécs ellen intézett nagy csapása érdekében. Ebben rejlik a győri szerencsétlen nap nagy, sőt világtörténelmi jelentősége, mely az 1809-iki hadjárat további történetére is hatott. Napoleon először lélegzett föl nyugodtan Aspern után, mert Jenő győzött. Most már Magyarországot majdnem teljesen meghódítottnak tekinthette és, mi rá nézve nem kevésbbé fontos volt, oly színben tüntetheté föl a viszonyokat hadserege előtt, mintha hazánk csak kelletlenül vonult volna a harcztérre és nyugtalanul várná fölszabadítását a Habsburg-ház uralma alól.[1]) A monarchia e nagyfontosságú felét, maguknak

[1]) Corresp. de Nap. XIX. 113.

a magyaroknak segélyével igyekezvén hatalmába keríteni, újból szerencsét próbált előbb kibocsátott kiáltványával. «Terjeszsze Ön — parancsolá Jenőnek — minél erélyesebben a magyarok között a kiáltványokat, melyeket Önnek küldök.»[1]) Más alkalommal ismét így rendelkezett: «El kell árasztanunk Magyarországot a lakosaihoz intézett kiáltványokkal.»[2]) De hogy magát Magyarország tényleges birtokosának nevezhesse, e végből a győri várat is hatalmába kellett kerítenie, mert az oly állást biztosított, melyből nyugtalaníthatta a Balaton tó és a Duna jobb partja között elterülő vidéket, a Csallóköz ellen támadó hadműveleteket vihetett végbe, Pozsony és Komárom között megszakíthatta az összeköttetést s végül e termékeny vidékek minden segélyforrását tetszés szerint kihasználhatta.[3]) «Győr meghódítása fontos» irta e miatt Napoleon mostoha fiának.[4]) Ez meg is tett minden intézkedést, hogy a várat birtokába kerítse. De a mily értékkel birt e vár Napoleonra nézve, ép oly nagy súlyt kellett helyeznie saját hadvezetésünknek is annak fölmentésére. E czélt a nádor János főherczeggel egyetértve, a kis Csallóközbe való átmenettel akarta elérni.

---

[1]) Corresp. de Nap. XIX. 123.

[2]) U. o. 134.

[3]) Wimpffen emlékirata: «Durch den Besitz von Raab erhält der Feind eine feste Stellung in Hungarn und einen Waffenplatz, aus dem er das ganze Land zwischen dem Plattensee und dem rechten Donauufer beunruhigen und in Contribution setzen und eine offensive Operation in die Insel Schütt vornehmen kann, wodurch die nächste Communication zwischen Pressburg und Comorn gebrochen und ein neuer, sehr fruchtbarer Theil Hungarns dem Feinde Preis gegeben ist.» Hadműködési napló, 1809. — L. még Pelet id. m. IV. 141.

[4]) Corresp. de Nap. XIX. 128.

Midőn azonban junius 22-én e tervet végre akarta hajtani, János azt a parancsot kapta Károlytól, hogy induljon azonnal Pozsonyba az ottani hidfő védelmére. Magára hagyatva, a nádor igen gyöngének érezte magát Győr fölszabadítására.[1]) Igy a vár junius 24-én Napoleon kezei közé került, ki ez újabb sikert következő szavakkal tudatá: «Győr vára megadta magát. E város kitünő positió Magyarország középpontjában. — — Három patak összefolyásánál fekszik és mintegy nyugvóhelye a nagy megerődített tábornak, melyben az ellenség az egész magyar fölkelő sereget egyesíteni és kiképezni remélte és a hol óriási műveket emelt.»[2])

Ez események közben a két ellenséges vezér főhadereje mintegy helyhez kötve állott a Duna mellett. Károly ugyan junius 14-én, a győri ütközet napján, azt hitte, hogy Napoleon megkísérti a Dunán való átkelést. Isten áldásáért imádkozva várta a főherczeg ellenfele támadását.[3]) De semmi sem történt. Mindkét részről a legélénkebb figyelemmel kísérték egymás mozdulatait. Nem maradt titokban, hogy Napoleon naponta személyesen rándult ki a Lipóthegyre Bécs mellett, hogy meggyőződjék a szemben táborozó ellenséges hadsereg változatlan helyzetéről.[4]) Egyik fél sem

---

[1]) Kivonat az insurrectio történetéből. A Kisfaludy-társ. levélt.

[2]) Corresp. de Nap. XIX. 172.

[3]) Károly Albert hghez. Wagram, 1809 jun. 14. Albr. főhg. levélt. «Je ne vous écris que deux mots à la hâte pour vous dire que l'ennemi vient de faire hier un nouveau pont dans la Lobau et que d'après toutes les nouvelles et tout ce que l'on peut observer il compte nous attaquer aujourd'hui ou demain au plus tard. Dieu nous donne sa bénediction.»

[4]) Hadműveleti napló, 1809.

mert a siker biztos kilátása nélkül egyetlen lépést is tenni. «A hadseregek helyzete — irja Károly még junius 22-én Albert herczegnek — nagyon különös. Kiváncsi vagyok, mikor és mi módon fog az megváltozni. Szükséges, hogy vagy részemről, vagy pedig Napoleon részéről valamely nagy hiba követtessék el, avagy egyikünknek sikerüljön az ellenfélre nézve váratlan és előre nem látható műveletet végrehajtani, mert máskülönben még sokáig maradunk mostani helyzetünkben.»[1]) «A katonai párt — teszi ő hozzá — magatartásunkat bölcsnek és jól megfontoltnak találja, de úgy hiszem, hogy a politikusok másként vélekednek arról. A következmények majd megmutatják, hogy kinek volt igaza és hogy nem jobb-e a kedvező pillanatot bevárni, mint a valódi siker reménye nélkül harczba elegyedni.»[2]) E közben mindkét hadvezér minden intézkedést megtett, hogy a legelső kedvező pillanatot egy jól irányzott csapásra használhassák föl. Károly főhadiszállásán úgy vélekedtek, hogy ha egyrészt átcsapnának Szászországba, másrészt pedig Gyulay és Chasteler egyesült hadtesteivel Olaszország ellen diversiot kisértenének meg, Napoleon is kénytelen volna csapatkiküldéseket elrendelni, mi által csökkenne Bécs köré gyűjtött ereje.[3]) Másfelől azonban attól is tartottak, hogy a franczia császár az oroszok közeledését, a lengyel fölkelők előrehaladását és a hazánkban saját küldöttei által előidézni remélt lázadást,

---

[1]) Károly Alberthez, 1809 jun. 22. Albr. főhg. levélt.

[2]) U. o.

[3]) Hadműveleti napló, 1809. Wimpffen emlékirata: «Beweggründe zum Übergang über die Donau» 20. Juni 1809.

hasonló czélra, t. i. Károly hadseregének gyöngítésére akarja fölhasználni.[1]) A bécsi udvarnak érdeke kivánta az oroszok előnyomulásának föltartóztatását. Ferdinánd főherczeg, kit az oroszok a lengyelek ellen készülő actióval megbíztak, titkos utasítást kapott, hogy Galicin herczegnek, az orosz hadvezérnek további haladását és egyesülését Poniatowski herczeg lengyel tábornokkal, diplomácziai cselfogás útján, akadályozza meg. Ferdinándnak csakugyan sikerült Galicin herczeget, ki az osztrákokat jobban szerette, mint ura szövetségeseit, a maga részére megnyerni.[2]) Midőn azonban ellene minden oldalról panaszt emeltek és ő szigorú parancsot kapott a gyors előhaladásra, többé az orosz tábornok sem merte — félvén a Szibériába való száműzetéstől — a czár utasításait elmellőzni.[3]) Mindez események, úgy mint az oroszok egyesülése a lengyelekkel, előnyomulásuk Gácsországba s a csak imént bekövetkezett győri vereség, oly helyzetbe juttatták monarchiánkat, melynél veszedelmesebbet alig lehet képzelni.[4]) Eljött a pillanat,

---

[1]) Hadműveleti napló, 1809. Wimpffen emlékirata: «Beweggründe zum Übergang über die Donau» 20. Juni 1809.

[2]) Ferdinánd főherczeg Ferencz császárhoz, jun. 28. «Nur die bestimmteste Neigung des Fürsten und seiner ganzen Armee für uns und gegen die Franzosen machte es möglich, von Fürst Galitzin zu erhalten, dass er unter verschiedenen Vorwänden erst den 2 den San passirte, dass er ferner mir versprach, einstweilen die Wisloka nicht übersetzen zu wollen, und endlich, dass er uns erlaubte Lemberg indessen zu besetzen und in der ganzen dortigen Gegend Ew. Majestät Regierung wieder einzusetzen.» Hadműködési napló, 1809. — L. még Beer id. m. 400. l.

[3]) Hadműv. napló, 1809.

[4]) Wimpffen emlékirata: «Beweggründe zum Übergang über die Donau, 20. Juni, 1809: «Die Nachricht von der Vereinigung der Russen mit den polnischen Insurgenten, die Fortschritte der letztern und der Anhang, den sie beinahe in ganz Galizien finden, die Vorrückung der

melyben, Oroszország és Francziaország által fenyegetve, valamit okvetetlenül tenni kellett, hogy legalább egyfelől szabadon mozoghassanak.[1]) Megvitatták tehát a főherczeg főhadiszállásán a Dunán való átkelést,[2]) melyet Kremsnél tényleg végre is akartak hajtani. Ekkor vették azonban azt a jelentést, hogy Napoleon nem küldött annyi csapatot Magyarországba, mint a mennyit gondoltak; egyidejűleg annak is hire jött, hogy a franczia táborban tudomást szereztek — valószinűleg árulás útján — a tervezett átkelésről és annak idejét is egészen pontosan tudják. Igy hát az átkelést bizonytalan időre elhalasztották.[3]) Természetes, hogy minden pillanatban készen kellett állani a terv újból való fölvételére, mert az egymással szemben álló hadvezérek egyaránt meg voltak győződve arról, hogy egyikük sem érheti el czélját, míg ellenfele mostani állásában marad.[4]) Érdekes azonban, hogy Károly ép e napokban, még mielőtt újabb összeütközésre került volna a sor, a Napoleonhoz való békés közeledés mellett szólalt föl. «A regensburgi és különösen az asperni ütközet óta — irta junius 23-án Albert herczegnek — szakadatlanul ezt prédikálom: béke, béke, béke — inkább valamit föláldozni, mint mindent elveszteni. Napoleon végre elfogadta a hadi foglyok

Russen bis an den Sanfluss und der unglückliche Ausgang des Gefechtes bei Raab, setzen die Monarchie in die gefährlichste Lage, in der sie sich je befand.»

[1]) Hadműv. napló, 1809.

[2]) U. o.

[3]) Wimpffen megjegyzései, 1809. Albr. főhg. levélt.

[4]) Károly főhg. emlékirata 1801—1809. Albr. főhg. levélt.

kicserélését, Metternichet Dodunért visszaküldi. Az asperni csata engedékenyebbé tette; föl kell használni e szerencsés órát, mely alig fog másodszor is kinálkozni.»[1]) A franczia császár, meglepetve az asperni hősies ellenállás, valamint az által, hogy a magyarok nem mutatnak hajlamot a lázadásra,[2]) Pergen gróf, a Bécsben maradott udvari kamarai elnök által közvetve csakugyan békeajánlatokat tett. Pergen és Hardegg grófok azon ürügy alatt, hogy az uralkodóval Bécs városának magyarországi élelmi szerekkel való ellátásáról tárgyaljanak, Napoleon beleegyezésével, Ferencz főhadiszállására utaztak. Pergen nyiltan kijelenté barátai előtt, hogy most még lehetséges Napoleonnal tisztességes békére lépni.[3]) Hogy a grófok, kik mint az alsó-ausztriai rendek követei léptek föl, küldetésükben sikeresen járhassanak el, azt beszélték, hogy a franczia császár nem hánytorgatja többé a Habsburg-ház kiirtását, hanem ellenkezőleg, a legnagyobb tisztelettel emlékszik meg az uralkodó család tagjairól. Egyúttal komor szinekkel ecsetelték azt a pusztulást és nyomort, mely a francziák uralma alá került vidékeken észlel-

---

[1]) Károly Albert hghez, 1809 jun. 23. Albr. főhg. levélt. «Depuis la bataille de Ratisbonne et surtout depuis celle d'Aspern je prêche toujours: la paix, la paix, la paix — plutôt sacrifier quelque chose que de perdre le tout. Napoléon a enfin accepté l'échange des prisonniers, il renvoit Metternich contre Dodun. La bataille d'Aspern l'a radouci, qu'on profite de ce bonheur que nous aurons difficilement une seconde fois.»

[2]) Hardenberg, Pest, 1809 jun. 30. Hannov. kir. áll. levélt.

[3]) U. o. «— — que si l'Autriche ne voudruit seulement pas faire de prétentions outrées, mais convenables à sa situation, il étoit convaincu que Napoléon souscriroit à des conditions honorables et que la paix pourroit être rétablie plutôt qu'on ne le croyoit.» — Gentz I. 121.

hető.[1]) Mindezek nagyon mély benyomást tettek az akkor Budán tartózkodó Rainer főherczegre. «Ha — irta ő a követekkel való értekezés után Ferencznek — szabad mondanom, talán most volna itt a szerencsés pillanat a béke megkötésére. Most még, a monarchia nagyobb részének és egy hatalmas, győzedelmes hadsereg birtokában, előnyös föltételeket vivhatnánk ki és ragaszkodhatnánk a monarchia területi épségének megóvásához.»[2]) Rainer kérve-kéri a császárt, használná föl Napoleon ujjmutatását[3]) és ragadja meg az alkalmat, Durosnel tábornok, a franczia uralkodó hadi fogságba jutott kedvenczének szabadon bocsátása által az alkudozások megkezdésére. «Ha e kisérletek sikerülnének — úgymond a főherczeg — monarchiánk vérontás nélkül megmentetnék; ha nem, úgy marad minden a mostani állapotban, az állam semmit sem veszít és megint a hadi szerencse eldöntésére kerülne a sor. Napoleon túlsúlya — az általa alkalmazott eszközök — és az oroszoknak ránk nézve oly kedvezőtlen érzülete mellett a háború végét lehetetlen előre látni.»[4]) De sem Ferencz, sem pedig Stadion nem akartak ily kisérletekről hallani. Sőt az uralkodó rárivallt Pergenre és mint kegyvesztettet bocsátotta

---

[1]) Rainer főherczeg a császárhoz. Budán, junius 13-án. Bécsi áll. levélt. «Die Beschreibung, welche sie (Pergen és Hardegg) von der Lage dieses unglücklichen Landes machen, übersteigt alle Begriffe; alles ist dort verheert und ausgeplündert, alle Dörfer sind entvölkert, alles dem Hungertode oder dem Mordstahl des Feindes preisgegeben, dessen Zügellosigkeit keine Grenzen mehr kennt.»

[2]) U. o.

[3]) U. o.

[4]) U. o.

el.[1]) De Károly, ki Rainerban is hű szövetségesre talált, még sem mondott le a reményről, hogy bátyja ki fog békülni Napoleonnal. Károly állítólag már előbb az asperni csatatérre vezette Ferenczet, a két Stadiont, Zichyt és Baldaccit,[2]) hogy annak borzalmas látványa által békésebb hangulatot keltsen, mert jól tudta, hogy a legközelebbi összeütközésnek döntő hatása lesz a monarchia sorsára s azért ez alkalommal is fölemelé szavát a béke érdekében. Erre maga a minister, Stadion Fülöp gróf a legjobb alkalmat nyujtá. A bécsi udvar ugyanis elhatározta, hogy Stutterheim grófot titkos küldetésben I. Sándorhoz fogja meneszteni. Ezt megbizták, hogy a czárnak Ferencz sajátkezű levelét adja át, mely levélben az orosz közvetítésről volt szó.[3]) Ugy látszik, hogy ezen az úton akarták az oroszokat, kiknek valódi érzületére nézve még mindig csalódásban voltak, minden Ausztria ellen irányuló ellenséges föllépéstől visszatartani.[4]) Károly főherczeg, kit erről a lépésről értesítettek, ép oly kevés sikert várt attól, mint unokatestvére, Ferdinánd főherczeg.[5]) De Károly még tovább ment és egyenesen rosszalta, hogy Orosz-

---

[1]) Finkenstein, Budán, 1809 jun. 19. Por. kir. áll. levélt. — Hardenberg, 1809 jun. 30. Hannov. kir. áll. levélt.

[2]) Névtelen naplója, 1809 jun. 10. «L'archiduc Charles pour persuader l'empereur à faire la paix a conduit l'empereur, les deux Stadion, Zichy et Baldacci sur le champ de bataille d'Essling. Rien n'a ému les quatre derniers. Tous ont excité leur maître à la continuation de la guerre.»

[3]) Károly Ferenczhez, 1809 jun. 23. Albr. főhg. levélt.

[4]) A legszigorúbban itélte meg május 5-én Ausztria támadó törekvéseit Rumjancov. L. az ő Richelieu herczeghez intézett levelét a Ruskago Sbornik 54. köt. 281. l.

[5]) Hadműv. napló, 1809.

országra a közvetítő szerepét akarják ruházni. Mert, ha Oroszország elfogadja az ajánlatot, akkor Ausztria függő viszonyba jut; ha nem, ez a legnagyobb megalázás volna. A főherczeg tehát a közvetlen alkudozást pártolta. «A mennyire Napoleont ismerem — irta junius 28-án Ferencznek — tőle többet nyerhetünk a közvetlen alku, mint az ily közvetítés útján.»[1]) Most, a megnyert ütközet után, midőn a fegyverek becsülete meg van mentve, könnyű volna megalázás nélkül elkezdeni az alkudozásokat. És ezt, Károly szerint egyetlen pillanatig sem szabad halogatni. Mert bármerre tekintsenek, mindenfelől veszély fenyeget. Hisz egyetlen föltétel sem teljesült azok közül, melyek a háború elhatározását igazolni látszottak! Oroszország szilárdan megmaradt nyilatkozatai mellett. S mi Poroszországot illeti, Károly attól tartott, hogy az elvégre is északi szomszédjához fog csatlakozni. Olaszországtól mit sem lehetett várni. És a kis német államok? Ezek mindannyian a franczia hadseregek soraiban küzdöttek. Ily körülmények között borzalom fogta el a főherczeget, midőn a legközelebbi összeütközés kimenetelére gondolt. «Már nem képletes kifejezés többé — mondja ő egészen nyiltan Ferencznek — hanem betű szerint igaz, hogy: az első elvesztett ütközet a monarchia és a mostani uralkodóház halálos itélete lesz.»[2]) S folyvást a «közvetlen közeledés» mellett küzdve,[3]) még

---

[1]) Károly Ferenczhez, 1809 jun. 23. Albr. főhg. levélt.

[2]) U. o.

[3]) U. o. «Unmittelbare Annäherung ist jedenfalls die leichteste, ehrenvollste, schnellste, dem Geist des Gegners angemessenste und unabhängigste von fremden Intriguen, fremder Habsucht und fremder Politik.»

ugyanazon napon ezeket irja Albert herczegnek: «Ha a császár hirtelen el nem határozza magát, lemondhat a koronáról — legalább az én, a miniszterekénél bizonyára gyöngébb lelkem, szivem, fejem remeg, midőn látom, mint közeledik a császár mindinkább az örvényhez.»[1]) Mint a ki határtalan aggodalommal látja az oly játékos játékát, ki végső fillérét a legkedvezőtlenebb körülmények között teszi egyetlen kártyára, úgy várta az uralkodó válaszát.[2]) De minő hangulatban várta e választ! «Ha a császár parancsolja — így nyilatkozék Albert előtt — átlépem a Dunát, de azt hiszem, hogy vereséget fogok szenvedni és ő meg miniszterei drágán fogják bizalmukat és türelmetlenségüket megfizetni.»[3]) A mint előre látható volt, ellenvetései korántsem találtak visszhangra, sőt azokat hevesen megtámadta Stadion, kinek emlékiratát a főherczeg «minden kritikán alul állónak» nevezte.[4]) Valóban csodálatos látvány! Miniszter és hadvezér majdnem az eldöntés előestéjén vitáznak a béke szükségéről s illetőleg a háború folytatásáról! Stadion, megnyerni akarván a főherczeget saját nézetének, fölsorolta mindazokat az indokokat, melyek a háborút igazolhatták. Ámde Károly

---

[1]) Károly Albert hghez, 1809 jun. 23. Albr. főhg. levélt. «Si l'empereur ne prend pas bientôt un parti, il peut renoncer à la couronne — au moins mon âme, mon coeur, ma tête, assurément plus faible que celles des ministres tremblent en voyant qu'il se précipite dans un gouffre.»

[2]) U. o.

[3]) U. o.

[4]) U. a. 1809 jun. 27. Albr. főhg. levélt. «Cette hérésie a été réfutée par un mémoire du ministre au-dessous de toute critique.» Stadion emlékiratát nem ismerem. Tartalmát csak Károly czáfolataiból ismerem.

nem ezt vonta kétségbe. Csak annak a nézetnek hódolt, hogy a fönforgó viszonyok nem kedveznek a további actiónak. S ha Stadion abban a véleményben volt, hogy még mindig tetszés szerint határozhatják el magukat az egyik vagy a másik katonai actióra, viszont Károly határozottan azt állítá, hogy már nincs szabad választás. «Ha átkelünk a Dunán — így szól a császárhoz intézett fejtegetéseiben — a döntő összeütközés elkerülhetetlen. Kegyeskedjék Fölséged Zichy gróftól megtudni, vajon képes-e ő a hadsereget a jobb parton ellátni? S vajon biztosítva van-e a hadsereg kiegészítése a jobb parton a bal oldalról? Én erről nem kezeskedhetem. Ha tétlenül maradunk, elismerem, hogy helyzetünk nem javul. Ha az ellenség átkel a Dunán, hihetőleg megverjük, de semmi esetre sem több eredménynyel mint Aspernnél.»[1]) Károly kész volt Napoleonnal küzdelembe bocsátkozni, de csak határozott parancs esetére.[2]) Mint hadvezér, ki inkább meg volt győződve minden ilyen lépés sikertelenségéről, mint a győzelem kilátásáról, semmi esetre sem akarta a felelősséget magára vállalni. Ez ellenvetésekre, melyek korán sem némíták el az uralkodó környezetének zúgolódását a főhadvezér tétlensége miatt, hanem azt még inkább fokozták,[3]) kijelenté Ferencz, hogy

---

[1]) Károly Ferenczhez, 1809 jun. 27. Albr. főhg. levélt.

[2]) Károly Alberthez, 1809 jun. 27. Albr. főhg. levélt. «J'ai ajouté, que le souverain peut ordonner une semblable opération, puisqu'il peut vouloir tout risquer, mais qu'aucun général au monde pouvait l'entreprendre de son propre chef.»

[3]) Érdekes erre nézve a nádornak az uralkodóhoz intézett következő levele: Böös, 1809 jun. 25. Bécsi áll. levélt. «Erlauben mir Ew. Majestät hier zu bemerken, dass die Unthätigkeit der Hauptarmee

döntő elhatározását néhány nap mulva közölni fogja.[1]) Károly egyetlen perczig sem kételkedett, hogy ez elhatározás oly parancs lesz, mely minden áron a támadás megkezdését fogja elrendelni.[2]) Ebben csalatkozott. A parancs csak arra szorítkozott, hogy küldjön hadseregéből 12—15,000 embert Ferdinánd főherczeg erősítése végett Lengyelországba, hogy az oroszoknak imponálhasson.[3]) E rendelet semmi esetre sem érinté kellemesen a főherczeget. «Nincs bátorságuk — irta erre nézve Albertnek — hogy támadó hadműveletet parancsoljanak reám, de meghagyták, hogy egykori gácsországi hadseregünket 12—15 ezer emberrel erősítsem. Azt képzelik, hogy ez erősítésnek hire az oroszok előrenyomulását föl fogja tartóztatni. Ez épen olyan, mint mikor azt hitték, hogy az oroszok Sannál, majd ismét Wislokanál meg fognak állani. Ez épen olyan, mint mikor azt hitték, hogy a poroszok velünk egyesülni fognak, mint a hogy most ép ennek az ellenkezőjét hiszik. Ép így gondoltak már ezer más

eine der Hauptursachen des Raaber Treffens gewesen, dass eben diese Unthätigkeit Ew. Majestät um 12 der besten Comitater Hungarns bringt, deren Ressourcen der Feind benützt und selbe so verwüstet, dass wenn noch länger mit Führung eines entscheidenden Schlags gezaudert wird, wir nicht mehr im Stande seyn werden in selben Krieg zu führen und Jahre lang nicht hinreichen werden, selben aufzuhelfen. Geruhen Ew. Majestät dieses wohl zu beherzigen und das traurige Loos von 2 Millionen getreuer Unterthanen in Beobachtung zu nehmen, welche bald gänzlich an den Bettelstab gebracht seyn werden.» — Lásd még Stadion grófnak Wimpffenhez intézett jul. 2-iki levelét is, mely szintén nagyon híven tükrözi vissza Ferencz főhadiszállásának hangulatát. Angeli id. m. 62. l.

[1]) Károly Alberthez, 1809 jun. 27. Albr. főhg. levélt.

[2]) U. o.

[3]) Angeli id. m. 63. l.

dolgot is.»[1]) S így az uralkodó környezete minden a béke megkötésére czélzó tanácsot elmellőzött most, midőn még a becsületes megalkuvás útja nyitva volt, de néhány nappal a wagrami ütközet előtt mégis elhatározták, hogy a közeledés érdekében némi kisérletet tesznek. Weissenwolff tábornokot a hadi fogságba jutott tisztek kicserélésének ürügye alatt — e kicserélést Berthier javasolta — Napoleonhoz küldék. Ferencz leplezetlenül megmondta a tábornoknak, hogy «ha egy szálkát elejtenének, csak vegye föl».[2]) Ámde Napoleon, ki ez eljárásban most, a sok halogatás után, gyöngeségből és ravaszságból származó elhatározást látott, még inkább ragaszkodott a támadás gondolatához.[3]) Az asperni ütközet óta eltelt öt hetet Napoleon jellemző mozgékonyságával és körültekintésével fölhasználta arra, hogy erejét összeszedje a döntő csapásra. Károly főherczeg csupán a Csehország és Morvaország által nyujtott segélyforrásokra volt utalva, Napoleon ellenben, ki teljhatalommal rendelkezett, veszteségeit, csapatait és mindennemű szükségleteit Németországból és

---

[1]) Károly Alberthez. Kelet nélkül. Albr. főhg. levélt.

[2]) Névtelen naplója. 1809 jul. 5. «Notre empereur au lieu de charger Weissenwolff de quelques ouvertures lui dit en style figuré: «Wenn man ein Hölzel fallen lässt, so heben Sie es auf.» Napoléon lui a dit, mais on ne peut s'attendre que je fasse moi des avances. Et il s'est déchaîné contre les femmes de Vienne en termes un peu indécens». Wimpffennek Berthierhez intézett egyik levele azt állítja Weissenwolffról, hogy Károly azon hivatást tűzé ki elébe «dêtre l'organe de ses sentimens et de conférer directement avec Votre Excellence sur les objets qui ne sont pas contenus dans celle-ci. Si cette proposition convient à V. E. je la prie de me faire savoir le jour et le lieu ou le lieutenant-général comte de Weissenwolff pourra venir la trouver.» Hadműk. napló. 1809. Berthier válaszát lásd Corresp. de Nap. XIX. 211.

[3]) Wimpffen emlékirata, 1809. Albr. főhg. levélt.

Francziaországból, sőt a meghódított területről, nevezetesen magából Bécsből is pótolhatá. Lobaut és az ezt környező szigetet sánczokkal vette körül, ezeket egymással hidak segélyével is összeköté és 109 nehéz ágyúval látta el. A csapatok szállításához és a hidveréshez szükséges hajókat és tutajokat részint ujonnan készítették, részint pedig a messze távolból, sőt magából Francziaországból szerezték be. Kiváló gondot fordított Napoleon a hidakra. A folyam egész szélességében czölöpöket veretett, melyekre két jármas hidat építtetett és ezek mellé még egy tutaj- és egy hajóhidat is készíttetett. S nehogy ezek is, mint az asperni napon történt, égő hajók segélyével szétromboltassanak, a legmesszebb menő óvintézkedéseket rendelé el. Büszkén tekintett a franczia császár ez építményekre, melyekről azt állítá, hogy szebbek mindazoknál, melyek valaha valamely hadjárat alatt készültek.[1]) És most, lehetségesnek látván az átkelést a hatalmas folyón, elbizakodva veté oda a világnak: «A Duna nem létezik többé a franczia hadseregre nézve.»[2]) Győr eleste után, mit oly türelmetlenül várt, égett a vágytól, hogy ellenfelével újból megmérkőzzék.[3]) Semmi sem nyugtalanítá őt annyira, mint az a gondolat, hogy az az ütközet elől kitérhetne.[4]) Mivel a támadást julius 5-ikére határozá el, magához szólítá összes csapatait, melyek

---

[1]) Corresp. de Nap. XIX. 214.

[2]) U. o. 213. l. «Enfin il n'existe plus de Danube pour l'armée française.»

[3]) U. o. 159. l. Jun. 23. «Je n'attends que la prise de cette ville, si elle doit être prise, pour prendre mon parti, à peu près vers la fin du mois.»

[4]) U. o. Notre seule crainte est que l'ennemi ne tienne point.»

tőle távolabb voltak, hogy ellenfelét egyesült erővel verje meg.[1]) De Károly főherczeg sem maradt tétlenül. A mennyire korlátolt és a győri vereség által még inkább megtámadott segélyforrásai megengedték, igyekezett erejét gyarapítani. A távolabb levő csapattesteket magához rendelé. Szemben az ellenség hadállásával, az Asperntől Stadl-Enzersdorfig terjedő vonalon sánczokat készíttetett és ezenkívül a sachsengangi kastélyt is védelmi állapotba helyezé. Mivel azonban a főherczeg a küszöbön levő ütközetet a monarchia további fönnállását eldöntő küzdelemnek tekinté, még az első lövés eldördülése előtt szükségesnek tartá fölvetni a kérdést: merre vonuljon vissza, ha esetleg a balszerencse üldözné? «Ha — úgymond a főherczeg — az elhatározás előre meg nem történik, nagy a veszély, hogy oly pillanatban lepetünk meg, mely nem alkalmas nyugodt latolgatásra és a melyben már nincs idő a szükséges intézkedések megtételére.»[2]) Valóban mélyen megható és tragikus látvány oly hadvezért szemlélnünk, ki a nagy küzdelemre minden intézkedést elrendel, de folyvást azon kínos érzéstől gyötörtetve, hogy a mérkőzés, minden erőlködése daczára, vereségével fog végződni. Ez az érzés kényszeríté őt, hogy az esetleges visszavonulást már előre a legnagyobb határozottsággal rendezze el. Károly három irányban vonulhatott vissza. Mivel az oroszok oldalt fenyegették, nem látszott tanácsosnak Magyarországba menekülni, hol az ország segélyforrásait a fölkelő sereg

[1]) Corresp. de Nap. XIX. 194. l.

[2]) Károly főhg. följegyzései az 1809-iki hadjáratról. Albr. főhg. levéltár.

amúgy is igénybe vevé. A rövidség a Morvaországon, Brünnön és Olmützön keresztülvezető útat tevé ajánlatossá. De az ezzel egybekötött hátrányok miatt e tervet elejtette. Mert ez úton a hadsereg elveszthette volna összeköttetését ama tartományokkal, melyek segélyére volt utalva, másfelől azonban találkozván a Gácsországból elővonuló oroszokkal, a megvert hadsereg könnyen két tűz közé juthatott volna. Hátramaradt tehát még a visszavonulás harmadik iránya, mely Csehország felé vezetett. Ezt fogadta el a főherczeg, mert ezt gondolta minden tekintetben a legelőnyösebbnek. Csehországban élelmi szerekben sem volt hiány és esetleg a legénység és a lovak tekintetében mutatkozó veszteségeit is ki lehetett pótolni. Ezek mellett a lakosság tevékeny támogatására is lehetett számítani, mert az hangosan nyilvánítá hazafiságát és gyűlöletét a francziák ellen. Néhány erőd is volt ott dúsan fölszerelve hadi készletekkel. Végső menedékül Prágát lehetett fölhasználni, mely sok előnyt nyujhatott. A cseh főváros kiterjedt földsánczai nagy és alkalmas tér volt arra, hogy a hadsereg ott esetleg megint összeszedhetné magát, mihez még az a körülmény is járult, hogy a Moldva és a meredek hegyszakadékok, melyek a várost körülveszik, ennek körülzárolását igen nehéz és hosszadalmas vállalkozássá teszik. E kedvező fekvés az ostromló csapattömegeket mindig több elszigetelt csoportra fogja osztani, melyeket a védő őrség könnyen szétugraszthat, mielőtt a másik csapatrész segélyükre siethetne. A prágai út választása még azzal a hátránynyal is járhatna az ellenségre nézve, hogy ezt egyik legfontosabb összeköttetésétől, t. i. Olasz-

országtól eltávolíthatná és így arra kényszeríthetné, hogy annak megvédése czéljából nagyobb csapattömegeket hagyjon hátra.[1]) Nem kis befolyást gyakorolt a főherczegre a visszavonulás ez irányának választásánál az a körülmény is, hogy annak fölhasználásával még a legtöbb időt lehetett nyerni, melyet a kormány vagy a békealkudozások bevezetésére, vagy pedig idegen segély keresésére használhatott volna.[2])

Ily módon már előre gondoskodván a főherczeg minden eshetőségről, várta a francziák átkelését. Ezek nem sokáig várattak magukra. De mielőtt azt Napoleon, Lobauból kiindulva, végrehajtá, hatalmába akarta ejteni a pozsonyi hidfőt. De mivel ez nem sikerült, a francziák körülsánczolták magukat Haberннél, mi által a hidfőt egészen elzárták. E sánczokban csak kevés számú csapatok maradtak hátra. Az itt táborozók legnagyobb része — az olasz alkirály hadserege — Napoleon parancsa értelmében Bécsbe vonult, a hová Davout, Marmont és Macdonald hadtestei is siettek.[3]) Még mielőtt az összes segélycsapatok Bécsbe értek volna, megkezdé Napoleon a julius 1-ére virradó éjjelen csapatai átszállítását Mühlauba, elűzte az itt felállított őrséget és a nyomban elkészült hid segélyével

---

[1]) Károly főhg. emlékirata, 1801—1809. Albr. főhg. levélt. «Durch den Zug nach Prag konnte der verfolgende Napoleon von der Donau entfernt und seine Macht getheilt werden.»

[2]) U. o. «Kurz der Marsch gegen Prag erschien dem Erzherzog als das einzige noch übrige Mittel um nach einer verlohrenen Schlacht den Krieg in die Länge zu ziehen — vielleicht sogar die Möglichkeit eines Erfolges zu gewähren.»

[3]) Welden, id. m. 78. l. A pozsonyi hidfőnél végbement eseményekre nézve l. Bianchi tábornok annak idejében névtelenül megjelent következő cz. iratát: «Die Vertheidigung des Brückenkopfes von Pressburg 1811.»

összekötötte e helyet Lobau szigetével. Ez átkelés hirére Károly julius 1-én egész haderejével megszállta az Aspernt és Enzensdorfot összekötő vonalat.[1]) Hiában törekedett julius 2-án a francziákat elűzni ágyúival a ligetből. És mivel hídjukat sem sikerült szétrombolnia, igyekezett legalább Esslingenig előrenyomulni, hogy a francziák előtörését ez oldalról megakadályozza. De midőn az első hidmű után nem következett a második, a főherczeg azonnal átlátta, hogy Napoleon részéről puszta demonstratióval van dolga.[2]) E vélekedésében megerősíté annak fölismerése is, hogy Lobau szigetének keleti oldalán, nem messze Mühlleitentől, sokkal kedvezőbb a hely az átkelésre, mint a nyugati oldalon. A tett intézkedéseket számos liget födi itt el az ellenfél tekintete elől s mivel az erős ár minden hajót gyorsan átvisz a jobb partról a balra, az utóbbinak megszállása is nagyon meg van könnyítve. A főherczeg, ki Aspern és Enzersdorf között akart Napoleonnal szembeszállani, nem mert ilyesmire vállalkozni, mihelyt kitünt, hogy a francziák itt akarnak átkelni. Károly kénytelen lett volna Asperntől eltávozni, hogy Napoleont Lobau keleti oldalán megtámadhassa. Ezt azonban igen veszélyesnek gondolá. Attól tartott — és vajon nem volt-e alapos félelme egy Napoleonnal szemben? — hogy a franczia császár ellenfele eltávolodását Asperntől ép arra használná föl, hogy megkísértse az átkelést a

---

[1]) Károly följegyzései az 1809-iki hadjáratról. Albr. főhg. levélt.

[2]) U. o. Hihetőleg erre vonatkozik az is, mit Károly egy kelet nélküli levelében ir Albertnek: «Est-ce une démonstration ou veut-il nous écraser par la supériorité et le calibre de son artillerie pour nous déloger de ce point et déboucher ensuite — c'est ce que j'ignore.»

kaiser-ebersdorfi hidon, mely mellett még gyorsan másokat is lehetne verni. Ez esetben a francziák Károly jobb szárnyát és visszavonuló útját veszélyeztethették volna.[1]) Kérdezhetnők, hogy miért nem igyekezett a főherczeg Mühlleiten vidékén még idejekorán sánczokat épiteni, hogy Napoleon átkelését ez oldalról meggátolhassa? Károly, ki, mint láttuk, az Asperntől Stadl-Enzersdorfig terjedő vonalat és még Sachsengang kastélyt is védelmi állapotba helyezteté, nem tartá tanácsosnak a Mühlleitentől Orth felé húzódó síkságon is mesterséges védműveket készíttetni. E helyen, hol a Duna főáramlatát több kisebb sziget annak bal partja felé tereli s a mocsaras csalitok és erdőségek több természetes hidfőt alkotnak, nincs alkalmas tér a nagyobb csapattömegekkel való működésre. Mivel tehát a főherczeg nem akart ilyen helyen mélyebben belemenni abba az ivbe, melylyel a Duna bal partja Mühlleitent körülveszi, abbahagyta a mesterséges erődítésekre amúgy sem alkalmas vidék elsánczolását.[2]) És miután Aspern és Enzersdorf között elfoglalt hadállásából nem rohanhatá meg Napoleont, Mühlleitennél pedig ezt nem merte megtenni, arra volt gondja, hogy más biztos állásra tegyen szert, honnan ellenfele további mozdulatait is figyelemmel kisérheti. Károly tehát eltávolodott a Dunától és, mint julius 1-seje előtt, újra a Russbach mögötti jelentéktelen magaslatokon, Deutsch-Wagram és Markgraf-Neusiedel között ütötte föl táborát. Még más fontos körülmények is ösztönözték

---

[1]) Károly följegyzései az 1809-iki hadjáratról. Albr. főhg. levélt.
[2]) U. o. L. még Welden, id. m. 81. l.

a főherczeget ez új hadállás elfoglalására. Óhajtva — és e részben a kormánykörök türelmetlen követelései is nagy befolyással voltak rá[1]) — hogy a legközelebbi ütközet döntőbb hatású legyen, mint az asperni, oly tért igyekezett e czélra kiszemelni, mely kivánsága teljesülésére némi kilátást nyujtott. Nézete szerint oly ütközet, mely szorosan a Duna partjánál vivatnék, még a legkedvezőbb esetben sem nyujthatna több eredményt, mint az asperni nap. De azért is óhajtá elhagyni a Dunánál elfoglalt állását, mert itt az esetleges vereség egyjelentőségű lett volna hadserege teljes megsemmisítésével. Mert legyőzetvén, kénytelen lett volna több órán át visszavonulni a marchfeldi egészen nyilt és tágas térségen, a mi mindig végzetes következményekkel jár oly hadseregre nézve, melyet győztes és különösen lovasság tekintetében sokkal erősebb ellenfele üldözőbe vesz. Holott, ha a vereség Russbach mellett következik be, rövid idő alatt oly helyre lehet jutni, mely az ellenfél üldözése elébe nagy akadályokat gördít.[2]) Míg tehát a 6-ik hadtest és Nordmann tábornok elővédje az Aspern és Mühlleiten közt elfoglalt állásban maradt és az 5-ik a felső Duna és különösen az átkelés szemmeltartásával volt megbizva: a főherczeg a többi hadtestekkel julius 3-án a Russ-

---

[1]) Károly emlékirata 1801—1809. Albr. főhg. levélt. «Doch dieses Gefühl ist unwürdig — így vélekedék később a főherczeg — eines hochgestellten Mannes, der blos kalt, ohne Leidenschaft berechnen, zugleich aber ausschliesslich und unausweichlich nach solch einer Berechnung handeln soll.»

[2]) Károly följegyzései az 1809-iki hadjáratról. Albr. főhg. levélt. L. az új hadállás elfoglalásának indító okaira nézve a hadműk. naplót, közölve Angelinél id. m. 57. l.

bach patak mögé vonult. Az első hadtest (Bellegarde) Deutsch-Wagramnál foglalt állást, a második (Hohenzollern) az előbbitől jobbra Baumersdorf mögött, végül a negyedik (Rosenberg) Markgraf-Neusiedlbe vonult. Viszont Kolowrat a 3-ik hadtesttel Hagenbrunnba ment vissza, hogy innen az 5-ik működését támogathassa. A lovasság lépcsőzetesen helyezkedett el Breitenlee, Raschdorf, Süssenbrunn és Aderklaa helységeknél. A gránátosoknak meg volt hagyva, hogy rendelkezésre álló tartalékul Gerasdorf mögött maradjanak. A terep, melyet a főherczeg Wagramtól Markgraf-Neusiedlig elfoglalt, nagy előnyöket nyujtott az ellenség támadásával szemben. Ezen a természet és haditudomány által megerődített hadállásban akarta Károly ellenfele mozdulatait bevárni, hogy aztán a viszonyokhoz képest a támadásra térhessen át.[1]) E közben Napoleon hadserege nagy részét Lobau szigetére vitte át. Midőn julius 4-én összes, még legtávolabbi csapatai is részint magán e szigeten, részint annak környékén voltak egyesítve, jelt adatott a Duna bal partjára való átkelésre. Julius 4-én estéli 8 órakor valamennyi zenekar játszani kezdett s három ágyúlövés dördült el — jeléül annak, hogy a döntő óra elérkezett. Majdnem ugyanazon pillanatban heves zivatar tört ki, mely sürű sötétséggel borítá el a vidéket majdnem hajnal hasadtáig és Napoleon vállalatának nem kis mértékben kedvezett.[2]) Míg a franczia ütegek heves tüzelése a Duna bal partja ellen volt irányozva, melyet az osztrák tábori tüzérség

---

[1]) Angeli id. m. 59. l.

[2]) Welden, Der Krieg von 1809, 161. l. — Ségur, Histoire et mémoires, III., 373.

nem viszonozhatott és a kiállított őrségek nem voltak képesek hosszasabban elszenvedni, azalatt a franczia csapatok áthajóztak a Lobau szigetet körülvevő Dunaágon és az úgynevezett Hanselgrundnál kötöttek ki. Elűzvén innen Károly csapatait, e ligetet és Lobau szigetét egy hiddal kötötték össze. Az átkelés részint a hidakon, részint a hajókon egész éjszakán át tartott; a már létező hidakat folyvást újabbakkal szaporították abban az arányban, melyben a francziák a bal parton terjeszkedtek.[1]) Maga Károly főherczeg elismeri, hogy Napoleon az átkelésre oly messzelátó és czélszerű intézkedéseket rendelt el, melyek lehetővé tették, hogy az egész hadsereg, még a julius 5-ikére virradó éjjelen átszállhatott Lobau szigetéről a Duna bal partjára,[2]) oly eredmény, melyre senki sem volt elkészülve.[3]) Napoleon rendelkezése szerint az első harczvonalban Masséna állott a 4-ik hadtesttel a bal szárnyon, Davout a 3-ikkal a jobbon és Oudinot (2-ik hadtest) a középen. A második harczvonalban Bernadotte 9-ik hadteste foglalt balfelől állást, a gárda, Marmont (11-ik hadtest) és Wrede (Bajorország) közbül voltak, az olasz hadsereg Jenő herczeg alatt pedig jobbfelől. Napoleon a küszöbön álló döntő ütközetben 172,552 emberrel rendelkezett, míg Károly hadseregének létszáma mindössze 110.578 főre rúgott — a francziák tehát nagy túlerővel birtak (61,974 ember), melynek súlyát az erősebb lovasság és tüzérség is fokozta.

[1]) Károly följegyzései az 1809-iki hadjáratról. Albr. főhg. levélt.
[2]) Károly emlékirata 1801—1809. Albr. főhg. levélt.
[3]) Ségur, Histoires et mémoires, III. 374, azt mondja: «manoeuvre admirable, sans exemple encore.»

Julius 5-én még a hajnali szürkület idejekor hatalmukba ejték a francziák Mühlleitent, majd Wittaut. Lassanként mindinkább kifejlődtek a heves ellenállás után bevett Enzersdorf és Probsdorf között. Napoleon most jobb szárnyával és centrumával Károly ellen nyomult előre, kinek balszárnya Markgraf-Neusiedelre, jobb szárnya pedig Deutsch-Wagramra támaszkodék. A főherczeg elrendelé a Duna partjánál álló csapatainak a visszavonulást és ezek gyámolítására lovasságot küldött ki. Nordmann tábornok, ki itt az ellenség előrenyomulását, a míg csak lehetett, megakadályozni igyekezett, hadosztályával Markgraf-Neusiedlbe vonult vissza, míg a Klenaura bizott 6-ik hadtest, mely az asperni és esslingeni hadállást páratlan hősiességgel védelmezé,[1]) a stammersdorfi magaslatokra vonult. E közben a francziák Aderklaa és Grosshofen irányában vonultak előre és Napoleon, ki hirtelen eredményre törekedett, elhatározá, hogy az ellenséges centrum széturasztásával eldönti a küzdelmet. Tüzérségével, mely ellenfele tüzérségénél jóval erősebb volt, az egész vonalon, Károly kifejezése szerint, pokoli tüzelést vitt végbe.[2]) Este 6 órakor a francziák hatalmukba ejték a Russbach jobb bartján levő falvakat. Daczára az idő előre haladott voltának, a francziak több helyen átkeltek a patakon és rohamot intéztek Károly főherczegnek hadállása ellen a patak mögött. A támadás kezdetben sikerült. Az első harczvonal zászlóaljai vissza voltak vetve. De ekkor maga Károly avatkozott a küzdelembe,

---

[1]) Károly Alberthez, 1809 jul. 9. Albr. főhg. levélt.
[2]) U. o.

összeszedé csapatait és a már-már diadalmaskodó ellenséget a Russbachon visszaszorítá. A főherczeg, ki ez alkalommal nagyon kitette magát a veszélynek, maga is könnyű sérülést szenvedett. A francziák megkisérték a könnyű lovasság támadásával Károly balszárnyát is visszaverni, de ez sem sikerült. A küzdelem, mely Károlyra nézve kedvezően végződött, csakis éjjeli 11 órakor ért véget. A főherczeg akkor is, ép úgy mint az asperni napon, meg akarta kisérteni az ellenség hidjának szétrombolását, de Napoleon most már gondoskodott az ily meglepetések ellenében.

A főherczeg belátta a veszélyt, melynek kiteszi magát, ha Napoleon jóval nagyobb haderejének újabb támadását nyugodtan bevárja. Ő tehát még julius 5-ének éjszakáján elhatározá,[1]) hogy maga fog támadni. Julius 6-án hajnali szürkületkor minden oldalról meg akará lepni az ellenséget támadó föllépésével. Ezt látta az egyetlen módnak arra nézve, hogy a küzdelmet a siker némi kilátásával folytathassa. Azért haladék nélkül megtevé intézkedéseit. A Kolowrat vezetése alatt álló 3-ik hadtestnek elrendelé, hogy Leopoldaun át Breitenlee felé, tehát az ellenség balszárnya ellen nyomuljon előre. Ugyanezen czélt tűzték a 6-ik hadtest és gránátosok elébe is. A Liechtenstein parancsnoksága alatt álló lovas-tartalék és az 1-ső hadtest Bellegarde alatt, melyek együttvéve a centrumot alkották, parancsot kaptak, hogy Aderklaa ellen nyomuljanak és ezt megrohanják. Hohenzollern herczegre (2-ik had-

---

[1]) Ezt mondja maga a főherczeg az 1809-iki hadjáratról szóló följegyzéseiben. Albr. főhg. levélt.

test) az a föladat várt, hogy hadállását a Russbach mögött az utolsó csepp vérig oltalmazza és kedvező viszonyok esetében magán a patakon is átkeljen. Rosenbergnek (4-ik hadtest), ki Markgraf-Neusiedlnél táborozott, az volt föladata, hogy Napoleon jobb szárnya ellen nyomuljon és Obersiebenbrunnon felül János főherczeggel egyesüljön, kinek Károly főherczeg még 5-én parancsot adott, hogy a pozsonyi hidfő védelmére helyőrséget hagyván hátra, Marcheggen át azonnal a harcztérre induljon.[1]) De mert a küzdelem éjjeli 11 óráig tartott, a következő napra szóló parancsokat csak igen későn lehetett elküldeni. A különböző utasítások csakugyan nem jutottak idejekorán az egyes parancsnokok kezei közé. A 3-ik és 6-ik hadtesteknek nem volt idejük még hajnal hásadta előtt a harcztéren megjelenni. «Ezzel — irja Károly — a meglepetés elesett, a nyílt vidéken még az összeütközés előtt át lehetett mind a két hadsereget tekinteni, és semmi kétség sem maradhatott fönn az iránt, hogy melyik fél van túlsúlyban.»[2]) Mert Napoleon sem maradt tétlenül. Még az éj folyamában szorosabban összevonta hadерejét és e helyzetben képes volt minden elhatározás rögtöni kivitelére. A jobb szárnyra Davout alatt a Grosshofenig terjedő vonalat bizta, hadseregét több csatasorban Raschdorf környékén egyesíté. Ennek oldalát

[1]) Károly Alberthez, 1809 jul. 9. Albr. főhg. levélt. «J'avais ordonné à celui-ci le jour auparavant de ne laisser qu'une garnison dans la tête de pont de Pressbourg et de venir me joindre par Marchegg avec tout le reste.»

[2]) Károly följegyzései az 1809-iki hadjáratról. Albr. főhg. levélt. L. még «Radetzky visszaemlékezéseit» «Mittheilungen des Kriegs-Archivs» 1807, 67. l.

Masséna födözte a balszárnynyal. Igy állottak a hadviselő felek egymással szemben. Fölállításuk nagyszerű látványt nyujtott. «Sohasem láttam — irta Károly a francziákról — annyi csapatot együtt. Képzelje, hogy csatasoruk a Dunától Raschdorfon át egész Siebenbrunnig terjedő terepet teljesen elfoglalá, és hogy centrumjok többszörös csatavonalban volt összeállítva.»[1]) Az ütközet kezdetben kedvező volt Károlyra nézve. Hadseregének jobb szárnya nagy haladást tett, elfoglalta Aspernt és Esslingent és kényszeríté ellenfelét a visszavonulásra a lobaui sánczok közé és Enzersdorfba. Egyidejűleg Kolowrat és Bellegarde is bevették Aderklaat. Kétszer űzte el onnan őket Masséna, végre mégis elfoglalták a helységet. Ekkor Napoleon is, ki eddig Raschdorfból ki nem mozdult, közbelépett. A franczia centrum az utóbb nevezett helyen több mint 60,000 emberből állott.[2]) Az itt összevont csapatok nagy része — melyek eddig a Russbachtól átellenben csakis az arczvonalt képezték — Napoleon parancsára, balra, Adlerklaa és Breitenlee irányában, tört elő. Az új csatavonal elé számos ágyút rendeltek, melyek az ellenfélt heves tüzeléssel háborgatták. Az így előidézett nagy pusztítás minden további előnyomulásnak útját vágta — de a francziák még sem birták Károly eddig győztes jobb szárnyát Aderklaaból kiűzni. E közben azonban a

---

[1]) Károly Alberthez, 1809 jul. 9. Albr. főhg. levélt. Károly 1809 jul. 21-éről kelt levelében azt irja Colloredo hadügyministernek, hogy e reggelen az egész ellenséges hadsereg ott állott «in einer Stärke, die seit den ältesten Zeiten wohl kaum auf einem Punkt vereinigt war.» Albr. főhg. levélt.

[2]) Károly Colloredohoz, 1809 jul. 21. Albr. főhg. levélt.

csata sorsa egy másik ponton dőlt el. Napoleon fölismervén, hogy ellenfele leggyöngébb oldala a Rosenberg parancsnoksága alatt álló bal szárny, elhatározta, hogy ennek túlszárnyalásával véget vet az ütközetnek. Jobb szárnyát ellenfele bal szárnya ellen mindinkább kiterjeszté és 10 órakor megkezdé a támadást. Rosenberg, ki a markgraf-neusiedeli magaslatokat elhagyta, hogy Grosshofent és Glinzendorfot elfoglalja, kénytelen volt előbbi állásába visszatérni. Mivel egyidejűleg a franczia portyázó csapatok azt is hirül hozták, hogy János nem közeledik Pozsony felől, Leopoldsdorf és Obersiebenbrunnon felül hadoszlopokat küldöttek ki Károly balszárnyának megkerülésére. Midőn Károly főherczeg itt a fenyegető veszélyt fölismerte, azonnal a bal szárnyra sietett, hol a gyalogság nem volt képes a heves ágyútűz miatt helyben maradni.[1]) Kétszer is megkisérté a csapatok összegyűjtését, nagyon kitéve magát a veszélynek, hogy fogságba kerül.[2]) Sőt kicsi híjja volt, hogy meg nem öletett.[3]) Károly csapatai ugyan Markgraf-Neusiedlnél a legmakacsabbul védelmezék magukat, de a kereszttűznek sokáig nem állhattak ellen. Folytonos üldöztetés közepette Bockflűss felé vonultak vissza. Napoleon oly biztosra vette a sikert, hogy jobb szárnya vereségének kigunyolására, mint mondják, az ütközet folyama alatt egy a földre kiterített medvebőrre feküdt, hogy mintegy 20 perczig

---

[1]) Károly Alberthez, 1809 jul. 9. Albr. főhg. levélt. «— — où l'infanterie écrasée par le feu du canon ne fit pas merveille».

[2]) Delmotte hadsegéd Alberthez, 1809 jul. 7. «Monseigneur, qui a du mainte et mainte fois retenir et rallier notre infanterie a failli être pris».

[3]) U. o.

aludjék[1]) — mert ő, ki mindenen uralkodott, saját szervezetét is úgy birta kormányozni, hogy bármely órában képes volt álomba merülni. S csakugyan nyugodtan hajthatá fejét pihenőre, mert igen helyesen számítá ki, hogy ellenfele balszárnyának legyőzése, annak Aderklaanál kivívott sikereit is meg fogja semmisíteni. Mert mihelyt Rosenberg Bockflűss irányában kezdett visszavonulni, a másik hadtest is, mely eddig képes volt a Russbach mögött állását megtartani, kénytelen volt a vizen áthatoló ellenség elől visszahúzódni. Ilyenformán a bal szárny födözetlenül maradt és veszélybe került; a centrum pedig nem lévén képes előrenyomulni, Masséna az új vendéglő felé előrehaladt csapatokat is visszaszorítá. «Ez által — Károly önmagáról szólva így tudósít — oly viszony képződött, mely a főherczeget azon szomorú helyzetbe hozta, hogy 1 órakor délután kénytelen volt az általános visszavonulást elrendelni.»[2]) Mint Károly később állítá, a túlszárnyalás ellenére is lett volna még egy

---

[1]) Ségur, id. m. III. 380. «— — et ce qui étonnera mais ce qui est certain, c'est que, appellant Rustan, il fit déployer sa peau d'ours, s'étendit dessus, et s'endormit profondément.»

[2]) Károly följegyzései az 1809-iki hadjáratról. Albr. főhg. levélt. Metternich, I. 84. azt beszéli, hogy Colloredo gróf, a főherczeg hadsegédje, 1 órakor délután azon hirrel jött a Wolkersdorfban levő Ferencz császárhoz, hogy a hadsereg visszavonulása elrendeltetett. Mivel ezt Károly is csak 1 óra tájban határozá el, nem valószinű, hogy a császár már akkor értesülhetett volna a történtekről. Ez csak úgy lenne lehetséges, ha Károly már előre értesítette volna testvérét szándékáról. Ugy de Metternich világosan megjegyzi, hogy a császár kérdést tett, vajon a visszavonulás el fog-e rendeltetni, vagy pedig már meg is kezdetett, mire Colloredo azt válaszolá, hogy már meg van kezdve, mi 1 órakor még nem volt lehetséges. Ezt csak azért említém föl, hogy kitünjék, mily kevéssé megbizhatónak bizonyul be, minden alkalommal, Metternich herczeg önéletirása.

mód arra, hogy az ütközetnek kedvező fordulatot adjanak. Szerinte ugyanis az összes lovasságot el kellett volna indítani, hogy ez a balszárnyat megkerülni akaró ellenfelet túlszárnyalván, az utóbbit oldalról támadja meg. Ámde e végből szükséges lett volna a teljesen szétdarabolt és egyes kisebb ütközetekben elfoglalt lovasságot együtt tartani. Ha a lovasság együttesen ér a balszárnyra, a Pozsony felől érkező és János parancsnoksága alatt álló csapatok közreműködésére is számíthatott volna. «De ezek is — jegyzé meg Károly főherczeg — csak akkor közeledtek, midőn az ütközet sorsa már eldőlt. János főherczeg nem volt elég határozott, hogy hadvezére egyenes parancsát, minden kicsinyes melléktekintet félretételével, gyorsan és föltétlenül végrehajtsa.»[1]) Mint látható, Károly főherczeg később is ragaszkodott azon meggyőződéséhez, melyet mindjárt a wagrami küzdelem szerencsétlen kimenetele után nyilvánított,[2]) hogy t. i. János kellő időben való megjelenése Obersiebenbrunnál egészen más fordulatot adhatott volna az ütközetnek. Tény, hogy János még 5-ikén reggeli 5 órakor fogadta a parancsot, mely a rögtöni elindulást elrendelé, és hogy ő csak 6-ikán éjfél után 1 órakor kezdé azt végrehajtani.[3]) Nem akarunk azon sokszor szellőztetett kérdés vita-

---

[1]) Károly emlékirata 1801—1809. Albr. főhg. levélt.

[2]) Beer, Zehn Jahre etc. 415. l.

[3]) Károly Alberthez, 1809 jul. 9. Albr. főhg. levélt. «Jean reçut l'ordre le 5 à 5 heures du matin, mais il ne marcha que le 6 à une heure après minuit et arriva à Obersiebenbrunn après que la bataille fut déjà finie.» L. még Malcher dolgozatát: «Erzherzog Carl und die Schlachten von Aspern und Wagram» az Allgemeine Zeitung 1883. évi 186. sz. mellékletén.

tásába bocsátkozni, hogy megakadályozhatta volna-e János kellő időben való megérkezése a bal szárny vereségét, vagy sem,[1]) ámbár kétségtelen, hogy az újabb csapatok érkezése nem maradhatott volna befolyás nélkül a küzdelem eldöntésére. Hisz, a mint szemtanúk állítják, már Jenő első őrségeinek föltünése is zavart idézett elő a franczia csapatok egy részénél.[2]) Ha nem is állítjuk azt, mit tekintélyes férfiak igen határozottan kiemelnek,[3]) hogy t. i. János főherczeg még egészen kedvező fordulatot adhatott volna az ütközetnek, annyi mégis kétségtelen, hogy magatartása, Károlynak oly világos parancsával szemben, teljességgel menthetetlen. Ismerve az ütközet fontosságát, mely a monarchia létét eldönthette volna, semmi esetre sem lett volna neki szabad elindulását 6-ikán éjjeli 1 óráig elhalasztani, hanem azzal az erélylyel, melyet a legnagyobb veszély érzete támaszt, minden akadályt le kellett volna győznie.[4]) Nemcsak Károly, hanem más kiváló

---

[1]) Angeli megkisérti Wagramról szóló czikke «végkövetkeztetéseiben» János főherczeg minden hibáját kimenteni.

[2]) Albert hg. emlékirata az 1809-iki háborúról. Albr. főhg. levélt.

[3]) Igy Albert hg. az emlitett emlékiratban. Hasonlóan Wimpffen is az uralkodóhoz intézett levelében (kelet nélkül): «Eine Übermacht von 70,000 Mann und das Nichtanlangen des Erzherzogs Johann verscheuchte jede Hoffnung des Sieges». Albr. főhg. levélt.

[4]) A huza-vonákra nézve l. Beer, id. m. 414. l. János főhg. lelkiismerete nem volt egészen nyugodt. Ezt tanusítják tisztjeihez intézett akkori szavai is: «Sie werden sehen, unser *vermeintlich zu spätes* Eintreffen wird *alle* Schuld der verlorenen Schlacht tragen müssen! Dieser Umstand wird Manchem höchst willkommen seyn.» Heer von Inner-Österreich, 1817-iki kiad. 211. l. Miután ma már tudva van, hogy ez a mű János főherczegtől származik és hogy Hormayr csak nevét kölcsönzé ahhoz, ki kell mondanunk, hogy ez egyike a legélesebb hangú közleményeknek, melyek Károly főherczeg ellen és még hozzá egy főherczeg tollából napvilágot láttak.

tábornokok is elitélték a késlekedő főherczeget, ki e miatt a hadsereg bizalmát teljesen elvesztette.[1]) «A mi János főherczeg magatartását illeti — így hangzik Hardenberg tudósítása — minden katonai tekintély egyetért abban, hogy az ő helyében minden más tábornok a hadi törvényszék által halálra ítéltetett volna.»[2])

Igy végződött monarchiánk hátrányára az újabb történelem egyik legvéresebb ütközete — véresebb még az asperninél is.[3]) De Napoleon sikere még sem volt oly döntő, minőnek ő maga kivánta volna. Károly csapatai hősies ellenállást tanusítottak és pillanatnyira úgy látszott, mintha a győzelem az ő javukra dőlne el. Hisz akkor mindjárt azt állíták, hogy ha Károly — persze hadserege teljes megsemmisülésének koczkáztatásával — merészebben lépett volna föl, a jobb szárnyon kivívott sikerek segélyével, talán még teljes győzelmet is arat. Károly, tudva azt, hogy a további küzdelem sikertelensége esetében, a monarchia föltétlenül ki lesz szolgáltatva az ellenségnek, a hadsereg maradványainak megmentésére törekedett, hogy ezek az esetleges békealkudozások alkalmával még támaszt

---

[1]) Finkenstein, 1809 aug. 8. Porosz kir. áll. levélt. «Ce dernier (János) a entièrement perdu la confiance de l'armée.» — Névtelen naplója. aug. 3. «Il (Maret) excusa malignement l'archiduc Jean sur ce qu'il était venu trop tard, parce qu'il avoit vu une grande armée vis-à-vis de lui de l'autre côté du Danube.»

[2]) Hardenberg, 1809 szept. 6. Por. kir. áll. levélt. Csak curiosumképen akarom itt fölemlíteni, hogy még oly állítással is találkozhatunk, mely János elkésését Ferencz világos parancsára vezeti vissza. Preussische Jahrbücher, IV. 53.

[3]) Albert emlékirata az 1809-iki háborúról. Albr. főhg. levélt.

nyujthassanak.[1]) A csapatok is, melyekkel a visszavonulást a legnagyobb rendben kezdé meg, sokkal jobban ki voltak merülve, semhogy velök a végsőt koczkáztathatta volna. Károly is szerfölött el volt fáradva. Csakis a julius 8-ára virradó éjjelen aludhatott levetkőzve.[2]) Addig folyvást ébren volt, ruháit perczre sem veté le és három napon át majdnem semmit sem evett.[3])

Ha Napoleon csapatai nem éreznek kimerültséget, bizonyára igyekezett volna visszavonuló ellenfelét üldözni és őket minden lehető módon megkárosítani. De a francziák nem igen nagy hévvel üldözték Károly katonáit. Mindössze nehány kisebb összeütközésre került a sor, melyek, a visszavonuló csapatok szilárd magatartása miatt, nagyon jelentéktelen veszteségekkel jártak. A francziák nem is mentek tovább Gerasdorfnál. Károly először azon magaslatokon gyűjté össze hadseregét, melyek Enzersdorfból és Hagenbrunnból kiindulva Stammersdorfon huzódnak át. Az éj folyamában azután a Korneuburg mögött a Dunának vonuló

---

[1]) Hardenberg gróf, 1809 szept. 6. Hannov. kir. áll. levélt. «D'après l'opinion des militaires à même d'en juger, c'est cet extrême désir de la paix en l'archiduc Charles qui l'a empêché dans la journée du 6 juillet de profiter des succès qu'une partie de son armée avoit obtenue pour réparer les désastres de son aile gauche; il auroit malgré l'arrivée trop tardive de l'archiduc Jean peut-être encore pu gagner la bataille s'il avoit voulu risquer d'avantage. Tout auroit été à la vérité perdu s'il n'avoit pas réussi, car alors toute l'armée auroit été anéantie, mais aussi le succès auroit été décisif pour le sort de la campagne.» L. a wagrami ütközet érdekes birálatát, Yorknál, Napoleon als Feldherr, II. 92. és k. l.

[2]) Károly Alberthez, 1809 jul. 9. Albr. főhg. levélt.

[3]) Delmotte Alberthez, 1809 jul. 7. Albr. főhg. levélt. «Nous sommes sans bagage, sans gens et sommes avec toute notre garderobe sur le dos, il y a 3 jours que nous n'avons pas mangé.»

magaslaton foglalt állást, hol az itt maradt csapatok is csatlakoztak hozzája.[1])

Napoleon még mindig kétségben volt az iránt, merre fordult megvert ellenfele. Ő maga tehát a brünni úton nyomult előre, míg Massénát a znaimi útra rendelé. Bécs környékén is elegendő számú csapatokat hagyott hátra, hogy föntartható és megvédhető legyen az összeköttetés minden esetleg Magyarországból kiinduló vállalat ellenében. A főherczeg e közben Znaim felé ment, de csak lassan haladt előre, hogy a tüzérkészlet és málhák biztos elszállítását lehetségessé tegye. Különböző hadtestei lépcsőzetesen haladtak és naponként fölváltva szerepeltek hátvéd gyanánt.[2]) Masséna, ki a hadsereget itt folytonos előörsi csatározásokkal nyugtalanítá, sem a visszavonulást nem volt képes zavarni, sem annak gyorsítását nem tudta kierőszakolni. Julius 9-én az uralkodótól azt a hirt vette Károly, kinek serege még ez időben a schöngrabeni táborban volt, hogy az ellenség Erdbergen keresztül Znaim felé halad. E város birtoka igen nagy fontosságú volt. Itt voltak elhelyezve az összes pénztárak, főleg e város közvetíté az összeköttetést Csehországgal és mint a Thaya átkelési pontja is különös jelentőséggel birt. A főherczegnek odáig még hat órai útja volt hátra s így nagyon kellett sietnie, hogy attól mindössze két óranyira levő ellenfelét megelőzhesse. A tartalékhadtesttel julius 10-én a kora reggeli órákban érte el a znaimi magaslatokat, ugyanazon pillanatban, midőn

---

[1]) Károly följegyzései az 1809-iki hadjáratról. Albr. főhg. levélt.
[2]) U. o.

azok egy részét már franczia csapatok is megszállták.[1]) Habár a Thaya mindkét partján egész napon át küzdöttek, a francziák még sem akadályozhatták meg Károlyt, hogy a folyamon átkelve, ennek balpartján szilárd állást foglaljon el.[2]) Károly hadseregének jobb szárnya most a Thayara támaszkodhatott; ama lejtő kijáratánál, melyben Teswitz helység fekszik, megszállta a magaslatokat, melyek onnan Zuckerhandlon át Brenditz felé huzódnak; és itt a nyilt téren foglalt állást lépcsőzetesen a bal szárny. Időközben hire terjedt annak, hogy a szállító eszközök az útszorosokban Frainersdorf és Schlettau közt teljesen fönakadtak és összezavarodtak. E körülmény Károlyt arra, a saját szava szerint, merész elhatározásra birta, hogy a következő napra tervezett visszavonulása folytatásáról lemondjon, az ellenséget bevárja ottani hadállásában, egyúttal azonban a 6-ik hadtestet a tüzérkészlet megvédése czéljából Wolframitzkirchenbe küldje ki.[3]) A főherczeg csapatai julius 11-én is, ép úgy mint a megelőző napon, hősiesen tartották magukat és a túlnyomó erejű ellenséges haderő előtt egy lépésre sem hátráltak. Jogosan irhatta Károly Ferencznek e küzdelmekre hivatkozva, melyek korántsem kisebb csatározások, hanem valóságos ütközetek voltak: «Hogy most is van bátorságom és elhatározottságom, ezt bebizonyítám 10-én és 11-én.»[4]) De mialatt ezek történtek, Liechtenstein herczeg, ki még a julius 11-ére virradó

---

[1]) Károly Ferenczhez, 1809 jul. 13. Albr. főhg. levélt.

[2]) Károly följegyzései az 1809-iki hadjáratról. Albr. főhg. levélt.

[3]) U. o.

[4]) Károly Ferenczhez. Budwitz, 1809 jul. 12. Albr. főhg. levélt.

éjjelen elutazott, Napoleonnál tartózkodott, hogy neki békeajánlatokat tegyen. Tehát a mire nem tudták magukat Wagram előtt elhatározni, arra most már mégis elszánták magukat. Érthető tehát, hogy Károly, ki e lépést már oly régen sürgeté, most, midőn tudomást szerzett arról, keserű szavakban önté ki boszúságát Albertliez irt levelében: «Hát kellett-e — úgymond — egy elvesztett csatára várakozni?»[1]) Károly arra akarta Liechtenstein küldetését fölhasználni, hogy a további küzdelemnek véget vessen. Belátva, hogy lehetetlen lesz az óráról-órára erősödő ellenséggel sikeresen megküzdeni és hogy a legközelebbi ütközet egész hadseregét földúlhatná, a főherczeg még julius 10-én fegyverszüneti ajánlatot tett a franczia tábornokoknak. Ezt Liechtenstein küldetésével indokolták, mivel ily körülmények közt minden további vérontás ép oly kegyetlennek, mint haszontalannak látszott.[2]) De az ajánlatra igért válasz elmaradt, e helyett azonban a francziák a főherczeget minden oldalról megtámadták. Csak mikor a küzdelem mindkét részen a legmakacsabbul folyt, jelent meg Montbrun tábornok Károly előörseinél, hogy a fegyverszünetről alkudozzék. Időközben ugyanis, úgy dél körül, maga Napoleon is megérkezett hadseregéhez és a mit tábornokai saját felelősségükre meg nem tehettek, azt már ő igenis elrendelheté. A nála időző Liechtenstein herczeg előtt hevesen kifakadt Ferencz császár személye ellen,[3]) de

---

[1]) Károly Alberthez, 1809. Albr. főhg. levélt. «Fallait-il attendre d'avoir perdu une bataille?»

[2]) Károly Alberthez. Budwitz, 1809 jul. 13. Albr. főhg. levélt.

[3]) U. o.

Károly kérésére beleegyezett az ellenségeskedések megszüntetésébe. «Elég volt már a kiontott vér» mondá akkor.[1]) A legutóbbi események mély benyomást tettek a franczia császár lelkére. Először talált most itt oly ellenállásra, mely eléggé emlékeztetett arra, hogy ő sem csalhatatlan. Aspernnél vereséget szenvedett. A wagrami győzelemért hosszan kellett küzdenie és ez sem volt döntő diadal. Kénytelen volt azt a tapasztalatot tenni, hogy az általa megvert hadsereg még most, a visszavonulás alkalmával is, hősiesen küzdött és állhatatosan védelmezte helyzetét. Az sem maradhatott előtte titokban, hogy a forrongás már mindenfelé lappangott és a némán visszafojtott ellenállást csakis az ő erőbeli túlsúlya tartá vissza a nyilt kitöréstől. Ezekhez járultak a spanyolországi események és az a fontos körülmény, hogy az angol hajóhad egy része ép most indult ki, hogy Németország északi részén kikössön.[2]) Napoleon mindenre kiterjedő figyelmével mindezt tekintetbe vette és oly következtetésre jutott, hogy jobb most ellenfele kérésére véget vetni a vérontásnak, mint üldözni azt a végletekig. Ezért nem is hallgatott azon tábornagyjai szavára, kik a háboru folytatása mellett kardoskodtak.[3]) Az alkudozásokat a julius 12-ikére virradó éjszakán foly-

---

[1]) Pelet, IV. 278. — Ségur, III. 356. l.

[2]) Midőn Károly meghallotta, hogy két angol ezred partra szállott, azt irá Albertnek: «C'est encore moutarde après le diner.» 1809. jul. 18. Albr. főhg. levélt.

[3]) Ségur, III. 386. — Pelet, IV. 275. s k. l. Az utóbbi úgy tünteti föl az eseményeket, mintha Napoleon a fegyverszünetet nagylelküségből kötötte volna. Helyesen adja elő a dolgot Lefebvre, Histoire des cabinets de l'Europe, IV. 276.

tatták. Alkudozásokról tulajdonképen nem is lehet szó, a mennyiben Napoleon a saját föltételeit változás alá nem eshető ultimatumnak jelenté ki.[1]) Károly főherczeg csakis a föltételek elfogadása és a között választhatott, hogy a jóval erősebb ellenséggel újabb ütközetbe bocsátkozzék. Liechtenstein herczeg, kit Napoleon hadserege sorain végig vezetett, azt beszéli, hogy a franczia császár oly tömeges haderőt gyűjtött maga köré, hogy lehetetlen lett volna annak ellentállani.[2]) De hogyan is számíthatott volna Károly diadalra oly hadsereggel, melynek szelleme igen hanyatlott, mely julius 5-ike óta 60,000 embert vesztett és annyira érzé a nyugalomnak szükségét.[3]) Ezt figyelembe véve, tovább már nem habozhatott. «Én tehát — irta Albert herczegnek — többre becsültem a fegyverszünetet, mely első lépés a béke megkötésére, hadseregünk tökéletes megsemmisítésénél.»[4]) Elválasztó határvonalul Csehország és Felső-Ausztria határát választották a znaimi és brünni kerület között. Magyarország irányában pedig a határvonal Holitschból kiindulva Pozsony felé, majd ismét a Duna mentén Győrig húzódott, innen a Rába mentén a stájerországi határszélig és ez utóbbinak és a krajnai határnak hosszában egész Fiuméig. Elhatározták továbbá, hogy Grátzot, Brünnt, Sachsenburgot, Tirolt és Vorarlberget ki kell üríteni. A lengyel tartományban levő hadseregek megtartották azt a mivel a fegyverszünet kötésekor birtak.[5]) Azon esetre, ha az uralkodó nem

[1]) Károly Ferenczhez, 1809 jul. 13. Albr. főhg. levélt.
[2]) Károly Alberthez, 1809 jul. 19. Albr. főhg. levélt.
[3]) Károly Ferenczhez, 1809 jul. 13. Albr. főhg. levélt.
[4]) Károly Albert hghez, 1809 jul. 19. Albr. főhg. levélt.
[5]) L. a fegyverszünet szószerinti szövegét Weldennél, id. m. 215. l.

volna hajlandó a hat heti időre kötött fegyverszünetet jóváhagyni, Károly elhatározta, hogy útját Brünnek veszi és ellenfelét, bármibe kerüljön, megtámadja. De mert ez csak «a kétségbeesés lépése» lett volna, a főherczeg eleve meg volt győződve a vereség valószinűségéről, és ekkor csak azt tehette volna, hogy a csapatok egy részét erődített helyekre küldve, a többiekkel Prágába visszahúzódik s itt bevárja a francziákat.[1]) Türelmetlenül várta tehát az uralkodó elhatározását. Meg volt győződve arról, hogy Ferencznek a fegyverszünetet a lehető leggyorsabban jóvá kell hagynia, mert máskülönben a monarchia elveszett. «Ha a császár — irta Károly — a fegyverszünetet nem helyesli és nem köt még idejekorán békét, nemsokára elindulhat alamizsnát kéregetni.»[2])

Míg a főhadseregnél ilyen események mentek végbe, melyekről Ferencznek még csak sejtelme sem volt, ez a legkomolyabban foglalkozott a háború folytatásával. E részben őt mindenek előtt maga János főherczeg is biztatta, ki julius 8-án, a wagrami csata eldőlte után, megint Pozsonyba vonult vissza, hová 9-én érkezett meg. János úgy tünteté fel a dolgot az uralkodó előtt, hogy csekélység lesz Pozsonynál a Dunán átkelni és a Köpcsény és Engeraunál levő ellenséget megverni, mi által maga Napoleon is kénytelen volna csapatokat kiküldeni. De János, ki mindig többet igért, mint a mennyit megtarthatott, most sem azt tette, mit szándékában levőnek mondott, hanem e

---

[1]) Károly Alberthez, 1809 jul. 19. Albr. főhg. levélt.
[2]) U. o. «il pourra aller demander l'aumône».

helyett Komárom felé fordult.[1]) Ott átkelt a Dunán, előnyomult Ácsig, hogy Gyulayval és Chastelerrel Sopron környékén egyesüljön és innen Bécs és Lobau irányában működjék. Az uralkodó azonban rosszalta e lépést, mert az semminemű haszonnal sem járhatott Károlyra nézve. Ferencz el volt határozva személyesen elmenni János főhadiszállására, hogy ezt a műveletet megakadályozza és e helyett az egyesült haderőt a Duna jobb partjáról a kis Csallóközön át a bal partra rendelje, hogy az Károlylyal összeköttetésbe léphessen és így nyomuljon előre az ellenség ellen.[2]) Ily eszmékkel foglalkozva vette Ferencz a hivatalosan meg nem erősített hirt, hogy meg van kötve a fegyverszünet, melyet, nézete szerint, csak a biztos pusztulás s a föltétlen megadás közt választani kénytelen hadseregnek volt szabad elfogadnia.[3]) És mert e hirt az ellenség hadicselének tekinté, az összes tábornokoknak parancsot adott, hogy csakis oly fegyverszünetet ismerjenek el, melyet ő maga személyesen irt alá.[4]) Tudatá egyúttal Károlylyal, hogy kész akár 48 óra alatt elfogadható békére lépni, de sohasem tesz magáévá oly fegyverszünetet, mely magánál a békekötésnél többe kerül.[5]) De mialatt még e levél útközben volt, Károly egy kimerítő levélben fejtegeté az uralkodónak, hogy mily

---

[1]) Erre nézve azt a megjegyzést tevé Károly Albert herczegnek: (1809 jul. 18. Albr. főhg. levélt.) «Jean est marché sur Comorn. C'est bien la multum clamoris et parum lanae.»

[2]) Ferencz Károlyhoz, 1809 jul. 15. Albr. főhg. levélt.

[3]) U. o.

[4]) L. az uralkodónak Jánoshoz intézett kéziratát Kronesnél, Zur Geschichte Österreichs 1792—1816, a 125. l.

[5]) Ferencz Károlyhoz, 1809 jul. 15. Albr. főhg. levélt.

okok birták őt a fegyverszünet aláirására, melynek megkötésére a szükség esetében amúgy is föl volt jogosítva.[1]) E levél kiváló érdekű és bizonyítéka azon bölcs megfontolásnak, melylyel a főherczeg mindazt, a mit még lehetett, megmenteni igyekezett. Szemben a sok támadással, melyeknek ő az ellenségeskedések megszüntetése miatt kitéve volt,[2]) élénk tanúságot szolgáltat e levél arra nézve, hogy a főherczeg csakis a legnyomósabb és csakis magából a tényállásból merített okok által vezérelteté magát, melyek eljárását tökéletesen igazolták. Mi sem lenne jogosulatlanabb, mint a főherczeget elhamarkodással vádolni. Az elfogulatlan katonai tekintélyek el is ismerték, hogy a főherczeg nem tehetett egyebet élete e nehéz pillanatában, ha ugyan nem akarta az utolsó embert is haszon nélkül föláldozni.[3]) Nem a fegyverszünet kényszeríté Károlyt Iglauba visszavonulni. A nélkül is kénytelen lett volna valószinűen Prágába menekülni, minek következtében az ellenség úgy is megszerzi mindazt, mit most a szerződés alapján kapott.[4]) Ha a fegyverszünet létre nem jön, mi sem állott volna az oroszok és francziák egyesülésének útjában, míg így a megállapított határvonal e veszélynek is véget vetett. Igaz, hogy Krajnát

---

[1]) Károly Ferenczhez, 1809 jul. 13. Albr. főhg. levélt.

[2]) Hogy mint nyilatkozik erre nézve János, l. Kronesnél id. m. 124. l.

[3]) Hardenberg, 1809 szept. 6. Hann. kir. áll. levélt. «Ils (les militaires) sont moins positifs sur la question de la nécessité de l'armistice et inclinent plutôt à avouer que l'armée etoit tellement aux abois par les fatigues et les pertes des journées précédentes que la bataille qui auroit inévitablement eu lieu le douze, probablement par la supériorité de l'ennemi, en des suites incalulables.»

[4]) Károly Ferenczhez, 1809 jul. 13. Albr. főhg. levélt.

és Stájerországot át kellett adni a francziáknak. De hisz e tartományokat már úgyis hatalmukba ejtették és sem János, sem Gyulay nem lettek volna képesek az ellenség túlnyomó erejével szembeszállani. Viszont e veszteségekkel szemben Károly némely előnyökre is hivatkozhatott. Gácsországban, Krakkón kívül, melybe az oroszok és a lengyel fölkelők már behatoltak, az övé lett néhány kerület, a fontos sóbányákkal. E mellett Magyarország egész a Rábáig kiszabadult a franczia hatalom alól és cserében a meg nem védelmezhető Pozsonyért a Marczal és Rába közti terület, hadászatilag oly fontos ösvényeivel Károlynak jutott. «Be van tehát bizonyítva — úgymond Károly e fejtegetések kapcsán — hogy a fegyverszünet majdnem semmit sem juttatott a francziáknak, a mit máskülönben amúgy is hatalmukba nem kerítettek volna, viszont pedig megmenté mindazt, mi máskülönben néhány nap multával szintén kétségtelenül kezeik közé került volna.»[1]) A főherczeg egyébiránt meg volt győződve, hogy az ellenségeskedések megszüntetése még másnemű haszonnal is jár a monarchiára nézve. Ujra itt volt az alkalom a hadsereg összeszedésére. Károly a hat heti nyugalmat arra szándékozott fölhasználni, hogy a March folyón innen a Vághoz és végül a Dunához vonuljon, hogy Jánossal, a nádorral és a Gácsországból jövő csapatokkal egyesülhessen. E töredékekkel Komárom táján, mely most a monarchia középpontja volt, oly hadsereget akart alkotni, melylyel a haza érdekében mégis némi tevékenységet lehetett

---

[1]) Károly Ferenczhez, 1809 jul. 13. Albr. főhg. levélt.

volna kifejteni.[1]) És rámutatott az uralkodó előtt arra, hogy ez által az ellenség túlzott követeléseit, a békekötés alkalmával, korlátok közé lehet szorítani, ép így figyelmeztette Ferenczet ama másik fontos körülményre is, hogy csakis a fegyverszünet szó szerinti szövege szerzett az iránt biztosságot, hogy Napoleon egyetlen szóval sem fogja a küszöbön levő békekötés alkalmával, az uralkodóház megsemmisítését emlegetni.[2])

Ez okok Károlyt a saját szavai szerint meggyőzték eljárása helyességéről,[3]) ellenben az udvarnál egészen máskép itélték meg magatartását. A fegyverszünet megkötésének hire ott igen nagy elégedetlenséget okozott. Csak nehezen szánta el magát Ferencz annak jóváhagyására. De már azt meg nem állhatta, hogy «Károly fejét meg ne mossa»[4]) és őt heves szemrehányásokkal ne illesse.[5]) Az uralkodó elismeri ugyan, hogy a hadseregnek nagy szüksége volt a pihenésre. De úgy találta, hogy ez áron minden előny egy csapással elveszett és hogy a monarchia az ellenség tetszésére van bizva. Ép most akart ő, mint állítja, egy 60,000 főnyi hadsereggel, mely 5 nap alatt Sopron mellett egyesíthető lett volna, Bécsnek indulni, hogy Károlyt fölszabadítsa.[6]) De Ferencz tévesen hitte Károly-

---

[1]) Károly Albert hghez, 1809 jul. 19. Albr. főhg. levélt.

[2]) Károly Ferenczhez, 1809 jul 13. Albr. főhg. levélt.

[3]) U. o. Ezek alapján kétségtelenül kitünik Knesebeck tévedése, ki szerint a fegyverszünet megkötését politikai és nem katonai okok magyaráznák meg. — L. Knesebeck emlékiratát a királyhoz: Eugen von dem Knesebeck: «Eine diplomatische Trilogie», 26. és k. l.

[4]) Károly Alberthez, 1809 jul. 23. Albr. főhg. levélt. «Jai reçu une fière lavade de tête.»

[5]) Károly följegyzései az 1809-iki hadjáratról. Albr. főhg. levélt.

[6]) Ferencz Károlyhoz, Komárom, 1809 jul. 19. Albr.főhg. levélt.

ról, hogy az a monarchiában még fölhasználható küzdő erőkről nem birt tudomással. Károly a helyzetet e részben is igen jól ismerte, csakhogy nem ringatta magát oly vérmes reményekben, mint az udvari körök, kik önmagukat ámíták. Mert önámítás volt azt hinni, hogy Napoleon nyugodtan végignézi, míg ez a, nem is gyakorlott harczosokból álló 60,000 főnyi hadsereg Bécsbe vonul. Károly ezt nem hitte. Sőt arról volt meggyőződve, hogy e haderőt a francziák, az időközben nyert erősítésekkel, teljesen tönkre verik, még mielőtt az Bécsbe érhetne.[1]) Ugy látszik, hogy a fegyverszünet leginkább azért nem tetszett Ferencznek, mert abban Tirol át volt engedve az ellenségnek. Nagyon fájt neki — mert ez által becsületében is sértve érezte magát — hogy a tiroliakat föláldozták, holott ő megigérte nekik támogatását.[2]) De engedhette Károly, hogy e miatt az egész monarchia pusztuljon? Jól tudta, hogy a Tirolban időző Buol tábornok, éhséget és szükséget szenvedő 3000 főnyi kis csapatával úgy is teljesen el van vágva a főhadseregtől és hosszasabb ideig semmi esetre sem tarthatja magát.[3]) Miután Chasteler e tartományt elhagyta, az, lakosai hősies védekezése ellenére, előbb vagy utóbb úgy is el volt veszve. Állandó segélyt itt csak a főhadsereg nagy győzelmei nyujthattak volna. De mert ezek, sajnos, elmaradtak, Tirol sorsa is el volt döntve. Ferencz igen messze ment, midőn szeretetében a tiroliak iránt megigérte, hogy őket sohasem fogja elhagyni. A hadvezér,

[1]) Károly Albertthez, 1809 jul. 23. Albr. főhg. levélt.
[2]) Ferencz Károlyhoz, 1809 jul. 19. Albr. főhg. levélt.
[3]) Károly Ferenczhez, 1809 jul. 13. Albr. főhg. levélt.

kinek kötelessége volt megmenteni, a mit lehetett, és erőt gyűjteni a későbbi időkre, nem vehette figyelembe az uralkodónak amúgy is beválthatatlan igéretét. Előtte magasabban állott az összeség üdve, mint a részé. Különben is remélte, hogy Tirol kiürítését, a nélkül, hogy magukat a szószegés vádjának tennék ki, a míg csak lehet, el fogják halaszthatni[1]) — a mi persze, szándéka ellenére, máskép történt. Ferencz boszúságát az is fokozta, hogy Károly alkudozásokat folytathatott a fegyverszünet kérdésében, mi alatt Liechtenstein Napoleonnál időzött, a nélkül, hogy ez utóbbit a történendőkről egyetlen szóval értesítette volna. Ha, így vélekedék az uralkodó, a főherczeg Liechtensteinnal egyetért, az eredmény is sokkal kedvezőbben alakult volna.[2]) A ki Napoleon jellemét ismeri és tudja, mily durván viselte magát a fegyverszünettől a békekötésig, az kénytelen lesz elismerni, hogy Ferencznek igen is optimista föltevései voltak. De hogyan is bocsátkozhatott volna a főherczeg Liechtensteinnal hosszadalmas tárgyalásokba! Hisz ő minden elveszett pillanatot, mely nyugalmat nem hozott, végzetes szerencsétlenségnek tekintett. Neki minden áron arra kellett törekednie, hogy az ütközet, mely őt Napoleon részéről fenyegeté, okvetetlen elháríttassék. Ha már segíteni kellett és lehetett, itt gyors segélyre volt szükség. Ezért határozta el a főherczeg, hogy Liechtenstein kül-

---

[1]) Károly Ferenczhez, 1809 jul. 13. Albr. főhg. levélt.

[2]) Ferencz Károlyhoz, 1809 jul. 19. Albr. főhg. levélt. Hibás tehát Welden azon állítása — id. m. 209. l. — mely szerint e fegyverszünet kérdésében folytatott alkudozásokat Liechtenstein indította volna meg. Szintúgy téved Pelet id. m. IV. 274. l. és Falke is: Geschichte des fürstl. Hauses Liechtenstein, III. köt. 320. l.

detését, a nélkül, hogy az utóbbit értesítené, a vágyva-várt fegyverszünet megkötésére fogja fölhasználni.

E viták megzavarták a viszonyt, mely az uralkodó és Károly főherczeg között fönállott, miközben más oly események is merültek föl, melyek az újonnan keletkezett ellentétet nem igen enyhítették. Ferencz még julius 9-én megirta testvérének, hogy mentse föl Rosenberget — és ez igazságos büntetés volt — parancsnoki tisztétől. De még egyebet is követeltek a főherczegtől. Azt t. i., hogy kedvenczét, Grünne gróf hadsegédet távolítsa el környezetéből «és pedig — mint az uralkodó levele hangzik — azért, mert alkalmaztatása kedvességed oldala mellett, az irányában ellenszenves közhangulat miatt, ártalmára van az állam szolgálatának, árt kedvességednek magának is és így eltávolíttatása szükséges.»[1]) Erre Károly kissé ingerülten azt felelé, hogy Grünne személye visszatetsző lehet ugyan, néhány «pimasz» (Laffe) előtt, kiknek ő az igazságot őszintén szemükbe mondá, de ez nem elég ok eltávolíttatására, olyan állásból, melyben az államot és császárt tehetséggel és odaadással szolgálja.

Károly így latba vetvén szavát az uralkodónál Grünne érdekében, már ekkor kijelenté, hogy saját megmaradását is a hadseregnél e kérése teljesítésétől teszi függővé. «Sokkal jobban érzem — irta bátyjának — a vállaimra nehezedő teher súlyát, semhogy azt,

---

[1]) Ferencz Károlyhoz, 1809 jul. 9. Albr. főhg. levélt. A nádor 1810 május 4-én, a Grünne visszahelyeztetését emlegető hir alkalmából ezt irja az uralkodónak: «Da Grünne das Talent gehabt hat, sich bei allen verhasst zu machen». Bécsi áll. levélt.

magamra hagyva, elviselhetőnek gondolnám. Ha nincsenek alkalmas embereim, kikbe bizalmat helyezhetek, elveimhez híven, le kell mondanom állásomról, mihelyt azt elvonják tőlem, mi annak betöltésére szükséges.»[1]) Az uralkodó megmaradt előbbi elhatározásánál és újból kivánta Grünne eltávolítását a főherczeg közvetlen környezetéből. Ezen kívül megvonták Károlytól azon, részére még a háború kitörésekor biztosított jogot is, hogy törzstiszteket nevezhessen ki.[2]) És még ezzel sem érték be. Ferencz kijelenté testvérének, hogy a tapasztalat megmutatta, mennyire lehetetlen egy nagy hadsereg mellett a többi kisebbeket és ezenfelül a hadügyi tárczát is vezetni. Ezért elhatározta, hogy az összes hadseregek fővezérletét magának tartja fön, míg Károlynak csakis a rábizandó csapatok vezérletével kell majd foglalkoznia.[3]) Mindezeket három császári kéziratban közlék a főherczeggel, melyek szerkesztéséből Károly azonnal sejtheté, hogy, mint magát kifejezte, azok «Baldacci államtanácsos gyárából kerültek ki»,[4]) ki csillapíthatatlan harczvágyánál fogva, a főherczeg leghatározottabb ellenfelei közé tartozott.

---

[1]) Károly Ferenczhez. Budwitz. 1809 jul. 12. Albr. főhg. levélt.

[2]) Károly följegyzései az 1809-iki hadjáratról. Albr. főhg. levélt.

[3]) Ferencz Károlyhoz. Komárom, 1809 jul. 18. Albr. főhg. levélt. «Diese Gründe bei dem Umstande, dass wenn die Feindseligkeiten wieder anfangen sollten, es um die fernere Existenz der Monarchie zu thun ist, bewegen mich, die Oberleitung gesammter Armeen von nun an, Mir allein vorzubehalten, die Ministerialgeschäfte aber nur auf einen Punkt zusammenzuziehen und Ew. Liebden in den Stand zu setzen, sich bloss mit dem Commando der Ihnen von Mir anvertraut werdenden Truppen allein und ausschliesslich zu befassen.»

[4]) Károly Alberthez, 1809 jul. 23. Albr. főhg. levélt.

Károlyt mind ez izgalmak nagy beteggé tették.[1]) Mint oly férfiú, ki kötelességét híven teljesíti, a kinek egy izben az egész világ osztatlan bámulatára sikerült legyőzni addig legyőzhetetlennek tartott ellenfelét és kora legnagyobb hadvezérét, és mint oly katona, ki még Wagramnál és Znaimnál is bebizonyítá, hogy hivatása magaslatán áll, mélyen sértve érezhette magát azon eljárás miatt, melyet vele szemben a legutóbbi napok alatt tanusítottak. Élete legválságosabb pillanatához ért, elhatározása egész jövőjére döntő hatással lehetett. Mit tegyen? Utazzék-e az akkor Magyarországban tartózkodó császárhoz, hogy személyes megjelenésével a félreértés elenyésztését kisértse meg, vagy pedig mondjon le egyetlen szó viszonzása nélkül a parancsnokságról és a magánéletbe vonuljon vissza? Egy pillanatig csakugyan arra gondolt, hogy az uralkodóhoz siessen.[2]) De a legutóbbi idők túlerőltetései testileg annyira elgyöngíték, hogy csak ügygyel-bajjal tudott lóra ülni. És mivel a testi gyöngélkedés hatásával nem nagy sikerrel mérkőzött meg lelki ereje, az érzékenység és lehangoltság, mint maga Károly mondja, erőt vettek a nemesebb érzésen és hideg megfontoláson [3]) és — a helyett, hogy Ferenczhez utazott volna, lemondott hadvezéri állásáról. «A 15., 18. és 19-éről kelt három kéziratból — irta a császárnak — legmélyebb fájdalommal olvasám ki Fölséged elégedetlenségét. Oly hadvezér, ki Fölséged ily nagyfokú elégedetlenségét keltette fel, nem tarthat többé számot

---

[1]) Delmotte Alberthez, 1809 jul. 27. Albr. főhg. levélt.
[2]) Károly följegyzései az 1809-iki hadjáratról. Albr. főhg. levélt.
[3]) U. o.

bizalmára és így nem is töltheti be többé az államra nézve hasznosan, a hadsereg főparancsnoki állását. E körülmény birt engem arra, hogy letegyem a hadsereg vezérletét Fölséged lábai elé.»[1]) Károlynak és a monarchiának szerencsétlenségére e napokban senki sem tartózkodott a főherczeg környezetében, kinek állásánál és tekintélyénél fogva joga lett volna elhatározásaira befolyással lenni. Az egyetlen személy, ki még idejében képes lett volna őt visszatartani, örökbefogadó atyja: Albert szász-tescheni herczeg vala. De ez tőle távol, Teschenben tartózkodott akkor. Midőn Albert Károly főherczeg szándékáról értesült, azonnal egy hosszas érzelmes levelet irt neki, melyben élénk ellenvetéseket tesz és megkisérti bebizonyítani, mily nagy szerencsétlenség most az ő visszalépése, mert mindenfelé az a hir fog elterjedni, hogy elveszté bátorságát és így hagyta cserbe az államot.[2]) A herczeg tehát arra kérte Károlyt, hogy ha már ellenvetései igen későn érkeznének, legalább ne határozza el magát a végleges visszalépésre. Azt tanácsolá a főherczegnek, hogy megrongált egészsége helyreállítása ürügye alatt, csak egy időre távozzék a hadseregtől.[3]) A herczeg azonban biztosan számított arra is, hogy az uralkodó

[1]) Károly Ferenczhez, 1809 jul. 23. Albr. főhg. levélt. Ezekből látható, mennyire helytelen Fournier — Napoleon, II. 231. — azon állítása. hogy a császár maga vette át a fővezérletet, mert Károly ellenezte a háború folytatására czélzó titkos elhatározást, mire aztán a főherczeg egészen visszalépett. — Mivel az uralkodónak mindhárom kéziratát láthattam, határozottan mondhatom, hogy azok egyikében sem fordulnak elő azok a kifejezések, melyeket Gentz — I. 109. l. — fölemlít s azon szemrehányások sem, melyekről ugyancsak Gentz emlékszik meg.

[2]) Albert hg. emlékirata az 1809-iki hadjáratról. Albr. főhg. levélt.

[3]) U. o.

semmi esetre sem fogja testvére lemondását elfogadni. E reményében megerősíté őt Károly levele, melyben a főherczeg őt pár nap mulva arról értesíté, hogy csapataival, az uralkodó parancsára, Morvaországba indul. Albert tehát julius 30-án Olmützbe utazott, hogy itt Károlylyal találkozzék. De mily nagy volt meglepetése, midőn Olmütz felé tartva, még útközben megkapta Ferencznek Károly által átküldött resolutióját, mely a főherczeg lemondását elfogadva, őt a parancsnokságtól fölmenté.[1]) Albertet rendkívül meglepte e hir. Sok ideig nem birta magát összeszedni. Csak nagynehezen volt képes e már befejezett ténynek hitelt adni. Valóban, a lemondás oly gyorsasággal fogadtatott el, milyenre még csak gondolni sem lehetett. Károly julius 23-án küldé el futárját Leitomischlből Magyarországba Ferenczhez és már 29-én reggeli 9 órakor a főherczeg kezei között volt az uralkodó elhatározása minden további rendelkezéssel együtt.[2]) Mi történt tehát? Ugy látszik, hogy Károly levelének hangja sértheté Ferenczet, ki tekintélyére nagyon féltékeny volt.[3]) S valamint a főherczeg oldalánál sem volt egyetlen tanácsadó baráti lélek, ép úgy Ferencz mellett sem állott e pillanatban senki, ki őt a gyors elhatározástól visszatartsa. Sőt inkább hemzsegett az uralkodó környezete oly emberektől, kik Károly ellen szították az

---

[1]) Albert emlékirata. Albr. főhg. levélt.

[2]) Károly Albertherz. 1809 jul. 29. Albr. főhg. levélt.

[3]) Finkenstein emlékirata, 1809. Por. kir. áll. levélt. «En attendant l'archiduc Charles auroit difficilement perdu le commandement de l'armée si lui-même ne s'étoit pas attiré cette disgrâce par l'aprêté et l'arrogance qu'il montra à son frère et par l'aigreur, qu'il mit dans sa correspondance avec lui.»

elégületlenség tüzét és örömmel használták fel ez alkalmat megbuktatására.[1])

Ma sem lehet mély megindulás nélkül elolvasni azt a néhány szót, melylyel a világtörténelem egyik legnagyobb hadvezérét állásától fölmenték és a melyek jellemzetes rövidségükben és ridegségükben így hangzanak: «A vezérlet letételét oly áldozatnak tekintem, melyet Kedvességed az államnak hoz; azonban a fenforgó körülmények közt kénytelen vagyok elfogadni a lemondást.»[2]) Bizonyára egyik legtragikusabb mozzanata monarchiánk történelmének az, midőn Károly Olmütz előtt fogadott atyjának keblére borult, hogy a tescheni tartózkodás magányában, a legutóbbi napok keserűségeiért vigasztalást keressen. Ezzel az a férfiú, ki Savoyai Jenő halála óta a monarchia legjelentékenyebb hadvezére volt, örökre visszavonult a magánéletbe. Visszalépett tehát minden időre a nyilvánosság teréről e nagy ember, ki, páratlan szerénységében, de egyúttal nagy érdemei öntudatában, így nyilatkozott önmagáról: némelyek őt igen nagyon dicsőíték, de mások igen erősen ócsárolták.[3])

---

[1]) Károly Albertbez, 1809 jul. 13. Albr. főhg. levélt. «Dans ces choses je crains pas sans raison les ministres et les émigrés de l'empire.» U. a. Alberthez, 1809 jul. 18. «Je crains beaucoup et le ministre qui l'accompagne (Metternich) et mon frère Jean.» Albr. főhg. levélt.

[2]) A resolutio másolata, mellékelve Károlynak Alberthez intézett leveléhez, 1809 jul. 29-éről. Albr. főhg. levélt.

[3]) Károly följegyzései az 1809-iki hadjáratról. Albr. főhg. levélt.

XII. FEJEZET.

A BÉKE.

Károly elbocsáttatása az uralkodó harczias környezetének műve volt. Ezzel a békepárt apostolát mindenesetre mellőzték, de az ő személyében azt a tábornokot is, ki — a kortársak egybehangzó tanúsága szerint — még mindig a monarchia egyetlen valódi hadvezére volt.[1]) Ismerve az állással egybekötött nagy felelősséget, Liechtenstein János herczeg sokáig vonakodott Károly helyét elfoglalni. Liechtenstein a hadsereg legkedveltebb és legtiszteltebb tábornoka volt. Rettenthetetlen hősiességét ismételten kimutatta.[2]) Bár kiváló

[1]) Knesebeck jelentése, 1809. Porosz kir. áll. levélt. «Carl allein war abgesetzt worden, aber man hatte nicht bedacht, dass man keinen bessern hatte an seiner Stelle.» — Finkenstein emlékirata, 1809. U. o. «La démission de l'arch. Charles en autant qu'elle était dèsirée par la grande majorité de l'armée et de la nation a pourtant, il faut l'avouer, contribué plus que tout le reste à un état de choses qui ne permettait plus de penser à la continuation de la gueıre.» — Maga Napoleon így nyilatkozott: «Vous avez eu tort d'éloigner le prince Charles, il avait du moins la coutume de la guerre».

[2]) Knesebeck jelentése. «Liechtenstein, der geachteste General der Armee zwar, ist kühn, tapfer, entschlossen, durchaus aber ohne Bildung und Feldherrnkenntnisse.» — Finkenstein emlékirata. Porosz kir. áll. levélt.

lovas tábornok volt, mégis sokan kételkedtek abban, ha vajon képes lesz-e az egész hadsereg vezetésére, főkép mivel hiányzott belőle az a nyugalom és önuralom, melyek nélkül nehezen lehet válságos pillanatokban a helyes intézkedést eltalálni.[1])

Liechtenstein után akkoriban Bellegarde gróf tábornok érdemelt kiválóbb figyelmet. Finom, nagy műveltségű, rendkívül udvarias ember volt, kit ép a miatt, mert nem biztak őszinteségében, előkelő szinésznek neveztek.[2]) De mint katona, inkább elméleti, mint gyakorlati ismereteknek adta jelét.[3]) És mióta Regensburgnál elkésett, a mikor mulasztása volt az egyedüli oka annak, hogy Davout a Dunán akadálytalanul átkelhetett, azóta a hadsereg bizalmát teljesen elveszté.[4]) E hadjárat folyamában Hiller is inkább önfejűségének és makacsságának, mint hadvezéri tehetségének adta jelét. Ő volt az, ki lehetetlenné tevé Károly főherczegre nézve az első szerencsétlenségek után a támadás ismétlését. Chastelerben, Komárom fölépítőjében sem lehetett bízni. Bár máskülönben eszes s sok ismeretekkel biró férfiu volt, a tiroli hadjárat alatt ő is menthetetlen hibákat követett el. A többi tábornokok közül

---

[1]) Metternich, I. 92.

[2]) Knesebeck jelentése. Porosz kir. áll. levélt. «Bellegarde, fein, schlau, pfiffig und wie man sagt, voller Kenntnisse, in jeder Rücksicht ein gebildeter Mann, Hölling im höchsten Grade. — — Er ist ein vornehmer Comödiant.» — Gentz, Tagebuch, I. 198.

[3]) Finkenstein. Mémoire. Por. kir. áll. levélt. «Le général de Bellegarde, vieux courtisan, timide dans le commerce, mésurant chaque parole, d'une politesse outrée même vis-à-vis de ses subalternes, possédant dans l'art de la guerre plus de théorie que de pratique, n'est pas connu pour un capitaine heureux.»

[4]) Knesebeck és Finkenstein jelentései 1809-ből.

még Duka, Mayer, Bubna és Radetzky érdemeltek figyelmet. De, az egy Radetzky kivételével, egyik sem volt alkalmas a hadvezéri tisztre és még kevésbé arra, hogy megmérkőzhessék oly ellenféllel, minő Napoleon.[1]) E férfiakkal volt kénytelen Ferencz számolni, midőn elhatározottnak látszott a háború erélyes folytatására. Ámde bármily harczias is volt az uralkodó hangulata, már közvetlenül a wagrami vereség után békésebb szavakra is kezdett hallgatni. Mert Ferencz — és ez magyarázza meg egész a békekötésig az események további folyamát — folyvást ingadozott. Majd a legnagyobb elszántságot tanusítá s nem habozott kijelenteni: «Hat csatát el fogok veszteni, de a hetediket Temesvárnál megnyerem és ez mindenért kárpótolni fog»;[2]) majd ismét engedékenyebbnek mutatkozik és beéri annak kijelentésével: «Ha úgy fog menni, a mint én akarom, akkor a golyó ismét fütyölni fog».[3]) Az a határozott hang és ez a kétségeskedő «ha» egyaránt a császár jellemében lelik magyarázatukat, ki helyesen tudott ugyan itélni, de nem volt

---

[1]) Knesebeck III. Frigyes Vilmoshoz. Budán, aug. 22-én. Por. kir. áll. levélt. «Les personnes qui se trouvent à présent à la tête des armées quoique doués de talents, sont toujurs encore loin de balancer le génie de Napoléon.» Knesebecknek a porosz királyhoz intézett ezen időből származó levelei ki vannak adva: Eugen von dem Knesebeck «Eine diplomatische Trilogie» Berlinben, 1879-ben megjelent művében. Az 1809-iki részletes jelentést azonban nem tevé közzé. Lásd még ezen időre nézve Radetzky «Erinnerungen»-jeit a Mittheilungen des Kriegs-Archivs-ben 1887.

[2]) Finkenstein, Memoire. Por. kir. áll. levélt.

[3]) Knesebeck jelentése, 1809. Por. kir. áll. levélt. «Dieses zweifelhafte *wenn* in dem kayserlichen Munde presst in einen Laut den ganzen Zustand des Staates.»

annyi erélye, hogy egy irányhoz ragaszkodjék.[1]) Állhatatosságot és szilárdságot csakis a részletek kivitelénél tanusított, míg az egésznek vezetésében szakadatlanul ingadozott, mert mint minden gyönge lélek, a legkülönbözőbb benyomások iránt egyaránt fogékony volt.[2]) Igy történt, hogy a mit ma jóváhagyott és helyeselt, azt holnap elvetette. E szerint tehát könnyen érthető, hogy ily jellemű férfiúnál a harczias és békés hajlamok a legnagyobb rohamossággal váltották föl egymást. A wagrami megsemmisítő csapás hatása alatt a békés irány kerekedett felül. S a béke legnagyobb szószólója ép az a Metternich volt, ki előbb a tüzet leginkább szította és lángoló ékesszólással hirdette a harczot Napoleon ellen. A julius 6-iki vereség után, melynek egyes mozdulatait a főhadiszálláson figyelhette meg, hová hosszasabb kényszerű tartózkodás után julius 3-án érkezett Párisból, ő is csak a békealkudozásokban kereste az utolsó menedéket. S e részben visszaemlékezett ama beszélgetésekre, melyeket visszautazása alkalmával Bécsben Champagnyval

[1]) Knesebeck jelentése, 1809. Por. kir. áll. levélt. «Der Kayser mit tausend Capricen, die man auf den ersten Augenblick so leicht für Festigkeit nimmt, ausgerüstet mit einer Arbeitsamkeit sonder Gleichen, aber ohne Genie und Überblick, verliert sich immer in das Detail, setzt in diesem seinen Willen mit aller Eigenheit und ohne Wiederspruch zu dulden, aber nicht ohne vorherigen Einfluss seiner Verwandten durch und glaubt dann dass er regiert.»

[2]) Finkenstein, Mémoire. 1809. Por. kir. áll. levélt. «— — qui (Ferencz) doué d'un jugement sain et d'un coup d'oeil juste dans les affaires l'auroit facilement rempli s'il se méfiait moins de ses propres forces, s'il suivait toujours les impulsions de son propre jugement. Mais il a ordinairement montré dans les occassions où les décisions vigoureuses étaient surtout nécessaires une volonté plus tenace que ferme, presque toujours stérile et très-rarement active.»

és Savaryval folytatott, kik őt urok békés szándékáról biztosították.[1]) A franczia diplomaták akkor hasonló módon nyilatkoztak nemcsak Metternich, hanem mindazok előtt, kikről föltették, hogy befolyásuk van az ügyek menetére. «Semmit sem kivánunk önöktől — mondá Champagny egy magas állású férfinak — mi sem nyertünk többet, mint önök; sőt időközben elhanyagoltuk a spanyol ügyeket.»[2]) A franczia irányadó körök e gondolkozásmódjára hivatkozott most Metternich Ferencz előtt. Persze nagy tévedés volt azt hinni, hogy Napoleon a wagrami fényes győzelem után is ép oly előzékenynek fog mutatkozni, mint közvetlenül Aspern után. Mindazáltal egy tanácskozmányon, melyen az uralkodón kívül csak Stadion és Metternich grófok vettek részt, elhatározták, hogy Liechtenstein János herczeget Napoleonhoz küldik. A herczeg Znaim előtt találkozott a franczia császárral a julius 12-ére virradó éjjelen. Ez ép abban az időben történt, midőn Károly, hadserege megmentése czéljából, tekintet nélkül Liechtenstein küldetésére, megköté a fegyverszünetet.[3]) Napoleon,

---

[1]) Klinkowström, Aus der alten Registratur etc. Précis de la marche des négociations, 156.

[2]) Névtelen naplója, 1809 jul 12.

[3]) Az id. «Précis» (Klinkowströmnél) a 157. l. azt mondja: «L'archiduc à son tour, lors qu'il signa l'armistice, était à peine instruit de la démarche dont on avait chargé le prince Liechtenstein», de ez nem vág össze a tényekkel. Mihelyt Liechtenstein küldetését elhatározták, Ferencz azonnal megirta Károlynak: «Nachdem ich beschlossen habe den G. d. C. Fürst Liechtenstein zum Kaiser Napoleon zu schicken, so werden Ew. Liebden sogleich die hiezu erforderlichen Anstalten treffen und sich wegen dieser Sendung mit den feindlichen Vorposten und wo es sonst nöthig ist, in das Einvernehmen setzen.» Hadmŭk. napló, 1809. Hadi levélt. A főherczeg megkapta Ferencz levelét. Ő maga bizonyitja, hogy a küldetés czéljáról tudomása volt. E tényt azért említem föl, mert az kétséges

mint elbizakodott győző fogadta az osztrák küldöttet. Bosszús hangulatban beszélt előtte a monarchia föloszlásáról és Ferencz császár leköszönésének szükségességéről.[1]) E sikertelen kisérlet után Liechtenstein, birtokai megtekintése végett, Morvaországba indult. Mielőtt azonban uralkodójához visszatért, még egyszer megkisérté Bécsben a találkozást a franczia császárral. Elaggva, kimerülve s a naptól egészen elbarnítva érkezett oda.[2]) De mily nagy volt meglepetése, midőn Napoleon őt most sokkal barátságosabban fogadta, mint előbb. Sőt a franczia császár késznek nyilatkozott a békét mérsékelt föltételek mellett megkötni.[3]) Napoleon egyetlen szóval sem emlékezett meg többé a monarchia földarabolásáról.[4]) Liechtenstein, kit Napoleon azonnal magánál akart tartani és ki előtt Andréossy is kifejezte békevágyát, nyugodtabban és elégedettebben hagyta el a Habsburgoknak az ellenség által megszállott székhelyét.[5]) Most már bejelentheté Ferencznek, hogy az alkudozások folytatására, kellemes modora

színben tünteti föl azt a némely oldalról hangoztatott állítást, mely szerint a «Précis» szerzője Stadion volna. Alig hihető, hogy a miniszter, ki nagyon jól tudta, hogy Liechtenstein küldetésének czélját tudatták Károlylyal, a «Précis»-ben ennek ellenkezőjét állíthatná.

[1]) Précis (Klinkowströmnél) 157. l.

[2]) Névtelen naplója, jul. 15. «Jean Liechtenstein a l'air vieilli, harassé, halé d'une manière épouvantable.»

[3]) Précis, 158. l.

[4]) Névtelen naplója, jul. 16. «Le prince Liechtenstein a été plus content de l'empereur Napoléon. Il n'a plus été question de division des couronnes.» Névtelenünk ezt magától Liechtensteintól hallotta. A «Précis» (158. l.) az ellenkezőt állítja.

[5]) U. o. jul. 22. «Andréossy a parlé au prince (Liechtenstein) du désir d'avoir la paix. Napoléon a insisté que Liechtenstein ne parte pas.»

miatt, maga Napoleon is Metternichet jelölte ki.[1]) Csakugyan nemsokára osztrák részről Metternichet és Nugent-t, franczia részről pedig Champagnyt küldék ki, hogy Magyar-Óváron megkössék a békét.[2])

Ez események alatt a külügyek legfőbb vezetésében oly változás állott be, mely nem maradhatott a dolgok menetére mélyreható befolyás nélkül. Megtörténvén Liechtenstein küldetésével az első lépés a békés közeledésre, Stadion önkényt eltávozott ura oldaláról. Először ugyan azt állíták, hogy a miniszter nem követheti az uralkodót Komáromba, mert kénytelen a főherczeg főhadiszállásán maradni, hogy ennek esetleg segélyére legyen a külügyek megbeszélésénél.[3]) De már azt a puszta tényt, hogy nem ő, hanem Metternich kisérte az uralkodót Magyarországba, mindenütt mint a miniszterváltozás kétségtelen bizonyítékát fogták föl.[4]) Sőt midőn Stadion a fegyverszünet után családjához Prágába utazott, az egész világ tudhatá, hogy Stadion és vele együtt az egész eddigi rendszer megbukott. Stadion azonban nagy politikai hibát követett el önkénytes visszavonulásával, oly hibát, melynek következményeit a monarchia még sokáig kénytelen volt érezni.[5]) Mivel

---

[1]) Névtelen naplója, jul. 23. «Napoléon a parcouru avec le prince Jean (Liechtenstein) nos diplomates et alors a préféré Metternich aux autres à cause de ses formes.»

[2]) Napoleon Ferenczhez, Corresp. de Nap. XIX. 277.

[3]) Ferencz Károlyhoz, 1809 jul. 9. Albr. főhg. levélt.

[4]) Hardenberg, Pest, 1809 jul. 16. Por. kir. áll. levélt. «L'arrivée de l'empereur à Komorn accompagné non du comte de Stadion, mais du comte de Metternich n'a pas laissé que de faire naître la crainte d'un changement de ministère et d'un retour au système pacifique.»

[5]) Knesebeck jelentése, 1809. U. o. «Dass Graf Stadion sich freiwillig entfernte, ohne dass die Sache wirklich beendigt war — in dem

nem ő vezeté többé az ügyeket, mindenfelé nyiltan hirdették, hogy a bécsi udvar kész minden áron békére lépni.[1]) És több nem kellett Napoleonnak arra, hogy magatartását is e szerint igazítsa. Ha Stadion megmarad az ügyek élén, Napoleon bizonyára figyelembe vette volna annak határozott kiemelését, hogy a túlzott követelések újból a fegyverek megragadására fognak vezetni. Nehezen szabott volna oly föltételeket, mint a milyenekkel tényleg előállott.[2]) A dolgok állása minden esetre olyan volt, hogy könnyen elbéníthatta oly ember bátorságát, ki sikerre számítva, folyvást csak vereségeket szenvedett. De ez csak oly férfiúval történhetett meg, kinek erélye nem fokozódik a szerencsétlenség nagyságának arányában. És Stadion most nélkülözte e magának mindent alávető és semmi akadálytól vissza nem riadó vasakaratot.

Bármily tehetséges, kiváló és nemes lelkű férfiú volt Stadion gróf, mégis bizonyos gondtalanság jellemzé, a mennyiben a dolgokat nagyon könnyedén vette.[3]) Ha jelleme következetes s erélyes, mindaddig, míg csak tőle függött, helyén is maradt volna. Semmi sem kényszeríté őt állása elhagyására, melytől ura teljes bizalmát élvezve vált meg. Ez utóbbi körülményt bizonyítja az a tény, hogy Ferencz még az

---

Augenblick, wo die Beseitigung des Erzherzogs (Carl) ihm freies Feld zum Wirken gab und seine Gegenwart um den Kayser so nothwendig machte — dies ist ein Fehler, von dem er nicht frey zu sprechen ist.»

[1]) Knesebeck jelentése 1809. Por. kir. áll. levélt.

[2]) U. o.

[3]) U. o. — Gentz, Tagebuch I. 149. l. «La *légèrté* avec la quelle (Stadion) s'est jeté dans une aussi pénible carrière, a été la première cause de notre perte.»

utolsó pillanatban is elfogadta Stadion azon javaslatát, mely szerint Károlynak egy minden eshetőséggel számoló tervet kellett volna kidolgoznia.[1]) Önámítás volt azt hinni, hogy visszalépésével könnyíti a békealkudozásokat.[2]) Semmi sem kényszeríté őt a visszavonulásra. Hisz nagyon jól tudta, hogy Ferencz csak kelletlenül szánta el magát a tárgyalásokra és csakis azért egyezett a congressus megnyitásába, hogy hajlandóságát a béke megkötése iránt népei és Európa szine előtt bebizonyítsa, mihelyt az tisztességes föltételek mellett megköthető.[3]) Stadion azonban visszalépvén, az történt meg, hogy a névleges miniszter — mert ő még mindig a külügyminiszter czímét viselé — nem vezeté többé az ügyeket, míg egy másik, kinek nem volt meg a czíme, de igenis meg volt a tényleges befolyása, mint békekövet szerepelt Óvárott. A hadviselő felek képviselői kevéssé kedvező kilátások mellett ültek össze a magyar városkában.

Ferencz, ki egy ideig még vonakodott a fegyverszünetet jóváhagyni, és még kevés idővel az alkudozások megkezdése előtt harczi kiáltványt bocsátott ki,[4])

---

[1]) Hadműk. napló. 1809. Hadi levélt. Mellékelve Stadion előterjesztése.

[2]) Précis (Klinkowströmnél), 156. l.

[3]) Stadion Starhemberghez, Tata, 1809 szept. 14. Bécsi áll. levélt.

[4]) Napoleon ezt irta erre nézve Champagnynak, 1809 szept. 5. «Je vous envoye un ordre du jour de l'armée autrichienne du 16 qui explique assez les intentions de la cour d'Autriche et fait voir les mauvais conseils de ceux qui entourent l'empereur.» (Kiadatlan.) A Napoleontól említett manifestum Komáromból, 1809 aug. 16-áról van keltezve. A legfontosabb hely így hangzik: «Die Tapferkeit meiner Kriegsheere, ihr unerschütterlicher Mut, ihre warme Vaterlandsliebe, ihr lauter Wunsch, die Waffen nicht eher als nach Erlangung eines ehrenvollen Friedens niederzulegen,

elég erősnek érzé magát arra, hogy visszautasítson minden területi követelést. Tartományaiból semmit sem akart átengedni s contributiót sem akart fizetni. Gyűlölete teljesen elvakítá őt saját helyzete iránt.[1]) Ezzel szemben a franczia császár a lehető legszigorúbb követelésekkel állott elő. Nemcsak a néphadsereg azonnal való elbocsátását, a sorhad leszállítását és az összes idegenek elűzését kivánta, hanem — ez volt legterhesebb föltétele — csakis az uti possidetis alapján akart alkudozásokba bocsátkozni.[2]) Hisz Bubna minden rábeszélő képessége is nagy nehezen birta Napoleont arról meggyőzni, hogy csak nem lehet az alkudozások megkezdése előtt a végleges természetű föltételeket aláirni.[3]) Miután végre a franczia császár is engedett, az óvári congressus megkezdheté munkásságát.

A franczia térparancsnok Grouchy tábornok, Metternichet és Nugent-t, mindjárt megérkezésük után meghívta a Napoleon-nap alkalmából adott díszebédre. A küldöttek ez úton Champagny asztalához voltak hivatalosak. Metternich minden ilyen alkalommal — s ezt nem is lehetett ily ügyes diplomatától másként várni —

können mir nie gestatten, Bedingungen, welche die Grundveste der Monarchie zu erschüttern drohten und uns entehrten, nach so grossen und edlen Aufopferungen, nach so viel vergossenem Blute für das Vaterland einzugehen.»

[1]) Névtelen naplója, 1809 jul. 22. «Le prince Jean (Liechtenstein) nous dit qu'aucune base n'est fixée, que l'empereur François ne veut rien céder, pas une pouce de terrain.» — U. a. jul. 31. «L'empereur dit qu'il ne veut céder aucune province, ni Trieste non plus ni payer des contributions. Il est entêté, en colère contre Napoléon, voilà tout.»

[2]) Corresp. de Nap. XIX. 280.

[3]) Précis. 159. l.

kiváló udvariasságot tanusított. Nem így Nugent, ki mereven és oly kevéssé barátságos módon viselkedett, mintha minden pillanatban kész volna kardot rántani, Egyebet sem tett, mint gáncsolta Károly főherczeget és az általa kötött fegyverszünetet. Pedig hozzá, mint a győri veszteség okozójához, nem igen jól illett, szemben a franczia győzőkkel, dicsekedve beszélni saját hadseregéről.[1]) Champagny nem sokat adott e rossz hangulatra és makacsságra, melyek a fönforgó körülmények között — nézete szerint — szellemtelenek s nem mutatnak a diplomatiai szokások ismeretére.[2]) S reá, a diplomatia minden fogásának oly régi ismerőjére,[3]) tényleg vajmi kevéssé hatott Nugent magaviselete. Ezt az osztrák megbizottak mindjárt az első összejövetel alkalmával tapasztalhatták. Sem a contributiók megszüntetéséről, sem arról nem akart hallani, mit Metternich és Nugent világosan követeltek, hogy különbség tétessék az elfoglalt és a fegyverszünet következtében átengedett tartományok között. A győző jogát, úgymond Champagny, semmi sem korlátozhatja. Az a meghódított tartományokban még nagyobb hatalommal uralkodik, mint maga a souverain béke idejében.[4])

[1]) Champagny Napoleonhoz. M.-Óvár, 1809 aug. 17. Arch. nat. Champagny összes jelentéseit, melyeket Óvárról Napoleonhoz intézett, sajátkezűleg irta. Nugent magatartására vonatkozik az is, mit Napoleon aug. 19-én Champagnynak irt: «Quant aux bravades militaires de M. de Nugent il est au-dessous de votre dignité d'y répondre. Corresp. de Nap. XIX. 365.

[2]) Champagny Napoleonhoz, 1809 aug. 17. Arch. nat.

[3]) Gentz Kolowrathoz, Klinkerström 35. l.

[4]) Conférences d'Altenbourg, 1809 szept. 18. Arch. nat. «— — que rien ne limite le droit qne donne la victoire, que le conquérant d'une province en étoit bien plus le maître qu'un souverain ne l'est dans les états de sa domination.»

Ép ily kevés engedékenységet tanusított Napoleon minisztere a franczia és olasz alattvalók kiutasításának kérdésében. Nugent annak kijelentésével törekedett Champagny ellenállását megtörni, hogy a ki Magyarországon indigenatussal bir, ezzel megszünik a monarchiában idegen lenni. «Nugent — jegyzé meg gúnyosan Champagny, ennek franczia származására czélozva — oly ügyért küzdött, mely őt személyesen valóban igen érdekelhette.» [1]) Igen élénk fordulatot vett a diplomaták tárgyalása, midőn az uti possidetis meghatározására került a sor. Hisz ez, így kiáltott föl Metternich, ránk nézve egészen új, váratlan dolog. Midőn Champagny a julius 22-iki jegyzékre [2]) hivatkozott, mint a mely világosan megemlékezett arról, Metternich azt válaszolá: Mi figyelmünket csakis az egészre és a jegyzék szellemére irányoztuk, de nem foglalkoztunk annak részleteivel. Mi csak azt láttuk, hogy Napoleon szilárd békét akar és e szándékra alapítottuk válaszunkat. «Állítsunk helyre — tevé hozzá Metternich — oly viszonyokat, melyek a békét biztosítják. Midőn önök Oroszországgal a tilsiti békét megkötötték, nem az uti possidetist tették annak alapjává még Poroszország irányában sem. Önök politikájuk érdekében, jónak látták Oroszországot megnagyobbítani. Mi is tehetünk önöknek oly jó szolgálatokat, mint ez a hatalom, sőt talán még állandóbban, mert a mi kabinetünk politikája nem változik folytonosan. Engedjék meg, hogy

---

[1]) Champagny Napoleonhoz, 1809 aug. 18. Arch. nat.

[2]) Habár e jegyzék julius 24-éről származik, Napoleon mégis megparancsolá Champagnynak, hogy azt 22-éről keltezze. Corresp. de Nap. XIX. 280. l.

rendszerükbe léphessünk és akkor bizhatnak bennünk. Nem akarnánk továbbra is az olyan ember helyzetében maradni, ki más két, egymással folytonosan sugdosó emberrel egy és ugyanazon szobában van. Ez a mostani háború valódi oka.» «Ön már szövetségről beszél, Metternich ur — viszonzá a franczia kissé szárazon — de mielőtt arra gondolhatnánk, mindenesetre békeszerződést kell kötnünk.»[1]

Midőn Ferencz küldöttei észrevették, hogy a monarchia épségének föntartásán hiában fáradoznak, megkérdék, hogy tulajdonképen mit akar Franczia-ország követelni. «Mi — így vélekedék Nugent — oly ember helyzetében vagyunk, kinek egyik karját el akarják vágni; nem kell-e önöknek megmondani, melyik karunkat kivánják.» Champagny erre sarcasticus modorban azt a megjegyzést tevé, hogy mindenesetre figyelmet mutatnak, ha Ausztriának engedik át a föláldozandó testrész megválasztását. Metternich, ki rögtön észrevette, hogy társa nem helyes kifejezéssel élt, igyekezett mindjárt annak segítségére sietni. «Ausztria — úgymond — inkább oly ember helyzetében van, kinek lábát lövés érte. Vajon nem a sebész föladata-e azon helynek kijelölése, hol a lábat le kell vágni.» Champagnynak e hasonlat már jobban tetszett s nevetve válaszolá, «hogy szerencsét kiván magának Ausztria sebészének szerepéhez.»[2]

Igy váltották föl egymást az élczek s szellemes fordulatok. Mindenki azon volt, hogy a másikon csellel

---

[1]) Champagny Napoleonhoz, 1809 aug. 18. Arch. nat.
[2]) U. a. aug. 19. Arch. nat.

és leleményességgel túltegyen.[1]) Mindegyik törekedett egymás szándékát kitalálni és a döntő szó kiejtéséig a tárgyalásokat elnyujtani. Napoleon persze, ki az elfoglalt tartományok költségén élt, a legnagyobb nyugalommal nézheté végig a diplomaták szóharczát, mely egyetlen lépéssel sem vezetett előre. Kimondhatatlan kegyetlenséggel szivta ki a hatalmába jutott tartományok életnedvét. Súlyosan nehezedett keze reájuk[2]) és egy bécsi embernek igaza volt, midőn a francziákról így nyilatkozék: «Úgy látszik az a szándékuk, hogy csak szemeinket hagyják meg, mert csak így sirathatjuk el nyomorúságunkat.»[3]) A tárgyalásokat azonban mindkét részről a legnagyobb gondtalansággal folytatták, mintha a létező szomorú állapotokat észre sem vették volna. Mint a legboldogabb időkben, úgy lakmároztak és tánczoltak.[4]) A franczia parancsnok, Grouchy tábor-

[1]) Gentz Kolowrathoz. Budán, 1809 szept. 8. Klinkowströmnél: Aus der alten Registratur, 28. l. — Névtelen naplója, 1809 aug. 22. «Et ce combat de finesse et de tromperie entre les deux ministres des empereurs, entre Champagny et Metternich!»

[2]) Stadion Starhemberghez, 1809 szept. 14. Bécsi áll. levélt. «L'empereur Napoléon a donné à cette guerre un caractère d'atrocité dont depuis les tems de la barbarie on auroit de la peine à trouver des exemples. Des chateaux, des villes, et des villages brulés, des récoltes détruites, tous les excès dont une troupe indisciplinée est capable contre l'habitant de la campagne, ne sont qu'une partie des maux auxquels ces provinces sont en proie. — Les exactions sistematiques des commandans et des intendans de l'armée, des contributions, des requisitions. des fournitures de tout genre achèvent la ruine de toutes les classes de proprietaires et les privent jusqu'à leur dernière ressource. En reprenant ses états l'empereur ne retrouvera qu'un terrain dévasté, des sujets appauvris et il n'aura que des larmes à sécher.»

[3]) Girtler von Kleborn tudósításai Albert herczeghez. Bécs, 1809 aug. 30. Albr. főhg. levélt.

[4]) Névtelen naplója, 1809 aug. 21. «On ne fait que bâfrer et danser à Altenbourg.»

nok, mindjárt a congressus megnyiltakor fényes ünnepélyt adott; Champagny pedig ezt irta Napoleonnak: «A hölgyek elvárják, hogy alkalmat nyujtsak nekik a tánczra; én nem akarom várakozásukat meghiusítani.»[1]) E huza-vona közepette, miután sem Metternich, sem Champagny nem akart közeledni, Napoleon megbizta miniszterét annak kijelentésével, hogy Salzburgot és Felső-Ausztriát egészen az Ennsig Bajorország részére követeli s hogy mihelyt az általa megjelölt alapelvre nézve megegyezés jő létre, egyéb követeléseit is közölni fogja.[2]) De az osztrák küldöttek ép ez alapelv ellen küzdöttek. Ők, mielőtt nyilatkoznának, ismerni akarták az ellenfél összes követeléseit.[3]) Erről ismét Champagny nem akart hallani.

Folytonosan csak azt ismételé, hogy az uti possidetis alapelve Ausztria javára van, mert az ennek választásától teszi függővé, hogy mit akar megtartani és mit enged át. Végre azonban mégis elszánta magát a további területi átruházások megjelölésére. Igy aztán megnevezé Karinthiát, Krajnát és Csehországban a leitmeritzi, saatzi és ellenbogeni kerületeket. De a békealkudozások ennek daczára megfeneklettek. A követe-

---

[1]) Champagny Napoleonhoz, 1809 aug. 17. Arch. nat. «Les femmes s'attendent que je les ferai aussi danser; je ne tromperai pas leur attente.» Metternich persze mit sem akar arról tudni, hogy M.-Óváron mulatságok fordultak volna elő. Legalább augusztus 17-én ezeket irá anyjának: «Le mot de *plaisir* je crois n'a jamais été prononcé à Altenburg et je ne suis pas assez novateur de mon métier pour l'y introduire.» — A névtelen naplójában (1809 aug. 23.) föl van említve, hogy Champagny M.-Óvárott kastélyban lakik, Metternich azonban egy nagy parasztházban és e miatt nem adhat bálokat.

[2]) Correspondance de Nap. 19. köt. 387. l.

[3]) Champagny Napoleonhoz, 1809 szept. 5. Arch. nat. A. F. IV. 1675.

léseket és ajánlatokat mindkét részen folyvást csak ad referendum vették, úgy hogy Metternich nagyon helyesen jellemzi a helyzetet, midőn azt mondja: «Mi csak másolók, aféle gépek vagyunk, egyik kezünkkel tovább adjuk, mit a másikkal átveszünk.»[1]) Az ülések külszine igen sajátságos volt. Az érintkezés jegyzékváltás által történt, élő szó alig fordult elő, mert attól féltek, hogy a nyilatkozatok tekintetében elkövetett legkisebb vigyázatlanság káros következményekkel járhat. «Most már csak azért kell összeülnünk — irta Metternich gúnyosan Champagnynak — hogy az utókor megláthassa a mi jegyzőkönyvünkből, hogy a meghatalmazottak ezen és ezen a napon összeültek és hogy az ülés, mivel egymásnak semmi mondani valójuk sem volt, berekesztetett.»[2]) Mi volt az oka annak, hogy a m.-óvári tárgyalások, daczára annak, hogy Ausztria késznek nyilatkozott Salzburgot és Gácsország egy részét átengedni, még sem nyujtottak kilátást a kölcsönös megegyezésre? Világos volt, hogy Metternich, a míg csak lehet, a monarchia területi épségeért fog küzdeni, és ha ez már egyáltalában fön nem tartható, az aránylag legkisebb veszteségért fog küzdeni. Ez a szándék és az a czélzat, hogy az ellenségeskedések netalán bekövetkezhető újabb kitörése esetére készülődni lehessen,[3]) mindenesetre megmagyarázza Ausztria halogatását. De vajon mi indíthatta Napoleont arra, hogy képviselőjét a tárgyalások elnyuj-

---

[1]) Champagny Napoleonhoz, 1809 aug. 27. Arch. nat.
[2]) U. o.
[3]) Metternich, Nachgelassene Papiere, II. 313.

tására utasítsa?[1]) Kizárólag az Oroszországra való tekintet.[2]) Napoleon viszonya Sándorhoz már egy idő óta nem volt oly szives, mint a háború kitörésekor, mert az orosz czár elmulasztá szövetségesét komolyan támogatni.[3]) Sándor azt is folyvást emlegette Caulaincourt előtt, hogy Ausztria föntartandó mint sorompó Oroszország és Francziaország között. Ő ugyan kész közreműködni, hogy ez a hatalom megleczkéztessék, de teljes tönkretételébe nem fog beleegyezni.[4]) Természetes tehát, hogy a czár magatartása könnyen megváltozhatott s pedig Ausztria javára. Hisz Napoleon igen jól ismerte a bécsi udvar azon titkos czélzatát, hogy őt a gácsországi kérdés segélyével Oroszországgal viszályba sodorja.[5]) És ettől annál inkább tarthatott, mert jól tudta, hogy a lengyel ügy Sándor legsebezhetőbb oldala és hogy az orosz czár nem fogja a gácsországi kérdés rendezését közömbösen végig nézni. Nem volt szabad tehát eltűrni, hogy Ausztria ellentétet lásson e kérdésre nézve a párisi és pétervári kabinet között. Sőt ellenkezőleg, a gácsországi kérdés által kellett kimutatni, hogy azok a legjobb egyetértésben élnek. Hogy pedig ez mindenki előtt nyilvánvaló legyen, Sándornak kellett volna kijelentenie, hogy

---

[1]) Champagny Napoleonhoz, 1809 szept. 8. Arch. nat. «Votre majesté veut gagner du tems. Je ne m'oppose donc point à ce que les Autrichiens en perdent, .et je ne provoque pas de réunions lors qu'ils n'en demandent pas.»

[2]) Napoleon ez időbeli viszonyára nézve Oroszországhoz l. Lefebvre Histoire des cabinets de l'Europe, IV. 322. és k. l.

[3]) Corresp. de Nap. XIX. k. 287. l.

[4]) Caulaincourt sürgönye, Pétervár, 1809 febr. 22. A. E.

[5]) Champagny Napoleonhoz, 1809 szept. 12. Arch. nat. A. F. IV. 1675.

Napoleonnal mindenben egyetért. Mielőtt tehát Napoleon a gácsországi kérdésben végleges véleményét közölte, ismerni akarta Sándornak ezen ügyben tanusítandó magatartását. Erre nézve pedig pontos hireket vártak Caulaincourttól, az oroszországi franczia nagykövettől.[1]) Nem lehet eléggé kiemelni Sándor és Napoleon viszonyának fontosságát, mert az nagy befolyással volt az óvári alkudozások menetére. A francziák föltételei bizonyára kevésbé súlyosak lettek volna, ha Sándor nem csatlakozik újra egész szorosan Napoleonhoz. Gácsország és a Duna-fejedelemségek megszerzésének reménye egészen elvakítván Sándort, észre sem vette, hogy Napoleon pillanatnyilag és kényszerűségből rendeli magát alá Oroszország «áruló politikájának», mint Napoleon nevezé.[2]) Míg tehát Napoleon az orosz kabinet magatartásában kételkedett, szükségesnek tartá, hogy az óvári congressuson meddő vitákkal töltesse az időt. Midőn pedig már az álarczot eldobhatni vélte, világért sem riadott vissza attól, hogy miniszterét meghazudtolja és az egész óvári alkudozást komédiának nevezze.[3]) De míg Champagny kénytelen volt ezt a komédiát, ura parancsára, végig játszani, a bécsi udvar is kezdé türelmét elveszteni és a hangulat megint harcziasra változott. Leginkább Baldacci szította a harczi kedvet, ki — mint beszélték — Ferenczet Komáromban való-

[1]) Champagny Napoleonhoz, 1809 szept. 13. Arch. nat. «Mon rôle ici ne pouvant être que de gagner du tems lors qu'on me parle de la Galicie j'insiste sur les demandes que nous avons faites en Autriche. De toutes manières il me paraît convenable de ne montrer que de l'indifference sur la Galicie.»

[2]) Corresp. de Nap. XIX. 325. l.

[3]) Précis, 165. l.

sággal elzárta az ellenkező áramlat hiveitől.[1]) Vele egyesülve működött ugyanazon czélra Mária Ludovika császárné és Pálffy Nándor gróf is, ki semmiféle udvari tisztséget nem viselt, de mint a császárné rajongó híve, ennek különös bizalmát birta.[2]) Ily befolyások újra visszaszoríthatták a békepártot. A háborús párthoz tartozó egyének mindenekelőtt szükségesnek tartották az előbb önkényt visszalépett külügyminiszter közreműködését is biztosítani. E párt nevében Pálffy Nándor gróf azon kérést intézte Tatából augusztus 24-én a Prágában időző Stadion Fülöp gróf hoz, hogy szíveskedjék Komáromba jönni az udvarhoz.[3]) Ez azonnal kijelenté készségét, habár semmi áron sem volt hajlandó saját visszatérésének oly jelentőséget tulajdonítani, mint a minőt Tatán tulajdonítottak annak.[4]) «A várakozások — irja Pálffynak — melyeket Magyarországban leendő megjelenésemhez fűznek és a melyek, mint ön irja, a trón első lépcsőjéig is elhatoltak, inkább félelemmel töltenének el, ha most egyáltalában idején való lenne az önérdekből vagy személyes aggodal-

---

[1]) Névtelen naplója. 1809 aug. 21. «À Comorn Baldacci tient l'empereur François prisonnier et ne permet à personne de l'approcher.»

[2]) Finkenstein, Mémoire, 1809. Por. kir. áll. levélt. «— — qui nourissant en secret une passion malheureuse pour cette princesse, s'étoit acquis des droits à sa confiance par les preuves les plus convainquantes de son attachement et de son dévouement pour elle et de son zèle pour la bonne cause.»

[3]) Stadion Fülöp gr. Pálffy Nándor grófhoz. Prága, 1809 aug: 29.

[4]) U. o. «Wenn ich gleich nach aufrichtiger Beurtheilung meiner Verhältnisse nicht den Werth und die Wichtigkeit in meine Ankunft in das kaiserliche Hoflager setzen kann, welche Ihre Freundschaft darin finden will, so lege ich doch aus Pflichtgefühl alle nur mögliche Beschleunigung in meine Reise dahin und hoffe Sonntag oder spätestens Montag daselbst einzutreffen.»

makból származó érzelmekre hallgatni. Én igyekezni fogok kötelességemet teljesíteni, egyébiránt pedig behunyom szemeimet, nehogy a jövő szemlélete nagyon elszédítsen.»[1]) Stadion sürgős visszahivatását mindenfelé annak vették, a mi valóban volt, t. i. az ellenségeskedések megkezdése újabb elhatározásának.[2]) De ha csakugyan újra a fegyveres eldöntéshez akartak folyamodni, igyekezniök kellett végre Poroszország közreműködéséről is bizonyosságot szerezni.

Poroszországot már a háború kitörése előtt törekedtek Ausztria javára megnyerni, a nélkül azonban, hogy Stadion bármily politikai szerződés által meg akarta volna magát kötni. De Poroszország is óvakodott mindennemű sürgetéstől, mert ez könnyen veszedelmes javaslatokat és az amúgy is szorongatott helyzetnek még rosszabbra fordulását okozhatná.[3]) Ma már biztosan tudjuk, hogy a hazafias érzelmű párt Poroszországban örömest fegyvert ragadott volna,[4])

---

[1]) Stadion Fülöp gr. Pálffy Nándor grófhoz. Prága, 1809 aug. 29. Ez a levél ellentétben áll a Precis (160. l.) azon állításával, mely szerint ezen ügyben a császár és Stadion között élénk levélváltás folyt volna. Ezen esetben ugyanis nem irhatta volna Stadion Pálffynak: «und welche, Ihrem Briefe nach, bis zur ersten Stufe des Thrones gedrungen ist.» De Stadion e levele azt is bizonyítja, hogy ő nem lehetett a Precis szerzője. Tarthatatlannak kell kijelentenünk Stadion levele nyomán Maret (Jegyzék 1809 szeptemb. Arch. nat.) állítását is, melyet ő állítólag Liechtensteintől hallott s mely szerint Stadion megirta volna az uralkodónak, hogy nem akar jönni.

[2]) Gentz Kolowrathoz, Klinkowströmnél id. m. 27. l.

[3]) Finkensteinhoz, Königsberg, 1809 febr. 6. Por. kir. áll. levélt.

[4]) Marsan gr. Napoleonhoz. Berlin, 1809 ápr. 21. Arch. nat. Prusse. A. F. IV. 1690. Meg akarom itt említeni, hogy Bécsből titkos összeköttetések megindítása czéljából Paulsen százados küldetett Berlinbe, ki ott gráczi kereskedőnek adta ki magát (Károly főhg. Haagerhez, Bécs 1809

s azt is, hogy a király saját politikáját követé, mely csak azt engedé meg neki, hogy — kifejezése szerint — a háborúban Napoleon ellen csupán Oroszország biztosításának, Ausztria kitartásának és a porosz fegyverkezések befejezésének föltétele mellett[1]) vegyen részt. Igy hát a háborút Poroszország nélkül kezdették meg. Az alkudozások azonban tovább folytak és az osztrákok szövetségeért rajongó Finkenstein gróf az asperni győzelem után eképen apostrophálta királyát: «Minő pillanat Poroszországra nézve, ha Fölséged most Ausztria mellett nyilatkozik. Kedvezőbb többé nem fog visszatérni.»[2]) De III. Frigyes Vilmos még nem látta megvalósítva azon biztosítékokat, melyeket közreműködése föltételeiül tűzött ki. Ekkor Stadion, mint tudva van, a porosz udvart Steigentesch ezredes küldetése által mintegy kényszeríteni akarta, hogy magát az együttes működésre határozza el.[3]) A kisérlet azonban meghiusult. De a mit sem az asperni győzelem, sem Steigentesch küldetése nem tudtak előidézni, azt létrehozta a wagrami vereség. Végbement az ütközet, melyet

---

febr. 21. Albr. főhg. levélt.). Obermannnénál, az Unter den Linden-en levő Hôtel de Russie fogadósnéjánál találkozott Paulsen a porosz hazafiakkal. E nőről mondja, hogy gyűlölettel volt eltelve Napoleon ellen s hogy egyik főtényezője volt a porosz actiónak. (Paulsen Grünnehez, 1809 márcz. 2. Albr. főhg. levélt.)

[1]) Duncker, Abhandlungen aus der neueren Geschichte, 279. l.

[2]) Finkenstein, Budán, 1809 máj. 26. Por. kir. áll. levélt.

[3]) Alfred Stern: Die Mission des Obersten von Steigentesch nach Königsberg im Jahre 1809: Abhandlungen und Aktenstücke zur Geschichte der preussischen Reformzeit 1807—1815. Gentz Bubnához intézett egyik levelében ezeket irja (1809 jun. 13.): «Die Sendung von Steigentesch war ebenfalls trefflich ausgedacht.» L. «Ungedruckte Briefe Friedrich von Gentz aus dem Jahre 1809» cz. czikkemet a Neue Freue Presse 1887 augusztus 31. számában.

a porosz király bevárni akart[1]) — és Ausztria meg volt verve. Ennek hire nagy izgalmat szült III. Frigyes Vilmos környezetében.[2]) A miniszterium már előbb «szabad, világos és határozott nyilatkozatot» követelt a királytól a tanusítandó magatartásra nézve.[3]) Most már nem késlekedhetett többé az elhatározással és döntenie kellett, hogy további tartózkodásával békekötésre akarja-e Ausztriát kényszeríteni, vagy pedig segítségével a háború folytatására fogja-e sarkalni? A király leginkább attól félt, hogy Ausztria Napoleonnal békét kötvén, Poroszország, egymagára hagyatva, a győző biztos bosszújának lesz kiszolgáltatva. Ez arra birta őt, hogy Knesebeck ezredest, e kitünő tisztet, kinek tanácsát már előbb kikérte, julius közepén Ferencz főhadiszállására küldje.[4]) Utközben Olmützben találkozott az ezredes Stadion Fülöp gróffal, ki azonnal megmondá neki, hogy Poroszország segélyének csak úgy lesz jelentősége, ha e hatalom mindjárt az ellenségeskedések kitörésekor részt vesz a hadjáratban.[5])

---

[1]) Knesebeck a királyhoz. Por. kir. áll. levélt. Ez iraton irónnal van följegyezve az 1809 julius 29-iki kelet.

[2]) Lehmann, II. köt. 297. l.

[3]) Knesebeck a királyhoz, 1809 jul. 20. Por. kir. áll. levélt.

[4]) Érdekes, mit Knesebeck küldetéséről Wessenbergnek irt (Königsberg, 1809 jul. 24.): «Es war übrigens ein Glück, dass ich hier war als die Nachricht des Waffenstilstandes eintraf, umsomehr, da die Winke von so manchen Orten nicht undeutlich zu verstehen gaben, an einem baldigen glücklichen Ende wäre um so weniger zu zweifeln. da die Güter sehr bedeutender Personen ganz in der Nähe der streitenden Parteien lägen.» Bécsi áll. levélt.

[5]) Knesebeck a királyhoz. Olmütz, 1809 aug. 3. Por. kir. áll. levélt. «Da diese (főütközet) sehr wahrscheinlich entscheidend seyn würde, so könne jetzt ein Beytritt Preussens für Österreich nur dann von Nutzen seyn, wenn Preussen mit der Aufhebung des Waffenstilstandes auch

De mert Stadion nem vezeté többé az ügyeket, Knesebecket Metternichhez utasítá, ki ekkor az uralkodó mellett Komáromban tartózkodott. A porosz ezredes az utóbbi előtt is kijelenté, hogy a háború kitörése esetére számíthatnak királya segélyére.[1]) Knesebeck — a mint az iránt gr. Hardenberget határozottan biztosítá — tényleg föl volt hatalmazva arra, hogy ura jóváhagyása nélkül végleges egyezséget kössön.[2]) De csak azon esetben volt neki szabad a kért segélyt biztosítani, ha meggyőződést szerzett az iránt, hogy az osztrák hadsereg elég nagy és erős a küzdelem sikeres folytatására. Határozottan meg volt azonban tiltva, hogy az első lövés eldördülte előtt kötelező szerződésre lépjen; és Knesebeck el volt szánva arra, hogy e követeléstől el nem áll.[3]) Nem lehet azt állítani, hogy az alkudozás azzal a nyiltsággal folyt volna, mely a legalkalmasabb mindennemű nehézségek legyőzésére.[4])

---

zugleich seine Operationen begönne, weil es nur dadurch Napoleon vermögen könne, einen Theil seiner Truppen gegen Preussen zu ziehen.»

[1]) Metternich előterjesztése, Komárom, 1809 aug. 8. Bécsi áll. levélt. — L. még Beer id. m. 436. l.

[2]) Hardenberg, 1809 szept. 6. Hannov. kir. áll. levélt. «à conclure obligatoirement le traité susdit même sans ratification.»

[3]) Knesebeck a királyhoz, Budán, 1809 okt. 2. Por. kir. áll. levélt. «Mon point de vue a été de ne rien omettre pour rendre l'Autriche entièrement sûre de l'assistance de V. Mté. au cas que la guerre continuat, mais de ne rien conclure avant la reprise des hostilités.»

[4]) Knesebeck jelentése, 1809. Por. kir. áll. levélt. «Sich alsogleich verbinden, die Truppen gleich unter österr. Befehl geben, sich aber zu keiner Operation verbinden, die sogleich uns mit dem Feinde im Handgemenge brachte, sondern nur zu solchen, wo wir Zeit gewannen; übrigens den Plan zu dem Allianztrakte so umfassend entwerfen, dass man nachlassen konnte, ohne abzubrechen, dies Nachlassen alsdann nach den Umständen entweder allmählig oder mit einemmale zu thun, um den Moment des Abschlusses sowie den Abschluss oder Nichtabschluss

Knesebecknek mindjárt kezdetben azzal a gyanúval kellett megküzdenie, hogy Poroszországnak egyáltalában érdekében van, a míg csak lehet, Ausztria s Francziaország háborúját föntartani, hogy ez által a maga fönmaradását minél hosszasabb időre biztosítsa.[1]) Óvatos föllépése, bár minden áron igyekezett őszintén beszélni, nem is volt alkalmas arra, hogy neki szilárd alapot biztosítson. De Knesebeck is attól tartott, hogy Ausztria Poroszországot a békekötés alkalmával esetleges áldozatai fejében nem akarja majd egyenrangú hatalomnak elismerni.[2]) Midőn májusban a porosz segélycsapatok közreműködése szóba került, Károly főherczeg mindenesetre tanácsolta, hogy Poroszország iránt az előnyök biztosítása ügyében «nagylelkűen járjanak el».[3]) De, úgy látszik, a kölcsönös bizalmatlanság mégis erősebb volt, mint a meggyőződés, hogy a veszély órájában szorosan egy-

---

selbst in seiner Gewalt zu behalten — dies schien mir zu dem allen der Ausweg zu seyn; dies sind die Rücksichten, die mich bey meinem Entwurf geleitet haben und aus welchem Gesichtspunkte ich bitten muss, meine Negoziation zu betrachten.»

[1]) A császár resolutiója Metternich 1809 aug. 8-iki előterjesztéséhez. Bécsi áll. levélt. «Unser Trachten muss seyn, Preussen zu benutzen und die Absicht zu vereiteln, die diese Macht haben mag, ohne Anstrengung sich durch die Unsrigen aus seiner gegenwärtigen gefährlichen Lage zu ziehen.»

[2]) Oncken, Österreich und Preussen im Befreiungskriege. I. k. 115. l.

[3]) Hadműködési napló 1809. Hadi levélt. Ide csatolva Károly véleménye. «Die übrigen Gegenstände greifen in das Feld der Diplomatie, wobey man nur bemerken zu müssen glaubt, dass zur Vermeidung alles Misstrauens und der Eifersucht einer so lange in feindlichen Verhältnissen mit Österreich gestandenen und durch eine falsche Politik influirten Macht, über die Vortheile, welche man bey glücklichen Fortschritten unserer Waffen ihr zusichert, den liberalsten Gesinnungen zu folgen wäre.»

más mellé kellene sorakozniok.[1]) Csak pillanatokig kerekedett fölül a kölcsönös bizalom és Knesebeck úgy vélekedék, hogy megjelenése nem maradt befolyás nélkül a császár harczias elhatározásaira.[2]) Annyi bizonyos, hogy Ferencz megizente a porosz küldöttnek, ki jelenlétét az egész világ előtt eltitkolni igyekezett,[3]) hogy csak siessenek a készülődésekkel. Sőt Bubna a nagyobb siker érdekében még különös utasítást kapott annak kijelentésére, hogy Savary oly módon nyilatkozott Bécsben Poroszországról, melyből bízvást következtethetni, hogy Napoleon szilárdul elhatározta e hatalom megsemmisítését.[4]) De még a porosz segély kilátásba helyezésénél is inkább fokozta az udvar harczias hangulatát az a remény, hogy egy angol diversio is sikerrel fog közbelépni.[5]) Zinzendorf gróf előtt, ki Napoleon beleegyezésével Ferenczhez utazott,[6]) a császár az ellenségeskedések valószinű kitöréséről tett említést.[7]) Ez a hangulat okozta, hogy Napoleonnak a fegyverszünet meghosszabbítására vonatkozó ajánlatát visszautasították. Az osztrák államférfiak úgy véle-

---

[1]) Hardenberg, 1809 szept. 6. Hann. kir. áll. levélt. «C'est ainsi que trop de méfiance réciproque a empêché jusqu'ici de préparer au moins les effets d'un rapprochement sincère.»

[2]) Knesebeck jelentése, 1809.

[3]) Knesebeck a királyhoz. Kelet nélkül. Porosz kir. áll. levélt. «— — dass der Zweck meiner Sendung nicht nur den Franzosen gänzlich verborgen geblieben, sondern selbst nur wenigen Männern der österr. Monarchie bekannt geworden ist.»

[4]) U. a. auguszt. 22.

[5]) Hardenberg, 1809 szept. 12. Hann. kir. áll. levélt., fölemlíti, hogy Stadion biztosan számított az angolok diversiójára.

[6]) Névtelen naplója, 1809 aug. 30.

[7]) U. o. szept. 3.

kedtek, hogy Napoleon az esetleg hat hétre meghosszabbítandó fegyverszünetet arra akarja fölhasználni, hogy Tirolba jelentékeny hadtestet küldjön, sőt, hogy ez időn belül az angol expeditio által fenyegetett Hollandiába szándékozik utazni.[1]) Metternich nézete szerint hat hét elegendő arra, hogy Napoleon nagy csapást intézzen.[2]) De bármily hőn óhajtá Ferencz a háborút, még sem volt bátorsága azt megkezdeni, mielőtt kisérletet nem tesz Napoleonnál a kedvezőbb föltételek kinyerésére. Stadionnak, kinek visszahivatásakor a császár megigérte, hogy a békét meg nem köti, már úgy látszik, hogy nem volt Ferenczre oly befolyása, mint régen. Mert máskülönben hihetetlen volna, hogy ő, ki csakis a fegyveres ellenállás szervezése végett jött, mégis beleegyezését adta ahhoz, hogy Bubna még egyszer Schönbrunnba küldessék. Bubna tehát, ura levelével ellátva Bécsbe ment, nem azért, hogy ultimatumot adjon át, hanem, hogy kérje azt.[3]) Maga Napoleon sem volt tisztában e küldetés céljával.[4]) Azt hitte, hogy Ferencz levelét csak Stadion dicsőítése végett irta, mint a kinek vezetése mellett a béke állandóbbá válhat, mint bármely más miniszter

---

[1]) Metternich, 1809 szept. 4. Bécsi áll. levélt. — Gentz. Tagebuch I. 143. Krones, 139. l.

[2]) Metternich, 1809 szept. 4.

[3]) Ferencz Napoleonhoz. Tata, 1809 szept. 6. Ezen eddigelé kiadatlan levél egyik helye így szól: «Les principes que le plénipotentiaire de V. Mté impérale a posé comme base de ses demandes sont d'une nature tellement déstructive pour l'Autriche, qu'en les acceptant dans leur application je consentirais à l'anéantissement de ma monarchie et je renoncerais ainsi aux premiers devoirs du souverain.» A. E. Supplement d'Autriche 1808—13.

[4]) Corresp. de Nap. XIX. 446.

alatt.[1]) Habár Napoleon hevesen kikelt Bubnával való beszélgetése alkalmával Stadion ellen, most mégis engesztelékenyebb hangulatot mutatott. Most már teljesen elejtette az uti possidetis eddig kizárólagos kiinduló pontnak vett alapelvét. De e helyett ugyanoly áldozatokat kivánt, a minőket Ausztria a pozsonyi béke alkalmával magára vállalt. Követelte Triestet, mindenekelőtt ragaszkodott azonban Tirolnak, mint Németország és Olaszország határának átengedéséhez. E tartományt semmi szin alatt sem hagyhatta Ausztriának, «mert — mint saját szavai hangzanak — mi mint két bika, egyaránt dühösen pillantunk Olaszországra és Németországra».[2]) Ugyanekkor azonban szükségesnek tartá, szokása szerint, a fenyegetés hangját is használni. Kijelenté, hogy az ellenségeskedések megújulása esetére a hatalmába jutott tartományokat tényleg el fogja foglalni és hogy az azokban fönálló hűbéri jogokat eltörli. «Oly helyzetben vagyok — mondá Bubnának — melyben távol attól, hogy az osztrák hadseregtől féljek, aggodalom nélkül daczolni merek egész Európa haderejével.»[3]) Igy beszélt Napoleon, ki már jól tudta az angol expeditio sikertelenségét és azt, hogy attól nincs többé mit tar-

---

[1]) Corresp. de Nap. XIX. 447.

[2]) U. o.

[3]) U. o. XIX. 448. — L. Beer, 439. l., ki már szintén figyelmeztetett Napoleon és Bubna ide vonatkozó tudósításainak különbségére. Napoleon azt állítja egy második levelében — erre nézve l. Corresp. de Nap. XIX. 475. — hogy szóba hozta Ferencz leköszönését. Ellenben Bubna, mindjárt a kihallgatás után, azt mondá Napoleonról: «qu'il ne pense plus à séparer les trois couronnes, qu'il veut vivre en bonne amitié avec nous.» Névtelen naplója, 1809 szept. 11.

tania.[1]) Levelében, melyet Ferencz részére Bubnának adott át, közölte ultimatumját: követelte legalább 1.600,000 lélek átengedését az Inn mellékén és Olaszországban és legalább Gácsország felét, kárpótlásul Szászországnak és Oroszországnak. «Kivánságomat — irta Ferencznek — teljesen és őszintén kijelentém Fölségednek és ha hajlandó ez alapnak megfelelő parancsokat kiadni, a béke kevés tanácskozás után megköthető.»[2]) Bizonyos, hogy Napoleon igényei az előbbi követelésekhez mérve kisebbek voltak. Ugy látszik, hogy ekkor csakugyan hajlandó volt békére lépni.[3]) Tény, hogy most minden alkalmat megragadott a monarchia népei előtt annak kimutatására, hogy nem rajta múlik, ha a hadi állapotok nyomasztó terhe még nincs levéve rólok. Igy Brünnben, hová Bubna elutazása után ment, azt mondá a rendek küldöttségének: «Én a békét akartam és akarom. Én mit sem kivánok Ausztriától. Hisz azt sem tudnám, hogy mit csináljak vele. — — Kész vagyok a meghódított területeket. kivétel nélkül, kiadni. De kormányukban többé nem bizhatom. Eddig M.-Óvárott csak semmitmondó jegyzékekkel mulattak. Az Önök császárja nem arra való, hogy uralkodjék. Engedje át az uralkodást a würzburgi nagyherczegnek, vagy Károly főherczegnek és mindazt visszaadom, mit elfoglaltam és az osztrák monarchiát nem bántom.» Alig mondá ki

[1]) Corresp. de Nap. XIX. 448. l.

[2]) U. o. 480. l.

[3]) Erre mutat Champagnyhoz intézett szeptember 15-iki levele: «il faut presser les négociations tant que vous pourrez. Corresp. de Nap. XIX. 476. l.

ezeket, midőn a brünni érsek meg akarta kisérteni Ferencz mentegetését. De Napoleon félbeszakítá az egyházfőt és a kihallgatást e jellemző szavakkal rekeszté be: «Jól van hát, tartsátok meg Ferenczet és fizessetek».[1]) Bármennyire igyekezett Napoleon minden ily alkalmat kizsákmányolni, hogy mindenért az osztrák államférfiakat tegye felelőssé, mégis voltak komoly okok, melyek állítólagos békeszeretetét valószinűnek tüntették föl. Oroszországra nézve, mely most vele megegyezni látszott,[2]) meg volt nyugtatva. Másfelől pénzre is volt szüksége és valószinűnek látszott, hogy nagyobb, bár hosszabb időközökben fizethető pénzösszegek fölajánlásával Napoleont a területátengedés kérdésében is simulékonyabbá lehetne tenni.[3]) Nagy befolyással lehetett azonban rá tábornagyjai hangulata, kik mindannyian várva-várták a béke megkötését[4]) — oly tény, mely Napoleon előtt, ki kitünően szervezett

---

[1]) Conversation de Napoléon avec les députés de la Moravie. Supplement d'Autriche 1808—13. A. E. — Névtelen naplója, 1809 szept. 21. «Savary assure qu' à Brünn Napoléon a dit que le mieux seroit que notre empereur abdique, qu'alors il s'engage à rendre toutes les provinces au grand-duc de Wurzbourg. L'evêque de Brünn s'est mêlé du discours et Napoléon lui a lavé la tête.» Girtler tudósítása Albert hg. részére, 1809 szept. 22. E szerint Schrattenbach püspök azt mondta volna: «Mais nous sommes très-attachés à notre empereur.» Mire Napoleon: «Souffrez donc et payez!» Albr. főhg. levélt. — Savary, Mémoires, IV. 214.

[2]) Corresp. de Nap. XIX. 410.

[3]) Névtelen naplója, 1809 szept. 12. «— — si l'on ne pouvoit pas au lieu de sacrifice de provinces satisfaire Napoléon avec de fortes sommes d'argent à délivrer en très-longs termes?» — — U. o. szept. 13. «Napoléon manque d'argent et nous serons obligés de boucher ce tron.»

[4]) Souvenirs du duc de Broglie, I. 73. «Tous, et je dois ajouter même les maréchaux, même les grandes personnages que je voyais chez M. de Bassano (Bécsben) souchaitaient la paix avec ardeur, sans trop oser l'espérer, maudissant tout bas leur maître.»

titkos rendőrsége által mindenről tudomást szerzett, nem lehetett ismeretlen.

S míg Napoleon akár látszatból, akár pedig komolyan a béke hívének mutatta magát, Tatán ép az ellenkező hangulat volt az uralkodó. Itt Ferencz nagyon hidegen fogadta Bubnát, az ultimatum hozóját.[1]) Napoleon föltételei visszatetszést szültek és az uralkodó kész volt fölmondani a fegyverszünetet.[2]) De bármily harczias volt Ferencz hangulata, az ellenségeskedések újból való megkezdésére nézve minden előkészítő rendszabály hiányzott. Alig lehet ma már elképzelni, hogy mily állapotok uralkodtak Ferencz környezetében. Liechtenstein, a kiszemelt főhadvezér azt hitte, hogy most, midőn még nem kellett harczolni, neki semmivel sem kell törődnie. Ő azt mondá: «az én tevékenységem ideje még nem érkezett el». Bellegarde pedig «annyi titkos bölcseséget rejtett magában, — ez időszak egy kitünő ismerője szerint — hogy az egyáltalában nem kerülhetett napfényre.»[3]) A többi tábornok féltékenykedett egymásra, vadászni járt és mulatott.[4]) Tényleg nem tudták, hogy ki parancsol. Majd Ferencz, majd ismét a jelenlevő főherczegek valamelyike osztogatott rendeleteket a csapatoknak, közben néha az uralkodó hadsegédje: Kutschera is intézkedett.[5])

---

[1]) Précis, 162. l.

[2]) U. o.

[3]) E részletekre nézve lásd Knesebeck jelentését 1809. Por. kir. áll. levélt.

[4]) Finkenstein, Mémoire 1809. Por. kir. áll. levélt.

[5]) Knesebeck jelentése 1809, Por. kir. áll. levélt., azt mondja róla: «ein gewisser Kutschera, der Uniform nach General und Adjutant beim Kayser, übrigens ein ganz erbärmliches Wesen». Hardenberg, (1809 decz. 14. Hann. kir. áll. levélt.) Kutscherát «homme très-borné et médiocre»-nak mondja.

Ily rendetlen vezetés[1]) mellett egészen természetes volt, ha közvetlenül a háború újabb kitörése előtt sem előre megállapított haditervről, sem egyéb intézkedésről nem volt szó.[2]) József főherczeg méltán látta ebben a jövendő vereség csiráját. «Kegyeskedjék Fölséged — irta erre nézve császári testvérének — ezt szivére venni és a míg az idő még engedi, segítsen, csak ne vegye rossz néven, hogy megjegyzésemmel tolakodom és a szerencsétlenségre óva figyelmeztetem.»[3]) E mellett — mint egy kortárs mondja — «a békét kivánók folyvást erősbödő zúgolódásait»[4]) mind tisztábban kilehetett venni és ez irány legbuzgóbb képviselői maguk a tábornokok voltak.[5]) A békepárt mind erélyesebben hallatá szavát. «Szerencsétlenségre — irta Odonell gróf Stadionnak — száz emberre itt egy olyan esik, ki az uti possidetis alapján kötendő legszégyenletesebb békét ne becsülje többre, a háború újabb kitörésénél. A levertség és csüggedés minden osztály körében a tetőpontra hágott és ez általános önzést és kishitűséget még nagyra nevelték azok, kik állásuk, méltóságuk és személyes tekintélyük alapján igen nagy befolyással voltak a közvéleményre, a miért is ép ellenkező irányban kellett volna hat-

[1]) József főherczeg ezeket irja: «Die Militairgeschäfte gehen ohne Zusammenhang und äusserst langsam; jeder will befehlen, Niemand weiss, wer Koch oder Kellner ist; der Fürst Johann (Liechtenstein) erfährt das zehnte nicht, was seine Armee betrifft und muss das Meiste von uns Corps-Kommandanten herausfischen.» L. Krones, 141. l.

[2]) József főhg. Ferenczhez. Komárom, 1809 szept. 18. Bécsi áll. levélt.

[3]) U. o.

[4]) Knesebeck jelentése, 1809. Por. kir. áll. levélt.

[5]) József főhg. János főhgnek. szept. 20. «Die hohe Generaliät durchaus ist unbedingt für den Frieden.» L. Krones, 141. l.

niok.»[1]) Ily körülmények között természetes volt, hogy a fegyverszünet haladéktalan fölmondására vonatkozó határozatot elejtették. A helyzet ujra béke és háború között lebegett.[2]) Ez állapotot hiven tükrözteté vissza Bubna újabb küldetése Bécsbe, kinek föladata volt tiltakozni Napoleon ultimatuma ellen — persze nagyon mérsékelt modorban. De mert a kormány keblében végbemenő dolgokat egyáltalában nem tudták titokban tartani, sőt azokról mindenfelé nyiltan beszéltek,[3]) könnyen érthető, hogy Napoleon ép oly jól ismerte Ferencz udvarának hangulatát, mint a porosz vagy hannoveri követ, kik arról igen kimerítő jelentéseket küldöttek kormányaiknak. Ez állapotok felismerése nem hangolhatá Napoleont nagyobb engedékenységre. Ezt Bubna nemsokára tapasztalhatá. De bármily fönhéjázónak mutatkozott Napoleon Bubna előtt, eljárása mégis határozottnak s czélirányosnak látszott. Napoleon Ferencz minden képviselőjével szemben hasonló magaviseletet tanusított egész a békekötésig, és ez igen jellemző Napoleonra, mint politikusra nézve. Részint megfélemlítésre, majd ismét arra törekedett, hogy Ausztriát ellenséges érzületei tekintetében megnyugtassa. Egyszersmind igyekezett társalgások alkalmával lángesze iránt bámulatot ébreszteni.[4]) Sajátságosan játszott különösen Bubnával, kinek jellemét

[1]) Odonell gróf Stadionhoz. Pest, 1809 szept. 20. Bécsi áll. levélt.

[2]) Hardenberg, 1809 szept. 12. Hann. kir. áll. levélt. «La question de la guerre ou de la paix n'est pas encore définitivement décidée.»

[3]) Finkenstein, Memoire. 1809. Por. kir. áll. levélt. «Jamais je n'ai vu en Autriche le secret si mal gardé et les fautes du gouvernement si hautement devoilées.»

[4]) Hardenberg, 1809 nov. 7. Hann. kir. áll. levélt.

azonnal fölismerte és elhiteté vele, hogy egyénisége hatott rá, noha ép ellenkezőleg állott a dolog. Bubna gróf a császár környezetének azon tagjaihoz tartozott, kik nemcsak mindenről jól voltak értesülve, hanem az ügyek vezetésére döntő befolyással is voltak[1]) s a gróf igazi, egyeneslelkű katona volt. Az ily emberek néha igen jól leplezik szándékukat nyiltságukkal.[2]) Bubna tényleg képes volt becsületes, egyenes, nyilt egyéniségével mindenkiben azt a benyomást ébreszteni, mintha nem is tudna egyebet beszélni, mint a mit gondol. De ravaszsága korántsem volt elégséges egy Napoleon félrevezetésére.[3]) A franczia császár fesztelen nyiltsággal igyekezett a grófot behálózni. Igaz, hogy Bubna kezdetben bizalmatlankodott. De minél gyakrabban látta a császárt, annál jobban érezte befolyását.[4]) Napoleon a követ lelkébe látott, fölismerte legtitkosabb gondolatait, mindenek fölött pedig hő békevágyát. Ezért a franczia császár is úgy tüntette föl a dolgot, mintha legfőbb óhaja a béke megkötése volna. Napoleon tökéletesen elérte czélját. A hányszor Bubna Bécsből visszatért, mindannyiszor nyiltan hirdeté, hogy

---

[1]) Knesebeck a királyhoz. Kelet nélkül. Por. kir. áll. levélt. «— — der (Bubna) jetzt einer von den Personen ist, die von allem sehr genau unterrichtet sind, sondern der auch als einer von denen betrachtet werden kann, die in den Angelegenheiten eine Stimme haben.»

[2]) Souvenirs du duc de Broglie, I. 82., II. 47.

[3]) Finkenstein, Memoire, 1809 Por. kir. áll. levélt. «Ce général doué de talens et d'esprit et même d'un esprit assez fin et délié, avait pourtant un caractère trop franc et loyal et trop peu d'habitude des affaires et surtout des négociations pour ne pas tomber dans les pièges que lui tendoit l'empereur Napoléon.»

[4]) U. o. «Chaque fois qu'il (Bubna) revenait d'une de ses missions je me suis aperçu par l'écho de ses amis qu'il abondait d'avantage dans le sens de l'empereur Napoléon.»

elvakultság, sőt őrültség oly emberrel háborúba elegyedni, ki áthatva a béke szeretetétől, nem gondol többé hódításokra, sőt Ausztria irányában nagylelkűnek igérkezik.[1]) Persze Napoleon oly szinben birta magát Bubna előtt föltüntetni, mint a ki csak azért fokozza követeléseit, mert valósággal kényszerítik arra, hogy a tatai háborús pártot jól megérdemelt leczkében részesítse.

Már a szeptember 15-iki ultimatum majd hogy Ferencz császár kezébe adta a kardot, s így azt lehetett várni, hogy most felbontja a fegyverszünetet, miután Bubna enyhébb föltételekért hasztalanul fáradozott. De a békepárt, melynek körében most Gentz játszotta a döntő szerepet,[2]) és mely az utóbbi napok alatt még inkább megerősödött,[3]) végső rohamra egyesült azon kevesek ellenében, kik még mindig a háború mellett szóltak. Körülvették első sorban Stadiont, ki visszatérése óta egyáltalában nem érezte magát oly biztosnak, mint azelőtt és csakis a következetlenség látszatának elkerülése végett nem volt hajlandó a béke szükségét elismerni.[4]) Igyekeztek Liechtensteint is rábeszélni, mondaná meg végre egész nyiltan magának az uralkodónak, hogy semmi kilátás sincs a győzelemre.

---

[1]) Finkenstein jelentése 1809. Por. kir. áll. levélt.

[2]) Gentz und der Friede von Schönbrunn, irta Fournier, Deutsche Rundschau, 1886. évf. 102. l.

[3]) Knesebeck, Tata, 1809 szept. 25. Por. kir. áll. levélt. «Le comte de Bubna est retourné hier de Vienne et il paraît que la paix est décidée. Les personnes qui souhaitent la paix ici se multiplioient de jour en jour et ne cessoient de travailler le parti contraire de sorte que déjà en dernier lieu il n'y avoit pour la guerre que l'empereur, l'impératrice, le conseiller Baldacci et un jeune comte, Pálffy, qui, sans être employé, est néanmoins de quelque influence à la cour.»

[4]) Gentz, Tagebuch I. 146. l.

Ugyanezt követelték Bellegardetól is.[1]) Liechtenstein készségesen engedett, mert a teendőkre nézve ő maga is tanácsot kérvén Károlytól, ép most kapta meg a választ, hogy: a béke föltétlenül szükséges.[2]) A két legelőkelőbb katonai tekintély mellett azonban még a császárnét is meg kellett nyerni, ki, ép úgy mint férje, még mindig a háború híve volt,[3]) és a ki nem kis mértékben folyt be arra, hogy az uralkodó e hangulatában állhatatos maradjon.[4]) Hogy a császárnénak a háború szükségébe vetett hite megingattassék, erre nézve egyetlen mód volt lehetséges. Elébe kellett ugyanis tárni azokat a veszélyeket, melyek őt és férjét fenyegetnék, ha még tovább is vonakodnának a békét megkötni. E föladattal azt a férfiút bizták meg, kit végre a békepárt szintén megnyert és a kinek egyedül volt elég befolyása a császárnéra, hogy neki az igazságot leplezetlenül megmondhassa. Pálffy gróf, az uralkodó nejének e kedvencze, kinek hűségéről és ragaszkodásáról Mária Ludovika mélyen meg volt győződve, vállalkozott e nehéz szerepre.[5]) Pálffy ala-

---

[1]) Finkenstein, Mémoire, 1809. Por. kir. áll. levélt.

[2]) Károly főhg. Liechtensteinhoz, 1809 szept. 20. Albr. főhg. levélt.

[3]) József főhg.: «Sie (a császárné) schreit also immer Krieg.» L. Krones, 141. l.

[4]) Hardenberg, 1809 okt. 12. Hann. kir. áll. levélt. — A nuntius 1809 máj. 28-án ezeket irá a császárnéval folytatott beszélgetéséről naplójába: «Tutti questi discorsi furono animati dai sentimenti ch'essa ha contro di Napoleone, risguardandolo comme un'istromento dei filosofi et generalmente vidi, che S. M. era ben lontano dal ricevere un consiglio di pace che con qualche speranza ora potrebbe chiedersi mentre esistono molti corpi dell'armata austriaca.» Vatican.

[5]) Gentz naplója I. 164. «Ensuite, en travaillant Pálffy, en le forçant, pour ainsi dire, à adopter mon système j'ai ramené l'impératrice.»

posan megismerteté a császárnét Napoleon fölforgató terveivel. Elmondá, hogy a franczia császár meg akarja fosztani Ferenczet trónjától és ezt valakinek meg akarja szerezni. A veszély nem volt képzelt. Hisz Napoleon már májusban fölszólítá a magyarokat a Habsburgoktól való elszakadásra, most pedig, a fegyverszünet után megint a monarchia fölosztásáról kezdett beszélni és ez alkalommal magának Liechtensteinnak is fölajánlt egy tartományt.[1]) S mert ötleteit gyorsan szerette cserélni, egyszersmind kiemelte Ferencz lemondásának szükségét testvére, a würzburgi nagyherczeg javára.[2]) Szeptember 23-án utasítá Bubnát, hogy említse föl e gondolatot uralkodója előtt.[3]) De ezzel nem érte be. Legfőbb czélja az volt, hogy magában az uralkodóháznak kebléban viszályt és czivakodást támaszszon, ezért nemcsak a würzburgi nagyherczeget, hanem Károly főherczeget is igyekezett megnyerni romboló tervei számára. Landriani lovag által, ki már 1805-ben kétes szerepet játszott, ajánlatokat tett Károlynak, fölhiván őt, hogy jelentse ki kívánságait.[4]) A főherczeg határozottan visszautasítá ez ajánlatokat.[5]) Az akkor nagyon fölizgatott közvéle-

---

[1]) Hardenberg, 1809 okt. 12. Hann. kir. áll. levélt.

[2]) Névtelen naplója. «Celui-ci (Vincent) est encore imbu de ce que Napoléon avoit dit à Znaym au prince Liechtenstein que notre empereur devroit céder la couronne au grand-duc. Stadion alors trouvait que rien ne seroit plus aisé que d'y déterminer notre empereur» 1809 szept. 14.

[3]) Hardenberg, 1809 okt. 12. Hann. kir. áll. levélt.

[4]) Landriani Károly főhghez. Bécs, 1809 szept. 5. Albr. főhg. levélt. «— — Sa M. J. (Napoléon) étant très-charmé de pouvoir lui donner un témoignage public du cas qu'elle fait de sa personne et de ses talents.»

[5]) Károly főhg. Landrianihoz, Teschen 1809 szept. 9. Albr. főhg. levélt. «Mes principes et l'attachement invariable à mon souverain et à

mény, mely a spanyolországi erőszakos jeleneteket csak nem rég élte át, hajlandónak látszott Napoleon csábító kisérleteinek sikerében hinni, szóval «az emberek — mint egy beavatott kortárs mondja — spanyol históriákat kezdtek sugdosni egymás fülébe.»[1])

Midőn Mária Ludovika megpillantá az örvényt, mely előtt állottak, annyira megrémült a házát fenyegető veszélytől, hogy e pillanattól kezdve minden ellenállásról lemondott és maga is igyekezett Ferenczet rábeszélni a békére.[2])

Ily körülmények között ült össze, Bubna visszaérkezése után, szeptember 25-én az a tanács, mely hivatva volt a béke és háború kérdésében dönteni. Az uralkodón kívül Stadion, Liechtenstein és Bellegarde vettek abban részt. Stadion élénken vázolta a Napoleon részéről követelt területátengedés szomorú következményeit. A két tábornok azonban kimutatta,

---

la monarchie que vous me connaissez vous sont garants que je n'en désire pas d'autre.» Károly Landriani levelét és az erre irt választ Ferenczczel is közlé, mire ez azt felelé, hogy Károly úgy járt el ezen ügyben, mint tőle várta és legyen is meggyőződve az ő testvéri szeretetéről. Ferencz Károly főhghez, Tata, 1809 szept. 14. Albr. főhg. levélt.

[1]) Knesebeck jelentése, 1809. Por. kir. áll. levélt.

[2]) Hardenberg, 1809 okt. 12. Hann. kir. áll. levélt. «— — que c'est proprement pour l'éviter (a veszélyt) que le soir du même jour (szept. 24.) elle consentait, à faire accepter par son époux l'ultimatum proposé par Napoléon.» A «Précis» 164. l. ezeket mondja: «Mais à la suite d'un conseil de famille ou l'impératrice pour la première fois *paroît* avoir voté pour la paix, tout changea subitement dès le lendemain.» Ha csakugyan Stadion volna e «Précis» szerzője, mint állították, nagyon föltünő a *paroît* szó használata, mert ő az ügyek állását jól ismerte s nem is használhatta e kifejezést. Stadion bizonyára jól tudta, hogy a családi tanácsban Mária Ludovica szava volt döntő befolyással. E körülmény, valamint a fegyverszünetre vonatkozó föntebb említett tény, némi kétséget keltenek Stadion szerzőségére nézve.

hogy lehetetlen a háborút folytatni.[1]) Stadion rögtön fölismerte, hogy elveszett ügyet pártol. Állítólag heves vitákra került a sor. A miniszter szemrehányásokkal illeté az uralkodót, hogy őt visszahivta, hibáztatta a tábornokokat, hogy nem födték föl a valódi tényállást még akkor, midőn sokkal kedvezőbb föltételekre lehetett volna számítani.[2]) Most Liechtenstein kelt föl és szemébe mondá Stadionnak, hogy nem elég egyszerűen visszavonulni, miután a császárt szerencsétlenségbe döntötte, hanem kötelessége volna a bajból kivezető útat is megmutatni.[3]) A tanácskozás eredménye az volt, hogy Liechtensteinnak még egy kisérletet kellett tennie s Bubna által Napoleontól kedvezőbb föltételek megajánlását kellett kérnie. Az egyik tudósítás szerint maga Ferencz szólította volna föl Liechtensteint a tanácskozás folyamában, hogy utazzék Bécsbe, de ez hosszasan vonakodott, míg ura kivánságának teljesítésére szánta el magát.[4]) Más közlések szerint — és ezek mindenesetre inkább felelnek meg ama szenvedélyes előszeretetnek, melylyel Liechtenstein a diplomácziai küldetések iránt viseltetett[5]) — ő maga ajánlta volna föl közvetí-

---

[1]) Ferencz Metternichhez. Tata, 1809 szept. 25. Bécsi áll. levéltár.

[2]) Finkenstein, Mémoire. 1809. Por. kir. áll. levélt.

[3]) Névtelen naplója, 1809 okt. 1. «Il (Liechtenstein) a dit à Stadion que ce n'étoit pas assez de se rétirer après avoir précipité l'empereur dans le malheur, qu'il falloit aussi le conseiller comment s'en tirer le mieux qu'il pourroit.»

[4]) Précis, 164. l.

[5]) Knesebeck jelentése, 1809. Por. kir. áll. levélt. «Er hat dabey eine Leidenschaft zu unterhandeln und den Staatsmann zu spielen.» — Finkenstein, Mémoire, 1809. «Le prince de Liechtenstein dont on connaît la passion de se charger de négociations pour les quelles il n'a ni les talens ni les connaisances.»

tését, kijelentvén, hogy rövid idő mulva a kész békekötéssel fog visszatérni.[1]) Időközben Baldacci, ki már teljesen elszigetelve állott harczias buzgalmával, az uralkodóhoz ment, hogy a tanácskozmány határozatairól bővebb részleteket tudhasson meg. Az uralkodó, kire az olasznak még mindig nagy befolyása volt, azt mondta ennek, hogy a tanácskozmány tagjai mindannyian a háború mellett nyilatkoztak. De alig távozott Baldacci és máris értesült Liechtenstein békeküldetésének hiréről. Sietve visszament tehát a császárhoz, ki csakugyan megbánta Liechtenstein küldetésének elhatározását. Ez állapotban sikerült Baldaccinak Ferencz hangulatát teljesen átalakítani és ez azon parancscsal küldé őt Liechtensteinhoz, hogy halaszsza el elutazását. De a herczeg kijelenté, hogy az első utasításhoz tartja magát és azzal is fenyegetődzött, hogy megbizatása visszavonása esetében leteszi a főparancsnokságot.[2]) Igy azután Liechtenstein mégis Bécsbe utazhatott. Metternich, ki ekkor még mindig M.-Óvárott volt, azt

---

[1]) Finkenstein (Mémoire, 1809. Por. kir. áll. levélt.) és Hardenberg (1809 okt. 12. Hann. kir. áll. levélt.) fölemlítik, hogy Liechtenstein önként ajánlkozott. Hardenberg azt is mondja, hogy a császár ezen ülésben «déclara avec son apathie ordinaire que si le bonheur de ses sujets l'exigeoit (t. i. lemondását) il pourroit s'y résoudre». A szept. 25. konferenczia teljesen hiteles leirását nem birjuk. Csakis különböző följegyzések nyomán adhatunk e fölötte érdekes eseményekről, nézetünk szerint, meglehetősen megfelelő leirást. Metternich azt állítja — I. 91. —, hogy maga Napoleon kivánta Liechtenstein küldetését. Hasonlót állít Marmont is, Mémoires, III. 273.

[2]) Finkenstein, Mémoire, 1809. Ezzel megegyező János főhg. naplója is. L. Krones 142. l. Névtelen naplója. 1809 okt. 28. «Baldacci se déclara hautement pour la guerre. L'empereur trompa cet animal en l'assurant que le lendemain il alloit recommencer la guerre, une demie heure après il envoya le prince Liechtenstein à Vienne.»

állítja, hogy Liechtenstein neki a császár egy levelét adta át, mely világosan kijelenti, hogy a czél egyes-egyedül Napoleon véleményének meghallgatása, de korántsem érdemleges megállapítások létesítése.[1]) Ez állítást azonban magának a Metternich által közölt levélnek szószerinti szövege is megczáfolja. Mert az tisztán megmondja, hogy Liechtenstein fölhatalmazásokkal ellátva utazik Bécsbe, Metternich pedig meg van bizva Champagny előtt annak kijelentésével, hogy e küldetés oka a m.-óvári alkudozások nehézkes menetében rejlik és hogy attól «a legkielégítőbb eredményeket várják a béke létesülése tekintetében».[2]) Minden kételyt eloszlathat azonban a Liechtenstein részére kiállított fölhatalmazás.[3]) Ez esemény magát Metternichet kellemetlenül érinté. Ő hetek óta vesződött Champagnyval, jogosan aggódhatott, hogy a hőn óhajtott béke megszerzésének dicsősége nem őt, hanem Liechtensteint fogja érni. Arra számított, hogy a béke megkötése nemcsak ura köszönetét, hanem a minisztérium vezetésének végleges átruházását is eredmé-

---

[2]) Metternich, I. 92.

[2]) A császár Metternichhez. Tata, 1809 szept. 25. Bécsi áll. levéltár.

[3]) Liechtenstein meghatalmazása: «Je donne pleine pouvoir à mon feldmaréchal le prince Jean de Liechtenstein et je l'autorise de traiter la paix avec la personne ou les personnes que S. Mté. l'empereur Napoléon désignera à cet effet promettant de ratifier ce qu'il aura signé en conformité des instructions que je lui ai données.» Bécsi áll. levélt. Meg kivánom még itt említeni, hogy Hardenberg jelentése szerint az lett volna Stadion terve, hogy Liechtenstein egyszerűen Bécsbe menjen tudatni az ultimatum elfogadását, a nélkül azonban, hogy az óvári tanácskozások az által fönakadjanak. E helyett azonban Ferencz Liechtensteint fölhatalmazásokkal és egy Napoleonhoz intézett levéllel látta el. 1809 okt. 12. Hann. kir. áll. levélt.

nyezni fogja, mivel ideiglenesen már úgyis vezette azt. Benső fölindulását eláruló halvány arczczal közölte Champagnyval a tábornok bécsi küldetését.[1]) «Kételkedem abban — mondá ő ennek — hogy Liechtenstein több sikert fog elérni, mint más. Én egyátalában nem szeretem az ily külön küldetéseket. A császárnak két nappal ezelőtt kellett volna hivatnia, e helyett azonban most akar velem találkozni. Attól tartok, hogy elutazásom nevetséges hirekre fog okot adni.» E szavak után keserű kifakadásokkal illeté saját udvarát, hol mindenki a saját feje után indul, hol nem tudnak egyetértésre jutni — e szavak Champagnyra oly benyomást tettek, mintha Tatán teljes anarchia uralkodnék. A franczia miniszter lebeszélte Metternichet az elutazásról, melyet «koczkáztatott lépésnek» nevezett.[2]) De ez ellenvetés, szemben Ferencz határozott parancsával, hatástalan maradt. Champagny pedig ezeket irta Napoleonnak: «Látom, hogy a kedvetlenség, a megsértett önszeretet és az a félelem, hogy más fogja helyettesíteni, minden egyébtől elfordítják figyelmét.»[3])

E közben Liechtensteint Bécsben, hová szept. 27-én érkezett meg, mint a béke angyalát üdvözölték, ki az olajágat hozza kezében.[4]) Azonnal Schönbrunnba sietett

---

[1]) Champagny Napoleonhoz, 1809 szept. 26. Arch. nat.

[2]) U. a. 10 órakor este Arch. nat.

[3]) U. o. «J'ai vu que le dépit, l'amour propre humilié, la crainte d'être remplacé, l'emportaient sur toute autre considération.»

[4]) Névtelen naplója, 1809 szept. 27. «En attendant on doit espérer qu'il (Liechtenstein) est un ange de paix et qu'il nous porte le branche d'olivier; — — mais qui ose sans flatter se flatter que le conseiler malvaggio Baldacci n'aura pas encore empoisonné cet envoi.» — Rosenbaum

Napoleonhoz. Fölvethetjük azt a kérdést, nem volt-e hiba ép a hadsereg vezérét küldeni ki ily alkudozásokra? Hisz ez által kimutatták, hogy a békét minden áron megkötni akarják és módot nyujtottak az ellenségnek arra, hogy Liechtenstein föltartóztatásával, minden, esetleg komolyan tervezett katonai actiót lehetetlenné tegyen. E lépést mindjárt akkor hibáztatták[1]) és voltak olyanok, kik egyenesen azt állíták, hogy az alkudozások folytatását Metternichre kellett volna hagyni, ki előnyösebb föltételeket ért volna el mint Liechtenstein[2]) — mely föltevést állítólag Metternich is fölhasználta később arra, hogy magát ura bizalmába befészkelje.[3]) Bármint álljon azonban a dolog, annyi bizonyos, hogy Napoleon most sem volt hajlandó sem ultimatumjától eltérni, sem pedig a contributiót elengedni. Már pedig Ferencz ép

naplója. 1809 szept. 29. (péntek.) «Alles spricht und athmet von Frieden. Möchte uns die Palme des Friedens so dauernd als schnell blühen.» Kézirat az udvari könyvtárban.

[1]) Hardenberg, 1809 okt. 12. Hann. kir. áll. levélt. — Finkenstein, Memoire, 1809. Por. kir. áll. levélt. — Metternich, Nachgelassene Papiere, I. 92. — Gentz mindenesetre más véleményben van. Okt. 10-én ezt irá Kolowratnak: «— -- und doch, ich werde es Ihnen dereinst klar beweisen.... war die Sendung *dieser* Negociateurs (Liechtenstein és Bubna) die einzige uns übrig gebliebene Massregel, und alles, was Sie dagegen hören werden, ist eitel Geschwätz.» Klinkowström, Aus der alten Registratur. 35. l.

[2]) Finkenstein, Mémoire, 1809. «Le comte de Metternich auroit, j'en suis persuadé, épargné de grandes sommes à l'état, auroit peut-être sauvé la Croatie, Fiume et le Litorale qui ont du être cédés dépuis.» Hasonlóan nyilatkozik ő ugyanezen emlékirat más helyén is.

[3]) Finkenstein, 1809 nov. 22. Por. kir. áll. levélt. «Le comte de Metternich qui avoit déjà acquis la confiance et la bienveillance de son maître n'y étoit parvenu qu'en lui prouvant qu'il n'auroit jamais signé la paix à des conditions pareilles ou plutôt que si on l'auroit laissé faire, il en auroit obtenu de meilleures.»

erre az utóbbi pontra fektetett igen nagy súlyt.[1]) Napoleon egyidejűleg azt is kijelenté, hogy az óvári congressust semmisnek tekinti. És fenyegető hangon hozzáteyé, hogy többé nem lehet számítani békére, ha most meg nem kötheti azt Liechtensteinnal és Bubnával.[2]) Könnyű elképzelni, hogy e kifakadások nem igen épületesen hatottak Ferenczre. Igen távol érezte magát azon czéltól, melyet a közvetlen levélirás által elérni remélt.[3]) A nehézségeket Ferencz azon nyilatkozata is fokozá, mely szerint egyáltalában nem hajlandó a congressus föloszlatásába beleegyezni. Hisz Liechtenstein küldetésének czélja csak az volt, hogy az óvári alkudozások menetét gyorsítsa.[4]) De mert maga Ferencz is érezni látszott, hogy a közvetlen érintkezés miatt az óvári congressus csakugyan megszünt működni, — s ezt Metternich mindjárt kezdetben megjósolta[5]) — most azt kivánta, hogy az alkudozások folytatásához Metternichet is hivják meg Bécsbe.[6])

---

[1]) Névtelen naplója. 1809 szept. 27. «L'empereur lui (Liechtensteinnak) a accordé un plein pouvoir, mais point pour l'argent.» Ezt maga Liechtenstein beszélé névtelenünknek.

[2]) Précis, 165. l.

[3]) Ferencz Liechtensteinhoz. Tata, 1809 szept. 26. Bécsi áll. levélt.

[4]) U. o.

[5]) Metternich Ferenczhez. M.-Óvár, 1809 szept. 26. Bécsi áll. levélt. «Es ist sehr leicht vorzusehen, welchen Eindruck dieser Schritt (Liechtenstein küldetése), welcher wahrscheinlich auch seine (Champagny) Abreise herbeiführen wird, auf ihn machen dürfte.» — Helytelen mit Ernouf, Maret, duc de Bassano (260. l.) állít, hogy Liechtenstein és Bubna utasítva voltak Metternichnek azt a parancsot átadni «de clore des conférences désormais qu'inutiles».

[6]) Ferencz Liechtensteinhoz, 1809 szept. 28. Bécsi áll. levélt. «Dass Sie demnach nach den Ihnen von mir erklärten Ansichten beauftragt seyen den Gegenstand der Cessionen, welcher ausser vielen anderen auch

De Napoleon ép az egykori párisi nagykövetről nem akart tudni semmit, mert őt mondotta a háboru legfőbb okának.[1]) Szinleg úgy tett, mintha nem akarná Metternichet környezetében tűrni és ez mindenesetre ellentétben van azzal, hogy előbb ő maga ajánlotta képviselőnek az óvári congressusra. Ugy látszik, hogy Metternichtől jobban tartott, mint a diplomácziai ügyekben járatlan Liechtensteintól és Bubnától, kikkel azt hitte, hogy könnyen végezhet. Champagnyt azonban még szeptember 27-ikén Bécsbe hivta.[2]) Ez azonnal átvette a béketárgyalások vezetését, melyet rövid ideig az engesztelékeny Maret-ra biztak.

Habár Champagny megjelenéséből még nem lehetett kedvezőbb fordulatra következtetni, Ferencz főhadiszállásán mégis abban biztak, hogy az utolsó szó még nincs kimondva. Még mindig hitték, hogy az Innnegyed átengedését elkerülhetik s hogy továbbá kedvezőbb határra számíthatnak Olaszország felé. Ezek mellett remélték Fiume megmentését és Gácsországban a nagyobb veszteség elkerülhetését.[3]) Nemsokára azon-

militairische Gesichtspunkte darbiete, als Präliminarien des Friedens zu berichtigen; dass der Friede und die Ausfertigung des Definitiv-Traktates selbst jedoch, welcher eine bestimmte diplomatische Abfassung und Ausarbeitung bedürfe, meinen dortigen Pleinipotentiairs in dem Falle vorzubehalten seye, wenn Kayser Napoleon nicht eher wünschen sollte, das ganze Geschäft in Wien zu vereinigen, wo sodann Gr. Metternich unverzüglich mit Ihnen das angefangene Werk dort fortsetzen würde.»

[1]) Liechtenstein Ferenczhez, 1809 okt. 1. Beer (444. l.) azt mondja, hogy Napoleon visszautasítá Liechtensteinnak Metternich *és* Champagny meghivására vonatkozó javaslatát, de ez tévedés. A visszautasítás csakis Metternichre vonatkozott. — Liechtenstein Ferenczhez, 1809 szept. 27. Bécsi áll. levélt.

[2]) Corresp. de Nap. XIX. 528.

[3]) Ferencz Liechtensteinhoz, 1809 szept. 30. Bécsi áll. levélt.

ban e remény is eltünt és Ferencz szivét méltán «bánat töltötte el Napoleon követeléseinek mértéke miatt.»[1])

A franczia császár mostani magatartása tökéletesen megfelelt annak, melyet eddigelé is tanusított. Az osztrák küldöttekkel folytatott beszélgetései alkalmával, majd víg kedélyű, majd ismét merev és visszautasító volt. Champagny pedig úgy tett, mintha siránkoznék Ausztria sorsa miatt, melyen nem segíthet, mert ura parancsai teljesen megkötik kezeit. Liechtenstein korán fölismerte ez eljárás illetlenségét és élénken sajnálta, hogy Maret-t Champagny váltotta föl.[2]) Csakugyan a franczíák játékszerévé vált, kik őt a tárgyalásokkal éjjel-nappal fárasztották és nem hagytak neki időt a gondolkozásra.[3]) Csak el kell képzelni e férfiú helyzetét, kinek vállait a legnagyobb felelősség terhelé és ekkor érteni lehet kedélyhangulatát. Ferencztől oly utasítást kapott, hogy a még megmenthető megmentése érdekében a legnagyobb állhatatosságot tanusítsa,[4]) pedig kénytelen volt belátni, hogy ura kivánságát nem teljesítheti. «Napoleon — irja uralkodójának — ismeri helyzetünket, sok pénz kell neki, oly szövetségesei vannak, kik sóvárogva nyujtják ki kezüket minden oly darabka föld után, melyet nekik oda dob. A franczia császár azt hiszi, hogy már is nagy áldozatokat hozott, hogy követe-

[1]) Ferencz Liechtensteinhoz, 1809 okt. 3. Bécsi áll. levélt.

[2]) Névtelen naplója, 1809 okt. 4. «Dietrichstein me dit, que Champagny se met quasi à pleurer avec le prince Liechtenstein. — — Celui-ci regrette de n'avoir pas pu finir avec Maret.»

[3]) Finkenstein, Memoire, 1809. Porosz kir. áll. levélt.

[4]) Ferencz Liechtensteinhoz, 1809 okt. 4. Bécsi áll. levélt.

léseit leszállítá és irányunkban nagyobb kiméletet tanusított, mint más hatalmak irányában, melyekkel szerencsés hadjáratok után békét kötött; és ezekhez járul a velünk szemben álló férfiú hajthatatlan kiméletlensége is.»[1]) Liechtenstein kétségbeesett hangulatban volt. Mindazok, kiknek véleményét megkérdezé, így Thugut is, azt tanácsolták, hogy minél hamarább kösse meg a békét.[2]) Gentz is sürgeté Bubnát, hogy ne habozzanak tovább.[3]) Liechtenstein már kész volt a követelt területátengedésekbe beleegyezni. «Napoleon halála — így igyekezett Ferenczet és maga-magát vigasztalni — kardcsapás nélkül visszaadhatja Fölséged monarchiájának az elveszett tartományokat.»[4]) Csakis a Champagny által követelt 100 milliónyi contributióról nem akart hallani. Kijelenté, hogy kénytelen újabb fölhatalmazások kérése végett elutazni. Ekkor a franczia miniszter a tárgyalások megszakításával fenyegetődzött. Csak nagy bajjal tudta elérni, hogy Bubna elutazásába beleegyezzenek. Ez, irta Ferencznek, el fogja mondani, «mily fáradságos, kellemetlen és megerőltető a mi dolgunk».[5]) Ép a Bubna megérkezése előtti napon ment végbe Tatán egy újabb tanácskozás, mely elhatározta, hogy a területátengedéseket elfogadják, de a 100 milliónyi contributió fizetését visszautasítják.[6]) Ennek ellenére egyetlen beavatott sem kételkedett abban,

---

[1]) Liechtenstein Ferenczhez. Bécs, 1809 okt. 6. Bécsi áll. levélt.
[2]) Bubna Ferenczhez, 1809 okt. 2. L. Beer, 445. l.
[3]) Deutsche Rundschau, 1886. évf. 110. l.
[4]) Liechtenstein Ferenczhez. Kelet nélkül. Bécsi áll. levélt.
[5]) U. o.
[6]) Beer, 446. l.

hogy végre e kérdésben is engedni fognak.[1]) Ép e napokban, midőn a nagy dráma befejezéséhez közeledett, lépett vissza örökre az ügyek vezetésétől az, ki e drámát a szó szoros értelmében előidézte. Stadion gróf oly államférfiú volt, kinek egész pályáját becsületesség, eszményi törekvések és a legnemesebb szándékok jellemzik. Sok minden máskép történik a monarchiában, ha Stadion nem lett volna kénytelen helyét odahagyni és a szellem szabadsága, mely később annyi korlátozásnak volt alávetve, benne bizonyára legbuzgóbb védőjére talált volna. De most művét nem koronázta siker, kénytelen volt visszavonulni, fájó szivvel szemlélve, mint semmisíti meg néhány kevés számú, de súlyos csapás hosszú évek munkáját és fáradozását. Némelyek megkisérték Stadiont felmenteni minden hiba alól és kizárólag a mások vállára próbálták a felelősséget háritani.[2])

---

[1]) Knesebeck a királyhoz. Budán, 1809 okt. 2. Por. kir. áll. levélt. «Les nouvelles que nous venons de recevoir de Dotis laissant la paix presque hors de doute, je crois devoir regarder la mission dont V. Mté. m'a chargé comme finie.»

[2]) Gentz Bubnához. Budán, 1809 máj. 19. «Wenn das Werk, das Graf Stadion unternommen hat, ein willkührliches, ein aus Lust oder versuchsweise beschlossenes gewesen wäre, so würde ich seinen Muth, mit *solchen* Organen an eine *solche* Sache zu gehen, zwar bewundern, zugleich aber auch tadeln. Nur in der unvermeidlichen Nothwendigkeit des Unternehmens liegt seine volle Rechtfertigung; mit dieser Aegide gerüstet, kann er vor Welt und Nachwelt treten; aber das kann und wird er nicht hindern, dass künftige Generationen kaum begreifen werden, wie in einem grossen, einst so glänzenden Staate, nur so äusserst Wenige sich finden konnten, die auch nur von fern in seine Plane einzugreifen vermocht hätten. Hierin wird, wenn der Krieg ein unglückliches Ende nimmt, seine rechtmässige Apologie und zugleich der beste Theil seines Ruhmes liegen.» — L. Ungedruckte Briefe von Gentz etc. cz. czikkemet a «Neue Freie Presse» 1887 aug. 31-iki számában.

De ez igazságtalan és inkább az apolegetához mint a történetiróhoz illő eljárás. Stadion, természeténél fogva az ügyeket igen könnyen vette s mint helyesen jegyezték meg, a politikai tervet a sikerre építette, a helyett, hogy ez utóbbit az előbbi által biztosította volna.[1]) Ausztria megmutatta e háborúban, hogy mekkora erőt bir kifejteni, de mégis hiba volt a háborút megkezdeni, mielőtt szövetségesek biztosításáról nem gondoskodtak. Stadion nem tűnt ki állhatatosság, kitartás, erély és következetesség által. Bátorságát mindjárt az első szerencsétlenségek után teljesen elveszíteni látszott és mondhatni teljesen meg volt törve. Nem csekélyebb gyöngeség volt az is, hogy akkor. midőn minden rendelkezésére álló erővel az ellenállást kellett volna szerveznie, önkényt visszavonult a szintérről, azután ismét megjelent, hogy örökre eltűnjék.[2]) Még szerencsés sikerek esetében is könnyelműséggel kellene Stadiont vádolni, mert még ekkor is legfölebb a merész koczkázat szerencsés sikeréről lehetne szó. S mert rendesen a balsiker szokott bennünket arra ösztönözni, hogy annak okait kutassuk, most is hajlandóknak érezzük magunkat az eredményeket előidéző okok nyomozására. E vizsgálat pedig oly adatokat hoz napfényre, melyek nem mindig Stadion mellett szólnak és korántsem alkalmasak

---

[1]) Knesebeck jelentése, 1809. Por. kir. áll. levélt. «Man baute auf den Erfolg den politischen Plan. anstatt dass man durch den politischen Plan sich den Erfolg hätte bereiten sollen.»

[2]) U. o. «Wollte er auch mit der Sache nichts mehr zu thun haben, so hätte er nachher nicht wiederum an das Ruder treten müssen. Dies war auf keinen Fall consequent.» — Gentz, I. 163. l.

Gentz által vitatott hibátlanságának bizonyítására. Október 4-én bekövetkezett, de már a szept. 25-iki tanácskozások óta elkerülhetetlennek látszó[1]) elbocsáttatásával elveszté tehát minden befolyását az a férfiú, ki, Baldaccival együtt a béke létrejöttének legnagyobb akadályozója volt. Bubna, ki most Bécsbe akart visszatérni, utasításul az október 6-iki tanácskozás jegyzőkönyvét vitte magával, mely azt tartalmazá, hogy: «az ultimatum a lehetségesnek legvégső határvonaláig terjedjen».[2]) Bubna megérkezése után megint igen élénk viták fejlődtek ki. Champagny október 10-én elhagyta Liechtensteint, ki őt bánatos szivvel biztosítá arról, hogy követeléseit nem fogadhatja el. Bubna is becsületszavára erősíté, hogy Liechtenstein utasítása szerint inkább elutazik, semmint a 100 millió contributióba beleegyezzék. Ekkor Champagny, ki jól tudta, hogy Gentz mindenkép igyekszik Bubnát a legkeményebb föltételek elfogadására is rábirni,[3]) megkisérté Bubnát rábeszélni, hasson Liechtensteinra, hátha ez hajlandó volna valamit a saját felelősségére is elvállalni. Nem, felelé erre Bubna, ez lehetetlen, mert ez engedékenységet Francziaország részéről semmiféle ellen-

---

[1]) Finkenstein, Mémoire, 1809. Por. kir. áll. levélt. «Le conseil (szept. 25-iki) finit par une altercation assez vive entre l'empereur et son ministre, qui rendit à ce dernier plus facile et moins pénible la résolution de donner sa démission qu'il exécuta peu de jours après.»

[2]) Az 1809 okt. 6-iki tanácskozás jegyzőkenyve. Bécsi áll. levélt.

[3]) Champagny Napoleonhoz, 1809 okt. 7. A. E. Lehet, hogy Champagny elolvasta Gentznek Bubnához intézett, eddig ismeretlen okt. 5-iki levelét. (L. Deutsche Rundschau, 1886 évf. 112. l.) Champagny e levél alkalmából azt jegyzi meg Gentzről: «Il me paraît un homme plus raisonnable et moins spirituel que je ne l'avois cru.»

kedvezmény sem igazolná.[1]) De bár mind a két tábornok makacsul ellenszegült a 100 milliós contributiónak, mégis mindketten oly benyomást tettek Champagnyra, hogy állhatatos visszautasításuk következménye miatt a legnagyobb aggodalomban élnek.[2]) Ezért elhatározá Champagny, ki tisztán látta ellenfelei hangulatát, hogy bármit mondjanak ezek, nem fogja azt végleges válasznak tekinteni. Időt akart nekik adni az érett megfontolásra.[3]) S ekkor, midőn már maga Champagny is nagyon kevéssé remélte[4]) az osztrák szivós ellenállást megtörni, megtörtént október 12-én Staps ismert merénylete Napoleon ellen,[5]) mely őt eléggé meggyőzte az ellene uralkodó elkeseredés és forrongás nagyságáról. Azonnal megparancsolta miniszterének a követelések alábbszállítását, nevezetesen hogy 100 millió helyett csak 75 milliót kivánjon, mely összeget ez önkényesen 85 millióra emelt föl. Ez is sok vitát okozott, mivel Liechtenstein legfeljebb 30 millió elfogadására volt fölhatalmazva. Az október 14-ére virradó éjjelen ez a pont újra heves fölszólalások tárgya volt. Végre kijelenté Champagny, hogy ha meg nem egyeznek, a háború elkerülhetetlen. Kimerülve az egész éjszakán át kora reggelig tartott üléstől, elhatározta végre Liechtenstein, kire Gentz ellenvetései is mély benyomást tettek,[6]) hogy aláirja a szerződést, mely Ferencz császár

[1]) Champagny Napoleonhoz, 1809 okt. 10. Arch nat.
[2]) U. o. — Gentz naplója, I. 200.
[3]) Champagny Napoleonhoz, 1809 okt. 10. Arch. nat.
[4]) U. o.
[5]) Mémoires de Rapp, 141. l. — Revue historique, 9. k. 367. l.
[6]) Deutsche Rundschau, 1886. évf., 114. l.

jóváhagyásáig csak tervezetnek volt tekintendő.[1]) Alig tért vissza azonban Liechtenstein lakására, midőn már ágyúlövéseket hallott, melyek az egész világ előtt a béke megkötését hirdették. Liechtenstein azonnal Champagnyhoz sietett, hogy ez elhamarkodott eljárás ellen óvást tegyen, a franczia miniszter azonban kijelenté, hogy ez nem egyéb puszta katonai rendszabálynál, mely az osztrák küldötteket teljességgel nem érdekli. Egyébiránt Napoleon Liechtensteint a végleges megállapodásra fölhatalmazottnak tekinti és ennek következtében a szerződést már alá is irta.[2]) Liechtenstein, abban a tudatban élvén, hogy meghatalmazását túllépte és így a császári jóváhagyásra nem is számíthat, Tatába utazott.[3]) Pillanatig csakugyan úgy látszott, hogy Ferencz a nagy pénzügyi követelések miatt vissza fogja utasítani a békeszerződést.[4]) E kérdésben több rendbeli tanácskozást tartottak.[5]) A jóváhagyás mellett legélénkebben ép Odonell pénzügyminiszter szólalt föl, noha jól tudta, hogy képtelen lesz ily nagy összeget lefizetni. Azt vette tekintetbe, hogy

---

[1]) Finkenstein, Mémoire, 1809. Por. kir. áll. levélt.

[2]) U. o. — Metternich, I. 195. Mindaz, mit Metternich e tárgyalásokról önéletirásában mond, a legnagyobb óvatossággal s csak úgy fogadható el, ha azt más források is megerősítik. — Hardenberg is ép úgy adja elő ezt a tényt, (1809 nov. 7. Hannov. kir. áll. levélt.) mint Finkenstein. Ő azt is fölemlíti, hogy Napoleon okt. 16-án Párisba utazott.

[3]) Névt. naplója, 1809 okt. 16. «Le prince Liechtenstein est parti sans espoir que notre empereur ratifiera.» — L. még Gentz, Tagebuch, l. 200.

[4]) Hardenberg, 1809 nov. 7. Hann. kir. áll. levélt. «L'empereur ne se crut pas également obligé à la ratification du traité et pencha toujours encore pour la guerre.

[5]) Gentz Kolowrathoz, 1809 okt. 24. Klinkowström, 37. l.

a nép, mely a császár fölhalmozott kincseiről széltében regél, könnyen föllázadhat arra a gondolatra, hogy a tartományok átengedésével nem késlekednek, de a 85 milliónyi összegért készek a háború minden iszonyatosságát újból fölidézni.[1]) S ha meggondoljuk, mily nagy örömmel fogadták Bécsben a békekötés hirét, lehetetlen be nem látni, hogy annak visszautasítása, ép a pénzkérdés miatt, tényleg bizonyos veszélylyel lett volna egybekötve. A bécsiek kitörő lelkesedéssel viszonozták a háború befejezését jelentő ágyúlövéseket. «Mily utczai zsibongás — irja egy kortárs — mily öröm és elragadtatás! Az emberek ölelkeztek, csókolództak, a legvilágosabban bizonyítva, mily sóvárogva várták a megváltás napját.»[2]) A végleges jóváhagyás a bécsiek örömére nem maradt el. De a szerződés aláirói rosszul jártak. Bubna — kinek érdemeit Gentz nem győzi eléggé dicsérni, sőt annyira megy, hogy őt a monarchia megmentőjének nevezi[3]) — elveszté uralkodója kegyét és az udvartól visszavonult.[4]) Liechtenstein pedig, ki sokkal magasabban állott, hogysem őt az uralkodó környezetéből elutasíthatta volna, maga irta Champagnynak, hogy a legnagyobb elnézéssel lesznek iránta, ha fölhatalmazása túllépését megbocsátják.[5]) Bármennyire vonakodott azonban Ferencz nevét oly békeokmányon aláirni, mely a monarchiát sok

---

[1]) Gentz, Tagebuch. I. 199.

[2]) Rosenbaum naplója. 1809 okt. 14. szombat. Kézirat a bécsi udv. könyvtárban.

[3]) Gentz, I. 201.

[4]) Hardenberg, 1809 okt. 16. Hann. kir. áll. levélt. — Krones, 142. l. jegyzet.

[5]) Champagny Napoleonhoz, 1809 okt. 19. Arch. nat.

területtől, pénztől és alattvalótól fosztá meg, sőt azt még a tengerparttól is visszaszorítá,[1]) mégis kénytelen volt engedni. Hisz egyebeken kívül már a Tatán uralkodó teljes fejetlenség is arra kényszeríté őt.[2]) De még ha mertek volna is még egyszer háborúba fogni, vajon melyik idegen hatalom támogatására számíthattak? A Poroszországgal folytatott tárgyalások a végtelenségig huzódtak és ez állam csapatai legfeljebb akkor jelenhettek volna meg a csatatéren, midőn a monarchia hadseregét talán már újból döntő csapás éri. Avagy lehetett-e talán Anglia közreműködésére számítani? E hatalom nem tanusított az általa valóban sürgetett[3]) hadjárat alatt oly politikai előrelátást, mely nélkül ily nagyjelentőségű vállalat sikere bizonytalan. Csak nagy bajjal és erős fenyegetésekkel lehetett az angol miniszteriumtól pénzbeli segélyt kicsikarni.[4]) Az állásukat folyvást féltő angol állam-

---

[1]) Ausztria e béke következtében 2058 négyszögmértföld területet és 3½ millió lakost vesztett. A békekötés szerint Salzburg, Berchtesgaden s az Inn negyed a rajnai szövetségé lettek; a nyugoti vagy uj Galiczia a varsói herczegséghez csatoltatott, úgyszintén keleti Galiczia zamosci járása és egy járás Krakkó környékén. Oroszország keleti Galicziából kapott egy részt 400,000 lakossal. Napoleonnak átengedte Ferencz a görzi grófságot, Montefalconet, Triestet, Karinthiában a villachi járást, a magyar tengerpartot, a katonai s polgári Horvátország egy részét. L. Neumann II. 309. l.

[2]) Knesebeck a királyhoz. Budán, 1809 okt. 16. Por. kir. áll. levélt. «— — et vu le manque absolu d'unité qui règne ici, je crois, si j'ose le dire, qu'il a bien fait.»

[3]) Münster Hardenberghez. London, 1808 decz. 23. Bécsi áll. levélt. «— — que la Grande-Bretagne après que les affaires del 'Espagne seroient terminées d'une façon ou d'autre, pendant que l'Autriche seroit restée indécise, ne pourroit ni continuer le guerre ni rompre la paix uniquement pour la secourir dans une crise qui par son indécision même seroit peutêtre devenu sans remède.»

[4]) Starhemberg Stadionhoz. London, 1809 jun. 27. Bécsi áll. levélt.

férfiak egykor élénk buzgalma már az osztrák hadsereget ért első csapások után nagyon megcsappant.[1]) Jogosan vádolták tehát Angliát szeszélyességgel[2]) és felelőssé tették azon békekötésért, mely Londonban szintén nagy elégületlenség okozója volt.[3]) De még ha lehetett volna is némi valószinűséggel Anglia támogatására számítani, nagy tévedés lett volna az orosz politika megtérését is föltételezni. E részben másodszor is keserű csalódásokat kellett volna megérni. Kétségtelen, hogy Sándor hadi erejével a háború újból való kitörésekor Napoleont támogatta volna.[4]) Ily körülmények között a leghelyesebb volt, a mit Ferencz tehetett, az, hogy a békeszerződést, mely mindenesetre a legsúlyosabb következményekkel volt egybekötve, helybenhagyta. Napoleon pedig egy újabb lapot fűzött

---

[1]) Starhemberg Stadionhoz, 1809 máj. 30. Bécsi áll. levélt. «Je suis convaincu que nos derniers revers ont ralenti le zèle jamais assez ardent du ministre (Canning) en notre faveur. Toujours occupé de sa responsabilité, toujours inqui etque l'opposition ne profite de quelque occasion pour le supplanter, il craint que les circonstances ne nous forcent à une paix fâcheuse et que les subsides qu'on nous payerait ne passent à l'ennemi.»

[2]) Stadion Starhemberghez, 1809 jun. 21. Bécsi áll. levélt. «Je le repète : les conséquences des incertitudes et des rétards du ministère britannique deviendront funestes pour nous et pour la liberté de l'Europe.» — Metternich Starhemberghez, 1809 okt. 29. — Bécsi áll. levélt. «Les reproches tardifs sont en général de si peu de valeur, quil nous paraît inutile d'en faire au gouvernement britannique sur le manque absolu de coopération dans la guerre que nous venons de terminer.»

[3]) Starhemberg. London, 1809 nov. 21. Bécsi áll. levélt.

[4]) St. Julien gr. (az ujonnan kinevezett pétervári követ) sürgönye. Pétervár, 1809 nov. 28. Bécsi áll. levélt. «Le prince Galitzin (orosz főhadparancsnok) ne me cacha pas qu'il avait reçu encore peu de jours avant la signature de la paix de Vienne, la communication de la coopération de son armée avec les armées françaises en cas de reprise d'hostilité.»

dicsősége történelméhez és megegyengeté útját a Habsburg-ház egyik főherczegnőjével kötendő házasságához, mely által saját uralkodóházát egyenrangúvá tehette Európa legrégibb fejedelmi családjaival. De bármily fényes sikerrel járt e béke Napoleonra nézve, az kezdettől fogva mégis oly viszályok csiráját rejté magában, melyek a szerencse kiszemelt kegyenczét végzetes következményekkel sujták. Egy kortárs azt az akkoriban nem alaptalan aggodalmát jelenté ki, hogy a béke Németország reményét a megszabadulásra, hosszú időre megsemmisíté,[1]) de ma már biztosan állíthatjuk, hogy ép a schönbrunni béke adta meg az első lökést Napoleon bukására. Állandóvá tette az ellenségeskedést a franczia és orosz császár között a varsói herczegség iránt tanusított kedvezés által. Az 1812-iki háborúig és Európa fölkeléseig fölmerült további események mind természetes kifolyásai voltak annak a viszálynak, mely Sándor és Napoleon között az 1809-iki békekötés után kitört.

De a schönbrunni béke nemcsak a franczia és egyetemes történelemben, hanem fordulópont monarchiánk életében is.[2])

Nem az Ausztriát ért óriási veszteségben rejlik annak nagy jelentősége, hanem abban, hogy az 1809-iki vereség után erőszakosan visszaszorították s mint veszélyest, üldözőbe vették ama szabadabb szellemi irányt, melyet Károly főherczeg és Stadion minden

---

[1]) Knesebeck jelentése, 1809. Por. kir. áll. levélt.

[2]) Finkenstein, 1809 decz. 24. Por. kir. áll. levélt. «— — comme la paix conclue entre l'Autriche et la France forme une nouvelle époque pans les fastes de cette monarchie.»

téren támogattak. Az új irány egyik főképviselője Metternich volt és ezért Ausztriára nézve az 1809-iki hadjárat főkövetkezménye e férfiú hatalomra jutása, ki előbb a háború tüzét szította és most mégis átvette a külügyek vezetését Napoleon minden ellenvetése nélkül. Ma még homály födi azon körülményeket, melyek között ő miniszteri tárczájához jutott. Ferencz császár állítólag már előbb megigérte neki egyik gyönge pillanatában a miniszteri tárczát, még akkor, midőn Stadion először vonult vissza.[1]) Viszont október elején, midőn Stadion maradása, a szeptember 25-iki heves tanácskozás után, lehetetlenné vált, még beavatott körökben is azt beszélték, hogy Metternich nem lesz az ő utódja.[2]) S a míg más oldalról azt állítják, hogy ő volt Stadion bukásának előidézője,[3]) ő maga azt beszéli, hogy csak akarata ellenére vette át a külügyminiszterium vezetését.[4]) De idevonatkozó

---

[1]) Névtelen naplója, 1809 aug. 2. «L'empereur paroît avoir eu la faiblesse de promettre à Metternich le poste de ministre des affaires étrangères.» Ezt névtelenünk Bubnaval folytatott beszélgetése után irta naplójába.

[2]) U. o. okt. 1. «Il est sûr qu'il (Stadion) part et que Metternich ne sera point son successeur. Qui le sera, on ignore.»

[3]) Hardenberg, 1809 okt. 12. Hann. kir. áll. levélt. «Le quatre octobre il (Stadion) la reçut (t. i. elbocsátását) inopinément sans que l'on puisse autrement s'expliquer le motif de cette précipitation qu'en supposant que le comte Metternich qui positivement a dès longtems ambitionné de lui succéder l'ait provoqué.» Champagnyra is ugyanezt a benyomást tette. Champagny Napoleonhoz, 1809 szept. 26. Arch. nat. Gentz nincs azon nézetben, hogy Metternich buktatta volna meg elődjét. De védelme ép azt bizonyítja, hogy a gyanu igenis létezett akkor, e mellett még Gentz nyilatkozata is meglehetősen negativ jellemű: «Je ne veux pas même nourrir le soupçon qu'il ait contribué d'une manière quelconque à ce scandaleux revers de Stadion; j'en ai assez de sa conduite ostensible.»

[4]) Metternich, Nachgelassene Papiere, V. 552. 1834-ben elbeszélé ezt nejének, ki e tényt naplójába följegyzé. — Bubna második bécsi

fejtegetéseit nyilvánvaló, hogy csak utólagosan gondolta ki. Saját előadása szerint, ment volt minden becsvágytól, úgy hogy egyáltalában kényszeríteni kellett a hivatal elvállalására. Igy volt ez, midőn a diplomácziai pályára lépett és így volt mindig, mikor egymásután drezdai, majd párisi követté lett.[1]) Szóval Ferencz császárnak mindig valósággal kényszerítenie kellett őt. De bizonyára nem fog tévedni, ki nem hajlandó ez elbeszélésnek hitelt adni. Metternich nem azon emberek közé tartozott, kik a tisztségeket kerülik. Sőt inkább azok nélkül nem érezte volna jól magát. Avagy egyezik-e állítólagos magába vonuló természetével, azon mindenütt hirdetett dicsekvése, hogy egész más föltételeket tudott volna kivinni, ha kizárólag reá bizzák az alkudozások vezetését.[2]) És miért mondá ezt? Azért, hogy ura bizalmába fészkelje magát.[3]) De akár saját közreműködése nélkül, vagy akár cselszövények által jutott miniszteri állásához, ez mit sem változtat azon tény jelentőségén, hogy oly államférfiú ragadta most meg a kormány gyeplőjét, kinek befolyása elhatározó volt a monarchia sorsának ala-

---

útja alkalmával állítólag úgy nyilatkozott volna Metternich, hogy a császár parancsára átveszi a miniszteriumot, «mais ce sera avec répugnance». Champagny Napoleonhoz, 1809 okt. 7. A. E.

[1]) Metternich, Nachgelassene Papiere, I. 31., 53.

[2]) Hardenberg, Budán, 1809 nov. 7. Hann. kir. áll. levélt. «— — le comte Metternich assure hautement que si l'on n'ait pas donné lieu à la rupture de ses négociations, il auroit conclu une paix honorable et à de meilleures conditions.»

[3]) Hardenberg. Budán, 1809 nov. 7. Hann. kir. áll. levélt. «Ceci peut-être pourra lui valoir le souffrage de son souverain pour le commencement de son ministère.»

kulására.[1]) Az új vezérlő miniszter képességeiben kezdetben kételkedtek, mindenki előtt rejtély volt és mindent megtett arra nézve, hogy egy kortárs azon kérdésére: «vajon Metternichet is oly nagy és humanus nézetek fogják-e vezetni, mint a minők Stadiont s vajon ő is oly jogos politikának lesz-e hive, mint elődje?»[2]) az idő határozott nemmel feleljen. De ő szerencsésebb volt, mint elődje. Jó szerencséje nem csak attól óvta meg, hogy nem volt kénytelen nevét a schönbrunni békeokmányra aláirni, hanem megérnie engedte — a mit Stadiontól megtagadott a sors — hogy közbelépésével rövid idő alatt Napoleon bukását idézze elő. Ellentétben nemsokára tanusított önbizalmával, ő fejezte ki először azt az aggodalmat, hogy lehetetlen lesz a monarchiát a megsemmisüléstől megmenteni,[3]) pedig ép neki jutott osztályrészül a dicsőség, hogy Ausztriát — legalább kifelé — az elsőrangú hatalmak szinvonalára emelje. De a belső fejlődés

---

[1]) Hardenberg, Budán, 1809 nov. 7. Hann. kir. áll. levélt. «Tout ce que je puis dire à présent est que l'ambition avec la quelle il a recherché sa place actuelle dans un moment aussi difficile, prouve plus l'opinion avantageuse qu'il a de lui-même qu'elle n'inspire de confiance au public.» — Finkenstein, 1809 decz. 27. Por. kir. áll. levélt. «Le pouvoir du comte Metternich va à la verité toujours en croissant, mais aura-t-il le talent de la maintenir et de le rendre aussi absolu qu'il doit être pour en espérer la conservation de l'état. — Gentz (Tagebuch, I. 185.) arról a valóban «choquante confiance»-ról beszél, melylyel «il se charge d'une tâche aussi terrible que celle de la direction des affaires dans ce moment».

[2]) Knesebeck jelentése, 1809. Por. kir. áll. levélt.

[3]) Champagny Napoleonhoz, 1809 okt. 7. A. E. Champagny Bubnától hallotta, hogy Metternich a monarchiára nézve az utóbbi előtt azt mondá: «qui finira pour nous écraser». Metternich — I. 96. — fölemlíti, hogy októberben nagyobb önbizalommal vette át a tárczát, mint a milyen még júliusban tölté el.

elhanyagolása oly bűn volt, melynek következményeit ez a hatalmas miniszter is kénytelen volt későbbi napjaiban érezni. Ha tovább haladt volna a Károly főherczeg és Stadion által világosan kijelölt úton, soha el nem évülhető dicsőség jut osztályrészéül. De e monarchia szerencsétlensége volt az, hogy ama nemes és az állam belső föladatai és szellemi szükségletei iránt oly helyes érdekkel és érzéssel viseltető férfiakat oly utód váltotta föl, ki üdvös eszméiket teljesen mellőzte. De ép az ekkor fölmerült eszmék és irányok, a szenvedett vereségek ellenére is, monarchiánk történelmének legemlékezetesebb napjai közé sorozzák az 1806-tól 1810-ig terjedő időszakot.

TARTALOM.

I. fejezet.

Ausztria belső viszonyai.

II. fejezet.

Magyarország belső viszonyai.

Oldal.

Oldal.

VIII. fejezet.

Az 1808-iki magyar koronázó országgyűlés.

Oldal.

Oldal.

Oldal.

XII. fejezet.
A béke.

INDEX AZ I. ÉS II. KÖTETHEZ.